F. M. DOSTOJEVSKI

ČLANCI

1845. GODINA

»ŠALJIVČINA«

HUMORISTIČKI ALMANAH U DVA DELA (OSMINE) PODELJEN NA DVANAEST SVEZAKA OD PO TRI DO PET ŠTAMPANIH TABAKA UKRAŠENIH VINJETAMA

Pre svega, molimo vas gospodo, dobro vaspitani čitaoci našeg obaveštenja, da se ne uzbuđujete i da se ne bunite zbog ovako čudnog, čak komplikovanog, pa možda čak i neugodno komplikovanog naziva našeg almanaha koji predlažemo vašoj pažnji... »Šaljivčina« !...Mi smo i bez toga uvereni da će mnogi, čak mnoštvo njih, odbaciti ovaj naš almanah samo zbog ovakvog imena, zbog ovakvog zaglavlja; mnogi će se nasmejati ovakvom zaglavlju, mnogi će se naljutiti ili će se uvrediti — reći će »Šaljivčina« je anahronizam, mit, naduvanje i najzad — reći će da je tako nešto apsolutno nemoguće. Što je najvažnije, reći će da je to anahronizam. »Kako je moguće? Zar je moguće smejati se u ovom našem veku, u ovo vreme dinamičnih poslova, u vreme novca i računa, tablica i cifara, nula svake vrste? I čemu ćete se vi, molim vas lepo, smejati? Kome ćete nam preporučiti da se mi smejemo? I kako će se najzad smejati taj vaš »Šaljivčina«? Može li najzad uopšte da se smeje taj vaš »Šaljivčina«? Ima li on za tako nešto doista dovoljno sredstava? A ako takvih sredstava i ima zbog čega će se on smejati, da, zbog čega će se on smejati? Naravno — nastavljaju oni, neprijatelji »Šaljivčine« — možemo se smejati, smeju se svi, zbog čega se ne bismo smejali? — ali, ljudi se smeju onako uzgred, u nekoj prilici, smeju se dostojanstveno a ne tek onako da oštre zube kao što se to vidi iz vašega zaglavlja — jednom reči, zna se kako se ljudi smeju ... No, na primer, smeju se zbog

nekog uspeha ... smeju se kada se pojavi nešto duhovito što prelazi uobičajeni nivo i najzad, šta da vam kažemo? — smeju se uz partiju prefernasa ako im ide dobro, smeju se u pozorištu kada se daje »Filatka« — eto, u takvim se slučajevima Ijudi smeju, ali samo ne ovako kao što vi to nameravate da činite; ljudi se smeju sa dostojanstvom i uvažavanjem, a ne ovako — da oštre zube na onoga na koga im se ukaže, da budu duhoviti na silu. A odakle da znamo da li se tu ne skriva i neka namera? — reći će, na kraju, oni koji vole da u svemu što ih se ne tiče vide uvek neku nameru i to, naravno, lošu nameru: Nije li tu posredi neko licemerje, možda čak, i neki zlonamerni predlog da se nešto učini, može biti da je posredi i nekakvo slobodoumlje čak ... hm! — može i to biti i to je sasvim moguće — s obzirom na ove današnje tendencije to je sasvim moguće. I najzad taj vaš grubi, prljavi, ulični, neotesani i neočešljani seljački naziv — »Šaljivčina«! Zbog čega »Šaljivčina«? Da, zbog čega »Šaljivčina«? Šta time dokazujete — tim imenom »Šaljivčina«?«.

Evo, vi ste nas već optužili i osudili, gospodo; optužili ste nas ne saslušavši nas! Stanite, saslušajte nas! Mi ćemo vam objasniti šta je Šaljivčina, mi smatramo da nam je dužnost da se s vama razumemo pre svega. I kada budete čuli naše objašnjenje vi ćete, to vas uveravamo, promeniti vaše mišljenje, možda ćete čak sa osmehom odobravanja prihvatiti Šaljivčinu i čak — ko zna? — možda ćete ga zavoleti, možda ćete početi da ga cenite. Ta i kako bi gospodo, čovek mogao da ga ne zavoli? Šaljivčina — je mali list, svojevrsna retkost, nešto jedinstveno, on je dobar, jednostavan, nije ni u čemu komplikovan i što je najvažnije — on nema velikih pretenzija. I samo radi toga što je to neko ko nema pretenzija — samo zbog toga on zaslužuje poštovanje. Pogledajte, osvrnite se oko sebe — ko je danas bez pretenzija? I šta kažete, šta ste videli? On vas neće dirati, neće vas povrediti, on neće ugroziti nečiju ambiciju, on neće ni od koga tražiti da se ukloni na stranu. On ima samo jednu nameru, samo mu je do jednoga stalo — da vas gospodo, na trenutak, zasmeje. Uostalom, iz ovoga ne sledi da je on tek tako krenuo i tako tek naumio da uvaženu publiku zabavlja na nemački način nekim izveštačenim duhovitostima. Ne, on se ruga kada mu se prohte, kada oseti naklonost da to čini, kada oseti da je to njegova misija — on je mali list bez dlake na jeziku i neće ni najboljeg prijatelja poštedeti kada je u pitanju dobra šala. Ako smo već tako počeli, mi ćemo vam ispričati ko je on, taj naš »Šaljivčina«, ispričaćemo vam šta je već sve preturio preko glave, šta je sve do sada učinio i šta namerava da čini ubuduće — jednom reči, opisaćemo vam ga, kako bi se reklo, od glave do pete.

*

Zamislite mladog čoveka koji se tek sprema za život, tako — čoveka srednjih godina, uostalom, veselog, živahnog, radosnog, bezbrižnog koji pocikuje i igra, čoveka crvenih obraza, punačkog i sitnog koga čovek ugleda i dobije apetit, lice mu se rascveta u osmeh, da, upravo tako bude — čak i onaj solidan čovek ostario u službi, koji je proveo čitavo pre podne u kancelariji ogladneo, razljućen do žuči, i takav čovek — izmučen i promukao će hitajući svojoj kući da mča u kmgu porodice, kada bude ugledao našeg junaka, osetiti neku veselost u duši, osetiće da se na svetu može još poživeti i da svet nije bez radosti. Zamislite sebi takvog čoveka — no, mi smo zaboravili ono najvažnije: ispričaćemo vam, ukratko, njegovu biografiju. Prvo, on je rođeni Moskovljanin, da, pre svega i obavezno on je Moskovljanin — on je širok, rečit je i nikada se ne rastaje od svoje omiljene ideje, on voli dobro da pojede, voli da diskutuje, jednostavan je i spretan je — jednom reči, on ima sve osobine dobrog malog... Ali, on se školovao u Petrogradu, da — obavezno u Petrogradu, i može se pouzdano reći da je dobio solidno, savremeno obrazovanje. Uostalom, on je bivao svuda: on zna sve, sve je naučio i zapamtio — on je svuda bio. U početku je pomišljao da bude vojno lice, zatim je omirisao univerzitetska predavanja, upoznao se čak i sa radom Medicinske akademije pa, ruku na srce — stigao je bio potom i na Vasiljevsko ostrvo do četvrte linije kada je odjednom, iz čista mira, primetio da su u njemu skriva umetnik i da mu nauka i umetnosti nude svoje zlatne darove. Uostalom, i nauke i umetnosti su kratko potrajali kod njega, naš junak je potom, kako to inače i biva, zaseo u kancelariju (nije se imalo činiti što drugo!) gde je proveo neko vreme, to jest čitava dva meseca, sve do onog trenutka kada je, usled neočekivanog preokreta u okolnostima koje su se njega ticale, odjednom postao neograničeni gospodar svoje ličnosti i svojega imetka. Od tog doba on, sa rukama u džepovima, hoda i zvižduće, živi (izvinite gospodo) samo za sebe samog.

On je, možda, jedini besposličar koji se rodio na petrogradskom tlu. On je mlad, pa ako hoćete — i nije više ni mlad. Mladost jc prolazila, a ono novo što se javljalo već je venulo. Ostao mu je samo smeh — smeh koji je, to vas uveravamo, nevin smeh, jednostavan, bezbrižan, detinji smeh nad svim i nad svakim. Da li je on doista kriv što hoće da se svemu nasmeje, da li je on kriv zbog toga što u čemu vi vidite ozbiljno nešto on vidi samo šalu? Za njega su sva vaša ushićenja njegovo Vasiljevsko ostrvo, za njega su sve vaše nade i težnje — samo zabluda, natezanje i čista obmana; on u vašoj odlučnosti da idete svojim putem gleda svoju kancelariju; u vašoj solidnosti on prepoznaje Varsonofija Petroviča svog bivšeg načelnika odeljenja koji je uostalom, bio veoma uvažen čovek. Da li je on kriv što vidi naličje kulisa dok vi gledate njihovo lice; da li je

najzad on kriv zbog toga što mu čitav Petrograd sa njegovim bleskom i sjajem, sa njegovom bukom i jekom, sa onom svojom poslovnošću i sa onim nizom tipova koji se u njemu sreću, sa svim onim njegovim stremljenjima i oduševljenjima, sa svom gospodom i svim ološem — sa onim gomilama prljavštine kako kaže Deržavin, pozlaćene i nepozlaćene prljavštine — sa svojim aferistima i književnicima i sa svojim lupežima koji se bave magnetskim trikovima, sa džeparošima, mužicima i sa još svim i svačim što se u njemu viđa — liči na veliki, divni, ilustrovani almanah koji sc može listati samo u dokolici, onako od dosade posle ručka — nad kojim se može zevati ili smešiti sebi u bradu? Da, posle svega je još i dobro što je naš junak sačuvao sposobnost da se svemu nasmeje, da se svemu naruga ... ! Ima, barem, nekakve koristi od svega toga! Uostalom, njemu je neuredan život od nekog vremena počeo da smeta. I doista, njega su tako unazadili, tako su ga često potezali i upotrebljavali u loše svrhe i koristili su ga pred publikom u romanima, u časopisima i almanasima, u novinskim feljtonima da je on sasvim ozbiljno rešio da bude uzdržaniji, da postupa solidnije . . . U tom smislu je on bio naumio da se publici predstavi sa posebnom knjigom svojih zapažanja, sećanja i posmatranja, otkrića, priznanja i drugih stvari. Ali budući da svega toga ima previše — znači sve to nije kako bi trebalo da bude; budući da i najbolje jelo ako ga ima u izobilju može da izazove odsustvo volje za jelom i budući na kraju — da je on lično žrtva lošeg varenja sopstvenog stomaka, on je odlučio da čitavu knjigu izdeli na sveščice ...

On ima obilje materijala i vremena na pretek. Mi smo već rekli da on nije nigde u službi, on ne zna ni za kakve departmane i kancelarije, nisu mu znane ustanove nikakve vrste — uprave i arhive — on nije nikada vršio neku misiju po neeijem nalogu. On je, kao što smo gore rekli, zakleti neprijatelj rđavog varenja, Dodajmo još da je on neumorni ljubitelj šetnje, muvalo koje svuda stigne, on poznaje Petrograd kao svoj dlan. Možete ga svuda videti — i u pozorištu i na ulazima u pozorište, u ložama i iza kulisa, u klubovima, na balovima, na izložbama, na aukcijama — na Nevskom prospektu na književnim večerima, pa čak i tamo gde biste najmanje očekivali da ćete ga videti — u najudaljenijim periferijama i mestima po Petrogradu. On ni od čega ne preza. Svuda ga možete videti sa njegovom olovkom i lornjetom, sa onim svojim sitnim, piskavim smehom. A evo još jednog svojstva koje krasi Šaljivčinu: prva i osnovna stvar za njega jeste — istina. Istina je kod njega na prvom mestu. Šaljivčina će biti odjek istine, on će biti truba istine, on će se i danju i noću zalagati za istinu, on će biti njen zaštitnik i čuvar, posebno sada kada mu se istina — nema tome mnogo vremena — neobično dopala. Uostalom on pokatkad ume i da slaže, zbog čega ne bi malo lagao? Da, on pokatkad slaže, ali to čini uvek umereno. To se svima

događa, svi vole pokatkad da slažu, to jest ne da slažu — šta je nama? — to smo onako rekli, otelo nam se, nego onako — svi vole da ono što kažu bude malo šarenije. I tako i Šaljivčina kaže pokatkad nešto što liči na metaforu, pa prema tome kada nešto slaže on je to upotrebio metaforu, slagao je tako da to liči na potpunu istinu ili barem nije gore od istine — da, tako uvek biva s njim! Uostalom, on je u svakom slučaju na strani istine, on je spreman da se bori za istinu do poslednje kapi krvi!

Drugo, Šaljivčina će biti neprijatelj svakog vređanja ličnosti, on će se čak ograditi od ličnosti. I tako će, na primer, Ivan Petrovič koji bude čitao našu knjižicu naći da tu nema ničeg zlonamernog na njegov račun, ali će zato naći nešto tugaljivo, nešto što je uostalom sasvim bezazleno o svom prijatelju i drugu iz službe Petru Ivanoviču i obmuto — Petar Ivanovič će, čitajući tu knjižicu, naći da tu nema ničeg o njemu i da se to sve odnosi na Ivana Petroviča. Tako će obojica biti zadovoljni i obojici će biti veselo. Šaljivčina će sve to tako udesiti. Sami ćete videti kako će on sam sve te okolnosti urediti kako valja. I što je najzanimljivije — sam će, na primer, Ivan Petrovič prvi povikati kako u našoj knjižici nema ničeg o njemu, kako nema ničeg što bi makar podsećalo na nešto u vezi s njim! On će prvi kazati da nema tu nikakvih zlonamemih i nepristojnih aluzija u vezi s njim — da tu nije bilo ni takvih namera! A ako nečeg i ima to se isključivo odnosi na Petra Ivanoviča. Tako će biti. I tako, ponavljamo: istina je na prvom mestu. »Šaljivčina« će živeti za istinu, braniće istinu i podvizaće u ime istine i — sačuvaj nas Bože od toga — ako treba da umre za istinu on će umreti za istinu. Da, on će umreti samo tako — za istinu!

No, neko će posle svega ovoga što smo rekli o karakteru Šaljivčine, o njegovim navikama i sklonostima, čak i o samom njegovom držanju — može biti priupitati kakav će biti sadržaj naše knjižice, čemu se možemo nadati od njega i čemu se ne bi trebalo nadati od njega? Najbolji odgovor na to pitanje biće prvi broj Šaljivčine koji će se pojaviti najkasnije u prvoj polovini novembra ove godine. Ali, mi smo spremni da već sada udovoljimo željama čitalaca. Biće tu pripovedaka, priča, humorističkih pesmica, parodija poznatih romana, drama i pesama, biće tu beleški o fiziologiji, književnih ogleda, biće tu prikaza pozorišnih i drugih tipova, zanimljivih pisama, zabeležaka, zapažanja o ovome ili o onome, anegdota, blefova i sličnog — biće tu svega toga što odgovara prirodi Šaljivčine, jer nečem druge vrste on neće ni težiti. Takav će biti sadržaj našeg almanaha. Neke članke će Šaljivčina po svom nahođenju ilustrovati vinjetama i crtežima, koje će naručiti kod najboljih petrogradskih gravera i ilustratora, a kada knjiga bude završena, kada bude objavljena dvanaesta i

poslednja sveska u godini, čitaocima će biti ponuđena divno ukrašena kutija u kojoj će oni moći da drže u kompletu svoje brojeve. Šaljivčina nalazi za potrebno da obavesti čitalačku publiku da ima mnoštvo spremljenih crteža i članaka i zbog toga se nada da razmak između brojeva neće biti veći od četiri nedelje — svakog meseca će se pojavljivati novi broj. Tako će čitava knjiga, čitava sveska biti kompletirana u toku jedne godine.

I najzad, još o nečem ... o jednoj važnoj i tugaljivoj stvari... Šaljivčina tako voli, tako poštuje i tako visoko ceni svoje čitaoce ... svoje buduće čitaoce (on će obavezno imati čitalaca!), da je spreman da im šalje sveske besplatno bez obzira na one neizbežne rashode oko štampanja, u vezi sa hartijom, u vezi sa crtežima — crtežima da — kojih je kod nas teško naći jer su skupi...! Ali prvo, primiti poklon od njega, od nekog ko ima tako mali čin da se plaši i da kaže kako mu je čin nizak kako ne bi ostao lišen poštovanja svojih čitalaca, od nekog ko ... ko je jednom reči, ništa drugo nego šaljivčina... da, primiti poklon od takvog neće li to biti neka vrsta uvredljive pretpostavke... ? A drugo, postoji tu još jedan razlog: kako dati besplatno knjigu u ovom našem veku koji je, kao što je svima poznato, vek pozitivne nauke i merkantilizma, vek novca i metala... Nije li to najbolji način da se knjiga uništi, da se čitalac ostavi bez knjige, čitalac koji beži od svega što mu se natura... ? Gde je tu smisao, gde je takt... gde je na kraju pristojnost i osećanje ličnog dostojanstva ... ? Takvi razlozi obuzdavaju veliku darežljivost od strane Šaljivčine. I tako s obzirom na rashode oko štampanja, sa osećanjem ličnog dostojanstva i teška srca, Šaljivčina obaveštava čitaoce da će se prodavati po ceni od jedne rublje u srebru za broj u knjižarama M. Oljhina, A. Ivanova, P. Raćkova i kompanije, A. Sorokina, kao i kod drugih petrogradskih knjižara. Za slanje treba slati jednu funtu.

Šaljivčina

PETROGRADSKI LETOPIS

27-mi april

Donedavno, ja nisam mogao drugačije da zamislim žitelja Petrograda nego tako — kao čoveka koji hoda u kućnom ogrtaču sa noćnom kapicom na glavi, uvek utopljenog u stanu, i koji redovno uzima svakih dva sata po kašiku tople supe. Naravno, nisu svi bili bolesni. Nekima su obaveze branile da budu bolesni.

Druge je od bolesti štitila njihova snažna priroda. No, evo najzad je granulo sunce i ta novost je, nema sumnje, važnija od svih drugih. Bolesnik se koleba, oprezno skida kapicu, sa zabrinutošću se priprema i najzad se odlučuje da pođe u šetnju, razume se, odeven onako kako se to priliči — u lanenom prsluku, sa ogrtačem i u papučama. On je prijatno iznenađen toplotom u vazduhu, nekim prazničnim raspoloženjem koje primećuje u gomili što hoda ulicama, bučnim treskom zaprega koje jure po čistoj kaldrmi. Najzad, na Nevskom prospektu bolesnik je progutao novu prašinu! Srce počinje da mu udara jače i nešto poput osmeha je iskrivilo njegove usne koje su do tada bile stisnute. Prva petrogradska prašina posle onog potopa od blata i neke vlage u vazduhu, naravno, ne uzmiče mnogo od lepote onog večnog dima koji se vije iznad zavičajnih ognjišta, i naš šetač s čijeg lica polako nestaje ono nepoverenje odlučuje da se najzad malo naslađuje prolećem. Uopšte, kod petrogradskog žitelja koji je odlučio da se naslađuje prolećem ima nečeg dobrodušnog i naivnog i teško je ne podeliti tu radost s njim. On čak u susretu sa prijateljem zaboravlja svoje uobičajeno pitanje — šta ima novog? — i zamenjuje ga drugim, mnogo interesantnijim pitanjem — šta kažete, kakav dan? A zna se da je posle takvih perioda kada je vreme loše najuobičajenije pitanje u Petogradu to — šta ima novog? Često sam viđao da kada se dvojica prijatelja u Petogradu sretnu i kada se pozdrave oni skoro u isto vreme pitaju jedan drugoga — šta ima novog? — ima nečeg sumornog u njihovim glasovima, bez obzira kakvom je intonacijom bio započet razgovor. Zaista neka potpuna beznadežnost pritiska ovo petrogradsko pitanje. Najtužnije u svemu tome je to što takvo pitanje postavlja čovek koji je potpuno ravnodušan, rođeni Petrograđanin koji sasvim dobro poznaje običaje, sasvim dobro zna unapred da mu neće ništa odgovoriti, da ničeg novog i nema i da je on hiljadu puta već postavljao to pitanje i da nije dobio nikakav odgovor — ali on se davno umirio, on oseća da je neka obaveza, da se u takvim slučajevima učestvuje u nečem što ima širi društveni interes, javni interes. Javni interes... to jest, kod nas ima tog javnog interesa, to nećemo sporiti. Svi mi žarko volimo svoju otadžbinu, mi volimo naš rodni Petrograd, volimo mi i da zaigramo ako nam se pruži prilika: jednom reči, ima mnogo interesa i interesovanja koji su javna stvar. Ali kod nas se češće sreću kružoci. Zna se čak da Petrograd nije ništa drugo nego skup velikog broja malih kružoka od kojih svaki ima svoj statut, svoje običaje, svoj zakon, svoju logiku i svoje proročište. To je na neki način proizvod našeg nacionalnog bića koje se još uvek drži po strani od javnog života i koje se povlači i zatvara u sebe — u svoju kuću. Osim toga, za javni život je potrebna umešnost, treba ispuniti mnogo uslova — jednom reči, kod kuće je bolje. Tu je prirodnije, ne treba mnogo umešnosti, mirnije je. U kružoku će vam oštro odgovoriti na pitanje — šta ima novoga? Tu će pitanje obavezno dobiti

individualni smisao i odgovoriće vam ili nekom spletkom ili zevanjem ili tako da ćete i sami nekako cinično i patrijarhalno zevati na sve. U kružoku možete sasvim mirno i lepo da dokrajčite svoj korisni život tako između zevanja i spletki i da stignete i da dočekate vreme kada će grip ili plućna bolest posetiti vaše kućno ognjište, kada ćete se stoički, ravnodušno rastati od života u veselom neznanju kako je sve to do sada sa vama bilo i zbog čega je tako bilo! Umrećeš tako u mraku, u sumraku jednog vlažnog i turobnog dana ne znajući ništa o tome zbog čega je sve bilo tako — eto, živeo si (izgleda da si živeo), nešto si postigao i, evo, sada moraš obavezno da ostaviš ovaj prijatni, spokojni svet i da se obavezno preseliš u neki bolji svet. Uostalom, ima i kružoka u kojima se strasno raspravlja i o problemima, tu se okuplja nekoliko obrazovanih i dobronamernih ljudi koji nemilice progone sva nevina zadovoljstva kao što su spletke i preferans (razume se, to nije slučaj u književnim kružocima), tu se sa neverovatnim zanosom raspravlja o mnogim važnim problemima. Najzad, pošto se raspravi i protumači niz problema koji su od opšteg interesa, pošto jedni druge ubede u šta god hoćete, čitav kružok utone u nekakvu razdražljivost, sve obuzme nekakva slabost. Najzad, tu se svi naljute jedni na druge, tu se izgovori mnogo neprijatnih istina, tu se ispolji mnogo jasnih aluzija i sve se završi tako što se svi smire i raziđu, svi se vrate onom što se zove zdrav razum i — malo po malo, sve se vrati u kružok čija smo svojstva gore, među prvima, opisali. Naravno, prijatno je tako poživeti, ali, najzad, i to postane mučno, mučno i uvredljivo. Meni je, na primer, dosadno i mučno u našem patrijarhalnom kružoku zbog toga što se tu stvori i izdvoji jedan gospodin čije su osobine potpuno nepodnošljive. I tog gospodina gospodo, vi sasvim dobro poznajete. Ime mu je — legion. To je gospodin koji ima dobro srce, ali nema ničeg drugog osim tog dobrog srca. Kao da je nekakvo čudo — imati u naše vreme dobro srce! Taj gospodin koga krasi takva divna osobina nastupa potpuno uveren da je to dovoljno da bi mogao da bude uvek srećan i zadovoljan. On tako veruje u uspeh da polazeći na životni put ne mari ni za kakva druga sredstva. On ni u čemu ne zna za uzde, za neko zaustavljanje. Sve je kod njega odvezano, širom otvoreno.

To je čovek neobično sklon tome da odjednom nekoga zavoli, da se s nekim sprijatelji, i on je potpuno uveren da će i njega svi zavoleti već zbog toga što je on sve zavoleo. Njegovo dobro srce i ne pomišlja da nije dovoljno nekoga strasno zavoleti, potrebno je vladati i veštinom koja i druge može da nagna da nas zavole — bez toga je sve propalo, bez toga život i nije život i to kako za njega sa njegovim vatrenim srcem tako i za onoga koga je izabrao da mu bude predmet te odanosti. Ako takav čovek stekne sebi prijatelja, on se ubrzo pretvara u neku vrstu kućnog predmeta, u nešto što je nalik na pljuvaonicu. Sve, sve —

»sve gadosti kakvih može da bude u čoveku« kako bi rekao Gogolj, leti pravo s jezika u srce prijatelja. Prijatelj je dužan sve da sasluša, sve da shvati. Ako je takvog gospodina obmanuo život, ako ga je prevarila ljubavnica, ako je izgubio na kartama, on leti pravo kao medved i opterećuje dušu prijatelja svojim sitnim problemima, on često i ne zapaža da njegovom prijatelju i samom puca glava od sopstvenih briga, da su mu deca pomrla, da mu se sa ženom desila nesreća i da mu je najzad i on sa tim svojim problemima dosadio kao muva i on mu — na najpažljiviji način pominje kako je vreme lepo i kako bi bilo najbolje da se sam zaputi nekuda i da prošeta. Ako takav čovek zavoli ženu, on će je hiljadu puta uvrediti svojim grubim karakterom, pre nego što bude primetio (ako je takav uopšte u stanju da nešto primeti) da je toj ženi smrtno dosadna njegova ljubav, da se ona gadi njega i da joj je odvratno da bude s njim, jer on joj je otrovao život sklonostima svoga srca i grubostima koje podsećaju na Ilju Muromca. Da, samo u usamljenosti, u uglu ili u kružoku dođe do izražaja taj divni proizvod prirode, taj primer našeg sirovog materijala, kako bi rekli Amerikanci, taj naš materijal koji ne zna za umetnost, u kome je sve grubo prirodno — taj naš čovek koji ne zna ni u čemu za uzde i kočnice. Taj naš čovek zaboravlja, ili čak i ne sluti, u svojoj potpunoj nevinosti da je život — čitava umetnost, da živeti znači stvoriti od sebe umetničko delo — on ne zna da samo u skladu sa opštim interesima, sa društvom i masama i njihovim neposrednim težnjama — a ne u dremežu i ravnodušnosti u kojima masa nestaje — može da se išlifuje jedan tako dragocen i sjajan dijamant koji bi bio njegovo blago — njegovo dobro srce!

Gospode, Bože moj! Kuda su se gospodo, skrili oni nekadašnji zločinci iz starih romana i melodrama? Kako jc bilo prijatno dok je njih na svetu bilo! I bilo je prijatno zbog toga što si imao odmah pod rukom dobronamemog čoveka koji je štitio nevinost i kažnjavao zlo. Taj zločinac, taj tirano ingrato se tako i rađao, kao gotov zločinac, po nekom tajanstvenom i apsolutno neshvatljivom predodređenju sudbine. U njemu je bilo oličenje zločina. On je bio zločinac još u majčinoj utrobi, pa i više od toga: njegovi preci, osetivši da će on doći na svet, namemo su birali prezime koje bi u potpunosti odgovaralo socijalnom položaju njihovog budućeg potomka. I vi ste već po tom prezimenu znali da taj čovek drži nož i da kolje ljude — kolje onako tek, kao za kopejku, Bog zna zbog čega. Kao da je neka mašina koja kolje i žari. To je bilo divno! Barem, to je bilo jasno! A ovo sada, sam Bog zna, o čemu pisci govore. Sada odjednom tako, čovek koji je pun vrlina, koji nije ni sposoban za zločin, postaje savršeni zločinac a da i sam ne zna kako to. I što je najmučnije nemaš kome to ni da kažeš, nemaš kome to ni da pokažeš, gledaš tako — taj poživi dugo i pošteno i najzad umre obasut počastima i hvalama da čovek počne tome da zavidi kada pogleda kako ga

oplakuju svi pa i njegova žrtva; to postaje čak i smešno. No, bez obzira na sve to, na svetu pokatkad ima toliko dobre mudrosti da se čovek pita kako je sve to moglo u nama da se nađe. Koliko je toga stvoreno u časovima dokolice radi sreće ljudske! Evo, uzmimo, na primer, slučaj koji se dogodio ovih dana: moj dobar poznanik, bivši dobrotvor, pa čak i moj pokrovitelj, Julijan Mastakovič je rešio da se ženi. Istinu govoreći, teško je naći pametnije godine za ženidbu. On se još nije oženio, ima još tri nedelje do svadbe ali svake večeri on obuče beli prsluk, stavi periku i sva odličja, kupi cveće i bombone i pođe da se udvara Glafiri Petrovnoj, svojoj izabranici, sedamnaestogodišnjoj devojci koja je oličenje nevinosti i koja nema ni pojma o zlu. I sama pomisao na poslednju okolnost koja ga čeka smeši gurmanska usta Julijana Mastakoviča. I jeste — čak je to prijatno ženiti se u takvim godinama! Ako već treba sve do kraja da kažem, po mom mišljenju je čak loše učiniti tako nešto u mladosti, to jest pre trideset i pet godina. To su godine vrapčjih strasti! A kada je čoveku negde blizu pedeset godina — kada se čovek ukoreni, kada stekne i ton i pristojnost, kada se nekako zaobli i u fizičkom i u moralnom smislu — onda je lepo ženiti se, veoma je lepo! Kakva ideja! Čovek je živeo dugo i najzad je stekao... I zbog toga sam ja bio potpuno zbunjen kada sam video ovih dana kako Julijan Mastakovič hoda uvečer po svom kabinetu sa rukama na leđima sa turobnim, mračnim i kiselim izgledom na licu, tako da je onaj činovnik koji je sedeo u uglu njegovoga kabineta zatrpan gomilom poslova i obaveza i morao da ima onaj turobni i kiseli izgled na licu — to je on stekao obavezno, gledajući na ponašanje svoga pokrovitelja. Ja sam tek sada shvatio šta je to bilo. Ja čak ne bih želeo ni da pričam o takvim beznačajnim okolnostima o kojima pametni ljudi i ne razmišljaju. U Gorohovoj ulici na četvrtom spratu ima jedan stan koji gleda na ulicu. Ja sam nekada hteo da iznajmim taj stan. Sada u tom stanu živi žena jednog porotnika, to jest ona je sada udovica, mlada dama veoma prijatne spoljašnosti. I Julijan Mastakovič je brinuo brigu kako da sve izvede tako da se oženi, ali da i dalje kao i do sada — istina malo ređe — posećuje uvečer Sofiju Ivanovnu, s namerom da s njom porazgovara o njenim poslovima u sudu. Evo, ima već dve godine kako je Sofija Ivanovna podnela jednu molbu za koju se zauzima Julijan Mastakovič, čovek dobrog srca. Zbog toga su se i bore onako gomilale na njegovom solidnom čelu. No, najzad je on obukao svoj beli prsluk, uzeo je buket i bombone i sa radosnim izgledom na licu krenuo Glafiri Petrovnoj. »Zadesi i takva sreća čoveka — mislio sam ja — misleći na Julijana Mastakoviča! Čovek u cvetu svojih poodmaklih godina odjednom sreće prijateljicu koja ga potpuno razume, nevinu sedamnaestogodišnju devojku, obrazovanu, koja je nema tome ni mesec dana izašla iz internata. I čovek će tako živeti i proživeće svoj vek u sreći i zadovoljstvu!« Obuzela me je zavist! Tada je dan bio tmuran i nekako prljav i

turoban. Ja sam išao po ulici Senjaka. Ali, gospodo, ja sam feljtonist i ja treba da vam pričam o svežim novostima, o onim novostima koje ključaju od života — morao sam da se poslužim ovim starinskim, mnogo cenjenim epitetom stvorenim verovatno u nameri da petrogradski čitalac zadrhti od radosti kada čuje neku novost koja upravo ključa od života, kao što je, na primer, novost da Jenny Sind putuje u London. Ali šta je Jenny Lind za jednog petrogradskog čitaoca! Ima on mnogo toga kod kuće... Ali nema nečeg svog gospodo, toga nikako nema. Išao sam tako ulicom Senjaka i razmišljao sam šta bih mogao da napišem. Grizla me je neka tuga. Jutro je bilo vlažno i maglovito. Petrograd se probudio zao i srdit kao iznervirana devica iz otmenijeg sveta koja je jučer pozelenela od pakosti na balu. On je delovao srdito od glave do pete. Da li je loše spavao, da li se po njemu razlila neka neizmemo velika žuč, da li se on prehladio i nazebao, da li je uvečer izgubio na kartama kao mladić koji mora izjutra da ustane sa potpuno praznim džepovima i da sa gađenjem gleda na ružne, razmažene žene, na decu koja su lenjivci i grubijani, na neobrijanu grubu gomilu posluge, na Jevreje zelenaše, na hulje od savetnika, levetnika i raznih drugih doušnika — to je teško reći; ali on se ljutio tako da je bilo tužno gledati na njegove sive ogromne zidine, na onaj mermer, bareljefe, statue, stubove koji su ostavljali utisak da se i sami ljute na ovo loše vreme, koji su, reklo bi se, i sami drhtali i cvokotali zubima od vlage — on se ljutio gledajući na goli, mokri kamen trotoara koji je, kao od nekog zla, pucao pod nogama prolaznika; on se ljutio najzad i na same te prolaznike — na ljude koji su bili bledo-zeleni, surovog izgleda i nekako i sami razljućeni, na ljude koji su u većini slučajeva bili brižljivo izbrijani i koji su večito žurili obavljajući svoje obaveze. Čitav petrogradski horizont je delovao tako kiselo, tako kiselo ... Petrograd se durio. Videlo se da je strašno želeo, kao što to čine u takvim slučajevima neka gnevna gospoda, da svoju groznu mučninu iskali na nekom prolazniku koji bi prvi naišao, kako je želeo da se posvađa i da ispsuje nekoga, kako je želeo da izgrdi nekoga na pasja preskakala i da potom i sam utekne — da napusti to mesto, da više i sam ne stoji u toj ingermlandskoj groznoj močvari. Čak je i samo sunce, koje se po noći povlačilo iz nekih nama neznatnih razloga daleko i skrivalo kod svojih antipoda, hitalo da se uz radosni osmeh poljubi sa svojim bolesnim i razmaženim čedom, ali i ono se zaustavilo na pola puta, i ono je u nedoumici i sa tugom pogledalo na tog mrzovoljnog džina koji gunđa, na to svoje sušičavo i bolešljivo dete i skrilo se je iza gustih oblaka olovne boje. Samo se jedan svetli i radosni zrak njegov probio do Ijudi, on se naglo probio iz guste ljubičaste izmaglice, odjednom je zaigrao po krovovima kuća, zavirio je iza mračnih i vlažnih zidova, zablistao je u hiljadama kapljica koje su blistale kao biser u kapima kiše i iščezao je kao da je i sam osetio uvredu zbog te svoje samoće —

iščezao je kao ono iznenadno ushićenje koje iznenadno i nehotice obuzme skeptičnu slovensku dušu koja se njega odmah postidi i koja ne može da ga prizna. Istoga momenta Petrograd je utonuo u najmučniji sumrak. Bio je jedan sat posle podne i izgledalo je da gradski časovnici i sami ne mogu da shvate kakva ih to sila nagoni da izbijaju to vreme u ovakvom mraku.

U susret mi je došla pogrebna povorka i ja sam se istoga časa, kao feljtonista, setio da su grip i groznica — skoro glavni sadašnji problem u Petrogradu. To je bila neka raskošna pogrebna povorka. Junak te povorke u bogatom kovčegu svečano i važno sa nogama napred, putovao je u najudobniji stan na svetu. Dugački niz kapucina je lomio svojim teškim čizmama grančice jela kojima je bila posuta ulica i kadio je smolama čitavu tu ulicu. Šešir s perjem koji je stajao na sanduku kao po nekoj etikeciji je podsećao prolaznike na čin ovog dostojanstvenika. Za njima su nošena odlikovanja na jastučićima. Kraj kovčega je plakao i neutešno ridao jedan već posedeli pukovnik koji je verovatno bio zet pokojnikov ili možda njegov brat po majci. Iz dugačkog niza kočija provirivala su, kako to obično biva, izveštačeno ožalošćena lica, cvetala je večna spletka i veselo su se smejala deca u belim pogrebnim odelima. Bilo je tužno, mučno, i ja, koji nemam šta da prebacim nekome sa najprekomijim pa čak i sa uvređenim izrazom na licu, prihvatio sam milu i simpatičnu igru jednog konja flegmatično raskrečenog na sve četiri noge — on je mirno, stojeći u redu, dovršavao da žvaće malo sena što ga je bio dohvatio s drugih zaprega i kola — koji je izgledalo je bio rešio, nemajući drugo šta da čini, da se našali i da izabere najsumomijeg i najzauzetijeg prolaznika (a on je mene primio za takvog), da ga polako uhvati za okovratnik ili za rukav i da ga tako privuče sebi — i tako je on i meni ukočenom od studeni i pritisnutim sumomim jutrošnjim razmišljanjima iz čista mira ponudio svoju milu, kosmatu gubicu. Jadna raga! Stigao sam kući i bio sam se spremio da nastavim sa pisanjem svoga letopisa, ali, i sam ne znam kako, otvorio sam jedan časopis i počeo sam da čitam jednu pripovetku.

U toj pripoveci opisana je jedna moskovska porodica srednjeg stanja, bez obrazovanja. Tamo je bilo reči i o ljubavi, ali ja ne volim da čitam ništa o ljubavi, ne znam gospodo kako vi, ali ja ne volim. Zaneo sam se tako i kao da sam se bio vratio u Moskvu u svoj daleki zavičaj. Ako, gospodo, niste još pročitali tu pripovetku, pročitajte je. Šta bih doista mogao da vam kažem bolje, novije? Na Nevskom prospektu blistaju novi omnibusi, Neva je čitave nedelje bila predmet oduševljenja, u salonima i dalje u dane koji su određeni nastavljaju da zevaju od dosade očekujući nestrpljivo leto. Hoćete li da vam o tome pričam? No, vama je gospodo, to i samima odavno dosadilo. Evo, pročitali ste opis

jednog severnog jutra. Dosta vam je tuge, zar ne? I tako pročitajte u jednom tmumom času, jednog tmumog jutra, ovu pripovetku o jednoj maloj moskovskoj porodici i o razbijenom porodičnom ogledalu. Meni se čini kao da od detinjstva poznajem tu jadnu Anu Ivanovnu, majku ove porodice, čini mi se da i Ivana Kiriliča poznajem. Ivan Kirilovič je dobar čovek, on samo kada se malo razveseli, kada se okuraži, voli da se malo našali. Evo, na primer, njegova je žena bolesna i jednako se plaši smrti. I on se tako pred svetom smeje i sve se šali kako će se po dmgi put oženiti kada bude ostao udovac. Žena se okuraži, počne i sama da se smeje preko volje, šta da se radi — takav je karakter njenog muža. Evo, razbio se čajnik, istina je, to košta, ali ipak nekako je sramota pred ljudima zbog toga koriti ženu i prebacivati joj nespretnost. Evo, došle su i poklade. Ivan Kirilovič nije bio kod kuće. Skupilo se tako uvečer kao kradomice mnogo mladih drugarica i došle su kod njihove starije kćeri Oljenjke. Tu je bilo još mnogo mladih muškaraca, bili su tu neki žustri momci — bio je i neki Pavel Lukič za kojim plače neki roman Valtera Skota. Taj Pavel Lukič je obrlatio sve i nagovorio ih je da se igraju žmurke. Bolesna Ana Ivanovna kao da je nešto predosećala ali ponesena opštom željom dozvolila je da se igraju žmurke. Ah, gospodo, to je bilo kao pre petnaest godina kada sam ja i sam igrao žmurke! Kakva igra! I kakav je samo taj Pavel Lukič! Nije uzalud Sašenjka, crnooka Oljenjkina drugarica, šaputala pripijajući se uza zid da je ona — gotova. Tako je bio strašan taj Pavel Lukič sa zavezanim očima. Dogodilo se tako da su se manja deca skupila u ugao ispod stola i počela su da galame pored ogledala; Pavel Lukič je pošao prema njima, ogledalo se pomerilo, ispalo je iz zarđalih držača, poletelo je svima preko glave na pod i razbilo se u paramparčad. Kada sam ja to čitao, osećao sam se kao da sam ja razbio ogledalo! Kao da sam ja svemu bio krivac! Ana Ivanovna je pobledela, svi su se razbežali u paničnom strahu. Šta će biti? Sa nestrpljenjem i strahom sam očekivao povratak Ivana Kiriloviča. Mislio sam i na Anu Ivanovnu.I, evo, on se oko ponoći vratio pijan. U susret mu je na verandu izašla zmija-doušnica, baka i primerak starinskog moskovskog tipa i nešto mu je šapnula verovatno o nesreći koja se dogodila. Srce je odjednom počelo da mi lupa sve jače, počinjala je bura sa treskom i bukom, a potom se sve primirilo, primirilo se sasvim i ja sam začuo glas Ane Ivanovne — nešto će se dogoditi! Posle tri dana ona je pala u postelju i nakon mesec dana je umrla izmučena strašnom sušicom. Ali kako — zar zbog ogledala koje se razbilo? Zar je tako nešto moguće? Ne znam, ali ona je umrla. Nekakva dikensovska lepota izbija iz ovih opisa poslednjih trenutaka jednog tihog, neprimećenog života!

Lepo je prošao i Ivan Kirilovič. On je gotovo poludeo. On je trčao u apoteku, svađao se sa doktorima, plakao je govoreći kome njega sada žena ostavlja! Da,

setio sam se mnogih stvari. U Petrogradu ima dosta takvih rodica. Ja sam lično poznavao jednog Ivana Kirilloviča. Njih svuda ima dosta. Ja sam, gospodo, počeo da govorim o ovoj pripoveci jer sam i sam nameravao da vam ispričam jednu pripovetku ... Ali, neka to ostane za drugi put. No, uzgred nešto o književnosti. Čuli smo da su mnogi veoma zadovoljni zimskom književnom sezonom. Nije bilo velike povike oko nečega, nije bilo sporova niti onih prepirki i cepidlačenja iako se pojavilo nekoliko listova i časopisa. Sve nekako kao da se radi ozbiljnije, strožije, u svemu ima više promišljenosti, sigumosti, uzajamne sloge. Istina, Gogoljeva knjiga je podigla veliku buku početkom zime. Posebno se zapaža jednodušni odziv o toj knjizi u gotovo u svim listovima i časopisima koji su inače protivrečni među sobom što se tiče njihovih orijentacija.

Izvinite, zaboravio sam ono najvažnije. Sve vreme dok sam pričao bilo mi je u glavi, ali, eto, otišlo mi je iz sećanja. Ernest priređuje koncert, prilozi će ići u korist Društva za pomoć unesrećenima, kao i u korist Nemačkog dobrotvornog društva. Ne osećamo potrebu da naglašavamo da će pozorište biti prepuno — u to smo uvereni.

11-ti maj

Znate li vi gospodo, koliko vredi u ovoj našoj širokoj prestonici čovek koji uvek ima u rezervi neku novost koja nije nikome do sada poznata i koji, povrh svega, ima i talenta da je na prijatan način ispriča? Po mom mišljenju, to je bezmalo veliki čovek i, nema sumnje, imati u rezervi novost, to je bolje nego imati kapital. Kada Petrograđanin sazna za neku retku novost, on juri da je ispriča i unapred oseća neko naslađivanje u duši — glas mu je slabačak i podrhtava od zadovoljstva, a srce mu se, reklo bi se, već kupa u ružičastom ulju. U takvom trenutku dok još uvek nije ispričao svoju novost nikome, dok juri svojim prijateljima preko Nevskog prospekta, on se oslobađa mnogih svojih neprijatnosti; on se tada (kako kažu oni koji su posmatrali sve to) leči i od onih najopakijih bolesti, on čak u takvim trenucima prašta i svojim neprijateljima. On je tada miran i veličanstven. Zbog čega to? To je zbog toga što Petrograđanin u takvom svečanom momentu spoznaje svoju vrednost, svoj značaj i postaje mu sve jasno — on tada sebi daje za pravo. I više od toga. Ja znam, a verovatno znate i vi gospodo, da ima takve gospode koje čovek (da samo nije ovih naših prilika) ni po koju cenu ne bi pustio da po drugi put prekorače vrata njegovoga predsoblja, kojima čovek ne bi dozvolio da dođu u posetu i svome kamerdineru. Neprijatna situacija! Gospodin i sam shvata da je kriv i da liči na psetance koje je podvilo rep i savilo uši i tako — čeka priliku. I odjednom, dolazi takav

trenutak, upravo takav gospodin zvoni hrabro i sa nekim samozadovoljstvom na vaša vrata, ulazi i prolazi pravo pored začuđenog lakeja, pruža vam prirodno i nekako pobednički ruku i vama odjednom postaje jasno da on na to ima pravo — on ima neku spletku da vam ispriča, neku novost da vam kaže ili nešto veoma prijatno, jer takav gospodin u nekim drugim okolnostima ne bi smeo tako da upadne kod vas. I vi slušate ne bez nekog zadovoljstva, iako mnogo ne ličite na onu uvaženu otmenu damu koja nije volela nikakve novosti, ali koja je kao žena, učeći decu engleskom jeziku, sa zadovoljstvom slušala anegdotu u kojoj se priča kako je žena išibala muža (iz Gogolja).

Spletka je slatka stvarčica, gospodo! Ja često razmišljam o ovome: kako bi to bilo divno kada bi se u Petrogradu pojavio takav talenat koji bi umeo da smisli nešto korisno za naš zajednički život, nešto što nije postojalo do sada ni u jednoj državi — da, prosto ne umem da vam kažem kakve bi novce taj stekao. Ali, mi ostajemo vemi našim domaćim zabavljačima i onim koji umeju da zainteresuju. Ima tu pravih majstora! To je čudo kako je sazdana ljudska priroda! Odjednom, i to ne zbog svoje podlosti, čovek prestaje da bude čovek i pretvara se u mušicu — u običnu malu mušicu. Lice mu se izmeni, pokrije se nekim sjajem, dobije neki poseban kolorit. On i po stasu postaje, na primer, odjednom mnogo manji od vas. Svaka samostalnost se potpuno izgubi. On vam gleda u oči ne trepćući kao pudlica koja očekuje da joj nešto date. Pa i gore od toga — iako je na njemu frak izvanrednog kroja on se u nastupu servilnosti baca na pod, udara radosno repićem, pocikuje, skiči i liže vam ruku i ne jede ono što ste mu dali sve dok mu se ne kaže reč — jedi, on se gnuša onog jevrejskog beskvasnog hleba i što je još smešnije i još prijatnije na svoj način, on ne gubi svoje dostojanstvo. On sve to čuva kao nešto sveto i neprikosnoveno, čak i vi u to verujete, i sve to čini na najprirodniji način. Vi ste, naravno, Regulus što se tiče čestitosti ili ste barem Aristid, jednom reči, vi ste spremni da umrete za istinu. Vi tog svog čovečuljka vidite skroz naskroz. Ćovečuljak vas sa svoje strane i sam uverava da je on potpuno providan i cela stvar ide kao po loju — i vama je lepo i čovečuljak ne gubi svoje dostojanstvo. Stvar je u tome što on vas hvali, gospodo. Ono naravno, to nije lepo da vas hvali u oči, to je mučno, to je čak odvratno, ali najzad vi i sami počnete da primećujete da vas on hvali pametno, da vam upravo ukazuje na ono što se vama i samima sviđa kod vaše osobe. Prema tome, tu je takt, tu je čak i osećanje, tu je poznavanje puta koji vodi do srca, jer on vam priznaje čak i ono što vam drugi odriču, razume se, neopravdano, onako iz zavisti. Otkud znam, kažete vi sebi najzad, možda on nije laskavac nego prosto onako, čovek naivan i iskren i zbog čega najzad — tako odmah, odbaciti čoveka? I takav čovek dobije sve što hoće da dobije kao onaj Jevrejčić koji je molio pana da ne kupi njegovu

robu — ne, ne, nemoj je — veli kupiti, zbog čega bi je kupovao? A pan je pogledao bio na njegov zamotuljak tek onako da ga pljune i da pođe dalje. Jevrejin razvezuje svoj zamotuljak i pan kupuje sve što je hteo da mu proda taj Jevrejčić. I opet da kažem, ne postupa tako zbog svoje podlosti — taj naš čovek iz prestonice. Čemu gromke reči! To nije neka niska duša — to je umna dušica, mila, simpatična, druževna, to je duša koja teži za nečim, to je svetska duša koja istina, malo istrčava napred, pa ipak je to duša, iako ne mogu da kažem da je to duša kakve inače ima kod drugih. I to je sve dobro i zbog toga što bi se pomrlo bez takve duše, ljudi bi umrli od tuge ili bi počeli da ujedaju jedan drugoga. Dvoličnost, hipokrizija, maska — to je nešto loše, slažem se s tim, ali, kada bi se u ovom trenutku svi pojavili onakvi kakvi su po svom karakteru i stvarno to bi Boga mi, bilo mnogo gore.

I sva ta korisna razmišljanja pala su mi na pamet upravo u vreme kada je čitav Petrograd izašao u Letnju baštu i na Nevski prospekt da pokaže svoju novu prolećnu odeću.

Bože! O samim tim susretima na Nevskom prospektu mogla bi se napisati čitava knjiga. Ali vi sve to gospodo, tako dobro znate iz ličnog i prijatnog iskustva da nije ni potrebno — kako ja mislim — pisati knjigu o tome. Pala mi je na pamet jedna druga ideja: mislim na to što u Petrogradu neobično rasipnički žive. Zanimljivo bi bilo znati da li u Petrogradu ima mnogo takvih koji sve imaju, to jest da li ima mnogo ljudi koji su kako se to kaže, potpuno imućni? Ne znam da li sam u pravu ili nisam, ali ja sam uvek zamišljao da je Petrograd (ako mi dozvolite takvo poređenje) mlađi, razmaženi sinčić uvaženog tatice koji je čovek staroga kova — bogat, škrt, račundžija u svemu i ujedno veoma dobrodušan. Tatica se najzad okanio poslova, otišao je u selo i veoma mu je milo što može da nosi svoj kaput od nankinga a da time ne narušava red i pristojnost. Ali sinčić je u svetu, on treba mnogo da nauči, on treba da upozna nauku, sinčić treba da postane Evropljanin i tatica, koji je jedva nešto čuo o prosvećenosti, obavezno hoće da njegov sinčić bude prosvećen mlad čovek. Sinčić brzo osvaja vrhove društva, on zakoračuje u pravi život, odeva se na evropski način i pušta španjolske brkove i tatica i ne primećuje da sinčić sada ima svoju glavu kojom misli, on je stekao iskustva, on je samostalniji — on je za svojih dvadeset godina upoznao više nego otac koji se pridržavao pradedovskih običaja i, eto, sada tatica saznaje i to da taj sinčić sa španjolskim brkovima grabi sve dublje i dublje i vuče iz roditeljskog džepa, on saznaje i vidi da je sinčić pomalo raskolnik i dosta svojeglav i — tatica počinje da gunđa i da optužuje i Zapad i njegovu prosvećenost i, što je još mučnije, on počinje da govori da je došlo vreme »da

jaje govori a da kokoška ćuti«. Ali sinčić hoće da živi i on tako hita da se čovek nad tom njegovom spretnošću koju pokazuje i nehotice mora zamisliti. Razume se, on troši veoma razuzdano.

Evo, na primer, minula je zima i Petrograd, barem sudeći prema kalendaru, već pripada proleću. Dugački novinski stupci puni su imena onih koji putuju u inostranstvo. Na svoje veliko čuđenje, vi odmah zapažate da je Petrograd mnogo više bolestan što se tiče zdravlja nego — džepa. Priznajem, kada sam uporedio te dve bolesti obuzeo me je takav panični strah da sam pomislio da se ne nalazim u prestonici nego u bolnici. Ali brzo mi je postalo jasno da se naprasno uzbuđujem, jer novčanik tatice iz provincije je i širok i nabijen još uvek.

Vi ćete videti sa kakvom će se neviđenom raskoši opremati vile i kakva će se skupocena odeća zašareniti po brezovim šumicama — kako će svi biti i srećni i zadovoljni. Ja sam čak u potpunosti uveren da će i siromašak biti odmah zadovoljan i srećan kada bude ugledao tu opštu radost. Barem će besplatno gledati ono što se ni za kakve novce ne može videti ni u jednom gradu naše prostrane države.

Uzgred, koju reč o tom siromašku. Nama se čini da je od svih mogućih beda najodvratnija, najgadnija i najnezahvalnija, najprljavija beda — ona svetovna, mondenska beda, iako je retka takva beda tih ljudi koji su straćili i poslednju kopejku, jer takvi ljudi se voze još uvek obavezno kočijama i zasipaju u prolazu pešake prljavštinom, zasipaju blatom sve one koji poštenim radom zarađuju svoj hleb u znoju lica svojega, takvi ljudi bez obzira na sve, drže sluge koji nose bele marame i bele rukavice. To je beda koja se stidi da prosi milostinju, ali se ne stidi da je otima na najnabusitiji i najnesavesniji način. Ali dosta o takvoj prljavštini! Mi iskreno želimo Petrograđanima da se veselo osećaju u svojim vilama i da manje zevaju od dosade. Poznato je da je zevanje u Petrogradu bolest poput gripa ili hemoroida, poput groznice, to je bolest od koje kod nas još dugo neće biti leka, nju neće izlečiti čak ni oni lekari u modi kojih ima u Petrogradu. Petrograd se budi zevajući, on vrši svoje obaveze zevajući i zevajući se sprema za počinak. Ali najviše se zeva na maskenbalovima i u operi. Opera je kod nas savršena. Glasovi odličnih pevača su sonomi i čisti i već se razležu prijatno širom naše prostrane države, čuju se po svim gradovima i gradićima, i po svim selima i zaseocima. Danas svako zna da u Petrogradu postoji opera i svak tome zavidi. Međutim, Petrograd se već dosta dosađuje, potkraj zime njemu je opera već toliko dosadna kao, na primer, što mu je ... dosadan poslednji koncert. Ova poslednja primedba se nimalo ne odnosi na Ernestov koncert koji je bio priređen

sa uzvišenim filantropskim ciljem. Desilo se nešto čudno: u pozorištu je nastala tako strašna gužva da su mnogi spasavajući život krenuli da prošetaju po Letnjoj bašti koja je upravo tada bila otvorena za publiku i tako se desilo da je koncert bio malo posećen. Ali, do toga je došlo isključivo zbog nesporazuma. Tas u korist siromašnih se napunio. Culi smo da su mnogi poslali svoj prilog, a sami nisu došli bojeći se te gužve. Takav strah je potpuno razumljiv.

Vi ne možete da zamislite gospodo, kakva je to prijatna dužnost voditi sa vama razgovore o petrogradskim novostima i pisati za vas petrogradsku hroniku! Reći ću i više: to čak i nije dužnost — to je zadovoljstvo najvišega reda. Ne znam samo hoćete li shvatiti moju radost. Ali, više je nego prijatno spremiti se tako, sesti i prodiskutovati o društvenim interesima. Ja sam čak, pokatkad, spreman da zapevam od radosti kada stignem u društvo i vidim divne i solidno vaspitane ljude koji su zaseli i značajno raspravljaju o nečem, čuvajući pri tome svoje lično dostojanstvo. O čemu oni raspravljaju to je drugo pitanje, ja pokatkad čak i ne ulazim u temu njihovog razgovora, ja sam sasvim zadovoljan tim prizorom društvenih skupova i razgovora na njima. Meni se tada srce ispuni najdubljim ushićenjem.

Ja nisam uspeo da proniknem u smisao, u sadriaj onoga o čemu kod nas govore ljudi na javnim skupovima, obični ljudi — ne kružok; to mi sve do sada nije pošlo za rukom. Bog jedini zna šta je to! Razume se, sve je to neopisivo divno jer sve su to solidni i veoma dragi ljudi, pa ipak meni to nije jasno. Sve ti se čini kao da će razgovor sada početi, štimuju se instrumenti, sediš tako dva sata, a oni jednako počinju. Ponekad zapazite da govore o ozbiljnim stvarima, o stvarima koje pobuđuju na razmišljanje, ali kasnije, kada se zapitaš o čemu se tu razgovaralo nikako ne možeš da kažeš o čemu je doista bila reč: da li je tu bilo reči o rukavicama, o poljoprivredi ili o tome »da li je ženska ljubav trajna«? Priznajem, ponekad me zbog toga spopadne tuga. Sve podseća na ono kao kada se, na primer, jedne mračne večeri vraćate kući, idete ne potišteni i ne razmišljajući mnogo, gledate u stranu i odjednom — čujete muziku. Bal, da pravi bal! Iza jarko osvetljenih prozora promiču senke, čuje se šum i neka jeka, čuje se nešto što podseća na onaj sablažljivi šapat na balovima, ječi divni kontrabas i plače violina, vrti se gomila u moru svetlosti, kraj ulaza stoje žandarmi, a vi prolazite mimo svih tih zabava — u vama se tada probudi neka želja, težnja za nečim. Prolaziš tako i kao da nečem ne veruješ, čuje se nešto drugo, čuje se kako kroz banalne motive svakodnevnog života odjekuje drugi glas, prodoran, živ i tužan kao u Berliozovom baletu o Kapuletima. Sumnja i tuga izjedaju i kidaju srce, tuga poput one koja se skriva u beskrajnoj turobnoj

ariji ruske pesme i sve to odjekuje kao nešto blisko, kao glas koji doziva:

Oslušnite ... to drugi zvuci ječe ...

To je tuga, to je bes, ludilo očajanja...

Da li to razbojnik pesmu izvija,

Ili plače deva u času rastanka?

Ne, to se kosači vraćaju iz polja...

Ko im stvori tu pesmu? Kako ko — pogledaj

Tu su šume, saratovska stepa i beskraj...

Ovih dana je bio semik — to je Tomina nedelja, sedmi dan posle Uskrsa. To je ruski narodni praznik. Tada narod dočekuje proleće i širom beskrajne ruske zemlje pletu se venci. Ali u Petrogradu je vreme bilo hladno, turobno. Padao je sneg, brezice nisu pružale svoje grane, a uoči praznika grad je potukao sve — i pupoljke na drveću. Sve je podsećalo na novembarski dan kada se očekuje da padne prvi sneg, kada Neva huči pod udarcima vetra i vetar fijučući vitla ulicama udarajući u fenjere obešene na stubovima. Meni se čini da su tada Petrograđani ljutiti i tužni i meni se, sa mojim feljtonom, steže srce. Meni se čini da oni srditi i pritisnuti tugom pospano sede po kućama — neko razgaljuje svoju dušu spletkama, neko praznuje tako što se prepire sa ženom, neko radi poslove sa papirima koje je doneo iz kancelarije, neko spava posle noćnog preferansa da bi se probudio i pošao pravo na novu partiju, neko sedi u kuhinjskom uglu i sprema kafu i tako i zaspi uz ono fantastično klokotanje vode koja kipi u posudi za kafu. Ćini mi se da prolaznicima na ulicama nije do praznika i javnih zabava, kisne tako na ulicama briga — tu je i bradati mužik kome je, izgleda, bolje na kiši nego na suncu, tu je gospodin u dabrovini koji se uputio po ovom vlažnom i hladnom vremenu da negde uloži svoj kapital... Jednom reči gospodo, loše je...!

1-vi juni

Sada kada smo se potpuno umirili od one neizvesnosti koja nas je držala, neizvesnosti u pogledu toga kakvo će vreme biti, kada smo se uverili da ovo nije druga jesen nego proleće koje je najzad odlučilo da se pretvori u leto, sada kada prvi svetlozeleni listići već malo po malo mame Petrograđanina da se pre prvih

kiša zaputi u svoju poljsku kućicu, naš Petrograd ostaje pust, zatrpan je smećem i otpacima, on se izgrađuje, čisti se i kao da se sprema za odmor — kao da za neko vreme prestaje da živi. Sitna bela prašina stoji kao gusti sloj negde u vrelom vazduhu. Grupe radnika sa malterom, lopatama, čekićima, sekirama i drugim aiatkama zaposednu Nevski prospekt i osećaju se kao kod kuće, kao da su ga zakupili i teško šetaču, pešaku ili posmatraču ako ga ne spopadne ozbiljna želja da bude nalik na onog Pjera koga zasipaju brašnom u vreme rimskih karnevala. Zamire život na ulicama, glumci odlaze u unutrašnjost na odmor, književnici se odmaraju, kafane i prodavnice su prazne ... Šta preostaje građanima koje nevolja natera da provedu leto u prestonici? Možda da izučavaju arhitekturu zdanja, da gledaju kako se grad obnavlja i podiže? Naravno, tako nešto je veoma važno i čak korisno. Petrograđanin je zimi tako rasejan, mnogo je zadovoljstava, poslova, tu je služba, tu je preferans, tu su spletke i razne druge zabave, osim toga toliko je mnogo blata da on doista teško može da nađe vremena da se osvme oko sebe, da se brižljivije zagleda u Petrograd, da izuči njegovu fizionomiju i da pročita istoriju grada i čitave naše epohe u toj masi kamenih blokova, u tim velelepnim zdanjima, dvorcima i spomenicima. Ali, teško da će kome pasti na pamet da troši dragoceno vreme na takva nevina zanimanja koja ne donose nikakve vajde. Ima i takvih petrogradskih žitelja koji nisu napuštali svoju gradsku četvrt i po deset pa i više godina, oni dobro znaju samo onaj put koji vodi do njihovog nadleštva. Ima i takvih koji nisu bili ni u Ermitažu, ni u Botaničkoj bašti, ni u muzeju, pa čak ni u Akademiji lepih umetnosti — najzad, ima čak i takvih koji još nisu putovali železnicom. Međutim, ako ćemo pravo, upoznavanje grada nije neka nekorisna stvar.

Ne sećamo se kada smo to čitali jednu francusku knjigu koja je prikazivala gledišta o sadašnjim prilikama u Rusiji. Naravno, to je već poznato u čemu su i kakva su ta gledišta stranaca u vezi sa sadašnjim stanjem u Rusiji; mi se nekako ne damo sve do sada da nas mere evropskim aršinom. No, bez obzira na sve to, knjiga famoznog turista čitala se u Evropi sa velikom znatiželjom. U njoj se između ostalog kaže da nema ničeg bezličnijeg od arhitekture Petrograda, da u toj arhitekturi nema ničeg što iznenađuje, ničeg nacionalnog i da je čitav grad — smešna karikatura nekih evropskih prestonica; rečeno je, najzad, da Petrograd i u samom arhitektonskom smislu predstavlja takvu čudnu smešu da čovek ne prestaje na svakom koraku da se čudi i da se iznenađuje. Grčka, rimska, vizantijska, holandska, gotska, arhitektura rococo, novija italijanska arhitektura, kao i naša pravoslavna arhitektura — sve je to, kaže ovaj putnik, zbijeno i natrpano na najzabavniji način i, kaže on na kraju — tu nema ni jednog istinski lepog zdanja! Zatim se naš turist guši od poštovanja prema Moskvi zbog njenog

Kremlja i piše o Kremlju nekoliko retorskih, zakukuljenih fraza, oduševljava se moskovskim nacionalnim osobenostima ali proklinje pri tome kabriolete zbog toga što je preko njih izneverena drevna, patrijarhalna linejka i tako je — kaže on — u Rusiji iščezlo i sve ono što je imalo svoj, nacionalni karakter. Smisao je u tome da se Rus stidi svoje nacije, da više ne želi da se vozi na nekadašnji način jer se s pravom plaši da mu se sve ne potrese u onom patrijarhalnom ekipažu.

To je pisao Francuz, znači, pametan čovek kakvi su svi Francuzi, ali površan i isključiv do gluposti; to je pisao čovek koji ne priznaje ništa što nije francusko — ni u umetnostima, ni u književnosti, ni u naukama pa čak ni u nacionalnoj istoriji i — što je najvažnije — to je pisao čovek koji je spreman da se naljuti zbog toga što postoje i neki drugi narodi koji imaju svoju istoriju, svoje ideje, svoj nacionalni karakter i svoj sopstveni razvitak. Ali kako je precizno, da možda i sam toga nije svestan, ovaj Francuz zapazio neke, nećemo reći, ruske, ali dokone, isprazne i kabinetske ideje kojih ima kod nas. Da, Francuz upravo vidi rusku nacionalnost u tome u čemu je vide i mnogi ljudi našega doba, to jest u mrtvom slovu, u preživelim idejama, u gomili kamenja koji tobože podsećaju na drvenu Rusiju i najzad — u onom slepom i nepromišljenom divljenju prema našim usnulim starinama. Nema sumnje, Kremlj je veoma značajan spomenik davno prohujalih vremena. To je antička retkost koju čovek gleda sa velikim divljenjem, sa osobitim poštovanjem, ali u čemu je njegovo nacionalno savršenstvo — to mi ne možemo da shvatimo! Ima takvih nacionalnih spomenika koji prežive svoje vreme i više nisu nacionalni po vrednosti. Reći će mi: ruski narod zna za moskovski Kremlj, on je religiozan i hrli sa svih strana prostrane Rusije da izljubi mošti moskovskih čudotvoraca. Lepo, ali tu nema nikakve osobenosti, narod masovno odlazi da se moli, ide u Kijev, na Solovecka ostrva, na Ladoško jezero, na goru Atonsku, u Jerusalim, svuda. A zna li on istoriju moskovskih svetitelja, svetog Petra i Filipa? Naravno, ne — prema tome nema ni osnovnih pojmova o tim najvažnijim periodima ruske istorije. Reći će mi: naš narod poštuje uspomene drevnih careva i kneževa ruske zemlje koji su sahranjeni u moskovskoj sabornoj crkvi svetih Arhangela. U redu. Ali koga među ruskim carevima i kneževima zemlje ruske narod poznaje pre Romanovih? On zna trojicu po imenu: Dimitrija Donskog, Ivana Groznog i Borisa Godunova (prah ovog poslednjeg počiva u lavri Svete Trojice). Ali Borisa Godunova narod po tome zna što je on sagradio Ivana Velikog, a što se tiče Dimitrija Donskog i cara Ivana Vasiljeviča ispričaće vam takva čuda da vam je bolje da i ne slušate. Njemu su takođe nepoznate retkosti Granovite palate i verovatno postoje razlozi zbog čega narod ne poznaje svoje istorijske spomenike. Ali, neki će mi reći, ako hoćete, i ovako: šta je to narod? Narod je prost i neobrazovan, pokazaće mi na

društvo, na ljude koji su obrazovani, ali ono ushićenje obrazovanih ljudi prema našim starinama, ono njihovo nepromišljeno stremljenje ka njima nama se uvek činilo da je to nešto u vezi sa stranim uticajima, da je to nešto iz glave — to je neko romantičarsko, kabinetsko ushićenje, jer ko je taj ko kod nas poznaje istoriju? Istorijska predanja su veoma poznata, ali istorija je u naše vreme više nego ikada ranije postala nešto nepopularno, ona je stvar kabinetskih radnika, zanimanje naučnika koji spore, raspravljaju, upoređuju, ali koji se sve do sada ne mogu da se slože u najosnovnijim stvarima — oni traže ključeve za neke činjenice koje su sada veća zagonetka nego što su ikada ranije bile. Ne sporimo: ni jedan Rus ne može da bude ravnodušan prema istoriji svojega plemena, ma u kom vidu bila prikazivana njegova istorija, ali zahtevati od svih da ostave i da zaborave svoju aktuelnost radi tih poštovanja dostojnih predmeta koji imaju antikvarni značaj, to bi bilo apsurdno i nepravedno u najvećoj meri.

Petrograd nije takav. Na svakom koraku se vidi, čuje i oseća savremeni trenutak i ideja tog savremenog trenutka. Ako hoćete: u izvesnom smislu ovde je sve haos, sve je neka mešavina, mnogo šta može da bude hrana za karikaturistu, pa ipak — sve je živo, sve je u pokretu. Petrograd je glava i srce Rusije. Mi smo počeli sa arhitekturom grada. Čak i sva ta raznolikost njena svedoči o jedinstvu misli i pokreta. Ovaj niz zdanja holandske arhitekture podseća na vremena Petra Velikoga. Ova zgrada sagrađena a la Rastreli podseća na jekaterinski vek, sve to u grčkom i rimskom stilu — to je mnogo kasnije doba, ali sve zajedno to podseća na istoriju evropskog života Petrograda i čitave Rusije, Sve do sada Petrograd je u smeću i prašini, on se podiže, stvara se, njegova budućnost je još uvek ideja ali ta ideja pripada Petru Velikom i ona se ovaploćuje, napreduje, ukorenjuje se iz dana u dan i ne samo ovde u petrogradskim močvarama nego i u čitavoj Rusiji koja živi dahom i ritmom Petrograda. Svi su već osetili snagu i lepotu Petrovih namera, svi su staleži pozvani da uzmu učešća u ostvarivanju zajedničkih ideala i veličine Petrove misli. Prema tome, svi zakoračuju u život. Sve — industrija, trgovina, nauka, književnost, obrazovanje, principi uređivanja javnog života — sve živi i nadahnjuje se Petrogradom. Svi, čak i oni koji ne vole da misle, čuju već i osećaju novi život i streme tom novom životu. I ko bi mogao, recite mi, da optuži narod koji je i mimo volje zaboravio u izvesnom smislu svoje starine, narod koji poštuje i ceni samo ovo današnje i ovaj sadašnji trenutak, zbog toga što je on počeo prvi put da živi pravim životom? Ne, u tim stremljenjima današnjim mi ne vidimo gubljenje nacionalnog duha, mi tu vidimo trijumf nacionalnog duha koji se ne predaje tako lako evropskim uticajima i ne propada pod njima, kako to mnogi misle. Po našem mišljenju, taj narod koji tako pozitivno ceni svoj sadašnji trenutak je zdrav i čitav — on živi tim trenutkom i

sposoban je da ga shvati. Takav narod može da živi a principa i vitalnosti biće za njega uvek, to mu je osigurano za čitav jedan vek.

Nikada se tako mnogo nije govorilo o savremenim tendencijama, o savremenoj ideji i drugom, kao što se govori sada, u poslednje vreme. Nikada književnost i druge manifestacije javnog života nisu pobuđivale takvu znatiželju. Petrogradska zimska poslovna, aktivna, proizvodna u najboljem smislu sezona završava se tek sada, u ovom trenutku — krajem maja. Izlaze poslednje knjige, završavaju se predavanja na univerzitetu, polažu se ispiti, nailaze i novi prolaznici iz provincija i svako već razmišlja o narednoj zimi i planira svoje aktivnosti, ma kakve one bile, i ma kako se o svemu tome planiralo i razmišljalo. Društvenu pažnju koja se poklanja ovom sadašnjem trenutku vi ćete razumeti bolje nego ikada ako se udubite u rezultate poslednje sezone u Petrogradu. Naravno, ne možemo da kažemo da naš savremeni život juri kao uragan, kao vihor, da juri tako da dah zastaje i da je strašno da se čovek osvrne nazad. Ne, sve to podseća pre na ono kao da se nekuda spremamo, kao da hitamo, kao da spremamo naše razne rezerve — sve to podseća na čoveka koji se sprema na dalek put. Savremena misao ne hita napred bez osvrtanja i još, ona se još uvek plaši odveć brzog hoda. Naprotiv, reklo bi se da se ona zaustavila na nekoj sredini, ona je stigla do izvesne moguće granice i osvrće se, traži oko sebe, sama sebe opipava. Bezmalo svako počinje da ispituje, da analizira i sebe i svet — svi ispituju jedni druge. Svi zagledaju i ispituju jedni druge pogledima punim znatiželje. Naslupa vreme nekog opšteg ispovedanja. Ljudi pripovedaju, pišu, kazuju o sebi pred svetom često sa bolom i mukama. Hiljade ljudi koji nisu ni pomišljali da imaju svoja gledišta otkrivaju hiljade novih tački gledišta. Neki su mislili da napadi dolaze od nemoralnih, nespokojnih ljudi, čak da dolaze od strane lupeža zbog nekakve njihove pritajene zlobe ili mržnje. Mislili su da se napadi odnose samo na određene društvene klase, klevetali su, optuživali su, potkazivali su kod publike, ali sada su sve te zablude otpale — ređe se vređaju, shvatili su i dobro su utuvili da analiza ne štedi ni one koji se njome bave i da je najzad bolje da upoznamo sami sebe nego da se ljutimo na gospodu naše spisatelje koji su miran svet i koji nemaju namere nikoga da uvrede. Ali, najmučnije su se osećala ona gospoda koja su svima suvišna, ljudi koji su, ne zna se zbog čega, uvrteli sebi u glavu da to njih napadaju, da to njima nameću neke sumnjive poslove pred publikom — uopšte, bilo je tu mnogo mračnih i do sada neobjašnjenih priča i pravo govoreći, bilo bi neobično zanimljivo opisati fiziologiju te gospode koja se ljute. To je poseban, veoma zanimljiv tip ljudi. Neki među njima su vikali iz sve snage protiv opšteg kvarenja običaja i zaboravljanja pravila pristojnosti u ime nekakvog posebnog principa koji sc sastoji u ovome: nije važno — vele takvi —

što se stvar ne tiče mene nego drugoga, pa ipak, zbog čega sve to štampati, zbog čega se dopušta da se takve stvari štampaju. Drugi su govorili da i bez toga ima na svetu vrline i da je njeno postojanje podrobno izloženo i ubedljivo dokazano u mnogim moralističkim i didaktičkim spisima, a posebno u knjigama za decu, i, prema tome, nema potrebe da se sve to ponovo traži — ne treba uzalud pominjati ime Božje. Naravno, ovakvom je gospodinu stalo do vrline kao do lanjskog snega (nikako nije jasno zbog čega je on uvrteo sebi u glavu da je upravo o tome reč), ali čim se javio prvi povik on se uznemirio, pokrenuo se taj gospodin, počeo je da se ljuti i da pretenduje na pravo da govori o nemoralnosti. Videvši njega drugi gospodin, čovek takođe pristojne spoljašnosti koji je sve do sada živeo mirno, tiho, odjednom, iz čista mira, ustaje sa svog mesta i počinje da se ljuti, počinje da viče na svim raskršćima kako je on pošten i cenjen čovek koji ne dopušta da ga neko vređa. Neki među tom gospodom su do te mere ponavljali da su oni pošteni i cenjeni ljudi da su najzad sasvim ozbiljno poverovali u nesumnjivu istinitost svojih reči o sebi i ljutili su se ako bi neko naumio da spomene njihovo ime uvaženo bez onog poštovanja koje mu pripada. Najzad su trećem, takođe dobrom i pametnom čoveku, počeli da trube na oba uha kako je sve to što je on do sada smatrao za vrlinu zapravo nešto što nije vrlina, kako je sve to što je za njega bilo moralno sada nekako ispalo nemoralno i kako su sve to učinili takvi i takvi ljuđi. Jednom reči, mnogi su se osetili mučno, neobično mučno, počeli su da zvone na uzbunu, ustali su, zatrubili su na sav glas, obuzela ih je sujeta i sami su u tome stigli dotle da su počeli da se stide i sopstvenog vikanja. Sada se to ređe događa ...

Pojava nekih dobrotvornih i učenih društava kojih ima u poslednje vreme, snažna aktivnost u književnim i naučnim krugovima, pojava nekih novih i značajnih imena u nauci i u književnosti, pojava nekih novih listova i časopisa, privukli su i privlače i sada pažnju publike koja je svemu tome poklonila puno poverenje. Bili bi sasvim nepravedni prekori da je naša književnost u prošloj sezoni bila neplodna i mrtva. Nekoliko novih pripovedaka i romana koji su se pojavili u raznim periodičnim izdanjima doživeli su pun uspeh. U časopisima se pojavilo nekoliko odličnih eseja, vezanih, uglavnom, za naučnu i književnu kritiku. za rusku istoriju i statistiku, pojavilo se i nekoliko posebnih knjiga i brošura iz istorije i statistike. Smirdin je realizovao izdanje ruskih klasika i to će se izdanje i u buduće nastavljati i trajaće kontinuirano. Pojavila su se celokupna dela Krilova. Broj pretplatnika časopisa i listova porastao je neizmerno, a potreba za čitanjem se proširila kod svih staleža. Olovka umetnika i vajarsko dleto takođe nisu mirovali, divna zamisao gospode Bernardskog i Agina — ilustracija »Mrtvih duša« — privodi se kraju i teško je dovoljno nahvaliti

savesnost obojice umetnika. Neke vinjete su izrađene izvanredno da se bolje ne može poželeti.

M. Nevahovič, za sada naš jedini karikaturista, neprekidno i neumorno nastavlja svoj Jeralaš. Od samog početka je novina ovog izdanja osvojila opštu pažnju. Stvarno, teško je zamisliti pogodnije vreme od ovog sadašnjeg za pojavu karikaturiste — umetnika. Ima mnogo ideja koje je stvorilo društvo, od kojih društvo živi, nema potrebe da lomimo sebi glavu oko sižea bez obzira na to što smo često mogli da čujemo: ta o čemu bi se moglo govoriti i pisati? Ukoliko umetnik ima više talenta utoliko je sposobniji da svoju ideju nametne društvu. Za njega nema prepreka niti onih običnih teškoća, za njega svuda ima sižea — svuda, doista, umetnik u ovom našem veku može da nađe sebi hrane u čemu god hoćete. Osim toga, tu je i ona potreba prisutna kod svih, potreba da se izraze, da se prihvati i da se shvati ono što je rečeno .. . Mi ćemo u drugoj prilici podrobnije govoriti o karikaturama g-dina Nevahoviča . . . Predmet je mnogo važniji nego što se to čini na prvi pogled.

15-ti juni

Mesec juni, vrućina, grad je opusteo; svi su na imanjima u vilama, preživljavaju utiske, uživaju u prirodi. Ima nečeg neizrecivo jednostavnog i naivnog, nečeg čak dirljivog u našoj petrogradskoj prirodi kada se ona nekako neočekivano odjednom, pokaže u svoj svojoj moći, kada se zaodene zelenilom, kada zablista i kada se zašareni u cvatu ... Ne znam zbog čega me ona podseća na onu sušičavu i bolešljivu devojku na koju ponekad čovek gleda sa sažaljenjem ili sa nekom ljubavlju ispunjenom saosećanjem, koju ponekad jednostavno i ne primećujete, ali ona — ta devojka, ume odjednom, nekako sasvim neočekivano da se pokaže čudno kao neopisivo lepa devojka i vi tada zadivljeni, iznenađeni i nehotice postavljate sebi pitanje: koja je to sila učinila da takvom vatrom blistaju te uvek tužno zamišljene oči, šta je to ulilo krv u ove blede obraze, šta je zapalilo strašću i željom nežne crte toga lica, zbog čega se tako nadimaju te grudi, ko je to tako iznenadno udahnuo snagu, život i lepotu koji žive na licu te žene, ko je nju nadario da blista onim osmehom, da sve oko sebe obasjava svojim sjajnim, iskričavim smehom? Gledate oko sebe, nešto tražite, pokušavate da se setite nečega ... Ali, trenutak brzo prođe i vi ćete može biti već sutra sresti onaj isti tužni i zamišljeni pogled, ono isto bledo lice, onu pokomost i stidljivost u pokretima, umor i nemoć, tešku tugu pa čak i tragove nekakve suvišne, samrtne, mučnine zbog sveg tog trenutnog oduševljenja. Ali, čemu praviti poređenja! I kome to sada treba? Mi smo se preselili u vile u prirodi da bismo proživeli

neposrednije, da bismo u dokolici razmišljali bez svih tih poređenja i gledišta, došli smo da bismo uživali u prirodi, da se odmorimo, da malo lenstvujemo i da se udaljimo od svih onih životnih nevolja, od gluposti i smeća u zimskim stanovima i da sve drugo ostavimo za neka bolja vremena. Uostalom, ja imam prijatelja koji me je ovih dana uveravao da mi ne umemo ni da lenstvujemo kako treba, mi lenstvujemo nekako mučno, bez uživanja, mi smo nespokojni, ima u našem odmaranju nečeg nervoznog, turobnog i nezadovoljnog — mi i tamo dok se odmaramo nastavljamo sa našim analizama, poređenjima i skeptičkim gledištima, mi i tamo ne napuštamo svoje zadnje misli i sve životne probleme, mi se — nastavlja on — spremamo za odmor kao za neki posao, ako smo, na primer, u kalendaru za prošlu nedelju odredili dan za odmor mi gledamo da uživamo u prirodi upravo tada, toga dana i toga časa. To podseća na onog tačnog Nemca koji je polazeći iz Berlina mirno upisao u svoju putničku beležnicu: »U prolasku kroz grad Nirnberg ne zaboraviti — da se oženim«. Nemac je, naravno, imao na umu nekakav sistem i on iz poštovanja prema tom sistemu nije ni zapazio da je ova fraza apsurdna, ali zna se da u postupcima kod naših ljudi nema nikakvog sistema, sve ide onako — kao po nekom istočnom predodređenju. Moj prijatelj je delimice u pravu, izgleda da mi nosimo breme našega života s mukom, naporno, i kao po obavezi i sramota nas je samo da priznamo da smo se umorili i da više nemamo snage. Kao da smo zaista prešli u vile i — tamo se odmaramo, zar ne — tamo uživamo u prirodi? Pogledajte pre svega, mi kao da smo zaboravili da nešto iznesemo polazeći preko gradskih kapija. Pa ne samo što smo tamo ostavili nešto što je staro, što je zimsko — naprotiv, natrpali smo mnogo novoga i stare smo uspomene dopunili novim spletkama i tako životne nevolje idu i dalje kako su i išle. Drugačije je nama dosadno, moramo da probamo kako izgleda preferans uz pevanje slavuja pod otvorenim nebom, što se sveuostalom, i čini. Osim toga, mi kao da i nismo sazdani tako da uživamo u prirodi, pa i sama naša priroda kao da je znala za naše navike, nije se bolje uredila. Zbog čega se, na primer, kod nas tako naglo ukorenio jedan više nego neprijatan običaj (nećemo sporiti on može da bude negde, tamo u našoj privredi, i koristan) — običaj da se onako bez velike nevolje poveravaju kao da se vešaju na uzici svoji utisci, mi tako znamo da obesimo naša buduća veselja i uživanja, mi volimo takve stvari da ocenjujemo i da unapred uživamo u svemu, onako u mašti fantazirajući o tome i kasnije da zbog svega toga budemo nepripremljeni za prave stvari? Mi znamo da smrvimo i da iskidamo cvetić kako bismo jače osetili njegov miris, a posle se žalimo što umesto mirisa imamo samo zadah. Međutim, teško je reći šta bi s nama bilo da nemamo tih nekoliko dana u godini i da ne utolimo našu večnu žudnju tim neposrednim, prirodnim životom. I kako da se čovek ne umori, kako da ne stane,

zahvaćen osećanjem nemoći kada večito juri za utiscima kao što se juri za ritmom u lošim pesmama — da, mi se mučimo u borbi sa životnim nevoljama, mi hitamo dok se ne razbolimo, da stignemo naše iluzije, da osvojimo naše himere i sanjarije i koristimo za to sva pomoćna sredstva kojima se u naše vreme popunjava i nadoknađuje pustoš i sivilo svakodnevnog banalnog življenja i postojanja.

Žeđ za poslovima kod nas stiže do neke grozničave i nezadržive nervoze: svi hoće da se bave nečim ozbiljnim, mnogi imaju žarku želju da čine dobro i da budu od koristi, ali malo po malo, svi shvataju da sreća nije u tome da čovek ima takve društvene mogućnosti kada može da sedi skrštenih ruku — ponekad i nešto zapaženije da učini, istina — nego je sreća u neprestanom radu i u praktičnom ostvarivanju svih naših osobina i sklonosti. A ima li kod nas mnogo njih koji su zauzeti poslovima onako con amore, kako se to kaže — koji se rado bave poslovima? Kažu da smo mi Rusi po prirodi lenji i da se klonimo poslova, a kada nam se posao ukaže mi ga radimo tako da to ne liči na neki urađen posao. Da li je to sasvim istinito? Kakvo iskustvo potvrđuje te naše ne mnogo zavidne osobine? Uopšte, kod nas se nema tome mnogo vremena počelo mnogo vikati u vezi sa tim opštim lenstvovanjem, sa tim našim odsustvom volje za aktivnostima, svi jedan drugog podstiču na neku korisnu aktivnost i treba to naglasiti — podstiču i ništa više. Tako smo mi spremni da iz čista mira optužimo svoga brata samo zbog toga što se on mnogo ne grize, kako je kazao jednom prilikom Gogolj. Ali gospodo, pokušajte sami da načinite prvi korak u smislu holje i korisnije aktivnosti, pokažite nam šta je to, ponudite nam neku formu, pokažite nam stvar i što je najvažnije, zainteresujte nas za tu stvar, omogućite nam da i mi sami to učinimo i dajte da dođe do izražaja naše lično, individualno stvaralaštvo. Da li ste vi sposobni da to učinite gospodo, vi koji nas podstičete? Niste, i onda i ne treba optuživati, ne treba uzalud trošiti reči! Posredi je to što kod nas sve nekako dođe samo po sebi, kod nas je sve to nekako sa strane T to ne nailazi na neko posebno razumevanje kod nas i tako dolazi do izražaja jedna čisto ruska osobina: uraditi posao na silu i loše, nesavesno i kako se to kaže — opustiti se sasvim. Ta osobina sasvim jasno ističe naš nacionalni običaj i ona se ogleda u svemu, čak i u beznačajnim činjenicama iz javnog života. Kod nas, na primer, kada čovek nema sredstava da živi u palati gospodski, ili da se odene pristojno kao svi (to jest kao veoma malo ljudi), onda sve kod nas liči na kolibu, naš čovek se zapusti u odevanju da podseća na najnepristojniji cinizam. Ako je čovek nezadovoljan, ako nema sredstava da se izrazi i da ponudi ono što je u njemu najbolje (to ne zbog egoizma, nego zbog one najprirodnije ljudske potrebe za saznanjem, iz potrebe da se reprodukuje i naglasi svoje »Ja« u stvarnom

životu), on se odmah prepušta nekim neverovatnim stvarima; ili, neka mi se oprosti što to kažem, čovek krene da pije, ili se karta i bavi mahinacijama, ili postane svađalica i najzad i da poludi čak od ambicija — i to se događa, iako u isto vreme prezire tu samu ambiciju i pati zbog toga što je imao nevolje radi takvih sitnica kakve predstavlja ambicija. Ako bolje pogledaš — i nehotice dolaziš do zaključka koji je skoro nepravedan, čak uvredljiv, ali koji izgleda verovatan, da kod nas ima malo svesti o ličnom dostojanstvu, kod nas ima malo ono neophodnog egoizma; mi smo najzad navikli da ne činimo dobro delo bez nagrade. Dajte, na primer, neki posao pedantnom, sistematičnom Nemcu, neki posao koji ne leži njegovim stremljenjima i ne odgovara njegovim sklonostima i samo mu recite da će ga taj posao izvesti na pravi put, da će od toga moći da ishrani sebe i svoju porodicu, da će se tako probiti među ljude i postići željeni cilj i — Nemac će se prihvatiti toga posla, on će ga čak besprekorno privesti kraju, pa čak, on će uvesti i neki novi sistem u vršenju takvih poslova. No, da li je to dobro? Delimice i nije zbog toga što u takvom slučaju čovek odlazi drugu užasnu krajnost, on postaje flegmatično inertan, to ponekad potpuno isključuje čoveka i stavlja na njegovo mesto sistem, obavezu, formulu, i bezuslovno pokoravanje dedovskim običajima bez obzira na to što taj pradedovski običaj nije više po meri ovog našeg sadašnjeg veka. Reforma Petra Velikoga koja je nama donela slobodnu inicijativu bi bila nemoguća sa takvim elementima u nacionalnom karakteru, sa takvim prihvatanjem forme koja je naivno uzeto divna, ali koja je ponekad sasvim komična. Videli ste kako Nemac seđi do svoje pedesete godine kao momak, uči decu ruskim spahijama, skuplja nekako kopejku po kopejku i tek onda stupa u zakoniti brak sa svojom uvenulom od dugog devičanstva ali uvek herojskom Minhen. Rus neće izdržati, on će prestati da voli ili će pustiti da sve ide kako ide, ili će učiniti nešto drugo — moglo bi se ovde reći, ono obrnuto iz one poznate poslovice: što je Nemcu dobro — to je Rusu smrt. A ima li mnogo nas Rusa koji imamo sredstava da svoje poslove radimo s ljubavlju kako to treba činiti, jer svaki posao zahteva volju, zahteva da ima ljubavi i kod onoga ko ga radi, svaki posao traži celoga čoveka. Jesu li mnogi kod nas shvatili u čemu je njihova aktivnost? Mnogi poslovi zahtevaju prethodna ulaganja, zahtevaju sigurnost, nekim poslovima čovek nije ni sklon — mahnuo je rukom, i samo pogledajte, posao je odleteo iz ruku. Tada se kod onih karaktera koji su željni aktivnosti, koji žude za neposrednim životom i koji su žedni stvamog života, ali koji su u isto vreme slabi, ženstveni, nežni — malo po malo rađa ono što se naziva sanjarenjem i čovek najzad postaje ne čovek nego neko čudno biće srednjega roda — sanjalo. A znate li gospodo, šta je to sanjalo? To je petrogradski košmar, to je ovaploćeni greh, to je potajna, tajanstvena, mračna, strašna tragedija sa svim svojim strašnim užasima, katastrofama,

peripetijama, zapletima i raspletima — i sve ovo mi kažemo bez imalo šale. Često sretnete rasejanog čoveka, nekako neodređenog ugašenog pogleda, on ima često bledo i nekako izgužvano lice, on ostavlja utisak čoveka koji je zauzet nekim užasno teškim poslovima od kojih puca glava, on je ponekad takav da liči na čoveka izmučenog teškim poslovima, ali, u suštini, takav čovek apsolutno ništa ne radi i ne stvara — tako izgleda sanjar spolja. Sanjar je težak tip jer on je do krajnjih granica neuravnotežen: čas je odveć veseo, čas je previše potišten, u jednom trenutku on je grubijan, u drugom je pažljiv i nežan, čas je to egoista, čas, opet, čovek sposoban za najplemenitija osećanja. Ta gospoda nisu za službu, pa i kada su u službi oni nisu ni za šta sposobni, oni samo vuku i povlače svoje poslove što je sve u suštini gore nego da ništa ne rade. Oni osećaju odvratnost prema svim formalnostima — to je upravo zbog toga što su krotki, nezlobivi i što se boje da njih neko ne takne — no, bez obzira na sve to, oni su i sami formalisti prvoga reda. Ali kod kuće oni sasvim drugačije izgledaju. U većini slučajeva oni žive u dubokoj usamljenosti po nekim nepristupačnim uglovima kao da se skrivaju od sveta i od ljudi uopšte — nešto melodramatsko vam se nameće pogledu kada pogledate na njih. Oni su turobni i nerado govore sa svojima, zatvoreni su u sebe i vole veoma sve što je lagano, pospano, meditativno, vole sve što deluje nežno na osećanja i što pobuđuje osetljivost. Oni vole da čitaju i čitaju razne knjige, čak i ozbiljne, specijalističke rasprave, ali najčešće posle druge ili treće stranice ostavljaju knjigu jer su se već zadovoljili. Njihova mašta leti, uzbuđenje kod njih je na vrhuncu, utisci se slobodno iskazuju i čitav jedan svet snova sa svim svojim radostima, tugama, sa svojim paklom i svojim rajem, svet zanosno lepih žena i velikih podviga, plemenitih težnji kao i strašnih užasa i velikih zločina obuzima dušu takvih sanjara u jednom trenutku, nekako kao odjednom. Uzmiču zidovi sobe, nema više prostora koji je ograničen, a vreme leti brzo ili se zaustavlja — leti tako da se njima čini da je jedan minut isto što i sat. Pokatkad čitave noći prolaze neprimetno u neopisivim uživanjima, često se u toku nekoliko časova preživi raj velike ljubavi ili čitav život velik, grandiozan, čudan i prekrasan kao san. Kao po nečijoj tajanstvenoj želji, puls postaje usporeniji, suze same naviru, grozničavom vatrom pale se bledi i vlažni obrazi i kada zora grane i zaviri svojim ljubičastim zracima u prozor ovakvog sanjara, on je već — bled, bolestan, izmučen i srećani On se tada baca na postelju skoro u besvesti i usne i još dugo u snu sluša nešto bolno i prijatno što je snažno poput fizičkog dodira... u svom srcu. Užasni su trenuci otrežnjenja, nesrećnik ih teško prima i ne časeći časa ponovo uzima svoj otrov u povećanoj dozi. Tu je opet knjiga, neki muzički pasaž, neko davno zaboravljeno sećanje iz stvarnog života, jednom reči, tu je opet taj uzrok, često neka ništavna sitnica — i otrov je spreman, mašta se ponovo razigrava i kreće kao po klupku

koje se odmotava tragom nekog zanosnog, tajanstvenog snevanja. On ide ulicom oborene glave i ne obraća mnogo pažnje na prolaznike, on i na ulici ponekad potpuno zaboravlja na stvarnost, ali kada primeti nešto, neku običnu svakodnevnu sitnicu, nešto beznačajno — sve to odjednom kod njega poprimi kolorit fantastičnog. Njegovo gledanje je takvo da on u svemu vidi samo nešto fantastično. Zatvoreni kapci na prozorima usred belog dana, starica naborana lica, gospodin koji mu dolazi u susret i nešto sam sa sobom priča, kakvih kod nas, uostalom, ima mnogo, porodični prizor koji ugleda kroz prozor bedne drvene kućice — sve su to za njega skoro doživljaji i događaji.

Njegova imaginacija je pokrenuta, odmah se rađa iz toga čitava priča, pripovetka, roman... Često se događa da ga stvarnost pritisne mučnim utiscima, nečim što je tuđe srcu ovoga sanjara, i on tada hita da se zavuče u svoj omiljeni, zlatni ugao koji je zapravo neko prašnjavo, neuredno, prljavo mestašce. Malo po malo, ovaj naš nepopravljivi sanjar počinje da se tuđi sveta i da se kloni od javnih aktivnosti i neprimetno, postepeno, u njemu počinje da se gubi smisao za realnost. I sasvim prirodno, on počinje da misli kako su uživanja koja mu donosi njegova razigrana mašta nešto punije, raskošnije i milije od stvarnoga života. Najzad, u svojoj zabludelosti on potpuno gubi ono moralno osećanje pomoću kojega čovek meri lepotu sadašnjeg trenutka, gubi se i propušta trenutke stvarne sreće; zahvaćen apatijom on u takvom trenutku mirno sklopi ruke i neće više da zna da je čovekov život jedna neprestana kontemplacija u prirodi i stvarnosti. Ima čak i takvih sanjara koji slave godišnjicu svojih fantastičnih senzacija. Oni obeležavaju dane u mesecu kada su bili posebno srećni i kada je mašta izvodila igre na najprijatniji način, ako su tada lutali ulicama ili čitali neku knjigu, ako su videli neku ženu oni se obavezno trude da sve to ponove i na godišnjicu svojih senzacija, oni nastoje da ponove u sećanju sve okolnosti svoje propale i zle sreće. Zar nije takav život tragedija! Zar nije to greh i užas! Nije li to karikatura! Zar nismo svi mi manje ili više sanjari.. .! Zivot u prirodi pun spoljašnjih utisaka, priroda sama, kretanje, sunce, zelenilo i žene koje su leti tako dobre i lepe — sve je to potrebno i neobično od koristi tom bolesnom, čudnom i turobnom Petrogradu u kome tako brzo vene mladost, tako brzo nestaju nade, u kome se tako brzo upropašćuje zdravlje i gde tako brzo propada i čitav čovek. Sunce je kod nas tako redak gost, zelenilo je dragocenost, mi smo tako navikli da sedimo po našim zimskim ćoškovima da promene u običajima, promene mesta i promene u životu ne mogu da ne deluju na nas na najprijatniji način. Grad je tako raskošan i tako pust! — iako ima čudaka kojima se on više sviđa leti nego u bilo koje drugo vreme. Uz ostalo, to naše jadno leto je tako kratko, dok se okreneš lišće već žuti, cveta već poslednje retko cveće, stižu vlažni dani, magle,

tu je već i bolesna jesen i vaš život se ponovo kreće kao i ranije... Neprijatna perspektiva — barem za sada.

POZIV ZA PRETPLATU NA ČASOPIS »VREME« ZA 1961-VU GODINU

OD JANUARA 1961-VE GODINE POČEĆE DA IZLAZI »VREME«, MESEČNI ČASOPIS ZA KNJIZEVNOST I POLITIKU U SVESKAMA OD 25—30. LISTOVA VELIKOG FORMATA

Pre nego što budemo objasnili zbog čega upravo mi nalazimo za potrebno da pokrenemo novo javno glasilo u našoj književnosti, reći ćemo nekoliko reči o tome kako mi shvatamo naše vreme, tačnije, ovaj sadašnji trenutak našeg društvenog života. To će biti od pomoći da se bolje razumeju duh i smer našeg časopisa.

Mi živimo u vremenu koje je u najvećoj meri značajno i prelomno vreme. Da bismo potvrdili naše mišljenje mi nećemo ukazivati na one nove ideje i potrebe ruskog društva na koje su jednodušno već ukazali svi oni koji misle u našem društvu, posebno tokom poslednjih godina. Nećemo podsećati i na značajno seljačko pitanje koje je počelo da se otvara u naše vreme ... Sve su to samo pojave, samo znaci jednog velikog prevrata koji treba da se izvrši mirno i uz opštu saglasnost u čitavoj našoj otadžbini; taj prevrat je ravan po značaju svim onim najvažnijim događajima naše istorije, uključujući tu čak i Petrovu reformu Taj prevrat se sastoji u stapanju prosvećenosti i njenih predstavnika sa narodnim načelima, on će se izraziti u pristupanju velikog ruskog naroda svim tokovima našeg savremenog života — onog naroda koji se nakon Petrove reforme pre sto sedamdeset godina odvojio od prosvećenog staleža i koji od tada živi svojim odvojenim, posebnim, originalnim i samostalnim načinom života.

Pomenuli smo pojave i znake. Neosporno najvažnija pojava jeste pitanje o poboljšanju života seljaka. Sada će ne hiljade nego milioni Rusa stupiti u javni ruski život, oni će pridružiti svoje sveže i nenačete snage i reći će svoju novu reč. U osnovi razvitka budućih principa našeg života ne treba da leže mržnja među staležima, među pobednicima i pobeđenima kako je to slučaj svuda u Evropi. Mi nismo Evropa i kod nas ne treba da bude pobednika i pobeđenih.

Reforma Petra Velikoga nas je i bez toga veoma skupo koštala: ona nas je odvojila od naroda. Narod tu reformu od samog početka nije prihvatio. Forme života koje su mu ponuđene reformom nisu se slagale ni sa njegovim duhom ni sa njegovim težnjama, one nisu bile narodu po meri niti su to bile forme njegovog doba. Narod je te forme nazivao nemačkim formama, a sledbenike velikoga cara nazivao je — strancima. Samo to moralno razdvajanje naroda i viših staleža, to odvajanje naroda od njegovih vođa i predstavnika pokazuje kakvom smo skupom cenom platili tadašnji novi način života. Ali, odbacivši reformu, narod nije klonuo duhom. On je u mnogo navrata manifestovao svoju samostalnost, on je to manifestovao izvanrednim, grozničavim naporima, jer — narod je bio sam i bilo mu je teško. On je hodao po mraku, ali energično se pridržavao svoga sopstvenog puta. Narod je razmišljao o sebi i o svom položaju, on je nastojao da stvori svoj način gledanja na stvari, svoju filozofiju, on se gubio u mnogim tajanstvenim i nastranim sektama, tražio je nove forme, nov izlaz za svoj način života. Nije bilo moguće otići dalje od stare obale, nije bilo moguće odlučnije spaljivati lađe za sobom kao što je to učinio naš narod kada je krenuo novim putevima koje je on sa toliko napora pronalazio. Međutim, njega su nazivali čuvarem formi starog doba od pre Petrove reforme, njega su optuživali za podršku zaostalom »starom obredu«.

Naravno, ideje naroda koji je ostao bez svojih predvodnika i koji je bio prepušten sopstvenim snagama, bile su ponekad čudovišne, njegovi pokušaji pronalaženja novih formi života bili su često apsurdni. Ali, u svemu tome bilo je opštih načela, bilo je duha, nepokolebive vere u sebe i u svoje nenačete snage. Nakon reforme između naroda i nas predstavnika prosvećenijeg staleža bio je samo jedan slučaj sjedinjenja — to je bila dvanaesta godina i mi smo videli kako se narod tada pokazao. Tada smo mi shvatili i to šta je to narod. Nevolja je u tome što on nas ne poznaje i ne shvata.

Ali, sada dolazi kraj toj razjedinjenosti. Petrova reforma koja je trajala skoro sve do našeg doba došla je najzad do svog svršetka. Dalje je nemoguće ići i nema se kuda ni ići: nema više puta koji nije ishodan. I svi oni koji su sledili Petra upoznali su Evropu, usvojili su evropski način života, ali nisu postali Evropljani. Nekada smo prekorevali sebe zbog te nesposobnosti da se usvoji evropski način života. Sada mislimo drugačije. Mi sada znamo da i ne možemo da budemo Evropljani, mi nismo u stanju da prihvatimo ni jednu zapadnjačku formu života, ništa od onoga čime je živela i šta je stvorila ta Evropa na osnovu svojih načela, svojih nacionalnih principa koji su nama nešto tuđe, neodgovarajuće — isto onako kao što ne bismo mogli da nosimo tuđe odelo, jer nije sašiveno po našoj

meri. Mi smo se najzad uverili da smo i mi, takođe, jedna posebna nacionalnost, nacionalnost koja je u najvećoj meri autohtona, uverili smo se da je naš zadatak u tome — da stvorimo nove forme za sebe, naše forme koje će biti plod našeg tla, koje će biti utemeljene na narodnom duhu i na narodnim načelima. Ali, mi smo se vratili rodnoj grudi kao nepobeđeni. Mi se ne odričemo naše prošlosti: mi smo svesni svega onoga što je u njoj bilo razumno. Mi priznajemo da je reforma proširila naše horizonte, mi priznajemo da smo zahvaljujući njoj uspeli da osmislimo naše buduće značenje u velikoj porodici svih naroda.

Mi znamo da se više nećemo moći ograđivati kineskim zidom od čovečanstva. Mi predosećamo i predosećamo sa strahopoštovanjem da će karakter naše buduće akcije morati da bude u najvećoj meri opštečovečanski; ruska ideja će, može biti, postati sinteza svih onih ideja koje sa takvom upornošću i odvažnošću razvija Evropa kod nekih svojih naroda; da, može i tako biti, sve ono što je neprijateljsko u tim idejama i što ih sukobljava, smiriće se i pronaći će puteve svoga daljeg razvitka u ruskoj naciji. Nismo mi uzalud govorili svim jezicima, razumeli sve civilizacije, saosećali sa interesima svakog evropskog naroda, shvatali smisao i razumnost pojava koje su nama bile apsolutno tuđe. Nismo mi tek tako pokazali takvu moć u osuđivanju sebe samih, moć koja je zadivila strance. Oni su nam to prebacivali, govorili da smo ljudi bez lica i bez otadžbine, ne zapažajući da je ta sposobnost da se čovek na neko vreme odvoji od tla kako bi bolje, trezvenije i nepristrasnije mogao da pogleda na sebe, sama po sebi znak najveće originalnosti; ta sposobnost da se mirno pogleda na ono što je tuđe jeste najuzvišeniji i najplemenitiji dar prirode i ona je data samo malom broju nacija. Stranci još nisu bili shvatili naše beskrajne moći... Ali sada, kako se čini, i mi stupamo u novi život.

I, evo, pre tog stupanja u novi život izmirenje između naroda i sledbenika Petrove reforme je postalo nešto neophodno. Mi ovde ne govorimo o slovenofilima i zapadnjacima. Naše vreme je potpuno ravnodušno prema njihovim domaćim rasprama. Mi govorimo o izmirenju između civilizacije i narodnih načela. Mi osećamo da i jedna i druga strana treba najzad da shvate jedna drugu, one moraju da razjasne sve nesuglasice koje su se među njima nagomilale u tolikom broju, one moraju složno, odlučno i zajedničkim snagama da krenu novim, širokim putem koji vodi slavi. Ujedinjenje po svaku cenu ne obazirući se ni na kakve žrtve, i što je moguće pre — to je naša osnovna misao, to je naša deviza.

Ali gde se nalazi tačka tog našeg dodira sa narodom? Kako načiniti prvi korak u

pravcu zbližavanja s narodom — to je pitanje, to je briga koja bi trebalo da bude briga svih onih kojima je drago rusko ime, koji vole narod i kojima je stalo do njegove sreće. A njegova sreća — to je i naša sreća. Razume se, prvi korak u pravcu ostvarivanja sloge jeste opismenjavanje i prosvećivanje. Narod nas neće nikada razumeti ako za to ne bude prethodno pripremljen. Drugoga puta nema i mi smo svesni da govoreći ovako ne kažemo ništa novo. Sada je na prosvećenom staležu da učini prvi korak, on je dužan da iskoristi svoj položaj i to da ga iskoristi kako valja. Forsirano širenje obrazovanja, po svaku cenu forsirano — to je osnovni zadatak našega vremena, to je prvi korak svake aktivnosti.

Mi smo istakli samo osnovnu ideju našeg časopisa, ukazali smo na njegov karakter, na duh njegove buduće delatnosti. Ali mi imamo još jedan razlog koji nas je nagnao da pokrenemo novo, nezavisno književno glasilo. Mi smo odavno zapazili da se u našoj žurnalistici poslednjih godina razvila nekakva dobrovoljna zavisnost, nekakvo pokoravanje književnim autoritetima. Razume se, ne optužujemo mi našu žurnalistiku zbog koristoljublja, zbog toga što se prodaje. Kod nas nema, kao što toga ima u svim evropskim književnostima, časopisa i novina koji prodaju za novac svoja uverenja, koji menjaju svoje gospodare samo zbog toga što drugi daje više novaca. Ali primetićemo, međutim, da se uverenja mogu prodavati i bez novaca. Čovek može da se proda zbog toga što ima u sebi odveć urođene servilnosti ili iz straha da ne važi za glupaka u očima književnih autoriteta s kojima se ne bi složio. Zlatna osrednjost, čak, ponekad drhti od nekoristoljublja pred mišljenjima koja su nametnuli »stubovi« književnosti, posebno ako su takva mišljenja izrečena smelo, drsko, nabusito. Ponekad, upravo ta drskost i nabusitost obezbeđuju mnogima zvanje »stuba« i autoriteta, to biva i sa piscima koji nisu glupi i koji umeju da iskoriste prilike — tako se događa da takvi pisci obezbede sebi izvanredno snažan, iako privremen, uticaj na masu. Osrednjost je sa svoje strane, skoro uvek, krajnje plašljiva, bez obzira na vidljivu uobraženost, ona se rado potčinjava. Iz takvog straha nastaje književno robovanje, a u književnosti ne treba da bude robovanja. Željan književne vlasti, nadmoćnosti i većeg čina u književnosti i poneki stariji i uvaženi književnik se odlučuje na nešto čudno, neočekivano što i nehotice postaje sablazan za savremenike; sve će to preći u nasleđe potomstvu u obliku skandaloznih anegdota o ruskoj književnosti iz sredine devetnaestog veka. I takve se stvari događaju sve češće, takvi Ijudi imaju trajan uticaj, a žumalistika ćuti i ne usuđuje se da se toga dotakne. Ima u našoj književnosti i danas nekoliko ideja i mišljenja koji su lišeni svake originalnosti, ali sve se to održava kao nesumnjiva istina samo zahvaljujući tome što su tako odredile vođe u našoj književnosti. Kritika je banalna i sitničava. U nekim listovima potpuno zaobilaze

neke pisce, boje se da progovore o njima. Dva veka se spori o sporovima, a ne o istini. Koristi se jeftini skepticizam koji loše utiče na većinu, ali sve to s uspehom skriva nedarovitost i koristi se u cilju privlačenja pretplatnika. Stroga reč iskrenog i dubokog uverenja se sve ređe čuje. Najzad, duh spekulacije koji uzima maha u književnosti pretvara mnogo izdanja u nešto komercijalno, književnost i korist od nje se odbacuju na zađnji plan, a često se na to i ne misli.

Mi smo odlučili da osnujemo časopis koji bi bio potpuno nezavisan od književnih autoriteta — bez obzira na naše poštovanje prema njima — koji bi potpuno i na najsmeliji način razobličio sve književne nastranosti našega vremena. Na takvo razobličavanje mi smo se odlučili iz dubokog poštovanja prema ruskoj književnosti. U našem časopisu neće biti vanknjiževnih antipatija i pristrasnosti. Mi ćemo čak biti spremni da priznajemo svoje sopstvene greške i promašaje, mi ćemo to činiti javno i ne smatramo da smo smešni zbog toga što se time hvalimo (unapred). Mi se nećemo kloniti ni polemike. Mi se nećemo plašiti da ponekad malo »izazovemo« i književne gusane, njihovo gakanje je ponekad korisno: ono najavljuje promenu vremena, iako uvek ne spasava Kapitol. Posebnu pažnju ćemo posvetiti rubrikama kritike. Ne — samo svaka značajnija knjiga — svaki značajniji članak u vezi sa književnošću koji se bude pojavio u nekom drugom časopisu, biće obavezno razmatrani u našem časopisu. Kritika ne treba da nestane zbog toga što se knjige štampaju sada ne posebno, kao što je to bilo ranije, nego u časooisima. Ne dirajući u ličnost, zaobilazeći sve što je bez značaja i površno, ali ne i ono što je štetno, »Vreme« će pratiti sve važnije književne pojave, ono će se posebno zadržavati na pojavama koje se ludu nametnule bile one pozitivne ili negativne, ne kloneći se da razobliči nedarovitost, zlonamernost, lažna oduševljenja, neumesnu oholost i literarni aristokratizam — bilo gde se sve to bude manifestovalo. Sve životne pojave, prihvaćena mišljenja i principi koji su se od duge upotrebe banalizovali i pretvorili u prazne i glupe aforizme, podležu kritici na isti način kao i novoobjavljena knjiga ili članak koji se pojavio u nekom časopisu. Naš časopis stavlja sebi u zadatak da govori ispravno i otvoreno o svakom književnom ili nekom drugom poštenom trudu. Poznato ime koje ga potpisuje zahteva da suđenje o njegovom poslu bude strožije i naš časopis se neće upuštati u one danas poznate trikove — da kaže nekom poznatom piscu desetak zvučnih komplimenata kako bi stekao pravo da mu stavi i neku manju primedbu koja nije mnogo laskava po njega. Pohvala je uvek smerna, samo laska miriše na nešto lakejsko. Budući da u ovom oglasu nemamo mesta da se upuštamo u sve pojedinosti u vezi sa našim glasilom, reći ćemo samo da je naš program veoma raznovrstan i da ga je potvrdila vlada. Evo našeg programa:

Program:

1. Književni deo. Pripovetke, romani, priče, memoari, poezija i drugo.

2. Kritika i bibliografske beleške o ruskim i stranim knjigama. Tu spadaju i prikazi novih pozorišnih predstava prikazanih na našim scenama.

3. Članci naučnog sadržaja. Aktuelni ekonomski, finansijski, filozofski problemi. Prikazi za čitaoce koji će biti populami, dostupni i onima koji se specijalno ovakvim problemima ne bave.

4. Novosti iz zemlje. Vladine mere, zbivanja u domovini, pisma iz gubernija i slično.

5. Politički pregled. Potpuni mesečni pregled političkih aktivnosti u državi. Poslednje vesti, politička nagađanja, izveštaji stranih dopisnika.

6. Razno — a) mala priča, dopisi iz inostranstva i naših gubemija i slično — b) feljton — c) humoristički prilozi.

Iz ovog pregleda se može videti da naš program sadrži sve ono što može interesovati našeg čitaoca. Humoristički prilozi će na kraju svake sveske biti u posebnoj rubrici.

Mi ne ističemo imena pisaca koji će sarađivati u našem časopisu. Taj način osvajanja čitalačkog interesovanja se pokazao u poslednje vreme kao nešto uzaludno. Videli smo mnogo glasila koja su imala zvučna imena samo u oglasima i najavama. Mi bismo takođe mogli da istaknemo mnoga imena poznata u našoj književnosti, ali se od nečeg sličnog namerno uzdržavamo i znamo da, bez obzira na poštovanje prema našim književnim veličinama, to neće predstavljati snagu našeg glasila.

»Vreme« će biti mesečnik koji će izlaziti početkom meseca u sveskama od 25—30 listova velikog formata, u obimu kakav imaju naši mesečni časopisi.

SERIJA ČLANAKA O RUSKOJ KNJIŽEVNOSTI

UVOD

1.

Ako ima na svetu zemlje koja je drugim zemljama, daljim i bližim od nje, manje poznata i manje ispitana, koja je manje shvaćena i manje shvatljiva, onda je to — nema sumnje — Rusija za svoje susede na zapadu. Nikakva Kina niti kakav Japan ne mogu biti obavijeni takvom tajanstvenošću kakvom je obavijena Rusija pred radoznalim očima Evrope — tako je bilo ranije, tako je to čak i danas, a tako će, može biti, ostati još zadugo i u budućnosti. Mi ne preuveličavamo. Prvo, Kina i Japan su veoma udaljeni od Evrope, a drugo, te su zemlje teško pristupačne, međutim, Rusija je širom otvorena u odnosu na Evropu, Rusi se drže potpuno otvoreno i slobodno pred Evropljanima, pa ipak — karakter jednog Rusa je manje jasan u svesti jednog Evropljanina nego što je karakter nekog Kineza ili Japanca. Rusija je za Evropu — jedna od Sfinginih enigmi. Pre će biti pronađen perpetuum mobile ili eliksir večnog života nego što će Zapad uspeti da shvati rusku istinu, ruski duh, njegov karakter i njegove težnje. U tom smislu je danas čak i mesec bolje istražen nego što je Rusija. Barem, pozitivno je utvrđeno da na mesecu nema života, a o Rusiji se zna da u njoj žive ljudi, zna se čak da su to Rusi, ali — kakvi su to ljudi? Sve do sada to je ostalo zagonetka, iako su, uostalom, Evropljani uvereni da su oni nas davno izučili. U razna vremena, naši radoznali susedi ulagali su velike napore u cilju upoznavanja nas i našeg načina života; skupljan je materijal, cifre, činjenice, preduzimane su ekspedicije i mi smo neobično zahvalni istraživačima jer su oni za nas same bili od izuzetne koristi. Ali, svi ti napori da se IZ svih tih materijala, cifara i činjenica izvede nešto osnovano, sigurno i stvarno o ruskom čoveku, da se zaključi nešto u obliku istinitije sinteze — sve se to sudaralo sa nečim kobnim, sa nekom nemogućnošću koja je ostavljala utisak da je sudbinski predodređena. Kada je u pitanju Rusija te ljude koji su izmislili barut, koji su izbrojali koliko zvezda ima na nebu i koji su čak poverovali da mogu da dohvate te zvezde, obuzimala je nekakava neshvatljiva stupidnost. Sve to, počinjući od sitnica pa sve do najdubokoumnijih istraživanja, govori o sudbini i budućoj ulozi naše otadžbine. Uostalom, ponešto o nama i znaju. Znaju, na primer, da se Rusija nalazi na tim i tim stepenima geografske širine i dužine, znaju da ona obiluje nečim, kao što znaju, takođe, da kod nas ima i takvih krajeva u kojima se koriste saonice sa psećom zapregom. Znaju, osim toga o psima, da u Rusiji ima i Ijudi, čudni neki ljudi koji liče na sve i u isto vreme ne liče ni na koje druge ljude, oni kao da su Evropljani, ali u isto vreme i kao da su varvari. Znaju da je naš narod domišljat, ali da nema genija, znaju da je to lep narod i da živi u drvenim izbama, ali da ie nesposoban za razvitak zbog snažnih hladnoća. Znaju da Rusija ima armiju i da je ta armija velika, oni se nje boje ali misle da je ruski vojnik potpuno

automatizovan, da je od drveta načinjen i da hoda kao pod uticajem opruga; on ne misli i ne oseća i zbog toga je veoma smeo u bitkama, ali je bez ikakve samostalnosti i smisla za inicijativu — on u svakom pogledu zaostaje iza Francuza. Oni znaju da je Rusija imala cara Petra koga nazivaju Velikim — oni znaju da to nije bio monarh bez sposobnosti, ali tvrde da je bio poluobrazovan i kao čovek veoma podložan ličnim strastima — njega je Ženevljanin Lefor vaspitavao i načinio je od varvarina umnog čoveka, on ga je podstakao da stvori flotu i da skrati Rusima »kaftane« i brade i Petar je — vele oni — stvarno sve to učinio i tako su Rusi odmah postali Evropljani. Ali, oni isto tako znaju da, na primer, nije bilo tog Lefora iz Ženeve svi bi Rusi i sada nosili velike brade, pa prema tome ne bi bilo ni preporoda u Rusiji. Uostalom, dosta je i ovih primera — sva druga njihova saznanja su slična tome ili barem podsećaju na nešto slično. Mi govorimo sasvim ozbiljno. Potrudite se i sami, prelistajle sve knjige koje su o nama napisali prolaznici, ti njihovi vikonti, baroni i posebno markizi — te knjige koje se po Evropi šire u desetinama hiljacla primeraka — pročitajte pažljivo te knjige i uverićete se da li mi govorimo istinu ili ne. I što je najzanimljivije, neke od tih knjiga su napisali ljudi koji su neosporno pametni ljudi. Takvu nemoć, kakvu smo videli u pokušajima istraživača da na Rusiju pogledaju s visine i da shvate njenu ideju, mi zapažamo i kod stranaca koji žive kod nas — i oni su potpuno nemoćni da shvate Rusiju bez obzira na to što često prožive u Rusiji i petnaest i dvadeset godina, i oni ne uspevaju da konačno dođu do nekakve ideje koja bi makar malo ličila na istinu o nama. Pogledajmo za početak našeg najbližeg suseda — Nemca. K nama dolaze svakojaki Nemci: i oni koji nemaju daske u glavi — nešto im fali — i oni koji imaju svoga kralja u Švapskoj, dolaze naučnici koji imaju ozbiljne namere da nešto saznaju i da prikažu i da tako budu od koristi i nauci u Rusiji, dolaze i oni obični ljudi koji imaju skromnije ciljeve i dobre namere da peku krofne i spremaju kobasice — razni Veberi i Lidekensi. Neki od njih stave sebi »jednom zauvek u zadatak i to smatraju za svoju svetu obavezu« da upoznaju rusku publiku sa raznim evropskim retkostima i zato dolaze sa nekakvim džinovima i njihovim džinovskim ženama, sa dresiranim svizavcem ili majmunom koje Nemac posebno priprema za zadovoljstvo ruskog gledaoca. No, bez obzira na razlike u pojmovima o društvenom značaju i ciljevima dolaska u Rusiju radi boljeg upoznavanja — svi Nemci u Rusiji se obavezno slažu u pogledu svojih utisaka. Neko osećanje bolesne sumnjičavosti, neki strah da se pomiri sa onim što vidi i što ne liči na njega, potpuna nesposobnost da shvati da Rus ne može da se pretvori u savršenog Nemca, pa prema tome — ne treba ga ni meriti svojim aršinom, i najzad, otvorena ili potajna, ali u svakom slučaju, beskrajna oholost sa kojom nastupa pred Rusima — eto, to vam je karakteristika svakog Nemca sa

tim njegovim načinom gledanja na Rusiju. Neki dolaze da služe kod spahije Bujerakina kao upravnici ekonomija, drugi dolaze kao prirodnjaci, love ruske bube i stiču kasnije besmrtnu slavu postajući neki tamo porotnici. Drugi, pošto su s uspehom proveli petnaest godina kao porotnici, odlučuju da budu savremeni i korisni i pišu, na primer, rasprave u kojima kazuju od kojih metala sve treba da budc građena cokla budućeg spomenika hiljadugodišnjice Rusije. Ima među njima neobično dobrih ljudi, takvi počinju da uče ruski jezik, zavole i nauče naš jezik, istina, ponekada ga nauče uz velike muke, ali, oduševljeni i u nameri da budu od koristi takvi se odiučuju — »da prevedu Rosijadu Hersakova na sanskrit«. Uostalom, ne prevode svi Rosijadu Hersakova. Neki dolaze da ovde pišu svoju Rosijadu i objavljuju je potom u Nemačkoj. Ima među piscima te vrste veoma znamenitih. Čitaš takvu Rosijadu — i vidiš da je nešto i ozbiljno i pametno, valjano i čak duhovito. Činjenice su nove i tačne, neke su pojave duboko proanalizirane, gledište je originalno i precizno, jer mnoge naše pojave najbolje posmatra i zapaža ne Rus nego neko sa strane, ali odjednom primetiš da bez obzira na prikupljene činjenice o Rusiji, naš naučnik zapada u ćorsokak, gubi nit vodilju i završava takvim apsurdnim stvarima da vam knjiga sama ispadne iz ruke i ponekad odleti čak pod sto.

Francuzi koji dolaze nimalo ne liče na Nemce, to je nešto sasvim suprotno. Francuz neće ništa prevesti na sanskrit i to ne zbog toga što on ne zna sankrit — Francuz zna sve, čak i onaj Francuz koji nije ništa učio — nego prvo, zbog toga jer je on došao kod nas da na nas baci jedan pronicljiv pogled, da svojim orlovskim pogledom sagleda sve naše gluposti i da o svemu tome izrazi svoje konačno mišljenje bez priziva, a drugo — zbog toga jer je on još u Parizu znao šta će napisati o Rusiji, znao je čak, ako hoćete, da će napisati svoj putopis još u Parizu još pre polaska u Rusiju, znao je da će to i prodati izdavaču i da će kod nas stići — samo da blesne, da nas očara i da ode. Francuz je uvek ubeđen da on nema zbog čega nekome da se zahvaljuje i to nije zbog toga što je on čovek zlobna srca nego zbog toga što veruje da njemu niko ne pričinjava zadovoljstvo nego je obrnuto — on veruje da je svojom pojavom on usrećio mnoge, da ih je utešio i nagradio tim svojim putovanjem. Najnerazboritiji i najgluplji među njima, kada poživi neko vreme u Rusiji, odlazi od nas potpuno uveren da je usrećio Ruse i da je uticao čak i na preobražaj Rusije. Neki od njih dolaze sa ozbiljnim namerama i imaju za cilj nešto značajno — oni dolaze i na dvadeset i osam dana, a to je veliki period, jer takav dobronamerni istraživač može za to vreme da načini i putovanje oko sveta. Posle prvih utisaka u Petrogradu i uspeha koje je tamo imao — tamo se on, uostalom, kritički osvmuo na engleske zavode, naučio je u prolazu ruske boljare — les boyards — da izvrću na seansama

stolove i da puštaju mehure od sapunice, što je mnogo lepše nego ova naša dosađivanja na skupovima — on se odlučuje da Rusiju izuči detaljno i kreće u Moskvu. U Moskvi se on divi Kremlju, razmišlja o Napoleonu, hvali čaj, lepotu i zdravlje našeg naroda i očajava zbog prevremenog razvrata koji je zahvatio narod, on razmišlja o plodovima civilizacije koja mu je bez uspeha nametnuta, jer eto — nestaju narodni običaji što se lepo vidi po tome što se uvode kabrioleti umesto linejke, on napada Petra Velikog i to sve onako uzgred i najzad — on priča svojim slušaocima svoj život koji je pun najneverovatnijih doživljaja. S Francuzom je sve moguće i da mu se ništa ne desi što bi mu nanelo štete i tako on posle svog života počinje da priča rusku istoriju, naravno, istinitu, uzetu iz ruskog narodnog života i poznatu pod nazivom Petroucha, a ta istorija ima dva preimućstva: prvo, ona tačno karakteriše ruski način života, a drugo, ona tačno karateriše u isto vreme i način života na ostrvima Sendviča. Uzgred, on obrati pažnju i na rusku književnost, kaže neku reč o Puškinu i snishodljivo primeti da je to bio pesnik koji nije bio bez dara, nacionalna pesnička pojava, pesnik koji je sa uspehom podražavao Andre Šenjeu i madam Dezuljer; on će pohvaliti Lomonosova, govoriće sa poštovanjem o Deržavinu ističući da je to bio basnopisac koji nije bio bez dara i koji je s uspehom podražavao Lafontena, sa posebnim razumevanjem će kazati neku reč o Krilovu, mladom piscu koga je smrt pre vremena ugrabila (izneće vam njegovu biografiju) i koji je s uspehom podražavao u svojim romanima Aleksandra Dimu. Potom putnik napušta Moskvu, ide dalje, oduševljava se ruskim trojkama i najzad se pojavljuje negde na Kavkazu i tamo sa vojnicima iz ruskih izvidnica puca na Čerkeze, upoznaje se sa Šamilom i čita s njim roman »Tri musketara« ...

Ponavljamo, govoreći sve ovo mi se uopšte ne šalimo, mi ne preuveličavamo. Međutim, mi i sami osećamo da naše reči zvuče kao parodija, kao karikatura. Istina je i to da nema na svetu ničega što ne bi moglo da se posmatra i sa komične tačke gledišta. Sve se može ismejavati — reći će nam — može se reći jedno, a da ne bude to nego nešto drugo — mogu se upotrebiti reči, ali se pomoću njih može izraziti nešto drugo. Slažemo se. Ali pogledajte najozbiljnije mišljenje koje stranci imaju o nama i vi ćete se uveriti da sve što smo mi rekli nije nikakvo preuveličavanje.

2.

No, treba se ograditi. Poslednji takvi nerazumni povici stranaca na nas bili su izgovoreni u nespokojnoj atmosferi u vreme nedavnih razdora, sada je to sve zamuklo, Bogu hvala, u vreme ovog rata, usred ovih ljutitih ratničkih poklika i

ako ne zauvek ono barem za neko vreme. Uostalom, ako pogledamo suštinu tih mišljenja, izraženih pre ovog rata i pre ovih razdora, opet se nameće skoro isti takav zaključak. Tu su knjige, možemo se obavestiti o tome.

I šta? Hoćemo li zbog takvih mišljenja optuživati strance? Hoćemo li ih optužiti zbog mržnje i stupidnosti koju pokazuju prema nama, hoćemo li se smejati njihovoj nedalekovidosti i ograničenosti? Ali, to mišljenje njihovo o nama nije izrečeno samo jednom i nije ga izrekao tek jedan čovek, to je govorio čitav Zapad na razne načine i hladnokrvno i sa mržnjom, to su govorile i galamdžije i vidovitiji ljudi, i podlaci i ljudi koji su veoma čestiti, to je izražavano i u prozi i u stihovima, i u istoriji, u premier-Paris i sa govorničkih tribina. Prema tome, to je opšte rašireno mišljenje, a optuživati sve, to nije baš tako jednostavno. I zbog čega da optužujemo? Zbog kakve krivice? Reći ćemo otvoreno: ne samo što tu nema nikakve krivice nego mi ta mišljenja priznajemo za nešto normalno, to jest za nešto što direktno sledi iz razvoja događaja, bez obzira na to što su ta mišljenja, naravno, potpuno pogrešna. Stvar je u tome što stranci i ne mogu nas drugačije da shvate, sve i kada bismo ih mi razuveravali da to nije tako. No, treba li ih uveravati? Prvo, sasvim je verovatno da se Francuzi neće pretplatiti na »Vreme« kada bi se kao saradnik u našem časopisu pojavio i sam Ciceron koga mi, uostalom, može biti i ne bismo primili za saradnika. Prema tome, oni neće pročitati naš odgovor, a ostali, Nemci, na primer, još manje. Drugo, treba priznati to, oni su stvarno nesposobni da nas shvate. Oni i jedan drugoga ne shvataju baš najbolje.

Englez sve do sada nije bio u stanju da dopusti razumnu mogućnost postojanja Francuza, Francuzi im uzvraćaju istom merom, plaćaju im na isti način čak i sa procentom, bez obzira na razne saveze na ententes cordiales i slične stvari. Međutim, i jedni i drugi su Evropljani — pravi Evropljani i predstavnici Evrope. Kako bi oni i mogli da odgonetnu nas, Ruse kada smo mi i sami sebi zagonetka, barem tako je do sada bilo — mi smo jedni drugima i sami zadavali zagonetke. Zar slovenofili nisu bili zagonetka za zapadnjake i obrnuto? Kod nas i danas vole rebuse. Čitajte oglase o pokretanju časopisa i uverićete se u to. I kako bi nas, najzad, oni uopšte mogli shvatiti kada je naša najbitnija osobina u tome što mi nismo Evropljani, a oni ne umeju da mere drugačije nego tako — svojim aršinom. A što je najčudnije to je da smo mi sve do sada sebe predstavljali njima kao Evropljane. I šta su oni mogli da shvate u takvoj zbrci kada su gledali na nas? Jesu li oni krivi zbog toga što kod nas još uvek nema takvih fakata koji bi pomogli da se o nama formira nepristrasnije mišljenje? Čime smo se mi istakli što je osobeno, originalno? Naprotiv, mi smo se nekako stideli svake naše

originalnosti, mi smo to skrivali ne samo pred njima nego i pred nama samima, mi smo se stideli tog što imamo na sebi, pečat svoje originalnosti, kao i toga što nam nikako ne polazi za rukom da postanemo Evropljani, mi smo sebe zbog svega toga prekorevali i tako smo im odobravali hitajući da se složimo sa njima — mi čak nismo ni trudili da ih razuverimo u to. I još — kog Rusa su oni videli? Po kome su sudili? Istina, oni su se sretali sa mnogim našim ljudima i to u toku čitavog jednog perioda od jednog i po veka. Između ostalih njima je odlazio i gospodin Greč i pisao je otuda svoja pariska pisma. Evo, mi znamo da je gospodin Greč pokušavao da ubedi Francuze u svojim razgovorima sa Sen Bevom i Viktorom Igoom što se vidi iz njegovih pariskih pisama. »Ja sam direktno Sen Bevu to kazao« — kaže on.« Ja sam to otvoreno izjavio Viktoru Igou«. Stvar je kao što vidite u tome što je Sen Bevu ili Viktoru Igou, ne sećamo se tačno (trebalo bi proveriti), g-din Greč rekao otvoreno da je književnost koja propoveda nemoral i slično, nešto štetno i da takva knjževnost nije dostojna da se naziva književnošću. (Možda reči nisu baš iste, ali smisao je u tome. Za to jemčimo). Po svemu sudeći, Sen Bevu je bilo potrebno pedeset godina da dočeka g-dina Greča i da mu ovaj kaže takvu istinu izraženu u obliku recepta. Mora da je Sen Bev grdno razrogačio oči! Uostalom, ne treba da brinemo: Francuzi su neobično učtiv svet i mi znamo da se g-din Greč vratio iz Pariza srećno, zdrav i čitav. Osim toga, možda i nećemo mnogo pogrešiti ako kažemo da nije bilo valjano suditi o Rusima po g-dinu Greču. Ali, dosta o g-dinu Greču. Mi smo njega pomenuli tek onako. Vratimo se na predmet našeg razgovora. Odlazili su u Pariz i drugi sem g-dina Greča.

Odlazili su tamo od nezapamćenih vremena i naši konjički oficiri u ostavci, veseo i dobrodušan svet koji je na našim paradama oduševljavao publiku lepotom svojih uniformi koje su bile od lososovine i stegnute u struku, taj svet je potom provodio vreme ne u napornim službenim obavezama nego onako — za svoje zadovoljstvo. Odlazili su masovno u inostranstvo i mladi vetropiri koji nisu bili u službi, ali koji su se mnogo brinuli za svoja imanja i posede. Odlazile su tamo i naše stare spahije sa svojim porodicama i sa svojim koferima od lepenke, oni su se dobrodušno i ozbiljno penjali na zidove katedrale Notr-Dam, posmatrali su otuda panoramu Pariza i kradom od svojih žena — jurili su za grisettes. Tamo su doživljavale svoje poslednje dane ogluvele i bezube starice, naše spahijske gospođe, tamo su one konačno zaboravljale ruski jezik koji, uostalom, nisu kako valja znale ni ranije. Vraćali su se otuda i naši mamini sinčići (što se francuski kaže — enfants de bonne maison, fils de famille) koji su znali sve spletke o Palmerstonu i o drugim sitnim začkoljicama u Francuskoj, oni su znali i poslednju žensku spletku iz Pariza, a za ručkom su od svog lakeja

tražili da im donese samo jednu čašu vode samo zbog toga da ne bi kazali ruski ni jednu jedinu reč pa makar to bilo i sa lakejem. O jednom takvom faktu lično svedoči i g-din Grigorovič koji je nedavno objavio Orača i svilara. Ali bilo je i takvih koji su znali ruski jezik, oni su se ko zna zbog čega bavili i književnošću i to ruskom i režirali su na ruskim scenama komedije, poput onih prema poslovicama Alfreda Misea sa naslovom, na primer Les Racans (ovaj naziv je naravno, izmišljen). Budući da je siže tih Les Racans nešto karakterističnо za čitav jedan društveni sloj koji se bavi takvim komedijama, budući da je to i obrazac sličnih komedija i drugih dela slične vrste, dozvolite da vam u nekoliko reči kažemo nešto o tom sižeu. Nekada je, u prošlom veku negde, živeo u Parizu jedan tvorac rima banalan kao pesnik, koji se zvao Rakan i on je bio takav da ne bi bio dostojan da očisti čizme g-dinu Slučevskom. Jedna markiza idiotkinja oduševljava se njegovim stihovima i želi da se upozna sa njim. Trojica šaljivčina se dogovaraju da odu kod nje, jedan za drugim, i da se predstave kao Rakan. Tek što ona otprati jednog Rakana, a već se pojavljuje drugi. Duhovitost, oštroumlje i patos čitave komedije su u tome što je markiza zaprepašćena kada primeti da se Rakan pojavljuje u liku više osoba. Gospoda koja su se uveseljavala takvim komedijama (u svojoj četrdesetoj godini) posle »Revizora« bila su potpuno uverena da daruju dragocene bisere ruskoj književnosti. Takve gospode ima mnogo, ime im je legion. Razume se, niko od njih ne piše ništa. Autor ovih Rakana je izuzetak, ali zato svako od njih ostavlja utisak da je spreman svakoga časa da napiše novog Rakana. Uzgred (izvinite zbog ovih digresija), mogao bi se napisati simpatičan članak kada bi se neko od naših feljtonista prihvatio posla da ispriča sve sižeje takvih komedija, priča, gnoma i sličnog, kakve se i danas sreću u ruskoj književnosti. Policijski šefovi u unutrašnjosti koji iz principa odbijaju da se žene generalskim kćerima — zar to nisu isti takvi Rakani svoje vrste, razume se, samo može biti još uporniji? Ja znam, na primer, jednu priču o tome kako je neko progutao mali časovnik a on još uvek kuca u stomaku — to je vrhunac savršenstva! Razume se, priča je napisana ili će biti napisana po principu — umetnost treba da bude sama sebi cilj. Naše vam je vreme takvo: čak i pisci Rakana ne mogu više bez »principa« i »savremenih« problema. Ali, vratimo se na stvar. Mi postavljamo pitanje: šta su stranci mogli do sada da zaključe o nama sudeći prema ovakvoj gospodi? Ali, neko će nam reći — zar su samo takva gospoda odlazila strancima? Zar nisu Francuzi, na primer, videli i neke, na primer, drugačije naše ljude? Stvar je upravo u tome što oni takve do sada nisu primetili. A ako bi ih i primetili opet bi ostali zbunjeni kao u ćorsokaku. Šta bi, na primer, oni mogli da kažu čoveku koji bi se pojavio Bog zna odakle i koji bi im kazao da su oni sada zaostali i da se svet sada nalazi na Istoku i da se spasenje ne nalazi više u legion d’honneur i tako dalje — sve u

tom smislu? Oni takvog čoveka jednostavno ne bi ni saslušali.

— Da, vi ste mnogo šta prevideli kod nas — rekli bismo im mi (kada bi oni samo mogli da ne previde...) ako bi oni uopšte hteli da nas saslušaju. — Vi apsolutno ništa o nama ne znate — ponovili bismo mi njima — bez obzira na to što vaš Merime poznaje našu drevnu istoriju i što je napisao neku vrstu početka drame Le Faux Demetrius iz koje se, uostalom, može toliko saznati o ruskoj istoriji kao i iz Marfe kneievske namesnice Karmazina. Zanimljivo je da je i sam Le Faux Demetrius kod njega ispao neobično sličan Aleksandru Dimi, ne junaku romana Aleksandra Dime, nego pravom Aleksandru Dimi, markizu Davis de la Pailletteri. Ništa vi ne znate ni o nama ni o našoj istoriji — ponovili bismo mi njima i po treći put — vi do danas znate samo ovo: da je Ženevljanin Lefor... i tako dalje. — Taj Ženevljanin Lefor vam je toliko potreban u vašem upoznavanju ruske istorije da njega, kako ja mislim, već zna svaka sluškinja u Parizu, verovatno ona kada vidi Rusa kako joj se u kasno doba obraća sa onim — le cordon s'il vous plait, mrmlja u sebi: »Da nije bilo tog Ženevljanina Lefora ti bi i sada bio varvarin, ne bi ni došao u Pariz au centre de la civilisation, ne bi ti mene sada budio ovako kasno noću demjajući se iz sveg grla — le cordon s’il vous plait«. No, bez obzira na to što smo tri puta ponovili da vi ništa o nama ne znate, mi vas nećemo kriviti zbog toga što znate jedino za tog Lefora. Oprostićemo vam tog Lefora jer on je mnoge od vas spasao od smrti, od gladi. Koliko je vaspitača i učitelja — raznih tamo Sen-2eroma i Mon-Reveša — dolazilo kod nas u staro vreme preko Rajne radi prosvećivanja Rusije, nemajući pojma ni o kakvoj nauci i znajući jedino da je taj Ženevljanin Lefor... i tako dalje, i samo zbog takvih znanja koja su oni prenosili na decu ruskih boyards oni su od nas dobijali novaca i sticali su socijalni status kod nas. Zbog čega biste doista vi imali nas da izučavate? Gde su vam razumne osnove za tako nešto? Da nije onako, radi umetnosti? Vi ste poslovan, praktičan svet i verovatno nećete da tratite vremena na takve sitnice kao što je umetnost radi umetnosti, iako ste i Ponsara strpali u Akademiju (uostalom, to je može biti bilo samo zbog toga što je njega put onamo i vodio). Da nije sve to u ime nauke? Ali, u tome je i stvar što smo mi takav narod koji se do sada nije podavao nikakvoj nauci. Eto, zbog toga gospodo, vi sve do sada ne možete da shvatite, da kada bismo mi imali samu tu vašu civilizaciju i ništa više, to bi za nas bilo nekako neugodno, pa čak i odveć uvredljivo. Mi smo sve to već isprobali i znamo sve to iz iskustva.

Evo, zbog čega mi znamo, a vi ne znate, da je vaša civilizacija došla kod nas kao prirodni plod, kao nešto što je iziskivala naša gruda, a ne samo zbog toga što je na svetu živeo neki Ženevljanin Lefor i tako dalje. Pa i više od toga: civilizacija

je kod vas završila svoj ciklus, mi smo je u celini iživeli, mi smo od nje primili sve ono što je bilo potrebno i sada se slobodno vraćamo rodnoj grudi. Nema nevolje u tome što kod nas još uvek nema mnogo ljudi koji su civilizovani. Nije stvar u kvantitetu nego u tome što se kod nas istorijski izvršio preokret evropske civilizacije i sada nastupa jedan drugi period i što je još važnije — kod nas su sada svi toga svesni. Čitava stvar je u toj svesti. Kod nas su postali svesni toga da civilizacija donosi nove elemente u narodni život, ona mu nimalo ne šteti i ne skreće naš način života s njegovoga puta, već naprotiv — ona proširuje naše horizonte, ona nam bolje osvetljava naše ciljeve i daje nam novo oružje za buduće podvige. Neka je tako — neka svesni kod nas nisu neka masovna pojava ali stvar je u tome da više svi nisu nekakvi Rakani. Ponavljamo, nije stvar u kvantitetu nego u tome što je završen jedan proces osvešćivanja, a što se tiče masovnosti vi o tome nemate još uvek pojma. Vi i danas svi mislite (barem tako misle svi vaši vikonti) da Rusiju čine samo dva staleža: les boyards et les serfs. Vi još dugo nećete moći da shvatite da kod nas odavno već ima, postoji i jedna neutralna sredina gde se sve sliva i pretvara u nešto integralno, čvrsto, jednodušno, tu se sreću svi staleži mirno, složeno, bratski — i les boyards kakvih uostalom, nikada kod nas nije bilo u onom smislu u kome vi govorite o njima i kako je to kod vas na Zapadu gde ima i sada pobednika i pobeđenih, kao i les serfs koji opet nikada nije bilo u smislu pravih serfs, onako kako vi razumete tu reč. I sve se tu sliva lagano, prirodno, mimo — i što je najvažnije: mimo i upravo time se mi razlikujemo od vas koji ste svaku stopu osvojili u borbi, koji ste u borbi stekli sve svoje privilegije i sva svoja prava. Ako kakvih nesuglasica i ima to je nešto privremeno, bez značaja, slučajno, nešto što nema dubljih korena u našem tlu i što se može lako odstraniti i mi smo toga svesni. Princip takvog poretka ustanovljen je davno, još u nezapamćena vremena, to je sama priroda dala mskom duhu i narodnom idealu, i evo i poslednja spoljašnja prepreka koja je to ometala nestaje u naše vreme po volji premudrog i blagoslovenog Cara našeg — neka je on blagosloven među blagoslovenima za vjeki vjekova zbog svega onoga što čini za nas. Kod nas nema staleških interesa, jer i staleža u pravom smislu te reči nije kod nas bilo. Nema kod nas Gala i Franaka, nema cenzusa koji sa strane određuju koliko vredi čovek jer kod nas samo obrazovanje i moralni kvaliteti određuju koliko čovek vredi, toga su svi kod nas svesni i veruju u to, jer mski duh je širi od staleške mržnje, staleških interesa i raznih cenzusa. Nova Rusija se može već opipati, ona, malo po malo, postaje svesna sebe i opet kažemo, nije nevolja u tome što sve to nije još uvek obimno. Ali zato ona, makar i nesvesno, živi u srcima svih Rusa, u svim stremljenjima i pozvanjima ruskih ljudi. Naša nova Rusija je shvatila da postoji samo jedan cement, samo jedna veza, samo jedna osnova i tlo gde će se sve sliti i sve izmiriti

— to je opšte duhovno izmirenje čiji se početak nalazi u obrazovanju. Ta nova Rusija je već posvedočila svoje postojanje kroz niz organskih manifestacija, ona ne sledi neuspele kopije i svakojaka ugledanja — kako vi to mislite. O tome svedoči i rađanje novog shvatanja moralnosti kod mlađeg naraštaja koji ljubomorno i strogo vodi računa o sebi, o tome svedoči i plemenita namera da se sudi i samom sebi, da se bude savesniji — a to govori o najvećim snagama i o neumornom stremljenju u cilju postizanja svoga ideala. Iz dana u dan Rusija sve više i sve bolje tumači sebi taj svoj ideal. Ona je svesna toga da je to samo početak, ali i toga da je početak najvažniji: sve zavisi od prvog koraka, od početka, ona je svesna da je kod nas već svršeno sa vašom evropskom civilizacijom, ona je svesna da sada zakoračuje u jedan novi, neuporedivo širi i bogatiji život. I sada, kada se ona vraća narodnim načelima i kada nastoji da se sa njima izjednači, ona narodu donosi na dar nauku — ono što je od vas primila sa zahvalnošću i zbog čega će vas uvek po dobru pominjati — ne nudi ona civilizaciju svim Rusima, vašu civilizaciju, nego nauku koja je stvorena na temeljima vaše civilizacije, ona nudi narodu nauku koja je nastala na njegovom — narodnom — dugom putovanju od rodne grude do nemačkih zemalja, ona mu sve to nudi kao svoje opravdanje pred njim i dajući mu sve to ona će očekivati da vidi šta će on učiniti sa tom naukom. Nauka je, naravno, večna i sigurna sa svojim zakonima i to je tako za svakoga, ali kako će se ona primiti, kakvi će biti njeni plodovi, to upravo zavisi od nacionalnih osobenosti, to jest od nacionalnog tla i nacionalnog karaktera.

— Ali dozvolite — reći će nam — šta mu je to ta vaša nacija? Šta ste i vi sami, vi Rusi? Evo, vi se hvališete time što mi vas ne poznajemo, no, poznajete li vi sami sebe? Vi se spremate da prihvatite narodna načela i o tome pišete u novinama, javljate to kao na plakatima! Prema tome, vi priznajete da sve do sada niste imali ni pojma o tim »narodnim načelima«, a ako ste nešto o tome znali to su bili lažni pojmovi o tome, i odbacivali ste sve to i sve do sada niste hitali da se vratite tim načelima. Sada vam je to palo na pamet i vičete o tome na sav glas po Evropi. Dozvolite da vas pitamo šta čini kokoška kada snese jaje?

Ponavljamo čitaocima da sve ovo govori stranac (ako hoćete, na primer, neki Francuz), ali ne pravi stranac nego onaj koji misli da je to, neki zamišljeni, fantastični. Nikakvog Francuza mi nismo imali pred očima kada smo pisali naš članak.

— I još — nastavlja ovaj — vi ste u vašem oglasu izvoleli da kažete i sledeće: vi se nadate da će ruska ideja biti vremenom sinteza svih onih ideja koje je

Evropa tako dugo i sa toliko upornosti razvijala kod pojedinih svojih nacija. Kakva vam je to novost? Šta vi pod tim podrazumevate?

— To jest — odgovaramo mi — vi hoćete milostivi gospodine, da vam mi kažemo otvoreno i bez okolišenja, šta je to u šta mi verujemo?

— Ne, ja uopšte to ne želim — viče naš Francuz pomalo uplašen, predosećajući da će opet morati da sasluša nekoliko stranica — ja nikako to ne želim. Ja samo hoću...

— Ne, milostivi gospodine — prekidamo ga mi — vi ste tražili odgovor i vi ćete sada saslušati taj naš odgovor.

— On je zaslužio šibu i dobiće šibu! — prihvata Ivan Karlič, verovatno sećajući se onog vremena kada je on upravljao imanjima gospodina Bujerakina. Sada je Ivan Karlič, osetivši da nastupaju promene u životu seljaka, u penziji i ne služi više, ali on se nada da će ga opet pozvati! U ovom trenutku on stoji pored nas (takođe u svojstvu stranca), puši na onoj svojoj lulici sa kojom je nekada obilazio seljake na njivama, on ćuti ali sasvim ozbiljno prisluškuje naš razgovor potpuno ubeđen da svojom fizionomijom izražava neobično mnogo nečeg prefinjenog ironičnog.

— Mi verujemo — ponavljamo mi...

Ali dozvolite čitaoče, dozvolite nam još jednu digresiju, dozvolite da kažemo samo još nekoliko uzgrednih reči i ne zbog toga što bi one ovde bile neophodne nego onako ... zbog toga što one kao da same hoće na hartiju. Izvinite za ovakvu iskrenost.

Oduvek je bilo takvih mišljenja i ubeđenja koje savremenici ne prihvataju, to jest boje se da ih prihvate i pred svetom ih odriču, bez obzira na to što intimno dele takva mišljenja. To se posebno događa u određenim epohama i to mogu da zapaze čak i oni slučajni posmatrači. Mi shvatamo da tu mogu biti posredi mnoge različite pobude: možda se, na primer, čovek previše plaši za istinu, boji se za njen uspeh i boji se da je ne kompromituje ako je bude tako izrekao na brzinu. Čovek može da bude nepoverljiv, dobronamerno sumnjičav. Sve je to moguće. Često, čak veoma često, mi o svemu tome volimo da ćutimo zbog nekakvog unutrašnjeg, u nama pritajenog jezuitizma čija je glavna poluga — naše samoljublje dovedeno do taštine. Jedan skeptik je rekao da je naš vek — vek beznadežnog samoljublja. Optužiti čitav svet — to je previše, ali moramo se

složiti da će čovek podneti sve na svetu — čak i to kada mu kažu da je podlac, varalica, lopov — samo ako je sve to izrečeno nejasno, ako je rečeno tako da se ne oseti odmah, ako je zaodenuto, da i tako kažem, u fino uobičajeno ruho... Samo podsmeh zbog toga što nema mnogo pameti neće moći da podnese, to neće nikada oprostiti niti će zaboraviti, sa zadovoljstvom će se zbog toga svetiti u prvoj prilici koja mu se bude pružila. Ali, hitamo da se ogradimo. Ja govorim o nekom od savremenih ljudi, a ne o svim savremenicima. Možda sve biva zbog toga što u naše vreme svi počinju da bivaju svesni, snažno i bolno to osećaju — da je svaki čovek, prvo, zaslužio samoga sebe, a drugo, da kao čovek vredi i koliko svaki drugi čovek i to upravo zbog toga što je čovek, u ime svog ljudskog dostojanstva. Zbog toga zahteva od učitelja humanizma, kao i od društva kojim oni upravljaju, da ga više poštuju. A budući da je intelektualna nadmoć ona jedina i sigurna nadmoć kojom se čovek ističe nad drugim čovekom, niko nije raspoložen da prizna takvu nadmoćnost sve dotle dok učenici nadareni takvim preimućstvom ne budu pokazali da je stupidnost nešto što je dostojno prezrenja i podsmeha — ali, tada im takvi učenici više ne odgovaraju. Evo, zbog čega niko ne želi da bude budala i tako i nehotice čini grešku prema svom ljudskom dostojanstvu. Budala i ne bi trebalo da crveni zbog svoje gluposti, jer ona za to nije kriva — priroda je učinila da se rodi kao budala... Ali očevidno, inicijativa treba da dođe od privilegovanih pametnjakovića, budali se mora oprostiti zbog toga što nije pametnija od drugih pametnih ljudi. Ja znam, na primer, jednog... no, recimo, industrijalca privrednika (inače, u modi je privreda, čak i u književnosti, osim toga — privrednik — to mu je zajednička imenica, reč koja malo koga može da uvredi, skoro apstraktna reč)... I tako, kada bi neko pitao tog privrednika šta mu je prijatnije — da mu kažu da je budala ili da je varalica? — on bi se, ja sam u to uveren, složio da bude varalica, bez obzira na to je on doista varalica i budala u isto vreme u najvećoj meri i što to i sam zna i — što to znaju svi drugi. Evo, zbog toga su ljudi u našem veku tako bojažljivi kada su u pitanju uverenja i njihovo izražavanje, računajući tu i ona najintimnija uverenja. Oni se upravo plaše da im ne kažu da su zaostali, da su malo pametni. Um, um i najveća bojazan za taj svoj um — eto, to je ono što je najvažnije! Ćuteći o svojim uverenjima, oni drage volje odobravaju ono u šta ne veruju, čemu se potajno smeju — oni to čine zbog toga što je nešto u modi, što svi to prihvataju, što su to ustanovili stubovi društva i priznati autoriteti. Kako bi smeli ići protiv autoriteta! Međutim, onaj ko je iskreno ubeđen u nešto on se ne stidi svojih uverenja, on svoja uverenja poštuje a onaj ko svoja uverenja poštuje taj će nešto sa njima i uspeti da uradi. Svaki pošten čovek je dužan ... i tako dalje.

— No, to je kod vas sve prema nekom modelu izražavanja — reći će čitalac — i

ako hoćete, prestaće i da čita.

Doista, čim se potrudiš da kažeš istinu prema svom uverenju ispada da je to po nekom modelu i propisu! Kakav je to trik! Zbog čega toliko današnjih istina izrečenih u pomalo patetičnom tonu odmah podsećaju na modele, na propise? Zbog čega je potrebno u ovom našem veku u cilju iskazivanja istine tako često pribegavati humoru, satiri, ironiji, zaslađivati na takav način istinu kao da je ona gorka pilula, zbog čega je potrebno izlagati svoja ubeđenja sa nekom nijansom ohole ravnodušnosti prema njima, pa čak i sa nekim, reklo bi se, nepoštovanjem prema tim svojim ubeđenjima — jednom reči, sa nekim podlim odstupanjem? Po našem mišljenju, pošten čovek ne treba da crveni zbog svojih ubeđenja, čak i onda kada ona liče na neki poznati model, naročito ako on u svoja ubeđenja veruje. Mi kažemo: naročito zbog toga što ima i ljudi ubeđenih tako da sami ne veruju u ta svoja ubeđenja, takvi i kada ubeđuju druge postavljaju često sebi pitanje: ta, ne lažeš li brate, sve to ti? — i, takvi se ujedno gneve zbog svojih ubeđenja i veoma i to nije često zbog toga što bi hteli nekoga da obmanu. Ja sam poznavao jednog takvog ubeđenog gospodina koji je to i sam priznavao. On je pripadao onoj vrsti pametnih i ubeđenih ljudi koji čitavoga života ne čine ništa drugo osim gluposti. Uzgred — ograničeni, tupoglavi ljudi kudikamo čine manje gluposti nego pametni ljudi — zbog čega je to tako? I kada smo pitali tog gospodina koji je to priznavao zbog čega on ubeđuje druge a sam u to ne veruje i odakle mu ta strast ubeđivanja i sav taj žar u njegovim rečima ako sumnja u same te reči — on nam je rekao da se on zbog toga toliko žesti jer tako nastoji i sebe samog da ubedi. Evo, šta znači voleti ideju onako zbog njene spoljašnosti, iz pristrasnosti, ne ubedivši se (čak bojeći se takvog dokazivanja) da li je ona istinita ili lažna. I ko zna, možda je i tako, možda je to i istina, da mnogi Ijudi prožive čitav život i žeste se sa penom na ustima kada ubeđuju druge samo zbog toga da bi nekako i sebe ubedili, i tako i umru neubeđeni ... Ali, dosta ... Mi smo sebe konačno ubedili. Neka sada misle da smo mi zaneti svojom idejom, da je ta ideja neosnovana, lažna, neka misle da kod nas ima mnogo mladalačkog žara ili mnogo onog staračkog, stupidnog i glupog, da kod nas ima, ako hoćete, malo takta i tako dalje. Neka misle i tako! Mi smo uvereni da nikome nećemo naneti štete ako iskazujemo svoja uverenja, ako govorimo otvoreno o onome u šta verujemo. Zbog čega ne bismo govorili? Zbog čega bi bilo obavezno da ćutimo?

3.

Da, mi verujemo da je ruski narod neobična pojava u istoriji čitavoga čovečanstva. Karakter ruskog naroda je do te mere različit od karaktera svih

današnjih evropskih naroda da Evropljani sve do sada ne mogu da ga shvate ili shvataju u njemu nešto potpuno drugo — obrnuto. Svi Evropljani streme jednom cilju, jednom istom idealu i to je neosporno tako. Ali, svi se oni razlikuju između sebe kada su u pitanju osnovni interesi, svi su oni nepomirljivo isključivi jedni prema drugima, svi se oni, sve više i više razilaze i kreću različitim putevima, skrećući sa zajedničkog puta. Očevidno, svak od njih nastoji da opšteljudski ideal pronađe u sebi i to svojim sopstvenim snagama i zbog toga svi zajedno nanose štetu sebi i svome delu. Ponavljamo sada ozbiljno ono što smo gore bili kazali u šali: Englez ni do danas ne može da shvati da u tome što postoji Francuz ima nečeg razumnog i obrnuto, tako se postavlja i Francuz prema Englezu i to kod njih nije samo rašireno mišljenje, neka instinktivna slutnja u čitavoj naciji, to se kod njih primećuje i kod njihovih prvih ljudi, kod vođa i jedne i druge nacije. Englez se u svakoj prilici podsmeva svome susedu i gleda na njegove nacionalne osobenosti sa neskrivenom mržnjom. Suparništvo ih najzad oslobađa nepristrasnosti. Oni više ne shvataju jedan drugoga, oni različito gledaju na život, veruju u različite stvari i to sebi pripisuju na najveću čast. Oni se sve više i sve naglašenije odvajaju jedan od drugoga svojim pravilima, svojim moralom i svojim gledanjem na čitav Božji svet. I jedan i drugi u čitavom svetu vide samo sebe, a na sve ostale gledaju kao na prepreku koja se nalazi pred svakim od njih lično, svako se od njih trudi da učini sam ono što mogu samo da učine svi narodi zajedno, zajedničkim udruženim naporima. I šta? Nisu li to samo ostaci nekadašnjeg suparništva? Da li treba razloge ovakve podvojenosti tražiti u vremenima Jovanke Orleanke i krstaških ratova? Je li moguće da je civilizacija toliko nemoćna da sve do sada nije mogla da prevlada te mržnje? Nije li bolje da te razloge pre potražimo u samom tlu, u krvi, u čitavom duhu i jednog i drugog naroda nego u nekim slučajnostima? U svojoj većini takvi su i svi Evropljani. Opšteljudska ideja sve više nestaje među njima. Kod svakog od njih ona dobija drugi oblik, tamni, i dobija drugačiju formu u njihovoj svesti. Hrišćanska povezanost koja ih je do sada držala na okupu svakim danom gubi svoju moć. Cak ni nauka nije u stanju da ujedini one koji se sve više razilaze. Uzmimo da su oni delimice i u pravu u tom smislu što sve te isključivosti, to uzajamno supamištvo, ta zatvorenost svačija u sebe samog i ta njihova nada jedino na sebe samog — daju svakome od njih džinovsku snagu za savladavanje prepreka koje im se nađu na putu. Ali, na taj način se i same te prepreke uvećavaju i sve ih je više. Eto, zbog toga Evropljani potpuno ne mogu da shvate Ruse i zbog toga oni onu najveću osobenost njihovog karaktera nazivaju odsustvom individualiteta. Slažemo se, sve ovo što smo rekli mi smo rekli bez dokaza. Dokazivati sve to — za sada to izlazi iz okvira našeg članka. Ali, barem, svi će se složiti sa nama u tome da u ruskom karakteru postoji naglašena razlika u odnosu na karakter

evropskih nacija, da postoji neka radikalna razlika, svi će se složiti da u njemu postoji sposobnost za sintezu koja je izrazito prisutna — sposobnost svečovečnosti i opšteg izmirenja. Kod ruskog čoveka nema evropske nezgrapnosti, hermetičnosti i krutosti. On se sa svim saživi i u sve može da se uživi. On saoseća sa svim što je ljudsko i to bez obaziranja na nacionalnost, krv i tlo. On nalazi i obavezno dopušta razumnost u svemu što je koliko-toliko od univerzalnog značaja. Kod njega postoji instinkt univerzalnosti. On po instinktu zapaža opšteljudsku crtu čak i u najnaglašenijim isključivostima kod drugih naroda, on je u stanju da ih najbrže usaglasi i da ih izmiri sa svojom idejom, on svemu tome nađe mesta u svojim zaključcima uma i veoma često pronalazi tačku dodira za potpuno suprotne, suparničke ideje među dvema različitim evropskim nacijama — on to nalazi u idejama koje se same po sebi, kod svoje kuće, sve do danas drže na nesreću nepomirljivo daleko jedna od druge i koje se, može biti, nikada i neće izmiriti između sebe. U isto vreme kod ruskog čoveka dolazi do izražaja izrazita sposobnost da i sebe podvrgne najoštrijoj kritici, da i sebe pogleda na najstrožiji način; kod njega nema onog uznošenja sebe koje nanosi štetu slobodi akcije. Razume se, mi govorimo o ruskom čoveku uopšte, uzeto u celini, u smislu nacije u celini. Čak i po svojim fizičkim sposobnostima Rus ne liči na Evropljanina. Švaki Rus je u stanju da govori na svim jezicima i da izuči duh svakog jezika do tančina kao svoj sopstveni ruski jezik — a toga nema kod evropskih naroda u smislu opšte nacionalne odlike i sposobnosti. Zar to ne govori o nečem? Da li je moguće da se na osnovu ovakvih pojava ne može osmisliti, pa delimice i predskazati, makar nešto što je bitno za budući razvitak našeg naroda, nešto što je u vezi sa njegovim stremljenjima i ciljevima? I, eto, upravo je ta nacija, pritisnuta okolnostima, toliko vekova gledala neprijateljski prema Evropi, ona uporno nije htela da živi zajedno s njom, ona nije predosećala u čemu se nalazi njena budućnost! Petar je po instinktu osetio novu silu, on je osetio da treba proširiti gledišta i polje akcije svim Rusima — on je osetio potrebu koja se nesvesno tajila i koja je nesvesno i izbila na površinu, potrebu koja je bila u krvi Rusa još od davnih vremena starih Slovena. Kažu da je on hteo da stvori od Rusije samo neku Holandiju! To ne znamo, Petrov lik je, uprkos svim istraživanjima i tumačenjima novijeg vremena, ostao za nas do danas nešto zagonetno. Jasno nam je samo jedno: trebalo je biti veoma originalan pa kao moskovski car odlučiti — ne samo da zavoliš nego i da otputuješ u tu Holandiju. Je li moguće da je jedino onaj Ženevljanin Lefor bio svemu uzrok? U svakom slučaju, u liku cara Petra mi vidimo primer onoga na šta može da se odluči Rus kada se potpuno uveri i kada oseti da je došlo vreme i da su u njemu samom stasale i traže svoga oduška nove snage. To je strašno do koje mere je slobodan duhom ruski čovek, do kakvog stepena stižc moć njegove

volje! Niko se nikada nije toliko odvajao od svoga tla, kao što je to činio on, niti se ko tako naglo okretao putevima koji vode u drugom pravcu sledeći svoja uverenja! I ko zna gospodo stranci, možda je Rusiji upravo suđeno da čeka dok vi ne završite; za to vreme ona će se prožeti vašom idejom, shvatiće vaše ideale, ciljeve, stremljenja; ona će usaglasiti vaše ideje i podići će ih do univerzalnog značenja i najzad, slobodna duhom, slobodna od svih slučajnih, staleških i lokalnih interesa, ona će krenuti u novu, široku, do sada u istoriji nepoznatu, akciju počinjući od onoga čime ste vi završili i ona će sve vas povući za sobom. Naš pesnik Ljermontov je Rusiju uporedio sa Iljom Muromcem koji je trideset godina sedeo kod kuće i odjednom je krenuo — čim je u sebi osetio vitešku snagu. Zbog čega su Rusima date te bogate i originalne sposobnosti? Je li moguće da je to zbog toga da ništa ne bi učinili? Možda će nam reći: odakle vam toliko hvalisavosti, odakle vam takve oholosti? Gde vam je sposobnost da sudite sebi samima, gde vam je taj trezveni pogled kojim ste se tako hvalili? No, odgovorićemo mi, ako smo mi i počeli tako što smo podneli toliko mnogo samoosuđivanja — čemu smo se sami tako dugo podvrgavali — moći ćemo da podnesemo i drugu istinu, pa makar ona bila apsolutno suprotna samoosuđivanju. Mi se još sećamo kako smo bili napadani od Slovena zbog toga što nismo mogli da postanemo pravi Evropljani. Da ne bi možda trebalo sada da priznamo kako smo onda govorili gluposti? Mi ne negiramo sposobnost samoosuđivanja, mi to volimo i priznajemo da je to najbolja strana ruske prirode, njena osobenost, a svega toga kod vas uopšte nema. Mi znamo da treba još dosta da se naviknemo na to samoosuđivanje, čak — što vreme bude više odmicalo tog navikavanja će nam i više biti potrebno. Probajte, međutim, dimite Francuza u vezi sa njegovom hrabrošću, pomenite mu njegovu legion d'honneur. Prigovorite Englezu makar i zbog neke najmanje domaće navike — videćete šta će vam odgovoriti. Zbog čega da se ne pohvalimo da kod nas Rusa nema takve pedantnosti, mi se ne vređamo od prve, izuzimajući možda samo naše takozvane književne generale.. Mi verujemo u silu ruskoga duha, ništa manje nego bilo ko drugi. Je li moguće da on neće moći da izdrži pohvale? Ne, gospodo Evropljani! Nemojte za sada tražiti od nas dokaze za naše mišljenje o vama kao i o sebi, potrudite se da saznate više o nama ako samo za nešto slično imate vremena. Evo, vi verujete da smo mi zviždali vašim neuspesima, da smo se nadmeno veselili i da smo pljuvali na vaše napore kada ste se bili hrabro i velikodušno zaputili novim putem progresa. Ne, ne, naša starija, ljubazna i draga braćo, nismo vam mi zviždali niti smo se veselili zbog vaših neuspeha. Mi smo ponekad čak i plakali zajedno sa vama. Vi ćete se, naravno, sada začuditi i upitaćete: ta zbog čega ste plakali? Šta se to vas ticalo? Ta zar niste vi u svemu tome bili onako — peti točak u kolima? Ah, gospodo — odgovaramo mi — ta u

tome je stvar da, bili smo peti točak u kolima, ali saobraćali smo sa vama! U tome je čitava zagonetka. Evo, na primer, odakle vama to da smo mi fanatici, to jest da našeg vojnika fanatizuju. Gospode Bože! Kada biste samo znali kako je to smešno! Ako ima na svetu bića koje je najmanje podložno fanatizmu svake vrste onda je to biće, upravo, ruskog vojnika. Oni među nama koji su živeli među vojnicima znaju to savršeno dobro. Kada biste samo znali kako su to mili, simpatični tipovi! O, kada biste samo mogli da pročitate makar Tolstojeve priče, tamo je to tako istinito, tako simpatično prikazano! Šta kažete — jesu li Rusi branili Sevastopolj nošeni religioznim fanatizmom? Ja mislim da su se vaši hrabri zouaves upoznali sa našim vojnicima kako valja i da ih sada znaju. Da li su oni kod njih primetili mnogo mržnje? A vi znate takođe dobro naše oficire! Vi ste utuvili sebi u glavu da kod nas postoje samo dva staleža i od toga ne odstupate: les boyards et les serfs. Kakvi boyaras! Slažemo se, u nas su dosta jasno određeni staleži. Ali u svim našim staležima ima mnogo više dodimih tačaka nego onoga što ih razdvaja i u tome je i čitava stvar. To je garancija našeg opšteg izmirenja, spokojstva, bratske ljubavi i procvata. Svaki Rus je pre svega Rus, a tek posle pripadnik nekog staleža. Kod vas nije tako i mi vas zbog toga žalimo. Kod vas je čak potpuno suprotno. U ime staleških interesa kod vas se često žrtvuje čitava nacija — toga je bilo čak i nedavno, toga ima čak i danas, i verovatno toga će biti i u budućnosti. To znači da su kod vas još uvek jaki staleži i sve druge korporacije. Vi sa čuđenjem pitate: ali gde vam je taj vaš toliko hvaljeni razvitak, u čemu je taj vaš progres, izgleda da se u stvarnosti to ne primećuje? Ne, to se primećuje — odgovaramo mi — samo vi to ne primećujete, vi ne gledate kuda treba gledati. Dovoljno je već i to što toga ima u duhu našeg naroda, što je to potreba našeg naroda, dovoljno je i to što se kod nas makar ona beznačajna manjina slaže u nečem — u onom što je — opšte, što je celina. Ne nazivajte nas nadmenim i kratkovidim skorojevićima. Ne, mi se odavno udubljujemo u sve, sve analiziramo, postavljamo sebi zagonetke, mučimo se i nastojimo da ih odgonetnemo. Analize su kod nas započele ne tako davno, ali nama se čini da je to počelo ipak veoma davno i mi smo čak time sami sebi dosadili dotle da osećamo mučninu zbog toga. Ta mi smo dugo živeli i mnogo smo toga proživeli. I uzgred — da li da vam ispričamo našu sopstvenu priču, povest o našem razvitku, o našem izrastanju? Razume se, nećemo početi od Petra Velikoga, počećemo od skorašnjeg vremena, upravo od vremena kada je naš prosvećeniji stalež počela da zanima analiza. Izvolite. Bilo je trenutaka kada mi, civilizovani ljudi, nismo ni sebi samima verovali. Mi smo još onda čitali Pol de Koka, ali smo sa prezrenjem odbacivali Aleksandra Dimu i kompaniju. Mi smo prionuli na čitanje Žorž Sandove i — Bože jedini, kako smo se samo predavali toj lektiri! Andrej Aleksandrovič koji je zajedno sa g-dinom

Dudiškinom došao u »Otadžbinske zapise« posle Bjelinskog, seća se i danas Žorž Sandove — pročitajte poziv za pretplatu na njihov časopis za 1861-vu godinu. Mi smo tada krotko slušali sve vaše sentence o nama i od srca smo vam odobravali. Da, mi smo vam odobravali i nismo znali šta treba da radimo, mi smo tada osnovali »prirodnu školu«. I koliko se tada javilo talentovanih priroda! Ne samo talentovanih pisaca — to je nešto posebno, nego talentovanih priroda u svakom pogledu. Gospodin dvorski savetnik Sčedrin zna šta ta reč znači. I kako su se te talentovane prirode tada lomile i savijale pred nama, a mi smo ih zagledali, sudili smo o njima, smejali smo se njima u oči i nagonili smo ih da se i sebi same smeju. I one su se smejale sebi, ali kao po nekom principu i sa nekom odvratnom i pritajenom zlobom. Tada se sve radilo po principu, mi smo živeli iz principa i užasno smo se plašili da učinimo nešto što ne bi bilo u saglasnosti sa novim idejama. Tada se kod nas bila pojavila neka potreba za samooptuživanjem, neko osećanje krivice i svi su krivili i optuživali jedan drugog i Gospode! — kako su samo tada svi spletkarili! A sve je to bilo u velikoj meri iskreno. Naravno, bilo je među nama i aktivnijih i poslovnijih ljudi, ali i ti su bili iskreni, onako spontano vođeni lepim osećanjima. Događalo se da neki takav iskreni gospodin odjednom, nasamo i obično uvečer, otvori dušu pred nekim drugim iskrenim gospodinom i počne da mu kazuje o svojim strašnim danima i o tome — »kakav sam — veli taj — ja ispao podlac«. Ovaj se razneži i počne i sam sa svoje strane to isto. I tako, razvezu oni tako jedan drugome, prekidajući se uzajamno i počnu da kleveću sebe tako od suviška žara; čine tako kao da se time hvale. I tako, napričaju oni jedan drugome o sebi takve gadosti da im je sutradan mučno da se sretnu i tako, počnu da izbegavaju jedan drugoga. Bilo je među nama i bajronovskih priroda. Oni su najčešće sedeli skrštenih ruku i... čak nisu nikoga ni proklinjali. Samo su ponekad lenjo razvlačili usne. Oni su se čak smejali Bajronu zbog toga što se smejao i što je toliko plakao — to se lordu ne priliči. Oni su govorili da i ne vredi ljutiti se i proklinjati — sve je do te mere gadno da ne vredi ni prstom maći; dobar ručak je važniji od svega. I kada su oni to govorili, mi smo slušali njihove reči sa strahopoštovanjem verujući da u tim razmišljanjima o dobrom ručku ima neke tajanstvene, prefinjene i otrovne ironije. A oni su se vrzmali po restoranima i gojili su se, ne iz dana u dan nego iz sata u sat. I koliko je među njima bilo onih sa crvenim obrazima! Neki među njima se nisu zaustavljali na ironiji o obilnom ručku nego su išli i dalje, oni su usrdno počeli da pune svoje džepove i da prazne džepove bližnjih. Mnogi su kasnije postali varalice. A mi smo na njih gledali sa strahopoštovanjem, otvorenih usta i divili smo im se. Šta se može — govorili smo mi jedan drugome — sve je to kod njih iz principa, treba od života uzeti sve što on može da pruži. I kada su oni pred našim očima krali maramice iz džepova mi smo čak i u tome

videli neku prefinjenost bajronizma, njegovo dalje unapređivanje koje nije bilo poznato Bajronu. Mi smo se oduševljavali i tužno smo klimali glavama. »Evo do čega — govorili smo mi — može da dovede očajanje, čovek gori od želje da čini dobro, ispunjen je plemenitim negodovanjem, kipi od želje za akcijom, ali mu ne daju da se izrazi, da nešto učini, vezali su mu ruke i evo — on sa demonskim kikotom prevrće karte i krade maramice iz džepova«. I kako su čista srca i vedre duše mnogi od nas izašli iz tog srama. Ne mnogi! — izašli su skoro svi osim, razume se, tih Bajrona. Bilo je među nama i onih koji su bili čista srca i njima je pošlo za rukom da kažu svoju plamenu reč ubeđenja. O, ti se nisu žalili kako im ne daju da se izraze, kako im sužavaju polje aktivnosti, kako poslodavci iz njih cede poslednje sokove, zapravo, i oni su se žalili, ali nisu sedeli skrštenih ruku nego su radili ono što su mogli, da radili su i ... mnogo, veoma mnogo su uradili! Oni su bili nevini i naivni kao deca i čitavog života nisu mogli da shvate svoju sabraću Bajrone, i umrli su tako — kao naivni patnici. Mir prahu njihovome! Bilo je među nama i demona i to pravih demona; njih je bilo dvojica i kako smo ih mi samo voleli, kako ih mi i danas volimo i cenimo! Jedan od njih se neprekidno smejao, on se čitavoga života smejao i sebi i nama i svi mi smo se smejali za njim i smejali smo se toliko da smo najzad počeli da plačemo od tog našeg smeha. On je shvatio u čemu je sudbina poručnika Pirogova i od izgubljenog činovnikovog šinjela napravio je strašnu tragediju. On nam je u nekoliko redaka ispričao sudbinu rjazanskog poručnika — prikazao nam ga je čitavog do najmanjih detalja. On je pred naše oči izvodio one koji stiču imanja, kulake, poreznike i razne vrste porotnika i sudija. Bilo je potrebno da on samo pokaže prstom na njih i već se na njihovom čelu pojavljivao žig za večita vremena i mi smo tada kao napamet znali sve: ko su oni i što je najvažnije — kako se zovu. O, to je bio đemon kolosalnih razmera kakvog kod vas u Evropi nikada nije bilo; takvome vi možda i ne biste dozvolili da se pojavi među vama. Bio je još jedan demon tu — i tog drugog smo mi, može biti, voleli mnogo više. Koliko nam je on prekrasnih stihova ostavio, pisao je on stihove i u albumima, ali čak se ni g-di ... bov ne bi usudio da ga nazove pesnikom koji piše samo u album. On je proklinjao sve, mučio se i doista se mučio. On se svetio i praštao je, on je pisao i smejao se grohotom — bio je pun smeha, bio je velikodušan. On je voleo da šapuće divne bajke usnuloj devici, on je znao da uzbudi njenu devičansku nevinu krv prikazujući joj čudne prizore o kojima ona ne bi smela ni da mašta, posebno s obzirom na ono visokomoralno vaspitanje koje je bila stekla. On nam je kazivao o svom životu, o svojim ljubavnim jadima: on nas mistično opsedao — kao da ne govori ozbiljno tako nam se činilo — kao da se smeje, nama. Naši činovnici su ga znali napamet i odjednom su svi počeli da izigravaju Mefistofela čim napuste svoje biroe. Mi se ponekad nismo s njim

slagali, bilo nam je teško, mučno, tužno, bilo nas je nečega žao — ponekad nas je obuzimala zloba. Najzad, njemu je dosadilo sa nama, on nigde i ni sa kim nije mogao da se saživi, on je nas prokleo i ismejao nas je — »gorkim smehom kojim se obmanuti sin smeje ocu rasipniku«, odleteo je od nas nekuda i,

Nad visovima Kavkaza

Leteo je izgnanik raja!

Mi smo dugo pratili njegov rad, ali on je negde poginuo — poginuo je bez cilja, nekako ćudljivo i pomalo i smešno. Ali, mi se nismo smejali. Nama tada uopšte nije bilo do smeha. Sada stvari drugačije stoje. Sada nam je Bog poslao ovaj zahvalni publicitet i odjednom nam je nekako postalo veselije. Mi smo nekako odjednom shvatili da smo čitav taj mefistofelizam i sve te demonske principe nekako rano sebi dozvolili, shvatili smo da nam je još rano da proklinjemo sebe i da očajavamo, bez obzira na to što je ne tako davno g-din Lamanski nasred Pasaža rekao javno da još nismo sazreli. Gospode, kako smo se mi uvredili! Gospodin Pogodin je dojurio iz Moskve poštanskim kočijama i sav zadihan počeo je odmah javno da nas teši i razume se, brzo nas je u to ubedio (čak bez naročitog truda) da smo mi potpuno sazreli. Od tog doba smo mi ovako ponosni. Mi imamo Sčedrina, Rozenhajma... Mi se sećamo pojave g-dina Ščedrina u »Ruskom vesniku«. O, to je bilo srećno vreme puno novih nada! G-din Ščedrin je izabrao trenutak kada će se pojaviti. Kažu da je »Ruski vesnik« tada odjednom stekao toliko pretplatnika da je to bilo teško izbrojati, bez obzira na to što je i tada taj cenjeni časopis raspravljao o Kavuru, o engleskim lordovima i farmerstvu. Kako smo mi strasno čitali o Zivoglotima, o poručniku Zivnovskom, o Porfiriju Petroviču, o nevaljalcima i o talentovanim prirodama — čitali smo i divili smo se takvim pojavama. Ta gde su oni bili — pitali smo se mi — gde su se oni do sada skrivali? Naravno, pravi Zivogloti su se samo smejali tome. Ali, najviše nas je iznenadilo to što su kod g-dina Ščedrina, čim je napustio grad na severu, severnu Palmiru (kako se uvek izražavao g-din Bulagarin — neka je mir prahu njegovome!) odmah počeli da se pojavljuju pod njegovim perom i Arinuška i oni nesrećnici sa njihovom hraniteljkom iz Krutogorska, i pustinjak i majčica Mavra Kuzmovna, svi su ti junaci počeli da se pojavljuju nekako čudno, nekako osobito i na svoj način. Ispadalo je nekako da čim čovek napusti Palmiru odmah zapazi sve te Arinuške i počne da peva novu pesmu zaboravljajući na Žorž Sandovu, na »Otadžbinske zapise«, na gospodina Panajeva kao i na sve ostale. I, evo, zašumio je kao more blagodatni publicitet, gromko je odjeknula lira Rozenhajmova, razlegao se tužni i sigurni glas g-dina Gromeka, blesnula su

braća Mileanti, kao creva su počeli da povlače bezbrojni iks i zet, tužeći se jedan na drugog u novinama i drugim periodičnim izdanjima progovorili su pesnici, prozaisti, sve je bilo optužba i razobličavanje ... pojavili su se takvi pesnici i prozaisti koji se nikada ne bi pojavili na svetu da nije bilo te literature koja optužuje i razobličava. O, nemojte pomisliti gospodo Evropljani, da smo zaboravili Ostrovskog. Ne, njemu nije mesto u ovoj literaturi koja razobličava. Mi znamo njegovo mesto. Mi smo već govorili, i to ne jednom, da verujemo u njegovu novu reč i da nam je jasno da je on kao umetnik pronašao ono o čemu smo mi maštali još u vreme demonskih načela i saooptuživanja, još u vreme kada smo čitali o besmrtnim pohodima Čičikova. To nam se priviđalo, toga smo bili željni kao što je žedna kiše suva zemlja. Mi smo se čak bojali da priznamo ono što smo želeli. G-din Ostrovski se toga nije bojao... ali o Ostrovskom ćemo kasnije. Mi se nismo spremali da sada govorimo o njemu, hteli smo samo da kažemo koju reč o blagodetima publiciteta. O, nemojte pomisliti poštovani stranci, da se mi bojimo tih blagodeti publiciteta — nemojte reći kako je sve to tek krenulo kod nas i mi se već bojimo, skrivamo se pred tim. Za ime Boga još manje verujte »Otadžbinskim zapisima« koji su pobrkali publicitet i književne skandale. To samo pokazuje kako kod nas inia još uvek mnogo takve gospode kojima kao da je koža oguljena — neka samo pirne vetar oni već osećaju bol; to samo pokazuje da kod nas ima još uvek mnogo gospode koja vole da čitaju o drugima, ali se boje da i drugi ne pročitaju nešto o njima. Ne, mi volimo publicitet i nežni smo prema toj pojavi kao prema novorođenom detetu. Mi volimo tog malog đavolka kome su tek probili mali, čvrsti i zdravi zubići. On ponekad zna da ugrize koga stigne, on još ne ume da ugrize kako valja. Često, veoma često, on ne zna koga treba da ugrize. Ali, mi se smejemo njegovim nestašlucima, njegovim naivnim greškama, smejemo se od srca — šta ćete? — rano, dečje doba, mora mu se oprostiti! Grešni smo ljudi — mi smo se njemu čak smejali i onda kada se usudio da »svojim smehom uvredi« čak i same Braću Mileante, njih same koji su tako uvaženi i tako nevini i čije je ime neočekivano odjeknulo širom Rusije ... Ne, mi se ne bojimo publiciteta, on nas neće zbuniti. Sve je to zdravlje, to su sveži sokovi, to je mlada i neiskusna sila koja ključa, koja izbija napolje ...! Sve su to dobri, veoma dobri znaci...!

Ali, šta to mi govorimo o publicitetu! Uvek, u svakom društvu postojala je takozvana zlatna sredina koja je pretendovala na prvo mesto. Ti iz te zlatne sredine su užasno samoljubivi. Oni sa uništavajućim prezrenjem i sa nabusitom drskošću gledaju na sve koji ne blistaju nečim, koji su nepoznati, koji još uvek žive u tami neznanja. Oni prvi počinju da se bacaju kamenom na svakog novatora. I kako su samo oni zlobni i tupoumni u tom svom proganjanju svake

nove ideje koja još nije ušla u svest čitavog društva. A kasnije, među njima ima galamdžija i nakinđurenih sledbenika, i glupih sledbenika u isto vreme — te iste ideje kada ona zauzme dominantno mesto u društvu bez obzira na to što su ti isti ljudi u početku progonili tu ideju. Razume se, oni najzad shvate tu novu misao ali je uvek shvate posle svih i shvate je uvek grubo, ograničeno i tupoglavo; njima ne pada na pamet da ako je ideja istinska ona će biti sposobna da se i dalje razvija a ako je sposobna da se i dalje razvija ta ideja vremenom obavezno mora ustupiti mesto drugoj ideji koja je iz nje proistekla i koja nju dopunjuje — drugoj ideji koja sada odgovara novim zahtevima novoga naraštaja. Ali, ovi zlatni ne razumeju nove zahteve, a što se tiče novog naraštaja oni njega uvek mrze ili gledaju na njega s visine. To je crta koja njih u najvećoj meri odlikuje. Među tim zlatnim ima neobično mnogo umešnih i poslovnih ljudi i junaka pomodarske fraze. Oni obljutave svaku novu ideju i brzo je pretvore u pomodnu frazu. Oni obljutave sve čega god se dotaknu. Svaka živa ideja u njihovim ustima se pretvara u nešto mrtvo. Nagradu za tu ideju oni prvi dobijaju i to sutradan posle sahrane genijalnog čoveka koji je ovu ideju proklamovao i koga su oni progonili. Neki među njima su do te mere ograničeni da ozbiljno veruju da genijalni čovek ništa nije ni uradio — sve su uradili oni sami. Njihovo .gamoljublje je strašno. Mi smo već rekli da su oni neobično glupi i nevešti, iako se pred svetom prave pametni, oni se sve češće služe gromkim i žustrim frazama, padaju u krajnosti i ne shvataju ni smisao ni duhovnu konstelaciju te ideje i tako oni nanose velike štete toj samoj ideji, i to biva čak i onda kada je iskreno slede. Na primer: među misliocima i filantropima pokrene se pitanje, recimo, o ženskim pravima, o poboljšanju položaja žene u društvu, o izjednačenju žene i muškarca u pogledu prava, o muškom despotizmu ili tako — neko slično pitanje. Ovi zlatni to shvate tako kao da brak treba odmah ukinuti, da, najvažnije je to — odmah. I više od toga — po njima, svaka žena ne samo što može, nego ona treba da bude neverna svome mužu i u tome je — po njima — stvarni moralni smisao te ideje. Najsmešnije deluju ta gospoda kada se, na primer, društvo u nekom nemirnom, prelaznom periodu podeli na sledbenike dvaju različitih shvatanja. Tada oni ne znaju uz koje da pristanu, a najčešće veruju da su oni stubovi društva, autoriteti: treba reći svoje mišljenje. Šta sada da rade? Posle dugih kolebanja ovakav zlatni gospodin se odlučuje i uvek nekako valja. To je zakon. To je i najkarakterističnija crta zlatnog gospodina. To se pokaže u nekoj prilici na najgrublji i najapsurdniji način, i bivalo je, da su neke takve njihove odluke sačuvane kod potomstva, kao primer stupidnosti. Ali, mi smo se odvojili od naše stvari. Ne progoni se u naše vreme samo publicitet. Progoni se čak i pismenost, i progone je čak i oni za koje smo u svoje vreme mislili da su ako ne napredni ljudi ono da su barem ljudi kojima se ne može prebaciti da su zaostali — to su

ljudi koji su strašno dobronamerni, što je posebno važno. Mi kažemo strašno zbog toga što su mnogi od tih ljudi tako autoritativno i s visine gledali na neobrazovane ljude, tako su se razmetali svojim zdravim razumom i onim takozvanim jasnim, praktičnim gledanjem na stvari, da je bilo čak nekako neugodno sedeti u njihovoj blizini. Čoveku je padalo na pamet da se skloni u drugu sobu. Takav gospodin se tako nameće i po dvadeset godina dobronamernim i naprednim ljudima i sam poveruje da je napredan, ali, najzad, on u nekoj prilici odvali nešto takvo neočekivano što bi mogla da odvali samo spahinica Korobočka kada bi je, na primer, pozvali da reši problem evropske finansijske krize. Ali, mi smo se upustili u razgovor o beznačajnim stvarima i udaljili smo se od prcdmeta. Vratimo se na stvar. Počeli smo da govorimo o pismenosli.

Poznata je činjenica da ljudi koji u narodu znaju da čitaju sede često u zatvoru. Iz toga neki odmah izvodc zaključak da pismenost nije potrebna. Da li je to logičan zaključak? Nož može da poseče — znači ne treba nam nož. — Ne, reći će nam, ne »ne treba nam nož« nego nož treba davati u ruke onima samo koji znaju njime da rukuju i koji se prema tome neće poseći. — U redu. Prema tome, po vašem mišljenju od pismenosti treba načiniti neku vrstu privilegije. No, nije li bolje gospodo, da prvo obratite pažnju na sve okolnosti koje prate razvoj pismenosti u narodu i da povedcte računa da se te okolnosti poboljšaju, nego da lišavate narod duhovne hrane. Mi priznajemo, i to zajedno sa vama, da oni koji znaju da pišu i čitaju pune zatvore. Ali pogledajte — kako i zbog čega dolazi do toga? Mi ćemo vam to ispričati onako kako smo mi to razumeli nakon dugogodišnjeg posmatranja robijaškog načina života. Prvo, među našim običnim svetom pismenih ima tako malo da pismenost zaista obezbeđuje čoveku neko preimućstvo nad drugim čovekom, ona ga u odnosu na drugog čoveka čini vrednijim, solidnijim, ona ga odlikuje i izdiže ga iznad njegove sredine. Prost svet ne smatra da je onaj ko je pismen bolji od njega — ne, on misli da je pismen čovek jači od njega, on smatra da se takav čovek uzdigao iznad uobičajenih svakodnevnih ncvolja već samom tom pismenošću — prost svet priznajc pismenosti korist koju ona ima u životu. Pismenog ne možeš da opčiniš nekakvom hartijom, ne možeš mu lako podvaliti. Sa svoje strane, i sam onaj ko je pismen sklon je nekako, i nehotice, da sebe smatra za nešto iznad sredine koja ga okružuje, iznad sveta ljudi koji su neobrazovani. Razume se, u većoj ili u manjoj meri. A budući da sebe smatra za nešto više, on se ne odnosi sasvim ravnodušno prema srcdini u kojoj živi zajedno sa drugima. Kod njega se prirodno rađa pomisao da njega treba drugačije tretirati, da se u njegovom slučaju mora drugačije postupati nego što se postupa sa drugim neobrazovanim

Ijudima. »Oni su — veli on — neobrazovani, a mi smo pismen svet«. Tako ga nagone da se u određenim slučajevima izdvoji iz reda. Prema njemu i pokazuju uvek neku vrstu poštovanja, ponekad je to jedva primetno, ponekad opet malo naglašenije, što zavisi od toga kako se on sam drži — da li ume da ćuti kada drugi govore, da li je blagoglagoljiv i posebno rečit u prilikama kada drugi ćute, jednom reči, ako ume da se drži pred svetom kako to umeju mnogi naši pametnjakovići i mnogi naši mislioci, naročito napredni, praktični ljudi, neki naši književni generali, jednom reči — svi oni koje vi tako dobro poznajete. U pitanju je ista naivnost i smešne i nervozne doskočice. Kraće rečeno, u svim društvenim slojevima je to isto, samo u svakom je to na svoj način. Potreba da se čovek istakne, da se odlikuje, da izađe iz uobičajene kolotečine — to je zakon prirode koji važi za svaku ličnost, to je njeno pravo i njena suština, to je zakon njenog postojanja koji se u neuređenom i loše organizovanom društvu manifestuje na grub način i nekako divlje u postupcima ličnosti, a u društvu koje je razvijenije — to se manifestuje u vidu moralnog svesnog i potpuno slobodnog potčinjavanja svake ličnosti interesima čitavog društva, ali i obratno — to se manifestuje kroz stalnu brigu društva koje vodi računa i o najmanjem ograničavanju prava svake pojedine ličnosti. Prema tome, osnova je ista, ali je razlika samo u pogledu korišćenja svojih prava. Obratite pažnju na čtece među raskolnicima i videćete kakav ogroman i despotski uticaj oni vrše nad svojim verskim istomišljenicima. Čak i samo društvo skriva u sebi neku instinktivnu potrebu da izbaci iz određene sredine neku izuzetnu ličnost, da je stavi ispred sebe kao izuzetak mimo običaja i prihvaćenih navika; društvo priznaje toj ličnosti nešto izuzetno i klanja joj se. Tako nastaju Ivani Jakovljeviči, Marfuške i njima slični. Uzmimo sada jedan potpuno drugačiji primer. Pogledajte nekog lakeja, slugu. Iako on po svom društvenom položaju stoji mnogo nižc od seljaka koji ore zemlju njemu se čini da je on nešto više, njemu se čini da ga frak, bela mašna kao u kelnera i njegove lakejske rukavice izdižu iznad seljaka i zbog toga ga on i prezire. Nemojte mi reći da se ta gadna, niska osobina, to odricanje od svojih i zaboravljanje na njih kada se sudbina okrene, sreće samo kod prostog sveta. To je gadna osobina, to je istina, ali nemamo koga da optužimo zbog toga. Lakej nije kriv ako zbog svoje neprosvećenosti smatra da je nemačko odelo na njemu neka privilegija. Za njega je glavno to da je on došao u dodir sa gospodom, to jest sa onima koji su viši od njega i on majmunski oponaša njihove manire, njihovo držanje, odelo ga izdvaja iz njegove nekadašnje sredine... Isto tako i pismeni ljudi, kao velika retkost u narodu, smatraju sebe za nešto posebno i privilegovano — veoma često pismen čovek prezire onog koji nije pismen. On hoće da se pokaže. On postaje samouveren, netrpeljiv, pretvara se u neku vrstu malog despota. Njemu se često čini da se s njim ne može postupati tako kako se

postupa sa drugima, sa onima koji nisu pismeni. On je netrpeljiv, govori drsko kada nešto kaže, njemu je teško da podnosi ono što svi podnose, on je nadmen — posebno kada ima prisutnih. Nadmenost rađa lakomislenost, iz lakomislenosti se rađa — uobraženost. Ponekad se on mnogo uzda u sebe, krene u ono što prevazilazi njegove snage i — odjednom prekida sve, ponekad to biva čak nekako neočekivano, jer u takvim minutima primeti — u tim kritičnim minutima — da ga posmatraju svoji, oni pred kojima se on tako kočoperio, primeti da oni sada očekuju šta će s njim biti, u takvom kritičnom momentu. I eto, on se pokaže kako valja i... zaglavi u aps. Razume se, mi ne govorimo o svim pismenim ljudima. Mi smo govorili apstraktno, bilo bi smešno tvrditi da će običan čovek čim se opismeni odmah dopasti zatvora. Mi smo samo hteli da objasnimo kako pismenost kao svojevrsna privilegija može da stvori uobraženost, samouverenost bez mere i nepoštovanje prema sredini i svom položaju u toj sredini, naročito ako je taj položaj pomalo neugodan. Mi smo sve ovo razmatrali teorijski i žalimo zbog toga što nam okvir ovoga članka ne dozvoljava da navedemo nekoliko primera koji bi pokazali kako se sve to događa u praksi, kako se to razvija i kako se završava. Ponovićemo opet da mi nismo govorili o svima koji su pismeni; među onima koji su pismeni dopadaju zatvora oni koji su za to spremni u posebnim prilikama, to jest dopadaju zatvora ljudi koji su tvrdoglavi, žustri, nervozni, ljudi koji iskaču preko rude. Na takve pismenost i deluje, tim svojim nevoljama koje dolaze od privilegija, jer kod nas je pismenost privilegija ...

— I, šta iz toga proizilazi? — reći će nam. — Iz vaših reči je jasno da je pismenost štetna i da naš prostiji svet još nije sazreo za to.

— Naprotiv — odgovaramo mi — umesto toga što od pismenosti stvarate privilegiju, izuzetak, uništite i ukinite svaku isključivost. Učinite tako da ona bude dostupna svima po mogućnosti i ona neće rađati ni pod kojim okolnostima ni oholost ni uobraženost. Neće se imati pred kim razmetati svojom uobraženošću — svi će biti pismeni. A da bi se ukinule štetne posledice pismenosti potrebno je što je moguće više širiti tu samu pismenost — to je tome lek.

Utoliko više, gospodo protivnici pismenosti, vi možete vašim sistemom (to jest ograničavanjem pismenosti) da radite protiv sebe — vi takvim sistemom nećete postići cilj do koga vam je stalo. Razmislite i sami: ograničavanjem pismenosti vi nećete tu istu pismenost sasvim iskoreniti. Vlada bi se i sama usprotivila vašim usrdnim nastojanjima i zaštitila bi narod od vaše filantropije. Prema tome, uvek će u narodu biti pismenih pa će oni uvek puniti zatvore i tako — vi nikoga

nećete izlečiti, ništa nećete postići. Pa i više no to — još više će se puniti zatvori jer ukoliko bude manje pismenosti utoliko će se ona više smatrati za privilegiju. Morate se složiti sa ovim: opismenjavanje je prvi korak na putu obrazovanja — kako se može ostvariti obrazovanje ako se ne načini taj prvi korak? Treba li ozbiljno da poverujemo da vi posebno nameravate da držite narod u tami neznanja, u vlasti poroka i gluposti, da bi ste mu iskvarili i ubili dušu? Ili može biti i to ulazi u taj vaš sistem? Da, to je istina! Nema tvrdoglavijeg, ćudljivijeg i štetnijeg čoveka od nekih kabinetskih filantropa! No, dosta o tome. Mi smo sa svoje strane potpuno uvereni da će pismenost uticati na poboljšanje života naroda u moralnom pogledu, ona će narodu povratiti osećanje sopstvenog dostojanstva koje će sa svoje strane učiniti da nestanu mnoge zloupotrebe i nerazumevanja, ona će uništiti čak mogućnost da se tako nešto pojavi. Sve zavisi od okolnosti, sve se na svetu menja u zavisnosti od okolnosti. Čim se u društvu pojavi jasna, nasušna potreba, čim se čak pojavi svest o takvoj potrebi — odmah se pronađu sredstva za njeno zadovoljenje. Obrnuto — nikakvog čak i ono stvarno poboljšanje mase neće primiti kao poboljšanje nego naprotiv — primiće ga kao ograničavanje ako se u masama ne pojavi makar u nekom vidu svest o potrebi za tim poboljšanjem. Tako je i sa pismenošću. Narod je sazreo za opismenjavanje, on zahteva to, on traži da se opismeni i zbog toga pismenost treba da se širi bez obzira na sve napore filantropa. Pogledajte na »nedeljne škole« za šegrte. Deca hitaju da uče u njima, ponekad čak kradomice od svojih gazda. Roditelji sami dovode svoju decu učiteljima. Da, bez obzira na to što kod nas odavno proučavaju narod i što su mnogi naši pisci tom izučavanju posvetili i svoje slobodno vreme i svoj talenat, mi ipak sve do sada malo poznajemo narod. Mi smo uvereni da bi pre desetak ili dvadesetak godina malo ko od naših naprednih ljudi mogao da poveruje da će narod sam osnivati trezvenjačka društva i da će se skupljati u gomilama pred »nedeljnim školama«. Mi ovo govorimo ozbiljno jer znamo da bi mnogi mogli ovo naše mišljenje da prime kao šalu. Naše civilizovano društvo je shvatilo najzad narod — tu tajanstvenu sfingu, kako se nedavno izrazio jedan naš pesnik. Ono će shvatiti narodna načela i prihvatiće ih — prožeće se njima. Ono je već shvatilo da je to osnova našeg budućeg razvitka i progresa, ono je shvatilo da je na njemu da učini prvi korak i — ono će se dosetiti, najzad, kako treba učiniti taj prvi korak.

5.

I tako, čitava stvar je sada u tom prvom koraku, stvar je u tome kako načiniti taj prvi korak, kako izgovoriti tu prvu reč tako da nas narod čuje svojim ušima i da okrene prema nama svoje lice na kojem se primećuje nepoverenje. Razume se,

naći će se mnogo gospode koja će se grohotom nasmejati ovim našim rečima.

Šta ćemo njima odgovoriti? Mi i sami znamo da takve gospode ima, ali do njih nam nije mnogo stalo. Uzgred, neko je dokazivao da mi, to jest naš časopis, uzimamo na sebe obavezu da izmirimo civilizaciju sa narodnim načelima. Za nas je takav odjek naše najave simpatična šala i ništa više. Ne može jedan čovek da izrekne tu do sada nepoznatu reč i da odgonetne tu zagonetku. U programu našeg časopisa mi smo samo istakli osnovnu ideju kojom ćemo se rukovoditi. Mi ćemo tražiti rešenje zagonetke zajeđno sa svima. Mi ćemo uporno ponavljati i đokazivati da treba tražiti; tražićemo, analiziraćemo, sporićemo, i o našim rezultatima ćemo obaveštavati javnost. U tome će se sastojati sva naša buduća đelatnost. Reč — to će biti naša delatnost, posebno to važi za nas. Reč rečena u pravo vreme, korisna reč i otuda se i mi nadamo da ćemo biti korisni svima. Naš časopis je namenjen obrazovanijim slojevima društva, jer na tim Ijudima je da kažu prvu reč i da načine prvi korak u pravcu neke akcije. Mi znamo da se u vezi sa lektirom za narod kod nas još uvek nije mnogo učinilo. Ima šta da se čita, ali i to što ima narodu je nedostupno. Svaki pokušaj da se otkloni ta nedostupnost mi ćemo dočekati sa iskrenom radošću. Ali da ponovimo, nije nam ni na kraj pameti bilo da naš časoois nameniujemo samo kao lektiru za narod. Ali, dosta ie objašnjavania, vratimo se na našu stvar. Mi smatramo da obrazovaniji slojevi treba prvi da učine prvi korak u pravcu aktivnosti, jer oni su se među prvima odvojili od naroda. Biće potrebno mnogo napora da bi došlo do zbliženja, mi to osećamo iako nismo sasvim svesni u čemu će se ti napori sastojati. Najvažnija stvar je da se otklone nesporazumi. Svaki nesporazum može da se otkloni otvorenošću, neposrednošću, Ijubavlju. Mi smo već sada svesni toga da se interes našeg staleža nalazi u interesu narodnom i obrnuto. Takva svest, ako bi samo postala svojina svih Ijudi, mogla bi da bude garancija uspeha. Ali, ako još uvek nema takve svesti, postoje znaci koji govore da se ona rađa, a za sada i to nije malo. Čovek može da pogreši. Mi sa svoje strane znamo da greška nije zločin. Nije stvar u greškama. Neka oni koji imaju iskrenih želja načine i hiljadu grešaka, narod će videti i osetiti da postoji želja i on će to shvatiti i kako valja oceniti — a to je ono što je potrebno. Istinska stvar neće propasti ni zbog velikog broja pogrešaka. Ostaće, makar, ona ideja na kojoj se sve temelji, nepokolebiva. Ako ne uspe jedan korak uspeće drugi. Cela stvar je u iskrenosti i opravdanosti pobuda, u ljubavi. Ljubav je osnovna pobuda, garancija uspeha stvari. Ljubav osvaja gradove. Bez nje niko nikada ništa neće osvojiti, čak i da primeni silu, jer ima takvih stvari koje se ne mogu osvojiti ni silom. Ljubav je jasnija od svega, od svih lukavstava, od svih diplomatskih prefinjenosti. Nju čovek u trenu prepozna i izdvoji. Narod ume da shvati i zahvalan je, on zna ko njega voli. U

narodnom sećanju će ostati samo oni koje je on voleo. Primer takvog zbližavanja sa narodom ponudio nam je sam monarh koji je ukinuo poslednje stvarne prepreke za to i u čitavoj hiljadugodišnjoj istoriji Rusije nema ničeg višeg i svetijeg od toga. Iako smo mi čitavih vek i po uporno učili narod da prema nama bude nepoverljiv, setite se samo one priče, bilo je drugačije — ni kiša ni vetar nisu skinuli kaput s putnikovih leđa, to je učinilo sunce. Mnogo je nevolja na svetu bilo zbog nedoumica i onog što nije dorečeno. Reč koja nije rečena do kraja nanosi štetu i uvek je nanosila štetu. I treba li jedan stalež da se plaši svoje otvorenosti pred drugim staležom? Čega se plašiti? Narod će sa osećanjem l jubavi zapaziti da se u obrazovanijem sloju nalaze njegovi učitelji i vaspitači, on će nas priznati za svoje prave prijatelje, priznaće da mi nismo najamnici nego njegovi pastiri i uvažavaće nas. Mi moramo, najzad, da zaslužimo to poštovanje od strane naroda. Kako će se moćne snage tada razbuditi! Kako će sve izrasti, kako će sve ojačati i obnoviti se! Kako će se izmeniti naša gledišta i oni takozvani konačni zaključci! Šta će onda biti sa našim »talentovanim prirodama« koje sebi nisu nalazile nigde mesta, šta će biti sa našim lenjim Bajronima koji su zauzimali mnogo mesta jer — tome je verovati — živeći u dokolici oni su se mnogo ugojili! Vi ste živeli i protestovali ste, iskazivali ste vaše želje .. . Mi smo gledali na vaša ojađena lica i pitali smo se: »Zbog čega oni jadikuju, šta hoće, šta traže?«. Znači, vi ste pobuđivali našu radoznalost, radoznalost zahteva odgovora — i odgovor je pronađen. I tako, vi ste nam doneli neku vrstu negativne koristi time što ste živeli među nama. Ali, dosta je sada vašeg jadikovanja, učinite i vi makar nešto. Vi jednako govorite da niste imali šta da radite. Pokušajte, možda ćete makar sada naći šta ćete raditi! Naučite makar jednog dečaka da čita i piše, eto vam posla. Ali ne! Vi sa negodovanjem odvraćate glavu od toga ... »Kakav je to posao za nas! — kažete vi zlobno se osmehujući — u našim grudima se skrivaju džinovske snage. Mi želimo i možemo da pomeramo brda s mesta, iz naših srca bije čisti ključ ljubavi prema čitavom čovečanstvu. Mi želimo da u ovom trenutku zagrlimo čitavo čovečanstvo. Mi hoćemo posla koji bi bio srazmeran našim moćima, to je nama potrebno i zbog toga mi propadamo ne radeći ništa. Ne može onaj ko je navikao da čini korake od sedam milja da korača po nekoliko santimetara! Zar treba džin da uči dečake pismenosti?«. — U pravu ste gospodo, ali ako vi ne budete ništa rađili tako ćete i umreti ne uradivši ništa, a ovde ipak ima makar nešto od onog prvog koraka, makar jedan atom da tako kažemo, a to je bolje nego ništa. I znate li šta još? Vi tražite poslove koji su dostojni džinova — hoćete li da vam damo takve poslove koji bi prevazišli sva vaša očekivanja? Čak je lakše pomerati brda nego obavljati ovakve poslove. Evo, o čemu se radi: žrtvujte vašu veličinu opštoj koristi za sve, koračajte umesto sedam milja po nekoliko santimetara, prihvatite ideju da je ipak bolje

ako se ne može koračati sedam milja koračati makar i po nekoliko santimetara — tih nekoliko santimetara je bolje nego ništa. Žrtvujte sve — i veličinu vaše prirode i vaše velike ideje, imajući na umu da sve to činite za opšte dobro, spustite se samo do onog dečaka. To će biti najkolosalnija žrtva! Pa i više od toga: vi ste pametni ljuđi, talentovani, i ako budete sebe žrtvovali na ovaj način i ako se budete spustili do običnog, do onog malog, možda ćete tamo, već na prvom koraku pronaći sebi posla, boljeg posla dostojnijeg vas — možda će sve to posle ići sve bolje i bolje. Stvar je u tome da se počne — počnite samo. Da, počnite samo ...! Ali izvinjavamo se, možda to prevazilazi vaše snage. Vi, na primer, možete da žrtvujete i život, ali za napore ovakve vrste niste sposobni.

Naravno, mi ćemo uložiti samo deseti deo napora, narod će dati onih ostalih devet desetina. I šta ćete vi — reći će nam — postići sa tim vašim obrazovanjem? Šta ćete na takav način ostvariti? Vi hoćete da prihvatite narodna načela i nudite narodu obrazovanje, to jest onu istu evropsku civilizaciju za koju ste sami govorili da nama ne odgovara. Vi hoćete da evropeizirate narod? No, da li je moguće — odgovaramo mi — da ta evropska ideja, na potpuno drugačijem tlu, dovede do onih istih rezultata do kakvih su došli u Evropi! Kod nas je sve naše, ništa ni u kom smislu ne podseća na ono u Evropi — i u unutrašnjem životu, i u odnosima sa drugim zemljama, i u svakom drugom pogledu — ne mogu se na našem tlu postići oni evropski rezultati. Ponavljamo: ono što nama bude odgovaralo ostaće. zadržaće se — što ne bude odgovaralo — samo će nestati, umreće. Mogu li se od našeg naroda napraviti Nemci? U poređenju s njim mi smo ništavna manjina, samostalnih snaga i sredstava kod nas ima neuporedivo manie nego u toj ogromnoj narodnoi masi; mi smo bili kod Nemaca i čitavih vek i po smo bili izloženi njihovom uticaju, pa ipak nismo postali Nemci. Znači i mi smo, bez obzira na to što smo bili manijna u odnosu na narodne mase, imali u sebi nešto od onih velikih ruskih principa univerzalnosti i sposobnosti da primimo tuđe — i mi nismo sve to sasvim izgubili. To nam se obistinilo i mi smo shvatili da ne možemo da postanemo Nemci i sami smo se — po svojoj želji — vratili domaćim načelima. Mi smo se postideli svoje neaktivnosti, svoga naroda, usred velike aktivnosti koju razvijaju evropska plemena — mi smo shvatili da ti Evropi nemamo šta da činimo. Ne uznemiravaite se, nauka neće okovati naš narod, ona će samo oiačati niegove snage, narod će i u nauci reći svoju reč. Do danas se nauka kod nas nije sasvim odomaćila, ona je bila neka vrsta lepog cveta iz staklene bašte. Naše društvo nije pokazalo naučnu aktivnost ni u teorijskom ni u praktičnom smislu jer ie bilo odvoieno od rodne grude i još — bilo ie još uvek samo po sebi neiako. Mostovi i putevi su građeni samo iz državne blagajne i te poslove su većinom izvodili

stranci inženjeri.

Ali odomaćiće se i nauka. sve će krenuti, sve će biti možda onda kada nas ne bude bilo na svetu. Mi čak tje možemo ni da zamislimo šta će sve tada biti, ali znamo da neće biti sasvim loše. Našem pokolenju je pripala u deo ta čast da načini prvi korak i da kaže prvu reč. Mnogo puta ie nova misao iskazivana pomoću ruske reči. Mi počinjemo da izučavamo nekadašnji jezik i otkrivamo u nekadašnjim književnim činjenicama ono što do sađa nismo zapažali ali što u potpunosti potvrđuje ovu našu misao. Puškinov kolosalni značaj postaje nam sve jasniji, bez obzira na neka strana literarna tumačenja o Puškinovom delu koja su objavljena u poslednje vreme u dva naša časopisa ... Da, upravo u Puškinu mi nalazimo potvrdu čitave ove naše ideje. Njegov značaj za ruski razvitak je duboko nešto, nešto posebno. Sa svom svojom umetničkom punoćom, on je svim Rusima živi primer toga šta je to ruski duh, kuda streme sve njegove sile, primer toga u čemu se upravo sastoji ideal ruskog čoveka. Puškinova pojava je pokazala da je drvo civilizacije stasalo i da daje plodove, ti plodovi nisu truli — to su prekrasni, zlatni plodovi. Sve što smo mogli da saznamo o nama samima od Evropljana sa kojima se upoznali mi smo saznali, sve ono što je civilizacija mogla da nam objasni postalo nam je jasno i to znanje nam se manifestovalo na najpuniji i najharmoničniji način u pojavi Puškina. Zahvaljujući njemu mi smo shvatili da je ruski ideal — integralnost, univerzalnost i opšte izmirenje svih. Puškinova pojava nam tumači i naše buduće akcije. Ruski duh i ruska misao nisu se izrazili samo u Puškinu, ali samo u njegovoj pojavi su se manifestovali u svojoj punoći kao konačne i integralne činjenice...

Mi ćemo o Puškinu govoriti podrobnije u jednom našem narednom članku, tada ćemo zasnovanije razviti našu misao. U tom budućem članku mi ćemo se pozabaviti i ruskom književnošću, najzad, govorićemo o njenom sadašnjem položaju, o njenom značaju u današnjem društvu, o nekim nesporazumima, sporovima i problcmima. Posebno nameravamo da kažemo nekoliko reči o jednom veoma neobičnom pitanju koje je, evo, već mnogo godina tu i koje je podelilo našu književnost na partije i na taj način paralisalo njene snage. Reč je upravo o poznatom pitanju: umetnost radi umetnosti i slično — to svi već znaju. Ne treba ispisivati naslov. Odmah ćemo priznati kako sc mnogo čudimo kako to pitanje nije već konačno dosadilo publici i kako ona nalazi snage da čita čitave traktate o tome? Ali mi ćemo se potruditi da naše mišljenje ne izlažemo u obliku traktata.

G-DIN DOBROLJUBOV I PITANJE UMETNOSTI

Mi smo u oglasu za naš časopis rekli da je naša ruska kritika postala u naše vreme prozaična, banalna i sitničava. Mi smo teška srca izrekli te reči i ne odričemo ih se — to je naše duboko uverenje. Mnogi najčitaniji ruski časopisi su izrazili skoro istovetnu misao u svojim jesenjim oglasima pozivajuće pretplatnike za ovu, 1861-vu godinu. Mnogi od njih su obećali da će pokloniti posebnu pažnju rubrikama kritike u svojim brojevima za ovu godinu, prema tome — svi su se složili da je to bilo do sada loše. Ako budu održali svoje obećanje dobro će učiniti. Mislimo da nas neće optužiti zbog toga da smo hvalisavci, da smo uobraženi — zbog toga što smo izneli stav da nam je kritika postala banalna; mislimo da nas neće optužiti ni zbog toga što se često namećemo kao vesnici novih istina i kao zastupnici novih ideja... i tako dalje. Mi ne prihvatamo takvu ulogu. Mi znamo samo jedno: mi volimo svoj posao i obavljamo ga zainteresovano i sa dužnim poštovanjem. Mora se priznati da se u našoj kritici odavno zapaža neka sveprisutna apatija sa, može biti, samo jednim izuzctkom. Uostalom, tako ne misle u »Otadžbinskim zapisima«. Taj časopis je objavio — i, izgleda bez i malo kolebanja i bez najmanje griže savesti — da je čitava sjajna delatnost Bjelinskog, istina, bila sjajna, no ... kako to da kažemo — bila je podosta i površna (entre nous soi dit) i prava, velika i spasonosna delatnost ruske kritike započela je upravo od vremena kada je Bjelinski napustio taj časopis. Mi se sećamo da se za to vreme (to jest, kada je Bjelinski napustio taj časopis) vezuje i pojava članka g-dina Dudiškina o Fonvizinu u »Otadžbinskim zapisima«. Ne počinju li sa tim člankom »Otadžbinski zapisi« da računaju novu eru u istoriji ruske kritike? Istina, odmah nakon Bjelinskog u »Otadžbinskim zapisima« se počeo kritikom baviti Valerijan Nikolajevič Majkov, brat poznatog svima i veoma omiljenog pesnika Apolona Nikolajeviča Majkova. Valerijan Majkov se strasno prihvatio posla, on radi sjajno sa velikom verom i sa svim žarom rane mladosti. Ali on nije uspeo da se izrazi. Umro je u toku prve godine svoje delatnosti. Taj divni čovek je mnogo obećavao i možda smo s njim mnogo izgubili. Ali, nakon smrti V. Majkova došao je u »Otadžbinske zapise« g-din Dudiškin i mi imamo razloga da se nadamo da će s njim ovaj žuti časopis otvoriti novu, sjajnu eru svoje delatnosti. »Otadžbinski zapisi« pripisuju sebi u najveću zaslugu to što je, posle Bjelinskog, kritika kod njih dobila uglavnom istorijski karakter jer, Bjelinski koji je obarao autoritete i zanimao se za Žorž Sandovu (reči o Žorž Sandovoj u oglasu »Otadžbinskih zapisa« — jesu vrhunac savršenstva, one su tu baš na svom mestu!) — skoro da se nije ni doticao istorijskog dela ruske književnosti. Prvo, to nije tačno, a ako bi i bilo tačno, na dvema stamicama kod Bjelinskog (izdavanje njegovih dela privodi se kraju)

rečeno je više o istorijskom delu ruske književnosti nego što je to rečeno u toku čitave delatnosti »Otadžbinskih zapisa« počinjući od 1848-sme godine do našega vremena. A budući da se članak o Fonvizinu u »Otadžbinskim zapisima« smatra za početak te famozne istorijske delatnosti verovatno se i taj period računa od g-dina Dudiškina. Istina, članak o Fonvizinu je bio prilično dinamičan iako je uglavnom dosadan. Ali posle tog članka u »Otadžbinskim zapisima« je nastupila takva suša da je prosto užasno sećati se toga vremena, čak i u poređenju sa člankom o Fonvizinu. Međutim, »Otadžbinski zapisi« nazivaju to vreme najsjajnijom epohom svoje delatnosti i čitave ruske književnosti. Oni tvrde da se njihov časopis u tom periodu okrenuo narodu. Mi se sećamo jednog članka o metli, žaraču i lopati i o njihovom značenju u mitologiji drevne Rusije koji je bio objavljen u »Otadžbinskim zapisima«. Podaci koje je saopštio autor toga članka su bili, naravno, nešto korisno, no, zar u ovakvim člancima »Otadžbinski zapisi« vide neko svoje vraćanje narodu i duhu narodnosti? Ako je tako onda je njihovo gledište o tome i njihovo shvatanje naroda veoma originalno. Takođe je originalno i jedno drugo gledište koje srećemo u oglasu »Otadžbinskih zapisa« i koje je izloženo sa maksimalnom otvorenošću: naime, tvrde oni, sve što ispravno misli, što je živo i što teži nekom cilju u ovom našem današnjem društvu, sve što koliko-toliko ima svesti o sebi i nekog smisla — sve su to stvorili ti »Otadžbinski zapisi«, sve su plodovi njihovih napora. Pošto oni počinju već pomalo s visine da gledaju na Bjelinskog može se zaključiti da sve te sjajne rezultate oni pripisuju svojoj kasnijoj delatnosti, to jest počinjući od članka o Fonvizinu i o lopati do onog čudovišnog članka o Puškinu koji se može naći u aprilskoj svesci »Otadžbinskih zapisa« za prošlu 1860-tu godinu. Uostalom, prošlogodišnji oglas o izdavanju »Otadžbinskih zapisa« pripada istoriji ruske književnosti. To je nešto besmrtno, večno, monumentalno. Mi ga svrstavamo u red književnosti ruskih skandala i smatramo ga za skandal u ruskoj književnosti.

Ali, mi smo se udaljili. Prihvatajući se našeg članka mi ni na kraj pameti nismo imali »Otadžbinske zapise« i njihov oglas, toga smo se setili iznenada — bez obzira na to što smo imali nameru, inače, da kažemo neku reč o delatnosti ruskih časopisa u oblasti kritike u toku minule godine. Mi kažemo: nekoliko reči, jer mi se ne prihvatamo posla da pišemo celovitiji pregled aktivnosti u oblasti kritike koja je došla do izražaja u ruskim časopisima u toku prošle godine; mi čak mislimo da bi takav trud bio u izvesnom smislu podvig svoje vrste. Istina, u takvom pregledu mogli bismo da ukažemo i na neke prijatne pojave u našoj prošlogodišnoj kritici... No, iako se mi ne prihvatamo takvog podviga jasno nam je da ćemo u ovom članku morati delimice da progovorimo o jednom problemu i o jednom od najvažnijih predstavnika savremene kritike koga — to se mora

otvoreno priznati — jedino kod nas sada svi čitaju, njega jedinog — među skoro svim našim kritičarima. Doista, izuzimajući tri ili četiri članka koji su se pojavili u našim časopisima u toku prošle godine koje je publika u izvesnoj meri zapazila — sve ostalo je prošlo skoro ne ostavivši nikakvoga traga za sobom. Čitaju samo g-dina... bova, on je nagnao sve da ga čitaju i već sama ta činjenica zaslužuje posebnu pažnju ... No, uostalom, evo koji nas je slučaj upravo naveo da ovoga puta progovorimo o g-dinu... bovu.

U januarskoj svesci našeg časopisa, završavajući naš uvod u Seriju članaka o ruskoj književnosti, mi smo obećali da ćemo govoriti o savremenim književnim zbivanjima i problemima. Mi smatramo da je sada najvažnije pitanje to pitanje o umetnosti. To pitanje je podelilo mnoge naše savremene pisce na dva neprijateljska tabora. Tako se razbijaju snage. Ne treba ni govoriti o šteti koja proističe iz ovakvih neprijateljskih razmirica, a stvar je već stigla gotovo do neprijateljstva.

Razabrati to neprijateljstvo i njegove razloge, razjasniti čitav spor i izneti svoje mišljenje povodom toga spora — to je ono što bi odgovaralo ciljevima našeg časopisa i našim obavezama koje smo sami prihvatili u odnosu na čitalačku publiku. Ali, pre svega, da se ogradimo: ako se mi i mešamo u taj spor mi uopšte ne pretendujemo na ulogu poslednjeg sudije u tom sporu. Mi se i ne sećamo primera da se u našim književnim sporovima neka partija nekada potčinila drugoj, da se s njom složila dobrovoljno i po svom uverenju. Svaki književni spor se kod nas završava tako što se ili ižividi i pregazi ga vreme, svima dosadi i tako se ugasi sam od sebe, ili jedna partija savlada drugu tako da ova mora da umukne, ali — ona umukne samo od nemoći i iznurenosti; umukne, ali se ne složi sa onom prvom. Nešto se ne sećamo da je ikada bilo saglasnosti. Ako je toga i bilo, bilo je veoma retko — tako retko da se toga i ne vredi sećati.

Zbog toga se nećemo prihvatati da mirimo i da usaglašavamo naše sporne strane. To bi bila i neprijatna uloga. Nedavno se g-dinu Voskobojnikovu učinilo da se ruski pisci veoma mnogo dernjaju (na literami način, razume se) i on je objavio jedan veoma zanimljiv člančić: »Prestanite da se derete gospodo, pisci«. Ispalo je tako da su svi koji su zapazili taj članak, navalili na g-dina Voskobojnikova. U nečem drugom se nisu mogli složiti, ali u tome su se odmah svi složili. Prosto rečeno: mi smatramo da je sadašnji problem o umetnosti veoma važan problem i zbog toga kao časopis koji počinje svoju aktivnost, hoćemo da kažemo svoje mišljenje o tome kako mi shvatamo ta pitanja i kakvih se nijansi pridržavamo u pogledu njihovog rešavanja. Tako ćemo mi otvoreno reći kakva su naša

shvatanja, tako ćemo izraziti svoje namere a to je važno utoliko pre jer su nam već u vezi s tim postavljali mnoga pitanja. A budući da ne možemo da iskažemo naša uverenja ako prethodno ne objasnimo na čemu se zaustavio taj spor u našoj književnosti mi ćemo, u nameri da odredimo savremeni značaj toga spora, prethodno analizirati stavove i jedne i druge partije i tome i posvećujemo naš članak. Jedan od najvažnijih predstavnika jednog od takvih novih učenja jeste neosporno g-din ... ov koji objavljuje svoje članke u »Savremeniku«; eto zbog toga smo naš članak i nazvali tako — »G-din ... bov i pitanje o umetnosti«.

Još jedno zapažanje.

Nama kažu, a i sami smo to čitali nedavno u jednom od naših najčitanijih časopisa, da u ruskoj književnosti ne postoje nikakve partije. Mi mislimo da je ova' časopis upotrebio reč »partije« u smislu ličnih raspri čega u literaturi doista i ne bi trebalo da bude. Razume se, mi ćemo se svim snagama potruditi da poverujemo tom časopisu kada kaže: nema, jer utoliko je to i bolje. Ali partija u smislu neslaganja u uverenjima u našoj književnosti ima. Mi imamo razne Askočenske, Cernoknjižnike i ... bove. Čak i onaj divni Kuzma Prutkov se može smatrati u strožijem smislu za predstavnika jedne svojevrsne i integralne partije. Uopšte, svaki naš časopis se pridržava nekih stvari. Oni naši časopisi koji su potpuno bezbojni tako i prožive i umiru tiho, prirodnom smrću. Razume se, naše književne partije nisu jasno prikazane, ima nečeg mutnog u njihovoj fizionomiji. Od nekih nikako nećeš dobiti jasnije izložene njihove stavove; druge ostaju na nekakvim aluzijama; treće kažu koju reč kada ih neko pita i izgleda kao i sebi samima ne veruju mnogo, četvrta se skriva u tmurnim oblastima maglovitih fraza, zakukuljenih fraza sibilinskih po stilu — pa, snađi se kako znaš i umeš. Ne možemo razume se, zbog toga nikoga optužiti. Ali, povodom ovih pitanja u vezi sa umetnošću neki naši časopisi su se deklarisali veoma jasno i oštro, naročito u poslednje vreme. Među njima prvo mesto zauzima »Savremenik« sa prošlogodišnjim člancima g-dina ... bova.)

Pošto smo izložili čitav predgovor pređimo na samu stvar.

Prvo, mi izjavljujemo da se ne držimo ni jednog od danas postojećih mišljenja i kažemo otvoreno da je po našem mišljenju čitav problem u ovom trenutku loše postavljen — to je otuda što je spor bio veoma vatren, zbog toga što se cela stvar izmetnula u neprijateljstvo. Nadamo se da ćemo to i pokazati.

Ali pokažimo prvo suštinu problema: kakav je to problem i u čemu se on sastoji?

Jedni tvrde i uče da je umetnost sama sebi cilj i ona treba u samoj svojoj suštini da pronađe svoje opravdanje. Zbog toga — po njima — pitanje o koristi umetnosti u pravom smislu reči ne može biti ni postavljano. Stvaralaštvo — to je osnovno načelo svake umetnosti — ono je integralno, organsko svojstvo čovekove prirođe i ima pravo da postoji i da se razvija već zbog toga što predstavlja nužno svojstvo čovekovog duha. Ono je isto tako zakonita pojava u čovekovoj prirodi kao što je to um, kao što su to ostala čovekova moralna svojstva, kao što su ako hoćete — dve ruke, dve noge, želudac. Stvaralaštvo je neodvojivo od čoveka i čini s njim jednu celinu. Naravno, um je, na primer, koristan — može se i tako reći: zlo je bez usia. U tom smislu su čoveku korisne i ruke i noge! U tom smislu je i stvaralaštvo korisno čoveku.

Ali, kao nešto integralno, organsko, stvaralaštvo se razvija iz sebe samog, ono se ne potčinjava i ne zahteva potpun razvitak ali, što je najvažnije — ono zahteva punu slobodu za svoj razvoj. I zbog toga su svaki pritisak, podčinjavanje, svako nametanje uloge sa strane, svaki isključivo cilj koji mu se postavlja — nešto nezakonito i nerazumno. Ako bi se ograničilo stvaralaštvo ili ako bi se sprečio razvoj čovekovih stvaralačkih i umetničkih potreba — čime bi se to moglo učiniti, na primer? — ako bi se čoveku zabranilo da izražava izvesne osećaje, ako bi mu se branila stvaralačka aktivnost koju u nama pobuđuju izvesne pojave u prirodi — rađanje sunca, bura na moru i slično — sve bi to bilo apsurdno, smešno, to bi bio nezakoniti pritisak na čovekov duh, na njegovu aktivnost i njegov razvitak.

To kaže jedna partija — partija zaštitnika slobode umetnosti i njenog nepodčinjavanja.

»Razume se, to bi bilo neko apsurdno ograničenje — odgovoriće utilitaristi (druga partija koja tvrdi da umetnost treba da služi čoveku direktno, neposredno, u smislu praktičnog cilja koji je određen izvesnim okolnostima; u smislu koristi) — razume se, kažu oni, svako slično ograničavanje bez nekog razumnog cilja koje se nameće onako po ćudi, jeste primitivna i opaka glupost. Ali, složićete se i sami (mogu oni i to da kažu) — odjednom, tako, na primer, traje bitka — vi ste jedan od onih koji se bore, i umesto toga da pođete u pomoć svojim drugovima u borbi, vama se kao umetniku u duši odjednom dopadne prizor te bitke; vi bacate oružje, grabite olovku i papir i počnete da slikate bojno polje. Da li dobro postupate? Razume se, vi imate puno pravo da se predajete trenucima vašeg nadahnuća, ali, da li je razumna takva vaša umetnička aktivnost u takvom trenutku?

Jednom reči — zaključuju oni — mi ne odbacujemo vašu teoriju o slobodnom razvoju stvaralaštva ali ta sloboda mora biti barem razumna do neke mere«.

G-din Panajev na početku svojih zanimljivih književnih sećanja (»Savremenik«, 1861., knjiga prva) kaže da je u vreme njegove mladosti među petrogradskim piscima jednog kruga postojalo shvatanje da pisci, pesnici, umetnici i glumci ne treba da se bave nasušnim, tekućim poslovima — ni politikom, ni unutrašnjim problemima zemlje u kojoj žive, čak ni nekim najvažnijim opštenarodnim problemima — oni treba da se bave samo visokom umetnošću. Baviti se nečim drugim osim umetnošću to znači ponižavati, spuštati je sa visine i podsmevati joj se. Prema tom učenju, znači, čovek treba da iskopa tlo pod svojim nogama, tlo na kojem sve stoji i od kojeg sve živi, on treba da leti i sve više da leti nekuda preko zvezda i da tamo, razume se, ispari jer više neće imati šta da radi. Ta je teorija mogla da dovede do toga — recimo u vreme 1812-te godine kada se čitava Rusija brinula za spasenje otadžbine — da se književnici i pesnici, na primer, prihvate posla — kakav je, na primer, posao oko sastavljanja grčke antologije. U književnoj i umetničkoj grupici o kojoj priča g-din Panajev, tako su i postupali: oni se nisu bavili društvenim problemima. Jedan od najvažnijih članova te grupice nije tada ništa drugo ni radio — on je sve vreme tada pisao drame iz života italijanskih umetnika.

Uzmimo još jedan primer.

Zamislite da smo se preselili u osamnaesti vek, baš na dan zemljotresa u Lisabonu. Polovina stanovnika Lisabona umire, kuće se ruše ili propadaju u zemlju, propada sva imovina, nema nikog među onima koji su ostali u životu koji nije nešto izgubio — ili imanje ili porodicu. Stanovnici hodaju ulicama u očajanju, preneraženi, izbezumljeni od užasa. U Lisabonu živi tada jedan poznati portugalski pesnik. Sutradan ujutro izlazi lisabonski »Merkur« (tada su izlazili sve sami »Merkuri«). Taj broj časopisa koji se pojavio u takvom trenutku pobuđuje izvesnu radoznalost kod unesrećenih žitelja Lisabona bez obzira na to što im u tom trenutku nije mnogo stalo do časopisa — oni se nadaju da je broj izašao specijalno za tu priliku i da će u njemu naći vesti o mrtvima, o nestalima i tome slično. I odjednom — na udamom mestu ovog glasila svima pada u oči nešto, na primer, ovakvo:

Sapat i stidljiv dah

Trileri slavuja

Srebro se njiše,

spava Rečna struja.

Noć sija i noćne senke senke bez konca ...

Nazire se čarobni obris

Milog mi lica.

U oblacima odsjaj purpura

Ambra s’ja ko meduza,

Poljupci, sliva se suza,

Stigla je zora, zora!

I malo je to: tu je, u vidu pogovora ovoj manjoj poemi, priloženo u prozi svima poznato pesničko pravilo prema kome ne može biti pesnik svaki onaj ko nije spreman da skoči glavačke sa četvrtog sprata (zbog čega — ja to do danas nisam uspeo da shvatim, ali neka tako bude ako je to obavezno potrebno da bi se postalo poznat pesnik — neću sporiti). Ne znam pouzdano kako bi stanovnici Lisabona primili ovaj broj svoga »Merkura« ali sve mi se čini da bi oni javno, na trgu kaznili svoga znamenitog pesnika i to ne zbog toga što je napisao pesmu bez glagola nego zbog toga što su se umesto slavujevih trilera dan uoči toga čuli ispod zemlje neki drugačiji trileri, zbog toga što je u vreme dok je reka snivala čitav grad tutnjao od podzemne jeke tako da nesrećni stanovnici Lisabona nisu imali volje da posmatraju

U oblacima odsjaj purpura

Ambra s'ja ko meduza!

oni su bili uvređeni takvim nebratskim postupkom pesnika koji je pevao o takvim milinama u takvom trenutku njihovoga života. Razume se, pogubivši svoga pesnika (takođe ne mnogo bratski) oni bi svi obavezno pošli nekom doktoru Panglosu da od njega potraže pametan savet i doktor Panglos bi ih odmah i bez mnogo napora ubedio da je sve dobro ispalo — to što su oni tako propali, to je dobro, jer to vodi boljem nečem. I zbog svega toga niko ne bi

doktora Panglosa isekao na komade, naprotiv, dali bi mu penziju i proglasili bi ga za prijatelja čovečanstva. Jer, tako to biva na svetu.

Ali, pogledajmo, uostalom, i sledeće: recimo, žitelji Lisabona su pogubili svog voljenog pesnika, ali pesma

zbog koje su se oni bili razgnevili (nije važno što je ta pesma o ružama i ambri) mogla je da bude prekrasna po svom umetničkom savršenstvu. Pa i više od toga — oni bi pogubili pesnika, ali bi mu kroz trideset ili pedeset godina podigli na trgu spomenik zbog njegovih divnih pesama uopšte, pa zajedno sa tim i zbog ovog »purpura i ruža« posebno. Ispada da umetnost nije bila kriva onoga dana kada je došlo do zemljotresa u Lisabonu. Poema, zbog koje su pogubili pesnika kao spomenik savršenstva jezika i poezije donela je, može biti, ne malo zadovoljstva građanima Lisabona budeći u njima estetička uzbuđenja i osećanje lepote, ona se spustila kao blagotvorna rosa na dušu mladog pokolenja. Prema tome, nije bila kriva umetnost nego pesnik koji je zloupotrebio umetnost u trenutku kada nije bilo nikome do umetnosti. On je pevao i igrao kraj mrtvačkog kovčega. . . Naravno, to je bilo veoma ružno i neobično glupo s njegove strane, pa ipak nije kriva umetnost nego on.

Jednom reči, utilitaristi zahtevaju od umetnosti da ona bude direktno, bez oklevanja, neposredno korisna, da ta korist bude u skladu sa okolnostima kojima se umetnost mora potčiniti i to tako da ako je društvo, na primer, zaokupljeno rešavanjem određenog problema umetnost i sama mora (prema tvrđenju nekih utilitarista) da postavlja sebi ciljeve koji bi bili u skladu sa tim problemima koje društvo treba da reši. Ako se ovakva razmišljanja o koristi posmatraju ne kao zahtev nego samo kao želja, onda je to po našem mišljenju nešto što može da bude čak i pohvalno, iako je nama jasno da su takva razmišljanja u suštini nešto pogrešno. Ako je, na primer, društvo zaokupljeno rešavanjem nekog unutrašnjeg važnog problema, onda bi bilo prijatno i poželjno da sve društvene snage budu usmerene tom cilju, pa prema tome bilo bi dobro da i umetnost bude prožeta tim idejama i da posluži ostvarenju zajedničkog cilja koji bi bio svima od koristi. Neko društvo je, recimo, na kraju životnih snaga, sve što koliko-toliko ima uma, duše i srca, sve što ima volje i što u sebi oseća čoveka i građanina, zaokupljeno je jednim problemom, opštom zajedničkom stvari. Mogu li tada samo pesnici i pisci da budu ljudi bez uma, duše, srca i ljubavi prema svojoj domovini, mogu li oni da ne saosećaju sa opštim dobrom? Služenje muzama — vele nam — ne trpi svetsku vrevu.

Recimo da je tako. Ali bilo bi dobro kada se, na primer, pesnici ne bi selili u nebeske visine i kada ne bi otuda gledali s visine na ostale smrtnike, jer grčka antologija je divna stvar ali ona ponekad nije nešto na svom mestu, prijatnije je umesto nje videti nešto što više odgovara opštem dobru, što pomaže to i unapređuje ga. A umetnost svojom snagom može da pomogne mnogo, ona raspolaže moćnim sredstvima i velikim snagama. Ponavljamo: razume se, to se može samo želeti ali ne i zahtevati, jer zahteva se u većini slučajeva onda kada hoće nešto da se silom nametne, a prvi zakon u umetnosti je — sloboda stvaralaštva i nadahnuća. Sve ono što je iznuđeno, što je na silu dobijeno nije uspevalo od pamtiveka do našeg doba, umesto koristi to je donosilo samo štetu. Zaštitnici »umetnosti radi umetnosti« se upravo zbog toga i ljute na utilitariste jer ovi propisuju umetnosti određene ciljeve i na taj način negiraju samu umetnost posežući na samu slobodu — oni lako odbacuju umetnost, znači, ne cene je mnogo, pa prema tome, oni čak i ne shvataju čemu ona može koristiti — a oni, zna se, raspravljaju pre svega o koristi. I zbog toga — kažu zaštitnici umetnosti — kada bi utilitaristi samo znali kakva se korist za čitavo čovečanstvo skriva u umetnosti, oni bi je više cenili i ne bi postupali s njom sa ovakvim nepoštovanjem. I doista (nastavljaju oni), kada bi se na umetnost gledalo čak samo s vaše tačke gledišta, dakle, s tačke gledišta same koristi, to ne bi išlo, jer — još nije detaljnije poznat normalni istorijski tok korisnosti umetnosti za čovečanstvo. Teško je izmeriti svu količinu koristi koju su čovečanstvu, a donose je i sada, donela dela kao što su »Ilijada« ili Apolori Belvederski — dela koja su očevidno sasvim nepotrebna u našem vremenu. Evo, na primer, jednom je neki čovek, još u vreme svojih dečačkih dana kada su još sveži i »novi svi utisci života« pogledao u jednoj prilici na Apolona Belvederskog i Bog je zauvek ostavio na njegovoj duši pečat svoga veličanstvenog i neizmerno divnog lika. Reklo bi se beznačajna stvar: divio se dva minuta statui i pošao je dalje. Ali, to divljenje nije ono divljenje pred raskošnom damskom toaletom. Sej mramor bog jest i ma koliko vi pljuvali po njemu nikada mu nećete oduzeti njegovu svetost. Pokušali su to da mu oduzmu, ali ništa nije ispalo od toga. I zbog toga je mladićev utisak može biti bio vatren, on mu je potresao nerve i izazvao jezu na epidermi, možda se čak — ko bi to mogao znati! — u takvim susretima sa uzvišenom lepotom, u takvom nervnom stresu, u čoveku zbiva neka unutrašnja promena, nekakvo kretanje čestica, nekakva galvanska struja koja u jednom trenutku čini da ono što je bilo bude kao da nije bilo — koja čini da komadić običnog metala postane raagnet. Naravno, ima na svetu mnoštvo takvih senzacija ali ovakva senzacija — ovaj utisak — nije nešto uzaludno; to je senzacija i javljanje Boga. Nije to slučajno što takvi utisci ostaju za čitav život. I ko bi to znao? Kada se taj mladić posle dvadeset ili trideset godina bude izjasnio

povodom nekog značajnog društvenog problema, povodom nekog društvenog događaja u vezi s kojim se i on angažovao kao napredni aktivista na ovaj a ne na onaj način, možda se u masi uzroka koji su ga nagnali da se izjasni upravo tako kako se izjasnio a ne drugačije — i nesvesno nalazi u njemu duboko onaj utisak, ona senzacija i ono viđenje Apolona Belvederskog, koje je on osetio pre dvadeset godina. Vi se smejete? Stvamo, sve ovo liči na buncanje, ali, prvo, što se tiče sličnih fakata vi i sami, bez obzira na vašu naučenost i sigumost, apsolutno ništa ne znate. Možda ćete kasnije saznati (mi vemjemo u nauku), ali sada, ne znate. A dmgo, postoje istorijske činjenice i istorijske pojave po kojima se može suditi da naša snevanja nisu čista glupost. No, ko je mogao pomisliti da će se, na primer, Kornej i Rasin oglasiti takvim svojim uticajem u tako čudnim i sudbonosnim trenucima istorijskog života čitavog naroda što je — u početku — bilo nezamislivo; svak je mogao da pomisli — šta bi mogli da traže ti senilni starci u vremenima kakvo je ovo? Pokazalo se da duše ne umiru. I zbog toga, ako se unapred određuju ciljevi umetnosti, ako se unapred određuje čime ona može da bude korisna, zapada se u pogrešku i umesto koristi dobija se samo šteta i tako utilitaristi zahtevajući korist od umetnosti — idu protiv sebe, postižu suprotno. I tako, umetnost pre svega zahteva potpunu slobodu a sloboda ne postoji bez spokojstva (svako uznemirenje već nije sloboda) pa prema tome, umetnost mora da ideluje tiho, jasno, bez žurbe, ona ne sme da se osvrće na stranu jer ona je sama sebi cilj, ona mora da veruje da će svaki njen čin vremenom biti nešto nesumnjivo korisno za čovečanstvo.

Eto, tako govore pristalice umetnosti radi umetnosti svojim protivnicima utilitaristima.

U svemu tome, naravno, nema ničeg novog, spor je star, ali evo šta je ipak novo: novo je to što same pristalice i jedne i druge partije govore tako a na delu postupaju obratno, suprotno od svojih reči. Odveć su zagazili u spor. Nećemo dužiti mnogo, ukazaćemo na jedan primer.

Literatura koja optužuje izaziva negodovanje kod pristalica čiste umetnosti. S jedne strane to ima neke razloge: u većini slučajeva dela ove književnosti koja optužuje su toliko loša da opštoj stvari donose više štete nego koristi, a to što mi sa svoje strane priznajemo da napadi na takva dela imaju nekog smisla treba da bude shvaćeno samo u tom smislu. Ali, nevolja je u tome što napadi ne dolaze samo sa te strane i ne samo u tom smislu. Negodovanje ide dalje: optužuje se i sam g-din Ščedrin, tvorac literature koja optužuje, ne vodeći računa o tome da je g-din dvorski savetnik Ščedrin u mnogim svojim delima koja pripadaju toj vrsti

literature — pravi umetnik. I više od toga: progoni se čitava ta vrsta umetnosti koja optužuje kao da među piscima te vrste književnosti ne može da bude istinskih umetnika, genijalnih pisaca, pesnika čija bi se specijalnost sastojala upravo u tom optuživanju. Prema tome, obuzeti mržnjom prema protivnicima, pristalice čiste umetnosti idu protiv sebe samih, protiv svojih vlastitih principa, pa dakle — ukidaju i slobodu u pogledu izbora nadahnuća i stava prema njemu. A upravo tu slobodu su oni morali da brane.

S druge strane utilitaristi, ne posežući otvoreno na umetnost u isto vreme potpuno odriču njenu neophodnost. »Neka se samo vidi ideja, neka bude naglašen cilj u ime kojeg je delo napisano — i to je dosta a umetnost je prazna zabava, nešto trećestepeno, skoro i nepotrebno«. Tako misle utilitaristi. A pošto delo koje nije umetnički jako nikada ni u kakvom vidu ne postiže svoj cilj, pa i više od toga — ono nanosi više štete nego što donosi koristi, onda je jasno da utilitaristi, koji ne priznaju umetničku vrednost, sami nanose više štete opštoj stvari, znači, oni idu protiv sebe samih jer oni zahtevaju od umetnosti ne štete nego koristi.

Reći će nam da smo mi sve to izmislili i da utilitaristi nisu nikada bili protivnici umetničke vrednosti. To nije tačno, oni ne samo što su bili protiv toga nego — to smo zapazili — posebno su voleli da zbijaju zlobne šale sa nekim književnim delom ako je u njemu bilo onog bitnog svojstva — umetničke vrednosti. Oni, na primer, mrze Puškina, za njih su njegova nadahnuća tričarije, kreveljenje, grimase i prazne fioriture, njegove pesme za njih su — bedastoće iz albuma. Čak je i sama pojava Puškina u našoj književnosti za njih nešto nezakonito, reklo bi se. Mi nimalo ne preuveličavamo. Sve je to gotovo veoma jasno iskazao g-din ...bov u nekim svojim kritikama u toku prošle godine. Primećuje se još da g-din . .. bov počinje posebno loše da se izražava o g-dinu Turgenjevu, najvećem umetniku među svim savremenim ruskim piscima. U svom članku »Neke crte koje nam pomažu da okarakterišemo običan ruski narod« (»Savremenik«, 1860., broj IX), analizirajući dela Marka Vovčka, g-din . .. bov skoro direktno kaže da je za njega umetnička vrednost ništa, da je to nula i tako pokazuje da sam upravo ne može da shvati kakvu korist donosi umetnička vrednost. Analizirajući jednu pripovetku Marka Vovčka g-din ...bov otvoreno priznaje da je autor tu pripovetku napisao loše u umetničkom pogledu ali, odmah nakon tih reči, on dodaje da je autor u potpunosti postigao cilj tom svojom pripovetkom, naime — autor je potpuno dokazao da ta i ta činjenica postoji kod običnog ruskog naroda. Međutim, ta činjenica (koja je veoma važna) ne samo što nije dokazana u toj pripoveci nego je čak u celini podvrgnuta sumnji, jer budući da autor nije bio

nadaren nekim većim umetničkim sklonostima junaci pripovetke koje je autor uveo u radnju da bi pokazao svoju glavnu ideju, pod takvim njegovim perom izgubili su svaku rusku karakteristiku i čitalac je spreman da u njima vidi pre Škotlanđane, Italijane ili Amerikance sa severa nego obične ruske ljude. Kako bi oni mogli da dokažu da određena činjenica postoji kod običnog ruskog naroda kada i sami oni — ti likovi i ne podsećaju na običan ruski svet? No, g-dinu . .. bovu do toga nije nimalo stalo, neka se samo vidi ideja, neka je jasan cilj, neka niti i opruge grubo vire napolju — šta će mu posle toga umetnička vrednost? A i zbog čega, na kraju pisati pripovetke? Prosto treba napisati da takva i takva činjenica postoji kod običnog ruskog naroda — zbog toga i zbog toga — i to će biti kraće, jasnije, solidnije! »Zbog čega pričati bajke! Eto, ljudi nemaju druga posla!«.

Uzgred, još jedna nota bene. Kako se raspoznaje umetnička vrednost u umetničkom delu? Ona se raspoznaje po saglasnosti, potpunoj po mogućnosti, između umetničke ideje i one forme u koju je ona zaodenuta — ovaploćena. Reći ćemo to još jasnije: umetnička veština, na primer, kod jednog romansijera to je sposobnost pisca da u likovima romana izrazi jasno svoju ideju tako da kada čit&lac pročita roman shvati tu ideju isto tako jasno kao što ju je shvatao sam pisac kada je stvarao svoje delo. Prema tome i još jednostavnije — umetnička veština kod pisca to je njegova sposobnost da piše dobro. Prema tome, oni koji ne drže mnogo do umetničke veštine smatraju da je dozvoljeno pisati loše. A ako već priznaju da je to dozvoljeno, oni nisu daleko od onoga: treba pisati loše. Bezmalo oni tako i kažu.

Naša je namera da u ovom članku analiziramo kritički osvrt na dela Marka Vovčka koji je g-din ...bov objavio u devetom broju »Savremenika« za prošlu godinu. Mi to činimo posebno zbog toga što se iz tog osvrta dosta jasno vidi karakter literarnih uverenja g-dina ... bova i ujedno i njegov pogled na umetnost. A g-din .. . bov je, kao što smo već rekli, jedan od predvodnika utilitarizma. Shodno tome, kada proučimo makar i delimice g-dina ... bova, biće i nama jasnije kako se u sadašnjem trenutku postavlja problem umetnosti u našoj književnosti.

Čitavoj ruskoj čitalačkoj publici je poznato da je Marko Vovčok napisao dve knjige pripovedaka iz maloruskog života i iz života naroda u Rusiji uopšte. G-din ... bov analizira samo ove priče koje su se pojavile na ruskom jeziku. Pripovetke su analizirane najdetaljnije na skoro pet tabaka sitnog sloga štamparskog. Ta analiza je veoma zanimljiva jer se tu jasno vidi kako g-din ...

bov shvata svrhu i cilj književnosti, šta od nje zahteva, u čemu vidi njena svojstva, njena sredstva i njene moći koje mogu imati uticaja na društvo. Uostalom, mi ćemo se ograničiti na analizu jedne, one prve pripovetke i to će biti dovoljno da se jasno shvate ubeđenja g-dina ... bova. O samom Marku Vovčku mi u ovom članku ne nameravamo da govorimo podrobnije. Reći ćemo samo da autoru ne sporimo sjajan um i dobre pobude, što se tiče nekog snažnijeg književnog talenta — u to sumnjamo. Posebno žalimo zbog toga što izričemo takvo mišljenje ne dokazujući ga. Žalimo i zbog toga što moramo da podvrgnemo analizi baš prvu priču — »Maša« koja je, mora se priznati, najslabija među svim pričama ovoga pisca. Ali g-din ... bov je analizirajući tu priču najjasnije rekao o sebi i svojim uverenjima sve i to upravo u onom pogledu i na onaj način na koji mi i želimo da skrenemo pažnju naših čitalaca.

Razume se, mi nemamo namere da analiziramo sva mišljenja g-dina . .. bova, iako g-din ... bov, po našem uverenju, zaslužuje podobniju analizu. Mi se u mnogo čemu apsolutno ne slažemo s njim, mi smo njegovi direktni protivnici, ali sama činjenica da je on nagnao publiku da ga čita, činjenica da se kritike iz »Savremenika« od kada g-din ... bov tamo sarađuje čitaju među prvima i to u vreme kada gotovo niko ne čita kritike — sama ta činjenica jasno govori o književnom talentu g-dina . ...bova. Ima u njegovom talentu snage koja i proističe iz uverenja. G-din ... bov nije toliko kritičar koliko publicista. Osnovno načelo njegovih uverenja je tačno i to pobuđuje simpatije kod publike, ali ideje kojima on izražava to svoje načelo su često paradoksalne i pate od jednog velikog nedostatka — te ideje su kabinetske. G-din ... bov je teoretičar, ponekad je čak i sanjar, ali najčešće loše poznaje stvarnost, on sa tom stvarnošću postupa najčešće bez mnogo ceremonije: čas je savija na jednu stranu čas na drugu, kako mu se prohte, i uvek nastoji da je podesi tako da ona služi kao dokaz njegovih ideja. G-din ... bov piše prostim, razumljivim jezikom, iako za njega pričaju da on veoma dugo žvaće frazu pre nego što je stavi u usta čitaocu. Njemu se sve nekako čini da ga ne razumeju. Uostalom, to još uvek nije najveći nedostatak. Jasnoća i jednostavnost njegovog jezika zaslužuju posebnu pažnju i svaku pohvalu u naše vreme kada se u nekim časopisima nerazumljivost i zapetljanost u stilu smatraju za neku posebnu vrlinu

— verovatno se misli da se tako postiže dubina misli. Neko je navodio primer kako kritičar danas kada hoće da pije ne kaže više prosto i jednostavno: donesi vode

— nego kaže nešto, po svoj prilici, ovakvo:

— Donesi mi onaj suštinski elemenat za stvaranje vlage koji će mi pomoći da razmekšam tvrđe elemente koji su se na komplikovan način skupili u mom želucu.

Ova šala uveliko podseća na istinu.

Ali pređimo na stvar. Gotovo na samom početku svoje analize g-din kaže:

»U maloruskim pričama smo videli zloupotrebu spahijske vlasti i ta zloupotreba je veoma često surova. To je, kažu, čak dalo povoda jednom poznatom ruskom kritičaru da kaže za dela Marka Vovčka da su to mrske i odvratne sličice, da ih uvrsti u literaturu koja optužuje i da shodno tome odrekne njihovom autoru svaki književni dar. Mi nismo čitali člančić strogog kritičara zbog toga što smo davno prestali da se zanimamo za njegove književne presude, pa ipak nama je jasan proces u toku kojeg je on došao do ovakvog zaključka. On je — pristalica teorije »umetnosti radi umetnosti«; pripovetke Marka Vovčka su našle sebi pohvale i kod pristalica ove teorije. Može li da zamislite šta je to što se u tim pričama dopalo ovima koji ovako hvale. Mi smo i sami slušali kako su se dvojica ljubitelja umetničke lepote oduševljavali neobičnom lepotom jednog poetskog mesta koje po svemu sudeći, ovako može da se pročita: »Gle, gle, daleko u polju vidi se krst nad njegovim grobom«. Strogi kritičar koji je osudio Marka Vovčka bio je čak dosta razumniji od ovih znalaca, on je shvatio da ono — »gle, gle, daleko u polju vidi se krst nad njegovim grobom«, još uvek nije nedostižna visina umetničke lepote. A to što on nije bio u stanju da shvati ništa u »Narodnim pričama« jeste nešto sasvim prirodno, čudno bi delovao svaki onaj ko bi od njega očekivao da može da shvati nešto slično. Taj bi u tom slučaju odstupio od teorije »umetnosti radi umetnosti« a može li takav da odstupi od te teorije? Šta bi on na svetu radio bez nje, čemu bi mogao da koristi?«.

Zaustavimo se ovde. Ovo mesto u članku g-dina ... bova na najbolji način opravdava naša prethodna zapažanja o prijatnim odnosima između obeju književnih partija — između utilitarista i pristalica teorije umetnosti radi umetnosti. Neprijateljstvo, sukobi sa predumišljajem, krajnosti u iznošenju optužbi — to je ono što se može videti iz ovog navoda. Pre svega gospodin . .. bov optužuje umetničkog kritičara što je on pripovetke Marka Vovčka, zbog tendencija da budu korisne, nazvao mrskim i odvratnim sličicama i tako ih je svrstao u red literature koja optužuje, odričući na taj način autoru svaki književni dar. Bez obzira na to što je ova optužba teška, mi smo u ovom slučaju gotovo spremni da g-dinu ... bovu poverujemo na reč, jer i sami nismo čitali taj člančić

ovog umetničkog kritičara. Istina, ovaj kritičar je mogao da odrekne svaki književni dar autoru ovih priča ne samo zbog tog što su te priče optužujuće; mi priznajemo da se on u ovom slučaju mogao pozvati i na čitav niz drugih podataka. G-din ... bov samo potvrđuje naše reči o tome da pristalice teorije umetnosti radi umetnosti iz mržnje prema utilitarnim tendencijama ne samo što odbacuju literaturu koja optužuje, svu i bez izuzetka, nego odbacuju i samu mogućnost da se pojavi talenat u okviru te literature koja optužuje. Ponavljam, ovome treba verovati. Zbog toga i sam gospodin ... bov sa svoje strane zapada u krajnost najgrublje vrste: on tvrdi — kada bi umetnički kritičar mogao da shvati nešto u pripovetkama Marka Vovčka on bi i sebe promenio jer bi odmah odstupio od teorije umetnosti radi umetnosti.

Mogu se neke pristalice umetnosti radi umetnosti optužiti zbog zaslepljenosti, zbog ozlojeđenosti, pa prema tome i zbog nepravednosti. Ali da sama teorija umetnosti radi umetnosti raspolaže nekim svojstvom kojim od svojih pristalica stvara ljude ne mnogo umne, da ona od pametnih ljudi pravi stupidne i ograničene ljude — to je već nepravedno tvrditi. Kuda sve ne može da odvede teorija, jedna partija, neko učenje u jednom datom momentu! Ne treba svako skretanje i zastranjivanje pretvarati u opštevažeće pravilo!

Ali nastavićemo sa našim navođenjem.

»No, nije sfvar u tim presudama ovog umetničkog kritičara: neka ide on s milim Bogom — njega niko i ne shvata ozbiljno i prema tome, sve te njegove umetničke zabave ostaju nešto što nikome ne nanosi štete, apsolutno. Mi imamo u vidu druga tumačenja, druga mišljenja i smatramo da je sada zgodna prilika da progovorimo o tome povodom knjiga Marka Vovčka. Takva mišljenja su veoma rasprostranjena kod izvesnog dela našega društva koje sebe smatra nrosvećenim, međutim, takva mišljenja govore o nerazumevanju stvari i o lakomislenosti. Mišljenja o kojima mi govorimo tiču se karakteristika mužika i njegovog odnosa prema kreposnom pravu. Kreposno pravo se bliži svome kraju. Ali činjenice koje su postojale tokom vekova nisu bile uzalud, nisu bile bez ikakvog traga. Sticanje službe prema starosti roda zadržalo se u običajima i čitava dva veka nakon njegovog zakonskog ukidanja; sme li se očekivati da će se odjednom promeniti odnosi koji su posledica postojanja kreposnog prava? Ne, još dugo će to sve potrajati i nalaziti odjeka u nama — i u knjigama, i u kafanskim razgovorima i u čitavom sistemu naših stvarnih odnosa. Pojmovi koje ima ne samo ovo pokolenje koje je pri kraju svoga veka, ne samo pokolenje koje je sada na sceni nego čak i oni pojmovi koje ima pokolenje koje se tek sprema za život

— formirali su se ako ne neposredno na osnovama kreposnog prava ono u svakom slučaju tako da to nije prošlo bez njegovog većeg uticaja. Kreposni sistem bio je prihvaćen i ozakonjen od strane države. Sada je taj princip odbačen i shodno tome pojmove i zahteve koje je taj princip podržavao osuđuje isti taj princip — država. Zadatak književnosti se sada sastoji u dokrajčivanju ostataka krepovog prava u svim oblastima društvenog života, u ukidanju samih pojmova i navika koji su iz tog istog kreposnog prava proistekli. Marko Vovčok je sa svojim prostim i istinitim pričama sada prvi borac i veoma iskusan borac na tom popришtu. U svojim poslednjim pripovetkama on se više ne trudi, kao što je to činio ranije, da nam uglavnom prikaže sve ono što se obično naziva »zloupotreba spahijske vlasti«. Čemu više te rasprave o zloupotrebi onoga što je samo po sebi zlo! Čemu više raspravljati o takvim pojavama kao što je kreposno pravo i sve ono što je išlo s njim! Ne, sada autor posmatra onaj normalni položaj koji ima mužik kod spahije koji ne zloupotrebljava svoje pravo — i krotko, bez gneva i žuči, prikazuje nam taj položaj. Iz ovih etida, u kojima će svako kome je poznato nešto o ruskom narodu, prepoznati neke poznate crte — iz ovih etida mi upoznajemo lcarakter običnog ruskog čoveka koji je uspeo da sačuva svoje osnovne karakteristike uprkos svim onim nečovečnim odnosima, uprkos svim onim potčinjavanjima kojima je on bio izložen u toku nekoliko vekova. Na neke crte toga karaktera hoćemo sada da skrenemo pažnju.

Naveli smo ove reči zbog toga što su one neka vrsta predgovora za uvod koji je g-din . .. bov napisao za svoje analize dela Marka Vovčka. Ovde je on delimice izložio svoje gledište o Marku Vovčku. Obratite pažnju na redove koje smo mi podvukli. G-din ... bov priznaje da su priče Marka Vovčka proste i istinite, da je Marko Vovčok prvi borac i veoma iskusan borac na tom popришtu, u tim etidama, u kojima će svako kome je nešto poznato o ruskom narodu prepoznati neke poznate crte — iz ovih etida mi upoznajemo karakter običnog ruskog čoveka. Obratite pažnju na te reči g-dina ... bova. Iz njih se vidi da on priznaje Marku Vovčku osim uma i poznavanja stvari i veštinu da izloži svoja poznavanja i svoja zapažanja — jednom reči, on mu priznaje književni dar.

Zatim, kod g-dina ... bova srećemo nekoliko sjajnih stranica na kojima se izlažu razne teorije i gledišta o prostom ruskom narodu kakve se sreću i kod mnoge druge gospode u ovom našem vremenu. Ovo divno mesto (uostalom, to nije ono najlepše u članku g-dina ... bova) bi moglo onim našim čitaocima kojima nije dovoljno poznat talenat g-dina ... bova, da pruži neku predstavu o tome zbog čega naša publika toliko čita ove članke. Ne navodimo to mesto (iako bismo mnogo voleli da ga navedemo u celini) jer se sada ne upuštamo u analizu svih

gledišta g-dina ... bova, sada nas zanima samo njegovo gledište o umetnosti. Suvišno navođenje bi narušilo celinu našeg članka. Međutim, molimo da obratite posebnu pažnju navodima koji slede. Tu g-din ... bov analizira Marka Vovčka delimice i kao umetnika, odlučno mu ne priznaje književni dar ali u isto vreme tvrdi da se kod njega primećuje širina u shvatanju života koji prikazuje i eto — zbog toga se upravo ove priče i sviđaju g-dinu ... bovu. Pa i više od toga — g-din ... bov se čak i oduševljava: kao pametan čovek on je mogao da zapazi motive, da uoči autorove namere i aluzije, mogao je čak po nekim zapetljanim i nepovezanim crticama da zaključi da autor govori ili da želi da govori o ovome ili o onome i eto — od radosti što se o tome počelo govoriti on pada u oduševljenje, divi se autoru i spreman je da u njegovim pričama vidi čak i prisustvo ruskog duha, prisustvo poznatih likova (iz prostog naroda), a to su već znaci umetničke vrednosti koju on sam nije priznavao autoru. Što je najvažnije g-din ... bov je zadovoljan i bez umetničkih vrednosti samo neka se govori o problemu. Ova poslednja želja je naravno pohvalna, ali bilo bi mnogo prijatnije kada bi se i o problemima govorilo lepo, a ne ovako lcao ovde. (Hitamo da se ogradimo. Govoreći ovako o delu Marka Vovčka mi imamo u vidu samo njegovu prvu priču iz njegovog ciklusa o maloruskom životu — priču »Maša«. Moramo da priznamo da u drugim njegovim pričama ima primera izuzetnog talenta, mnogo sjajnih stranica iako ni jedna od tih priča ne može da izdrži kritiku kao celina. Stvarnost je često idealizovana i prikazana neistinito, a vi i sami znate da sve to što je prikazano tako postoji u životu i osećate mučninu zbog toga što to nije prikazano i umetnički opravdano. Uostalom, mi govorimo samo o pričama iz ruskog života i ne dotičemo se priča iz maloruskog života.)

Ali, evo tog mesta iz njegovog članka.

»Pre svega treba istaći da karakteri nisu prikazani u svoj svojoj umetničkoj celovitosti, oni su samo naznačeni u ovim kratkim pričama Marka Vovčka. Mi ne možemo od njega da očekujemo epopeju našeg narodnog života — to bi bilo mnogo. Tako nešto se može očekivati u budućnosti — za sada se o tome ne može ni govoriti. Narodna svest kod nas još uvek nije dostigla onaj nivo kada bi mogla u celini da se izrazi kroz pesničke likove, pisci iz obrazovanijih slojeva sve do sada se nisu ozbiljnije zanimali za narod, oni su na njega gledali kao na igračku — nije im na pamet padalo da se time ozbiljnije pozabave. Svest o značaju naroda kod nas tek počinje da se budi i uporedo sa tim maglovitim saznanjima otvaraju se mogućnosti ozbiljnijih izučavanja narodnog karaktera i narodnog načina života. U nizu takvih posmatranja etide Marka Vovčka zauzimaju skoro počasno mesto. U njima ima mnogo fragmentarnog,

nedorečenog, često se posmatra jedan izdvojen slučaj, kazivanje u njima teče bez bližih objašnjenja unutrašnjih i spoljašnjih uzroka i odvija se nepovezano — odvojeno od onih uobičajenih tokova načina života. Ali, neku strogu završenost i celovitost, ponavljamo, još uvek i ne možemo da očekujemo u pričama iz našeg seoskog života, taj život nam se ne nudi još uvek u svoj svojoj punoći, pa i ono što nam se nudi mi nismo još uvek u stanju da prikažemo kako bi trebalo. Nama je dovoljno i to što u pričama Marka Vovčka primećujemo želju i nameru da se oslušne narodni život: mi u njima osećamo prisustvo ruskog duha, srećemo se sa poznatim likovima, prepoznajemo onu logiku, ona osećanja koje smo ranije i sami zapažali ali na koje nismo obraćali mnogo pažnje. Eto, zbog toga su nam te priče tako drage, eto, zbog toga mi tako visoko cenitno njihovog autora. Mi u njemu zapažamo duboko razumevanje i živo saosećanje, duboko razumevanje onog života na koji tako površno gledaju i koga tako usko shvataju mnogi najobrazovaniji naši ekonomisti, slavisti, pravnici, novelisti i drugi«.

A sada, posle ovih navoda, preći ćemo na analizu prve priče Marka Vovčka — »Maša« — onako kako nam tu analizu nudi g-din ... bov. Odlučili smo da navedemo tu analizu u celini. Želeli bismo da se čitalac i sam upozna sa tom pripovetkom bez obzira na to što g-din ... bov, pristalica, ljubitelj i branilac talenta Marka Vovčka, prikazuje tu priču i navodi iz nje citate.

»Mi se sećamo prve pojave te pripovetke — kaže g-din ... bov. Ljudi koji su još uvek verovali u neprikosnovenost kreposnog prava užasnuli su se od tog prava. A u priči se otkriva prirodna i ničim neprigušena ljubav prema samostalnijem životu i velika mržnja prema ropstvu koje rastu kod seoske devojke. Kao što vidite, tu nema ničeg lošeg, ali pristalice ovih kreposnih odnosa su morale da dožive ovu pripovetku kao snažan udarac. Priča je demaskirala poslednje njihovo skrovište koje su oni smatrali za nešto neosvojivo. Vidite, oni su se kao humani i prosvećeni ljudi složili s tim da je kreposno pravo u suštini nešto što se ne slaže sa savremenim dostignućima prosvećenosti. Međutim, oni su ipak govorili da mužik još uvek nije zreo za stvarnu samostalnost, on to ne želi, ne misli na to, on uopšte ne oseća težinu svoga položaja, osim u onim slučajevima gde je spahijska vlast kruta i gde je onaj koji zapoveda strog...

»Ta zaboga, gde bi mužiku mogla da padne na pamet i pomisao o slobodi? On uopšte ne čita nikakve knjige, ne poznaje se sa piscima, on je opterećen poslovima i on nema vremena da se bavi utopijama... On živi onako kako su živeli njegovi dedovi i očevi, a to što sada hoće da ga oslobode to čine iz milosti, iz velikodušnosti... I verujte, mužik neće tako brzo shvatiti i razabrati šta je to

sve i zbog čega mu sve to daju ... Mnogi, mnogi među njima će još i plakati za nekadašnjim životom«. Tako su nas uveravali umni i prosvećeni ljudi i verovali su da se tome ne može ništa prigovoriti. I odjednom, zamislite samo, neposredno se dovodi u sumnju stvarnost tog fakta na koji se oni pozivaju. I njima navode slučaj koji pokazuje da i u seljačkom staležu postoji prirodna ljubav prema slobodnom radu i nezavisnom životu i da takva osećanja ne zahtevaju neku podršku od strane književnosti. Evo, navode im ovakav jednostavan slučaj.

Starica seljanka podiže dve sirotice: Mašu svoju nećakinju i nećaka Feđu. Feđa je — kao što se dečaku i priliči veseo, miran, poslušan, a Maša je još od malih nogu pokazivala veliku svojeglavost. Ona se ne zadovoljava time što će saslušati šta joj se zapoveda, ona obavezno zahteva da joj se kaže zašto to i zbog čega tako, ona sve hoće da čuje i sve da vidi i veoma rano kod nje se primetila sklonost da o svemu ima svoje mišljenje. Da je ona bila neka devojčica kod strogih roditelja njoj bi, razume se, brzo isterali iz glave te gluposti, kako se to obično kod nas čini sa stotinama hiljada dečaka i devojčica koji još u detinjstvu počinju da pokazuju suvišnu radoznalost i onu neumesnu pretenziju da rano koriste svoj um. Ali, da li na Mašinu sreću ili na njenu nesreću, njena tetka je bila dobra i prosta žena koja ne samo što nije grdila Mašu zbog njene živahnosti nego joj je čak u svemu ugađala i osećala se nezgodno ako ne bi mogla da zadovolji njenu radoznalost i da odgovori na sve njene zahteve. I tako se Maša ubedila da ima pravo da misli, da pita, da se suprotstavlja. To je već bilo dovoljno. U sedmoj godini desio se događaj s njom koji je potpuno preokrenuo sve njene pomisli. Tetka je sa Feđom otputovala u grad, a Maša je ostala sama da čuva kuću. Sedi ona tako pored kuće i igra se sa decom. Jednom je prolazila pored kuće spahinica, zaustavila se, pogledala je na Mašu i rekla joj je: »Zbog čega si se toliko razgalamila? Zar ne poznaješ svoju gospodaricu? Je li? Čija si ti? Maša se postidela nekako, nije znala šta da odgovori i spahinica ju je izgrdila: »Rasteš tako, glupačo, ne umeš ni da govoriš«. Maša je udarila u plač. Spahinica se ražalila i sama. »No, priđi bliže k meni — veli ona — priđi, mala glupačo«. Maša ne prilazi: spahinica naređuje deci da joj privedu Mašu. Maša je nagla da beži i pobegla je nekuda, nije se kući vraćala. Vratila se tetka sa Feđom iz grada — Maše nema krenuli su da je traže, tražili su svuda, ali je nisu našli — kada su se vraćali kući ona je sama iz nečije konoplje izašla pred njih. Tetka je htela da je povede kući — ona neće da ide. »Odvešće me — veli — spahinica, neću da pođem«. Tetka ju je odmah nekako umirila i poučila ju je da spahinicu treba slušati čak i onda kada ona nešto strogo zapoveda.

— A šta će biti ako se ne posluša? — promucala je Maša.

— Imaćeš nevolje preko glave, lepa moja golubice, kažem ja. (Priču kazuje tetka). Zar ti hoćeš da budeš kažnjena?...

A Feđa se zbunio, gleda na sestru razrogačenih očiju.

— Može se pobeći — kaže Maša — može se pobeći daleko... Eto, Trostjanski su se prošle godine spasli.

— Ali uhvatili su ih, Maša... A neki su i pomrli u putu — kaže Feđa.

— Napatili su se oni i od stida i od nevolja, dete moje — kažem ja, a Maša jednako ponavlja ono svoje pa svoje: »zbog čega su svi na strani spahinice?«.

— Ona je gospodarica — objašnjavam joj ja — ona ima prava, ona ima novaca ... tako je to.

— Ali šta — kaže devojčica — ko štiti nas?

Feđa i ja smo se pogledali: šta ju je snašlo?

— Ti si jedna nerazumna glavica, dete moje — kažem ja.

— Ali ko je na našoj strani? — upoma je ona.

— Mi smo sami za sebe i Bog je za nas — odgovaram ja njoj (str. 29-ta).

I od tog doba Maša ništa drugo nije govorila — jednako je spahinica pominjala. »Ko je njoj nas dao? Kako, zbog čega i kada? Spahinica je — veli — jedna, a koliko je nas! Možemo da je napustimo i da idemo kuda hoćemo: i šta ona može da učini?«. Starica tetka, razume se, nije mogla svojim odgovorima da zadovolji Mašu i devojčica je morala sama da traži odgovora na svoja pitanja. Međutim, uskoro joj se pružila prilika da i praktično okuša taj svoj način razmišljanja. Spahinica se setila Maše i zapovedala je seoskom kmetu da pošalje po Mašu i da je odvedu na rad u spahijski vrt. Maša zapela: »Ne idem« — nikako neće da pođe. Tetki je devojčice bilo žao: ona je kazala seoskom kmetu da je Maša bolesna. I devojčica se uhvatila za to: čim je gospodari zovu da radi na njihovom imanju ona kaže da je bolesna. Zvala ju je i spahinica kod sebe i pitala je — »Šta te boli?« — »Sve me boli« — odgovarala je Maša. Spahinica je izgrdi, pripreti joj i otera je. A sledeći put opet isto.

Koliko je samo Mašu preklinjao brat, koliko ju je samo tetka molila, no — ništa nije pomagalo. Maša ne samo što nije htela da radi nego se i držala tako kao da je sasvim u pravu, kao da je to što čini upravo tako kako i treba da se čini. Ona, na primer, nije htela ni da zamoli spahinicu da je oslobodi posla. »Treba samo da se pokloni, da zamoli — tako je razmišljala tetka — spahinica bi je i sama oslobodila, ali naša Maša nije bila od tih. Ona čak neće na spahinicu ni da pogleda, bivalo je tako i glas joj dođe nekako potmuo ... A zna se kakva je narav gospode: pokloni se do zemlje pa ih možeš i prevariti, možeš da budeš i zao čovek ali — budi učtiv, zamoli, zakukaj: volja vaša — reci tako — kaznite, oprostite mi! — i sve će ti tako biti oprošteno; ako se pak razgneviš, ako ti se otme opora reč — neka si i prav i čestiti neće za tebe biti milosti: ti si za njih grubijan! Naša spahinica je bila dobra, sažaljiva žena i kako je ona samo Mašu zvala k sebi! »Čekajte samo — govorila bi obično preteći nam — naučiću vas ja pameti!«. Iako nas ona nije kažnjavala sa takvim njenim obećanjima vreme je veselije prolazilo ...«.

Mašino opiranje da radi kod gospodara pretvorilo se u neku surovost, to je kod nje probudilo neki nesvesni, bezumni heroizam. Jednom joj je brat prigovorio zbog toga što se ona kloni posla i izgovara se bolešću a kada su u pitanju kola, igre, ona se u tome u celom selu ističe. »Zar ti misliš — kaže joj on — da to gospodarica neće saznati? Nije lepo od tebe što navlačiš na nas gnev gospode«. Posle toga Maša je prestala da izlazi na ulicu. Dosadno joj je, tužno gleda kroz prozorčić kako se drugarice igraju, suze joj se slivaju po licu ali iz kuće ne izlazi. Tetka je počela da je tera da ide da se igra sa drugaricama a brat ju je molio da se ne ljuti zbog njegovih prekora. »Nisam ja, Feđa — veli ona — ljuta, samo nemoj me moliti, ja neću da idem. Nije ni odlazila, noću nije mogla da zaspi i hodala je po bašti sama samcata i nikome ništa nije govorila — samo ponekad, kao uzgred, tetka ju je nagovarala ... Tako ti Boga, Maša — kaže joj tetka — zbog čega ne živiš kao što ljudi žive. Odbila si obavezu kod gospode, ničega se ne bojiš ... Noću hodaš sama a danju ne smeš da izviriš preko kapije«. — »Ne mogu — šapuće ona — ne mogu! Makar me ubili — neću«. Tako su je i ostavili na miru.

U međuvremenu je Maša porasla, postala je udavača, lepotica. Stara tetka počinje da joj govori o udaji, govori joj o sreći u braku. Ali Maši se i to ne sviđa: »Šta mi je to udaja, to je kao i ovo sada — kaže ona. — Kakva mi je to sreća ...!«. Tetka joj objašnjava da nije na svetu sve nevolja, ima i sreće. »Ima, ali to neće nama pripasti u deo« — odgovara Maša. Feđa sluša to i počinje da se brine. Ali, Feđa se ne prepušta svojim mislima: on služi u gospode. Maša uporno

odbija svaki posao. Svi su u selu počeli da se čude i da se bune zbog takvog Mašinog besposličenja a spahinica se u jednom trenutku toliko razljutila da je zapovedila da joj Mašu dovedu silom. Doveli su je. Spahinica je navalila da je grdi, trpala joj je srp u ruke: »Poseci mi travu u cvećnjaku«. Stala je tako poviše nje: »seci«. Maša je zamahnula srpom i sebe je odmah posekla po ruci. Briznula je krv, spahinica se poplašila: »Vodite je što pre kući! Evo maramice — vežite joj ruku!«. Tako se sve i završilo, Maša nije mnogo davala do gospodske milosti: čim je stigla kući onu maramicu koju joj je spahinica dala bacila je daleko od sebe...

To Mašino uporno odbijanje da ide na posao koji je obavezan, njena tuga i njeni čudni zahtevi loše su uticali na njenoga brata. Uzjogunio se i on i počeo je da odbija posao. Stara tetka je zaključila da momka treba ženiti i počela je da mu govori o devojkama za udaju. »Ako ti ovdašnje devojke nisu po volji — kaže mu ona — idi u Dernovku, tamo ima lepih devojaka«. — »Te u Dernovki su sve slobodne« — dodala je Maša. »Pa šta, zbog toga što su slobodne — pokušava da je urazumi tetka — zar se te šlobodne ne udaju za mužike sa spahijskih imanja? Još kako — samo da im se dopadne naš mladoženja«. — Da sam ja slobodna — počela je da govori Maša a sva nekako podrhtava — ja bih pre glavu na panj stavila«. Feđu su te njene reči veoma ozlojedile. »Ta mnogo ti Maša vređaš ljude sa spahijskih imanja — reče on i lice mu se nekako izmeni — oni su takoćte Božji ljudi, samo su nesrećni«. Rekao je to, izašao je ... Tetka je po običaju uveravala Mašu da se tugovanjem i suzama ne može izmeniti sudbina, može se samo vek skratiti. A Maša je odgovarala da bi joj bilo bolje da što je moguće pre umre. »Sta ću ja — veli ovde, na ovom svetu?«.

Tako živi ova bedna porodica, živi i pati od pitanja koja su na neumesan način pokrenuta i koja su postala velika pitanja — ona su potekla od zahteva ove devojke. Kod neke zle spahinice, kod nekog srditog upravnika imanja ovakve nastranosti bi se, naravno, završile loše. Ali, u priči nam je prikazana dobra, krotka spahinica koja pored ostalog ima i liberalnih sklonosti. Ona je odlučila da svojim mužicima pruži mogućnost da se iskupe i da budu slobodni. Možete li zamisliti kako je ta vest delovala na Mašu i na Feđu. Mi ne možemo da odolimo i da ne navedemo ovde dva manja poglavlja u celini, a ta poglavlja čine završni deo pripovetke Marka Vovčka.

»Feđa je sve mračniji, sve potišteniji a Maša na mojim očima vene... legla je u postelju. Jednom, sedim ja tako kraj nje — ona se nešto duboko zamislila i odjednom, ulazi Feđa — čio je, veseo je: »Zdravo« — veli. Ja se obradovah:

»Zdravo, zdravo — golupčiću«. Maša ga samo pogleda: zbog čega si — kao da veli — tako veseo?

— Maša — reče Feđa — ti si htela da umreš, ali vidi se to, još si ti mlada za umiranje.

On se smeje. Maša ćuti.

— Protrljaj oči sestrice, čuj: doneo sam ti jednu malu vest.

— Idi s milim Bogom i ti i ta tvoja vest — reče mu ona. — Samo se ti Feđa veseli, a mene ostavi na miru.

— Feđa, kakva je to vest? — kaži meni — pitam ja.

— Čuj samo, mila tetkice! — i on me čvrsto, čvrsto zagrli i poljubi me. — Maša, protrljaj oči — i uze Mašu za ruku i poče da je podiže — spahinica je objavila svima: ko hoće da se otkupi i da bude slobodan — neka se otkupljuje odmah ...

Kako je Maša ciknula, kako se je bacila bratu pred noge! Ljubi ga, sveg ga suzama kvasi, drhti, a glas joj je nekako isprekidan: »Otkupi me, rođeni moj, otkupi me! Neka te Gospod za to blagoslovi! Mili moj, otkupi me! Gospode, budi nam na pomoći, spasi nas ...!«.

Feđa plače vrelim suzama, ja osećam kako mi srce udara, stojim tako i gledam na njih.

— Stani, Maša — reče Feđa, trgni se! 0 svemu treba porazmisliti i to valjano porazmisliti.

— Ne treba, Feđa! Otkupljuj se brže ... što pre, moj brate!

— Ima još prepreka Maša — umešah se ja u razgovor — moraćemo prodati, ako hoćeš, i ono poslednje što imamo. Kako ćemo — čime ćemo se prehranjivati?

— Ja ću raditi... Brate, ja ću bez predaha raditi. Moliću, plakaću kod Ijudi... Ja ću prihvatiti svaku nevolju, poći ću kuda hoćeš, samo me otkupi! Rođeni moj, otkupi me! Ja više ne mogu! Bela dana ne vidim, sna nemam! Sažali se ti na

moju mladost! Ta ja više ne živim — ja venem ... Oh, otkupi me samo me otkupi! Idi, pođi k njoj ...

Oblači ga sama, požuruje ga a sama preklinje i rida od plača... Više se i ne sećam kako ga je ispratila onamo .. . Hoda tako sama po kući, krši ruke ... Meni srce Ireperi kao u mladosti — evo šta se dočekalo! Teško mi je bilo da se priberem, još teže da se nekako umirim ...

Čekamo mi tako Feđu i nikako da ga dočekamo! Kako ga ugledala Maša je počela gorko da plače a on nam još iz daleka dovikuje: »Bogu neka je hvala!«. Maša je pala na klupicu i tako je ostala plačući još dugo ... Mi smo pokušali da je utešimo: »Pustite me da se isplačem — veli ona — ne dirajte me, tako mi je lepo, tako mi je slatko kao da sam se ponovo rodila na ovom Božjem svetu! Dajte mi sada da radim. Ja sam ozdravila ... Kako sam ja sada moćna, kada biste samo to znali...!«.

I, eto, tako smo se mi otkupili. Kućicu, i sve drugo smo prodali... Bilo mi je žao da sve napustim i Feđu je obuzela tuga: sejao si i podizao si i sada — zbogom svemu! Samo je Maša bila bodra, vesela, ni suze nije pustila. Zamislite samo! Kao da se u svežoj vodi okupala — oči joj sijaju, lice se rumeni, reklo bi se svaka joj žilica podrhtava od radosti... Sagoreva u poslu ... »Predahni, Maša!«. — »Da odmaram, šta je vama? Ja hoću da radim«! — i počela je da se smeje veselo. Tada sam prvi put čula njen zvonki smeh! Nekada je Maša važila za devojku lenju i belih ruku, sada je slave kao prvu i najbolju radnicu. Navalile mladoženje kod nas ... A spahinica se tako gnevila ranije, Bože jedini! Susedi se smeju: »Obešenjakinja vas je začarala! Ona se samo pravila namerno da je bolesna ... I vi ste je skoro besplatno oslobodili, zar ne?«. Spahinica doista nije mnogo držala do Maše.

Počeli smo da živimo u trošnoj kućici, u gradu, počeli smo da radimo. Bog nam dade, podigosmo i novu kućicu ... Feđa se oženio. Maša se udala ... Svekrva je prosto obožava: »Ona mi je za utehu kao da mi je rođena ćerka, kako je vesela, kako je vredna, od tada nikada nije bolesna«.

Za tu prvu priču g-din ... bov je napisao mali uvod. Ali vi ste već to pročitali. G-din ... bov tvrdi da su se ljudi, nakon pojave ove priče, svi ljudi koji su još uvek verovali u neprikosnovenost kmetskog prava — užasnuli pročitavši sve ovo, jer — »u priči se priča o prirodnoj i ničim neprigušenoj ljubavi koja se javlja kod seoske devojke koja teži samostalnosti i koja — prezire ropstvo«. Nama je to

malo čudno da se toliko mogu užasnuti ljudi koji još uvek veruju u neprikosnovenost kmetskog prava i sličnih stvari. Mi ne shvatamo o kakvim to Ijudima govori g-din ... bov i da li je on doista video mnogo takvih ljudi? Iako se ova naša primedba ne odnosi neposredno na probleme vezane za književnost o kojima mi, inače, u našem članku govorimo, mi ne možemo a da ne naglasimo to — da ne primetimo to. Svi oni koji makar malo poznaju rusku stvamost složiće se odmah da kod nas svi, apsolutno svi, i civilizovani i necivilizovani, može biti samo sa malim izuzecima — odavno i veoma dobro znaju kakav je stepen dostigao taj razvitak o kome autor govori. Nećemo ni govoriti o tako komičnim predstavama da jedna mala priča inože tako da potrese ogromnu masu ljudi, pa i više od toga — da ih užasne. »Njima navode slučaj — kaže g-din ... bov — koji pokazuje da i u seljačkom životu postoji prirodno ljubav prema slobodnom radu i nezavisnom životu i sve to ne zahteva neku podršku od strane književnosti. Eto, takav jednostavan slučaj im navode ...«.

Pričati o takvim slučajevima i pričati sve to talentovano, znalački i sa poznavanjem stvari — jeste nešto što je uvek korisno bez obzira na to što su ti slučajevi davno poznati. Ćovek može da zna činjenice, može lično da ih posmatra, pa ipak da nema o svemu tome onakve utiske kakve će imati kada drugi čovek, darovit čovek, pristupi tome i ispriča mu to, kada ga nagna da na sve gleda njegovim očima. Po takvom uticaju na ljude se i prepoznaje pravi talenat. Ali ako se sada, u ovom trenutku, bude pričalo o ljubavi prema slobodnom radu, i ako se to bude činilo samo zbog toga da bi se dokazalo da takva činjenica doista postoji, onda je to isto kao i kada bismo dokazivali da čovek treba da jede i da pije. Sada molimo čitaoca da obrati pažnju na samu tu priču, na taj jednostavni slučaj, kako bi rekao g-din... bov. Recite: da li ste nekada čitali nešto neistinitije, nakaznije i nerazumnije od ove priče? Kakvi su ovo ljudi? Jesu li to ljudi, najzad? Gde se ovo zbiva — u Švedskoj, u Indiji, na ostrvima Sendvič, u Škotskoj, na mesecu? U početku junaci govore i postupaju tako kao da su u Rusiji; junakinja je seoska devojka, tu je tetka, tu je spahinica, tu je brat Feđa. Ali, šta je to? Ta junakinja, ta Maša — ta to je nekakav Hristifor Kolumbo kome ne daju da otkrije Ameriku. Stvamost, tlo su vam istrgnuti ispod nogu. Naravno, može i kod seoske devojke da se razvije mržnja prema kmetskim odnosima, ali hoće li se to na ovakav način manifestovati? To je nekakva cirkuska junakinja, to je knjiška, kabinetska fikcija, a ne žena, zar ne? Šve je to do te mere izveštačeno, izmišljeno, sve je to do te mere manir da na nekim mestima (naročito kada se ono Maša baca pred brata i viče: »Otkupi me!) mi, na primer, nismo mogli da se uzdržimo i da se ne nasmejemo od srca. A zar takvo mesto u priči treba da ostavi takav utisak? Vi ćete reći da treba poštovati neke

stavove i da zbog ideje treba oprostiti izvesnu neukost u njenom prikazivanju. Slažemo se i uveravamo vas da se mi ne smejemo onome što je sveto, ali složićete se i sami — da nema takve ideje i takvog fakta koji bi se mogli ovako banalizovati i više banalizovati nego što je to učinjeno ovde. Čovek može dugo da se uzdržava, ali najzad mora grohotom da se nasmeje, neće moći da izdrži. Pretpostavimo sada da svi oni koji štite sadašnji položaj seljaka — kako to tvrdi g-din... bov — ne mogu da poveruju da mužik hoće da se oslobodi. Da li će ova priča ubediti nekoga među njima da nije u pravu? »To je neverovatno!« — povikaće oni... Ali, saslušajmo samog g-dina ... bova.

»Fantazija! Idila! San o zlatnom veku! — povikali su posle ove priče praktični ljudi sa humanističkim gledanjem na stvari, ljudi koji su potajno gajili simpatije prema kmetskim odnosima. — Gde se to videlo da se kod proste mužičke prirode razvila do ovog nivoa svest o svojoj ličnosti? Ako se nekada i dogodilo nešto slično to je mogao da bude samo neki ekscentričan slučaj koji za svoje postojanje ima da zahvali nekim posebnim okolnostima ... Priča o Maši nikako nije neka slika iz ruskog života, ona je prosto jedna maglovita izmišljotina. Autor nije uzeo tip proste ruske žene, on je uzeo nešto izuzetno i zbog toga je priča i lišena umetničke vrednosti. Umetnički zahtev se sastoji u tome da se ovaploti...« i tako dalje.

Tu su se uvaženi oratori upuštali u rasuđivanja o umetničkim vrednostima i osećali su se kao kod kuće.

Ali, ljudima koji nisu bili zainteresovani za stvar nije ni na pamet padalo da negoduju protiv prirodnosti takvog fakta o kakvom se priča u pripoveci »Maša«. Naprotiv, to je bilo nešto normalno za svakog onog ko zna šta je seljački život. Doista, je li moguće poricati da kod seljaka postoji ono što mislimo da je nužno svojstvo kod svakog drugog čoveka? Tako nešto bi bilo previše ...

Ali, kako vam drago, mislite kako hoćete, činjenice će vam pokazati da ovakvi likovi kakvi su likovi Feđe i Maše nikako nisu neki izuzeci u masi ruskog naroda«.

Neka se uvaženi autor upušta u razmišljanja i neka dokazuje da i seljak stvarno može da oseća potrebu za samostalnijim životom i da može da misli da je slobodno stanje bolje nego stanje kmetskog ropstva (u šta niko i ne sumnja), neka autor dokazujući to angažuje svoju leporečivost kao da je stvarno potrebno nekome dokazivati da i seljak može da misli — neka on čak zahvaćen

sopstvenim ushićenjem dokazuje i to da je Mašina pojava nešto normalno — jer, ona, po njegovim dokazima — ume da misli, da zapaža, da rasuđuje i da mašta, ume čak i da stvori svest o svom položaju. Sve je to tačno gospodine .. . bov, mi vam i bez tolike elokvencije verujemo na reč, da sve je to tačno i ispravno jer smo i sami odavno to zapazili: seoska devojka stvarno može i da rasuđuje i da zaključuje, ona može da bude svesna mnogo čega i naravno, može da oseća odvratnost i tako dalje. Ali, zar sve to treba tako da bude izraženo kako je to učinjeno u pripoveci? Zar nije tu sve prikazano tako da je verovatno učinjeno neverovatnim, tako kao da se sve to zbiva na ostrvima Sendviča a ne negde u Rusiji. Vi kažete:

»Da, mi nalazimo da je u pripoveci »Maša« ispričan ne neki slučaj koji je izuzetan kako to misle zemljoposednici i umetnički kritičari. Naprotiv, u liku Maše je prikazana, ovaploćena težnja čitave ogromne mase ruskog naroda. A ako postoji potreba da se osvoji nezavisni položaj za sopstvenu ličnost onda će se, u svakom slučaju, ta potreba manifestovati u činjenicama narodnog načina života«.

Dozvolite g-dine .. . bov. Mi smo se odlučili da navedemo ovako duge citate iz vaše kritike i to nismo učinili da bismo govorili o Marku Vovčku i o problemima koje on pokreće u svojim pripovetkama. Na samom početku našeg članka mi smo istakli da vi, vođa utilitarista u umetnosti, niste nigde ovako jasno izrazili svoja shvatanja o umetnosti kao što ste to učinili u ovoj vašoj analizi. Sada smo se upravo približili tom cilju radi kojeg smo i navodili ove dugačke citate. Mi smo hteli da pokažemo kako utilitaristi prezirući umetnost i umetničke vrednosti i odbacujući ih na zadnji plan kada je reč o književnosti, idu zapravo direktno protiv sebe samih. Pa i više od toga: oni nanose štetu i stvari kojoj sami hoće da služe i mi ćemo vam to dokazati.

Pogledajte: vi tvrdite da umetnost radi umetnosti čini čoveka čak nesposobnim da shvati nužnost realističke tendencije u književnosti i vi ste to sami govorili umetničkom kritičaru. I više od toga: grdeći umetnike koje vi sve (da, sve) trpate u istu vreću sa »vlasnicima plantaža« vi, nakon čitanja pripovetke, uzvikujete tobože njihovim rečima: »Fantazija! Idila! San o zlatnom veku! Gde se to videlo da kod proste mužičke prirode može do te mere da se razvije svest o sopstvenoj ličnosti?«. Mi vam odgovaramo: u prostoj prirodi mužika razvijale su se i mnoge druge stvari i to ne kao neki izuzetak nego normalno i često, sve mi to i sami znamo i svemu tome mi verujemo. Ali, mi vidimo da i vi sami osećate svu apsurdnost onoga što je prikazano u priči M. Vovčka jer, ne biste vi tako vatreno

branili tu priču, ne biste tako grdili umetnike koje ste nazvali vlasnicima plantaža. Saslušajte sada nas — ne naše savete i presude, saslušajte prosto naše razloge u vezi sa ovim slučajem. Mi nismo uzimali učešća u starom sporu o umetnosti, nismo do sada pripadali ni jednoj književnoj partiji, mi smo došli sa strane kao novi ljudi, mi smo barem — nepristrasni. Budite dobri, saslušajte nas.

Prvo, uveravamo vas, pre svega, da bez obzira na našu ljubav prema umetničkim kvalitetima i čistoj umetnosti, mi i sami žudimo za dobrom tendencijom u književnosti i nešto slično i sami visoko cenimo. I zato shvatite ono što je za nas najvažnije: ne napadamo mi Marka Vovčka zbog toga što on piše tendenciozno, naprotiv — mi ga zbog toga veoma cenimo i spremni smo da se radujemo njegovom radu. Ali, mi napadamo tog autora narodnih priča zbog toga što nije umeo dobro da uradi taj posao, on je to uradio loše i time je naneo štete, a nije doneo nikakve koristi. Razumite nas — mi nećemo da budemo loše shvaćeni i oklevetani. Čemu se vi sami radujete u ovim pričama? Da nije zbog toga što u njima ima realističkih ideja, uma, valjanog i istinitog gledanja na stvari? Da nije to? Ali pretpostavimo da je vaša ideja ispravna i da branioci sadašnjeg stanja u životu seljaka ne veruju u to da mužik želi slobodu — mi vam opet ponavljamo: zar vi mislite da ćete njih ubediti ovakvom pričom? Vi direktno tvrdite da ta priča »udara na njihove poslednje utočište«, prema tome, vi verujete da je priča korisna. Međutim, vaši protivnici vam mogu odgovoriti odmah ovako: »Vi tvrdite da je to slučaj koji se može svuda sresti i upinjete se iz petnih žila da to dokažete, ali stvar je u tome upravo što je slučaj ispričan tako da se vidi njegova isključivost koja dostiže stepen nemogućeg, apsurdnog. Ako vi niste bili u stanju da dokazujući svoju ideju, sve to izrazite u ruskom duhu i preko ruskih likova onda se, tu se morate složiti i sami — mora zaključiti da takve činjenice nema u ruskom duhu; tako nešto je nemoguće u ruskoj stvarnosti«. Eto, to je ono što će odgovoriti vama, pa prema tome jasno je da priča umesto ozbiljnog, realističkog utiska pobuđuje samo smeh i podseća na basnu »Medved i pustinjak«. »Vi čak niste uspeli da prikažete ruskog čoveka sa tom vašom idejom! — dodaće vaši protivnici. — Kada je trebalo pokazati, realizovati na delu vašu ideju, prikazati kako ona izgleda u životu, ruski čovek vam je izmakao. Vi ste bili prinuđeni da obučete ruske kaftane i sarafane nekakvim Švajcarcima iz baleta i videlo se da su to paysans et payssanes, a ne naši seljaci i naše seljanke. Vama je izmaklo tlo ispod nogu čim ste načinili prvi korak u pravcu dokazivanja vašeg apsurda, vašeg paradoksa. I posle toga vi hoćete da vama koji branite ove stvari mi poverujemo — vama koji niste bili u stanju da prikažete nešto slično tu, među ruskim ljudima? Ne, obmanjujte i dalje sebe, vi kabinetski sanjari, a nas ostavite na miru«. Evo, tako će vam reći, na svoj način biće u pravu. Međutim, misao

koja se sreće u autorovim pričama je tačna. Zamislite da je umesto ove cirkuske lakrdije i umesto ove Maše koja liči na marionetu autor u priči prikazao istinski, jasan lik i to tako da vi i u stvarnosti zapazite nešto slično tome o čemu tako strasno sporite — da li biste i tada odbacili tu priču samo zbog toga što je ona umetnički vredna? Jer, u tom slučaju takva priča bi bila hiljadu puta korisnija. U suštini, vi prezirete poeziju i umetničke kvalitete, vama je pre svega potrebna akcija — vi ste ljudi akcije. Umetnička forma je najbolji, najubedljiviji, najneosporniji i najjasniji način da se masama prikažu likovi i preko likova i sve ono zbog čega se vi, poslovni čoveče, čoveče od akcije — tako strasno zalažete. Prema tome, umetnost je u najvećoj meri korisna, upravo s vaše tačke gledišta. Zbog čega vi prezirete i progonite umetnost, zar ne bi trebalo da je stavite na prvo mesto tako da ona bude ispred svih zahteva? »Pre svih drugih zahteva je nemoguće — kažete vi — jer pre svega nam je potrebna akcija, delo« ali — kažemo mi — i o akciji treba znati govoriti kako valja, znalački. Jer i od čoveka akcije nema mnogo koristi ako on ne ume da se izrazi. To vam je isto kao da imate pod svojom komandom grupu vojnika, dobre, hrabre momke i odjednom truba zove na uzbunu: svi skaču, grabe rančeve, uzimaju oružje i municiju — »Brže, brže!« — komandujete vi — bacajte i rančeve i municiju nije potrebno — ko je šta dohvatio neka s tim kreće — marš!«. Vi zaista uspevate da na vreme stignete na zbomo mesto, zaposedate položaje, ali — šta vam vrede vaši vojnici bez oružja i bez municije? Akcija je izvedena, ali je izvedena loše. Ili, na primer, pred vama je tvrđava, vi treba da je osvojite i eto — zahtevate kao obavezan uslov da svi vaši vojnici do poslednjeg budu hromi. Pisac bez talenta to vam je isto što i vojnik koji je hrom. Je li moguće da vi, da biste izrazili vašu misao — mislite da je za to bolje uzeti nekog mucavca?

Vi se smejete, vama je smešno što se nalazi neko ko vas uči onome što vi ne samo dobro znate nego što ste odavno već i na svom mestu i sami izrazili. U jednom od vaših članaka vi kažete: »neka delo ako hoćete bude i umetničko ali neka ono bude i savremeno«. A u drugom svom članku vi kažete: »Ako vi hoćete da delujete na mene živom slikom, ako hoćete da me nagnate da zavolim lepotu — onda morate umeti i znati da u njoj uhvatite onaj opšti smisao, onaj dah života — sve to morate da mi pokažete i da mi protumačite; samo tako možete postići svoj cilj«. Kratko i jasno: vi ne odbacujete umetnost ali tražite da umetnik govori o konkretnim problemima, da služi zajedničkoj stvari, da ostane veran savremenoj stvarnosti — njenim zahtevima i njenim idealima. To je divna želja. Ali, takva želja kada postane zahtev znači, po našem mišljenju, nerazumevanje osnovnih zakona umetnosti i njene bitne suštine — slobode nadahnuća. To znači jednostavno ne priznavati da je umetnost jedna organska

celina. U tome je i greška u vezi sa ovim kompleksnim pitanjem i to nas je dovelo do nedoumica, do nesuglasica i što je najgore od svega, do krajnosti. Izgleda, vi mislite kako umetnost sama po sebi ne podrazumeva nikakvu normu, nikakve svoje zakone — vi mislite da se tim zakonima može baratati kako se hoće, vi mislite da se inspiracija nalazi u džepu i svakome je pod rukom, vi mislite da umetnost treba da služi nečemu i nekome i da ide putem koji se vama sviđa — koji joj vi odredite. A mi verujemo da umetnost ima svoj, integralni, organski život, pa shodno tome ona ima fundamentalne i nepromenljive zakone koji važe u njenom ži votu. Umetnost je za čoveka isto takva potreba kao što je potreba za jelom i pićem. Potreba za lepotom i stvaralaštvom koje je izražava — jeste nešto neodvojivo od čoveka, bez te potrebe čovek možda i ne bi želeo da živi na svetu. Čovek žudi za lepotom, nalazi je i prihvata je bez ikakvih uslova, prihvata je samo zbog toga što je ona to — lepota i on se sa strahopoštovanjem klanja pred njom, ne pitajući da li je ona korisna i šta se za nju može kupiti. I može biti, u tome se i sastoji najveća tajna umetničkog stvaralaštva što ta sama lepota koju nam ono nudi postaje odmah, bez ikakvih uslova, kumir, božanstvo. A zbog čega ona postaje božanstvo? Zbog toga što se potreba za lepotom najčešće javlja tada kada je čovek u sukobu sa stvarnošću, kada se nalazi u borbi, izvan harmonije, to jest kada čovek najpunije živi — a čovek najpunije živi upravo onda kada se bori, kada nečemu teži, kada se u njemu javlja najsnažnije potreba za harmonijom, prirodna želja za mirom — a harmonija i mir se nalaze u lepoti. Kada postigne to čemu teži čovekov život se usporava i mi znamo čak i primere kada čovek koji ostvari ideal i svoje želje više ne zna čemu da teži i on tada, zadovoljen do grla, zapada u nekakvu tugu, davi se čak od te tuge i traži drugi ideal kako bi se izbavio od te ubitačne zasićenosti; tada čovek ne samo što više ne ceni ono čime se do tada naslađivao nego svesno skreće sa pravog puta, on tada izaziva u sebi ukus za nečim nezdravim, grubim i neharmoničnim, on se odaje nečem čudovišnom, gubi smisao i ubija u sebi estetičko čulo za zdravom lepotom zahtevajući umesto nje nekakve isključivosti — nešto izuzetno i ekstravagantno. Zbog toga je lepota svojstvena i bliska svemu što je zdravo i što je živo i ona je neophodna potreba ljudske prirode. Ona je harmonija, u njoj se nalazi zaloga spokojstva, ona čoveku i čovečanstvu ovaploćuje njihove ideale. »Ali dozvolite — reći će nam — o kakvim idealima vi govorite? Mi tražimo stvarnost, život, dah života. Kod nas, na primer, čitavo društvo rešava neki savremeni problem, ono traži izlaza, ono teži idealu koji je samo sebi odredilo. Tom idealu treba da streme i pesnici. Umesto da prikazujete i da objašnjavate društvu taj ideal vi nam odjednom hvalite u pesmama Dijanu u lovu ili Lauru za klavirom«. Sve je to neosporno i istinito. Ali pre nego što vam budemo odgovorili na vašu primedbu, dozvolite nam da vam napomenemo nešto

uzgredno i da tako ujedno, završivši sa svim onim što je slučajno i uzgredno — pređemo na odgovor na vašu dobru i izvanredno opravdanu primedbu.

Mi smo već rekli na početku našega članka da su nam normalni, prirodni putevi onoga što je korisno malo poznati, barem takvi putevi nisu ispitani do najmanjih pojedinosti. Kako doista, odrediti jasno i pouzdano šta treba činiti da bi se postigao ideal svih naših želja, da bi se ostvarilo sve ono što želi i čemu teži čitavo čovečanstvo? Može se nagađati, izmišljati, pretpostavljati, izučavati, maštati i meriti, ali je nemoguće tačno odrediti svaki budući korak čovečanstva kao po nekom kalendaru. Prema tome, kako se može odrediti sasvim tačno šta je štetno, a šta je korisno? Ali ne radi se samo o budućnosti, mi čak nemamo tačne i sigurne podatke o svemu onome što smo prošli i kuda smo sve lutali, o svemu što je bilo korisno ili ne, ni iz naše prošlosti. Mi izučavamo pređeni put, nagađamo, stvaramo sisteme, posmatramo posledice, pa ipak ne uspevamo ni tu da stvorimo nekakav kalendar i istorija se i danas ne može smatrati za egzaktnu nauku, bez obzira na to što su skoro sve činjenice pred nama. Kako ćete vi, na primer, izmeriti, izvagati i odrediti kakvu je to korist donela čitavom čovečanstvu »Ilijada«? Gde, kada i u kojim slučajevima je ona bila od koristi, kakav je, na primer, uticaj imalo to delo na neki određeni narod u jednom određenom periodu njegovog razvitka i kakav je bio taj uticaj — koliki je, na primer, bio taj uticaj (no, recite koliko je to funti, pudova, aršina, kilometara, stepena i tako dalje)? A ako to ne možemo da odredimo onda je sasvim verovatno da ćemo pogrešiti i danas ako budemo nastojali da ljudima određujemo čime će se baviti i ako budemo propisivali umetnosti nekakve normalne puteve kojim treba da ide kako bi bila od koristi, ako joj budemo nametali svrhu u sadašnjem trenutku. A ako se budete složili da se možemo prevariti biće, na primer, odmah neizvesno ovo: hoće li nam ona Laura kraj klavira biti u nečemu od koristi? Istina, lepota je uvek korisna ali mi sada nećemo o tome, mi ćemo vam sada samo reći (uostalom, upozoravamo unapred — možda ćemo izreći nečuvenu i najbestidniju drskost ali, neka naše reči nikoga ne zaprepaste — mi iznosimo samo naše pretpostavke) — da, reći ćemo vam da je eto, na primer ta »Ilijada« korisnija od dela Marka Vovčka i to je tako bilo ne samo ranije nego i danas kada se suočavamo sa našim današnjim problemima; da, to je delo korisnije za postizanje izvesnih ciljeva, za rešavanje problema i naspelih zadataka! Da, i danas od »Ilijade« čovekovu dušu obuzima uzbuđenje. To je snažna epopeja, puna života, ona nam je očuvala jedan uzvišeni trenutak u životu naroda i imajmo na umu, to je bio život jednog velikog plemena, ona nam je to očuvala na takav način da i sada, u ovom našem vremenu — vremenu stremljenja, borbi, kolebanja i vere (da, naše vreme je — vreme vere) vremenu

kada život ključa, ta večna harmonija koja je ostvarena u »Ilijadi« može da deluje i to snažno da deluje na čovekovu dušu. Naš je duh danas u najvećoj meri prijemčiv, uticaj lepote, harmonije i moći može na njega da deluje veličanstveno i zahvalno, on može da deluje korisno, može da nas naoruža energijom i da ojača naše snage. Onaj ko je snažan on voli snagu, ko veruje on je moćan a mi verujemo i što je još važnije — mi hoćemo da verujemo. Zbog čega je to gnusno zanimati se za »Ilijadu« i podražavati to delo u naše vreme kako to misle protivnici čiste umetnosti? To je zbog toga što mi ličimo na mrtvace, na ljude koji su sve preživeli, na strašljivce koji se plaše budućeg života i, najzad, na ravnodušne izdajnike koji su izdali sve one među nama koji još uvek imaju životne moći i koji streme napred kao otupeli od nerviranja — mi se, po njima, kao da smo zahvaćeni očajanjem otiskujemo u vremena »Ilijade« i stvaramo sebi nekakvu izveštačenu stvarnost, život koji mi nismo stvarali niti smo ga proživeli, mi se prepuštamo uzaludnom i praznom maštanju koje je sablažnjivo, mi kao ljudi nižega reda — pozajmljujemo, krademo svoj život iz davno prohujalih vremena i topimo se od miline pred umetnošću kao ljudi koji nisu ni za šta, koji su samo podražavaoci! Priznaćete i sami da je utilitaristička tendencija, s tačke gledišta sličnih zamerki, u najvećoj meri nešto plemenito i uzvišeno. Zbog toga mi tako saosećamo sa njima, zbog toga mi i hoćemo da ih cenimo. Nevolja je samo u tome što su i ta tendencija i takvi prekori nešto neistinito. Nećemo da govorimo o potrebi za lepotom, jer smo o tome već govorili, nećemo da govorimo o tome da su već jasni ideali čovečanstva makar delimice (jer to je nešto što je već svetska istorija, to je nešto opšteljudsko što je povezano sa sadašnjim i budućim, povezano zauvek i neraskidivo) — ne ulazeći u to sve, primetićemo i reći ćemo utilitaristima da se čovek ne mora prema prošlosti i nekadašnjim idealima odnositi naivno — može se prema tome uspostaviti jedan istorijski odnos. Tragajući za lepotom čovek je živeo i mučio se. Ako mi shvatimo nekadašnji ideal i to šta je on ljudima nekada značio mi ćemo prvo, iskazati izvanredno veliko poštovanje prema čitavom čovečanstvu, mi ćemo oplemeniti sebe tim saosećanjem prema njemu, shvatićemo da nam takvo saosećanje i takvo razumevanje jemče prisustvo humanosti i u nama samima, prisustvo žive moći i sposobnosti za razvitak — za progres. Osim toga, može se prema prošlosti imati i (da i tako kažemo) bajronovski odnos. U mukama stvaralaštva i života ima trenutaka ako ne beznadežnih ono neopisivo tužnih, ima trenutaka neizrecive mučnine, kolebanja i neverice ali — ima i trenutaka ganuća pred onim što je prošlo, pred onim veličanstvenim i okončanim sudbinama čovečanstva kojega više nema. U tom entuzijazmu (bajronovskom kako ga mi nazivamo) pred idealima lepote koje su minuli vekovi stvorili i nama ostavili u nasleđe, mi iskazujemo svoju tugu zbog sadašnjeg trenutka i to sve činimo ne

zbog nemoći nego naprotiv — to činimo vođeni plamenom žuđnjom za životom i tugovanja za idealima koje u mukama pokušavamo da ostvarimo. Mi znamo jednu pesmu koja se može smatrati izrazom takvog entuzijazma — ona je strasni zov i molitva pred savršenstvom minule lepote i one duboko pritajene tuge zbog savršenstva koje treba postići, onog savršenstva koje traži duša, i proći će mnogo vremena i biće još mnogo stradanja pre nego što se duša bude podigla do takvog savršenstva. Ta se pesma zove »Dijana« i evo kako ona glasi:

Dijana

I videh nad mrtvom vodom gde grane kriju,

Nagu boginju u sjaju krasne večne lepote,

Videh boginje deve prekrasne crte

I zanosni sjaj njenih bezbojnih očiju...

Blješti daleko, sjaji se, široko joj čelo

Mir čela njezina obuze misli moje,

Boginja divna u svom telu kamenom

Kao da sluša molitvu devica trudnih koje,

Strepe i mole nad svojim bremenom ...

I rudi zora, vetar savija grane

Lomi se na vodi boginje divni lik

A ja nju čekam — sa njenim tobocem i strelama

Da poput mleka, u telu bela, zablista, da grane

Da baci svoj pogled u sjajne zore cik

Na Rim, na večne slave divni grad

Na kolonade, na Tibra tute vode rečne...

Al, hladni mramor gle! — ćuti sad 1 blista u sjaju lepote večne ...

Poslednja dva stiha ove pesme dišu takvom strasnom životnom energijom, odišu takvom tugom i nude nam takva značenja da mi ne znamo za nešto snažnije, za nešto što u sebi ima više daha života u čitavoj ruskoj poeziji. To nešto davnašnje, nešto iz minulih vremena, što sada nakon dve hiljade godina vaskrsava u pesnikovoj duši, to je nešto što se javlja tako snažno da pesnik i sada čeka i veruje, predaje se molitvama i entuzijazmu, on veruje da će boginja odmah sići sa svoga pijedestala i da će se pojaviti pred njim.

Da poput mleka, u telu bela, zablista, da grdne

Ali, boginja ne vaskrsava, njoj nije potrebno da vaskrsne niti joj je potrebno da ponovo živi, ona je ostvarila najuzvišeniji momenat života i sada se nalazi u večnosti — za nju je vreme stalo, to je najuzvišeniji trenutak u životu posle kojega ona prestaje da živi — ona zakoračuje u predele olimpijskog mira. Beskrajna je samo budućnost koja nas večno doziva, ona je večno nova ali i u njoj postoji najviši momenat koji treba tražiti, večito tražiti i ta večna potraga za tim se i naziva životom i — koliko se grozne tuge taji u tom pesnikovom entuzijazmu! Kako samo odjekuje neko beskrajno dozivanje, kako se oseća neka tuga zbog ovog sadašnjeg časa u tom entuzijazmu kojim pesnici dozivaju prošlost!

Razume se, slažemo se, ima i takvih gadnih antologijskih crvića koji su doista izgubili osećanje za stvarnost, koji i ne osećaju da su živi, oni su se preselili nekuda u prošlost, zatvorili su se u nekakve antologije i ne pomišljaju ni na sebe, ni na sadašnje naše probleme, na probleme sredine koja ih okružuje. Ali prvo, i takav crvić ima prava da živi, a drugo: i oni su bolji nego one gomile jevtinih naprednjaka sa svojim pozajmljenim uverenjima i sa svojom pozajmljenom savešću koji se smeju onome što je iznad njih, koji imaju sitnu pamet, koji obično jašu na jednoj frazi i krevelje se tako podbočivši ruke! Šta se tu može? I jedni i drugi treba da žive. Stvarnost je veoma raznovrsna. Šta da se radi?

Sada ćemo preći na naš glavni i konačni odgovor na vaše opravdano pitanje o tome zbog čega se ideal u umetnosti ne podudara uvek sa opštim i savremenim idealom ili još jasnije — zbog čega umetnost nije uvek verna stvarnosti?

Mi imamo spreman odgovor na to pitanje.

Mi smo već rekli da je pitanje umetnosti po našem mišljenju, u naše vreme loše

postavljeno, taj problem je doveden do krajnosti i postao je zamršenim usled uzajamnog gneva koji pokazuju i jedna i druga partija. Da, pitanje je loše postavljeno i u pravom smislu nema se o čemu ni sporiti jer:

Umetnost je uvek aktuelna i realna i ona nije nikada drugačijom ni bila, što je još važnije — ona drugačije i ne može da postoji.

Potrudimo se sada da odgovorimo na sve prigovore.

Prvo, ako nam se ponekad čini da se umetnost udaljava od stvarnosti i da ne služi korisnim ciljevima to dolazi otuda što nama nisu poznati kako valja putevi same koristi umetnosti (o čemu smo već govorili) i još i zbog toga što mi i suviše želimo da što pre stignemo do prave, neposredne koristi, dakle, to je zbog toga što mi u suštini strasno saosećamo sa dobrom koje je od opšteg interesa. Takve su želje naravno za pohvalu, ali one su ponekad nerazumne i liče na ono kao kada dete ugleda sunce i traži da mu ga odmah skinemo s neba i da mu ga damo.

Drugo, nama se ponekad čini da se umetnost udaljava od stvarnosti zbog toga što doista postoje takvi sumanuti prozaisti i pesnici koji su prekinuli svaku vezu sa stvarnošću i stvamo ginu za sadašnji čas, takvi se pretvaraju u nekakve stare Grke ili u srednjovekovne vitezove i kisele se tako u antologijama i srednjevekovnim legendama.

Takvo preterivanje je mogućno ali pesnik, umetnik, koji postupa tako jeste ludak u pravom smislu reči. Takvih nema mnogo.

Treće, naši pesnici i umetnici mogu stvarno da skrenu s pravog puta ili usled nerazumevanja svojih građanskih obaveza, ili zbog nedostatka osećanja za stvamost — to može da se desi i zbog toga što su dmštveni interesi veoma raznoliki, zbog toga što su, na primer, još uvek nedovoljno zreli i ne umeju da shvate stvarnost, tu mogu dalje, da budu posredi i izvesni istorijski razlozi osobito u dmštvima koja se još nisu kako valja formirala pa se događa da sve ide tako — ko u klin ko u ploču, pa prema tome, ako na stvari pogledamo sa te strane, oni apeli, prekori i objašnjavanja g-dina... bova mogu biti u najvećoj meri dostojni svake pažnje i svakog poštovanja. To što on naziva praporcima i tričarijama iz albuma mi, kada posmatramo stvari sa dmge tačke gledišta, priznajemo kao nešto normalno i korisno, pa prema tome, svi ti pesnici iz antologija nisu svi do jednog sumanuti (kako to tvrdi g-din ... bov), sumanuti su među njima samo oni koji su se potpuno odvojili od stvarnosti, od savremene

stvamosti, poput onih naših spahinica koje su čitav život provodile u Parizu i potpuno zaboravljale mski jezik (a to su one, uostalom, tako i htele). Te zvečke su nama od koristi, jer po našem mišljenju, mi smo vezani i stvarnim, istorijskim našim životom i našim unutrašnjim duhovnim životom i za istorijsku prošlost i za ono što je univerzalno — opšte ljudsko. Šta da se radi? Bez toga se ne može, takav je zakon prirode. Mi čak mislimo da ukoliko je čovek sposobniji da odgovori istorijskom i opšteljudskom utoliko je njegova priroda šira, utoliko je takav čovek bogatiji i sposobniji za progres — za razvitak. Ne treba čoveka tako ograničiti, tako ga suziti i reći mu, na primer, eto — to su tvoje potrebe, nemoj da živiš tako nego živi ovako! Ma kakve mu razloge u tom smislu ponudili nijedan čovek vas neće poslušati. I znate li šta još: mi smo uvereni da je u ruskom društvu ta težnja ka univerzalnom, ta njegova sposobnost da se prema svojim sposobnostima odazove na sve što je istorijsko i opšteljudsko, uopšte na sve što je u vezi sa tim večnim temama — oduvek bila u pravom smislu normalno stanje našeg društva, barem tako je bilo do sada a mi verujemo da će tako ostati i za večita vremena. I više od toga: mi mislimo da je ta sposobnost da se odazove na sve ono što je opšteljudsko kod ruskog naroda jača nego kod svih drugih naroda, ona predstavlja njegovu najveću i najkarakterističniju osobinu. Nakon Petrovih reformi i usled onog našeg življenja mnogih i drugačijih života koje nas je zadesilo odjednom, usled u nama urođenog instinkta da sve te raznovrsnosti života proživimo i usvojimo, stvaralaštvo se kod nas manifestovalo na karakterističan i izuzetno osoben način kao ni kod jednog drugog naroda. I vi sada ustajete protiv onog stanja koje kod nas skoro nešto normalno. Književnosti evropskih naroda nama su bile nešto skoro svoje, mi smo ih primali kao što smo primali našu domaću književnost, sve je to našlo izraza ovde isto onako kao što je to bilo tamo kod njih — u njihovoj kući. Setite se samo, i vi ste tako vaspitavani g-dine... bov. Mislite li vi da je pojava jednog Žukovskog moguća kod Francuza, na primer? A Puškina? — no, o tome da i ne govorimo. Da li će se neko među najvećim evropskim pesnicima odazvati tako blisko, tako snažno, na sve što je opšteljudsko kao što je to učinio predstavnik naše poezije — Puškin? I zbog toga mi u izvesnoj meri Puškina smatramo najvećim nacionalnim pesnikom (u budućnosti će on biti narodni pesnik u bukvalnom smislu) jer on je najpuniji izraz težnji, instinkta i potreba ruskog duha u određenom istorijskom momentu. Jer, on je, u izvesnom smislu, tip savremenog ruskog čoveka barem po svom istorijskom elanu i svojim opšteljudskim stremljenjima. Ne može se reći (zbog toga što je tako određeno u radnim kabinetima) da su ta stremljenja ruskog duha nešto nekorisno, glupo i defektno. Zar vi, na primer, mislite da su markiz Poza, Faust i drugi bili nekorisni za rusko društvo i za njegov razvoj, zar vi mislite da mu oni i u buduće

neće biti od koristi? Nismo se mi sa njima sreli u oblacima, mi smo se sa njima sreli sada u vreme ovih rešavanja savremenih problema i ko zna — možda su oni svemu tome mnogo pripomogli. Evo, zbog čega bi, ako hoćete sve to — sve te antologije, »Ilijada«, Dijana u lovu, Venera i Jupiter, Madona i Dante, Šekspir, Venecija, Pariz i London — moglo kod nas sasvim legitimno da postoji i trebalo je kod nas da postoji — prvo, po zakonima univerzalnog života čiji smo i mi nerazdvojni deo, a drugo — i po zakonima ruskog života posebno.

— Ali šta vi hoćete! Nas da učite! — reći će nam utilitaristi. Mi i bez vas sasvim dobro znamo koliko nam je koristila ta veza sa Evropom, taj momenat kada smo pristupili onom opšteljudskom — da, mi to dobro znamo jer mi smo i sami odatle izašli. Ali sada nam, za izvesno vreme, nije potrebno to opšteljudsko i ti istorijski zakoni.

Kod nas je sada naše domaće veliko spremanje, na sve strane su korita, pljuska voda, pere se prljavo rublje, oseća se miris sapuna — podovi su mokri. Sada ne treba pisati o markizu Pozi nego o svojim aktuelnim problemima, o gorućim pitanjima, publicitetu, o koristi, o Krutogorsku, o »carstvu tame«.

Mi na sve to odgovaramo ovako: prvo, odrediti šta je to što je upravo potrebno a šta nije, sve to izmeriti i izraziti ciframa jeste veoma teško; može se nagađati, može se računati, može se pokušavati i u praksi, jer i to je sasvim normalno — hoće li ovako ili onako biti prema računu? — mogu se ubeđivati drugi da se prihvate posla — sve je to normalno i u najvećoj meri nešto korisno. Ali pisati u »Savremeniku« ukaze, isticati zahteve, nametati propise — piši, kao da nam vele, o ovome a ne o onome — to je i štetno i nekorisno (ako ni zbog čega drugog ono zbog toga što vas niko neće poslušati. Naravno, plašljivog sveta ima kod nas mnogo, to je pravo čudo kako se kod nas boje kritike! Tu je i samoljublje: niko neće da kasni za onima koji su stekli glas naprednih ljudi — i svi pišu tendenciozno i tako, budući da pišu bez nadahnuća, sve ispada đubre; ali doći će kraj i tom despotizmu naše kritike i ljudi će početi da pišu po svom nadahnuću pa će, makar i pisali u stilu književnosti koja optužuje, napisati nešto lepo. Neka da Bog da tako i bude!). Osim toga, može i da se pogreši. Možda je sve ono što naši progresivni umovi smatraju za nešto što je nesavremeno i nekorisno upravo obrnuto — možda je to ono što je i savremeno i korisno. Bolesnik ne može da bude u isto vreme i bolesnik i lekar. Čovek može da oseća da je bolesnik, on može da oseti i koji mu je lek potreban, uopšte može mnogo toga o sebi da zna, pa ipak tačan recept sebi ne može sam propisati. A ako su poezija, reč, književnost, takođe lekovi onda i tu, u izvesnom smislu, ima neke

mere: šta je u poeziji dobro a šta je ono što ne ide sa poezijom? Ta mera se sastoji u ovome: ukoliko više simpatija izazove u masi utoliko je pesnik i opravdao svoju pojavu. Naravno, tu može biti grešaka, velikih zastranjivanja, ima mnogo primera za tako nešto: ponekad mase, u jednom određenom momentu, nisu svesne onoga što hoće, one ne znaju uvek šta treba voleti i prema čemu pokazivati simpatije. Ali, takva zastranjivanja sama po sebi prođu brzo i društvo uvek uspeva da pronađe pravi put. Najvažnije je to što je umetnost uvek u najvećoj meri verna stvarnosti — sva skretanja su prolazna, to brzo mine — umetnost je ne samo uvek verna stvamosti nego ona i ne može da bude nevema — da izneveri savremenu stvarnost. U protivnom, ona neće biti istinska umetnost. U tome je i karakteristika istinske umetnosti što je ona uvek savremena i nasušno korisna. Ako se ona ponekad bavi i antologijskim stvarima to znači da su antologije još uvek potrebne; skretanja i greške su mogući ali, ponavljamo, sve je to prolazno. Umetnosti koja nije savremena, koja ne odgovara savremenim zahtevima uopšte i ne može biti. Ako toga ima to i nije umetnost — tako se umetnost banalizuje, izrođava, tako ona gubi moć i ubija svaki umetnički kvalitet u sebi. U tom smislu mi idemo čak i dalje od g-dina... bova i njegove ideje: on još uvek priznaje da postoji umetnost koja nije korisna, čista umetnost koja nije savremena i nasušna i bori se protiv svega toga. A mi uopšte ne priznajemo da postoji takva umetnost i mimi smo — nemamo potrebe da se borimo a ako kakvih skretanja i odstupanja bude, opet nemamo razloga da se uznemiravamo: sve će to samo po sebi proći i proći će veoma brzo.

— Ali dozvolite — upitaće nas — na čemu vi zasnivate svoje tvrđenje, na osnovu čega vi zaključujete da istinska umetnost nikako ne može da bude nesavremena i neistinita u odnosu na živu stvamost?

Mi odgovaramo:

Prvo, na osnovu svih istorijskih činjenica od stvarenja sveta do današnjeg doba umetnost nije nikada napuštala čoveka, ona je uvek odgovarala na njegove potrebe i na njegove ideale, ona mu je uvek pomagala da otkrije taj ideal — umetnost se rađala sa čovekom, ona se razvijala paralelno sa njegovim istorijskim životom i umirala je zajedno sa tim čovekovim istorijskim životom.

Drugo (i glavno), stvaralaštvo kao osnova svake umetnosti živi u čoveku kao izraz jednog dela njegovoga bića, ono je nerazdvojno od čoveka. Prema tome, stvaralaštvo nema dmgih ciljeva osim onih kojima teži čitavo čovekovo biće. Ako bi ono krenulo dmgim putem ono bi se sukobilo sa čovekom, ono bi se

odvojilo od čoveka. Prema tome, ono bi izneverilo zakone prirode. Ali, čovečanstvo je još uvek zdravo, ono ne odumire i ne izneverava zakone prirode (govoreći uopšte). Prema tome, ne treba se bojati ni za umetnost — i ona neće izneveriti svoju namenu. Ona će uvek živeti sa čovekom i živeće čovekovim pravim životom; više od toga ona nema šta da čini. Znači, umetnost će uvek ostati verna stvarnosti.

Naravno, u svom životu čovek se udaljava od normalne stvarnosti, zanemamje ponekad zakone prirode — udaljavaće se u toj meri i umetnost. Ali, to upravo potvrđuje njenu blisku, neraskidivu povezanost sa čovekom, to potvrđuje da je ona uvek verna čoveku i njegovim interesima.

Pa ipak, umetnost će samo onda ostati vema čoveku kada se ne bude ograničavala sloboda njenoga razvitka.

I zbog toga je najvažnije da se umetnost ne sputava raznim ciljevima koji joj se nameću, da joj se ne propisuju zakoni, da se ne dezorijentiše, jer nju i bez toga vreba podvodno stenje, ona i bez toga zna za mnogo sablazni i za različita skretanja — što je sve neodvojivo od čovekovog istorijskog života i razvitka. Ukoliko se umetnost bude slobodnije razvijala utoliko će se ona i normalnije razviti, utoliko će pre uspeti da pronađe svoj pravi i korisni put. A budući da su interesi i ciljevi umetnosti istovetni sa čovekovim ciljevima, budući da umetnost služi čoveku i da je neodvojiva od njega i njegovog života — slobodni razvitak umetnosti će doneti mnogo više koristi čovečanstvu.

Shvatite nas: mi upravo želimo da umetnost uvek bude saobrazna sa čovekovim ciljevima, mi želimo da ona ne bude drugačija od njegovih interesa, mi želimo najpuniju slobodu umetnosti upravo zbog toga što vemjemo da je umetnost koja je slobodna u svom razvitku korisnija za interese čovečanstva. Umetnosti ne treba propisivati ciljeve niti joj određivati simpatije. Čemu propisi, čemu te sumnje u umetnost kada se ona, ako se slobodno i normalno razvija po prirodnim zakonima i bez vaših propisa, ne sudara sa potrebama ljudi? Umetnost se neće smesti, neće izgubiti svoj put. Ona je uvek bila verna stvamosti i uvek je išla uporedo sa razvitkom i progresom u čoveku. Ideal lepote u jednom normalnom dmštvu ne može da se izgubi i zato pustite umetnost da ide svojim putem i verujte joj — verujte u to da se ona neće smesti i izgubiti. Ako se i desi da ona skrene s pravog puta, ona će se brzo vratiti nazad, u prvoj prilici će se odazvati na potrebe čoveka. Lepota — to je nešto normalno, to je zdravlje. Lepota je korisna zbog toga što je lepota, zbog toga što u čovečanstvu — uvek postoji

potreba za lepotom i njenim uzvišenim idealom. Ako u narodu postoji ideal lepote i potreba za njom to znači živa je u njemu potreba za zdravljem, za nečim normalnim, a to, samo po sebi, jemči najviši stepen u razvitku toga naroda. Jedan čovek, pojedinac ne može u celini da odgonetne ono što je večno, onaj opšti ideal — pa makar taj čovek bio i Šekspir — pa prema tome, čovek ne može da propisuje ciljeve i da određuje puteve umetnosti. Nagađajte, želite, dokazujte, zovite sebi — sve je to dozvoljivo ali nije dozvoljivo propisivati, ne treba biti despot, a, evo, vi gospodine ... bov, zajedno sa g-dinom Nikitinom, postupate upravo despotski.« Piši o svojim nevoljama, opisuj nevolje i potrebe svoga staleža — dole Puškin — nemoj se oduševljavati njime, oduševljavajte se ovim drugim, opisujte ovo!«. — »Da, Puškin je bio moja zastava, moj svetionik, moj razvoj — uzvikuje g-din Nikitin (ili mi za g-dina Nikitina); ja sam malograđanin — on mi je pružio ruku otuda gde je svetlost, gde je prosvećenost, otuda gde nikoga ne pritiskaju sramne predrasude, barem ne onako kako je to u mojoj sredini; on je bio moj hleb duhovni«. — »Ne treba, to su gluposti! — piši samo o svojim nevoljama« — »Ali ja sam i sam onaj koji je u nevolji — nastavlja g-din Nikitin — ja imam hleba zemaljskoga, ali meni je potreban duhovni hleb. Nemojte mi otimati taj hleb u želji da ga svima date. Vi hoćete hleba za sve, a kada je do toga došlo u stvamosti, meni ga prvom oduzimate. Vi hoćete da opisujem svoj način života, svoje nedaće. Da, ja ću može biti to i opisivati! Samo pustite me sađa da poživim višim životom. Za vas to nije viši život, vi to prezirete, a znate — za mene je taj život tako sablažnjiv ...!«. »Mi jemčimo za g-dina Nikitina — dodajemo odmah mi sa svoje strane — pustite ga sada da poživi kako on hoće. Njemu je sada Puškin sve. Ta i mi smo do ovih savremenih problema došli preko Puškina, i za nas je on bio početak svega onoga što danas imamo. A g-dinu Nikitinu on je više nego neko njegov, rođeni. Puškin — to je zastava, on je ona tačka gde se sreću svi kojima je stalo do obrazovanja, do razvitka zbog toga što je on najveći umetnik među svim našim pesnicima i prema tome — on je najjednostavniji, najviše nas ponese, njega najlakše shvatamo. Zbog toga što je svima jasan on je u pravom smislu narodni pesnik. Preći će g-din Nikitin preko Puškina i ako bude doista imao talenta — verujte tome g-dine ... bov — stići će, kao što smo i mi stigli, i do savremenih problema i pisaće sa tendencijom. A zahtevati od njega sada ... to bi bilo ... kako da se izrazimo: to bi bila neka vrsta kabinetskog prepada ... «.

Ali dosta je! Mi nemamo čast da poznajemo g-dina Nikitina, ništa ne znamo ni o njegovom društvenom položaju, znamo samo da je on građanin a ne plemić, što je i sam kazao objavljujući svoje spise. Ako g-din Nikitin nije u takvom položaju u kakvom smo ga mi ovde predstavili molimo ga da nam oprosti. U takvom

slučaju ćemo umesto njega uvesti neko apstraktno lice, neko izmišljeno lice, g-dina N-na, na primer.

REČ REDAKCIJE

Prvi broj našeg časopisa nalazi se pred čitaocima. Mi još uvek nismo u njemu u celini objasnili našu osnovnu ideju. Da bi se osvetlile sve njene strane i da bi se pred društvom opravdala potreba za takvom idejom i njenom aktuelnom vrednošću potrebno bi bilo da naš časopis izlazi godinu dana, pa i više godina. Mi verujemo u jedno — naša ideja ima odziva u potrebama društva. Uostalom, nismo mi prvi proklamovali tu ideju. Ona se odavno pojavila i kao da je tražila načina da izbije napolje, da se pokaže: to se primećivalo u onim vatrenim rečima, u onim nadama koje su izražavane u pogledu budućnosti, kao i u onom zahlađivanju odnosa među dvema starim patrijama koje su donedavno delile i razdvajale sve one koji u našem društvu misle. No, društvo je shvatilo da smo mi sa našim zapadnjaštvom uporno nastojali da obučemo tuđi kaftan ne vodeći računa o tome da je on već odavno bio pukao u šavovima — društvo je shvatilo da smo se mi sa našim slovenofilstvom bili prepustili pesničkim snovima prema kojima je trebalo stvoriti Rusiju po ugledu na onaj idealni drevni način života, Rusiju koja bi ličila na dekoracije u baletu, koja ne bi bila stvarna — koja bi bila lepa, ali u isto vreme i apstraktna. Iako je kod slovenofila bilo mnogo ljubavi prema domovini oni su bili izgubili osećanje za ruski duh. Oni su isto onako grešili kao što greše ona gospoda, ljudi najčešće čista i prostodušna srca, koji obukavši starinski kaftan, plišani ogrtač naboran u struku i svilenu košulju sa zlatnim gajtanima, misle da su ostvarili jedinstvo sa narodnim načelima. Društvo na njih gleda u nedoumici, a narod ravnodušno. Mi sada hoćemo da živimo i da radimo, mi nećemo da fantaziramo. Društvo zahteva akciju i trudi se svim snagama da pronađe u čemu bi ona mogla da se sastoji.

Mi ćemo u našem časopisu posebno obraćati pažnju na one savremene pojave koje bi mogle u izvesnoj meri da potvrde i da dokažu našu ideju. Osim toga, pažljivo ćemo pratiti kretanje savremenih ideja. U narednim brojevima našega časopisa nadamo se da ćemo otvoriti rubriku u kojoj bismo prikazivali i po mogućnosti bespristrasno ocenjivali sve savremene ideje, pretpostavke i probleme koji se budu pokretali i u drugim ruskim časopisima.

»Serija članaka o ruskoj književnosti« (u prvoj svesci mi smo objavili samo uvod) nastaviće se i, po mogućnosti, ona će ići bez prekida. U narednom broju mi ćemo se pozabaviti jednim od najaktuelnijih problema naše književnosti, to je

problem o značaju umetnosti i o njenom odnosu prema stvarnom životu. To je najaktuelnije današnje književno pitanje i ono zahteva da se na njega odmah odgovori. Uopšte, naš časopis će uložiti sve snage kako ne bi bio apstraktan i ponavljamo — uglavnom ćemo se baviti pitanjima koja su u vezi sa savremenim životnim tokovima. Ne odričemo se sporova, suprotstavljanja. Osim toga naš časopis je za javnost rada i samo namerno vređanje ličnosti smatra za skandal — skandalozno postupa onaj ko se klanja autoritetima, ko bestidno laže pred publikom, ko ne optužuje u ime društvenih ciljeva nego isključivo radi toga da uvredi onoga koga optužuje. Ako se tako nešto bude događalo u književnosti mi ćemo svim snagama to razobličavati.

Posebnu pažnju ćemo posvetiti rubrikama unutrašnjih novosti i političkih pregleda. Ova poslednja rubrika je za nas posebno važna.

IZJAVE I SVEDOČENJE F. M. DOSTOJEVSKOG POVODOM SLUČAJA PETRAŠEVSKI

IZJAVA F. M. DOSTOJEVSKOG

Od mene se zahteva da ispričam sve što znam o Petraševskom i o onim ljudima koji su posećivali njegove susrete petkom, to jest, traži se da izložim činjenice i da kažem svoje lično mišljenje o tim činjenicama. Imajući u vidu prvo saslušanje ja zaključujem da se od mene traži jasan odgovor na pitanja koja slede — po tačkama:

1. Kakav je karakter Petraševski kao čovek uopšte i kao politički čovek posebno?

2. Šta se događalo na tim večerima kod Petraševskog na kojima sam ja bio prisutan i kakvo je moje mišljenje o tim večerima?

3. Da li je družina Petraševskog imala neke tajne, skrivene ciljeve? Da li je sam Petraševski opasan po društvo i u kojoj meri?

*

Ja nikada nisam bio u nekim posebno bliskim odnosima sa Petraševskim iako sam odlazio na susrete petkom kod njega, iako je i on, sa svoje strane meni uzvraćao posete. To je bilo jedno od onih mojih poznanstava do kojih ja nisam mnogo držao, jer ja se sa Petraševskim nisam slagao ni po karakteru ni u pogledu shvatanja. Zbog toga sam ja održavao to poznanstvo samo u onoj meri u kojoj je to nalagala učtivost, to jest, posećivao sam ga jednom mesečno a ponekad i ređe.

Nisam imao nikakvih razloga da sasvim prekinem s njim. Osim toga, bilo mi je veoma zanimljivo da posećujem njegove susrete petkom.

Uvek me je poražavala naglašena ekscentričnost i i nastranost u karakteru Petraševskog. Čak je naše poznanstvo započelo tako što me je on od prve zadivio svojim nastranostima. Pa ipak, ja sam kod njega retko odlazio. Događalo se da ne odem kod njega i više od pola godine. U toku poslednje zime, negde od septembra meseca, ja sam bio kod njega nekih osam puta — ne više. Mi nikad nismo bili bliski jedan sa drugim, mislim takođe da za sve vreme našeg poznanstva mi nismo nikada ostajali nasamo, sami i oči u oči, više od pola sata. Ja sam čak sasvim sigurno zapazio da on svraćajući kod mene na neki način ispunjava dug učtivosti; njemu je, na primer, uvek bilo mučno da sa mnom vodi duži razgovor. Tako je bilo i sa mnom jer, ponavljam, među nama je bilo malo dodirnih tačaka i u karakteru i u pogledu ideja. Mi smo se bojali da jedan s drugim razgovaramo duže, jer se obično događalo da posle desetak reči stupimo u spor a to nam je obojici bilo dosadilo. Meni se čini da su naši utisci koje imamo jedan o drugome istovetni. Siguran sam, barem, da sam veoma često odlazio na susrete petkom kod njega ne toliko radi njega i radi tih susreta koliko radi toga da se tamo sretnem sa nekim Ijudima sa kojima nisam bio poznat ali sa kojima sam se voleo sresti — te sam ljude viđao veoma retko, no, oni su mi se sviđali. Uostalom, ja sam uvek cenio Petraševskog kao čestitog i plemenitog čoveka.

O njegovoj ekscentričnosti i nastranosti govore mnogi, gotovo svi koji su ga poznavali ili koji su nešto o njemu slušali, čak po tome i stvaraju svoje zaključke o njemu. Čuo sam nekoliko puta mišljenje da kod Petraševskog ima mnogo više uma nego razboritosti i trezvenosti. Zaista, bilo bi veoma teško objasniti mnoge njegove nastranosti. Često se događalo da ga sretneš na ulici i zapitaš — kuda će i zbog čega? — i on vam ispriča nekakvu nastranost, ispriča vam o nekom tako čudnom planu koji je upravo išao da sprovede u delo, da više ne znaš šta da misliš ni o tom planu ni o Petraševskom. U vezi sa nekom stvari koja ništa ne

vredi on ponekad toliko navaljuje i toliko se trudi kao da se radi o njegovoj celokupnoj imovini. Drugi put ga sretneš, žuri nekuda da za pola časa obavi neki manji posao, a taj njegov mali posao jedva da bi se mogao obaviti za dve godine. To je čovek večito nespokojan i uznemiren, on je večito nečim zauzet. Mnogo čita, ceni sistem Furijea i proučio ga je do detalja. Osim toga, posebno se zanima za pravne nauke. Evo, to je ono što ja znam o njemu kao privatnom licu i prema podacima koji su nepotpuni da bi se celovitije mogao odrediti njegov karakter, jer — ponavljam to još jednom — ja nikada nisam bio s njim u nekim posebno bliskim odnosima.

Teško je reći da je Petraševski (ako ga pogledamo kao političku ličnost) imao nekakav svoj i određen sistem u svom načinu rasuđivanja, neko određeno gledište u vezi sa političkim zbivanjima. Ja sam kod njega zapazio doslednost jedino jednom sistemu, ali i taj sistem nije njegov nego — Furijeov. Meni se čini da mu upravo Furije smeta da bi mogao da gleda na stvari svojim očima. Uostalom, mogu da potvrdim da je Petraševski veoma daleko od ideje da se Furijeov sistem bez odlaganja primeni na naše društvene prilike. U to sam oduvek bio uveren.

Društvo koje se kod njega okupljalo petkom uglavnom se sastojalo od njegovih bliskih prijatelja i starih poznanika — tako barem ja mislim. Uostalom, dolazila su i druga lica, ali koliko sam ja mogao da zapazim, veoma retko. Među tim ljudima ja dobro poznajem samo jedan manji deo. Druge poznajem samo toliko što sam tri ili četiri puta godišnje imao prilike da porazgovaram sa njima i najzad — mnoge goste Petraševskog ja skoro uopšte nisam poznavao, iako sam se sa njima sretao tamo petkom i u toku godine ili dve godine dana. No, iako nisam dobro poznavao sve prisutne ja sam imao prilike da čujem različita mišljenja. Sva ta mišljenja su bila u većini slučajeva — neslaganja, svako je protivurečilo drugom. Ja u društvu Petraševskog nisam zapazio nikakvo jedinstvo, nikakvu tendenciju, nikakav zajednički cilj. Pozitivno se može tvrditi da nije bilo ni trojice ljudi koji bi se međusobno složili oko nečeg, u vezi sa nekom od tema koje su se tamo nametale. Tu su se sretali neprekidni sporovi, stalne protivurečnosti i neslaganje u mišljenjima. U nekim od tih sporova uzimao sam učešća i ja.

Ali, pre nego što budem rekao zbog čega sam uzimao učešća u tim sporovima i o kojim sam temama ja govorio, reći ću nekoliko reči u vezi sa onim zbog čega sam optužen. U suštini, ja sve do sada ne znam zbog čega sam optužen. Meni su samo rekli da sam ja učestvovao u tim razgovorima kod Petraševskog, da sam

govorio slobodoumno i da sam najzad, pročitao naglas književni spis »Prepiska između Bjelinskog i Gogolja«. Reći ću iskreno da je za mene sve do sada najteže na svetu bilo da odredim šta znači ta reč — slobodouman čovek, liberal. Šta se podrazumeva pod tim rečima? Da nije to čovek koji govori protiv zakona? Ali, ja sam viđao i takve ljude koji smatraju da ako kažu da ih boli glava i to bi moglo da bude nešto protivzakonito, a znam da ima i onih koji na svakom čošku govore ono što im na pamet padne, što im se na jeziku nađe. Ko je zavirio u moju dušu? Ko je odredio stepen prevrtljivosti, štete i pobune zbog kojih mene okrivljuju? Prema čemu je određeno tako nešto? Možda sude po ono nešto reči koje sam izrekao kod Petraševskog. Ja sam tamo govorio tri puta: dva puta sam govorio o knjizevnosti i jednom o predmetu koji uopšte nije političke prirode: o ličnosti i o ljudskom egoizmu. Ne sećam se da je u mojim rečima bilo nečeg političkog i slobodoumnog. Ne sećam se da se kod Petraševskog nekada izrazio do kraja tako kakav i doista ja jesam. No, ja sebe poznajem i ako se optužba zasniva na ono nekoliko reči koje su uhvaćene u letu i zapisane na komadiću hartije, ja se ne bojim čak ni ovakve optužbe iako ona spada u veoma opasne optužbe, jer — nema ničeg ubitačnijeg, neodređenijeg i netačnijeg nego što je nekoliko reči koje su Bog zna odakle istrgnute i koje se sam Bog zna na šta odnose, od nekoliko reči koje neko čuje na brzinu, protumači još brže, i koje su najčešće zapisane na brzinu i nisu ni shvaćene kako valja. No, ponavljam, ja poznajem sebe i ne plašim se čak ni takve optužbe.

Da, ako želeti bolje znači liberalizam, ako je tako nešto slobodoumlje onda sam ja u tom smislu, slobodouman čovek. Ja sam slobodouman čovek u onom smislu u kome se takvim imenom može nazvati svaki onaj čovek koji u dubini svoga srca oseća potrebu da bude građanin, koji oseća da ima pravo da želi dobra svojoj otadžbini jer u svom srcu oseća ljubav prema svojoj otadžbini — jer je potpuno svestan da joj nikada ničim ne može naškoditi. Ali, da li bi ta želja za boljim bila u nečem mogućem ili u nečem nemogućem? Neka mi dokažu da sam ja tražio promene, da sam ja tražio nasilni revolucionarni prevrat, da sam izazivao gnev i mržnju! No, ja se ne plašim dokaza, nikakva dostava me neće nagnati da budem drugačiji nego što jesam, doista, takav kakav sam. Da li je to nekakvo moje slobodoumlje što sam govorio naglas o takvim stvarima o kojima drugi smatraju da im je dužnost da ćute i to ne zbog toga što se plaše da ne kažu nešto protiv vlade (o tome ne može biti ni govora!) nego zbog toga što su to stvari o kojima, po njihovom mišljenju, nije običaj da se govori glasno? Da li je u tome? Ja sam čak uvek osećao nešto uvredljivo u tom strahu od reči — taj strah od reči bi trebalo da bude nešto uvredljivo a ne prijatno za vladu. Doista: zbog čega bi čovek koji je u pravu imao da se plaši za sebe i za svoje reči? To bi

značilo da zakoni nedovoljno štite ličnost i da čovek može da strada zbog jedne obične reči i jedne nesmotrene fraze. Zbog čega smo mi doveli sve do toga da se svaka naglašenija, otvorenija reč koja koliko-toliko liči na neki stav, reč koja je izrečena bez ikakve utaje — smatra za nešto ekscentrično! Ja mislim, kada bismo mi svi bili otvoreniji pred vladom to bi bilo bolje po sve nas. Meni je uvek bivalo nekako tužno kada sam gledao kako se mi svi nekako instinktivno nečega plašimo; ako se okupimo, na primer, u gomili negde na javnom mestu, mi jedan na drugoga gledamo sa nepoverenjem, onako ispod oka, osvrćemo se na stranu, plašimo se nekoga. Kada neko govori o politici, na primer, on govori obavezno šapatom i sa nekim tajanstvenim izrazom na licu iako je pomisao na republiku isto toliko daleka od njegovih ideja kao što je to i sama Francuska. No, reći će mi: »To je i dobro što se kod nas ne viče na svim raskršćima«. Nema sumnje, tako je i niko ne može da kaže ni jednu reč protiv toga, ali preveliko ćutanje, suvišni strah obavijaju naš svakodnevni život nekim mračnim koloritom, sve je prikazano u nekakvoj tužnoj neprijatnoj svetlosti i, što je još uvredljivije — taj je kolorit lažan jer, sav taj strah je neosnovan i suvišan (ja u to verujem), sve te bojazni nisu ništa drugo nego naše izmišljotine i tako mi sami nepotrebno uznemiravamo vladu tom svojom tajanstvenošću i tim svojim sumnjičenjima. Jer, u takvim zategnutim situacijama često dolazi do velike buke oko sitnica. Najobičnija reč koja je izrečena glasno dobija mnogo veću težinu, same činjenice zbog svoje ekscentričnosti dobijaju ponekad kolosalne razmere i sve se tada objašnjava ne običnim nego nekim drugim (neobičnim) razlozima. Ja sam oduvek verovao da je svesno ubeđenje bolje i snažnije od nesvesnog — od onog koje se koleba, koje ne stoji čvrsto i koje može da se sruši u trenutku kada se javi prvi vetar. A do svesti nećeš stići sedeći i ćuteći o svemu. Mi se i sami klonimo uopštavanja, sedimo po kružocima ili čamimo u samoći. A ko je kriv zbog takve situacije? Mi, samo mi i niko drugi — ja sam oduvek tako mislio.

Iako sam ja naveo radi primera ove naše razgovore u društvu, ja lično nisam neki galamdžija i to će vam o meni potvrditi svako ko me poznaje. Ja ne volim da govorim glasno i mnogo čak ni među prijateljima kojih i nemam mnogo, još manje u društvu gde važim za čoveka koji nije mnogo govorljiv, za ćutljivog čoveka koji se ne druži mnogo sa svetom. Ja imam veoma malo poznanstava. Polovina moga vremena odlazi na rad kojim se izdržavam, druga polovina mi je ispunjena bolešću, napadima hipohondrije od kojih patim skoro već tri godine. Jedva mi ostane malo vremena za čitanje i za to da se obavestim o tome šta se u svetu zbiva. Za prijatelje i poznanike ostaje mi veoma malo vremena. A to što sam upravo sada napisao protiv tog sistema opšteg i reklo bi se i sistematskog ćutanja i tajanstvenosti bilo je zbog toga što sam želeo da izrazim svoje

shvatanje o tome — nisam imao namere da se branim. Međutim zbog čega mene optužuju? Zbog toga što sam govorio o politici, o Zapadu, o cenzuri i sličnom? Ali, ko je taj ko nije u naše vreme govorio i razmišljao o tim pitanjima? Zbog čega sam učio, zbog čega je nauka u meni probudila radoznalosti ako nemam prava da kažem svoje lično mišljenje ili da se ne složim sa nekim mišljenjem koje je samo po sebi autoritativno? Na Zapadu se odigrava strašan prizor, traje jedna beskrajna drama. Lomi se i raspada se vekovni poredak stvari. Najosnovnija društvena načela prete svakog trenutka da se sruše i da pri padu za sobom povuku čitavu naciju. Trideset i šest miliona ljudi kao da stavljaju svakoga dana na kartu čitavu svoju budućnost, imanje, opstanak svoj i svoje dece! I to nije slika koja će izazvati pažnju, radoznalost, težnju za znanjem, koja će potresti dušu? To su iste one zemlje koje su nama dale nauku, obrazovanje, evropsku civilizaciju; takav prizor je — lekcija! To je najzad istorija, a istorija je nauka budućnosti. I hoće li posle ovoga optužiti nas kojima su obezbedili izvestan stepen obrazovanja, u kojima su razbudili želju za znanjem i naukama — hoće li nas optužiti zbog toga što smo bili radoznali i što smo govorili o Zapadu, o političkim zbivanjima, što smo čitali savremene knjige i što smo izučavali pokrete na Zapadu — da, zbog toga što smo to izučavali prema našim mogućnostima? Zar će me okriviti zbog toga što ozbiljnije gledam krizu od koje boluje i lomi se nadvoje nesrećna Francuska, zbog toga što možda tu krizu smatram istorijskom neophodnošću u životu tog naroda, kao neko prelazno stanje (ko će to sada sve rešiti?) koje će najzad doneti sa sobom neka bolja vremena? Dalje od ovakvog mišljenja i dalje od ovih ideja nije nikada išlo moje slobodoumlje o Zapadu i revoluciji. Ako sam ja govorio o francuskom prevratu, ako sam dozvolio sebi da sudim o savremenim zbivanjima da li treba iz toga izvesti zaključak da sam ja slobodouman čovek i pristalica republikanskih ideja, da sam ja protivnik samodržavlja i da ga ja podrivam? Nemoguće! Za mene nikada nije bilo ničeg apsurdnijeg od ideje republikanske vlade u Rusiji. Svi koji me poznaju znaju za moje ideje u vezi sa ovim.

O najzad, takva optužba bi bila protivna svim mojim ubeđenjima, mojem obrazovanju. Ja ću može biti još i objasniti sebi zapadnu revoluciju i istorijsku neophodnost sadašnje tamošnje krize. Tamo je nekoliko vekova, pa i više hiljada godina, trajala veoma uporna borba društva protiv autoriteta koji se osvajanjima, nasiljem i pritiskom bio učvrstio na tuđoj civilizaciji. A kako je kod nas? Naša se zemlja nije ni formirala po zapadnom uzoru! Istorijski primeri su nam pred očima: 1. Pad Rusije u tatarsko ropstvo usled slabljenja autoriteta i njegovog usitnjavanja. — 2. Rugoba od novgorodske republike — republike sa kojom se eksperimentisalo tokom nekoliko vekova na slovenskom tlu. — 3. Dva puta se

spasila Rusija i to samo uz pomoć autoriteta i ojačanog samodržavlja: prvi put od Tatara, drugi put u vreme reforme Petra Velikoga kada je samo topla i detinji iskrena vera u svoga krmanoša pružila Rusiji mogućnost da izdrži tako nagli zaokret u pravcu novog života. A i ko je kod nas razmišljao o republici? Ako nam i predstoje reforme čak i onima kojima je do toga stalo mora biti jasno kao dan da te reforme moraju proisteći iz autoriteta koji bi morao biti čvršći za to vreme, jer, inače, čitava stvar može da krene revolucionarnim putem. Ne mislim da će se u Rusiji naći neko ko bi voleo rusku bunu. Primeri su poznati i do danas su svima u sećanju, iako je sve bilo veoma davno. Sada u zaključku ja se sećam svojih reči koje sam već mnogo puta ponovio: počinjući od Petra Velikoga sve što je u Rusiji bilo dobro dolazilo je uvek odozgo, od prestola, a dole — sve do sada nije ničeg bilo osim otpora, tvrdoglavosti i neznanja. Ovo moje mišljenje poznato je mnogima koji mene znaju.

Ja sam govorio o cenzuri i o njenoj velikoj rigoroznosti u naše vreme i žalio sam se na to; ja sam osećao da je došlo do nekog nesporazuma odakle je i nastao ovakav nategnut i za književnost neprijatan poredak stvari. Meni je bilo mučno zbog toga što je zvanje pisca u naše vreme bilo poniženo nekakvim mračnim podozrenjem i što se na pisca, unapred i pre nego što je nešto napisao, gledalo od strane cenzure kao na nekakvog prirodnog neprijatelja vlade; bilo mi je mučno zbog toga što su analizirali njegov rukopis sa očevidnim predubeđenjem. Meni je mučno kada čujem da je zabranjeno neko delo i to ne zbog toga što su u njemu našli nešto liberalno, slobodoumno, nešto što se protivi moralu nego zbog toga što se na primer pripovetka ili roman odveć tužno završavaju, zbog toga što je prikazana odveć mračna slika, pa makar to bila neka tragedija koja nikoga ne optužuje niti koga sumnjiči u društvu, neka tragedija koja se dogodila sasvim slučajno — kao uzgredno. Neka pogledaju sve što sam napisao i ono objavljeno i ono neobjavljeno, neka pogledaju rukopise mojih već objavljenih dela i neka vide kakva su bila pre nego što su bila predata cenzoru — neka pokušaju da nađu u njima makar jednu reč koja bi se protivila moralu i ustanovljenom poretku stvari. Međutim, i prema meni su bile primenjivane slične mere — dela su mi bila zabranjivana — upravo zato što je slika u njima bila prikazana u odveć tamnim bojama. No, kada bi oni samo znali u kakvom se mračnom položaju nalazio autor zabranjenog dela! Ja sam bio prinuđen da provedem čitava tri meseca u situaciji gde mi je bilo gore nego da sam bio bez hleba, jer samo sam radom mogao da obezbedim sredstva za opstanak. Osim toga, lišen svega, obuzet tugom pa i očajanjem (jer, stavimo na stranu ovo novčano pitanje — mučno je videti svoje delo koje si toliko voleo, u koje si uložio toliko truda, zdravlja i najbolje duhovne energije — zabranjeno zbog nekih nesporazuma,

zbog podozrenja) — treba naći mnogo veselih, lagodnijih časova pa napisati za to vreme novo književno delo koje bi blistalo svetlijim, ružičastijim i prijatnijim bojama. A mora se obavezno napisati, jer od nečega se mora živeti. Ako sam ja nešto govorio, ako sam se ja u izvesnoj meri i žalio na nešto (a ja sam se malo i retko na nešto žalio!) — da li to znači da sam ja zagovarao slobodoumlje? Na šta sam se žalio? Na nesporazume. Da, upravo tako: ja sam se iz sve snage trudio da dokažem da je svaki pisac već unapred osumnjičen, na njega se gleda sa nedoumicom, sa nepoverenjem, i ja sam zbog toga krivio same pisce jer oni se i ne trude da pronađu načina za rešenje ovog pogubnog nesporazuma. Pogubnog zbog toga jer teško da može da postoji književnost u takvoj zategnutoj situaciji. Čitavi rodovi umetnosti će tako nestati i satira i tragedija tu ne mogu opstati. Pod ovako strogom današnjom cenzurom ne mogu postojati ni takvi pisci kakvi su Gribojedov, Fonvizin pa čak i Puškin. Satira ismejava porok i najčešće porok — pod maskom vrline. Da li je sada moguće bilo kakvo ismejavanje? Cenzor u svemu vidi aluziju, sumnja u sve, pita se nije li u pitanju neka ličnost, da nema tu mnogo žuči, da ne misli pisac na nečiju ličnost i na određeni poredak stvari. Meni se događalo često da zaboravim tugu i da se grohotom nasmejem nad onim što je cenzor našao da je štetno po društvo i što se ne može štampati, i u mojim i u tuđim rukopisima. Smejao sam se zbog toga što nikom drugom osim cenzoru ne bi u današnje vreme pale na pamet takve sumnje).

U najnevinijoj i najobičnijoj frazi traži se prestupnička misao koju je, kao što se može zapaziti, cenzor otkrio u naporu svojih intelektualnih snaga kao nekakvu večnu, aeizmenljivu ideju koja ne napušta njegovu glavu, misao koju je on sam stvorio mučen strahom i podozrenjem, koju je sam ovaplotio u svojoj mašti, koju je sam obojio užasnim, tamnim bojama — i taj isti cenzor je najzad uništio taj svoj fantom zajedno sa nevinim uzrokom svoga straha — sa onom nevinom, prvobitnom piščevom frazom. Kao da se može skrivanjem poroka i mračnih strana života od čitaoca sakriti činjenica da u svetu postoje poroci i mračne strane života. Ne, autor neće sakriti mračne strane života tako što će ih sistematski prikrivati pred čitaocima, on će samo izazvati protiv sebe sumnje zbog svoje neiskrenosti i neistinitosti. Da li je, uostalom, moguće pisati samo tako — služeći se svetlim bojama? Može li se tamna strana na slici zapaziti bez svetle i obrnuto, može li postojati slika bez svetla i tame zajedno? Mi imamo pojam o svetlosti samo zahvaljujući tome što postoji i tamno. Kažu: opisuj samo hrabrost, vrline. Ali mi i ne možerno da prepoznamo vrlinu bez poroka, sami pojmovi dobra i zla nastali su tako što su dobro i zlo uvek živeli blizu, jedno pored drugoga. Zamislite samo da sam ja prikazao na sceni neznanje, porok, zloupotrebe, oholost, nasilje! Cenzor će me odmah osumnjičiti i pomisliće da ja

govorim o svemu uopšte i bez izuzetaka. Ja ne branim prikazivanje poroka i mračnih strana života! I jedno i drugo mi nije mnogo drago. Ali ja govorim samo rukovođen interesima umetnosti.

Videći, i ubedivši se u to najzad, da između književnosti i cenzure postoji nesporazum (samo nesporazum i ništa više!) — ja sam žalio zbog toga i molio sam se da se ovaj žalosni nesporazum što pre okonča. Zbog toga što ja volim književnost i ne mogu da se ne interesujem za nju, zbog toga što je meni jasno da je književnost jedan izraz narodnog života — ona je ogledalo društva. Sa obrazovanjem i civilizacijom stižu i novi pojmovi i oni treba da budu formulisani da dobiju svoje rusko ime kako bi postali svojina naroda, a zna se da svemu tome ime ne može da stvori narod jer civilizacija ne dolazi od naroda nego odozgo; ime tim pojmovima može da odredi samo ono društvo koje je pre naroda primilo civilizaciju, dakle, viši društveni slojevi, klasa koja je obrazovanjem pripremljena za prihvatanje takvih ideja. Ko će formulisati ideje u takvoj formi da ih narod može prihvatiti — ko će ako neće književnost! Reforma Petra Velikoga ne bi bila tako lako prihvaćena u narodu, narod ne bi bez toga shvatio šta se od njega traži. A kakav je bio ruski jezik u vreme Petra Velikoga? Bio je to pola ruski pola nemački jezik jer je polovina narodnog života bila organizovana po nemačkom uzoru, nemački pojmovi i nemački običaji bili su prikalemljeni na ruski život. Ali, ruski narod ne govori nemački i pojava Lomonosova odmah nakon Petra Velikog nije bila slučajna. Bez književnosti ne može da postoji ni društvo a ja sam gledao kako se ona gasi i, ponavljam to po deseti put, nesporazum do koga je došlo između književnosti i cenzure me je uznemiravao, mučio je. Ja sam govorio — ali ja sam govorio samo o slozi, o ujedinjenju, o uklanjanju nesporazuma. Ja nisam podbadao nikoga oko sebe zbog toga, jer sam ja verovao. Uostalom, ja sam govorio samo sa najbližim prijateljima, sa svojim drugovima književnicima. Je li to neko štetno slobodoumlje?!

Mene okrivljuju zbog toga što sam jedne večeri kod Petraševskog čitao članke »Prepiska između Gogolja i Bjelinskog«. Da, ja sam pročitao taj članak, ali da li onaj ko je ovo prijavio može da kaže prema kome od dvojice Ijudi sam ja bio pristrasniji? Neka se on priseti da li je bilo ne samo u mojim sudovima (od kojih sam se ja uzdržao) nego u intonaciji moga glasa, u mojim gestovima u toku čitanja nečeg što bi moglo da bude shvaćeno kao moja pristrasnost prema jednom od ovih ljudi iz prepiske na štetu drugog? Naravno, on to ne može reći. Pismo (članak) Bjelinskog je bio napisan odveć čudno da bi moglo da izazove neku simpatiju — neko razumevanje. Grdnje ne osvajaju srce, ne privlače ga, a

čitavo je pismo bilo začinjeno grdnjama, u njemu je bilo žući. Najzad, čitav članak je primer tvrđenja bez dokaza — a to je nedostatak od koga se Bjelinski nikada nije mogao izbaviti u svojim kritičkim člancima i on je bivao sve prisutniji po meri kako je bolest iscrpljivala njegove moralne i fizičke snage. Ta su pisma bila pisana za vreme poslednjih godina njegovog života u vreme njegovog boravka u inostranstvu. Ja sam se jedno kraće vreme — veoma malo — poznavao sa Bjelinskim. Kao čovek on je bio izvanredan. Ali, bolest koja ga je odvela u grob slomila je u njemu čak i čoveka. Ona je ogrubila i okamenila njegovu dušu, ona je ožučila njegovo srce. Njegova rastrojena, pritisnuta uobrazilja uveličavala je sve do kolosalnih razmera i nudila mu je takve stvari koje je jedino on mogao da sagleda. Kod njega su se odjednom pojavili takvi nedostaci i takvi poroci od kojih nije bilo ni traga kada je njegovo zdravstveno stanje bilo u redu. Između ostalog, pojavilo se samoljublje — razdražljivo, koje oseća svaku uvredu. U časopisu gde je bio saradnik i u kojem je zbog bolesti malo sarađivao — redakcija mu je vezivala ruke, nisu mu davali da piše previše ozbiljne članke. To je njega vređalo. I, evo, u takvom stanju je on napisao svoje pismo Gogolju. U književnom svetu je mnogima dobro poznata moja svađa i moj konačni raskid sa Bjelinskim tokom poslednjih godina njegovoga života. Poznat je takođe i razlog našeg raskida: to je usledilo zbog ideje o književnosti i tendencija u književnosti. Moje gledište je bilo radikalno suprotno gledištu Bjelinskog. Ja sam prebacivao Bjelinskom zbog toga što je on nastojao da književnosti nametne posebnu književnost i nedostojnu svrhu, zbog toga što je on književnost prizemljivao i zahtevao od nje da ona isključivo opisuje — ako se tako može reći — samo činjenice iz novina ili skandalozna zbivanja. Ja sam mu se suprotstavljao i tvrdio sam da žučne rasprave nikoga neće osvojiti, to može svima samo smrtno da dosadi — to ako budemo svakog koga sretnemo na ulici vukli za dugme od kaputa i silom mu nametali propovedi, ako ga budemo učili pameti. Bjelinski se naIjutio na mene i najzad smo, posle zahlađivanja odnosa, prešli i na svađu u pravom smislu, posle čega se nismo viđali u toku svih poslednjih godina njegovog života. Ja sam odavno želeo da pročitam ta pisma. U mojim očima ta prepiska je važila za veoma značajan književni spomenik. I Bjelinski i Gogolj su znamenite ličnosti. Njihovi uzajamni odnosi su veoma zanimljivi — posebno za mene koji sam se poznavao sa Bjelinskim. Petraševski je slučajno opazio ta pisma u mojoj ruci i pitao me je: »Šta je to?« — i ja, nemajući vremena da mu odmah pokažem ta pisma, obećao sam da ću ih doneti kod njega u petak. Sam sam se izrekao i kasnije sam morao da održim reč. Ja sam pročitao ta pisma (taj članak!) ni manje ni više nego kao književni spomenik (vrednost), čvrsto verujući da to nikoga ne može sablazniti iako članci nisu bili lišeni izvesnih književnih vrednosti — odlika. Što se mene tiče ja se bukvalno ne

slažem ni sa jednim od onih preterivanja kojih ima. Sada molim da se uzmu u obzir sledeće okolnosti: da li bih ja pristao da čitam članak čoveka s kojim sam bio u svađi upravo radi njegovih ideja (to nije tajna, to mnogi znaju!) i to još članak pisan u stanju bolesti, u stanju umne i duševne poremećenosti — da li bih ja čitao taj članak sa namerom da ga istaknem kao obrazac, kao formulu koju bi trebalo slediti? Ja sam tek sada shvatio da sam načinio grešku i da nije trebalo naglas čitati taj članak, ali onda se nisam uzdržao jer, nisam ni sumnjao da mogu biti optužen zbog nečeg sličnog — nisam ni pomišljao da je tako nešto greh. Iz poštovanja prema čoveku koga više nema, prema čoveku koji je bio znamenit u svoje vreme i koga mnogi poštuju zbog nekih njegovih kritičkih članaka napisanih uistinu sa stvamim poznavanjem književnosti — najzad, zbog onog delikatnog osećanja koje sam imao prema njemu povodom našeg sukoba oko ideja koje su mnogima poznate, ja sam pročitao tu prepisku u celini uzdržavajući se od komentara i sasvim nepristrasno.

Pomenuo sam da sam govorio o politici, o cenzuri i tako dalje. No, ja sam samo suvišno opteretio sebe. Ja sam jedino želeo da izrazim način svoga razmišljanja. Nikada ja kod Petraševskog nisam govorio o tim stvarima. Ja sam kod njega govorio samo tri puta ili tačnije — dva puta. Jednom o književnosti povodom spora sa Petraševskim oko Krilova i drugi put o ličnosti i o egoizmu. Uopšte, ja nisam neki mnogo govorljiv čovek i ne volim da govorim glasno tamo gde ima ljudi koje ne poznajem. O načinu mojih razmišljanja i o meni samom zna veoma mali broj ljudi, mojih prijatelja. Ja se klonim velikih sporova i volim da popustim samo da bi me ostavili na miru. Ali, ja sam bio izazvan u tom književnom sporu či ja je tema bila — da umetnost ne trpi tendenciju, da je umetnost sama sebi cilj, da autor treba da se brine jedino o umetničkoj formi a ideja će doći i sama jer — ona je neophodan uslov svakog umetničkog stvaralaštva. Jednom reči, poznato je da je ovakva tendencija dijametralno suprotna svemu onom vrućem, aktuelnom, iz novina, što se danas nameće. Takođe je mnogima poznato da je to moje shvatanje kojeg se ja držim poslednjih godina. Najzad, ovaj naš spor su svi kod Petraševskog pratili i oni mogu da posvedoče šta sam ja govorio. Sve se završilo tako što je postalo jasno da ja i Petraševski imamo iste ideje o književnosti samo nismo bili razumeli jedan drugoga. I taj su zaključak takođe svi čuli. Ja sam najzad primetio da je do spora došlo delom zbog samoljublja, jer ja sam jednom bio izrazio sumnju da Petraševski ima nekih sigurnijih znanja o tom predmetu. Što se tiče druge teme: o ličnosti i egoizmu ja sam tu nastojao da dokažem da među nama ima više ambicije nego stvarnog ljudskog dostojanstva, mi se sami ponižavamo i razbijamo našu ličnost rukovođeni sitničavim samoljubIjem, egoizmom i

bavljenjem besciljnim poslovima. To je čisto psihološka tema.

Ja sam već kazao da u društvu koje se okupljalo kod Petraševskog nije bilo ni najmanje sloge, ni malo jedinstva u pogledu ideja i prvca mišljenja. Sve je ličilo na to da je posredi bio spor koji je jednom započeo da se nikada ne okonča. U ime takvih sporova se i okupljalo ovo društvo — dolazili su radi spora i radi okončanja spora, jer tu se svako rastajao sa idejom da će se sve to obnoviti sledećeg puta i to sa novim snagama osećajući da nije rekao ni deseti deo onoga što je hteo da kaže. Bez tih sporova kod Petraševskog bi bilo veoma dosadno, jer su samo sukobi i suprotstavljanja mogli da okupe zajedno ljude toliko različite po karakteru. Govorilo se o svemu ali ni o čemu isključivo, govorilo se tako kako se govori u svakom kružoku koji se okupi slučajno. Ja sam u to uveren. I ako sam ja učestvovao ponekad u tim sporovima kod Petraševskog, ako sam ja odlazio kod njega ne plašeći se toga što se ponekad tu čuje i poneka strasnija, vatrenija reč, to je bilo zbog toga što sam bio potpuno uveren (ja i sada u to verujem) da je to samo stvar porodičnog kruga, da je to nešto što je stvar poznanika i prijatelja Petraševskog a ne nešto što se odigrava na javnom mestu. Tako je stvarno i bilo, a to što se sada obraća posebna pažnja na sve to što se odigravalo na večerima u domu Petraševskog dolazi otuda, kako se meni čini, što je Petraševski poznat čitavom Petrogradu po svojim nastranostima i ekscentričnostima, zbog toga što su te njegove večeri postale poznate; ja sigurno znam da su glasine preuveličale značaj tih večeri iako su oni koji šire glasine gledali na večeri kod Petraševskog sa podsmehom — ne nalazeći u njima ništa što pobuđuje bojazan. To što se ponekad govorilo dosta otvoreno (to je uvek bilo u vidu izražavanja sumnje i, sve što se tu govorilo bilo je predmet sporova) — to mene nije zbunjivalo. Nije zbog toga što je, po mom mišljenju, bolje da neki veći paradoks i poneka sumnja budu predmet sporova, da izađu pred svet (naravno, ne na trg nego tako — u prijateljskom krugu) nego da sve to ostane tako u čoveku ne nalazeći izlaza — da se tako okameni i ukoreni u njegovoj duši. Javni spor je nešto korisnije od izdvajanja (od usamljivanja). Istina će uvek isplivati na površinu a zdrav razum mora pobediti; tako sam ja gledao na te skupove i sa takvim ubeđenjem sam ponekad odlazio kod Petraševskog. I iskustvo je pokazalo da sam bio u pravu. Na primer, na kraju se sasvim prestalo govoriti o furijerizmu; furijerizam je sa svih strana bio ubrzo obasipan podsmehom, čak i kao doktrina. Da se neko odlučio na skupovima kod Petraševskog da progovori o primenjivanju Furijeovog sistema u našim društvenim prilikama njemu bi se odmah, bez ikakvog okolišavanja, svi nasmejali u oči. Ovo kažem jer sam uveren u istinitost mojih reči.

Što se tiče pitanja da li je bilo nekog skrivenog (potajnog) cilja u tom društvu Petraševskog, može se pouzdano kazati, imajući u vidu sva ona neslaganja i svu onu zbrku pojmova, karaktera, raznih ličnosti, raznih specijalnosti, sve one sporove koji su ponekad dobijali izgled otvorenih sukoba, no, koji su ipak ostajali samo sporovi i ništa više — da, može se tvrditi da u takvom haosu nije bilo moguće imati neki skriveni (potajni) cilj. Tu nije bilo ni trunke jedinstva i nije ga moglo biti do skončanja vekova — nikada. Iako ja nisam poznavao sve niti društvo u celini, sudeći po onome što sam video, smem sigurno da tvrdim da se ne varam.

Sada treba da odgovorim i na poslednje pitanje i moj odgovor će biti završni deo moga pravdanja. To je pitanje: da li je Petraševski kao čovek štetan i u kojoj meri je on opasan po društvo? Kada mi je ovo pitanje bilo postavljeno prvi put ja nisam mogao da odgovorim direktno. Pre tog odgovora ja sam morao u sebi da odgovorim na čitav niz pitanja, da razjasnim sebi mnoge sumnje koje su me istoga časa bile obuzele i ja sve to nisam mogao da odgonetnem na licu mesta, sve je to zahtevalo da se uzmu u obzir mnogi drugi razlozi i zbog toga sam ja čekao ne znajući šta da odgovorim. Sada, kada sam sabrao brojne razloge, ja nudim i ta svoja prethodna razmišljanja i sam odgovor na pitanje koje mi je postavljeno — a moj odgovor je posledica tih mojih razmišljanja.

Prvo, kada mi se postavlja pitanje da li je Petraševski opasan po društvo, ja to razumem kao pitanje da li je on pre svega opasan kao furijerista, kao sledbenik i propagator Furijeovog učenja. Meni su pokazali svesku ispisanu sitnim rukopisom i rekli su mi da ja verovatno poznajem taj rukopis. Ja ne poznajem rukopis Petraševskog, jer mi se nikada nismo dopisivali i ja nikada nisam pomišljao da bi se mogao upuštati u pisanje — da bude neki autor. Ja to kažem pouzdano. I zbog toga, ja apsolutno ništa ne znam o Petraševskom kao o čoveku koji propagira furijerističke ideje. Meni su poznata samo njegova naučna shvatanja. Pa čak on i ja nismo ni u naučne sporove stupali često — skoro nikada — jer naš bi se razgovor odmah pretvarao u sukob. To je on vrlo dobro znao. Što se tiče planova i zadataka Petraševski meni nikada nije o tome govorio i meni je apsolutno nepoznato da li je on imao planova ili nije. Osim toga, ako je nečeg sličnog kod njega i bilo, o čemu ja ništa ne znam, on nije bio sa mnom u nekim posebno bliskim odnosima i verovatno (ja sam u to uveren sasvim) bi od mene tako nešto sakrio — on meni o tome ne bi rekao ni jedne reči. Ja, sa svoje strane, nisam ni imao želje da saznam neke njegove tajne. I zbog toga ja apsolutno ništa ne mogu da kažem o Petraševskom kao pristalici Furijea — mogu da kažem samo nešto što može da bude od naučnog interesa.

Poznato mi je da Petraševski ceni sistem Furijea. Naravno, kao furijerista on je želeo da ga i drugi shvate — da se solidarišu s njim. Mene su pitali: trudi li se on da stvori učenike? Ne dovodi li on sebi učitelje iz raznih školskih ustanova sa namerom da ih posveti u svoje učenje i da preko njih širi furijerističke ideje među omladinom? Odgovaram: ne mogu sa sigurnošću ništa da kažem u vezi sa ovim pitanjem, jer ne raspolažem sa dovoljnim brojem podataka — ja apsolutno ništa ne znam o tajnama Petraševskog. Rekli su mi da među poznanicima Petraševskog ima i učitelja — na primer Tol. No, ja se sa Tolom uopšte ne znam i tek nedavno sam saznao da je on učitelj. Što se tiče Jastržembskog ja sam doznao da je on učitelj tek onda kada je govorio o političkoj ekonomiji. Ni jednog drugog učitelja ja ne poznajem. Pošto nisam bio ne samo u bliskom nego ni u nekim daljim odnosima sa Tolom ja ništa ne znam ni o njegovom poznanstvu sa Petraševskim, ne znam ni kada su se oni upoznali niti u kakvim su odnosima bili ranije — jednom reči, mene nije zanimalo da saznam tako nešto. Što se tiče Jastržembskog ja sam imao prilike da saznam neka njegova gledišta u vezi sa ekonomskim problemima, dva puta sam ja bio u prilici da ga slušam. On je, kako se meni čini, ekonomista u naučnom smislu i dozvoljava socijalizam onoliko koliko to čine i najstrožiji profesori naučnih disciplina. Jer, socijalizam je sa svoje strane doneo mnogo naučne koristi svojim kritičkim i statističkim analizama. Jednom reči, ja držim da je Jastržembski daleko od nekog furijeriste i da on nema šta da uči kod Petraševskog. Dodajem Jastržembskog kao čoveka lično ja uopšte ne poznajem. Ja sa njim nisam nikada stupao u razgovor i koliko znam, i njegovi odnosi prema meni su bili isto takvi. Ja ne poznajem potpunije način njegovog mišljenja (ideja) a isto tako i on ne poznaje moj način gledanja na stvari. I tako, ja mogu da sudim o Petraševskom kao čoveku koji propagira jedno učenje samo po nagađanjima, po pretpostavkama.

Međutim, na osnovu nagađanja ja ne mogu ništa da tvrdim. Ja znam da moja izjava neće biti prihvaćena kao nešto konačno, suštinsko, pa ipak ona ostaje to što je — moja izjava. Šta će biti ako ja budem pogrešio? Greška će pasti na moju savest. Meni su pokazali rukopis za čije postojanje ja ranije nisam znao. Ja sam pročitao jednu frazu iz tog rukopisa. U toj frazi je izražena želja da što pre dođe do trijumfa Furijeovog učenja. Ako je čitav rukopis u tom smislu i ako je Petraševski taj rukopis priznao za svoje delo onda je on, naravno, nastojao da širi Furijeovo učenje. No, da li je do sada stvarno preduzimao neke mere u tom smislu — ja to ne znam. Meni nisu poznate njegove tajne i mislim da se meni, najzad, može verovati. Niko ne može da potvrdi da sam ja sa Petraševskim bio nekada u posebno bliskim odnosima. Ja sam kod njega svraćao petkom kao poznanik i ništa više. Meni nisu poznati nikakvi njegovi planovi, ja sam prvi put

video taj rukopis čiji mi sadržaj, osim jedne fraze, uopšte nije poznat. I tako — da li je on nešto činio, da li je preduzimao neke mere ja o tome ne mogu ništa da kažem. Ali neka mi bude dozvoljeno da izložim neka svoja lična razmišljanja koja predstavljaju deo mojih najdubljih uverenja, o kojima sam ja dugo razmišljao i koja su i ranije bila takva — zbog toga sam ja povodom prvog pitanja u vezi sa krivicom Petraševskog postupio onako — nisam, naime, ništa pozitivno odgovorio. Ja znam kako su u očima sudija koji sude Petraševskom važni takvi dokazi kao što su knjige, rukopisi, razgovori zapisani u odlomcima — fragmentarno. Ali, pošto su me pitali o Petraševskom neka mi bude dozvoljeno da izložim svoje gledište o čitavom tom slučaju.

Petraševski veruje u Furijea. Furijerizam je miroljubiv sistem, on očarava dušu svojom prefinjenošću, osvaja srce onom ljubavlju prema čovečanstvu koja je oduševljavala Furijea kada je stvarao svoj sistem i začuđuje um svojom harmonijom. On ne privlači žučnim napadima, nego oduševljava ljubavlju prema čovečanstvu. U tom sistemu nema mržnje. Furijerizam ne pretpostavlja političku reformu, njegova reforma je ekonomska. On ne preti ni vladi ni svojini a na jednoj od poslednjih sednica skupštine Viktor Konsideran, predstavnik furijerista, svečano je izjavio da furijerizam ne udara ni na porodicu. I najzad, taj sistem je kabinetski sistem i on nikada neće biti popularan. Za sve vreme dok je trajao februarski prevrat furijeristi nisu ni jednom izašli na ulice, oni su ostali u redakciji svoga časopisa gde oni već više od dvadeset godina provode vreme razmišljajući o budućim milinama svojih falansterija. Ali, nema sumnje taj sistem je štetan, prvo, već samim tim što je sistem. Drugo, bez obzira što tako mnogo obećava, taj sistem je utopija i to od onih najneostvarljivijih. Šteta koju izaziva takva utopija je — ako mi se dozvoli da se tako izrazim — više komična šteta nego ona koja izaziva užas. Nema socijalnog učenja koje je do te mere ismejano, izviždano i toliko nepopularno kao što je to slučaj sa Furijeovim učenjem na Zapadu. Taj sistem je odavno mrtav i njegovi sledbenici ne primećuju da su i sami samo živi mrtvaci i ništa više. Na Zapadu, u Francuskoj u ovom trenutku svaki sistem i svaka teorija su nešto štetno za društvo jer izgladneli proleteri se u očajanju hvataju za sve, oni su spremni da od svega načine sebi barjak. Tamo je sada momenat krajnosti — isključivosti. Tamo glad tera ljude na ulicu. Ali furijerizam je zaboravljen i prezren, čak i kabetizam, učenje od koga ničeg apsurdnijeg nije ni bilo na svetu, uživa kudikamo više simpatija. Što se tiče nas, Rusije i Petrograda, dovoljno je proći dvadesetak koraka ulicom pa da se čovek ubedi da furijerizam kod nas može da postoji samo ili u nerazrezanim listovima knjige ili u tihim, nezlobivim, sanjarskim dušama i to uvek samo u obliku idile ili poeme u dvadeset četiri pevanja u stihovima.

Furijerizam ne može da nanese ozbiljnije štete. Prvo, ako bi takva šteta bila i veća samo njegovo rasprostranjivanje je utopija jer to je nešto što ide neverovatno sporo. Da bi se furijerizam u celini shvatio njega treba izučiti — a to je čitava nauka. Treba pročitati desetine tomova. Može li takav sistem nekada da bude popularan! Možda ga treba širiti ex cathedra preko profesora? Ali to je fizički neizvodIjivo već zbog toga jer je furijeristički sistem obiman! No, ponavljam, ozbiljnije štete ne može da bude od Furijeovog sistema i ako furijerista može nekome da nanese štete to je on sam, prema mišljenju svih koji imaju zdravog razuma. Jer najviši stepen komike za mene je u onom — nije nikome potrebna akcija! Furijerizam je, a zajedno s njim i svako zapadno učenje, nešto što ne odgovara našem tlu, on nije po meri našim prilikama, to nije nešto što odgovara karakteru naše nacije — i još, s druge strane, to je produkat Zapada, on je izraz tamošnjeg, zapadnjačkog načina mišljenja i produkat njihovih odnosa — a tamo se sada rešava po svaku cenu proletersko pitanje — pa prema tome furijerizam kao nešto neophodno u naše vreme i kod nas gde uopšte nema proletarijata, može da bude nešto što je smrtno dosadno i smešno. Aktivnost furijerista kod nas bi bila nešto apsolutno nepotrebno i potpuno komično. Evo zbog čega, prema mom nagađanju ja mislim da je Petraševski pametniji čovek i zbog toga ja nisam nikada ozbiljnije sumnjao da bi on mogao da pođe dabe od kabinetskog poštovanja prema Furijeu. Sve ostalo ja sam uistinu uvek bio spreman da primim kao šalu. Furijerist je nesrećan a ne kriv čovek — to je moje mišljenje. Najzad, po mom mišljenju, ni jedan paradoks, koliko god ih bilo, nije mogao da se održi duže sam po sebi, samo uz pomoć svojih snaga. Tako nas uči istorija. Dokaza za to imamo u Francuskoj gde su u toku jedne godine pali skoro svi sistemi jedan za drugim čim su stvari stigle do provere u stvarnosti — do eksperimenta. Uzimajući sve to u obzir — da sam ja i znao, na primer (a ja to ne znam, ponavljam to još jednom) da se Petraševski ne plaši nimalo podsmeha i da sasvim ozbiljno radi na rasprostranjivanju furijerizma, ja bih se ipak uzdržao od tvrđenja da je on opasan i da može da nanese neku ozbiliniju štetu. Prvo, na koji način bi Petraševski mogao da bude štetan kao propagator furijerizma? To je iznad mojih pojmova. Smešan da, a ne štetan! To je moje mišljenje i to je ono što ja po savesti mogu da odgovorim na pitanje koje mi je postavljeno.

Najzad, ja znam još o nečem o čemu nc mogu da ćutim, to je jedno čisto svakodnevno zapažanje. Ja sam se odavno uverio da Petraševski pati od neke vrste samoljublja. Gonjen tim osećanjem samoljublja on je pozivao kod sebe petkom društvo, zahvaljujući tom samoljublju njemu ti susreti petkom nisu bili dosadni. On je iz samoljublja skupljao knjige i izgleda njemu se to sviđalo što

svi znaju da on poseduje retka izdanja. Uostalom, sve su ovo samo moja zapažanja, moja nagađanja jer, ponavljam, sve što ja znam o Petraševskom je nepotpuno i nedovoljno — ja znam prema nagađanjima koja se temelje na onome što sam video i slušao.

To je moj odgovor. Ja sam kazao istinu.

Fjodor Dostojevski

SASLUŠANJE F. M. DOSTOJEVSKOG — PODACI PO FORMULARU

Na ovde priložena preliminarna pitanja koje određuje istražna komisija imenovana s najvišeg mesta dužni ste da odgovorite kratko i jasno, i samo istinu — po tačkama koje slede:

1. Vaše ime, prezime i nadimak, godina rođenja, koje ste vere i da li ste u vreme određeno za to vršili obrede koje vera nalaže?

— Fjodor Mihajlov Dostojevski, dvadeset i sedam mi je godina, pravoslavne sam, grčko-ruske vere. Obrede koje nalaže vera vršio sam u vreme koje je predviđeno za to.

2. Ko su vam roditelji, gde se oni nalaze, ako su živi?

— Otac mi je bio vojni lekar, titularni sudski savetnik Dostojevski. Majka mi je trgovačkog porekla. Oboje su umrli.

3. Gde ste se školovali, ko vas je izdržavao i kada ste završili školovanje?

— Školovao sam se u Glavnoj inžinjerijskoj akademiji i izdržavao sam se od vlastitih prihoda. Školovanje sam završio u oficirskoj klasi Glavne inžinjerijske akademije hiljadu osam stotina četrdeset i treće godine.

4. Da li ste u službi i kada ste stupili u službu, kakvu dužnost vršite i koji čin

imate; takođe, da li ste do sada bili pod istragom i ako ste bili, zbog čega je to bilo?

— Stupio sam u aktivnu službu nakon završetka najvišeg oficirskog kursa Glavne inžinjerijske akademije 1843-će godine u kartografsko odelenje inžinjerije. Podneo sam ostavku 1844-te godine, u činu poručnika. Do sada nisam bio na sudu niti pod istragom.

5. Da li imate nekretninu ili sopstveni kapital a ako nemate čime ste, kojim sredstvima, izdržavali sebe i svoju porodicu, ako je imate?

— Posle smrti roditelja nasledio sam zajedno sa ostalom našom porodicom koja je ostala iza njih, imanje koje broji oko stotinu duša i koje se nalazi u Tulskoj guberniji. Ali 1845-te godine, posle uzajamnog sporazuma sa familijom, ja sam se odrekao dela koji meni pripada pod uslovom da mi se istovremeno isplati određena novčana suma. Sada ne raspolažem ni nekretninom ni kapitalom. Sredstva za izdržavanje obezbeđivao sam književnim radom i tako živim i sada.

6. S kim ste bili u bliskim i prisnim odnosima i s kim ste se češće viđali?

— Potpuno iskrenih odnosa nisam imao ni s kim osim sa mojim bratom, inžinjerijskim potporučnikom u ostavci, Mihailom Dostojevskim. Prijateljskih poznanstava sam imao nekoliko, najbliži je bio sa porodicom umetnika Majkova, sa doktorom medicinskih nauka Janovskim, sa Durovom, sa Palmom, s Pleščejevim, s Golovinskim i Filipovim. Češće susrete sam održavao sa mojim bratom Mihailom, sa doktorom Janovskim kod koga se lečim već dve godine od moje bolesti i sa Andrejem Aleksandrovičem Krajevskim u vezi sa mojom tešnjom saradnjom u »Otadžbinskim zapisima, časopisu koji on izdaje.

7. Kakve ste odnose održavali u zemlji i u inostranstvu?

— Osim sa poznanicima iz Petrograda družio sam se i sa mojim rođacima iz Moskve. Ni s kim u inostranstvu nisam bio ni u kakvim odnosima.

Inžinjerijski poručnik u ostavci

Fjodor Mihajlov Dostojevski

SVEDOČENJE F. M. DOSTOJEVSKOG

Pitanje: Da li odavno poznajete Petraševskog? Odgovor: Sa Petraševskim se poznajem tačno tri godine. Prvi put sam ga video u proleće 1846-te godine.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Šta vas je navelo da se upoznate sa Petraševskim?

Odgovor: Do našeg poznanstva je došlo slučajno. Ja sam bio, ako se ne varam, zajedno sa Plješčejevom u poslastičarnici blizu Policijskog mosta i čitao sam novine. Video sam da je Plješčejev stao i da razgovara sa Petraševskim ali nisam zagledao Petraševskog u lice. Nakon nekih pet minuta ja sam izašao. Nisam bio stigao ni do Velike Morske ulice kada me je Petraševski stigao, stao je pored mene i odjednom me je upitao: »Kakva je ideja vaše buduće pripovetke, dozvolite da vas upitam?«. Pošto nisam bio zagledao Petraševskog u poslastičarnici i pošto on tamo nije sa mnom progovorio ni jedne reči, meni se učinilo da je Petraševski neki čovek sa strane koji me je presreo na ulici, a ne onaj poznanik Plješčejeva. Pristigao je i Plješčejev i razjasnio je moju nedoumicu: mi smo progovorili reč-dve i stigavši do Male Morske rastali smo se. Tako je Petraševski od prve privukao moju pažnju, pobudio radoznalosti kod mene. Taj moj prvi susret sa Petraševskim dogodio se uoči moga odlaska u Revel a kasnije sam ga video tek u toku zime. Učinilo mi se da je to veoma originalan čovek koji nije neki praznoglav čovek, primetio sam kod njega veliku načitanost, znanja. Prvi put sam otišao kod njega negde u vreme posta, četrdeset i sedme godine.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Da li ste često posećivali njegove večeri?

Odgovor: U toku prve dve godine našeg poznanstva ja sam odlazio kod Petraševskog veoma retko; ponekad nisam odlazio po tri, pa i po četiri i više meseci. U toku poslednje zime počeo sam da odlazim kod njega češće. Ali opet, jednom u mesec dana tek. Uostalom, ne redovno. Nekada sam bio dva puta uzastopce a drugi put sam izostajao čitav mesec. Tako, na primer, u toku marta meseca nisam bio ni jednom. Počeo sam češće da odlazim iz radoznalosti; osim toga tamo sam sretao i neke poznanike. Najzad, ja sam ponekad uzimao učešća u razgovorima, u sporovima koji se nikada nisu završavali u toku jedne večeri i to me je i nehotice privlačilo da odem i sledeći put i da okončamo spor.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Koliko je ljudi dolazilo na te večeri i ko je među njima bio stalni posetilac tih večeri?

Odgovor: Deset, petnaest, dvadeset pa ponekad čak i po dvadeset i pet ljudi.

Među poznanicima Petraševskog ja do sada nekima ne znam ni prezime. Tako sam, na primer, prezimena Ahšarumova i Berestova saznao tek u vreme hapšenja. Isto to važi i za Kropotova koga sam ja video čini mi se, samo jednom u Petraševskog. Što se tiče Kašina ja njega ne bih mogao da prepoznam i nikad ga nisam video kod Petraševskog. Meni su najbliži bili: Pleščejev, Durov i Palm. Osim toga, poznavao sam Desbuta mlađeg, Kajdanova, Ljvova, Mombelija, Balasoglua i Filipova. Oni su kod Petraševskog dolazili veoma često, ali sećam se, i oni nisu dolazili svaki put. Kajdanov je bio jedno četiri puta u toku zime, Kuzmin jednom, Pleščejev jedno četiri puta, ne više. Desbuta starijeg ja se gotovo ne sećam. On, njegov brat, Kajdanov, Palm gotovo nikad nisu uzimali učešća u zajedničkim razgovorima. Među onima koje sam ja odveo kod Petraševskog bili su Golovinski i moj brat. Golovinski se spremao na put u Kazan. Saznavši o tome od mene slučajno Petraševski je rekao da bi imao da pošalje jedno pismo u Kazan po Golovinskom i ja sam obećao da ću dovesti Golovinskog. Golovinskog sam ja nagovorio da pođe i on je već znao po čuvenju za Petraševskog i jednom se i kod mene raspitivao za njega. Ja sam odveo Golovinskog samo da ga upoznam sa Potraševskim i njegovim poznanicima znajući da će on biti kod Petraševskog dva puta ne više, pre svog polaska na put, mislio sam da tako neću ni jednom ni drugom nametati neko dosadno poznanstvo, jer to je kratko vreme njihovog međusobnog poznanstva. Golovinski je tamo bio ukupno dva puta.

Brat moj, Mihailo Dostojevski upoznao se sa Petraševskim, takođe, preko mene kada je živeo kod mene nakon svog povratka iz Revela. On je Petraševskog video prvi put kod mene i ovaj ga je pozvao da poseti njegove večeri, ja sam poveo brata da se upoznaju i da se malo razonodi, jer nakon povratka iz Revela on nije nikoga poznavao u Petrogradu i tugovao je za svojom porodicom. Ali moj brat nije nikada uzimao učešća u razgovorima kod Petraševskog. Nisam čuo da je nekada rekao ni dve reči. Svi koji su dolazili kod Petraševskog to znaju. On je odlazio ređe nego ja i ako je odlazio činio je to iz radoznalosti i kao porodičan čovek koji nije mnogo bogat i koji uvek radi; on je sebi uskraćivao skoro sva zadovoljstva i eto, nije mogao sebe da liši ove jedine razonode: hteo je da održi

makar mali krug poznanstava kako ne bi sasvim podivljao u domaćem kutku. Ja ovo kažem zbog toga jer se moj brat upoznao sa Petraševskim preko mene, on nije kriv zbog tog poznanstva kao što nije kriv za nesreću svoga brata i njegove porodice. Jer, ako smo ja i moji drugovi u toku ova dva meseca tamnovanja podneli toliko tuge i muke, on je u poređenju sa nama pretrpeo i deset puta više. On je po prirodi slaboga zdravlja, naklonjen je sušici i povrh svega duševno je patio za svojom porodicom koja bi bukvalno stradala od tuge i nevolje, gladi i lišavanja u vreme njegovog odsustvovanja. Zbog toga će ovo hapšenje za njega biti pogibija u bukvalnom smislu, jer on je najmanje od svih kriv. Ja smatram da sam dužan da kažem ovo, jer znam da on nije ni u kom pogledu kriv, ni rečju ni delom, — ni u mislima nije počinio ništa.

Najčešće su dolazili Čirikov, Dejev, Maderski ali oni su stanovali u istoj kući sa Petraševskim.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Poznato je da je na skupu kod Petraševskog 11-oga marta Tol održao govor o poreklu religije dokazujući između ostalog da religija ne samo što nije nešto potrebno u društvenom smislu nego je čak i nešto štetno. Objasnite šta znate o tome.

Odgovor: Ja sam o Tolovoj besedi o religiji čuo od Filipova koji mi je kazao da se on tome usprotivio. Ja lično te večeri nisam bio kod Petraševskog.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Na skupu kod Petraševskog 18-og marta Jastržembski je održao besedu o naukama i između ostalog je tvrdio da statistika u pravom smislu ne bi trebalo da se naziva statistika — ona je po njemu društvena nauka — ali budući da je veliki knez naredio da se zove statistika, nema druge, moramo je tako i zvati. Objasnite šta znate o tome.

Odgovor: Nisam bio i nisam ništa čuo. U toku marta meseca, od prvog do dvadeset i petog, ja sam bio bolestan i izlazio sam iz kuće samo radi najnužnijih potreba.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Poznato je da je na skupu kod Petraševskog 25-og marta bilo reči o

načinu na koji bi trebalo organizovati i aktivirati potčinjene da se suprotstavljaju vlastima. Durov je tvrdio da bi svakome trebalo ukazati na početak zla, to jest na zakon i na cara. Suprotno od toga, Berestov, Filipov, Kajdanov i Balasoglo su govorili da treba pripremati potčinjene da se suprotstave prvoj i neposrednoj vlasti i da tako, idući od nižih prema višima polako i kao pipajući, stignemo do korena zla. Objasnite šta znate o tome.

Odgovor: Ja toga puta nisam bio kod Petraševskog. O tom razgovoru sam čuo od Filipova.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: U toku tih razgovora Filipov je rekao: »Naš sistem propagande je najbolji i odstupiti od njega značilo bi odstupiti od mogućnosti ostvarenja naših ideja«. Objasnite te reči.

Odgovor: (upisan rukom nepoznatog lica). Nije bio na skupu i nije o ovome ni pitan.

Pitanje: Na skupu kod Petraševskog 1-og aprila Petraševski je govoreći o cenzuri tvrdio, da bez obzira na to što cenzura ograničava mogućnosti bržeg razvitka, ona donosi i neke koristi, jer izbacujući apsurdnosti iz nekog dela ona tom delu stvara realan i pristojan izgled; obrnuto, kada bi cenzura bila ukinuta pojavilo bi se mnoštvo ljudi vođenih ličnim strastima i pobudama koji bi, bez obzira na to što su svojim talentom obezbedili sebi mesto u literaturi, bili prepreka za razvitak čovečanstva i ostvarivanje onih ciljeva koji su svima njima dragi. Objasnite to.

Odgovor: Slično mišljenje sam čuo od Petraševskog.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Na istom sastanku u toku razgovora o oslobođenju seljaka bilo je reči da bi to trebalo da bude ideja svih — to oslobođenje seljaka, tih ugnjetavanih mučenika, ali vlada nije u stanju da ih oslobodi jer nemoguće je osloboditi ih bez davanja zemlje; ako seljake budu oslobodili dajući im i zemlju moraće da obeštete spahije a za tako nešto nema sredstava; ako bi pak oslobodili seljake bez zemlje ili ako ne bi obeštetili spahije na ime zemlje vlada bi morala da se posluži revolucionarnim sredstvima; ali na koji način pristupiti oslobođenju seljaka bez volje vlade, o tome nije ništa rečeno niti objašnjeno. Šta znate o

merama koje su predviđene za tako nešto.

Odgovor: Slušao sam čitav taj razgovor. Sećam se reči Golovinskog, on je govorio sa zanosom ali nekog konačnog zaključka o oslobođenju putem pobune ja se ne sećam i tvrdim da su se tada svi razišli bez nekog rešenja u vezi sa tim pitanjem. Sve se završilo velikim sporom.

Fjodor Dostojevski

U svom usmenom iskazu ja sam priznao da je Golovinski prihvatao mogućnost iznenadne pobune seljaka, jer oni su već dovoljno svesni težine svoga položaja. U tome je i bio smisao pitanja koje mi je postavljeno, ali ja ga u početku nisam razumeo. Smatram da mi je dužnost da dodam da je Golovinski izražavao tu ideju kao fakat a ne kao neku svoju želju, jer dopuštajući mogućnost oslobađanja seljaka on je bio daleko od ideje o pobuni i od revolucionarnog načina izvođenja akcije. Tako mi se uvek činilo na osnovu razgovora sa Golovinskim.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Opovrgavajući ono što je tvrdio Golovinski Petraševski je tvrdio da prilikom oslobađanja seljaka mora neminovno da dođe do sukoba među staležima, a to je već nevolja samo po sebi i ta nevolja može biti i veća jer se iz toga može izroditi vojni despotizam ili, što je još gore — duhovni despotizam. Objasnite šta se podrazumevalo pod vojnim a šta pod duhovnim despotizmom?

Odgovor: Sećam se da je Petraševski pobijao Golovinskog. Odgovor Golovinskog nisam zapamtio sasvim dobro iako se on, koliko se sećam, upustio u široko objašnjavanje svoje ideje. Možda sam ja u tom trenutku bio zaokupljen nekim drugim razgovorom. Ne sećam se do detalja kako je bilo, ne mogu da odgovorim jasno na ovo pitanje i zbog toga sam prinuđen da to pitanje ostavim bez odgovora.

Fjodor Dostojevski

Što se tiče Petraševskog sećam se da je on govorio o nužnosti reformi: pravne reforme i reforme cenzure pre rešavanja seljačkog pitanja i čak je nabrajao preimućstva koje imaju »kreposni« seljaci nad onima koji su slobodni s obzirom na sadašnji način vođenja sudskog postupka. Ali, ne sećam se tačno šta su mogle da znače reči: vojni i duhovni despotizam. Osim toga i Petraševski je ponekad govorio nejasno i nepovezano tako da ga je bilo teško ra-

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Na tom istom sastanku Petraševski je, govoreći o načinu vođenja sudskog postupka tvrdio da u našem načinu vođenja sudskog postupka koji je zamršen, složen i koji je se rukovodi predubeđenjima, pravda ne može biti ostvarena, a ako u hiljadu primera postoji jedan gde je pravda zadovoljena to se dogodilo onako, slučajno; jedini način vođenja sudskog postupka koji bi doveo do ostvarivanja takvog cilja, to jest zadovoljenja pravde — bio bi način javnog izvođenja sudskog postupka — juri. Objasnite to.

Odgovor: Tako je bilo rečeno.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: U toku tog istog razgovora Petraševski je objasnio da ne treba zahtevati izmene u načinu vođenja sudskog postupka, treba podanički moliti za to, jer vlada bi, i u slučaju da odbaci i u slučaju da usvoji takvu molbu, dovela sebe u još gori položaj. Ako bi odbacila molbu jednog staleža ona bi ga okrenula protiv sebe i na taj način bi naša ideja zakoračila napred. Ako bi pak uslišila molbu ona bi sebe oslabila i time bi pružila mogućnost da se zahteva i više od toga i tada bi opet, naša ideja krenula napred. Objasnite šta o tome znate.

Odgovor: Bilo je reči o tome. Smisao je, po mom mišljenju, jasan sam po sebi, bez objašnjavanja.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Na tom istom sastanku Golovinski je govorio da promena vlade ne može da nastupi odjednom, prethodno će biti potrebno zavesti diktaturu. Ponudite objašnjenje za ovo.

Odgovor: Bez obzira na to što je prošlo dosta vremena od tada ja sam se trudio da saberem sva svoja sećanja o tom susretu te večeri i setio sam se mnogih razgovora, ali nikako se ne sećam da su bile izrečene i takve reči o našoj vladi.

Golovinski je uzimao reč i govorio pred svima dva puta. Prvi put je govorio o nasušnosti pitanja kreposnih seljaka, o tome da se svi zanimaju za to pitanje i još — i o tome da je sudbina seljaka stvamo dostojna svake pažnje. Drugi put je, odgovarajući Petraševskom, podržao svoje mišljenje da je rešenje seljačkog pitanja važnije od zahteva za reformama u oblasti prava i cenzure. I jednom i

drugi put on je govorio veoma kratko, prvi put ne više od deset minuta a drugi put negde oko četvrt časa, ja se toga tačno sećam, i oba puta je i počeo i završio razgovorom o seljacima ne upuštajući se u druge teme. Za tako kratko vreme on nije mogao da se dotakne ničeg drugog osim tema koje sam gore pomenuo o kojima je on i govorio. Ali da se upustio u razgovore o takvim stvarima kao što je promena vlade i još da se u to podrobnije udubio (jer, ako je on govorio da vlada ne može da se promeni odjednom on je morao da kaže makar nekoliko reči u cilju objašnjenja svoga mišljenja s obzirom da je u pitanju značajna tema; osim toga, kako je meni i rečeno u pitanju koje mi je postavljeno, on se stvarno upustio u detalje jer — kako i pitanje samo kaže — on je predložio i mere, to jest rekao je: »treba uvesti điktaturu«, pa prema tome, sasvim bi prirodno bilo da je o tome rekao makar dve reči: kakvu diktaturu) — ponavljam to, on bi obavezno prešao od svoje stare teme na neku drugu temu, osim toga, on bi — ako bi već do takvih detalja išao — govorio o tome o čemu do tada nije bilo reči, on bi to učinio na neki drugi način i nekim drugim povodom, a povoda je imao, i najzad da je imao namere da o tome šire govori — on ne bi govorio ne deset minuta nego mnogo duže, govorio bi, na primer, dvadeset minuta. (Što se tiče vremena trajanja govora Golovinskog ja se nadam da su moja sećanja tačna a takođe se nadam da niko neće moći da kaže drugačije). Prema tome, ako je čak i bilo rečeno nešto slično to je bilo rečeno, iz razloga koje sam gore izložio, onako u prolazu, nekako letimice i među drugim rečima, to je bilo rečeno bez pridavanja nekog većeg značaja svemu tome i ne bi trebalo da čudi ako sam ja ne samo nešto zaboravio od toga nego ako sam i mnogo toga propustio da čujem u onom trenutku — onda, u toku samog tog razgovora. Osim toga, izrečene su bile ne te reči po mom mišljenju, već samo nešto što liči na to, nešto, na primer, tako da to uopšte tako bude prilikom promene svake vlađe a ne prilikom promene naše vlade.

Ja sam gore napisao ako je čak i bilo rečeno. Time nisam uopšte imao nameru da tvrdim da je iskaz koji je dao Golovinski netačan. Ja sam samo hteo da kažem da ovim rečima Golovinskog (ako su takve reči čak i bile izrečene) očividno pridat preuveličani značaj, želeo sam da kažem da je sve to bilo nemoguće prosto fizički jer bilo je premalo vremena za vođenje razgovora o takvim značajnim, novim temama, da i ne pominjem ono neočekivano preskakanje na druge, na nove teme do koga je došlo iz razloga koji meni nisu poznati. I tako, možda je i rekao tako nešto, ne sećam se dobro, ali to je bilo rečeno u prolazu i uopšte, a ne kao neka želja za promenom naše vlade.

U jednom svom odgovoru na pitanje koje mi je postavljeno u vezi sa

Golovinskim ja sam rekao da Golovinskog poznajem lično, da znam njegove ideje, ali da nikada od njega nisam čuo želju da svoje ideje sprovede u delo pomoću pobune ili uopšte nekim nasilnim putem. I sada mogu da potvrdim da o promeni vlade ja nikada nisam od njega čuo ni jedne reči. Golovinski je najčešće govorio o položaju seljaka, ta ga je tema zanosila i sećam se, on čak nije ni govorio o drugim temama ako bi samo došlo do razgovora te vrste. Barem ja nisam od njega čuo ništa slično.

Fjodor Dostojevski

Tek sada sam se setio da smo ja i Golovinski u jednom razgovoru nasamo, kod mene u stanu, govorili o seljacima i o mogućnostima za njihovo oslobođenje. Budući da je mene veoma zanimalo to pitanje ja sam zapitao Golovinskog na koji način on zamišlja oslobađanje seljaka a da pri tom ne budu upropašćene spahije, to jest da se spahijama isplati obeštećenje jer — ja sam mu to predočio — to se pitanje drugačije i ne može rešiti; nije spahija sam u naše vreme pretvorio seljake u robove, to se dogodilo još pre dva veka i spahija danas nije zbog toga kriv; ako spahija izgubi seljaka izgubiće i radnika, prema tome, ostaće bez kapitala. Vrlo dobro se sećam da se Golovinski ne samo složio s tim nego mi je čak i sam kazao da po njegovom mišljenju nije nemoguće osloboditi seljake uz obeštećenje spahija, naprotiv — kazao je — to je moguće, moguće je isplatiti obeštećenje i čak mi je pominjao i nekakve finansijske mere koje bi pripomogle da se plaćanje obeštećenja produži za rok od nekoliko godina i da se tako postepeno sve isplati. Ali kakve su to mere koje je on nekako izložio na brzinu, neko nas je bio i prekinuo, ja se i ne sećam sada.

Ja sam naveo ovo sećanje da bih pokazao da Golovinski nije bio pristalica revolucionarnih i drugih nasilnih mera, on je bio po mom konačnom sudu snažno zaokupljen seljačkim pitanjem jer to je pitanje važno samo po sebi, ono zaslužuje svaku pažnju — on se prdržavao mera koje su mirne, koje su moguće i ostvarljive a odbacivao je one druge — nasilne. Eto, s te strane je meni Golovinski poznat.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Poznato je da je na sastanku kod Petraševskog 15-og aprila, Petraševski održao govor u kome se zalagao da pitanje vođenja sudskog postupka bude na prvom mestu; između ostalog on je tada rekao da će se u toku izmena u načinu vođenja sudskog postupka otkriti i svi drugi nedostaci kao i to da ne treba

započinjati sa ustankom pre nego što bude jasno da će on u potpunosti uspeti; promene u načinu vođenja sudskog postupka se mogu ostvariti zakonskim putem ako se samo budu zahtevale od vlade i takve mere koje ona ne može da odbije, budući da je i sama svesna njihove opravdanosti, a kada budu postignute izmene u načinu vođenja sudskog postupka stvoriće se uslovi da se vladi istaknu i zahtevi za drugim promenama. Objasnite šta znate o tome i recite zbog čega ste vi na tom skupu čitali pismo Bjelinskog Gogolju.

Odgovor: Pošto je to u skladu sa idejom Petraševskog tako nešto je moglo biti rečeno. Ja sam nakon čitanja prešao u drugu sobu u društvu čini mi se sa Kajdanovom i Palmom.

Ja sam pročitao pismo Bjelinskog Gogolju, ponudivši se sam, kada sam bio na sastanku sa Petraševskim kod Durova. Bio sam obećao i nisam mogao da odreknem. Petraševski me je podsetio na to moje obećanje kada sam bio na njegovoj večeri. Uostalom, on nije znao niti je mogao znati nešto o sadržini toga pisma. Ja sam pismo pročitao trudeći se da ne pokažem pristrasnost ni prema jednom ni prema drugom od ove dvojice učesnika prepiske. Nakon čitanja pisma ja nisam govorio o njemu ni s kim od prisutnih kod Petraševskog. Nisam takođe čuo ni mišljenja o toj prepisci. U toku čitanja ponekad su se čuli isprekidani uzvici, ponekad smeh, u zavisnosti od utiska, ali na osnovu svega toga ja nisam mogao da steknem neku celovitiju predstavu. Osim toga, budući da sam bio zauzet čitanjem ja sada čak ne bih mogao da kažem od koga su dolazili ti uzvici i taj smeh koji su se čuli.

Priznajem da sam postupio neoprezno.

Fjodor Dostojevski

Ja sam gore rekao da je sve što se u okviru postavljenog pitanja pominjalo, u duhu ideja Petraševskog. Pod tim sam podrazumevao samo izvesnu želju Petraševskog u vezi sa izmenama i poboljšanjima u načinu vođenja sudskog postupka — želju o kojoj je on mislio i čije je ispunjenje očekivao pre svega drugog. Što se tiče onih reči o ustanku smatram za dužnost da istaknem da ja nikada nisam od Petraševskog slušao ni o kakvim namerama za ustanak, ni nasamo ni u širem društvu kada se razgovaralo, ja Petraševskog kao takvog ne poznajem i ne mogu da tvrdim da su takve reči u duhu njegovih ideja. Pošto sam se za vreme tog govora nalazio u drugoj sobi ne mogu ništa pozitivno da tvrdim o takvim rečima, ali pretpostavljam i nagađam da su one mogle biti izrečene ali

ne u vidu govora o nekakvom projektu, nasušnom i neophodnom, nego samo onako kao fakta koja potvrđuju da nije moguć nikakav oružani ustanak. Ja sam u to ubeđen, jer sam u više navrata zapazio da se Petraševskom nimalo ne sviđa kada neko, ne uspevši da se obuzda, započne na njegovim večerima razgovor oštro i neoprezno. Ja sam takođe primetio kako se on uvek trudio da nekako zataška takvu nesmotrenost i neku takvu nerazumnu reč.

Ali ovim svojim objašnjenjima ja ne mogu niti to želim, da garantujem za Petraševskog u svakom pogledu — za njegove potajne namere ako ih je bilo (o čemu ja nikada ništa nisam znao) niti za neki njegov javno nepoznati način mišljenja. Ja ću možda biti u situaciji da priznam nadalje kako sam ga još manje poznavao nego što sam mislio da ga poznajem. Ne želim takođe da ovim rečima pravdam i onaj način njegovog mišljenja koji mi je već poznat. Ne. Ja navodim ovo objašnjenje samo zbog toga što se rukovodim osećanjem za istinu i istinitost. Ja sam dužan da kažem istinu. I zbog toga, ponavljam, svaku malo više oštriju reč, na primer o pobuni, o oružanom ustanku, Petraševski nije mogao da kaže u vidu neke svoje želje kod sebe na večerima, u tom smislu da bi takva fraza uzeta posebno mogla da posluži kao neka osnova za naredne razgovore, na primer, sledećeg petka. Tvrdim i ponavljam, još jednom, da susreti kod Petraševskog nisu bili takvog karaktera da bi se na njima raspravljalo o načinima organizovanja pobune. U svojim sećanjima ja ne mogu da pronađem ni jedan govor ili neku pomisao takve vrste u svemu onome što su izlagali ne samo Petraševski lično nego i ostali koji su se okupljali kod njega, na večerima. Najzad, ja sam čvrsto ubeđen da kada bi Petraševski i dozvolio da se o takvim temama razgovara, kada bi dopustio nekome da razvija slične ideje već naredne njegove večeri bi u tom slučaju bile bez posetilaca. Ja to mogu da jemčim, barem za one koje sam ja poznavao. Ja neću da govorim o tajnim pobudama i prikrivenim planovima Petraševskog ili nekog drugog od njegovih posetilaca (pretpostavljajući samo da je takvih planova bilo), ja neću o tome da govorim ali ne pravdam time ni same večeri kod Petraševskog — ja hoću samo da kažem ovde, završavajući ovo svoje objašnjenje, da ni Petraševski ni njegovi gosti nisu bili tako nerazumni ljudi da bi stvarali zaveru, čak i đa su to hteli (ovo opet kažem u obliku pretpostavke — ne tvrdim ništa sigurno) ovako otvoreno, neoprezno i na ovakav nerazuman način.

Ja sam bio dužan da ponudim ovo objašnjenje i radi toga da bih kazao celu istinu i radi toga da moj odgovor koji je prethodio ovome ne baci opasnu i nepravičnu senku podozrenja na mnoge ljude koji su se okupljali na susretima kod Petraševskog čija su mi mišljenja poznata i za koje mogu čak i da jemčim.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Osim razgovora na koje ste ukazali koji su vođeni na skupovima kod Petraševskog, da li vam je još nešto rečeno posebno u vezi sa vladom i ko vam je to rekao?

Odgovor: Ja se ne sećam ni jednog razgovora, posebno ne značajnijeg, osim ovih o kojima sam imao čast da dam objašnjenje i koji su bili u toku prošle zime ispunili sve susrete petkom kod Petraševskog — počinjući od oktobra meseca. Uostalom, govorim samo o onim večerima na kojima sam ja lično prisustvovao. Govor Timkovskog je trajao dve ili tri večeri (ja sam bio na dve), Jastržembski je govorio u toku nekih pet večeri (ja sam bio tri puta). Najzad, znam po čuvenju da su govorili Tol i Filipov i da je bilo spora o činovništvu. Zatim sam lično prisustvovao dvema večerima na kojima se raspravljalo o književnosti. Zatim, kada se govorilo o pitanjima: o seljačkom pitanju, pitanju cenzure, i sudskom pitanju. Tada sam dva puta ja prisustvovao — i to su govori i razgovori koji su meni poznati i koji nisu politički i ozbiljni: tako je, na primer, Mobeli kazao nekoliko reči o štetnosti karata i o tome kako se kvare prirode u kartaškim igrama. Po njegovoj ideji, karte obezbeđuju lažnu i varljivu zabavu umu i odvlače ga od istinskih potreba, od potrebe za obrazovanjem i od drugih korisnih zanimanja.

Kod Petraševskog se nisu uvek držali (kako smo ih već nazvali) govori: reč su davali u većini slučajeva onima koji su govorili protiv ubeđenja većine prisutnih kako ne bi svako od onih koji se ne slaže sam uzimao reč u isto vreme i tako produživao i prekidao razgovore bez potrebe. U većini slučajeva odmah nakon govora svi se izdvajali u grupice i vodio se unakrsni razgovor o kome se ne može mnogo reći jer je bilo teško svaku reč uloviti. Mnogo onoga što je meni predlagano u vidu mogućeg mog odgovora očevidno je bilo izrečeno za vreme takvih bučnih i odvojenih razgovora. No, neka mi bude dozvoljeno da kažem nekoliko reči uopste o tim govorima i razgovorima.

Budući da kod nas ljudi nisu naviknuti i ne umeju da drže govore a na večerima kod Petraševskog bio je uveden običaj pojedinačnog istupanja kako bi se izbegla nepotrebna galama, taj običaj je ljude nenaviknute na to uveliko zbunjivao. Ja sam u više navrata zapazio kako govornik u nastojanju da sebe ohrabri pribegava nekim doskočicama za koje je očevidno da nisu svojstvo njegovog karaktera niti neka njegova trajna navika. Jedna takva doskočica bile su, na primer, zajedljivosti, paškvilc — podsmeh i lukave dosetke. Gromoglasni smeh je

hrabrio govornika i prirodno, on je padao u veći zanos, bivao je zajedljiviji, predavao se izveštačenoj strasti, on je negodovao, nastupao je ozlojeđeno a svega toga nije bilo u njegovoj duši, jer ja sam znao da su mnogi od tih govornika bili ljudi sasvim nezlobivi i veoma mirni. Tu je i taština koja podstiče govornika i navodi ga često da se opredeljuje za ideje koje nisu njegove, on se trudi da ugodi svima i sve to čini u nadi da će ga u nekoj drugoj prilici poštedeti — da neće dirati u neke njegove ideje koje su njemu intimno bliske. Najzad, tu je i samoljublje, koje raspaljuje i nagoni čoveka da nekoliko puta traži reč i da sa nestrpljenjem čeka naredni susret kada će moći da opovrgne one koji su mu se bili suprotstavili — jednom reči, za mnoge (za veliki broj njih, po mom iskrenom ubeđenju) su te večeri, ti razgovori bili isto onoliko ozbiljne stvari kao što, na primer, ozbiljni igrači igraju karata ili šaha — sve je to isto tako delovalo na te ljude kao što deluju i druge manje ili veće strasti. Mnogi su, po mom mišljenju, u toj igri kod Petraševskog obmanjivali sebe, primajući tu igru kao nešto ozbiljno. Isti je slučaj bio sa onim razgovorima u grupama. Sve ono što je ostalo nedorečeno, što se nakupi u duši, sve ono o čeniu se razmišlja dok traje neki duži govor, sve se to izlije u trenutku i sve to potraje onoliko koliko je bilo potrebno čekati da takav trenutak nastupi. Teško je u takvom momentu uzdržati se od neke doskočice, od neke ideje i od po neke neopreznosti od svega onoga čega nema u normalnom stanju i što nije u karakteru onoga koji govori — ali on sve to kazuje iako se zna da bi se sutra svega odrekao, da, odrekao bi se, ali tada je već kasno. Osim toga, večeri kod Petraševskog su važile za prijateljske skupove, to je bio kružok poznanika a ne klub ili neka posebno organizovana politička tribina.

Sve ovo ja tvrdim sigumo i razmišljam ovako: ako bi se i našao neko ko bi želeo da učestvuje na političkom skupu (ovo kažem kao pretpostavku), ko bi želeo da bude član tajnog udruženja ili nekakvog kluba, on ne bi ove večeri kod Petraševskog mogao da shvati kao nekakvo tajno dmštvo — tu se jedino mogla čuti galama, ponekad su to bila brbljanja jer domaćin je jemčio da su to prijateljski susreti, porodični razgovori; umesto pravila i nekih sličnih garancija tu je postojalo samo jedno malo zvonce kojim su zvonili kada su hteli nekome da dadu reč. Ali, baš zbog toga što su te večeri bile prijateljski i porodični skupovi, ako se može i tako reći, mnogi su se ponašali dosta slobodno i govorili su neoprezno. Govorili su tako kao da govore na javnom mestu. Ko bi mogao biti nevin ako bismo mu sudili na osnovu njegovih najskrivenijih misli, na osnovu onoga što je rekao u krugu bliskih poznanika gde se govori kao što čovek govori nasamo sa samim sobom? Ali, porodični čovek i javni radnik su dve različite ličnosti. Ja sam bio ozbiljno začuđen kada su mi u toku prvog saslušanja članovi

Komisije, određene s najvišeg mesta, pokazali frazu koju je izrekao Durov i kada su mi predložili da kažem svoje mišljenje u vezi s tim — smisao fraze je bio da »treba uz pomoć književnosti ukazivati činovnicima na to gde se nalazi osnovni koren zla ili drugačije rečeno — starešine najvišeg reda«. Lično poznajem Durova. Ja se veoma dobro osećam da me je on vatreno podržavao kada sam ja u dva maha stupao u spor o književnosti u razgovorima kod Petraševskog — ja sam dokazivao da književnosti nije potrebna nikakva tendencija osim one, umetničke; prema tome još manje joj je potrebno ono što se ističe u optužbi, i u rečima koje se pripisuju Durovu — da izražava i da otkriva koren zla (to nije potrebno jer tako se piscu nameće tendencija koja ograničava njegovu slobodu; dodajnio i to da se takve tendencije nameću žučno, uz velike grdnje a od svega toga strada sama umetnost).

Te večeri kada se razgovaralo o činovnicima, ja nisam bio kod Petraševskog o čemu sam već imao čast da iznesem u svojim iskazima, o tom sporu sam ja čuo nakon dva ili tri dana u prolazu (ne sećam se dobro), reči Durova nisu mi poznate. Ali, znajući njegov način mišljenja, ja verujem da su te reči ili pogrešno prenete ili su izrečene u nastupu kada je čovek obuzet mučninom zbog protivurečenja, u stanju neke grozničavosti. Ja poznajem Durova kao čoveka koji uopšte nije zao, ali pored toga, on je bolesno razdražljiv čovek i zbog toga često ima napade, ne može da se uzdrži, kaže i ono što ne misli; to je čovek koji protivurečeći nekome može da govori čak i protiv sebe samog i protiv svojih najintimnijih uverenja — osobito je takav kada ga neko izazove. Bliski poznanici Durova, Ščelkov i Palm poznaju bolje od mene njegov nesrećan karakter i ja sam uveren da će i oni reći isto ovo što i ja tvrdim o Durovu. Ono što se đesilo Durovu, to se moglo u većoj ili manjoj meri desiti i drugima. Ja ova svoja zapažanja iznosim jer sam dužan da govorim istinu, to su moja osećanja i ubeđen sam da nemam prava da o tome ćutim sada kada dajem odgovor.

Fjodor Dostojevski

Sa ovim se Petraševski u celini složio. Pokazalo se da smo se mi sukobljavali zbog nesporazuma. Svedoci su — svi gosti Petraševskog.

Pitanje: Objasnite šta je i u kom smislu čitao Timkovski na skupovima kod Petraševskog.

Odgovor: Timkovski je dolazio kod Petraševskog početkom zime i on je bio na četiri ili na pet večeri. To je, kako se meni učinilo, jedan od onih umova kojima su svojstvene krajnosti i koji kada prihvate neku ideju prihvate je kao ideju koja stoji nad svima drugim idejama, pa čak — oni tu ideju ističu na štetu svih ostalih ideja. Njega je privukla samo jedna, ona lepša, strana Furijevog sistema i on je zanemario druge strane koje bi verovatno umanjile taj njegov zanos za Furijeovim sistemom. Osim toga, on se tek nedavno upoznao sa tim sistemom i nije još uvek stigao da ga podvrgne kritičkim analizama. To se videlo po svemu. A poznato je kako privlačno deluje Furijeov sistem kada se čovek prvi put sretne s njim.

Timkovski je na mene ostavio utisak čoveka koji je u svakom pogledu konzervativan i koji nema ništa sa slobodoumljem. On je religiozan i kada su u pitanju ideje samodržavlja. Poznato je da Furijeov sistem ne negira samodržavlje kao oblik vladavine. Što se tiče naravi Timkovskog, mimo političkih uverenja, mogu da kažem samo jedno: meni se učinilo da je on veoma samoljubiv.

Koliko se sećam, jer prošlo je od tada dosta vremena, njegov se govor sastojao od sledećih stavova:

Prvo, on se zahvalio svima zbog toga što su ga lepo primili, iako je tri četvrtine prisutnih u sali jedva znalo kako mu je prezime, uopšte, on je govorio nekako teatralno i čitav govor mu je bio takav. Zatim je on izjavio kako će uskoro otputovati iz Petrograda i kako će poneti sa sobom utešnu misao da su ga shvatili. Zatim je govorio o Furijeu sa velikim poštovanjem i, koliko se sećam, osvmuo se na mnoge korisne strane njegovoga učenja poželevši mu uspeha. Uostalom, i Timovski je isticao nemogućnost da ovaj sistem bude odmah primenjen. Zatim je zahtevao da se svi slože u idejama bez obzira na to ko se kakvog socijalnog učenja držao, ogradivši se odmah da on ne poziva na pobunu niti da zagovara stvaranje tajnog udruženja i najzad — tražio je da mu iskažemo naše simpatije ako je nešto slično zaslužio, stiskom ruke. Govor je bio napisan veoma strasno, videlo se da se Timkovski starao u pogledu stila i da je nastojao da zadovolji svačiji ukus. Ali, namere Timkovskog su po mom mišljenju, bile neozbiljne. Bez obzira na svoje godine, on je još u ranim godinama svoga furijerizma koji mu se slučajno isprečio na putu u zabiti provincijskog života. Nedostaci u životu, suvišak unutrašnjeg žara, urođena žeđ za kitnjastim stilom koja je zahtevala da bude zadovoljena i, što je najvažnije, nedostatak sigumog, ozbiljnog obrazovanja — to je ono što je po mom mišljenju, od njega načinilo furijeristu. U njegovim godinama sve se prima nekako dublje nego što je to

slučaj u ranoj mladosti. Po mom uverenju, on bi mogao da odbaci mnogo šta od svog furijerističkog uverenja tako da bi mu od Furijeovog sistema ostalo samo ono što je u njemu korisno. Njegov um je žedan saznanja, on neprestano traži sebi hrane a obrazovanje je najbolji lek protiv svih zabluda. To je moje lično mišljenje o Timkovskom.

Što se tiče utiska koji je on ostavio na prisutne kod Petraševskog, meni se čini da je taj utisak dvosmislen. Neki su na Timkovskog gledali sa podsmehom i radoznalošću, neki sa skepsom ne verujući u njegovu iskrenost. Neki su ga primali kao stvarni, dagerotipski snimak Don Kihota i može biti i nisu u tome grešili. Uostalom, svi su se prema njemu odnosili veoma učtivo i ljubazno.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Da li ste bili na skupovima kod Spešnjeva, Kaškina, Kuzmina, Durova, Danilevskog i da li je sličnih skupova bilo i kod drugih ličnosti?

Odgovor: Sa Spešnjevom sam se poznavao lično, odlazio sam k njemu, ali nisam bio na skupovima kod njega — uvek kada sam odlazio kod njega nalazio sam ga samog. Gospodu Kaškina i Kuzmina uopšte ne poznajem.

Danilevskog sam sretao prošle godine dva ili tri puta u raznim kućama. Odavno se s njim znam, ali na večerima kod njega nisam bio, osim toga, od maja meseca 1848-me godine uopšte ga nisam video, osim jednom na trenutak posle njegovog povratka, ali i tada nisam stigao da s njim izmenjam ni nekoliko reči.

Na večerima kod Durova sam bivao.

Moje poznanstvo sa Durovom i Palmom počelo je prošle zime. Zbližile su nas istovetne misli i isti ukusi, obojica su, i Durov a posebno Palm, ostavili na mene najprijatniji utisak. Ja nisam imao neki širi krug poznanika i držao sam do njih, bilo mi je stalo da ih ne izgubim. Krug Durovljevih poznanika je čisto umetnički i književni krug. Mi smo se ubrzo, to jest ja, moj brat, Durov, Palm i Pleščejev složili da publikujemo književni zbornik i zbog toga smo se počeli češće viđati. Moj brat je napisao projekat publikacije i počeli smo da razmišljamo o sastavu redakcije. Budući da smo odlučili da mi sami budemo članovi redakcije i da tako zajedno odlučujemo o vrednostima romana i pripovedaka koji bi bili objavljeni prirodno je što se pojavila potreba da se češće viđamo i da razmenjujemo svoja mišljenja, da raspravljamo o nekim idejama povodom kojih se još uvek nismo u svemu slagali. Najčešće smo se sastajali u stanu kod Durova gde nam je bilo

najudobnije; svi ostali su kod kuće bili stešnjeni — brat je bio sa porodicom, ja i Pleščejev smo imali tesne stanove, niko nije mogao da prima goste kod sebe u kući kada bi na njega došao red. Uskoro su se naša sastajanja pretvorila u književne večeri na kojima je bilo i muzike. Durov je pozivao svoje najbliže poznanike, mi smo dovodili svoje i najzad su se naša sastajanja ustalila nedeljom jednom i najčešće su sastanci održavani subotom. Uostalom, nije bilo određenog dana.

Te večeri su bile čisto književne i muzičke večeri, prijateljski i bliski susreti jer mi smo se ubrzo zbližili — sve je to potrajalo u tom duhu dok se nije pojavio jedan nesrećan predlog koji je u trenutku promenio karakter naših sastajanja.

Pojavila se misao da su ti naši sastanci nekorisni čak i za nas same; pojavila se ideja da su neki od nas veći specijalisti u nekim oblastima nauke od drugih, da svako od nas ima sopstveni um, svoje gledište, svoja viđenja i svoja saznanja i da smo tako svi jedni drugima od koristi. Ta bi ideja bila prihvaćena ali Filipov, koji je prvi izrazio tu misao, dodao je još nešto što je potpuno izmenilo karakter te ideje i bacilo veoma neprijatnu senku na naše sastanke. Naime, njemu je palo na pamet da litografišemo dela koja bi neko od nas napisao, neki član našeg kružoka — mimo cenzure.

Pitanje: Ko je još posećivao te sastanke i šta se na njima radilo?

Odgovor: Ja sam se upoznao sa Filipovom prošloga leta u letnjoj kućici, u Pargolovu. On je još veoma mlad čovek, brz je i bez iskustva najmanjeg i spreman je na svaku ludost; on dođe sebi kada načini mnogo nevolja. Ali ima kod njega i mnogo veoma valjanih osobina i zbog toga sam ga ja zavoleo — to su čestitost, otmena učtivost, pravednost, neustrašivost i iskrenost. Osim toga, primetio sam još jedan njegov izvanredan kvalitet: on je spreman da posluša savete drugih ma od koga oni poticali, ako se samo uveri da su dobronamerni, on je spreman da odmah prizna svoju grešku i da se pokaje ako ga samo ubede da je tako. Ali, njegov vatreni temperament i njegova mladost često nadvladavaju njegov razum i još, ima u njegovoj naravi i drugih loših kvaliteta kao što je, na primer, samoljublje, ili bolje reći slavoljublje koje kod njega ide do nastranosti. On se ponekad ponaša tako kao da misli kako svi sumnjaju u njegovu hrabrost i ja mislim da bi se on rešio da skoči s vrha Isakijevske saborne crkve kada bi se tu našao neko do čijih mišljenja on drži i kada bi taj izrazio sumnju u tako nešto — u to da će skočiti i da neće biti kukavica. Ja ovo govorim kao fakat koji znam. Ja sam se plašio kolere od prvih dana kada se ona pojavila. Za Filipova nije bilo

ničeg prijatnijeg od toga da mi svakog dana, svakog časa pokazuje kako se on kolere nimalo ne boji. Samo da bi mene zadivio on nije pazio na hranu, jeo je zelen, pio je mieko, a jednom sam mu ja iz radoznalosti da vidim šta će biti pokazao na grančicu sa mladim oskorušama koje su bile tek provirile iz cveta i rekao sam mu da bi onaj ko pojede sada ove oskoruše odmah dobio koleru, kroz pet minuta, i Filipov je zgrabio čitav grozd sa grančice i pojeo je polovinu oskoruša, tu, pred mojim očima, pre nego što sam ja uspeo da ga sprečim. Ta detinja nerazumna strast koja zaslužuje sažaljenje jeste, na nesreću, glavna crta njegovoga karaktera. Gonjen takvim samoljubljem on je strasni polemičar i on voli da polemiše o svemu, pa makar to bilo nešto što on uopšte ne poznaje. Bez obzira na to što je obrazovan i što je specijalista za fiziku i matematiku kod njega nema nekih ozbiljnije formiranih uverenja, a to je posledica nedostatka života u njegovom pravom smislu. Umesto toga, njega je mladost obdarila mnogim zanosima koji često protivureče jedni drugima. Evo, takav je, po mom mišljenju, karakter Filipova.

Gotovo svi su njegov predlog primili veoma loše. Svi su osećali da su otišli predaleko i čekali su da se svako izjasni. Ne znam, možda ja grešim, no, meni se učinilo da se polovina prisutnih nisu izjasnili protiv mišljenja Filipova samo zbog toga da im druga poiovina ne bi rekla da su kukavice, i svi su želeli da odbace njegov predlog, ali ne direktno nego na neki indirektni način. Osim toga, iako su svi bili veoma bliski međusobno, stari poznanici Durova i Palma poznavali su novajlije, to jest nas od nedavno i nisu nam verovali baš sasvim. Ja sam zaboravio da kažem da su najbliži Durovu i Palmu bili njihovi stari znanci — Ščelkov, braća Lamanski i Kaševski. Filipova sam doveo ja; ja sam poznavao i Spešnjeva. Uostalom, i Filipov i Spešnjev su se već dobro poznavali sa Durovom i Palmom, sretali su se ponekad kod Petraševskog. Počele su rasprave, svako je ukazivao na nezgode, mnogi su sedeli i ćutali, a drugi su govorili, najviše su govorili Mobeli i Filipov , ali ja se ne sećam da li je Mombeli podržavao Fihpova. Malo po malo i onaj prijateljski ton našega kružoka bio je narušen. Durov je hodao po sobi i padao je u depresiju i ja sam već opažao da će skoro dobiti napad. Kaševski i Ščelkov, potpuno ravnodušni prema svemu što izlazi iz okvira njihovih artističkih zanimanja, da bi nekako zataškali stvar, sedeli su za svojim instrumentima. Neki su otišli ranije, odmah posle večere. Najzad se gnev Durova protiv Filipova izlio u napadu koji ga je zadesio. On ga je odveo u drugu sobu, uhvatio se za neku njegovu reč i rekao mu je svašta. Filipov se držao razumno, shvatio je u čemu je stvar i nije odgovarao gnevno. Ja sam te večeri otišao ranije nego obično.

Sutradan mi je brat rekao da više neće da ide kod Durova ako Filipov ne povuče onaj svoj predlog nazad a on je to isto, koliko se sećam, rekao i Filipovu kada ga je sreo posle dva dana. Koliko sam ja mogao da primetim mnogi bi želeli da postupe ovako kako je postupio moj brat. Barem ja mogu sa sigurnošću da tvrdim da je Durov hteo da prekine sa ovim svojim večerima što je moguće pre. Najzad, kada smo se okupili sledeći put, ja sam zamolio da me saslušaju i u svom govoru sam ih odvraćao od tih namera trudeći se da delujem humorom, ali isto tako trudeći se da poštedim koliko je moguće ono što je najneugodnija strana za svakog od njih. Meni je to pošlo za rukom i, kako mi se učinilo, svi kao da su čekali to i odmah nakon toga predlog Filipova je bio odbačen. Nakon toga, okupili su se samo još jednom. To je bilo posle svete nedelje. Ja sam tada bio kod kuće zauzet svojim književnim radom, viđao sam se sa malim brojem svojih poznanika i to onako u prolazu, ali znam da su zbog Palmove bolesti ovi susreti sasvim prestali.

Evo, to je sve što ja imam da kažem o skupovima kod Durova.

Fjodor Dostojevski

Uostalom, kod Durova nisu držani govori. Ja sam održao prvi i poslednji; to je bio jedini govor.

Pitanje: Vi ste bili na ručku kod Spešnjeva. Objasnite šta se značajno dogodilo na tom ručku?

Odgovor: Na ručku kod Spešnjeva se raspravljalo o predlogu Filipova. Uostalom, to pre podne je bilo dosadno ružno jer je između Spešnjeva i Durova došlo, koliko sam ja mogao da primetim, do nesporazuma. Koliko ja znam do nesporazuma je došlo zbog onog predloga Filipova. Durov se bio naljutio na Filipova, posvađao se sa Mombelijem i izjavio je da više ne želi da priređuje večeri zbog toga što i drugi to ne čine. Mombeli je predložio da se okupimo kod Spešnjeva i nagovarali su Spešnjeva da priredi skup pre podne. Durov je rekao ovo želeći da se na svaki način okonča sve to u vezi sa predlogom Fili- pova i pristao je, a Spešnjev je nekima odlučno rekao da su mu nametnuli taj ručak i da mu je neugodno da poziva kod sebe drugi put. Raspravljali su dugo i ništa nisu odlučili. Grigorjev je pročitao »Vojničku bajku«, ali nije bilo rečeno ko je autor te bajke, ja to nisam znao, iako sam nešto nagađao. Uostalom, ja nisam bio radoznao da to saznam. Utisak je bio veoma loš, jer su svi bili zaokupljeni nečim drugim i gotovo nikome nije bilo do takve lektire. Posle ručka brzo smo se

razišli.

U svojoj prvoj izjavi na saslušanju ja sam prećutao sve o tom ručku, prvo, zbog toga jer je to bio samo nastavak ranijih sporova, a drugo, zbog toga što nisam hteo da govorim o neugodnoj svađi između Mombelija i Durova. Ja nisam takođe teretio Grigorjeva jer stvarno uopšte ne znam ko je autor »Vojničke bajke«.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Poznato je da su na večerima kod Durova čitali — Miljukov svoj prevod iz Paroles d'un croyant, vi prepisku između Bjelinskog i Gogolja a Grigorjev — »Vojničku besedu«. Šta imate da kažete u vezi sa tim?

Odgovor: Miljukov je zaista čitao svoj prevod. On je još ranije rekao da ima takav prevod i molili su ga da donese da se pročita — iz radoznalosti.

Ne sećam se koji je to bio datum i koji mesec (čini mi se, bilo je to u martu), ja sam svratio kod Durova u tri sata posle podne i našao sam prepisku između Bjelinskog i Gogolja koja mi je bila upućena. Ja sam odmah to pročitao Durovu i Palmu. Pozvali su me da ostanem na ručku. Ja sam ostao. U šest sati je stigao Petraševski i zadržao se četvrt sata. On je upitao: »Kakva je to sveska?«. Ja sam rekao da je prepiska između Bjelinskog i Gogolja i obećao sam nepromišljeno da ću to čitati kod njega. To sam učinio pod uticajem svojih prvih utisaka. Nakon odlaska Petraševskog došli su još neki i ja sam ostao da popijemo čaj. Prirodno, poveo se razgovor o članku (Bjelinskog) i ja sam ga pročitao po drugi put. Osim Durova i Palma bilo je samo još šest slušalaca — toliko je i bilo ukupno gostiju. Sećam se bili su prisutni: Mombeli, Ljvov i braća Lamanski. Ko je još bio? — zaboravio sam. Sve je to bilo prvoga dana, kada sam primio članak, kada sam se nalazio pod uticajem prvog utiska.

O članku Grigorjeva »Vojnička beseda« ja sam već rekao da je to čitano ne kod Durova i ne na večerima nego za ručkom kod Spešnjeva. Čitanje je započelo nekako iznenada (to jest, bez prethodnih objašnjenja) da ja nisam čak ni saznao ko je autor i šta je to što čitaju. Ja sa Grigorjevom nisam nikada govorio o tom članku. Moj prvi utisak je bio skoro nikakav. Možda je neko od onih koji su sedeli pored Grigorjeva i rekao neku reč odobravanja, ali to je bilo rečeno samo iz učtivosti. Ali, ja ni to nisam primetio jer sam za sve vreme čitanja sedeo daleko.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Na tim istim večerima Mombeli je predložio da se posetioci više zbliže međusobno kako bi pomogli jedan drugom da učvrste svoje namere i da uspešnije šire svoje ideje u javnosti. Objasnite šta vam je poznato o tome?

Odgovor: To je bilo još u vreme prvih večeri kod Durova, čini mi se da je to čak bilo prve večeri. Mombeli je stvarno bio započeo da govori o nečem sličnom, ali ja se ne sećam svake njegove reči. Ali sećam se da on nije dovršio, prekinuli su ga na polovini i prešlo se na slušanje muzike. Mombeli se počeo smejati i nije se uvredio zbog takve nepažnje prema njemu, i sam je priznao da je počeo da govori nekako ne u pravi čas i o njegovim rečima nije više nikada bilo ni pomena — društvo je zadugo ostalo čisto književno-muzičko društvo.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Na tim istim večerima student Filipov je predlagao da se zajedničkim snagama razrade članci u liberalnom duhu, koji se tiču položaja današnje Rusije u pravnom i administrativnom pogledu, i da se ti članci štampaju u domaćoj tipografiji. Sta imate da kažete u vezi sa tim?

Odgovor: Nije u pitanju student nego bivši student Pavel Filipov. Što se tiče studenta Filipova, njegovoga brata, on nije poznavao ni Durova ni Petraševskog i čini mi se još, on nije nikoga od nas znao; ja njega znam jer sam ga video tri puta kada je dolazio kod svog brata, Pavla Filipova.

Pavel Filipov je to predložio. Ali u pitanju se pominje domaća tipograjija. Nikada ništa nisam čuo kod Durova, niti bilo gde drugde o štampanju. O tome nije bilo ni pomena. Filipov je predlagao litografiju. Toga se sasvim dobro sećam.

Ja sam već dao objašnjenje u vezi sa tim predlogom odgovarajući na jedno od prethodnih pitanja. Taj je predlog bio istaknut odjednom u društvu koje je bilo čisto književno-muzičkog karaktera i u početku je takav predlog mnogima bio privlačan kao novina. Uostalom, ja se ne sećam da je Flipov upotrebio reči — u liberalnom duhu — on je prosto pozivao da se pozabavimo razradom članaka posvećenih Rusiji. Neki su u početku odobravali taj predlog iz radoznalosti, ali su se povukli kada se počelo govoriti o litografiji. Više od polovine njih, a možda i svi (jer ko zna šta svako misli o sebi), nisu taj predlog prihvatali. Ali, rasprave o tom predlogu su potrajale i na sledećim sastancima (jedan je bio na

ručku kod Spešnjeva). Rasprave su vođene nategnuto, jer videlo se da svi od toga odustaju. Ali, najzad je predlog bio odbačen i tada su svi izjavili da su protiv. Na koji način je predlog odbačen ja sam već imao čast da kažem, odgovarajući na jedno od prethodnih pitanja.

Fjodor Dostojevski

Setio sam se da smo u početku, kada još nije bilo večeri kod Durova i kada je to samo bio projekat i namera da se takve večeri organizuju, ja i Durov, kao prvi koji smo pristali da se večeri organizuju, u više navrata ponovili da se večeri organizuju i da će biti čisto književno-muzičkog karaktera i da drugih ciljeva — tajnih ciljeva, ne može biti. Pozivani su i drugi na te skupove otvoreno, direktno i bez ikakve sablažnjivosti, niko nije obmanjivan nekim drugim ciljevima i svakome je bilo rečeno (i to čak ne jednom) da će to biti čisto književno-muzičko društvo i ništa drugo.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Na tim istim večerima je bilo reči i o tome da učitelji u školama treba da se potrude da koliko god je to moguće drže svoja predavanja u liberalnom duhu. Šta imate da kažete o tome?

Odgovor: Toga se uopšte ne sećam.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Ako vam je nešto poznato o lošim namerama kojih je bilo negde i izvan ovih pomenutih skupova, dužni ste da to priznate potpuno otvoreno.

Odgovor: Nije mi poznato ništa slično.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Šta znate o učitelju Beleckom?

Odgovor: O učitelju Beleckom ne znam ništa.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Objasnite kada su se i kojim slučajem kod vas pojavile liberalne tendencije i sklonosti prema socijalnim učenjima?

Odgovor: Još jednom kažem sa svom iskrenošću da se moj liberalizam sastojao od želje da svojoj Otadžbini učinim koristi; ja želim da se ona razvija u pravcu najvećeg savršenstva. Ta se želja pojavila još onda kada sam postao svestan sebe i ona je rasla sve više i više, ali nikada nije prelazila crtu nemogućeg. Ja sam uvek verovao u vladu i u samodržavlje. Nemam smelosti da tvrdim da nikada nisam bio u zabludi u pogledu tih svojih želja, ne mogu da kažem da su moje želje uvek bile valjane. Možda sam se ja varao u pogledu tih svojih želja za usavršavanjem i opštom koristi, možda bi ostvarenje takvih mojih želja donelo više štete svima nego koristi. Ali, ja sam savesno analizirao sebe i često sam korigovao svoje mišljenje. Možda sam ponekad izražavao svoje mišljenje odveć strasno i prkosno, ali to je bilo samo za trenutak. Kod mene nikada nije bilo zlobe i žuči. Osim toga, mene je uvek rukovodila najiskrenija ljubav prema Otadžbini, ona mi je ukazivala pravi put i (ja u to verujem) čuvala me je od pogubnih zabluda.

Ja sam želeo mnoga poboljšanja i promene. Ja sam žalio zbog čestih zloupotreba. Ali, osnova moje političkc misli je bila u tome da sve te promene treba očekivati od samodržavlja. Sve što sam ja hteo bilo je — da ne bude ugušen ničiji glas i da se koliko je to moguće sasluša svačija nevolja. Ja znam da zakoni štite sve i svakoga i verujem u to, ali zloupotreba ima, i na nesreću, ima ih mnogo. I zbog toga sam ja izučavao sve, razmišljao sam i voleo sam da slušam razgovore ljudi koji su znali više od mene o mogućnostima nekih promena i poboljšanja. Ali kod mene, to ponavljam, želja za boljim nikad nije prelazila granice mogućeg. Što se tiče socijalnih učenja ja nikada nisam bio socijalista, iako sam voleo da čitam i da izučavam sve što je u vezi sa socijalnim problemima. Prvo, socijalizam je isto što i politička ekonomija, samo u drugoj formi. A ja volim da se bavim izučavanjem političko-ekonomskih problema. Osim toga ja strasno volim istorijske nauke. Eto, zbog čega sam ja sa velikim zanimanjem pratio one zapadne prevrate. Čitava ta strašna drama je mene neobično zanimala, prvo, kao drama, a drugo, kao važna činjenica koja može barem da pobudi veliko interesovanje. Treće, to me je zanimalo kao istorija, četvrto — kao stvar čovekoljublja, jer sadašnja situacija na Zapadu je krajnje

loša. Ja sam ponekad vodio razgovore o političkim problemima, ali retko, i glasno — nikada. Ja sam dopuštao istorijsku nužnost današnjih prevrata na Zapadu, ali samo u očekivanju boljeg.

Socijalizam predlaže hiljadu mera za organizaciju društva i budući da su njihove knjige pisane pametno, strasno i često i sa neizmernom ljubavlju prema čovečanstvu ja sam ih čitao sa interesovanjem. Ali, upravo zbog toga što nisam sledbenik nikakvog socijalnog učenja, ja sam socijalizam izučavao kao sistem uopšte, sa svim njegovim varijantama, i zbog toga ja (iako moja saznanja nisu konačna) uviđam lako grešku svakog socijalnog učenja. Ja sam uveren da bi praktična primena bilo kojeg od tih sistema donela sa sobom neminovnu propast. Da ne govorim o nama, to bi se desilo čak i u Francuskoj. Ja sam takvo mišljenje izrazio u mnogo navrata. Na kraju, evo zaključka na kome sam se ja zaustavio: socijalizam — to je nauka koja luta, to je haos, to je alhemija pre hemije, astrologija pre astronomije, iako će, kako se meni čini, iz sadašnjeg haosa nastati nešto sigumije, pametnije i vrlije za korist dmštva isto onako kao što je iz alhemije nastala hemija, iz astrologije — astronomija.

Fjodor Dostojevski

U svim svojim odgovorima na pitanja koja su mi postavljena po upitniku, ja sam napisao samo istinu i više ništa nemam da dodam osim potpisa

Inžinjerijski poručnik u ostavci Fjodor Dostojevski

Pitanje: Objasnite kada ste se i na koji način upoznali sa Černosvitovom?

Odgovor: Ja sam Černosvitova sreo prvi put kod Petraševskog i ranije ga nikada nisam bio video; ja sam njega video dva puta — ne više.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Poznato je da je Černosvitov na jednom skupu kod Petraševskog nastojao da nametne ideju da su liberalizam i socijalizam isto. 0 sadržaju i cilju toga razgovora dužni ste da date jasno objašnjenje.

Odgovor: Razgovor o istovetnosti liberalizma i socijalizma i mišljenje Černosvitova nisam čuo.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Poznato je da je na tom istom sastanku kod Petraševskog Černosvitov nastojao da svojim nastupom oštro izazove prisutne i stvarno razgovor je te večeri tekao veoma žustro, više nego ikada ranije, i tada je i Ljvov recitovao nekakvu basnu. Možete li da date sigurnije objašnjenje o tome?

Odgovor: Ja nisam zapazio da je oštro izazivao, ali govorio je žustro, oštro i često su njegove reči izazivalc smeh. Sećam se stvamo i basne koja je tada ispričana.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Poznato je da je na tom istom sastanku Černosvitov, između ostalog, rekao: »Evo, gospodo, nevolja je to za nas Ruse — mi smo na batinu navikli — to je nama kao šala«; na primedbu Spešnjeva da batina ima dva kraja, Černosvitov je rekao: »Mi onaj drugi kraj ne umemo da nađemo«. Imate li povodom ovoga da ponudite neko jasnije objašnjenje?

Odgovor: To nisam čuo.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Na istom tom sastanku Černosvitov je rekao da je istočni Sibir zemlja za sebe i nešto odvojeno od Rusije i da to treba da bude posebna imperija, pri čemu je pozivao sve da pođu u Sibir govoreći: »Znate šta gospodo, pođimo svi u Sibir — to je divna zemlja, to su divni ljudi«. Objasnite podrobnosti i ciljeve toga razgovora.

Odgovor: Sećam se tih reči, samo ne sećam se da im je Černosvitov davao takav smisao. On je govorio da je istočni deo Sibira zemlja za sebe i da je nešto drugo nego Rusija, ali koliko se sećam, on je mislio na klimatske osobine i na originalni način života tamošnjih žitelja. Takvo mišljenje da će Sibir biti posebna imperija — ja uopšte nisam čuo od Černosvitova i njegove reči, po mom mišljenju, nisu sadržale nešto slično.

Fjodor Dostojevski

Što se tiče doslovnog smisla te priče Černosvitova o originalnom načinu života tamošnjih žitelja, mogu da odgovorim da sam čuo kako je on izložio svoj

razgovor sa nekim, ako se dobro sećam, radnikom a razgovor se odnosio na Kinu, kuda se može, po mišljenju tog radnika — veoma

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Govoreći o Černosvitovu putem kada ste išli sa Spešnjevom, vi ste rekli: »Đavo da ga nosi, ovaj čovek govori mski onako kako piše jedan Gogolj«. Posle toga, prišavši bliže Spešnjevu, vi ste rekli: »Meni se čini da je Černosvitov jednostavno špijun«. Objasnite kakvi su vas razgovori Černosvitova naveli da pomislite da je on špijun?

Odgovor: Ne nešto posebno iz njegovih razgovora nego sve što je Černosvitov govorio navodilo me je na tu, uostalom, trenutnu pomisao. Meni se učinilo da u onome što on govori ima nečeg prepredenog, nečeg kako bi se reklo što je samo njemu u pameti. Ja sam Čemosvitova posle toga video samo jednom i bio sam zaboravio na sve to kada sam bio pozvan da odgovorim na pitanje.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Među vašim hartijama nađena je i beleška od Bjelinskog koja sadrži i poziv za vas da dođete na sastanak kod jednog lica sa kojim se do tada niste poznavali. Objasnite o kakvom se sastanku radilo, da li ste na njemu učestvovali i koliko puta?

Odgovor: Što se tiče te beleške Bjelinskog uopšte se ničega ne sečam, ne znam sadržaj te beleške i sada prvi put čujem da sam imao nekakvu belešku od Bjelinskog. Ali ovim nikako nemam namere da odričem svoje poznanstvo sa Bjelinskim. Ja sam u toku prve godine našega poznanstva bio s njim blizak, druge godine smo već bili daleko jedan od drugog, a treće godine ja sam se s njim posvađao i više ga ni jednom nisam video.

Ako ta beleška sadrži poziv onda je ona verovatno bila napisana prve godine našega poznanstva i ako me je on nekuda pozivao verovatno me je pozivao u goste, a ne na skup. Krug poznanika Bjelinskog je bio, koliko je meni poznato, veoma uzak, sve se svodilo na književni kružok. Na velike skupove Bjelinski nije odlazio niti ih je podnosio jer on je bio nedruževan čovek, bio je bolešljiv i stalno je voleo da sedi. Verovatno je imao nameru da me upozna sa nekim književnikom. Tada, u prvim godinama našega poznanstva on se mnogo interesovao za mene jer moj prvi roman mu se bio neobično dopao i on je gledao na mene preuveličavajući i moju darovitost i moj značaj. Ja sam se s njim

upoznao preko mog romana. Koliko se sećam, mi smo tada razgovarali samo o književnosti i nekoliko meseci mi smo žustro sporili o nekim čisto književnim problemima. I tako, ponavljam, ako sam bio nekuda pozvan to nije bilo na sastanak nego u goste, ili kod nekog književnika. Ali kuda me je pozivao? — toga ne mogu da se setim, jer sam za tu belešku sasvim zaboravio i ne znam da nešto slično uopšte postoji. Nikakvih utvrđenih dana za sastanke ni kod koga od tih ljudi nije bilo.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Među vašim knjigama postoje i dve koje su zabranjene, od kojih jedna nosi naslov Le Berger de Kravan a druga — La celćbration du Dimanche. Objasnite kako ste i od koga nabavili te knjige?

Odgovor: Uoči hapšenja, 22-og aprila, ja sam uvečer svratio kod Grigorjeva i uzeo sam od njega, sa stola Le Berger de Kravan. Nisam dospeo da pročitam ni retka iz te knjige i zbog toga mi njen sadržaj nije poznat. Drugu La celebration du Dimanche, uzeo sam nedelju dana pre hapšenja, čini mi se od Golovinskog. Ja sam iz nje pročitao nekoliko strana još dok sam sedeo kod Golovinskog i pošto mi se učinilo da je knjiga zanimljiva poneo sam je sa sobom. Uostalom, ja ne mogu da kažem da li Golovinski zna za to, jer koliko se sećam, ja sam zaboravio da ga pitam za to.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Poznato je da ste vi posećivali večeri kod Plješčejeva na kojima je čitan humoristički članak pod naslovom »Petrograd, i Moskva« čiji je autor Gernc. Objasnite koliko ste često vi bivali na tim večerima i kakav je bio njihov cilj?

Odgovor: Kod Plješčejeva nikada nije bilo stalnih večeri. On je samo ponekad pozivao kod sebe na čaj. Koliko se sećam u toku čitave zime to je bilo samo tri puta. Na tim večerima se govorilo o svemu i ni o čemu posebno, to jest, to su bili prijateljski skupovi i ništa više; pošto nije bilo posebnih ciljeva večeri nisu ni imale drugi smisao, tu se svako ponašao onako kao da se nalazi kod svoje kuće ili na svakom drugom mestu: ničeg posebnog tu nije bilo. Koliko ja znam, gosti su bili vrlo bliski prijatelji među sobom. To je sve, koliko se ja sećam. Članak »Petrograd i Moskva« je stvarno jednom čitan, ali to nije bilo sa pobunjeničkim ciljevima i unapred smišljenim namerama; to je bilo slučajno i čini mi se zbog toga što se taj članak našao pri ruci kao lak feljton u kome ima dosta duhovitosti

ali isto tako i mnogo paradoksa — na taj članak svi su gledali čisto sa literarne tačke gledišta. Tako je, barem, prema onome čega se ja sećam.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Iz saslušanja Spešnjeva i Danilevskog se vidi da se na večerima kod Plješčejeva raspravljalo o mogućnostima štampanja zabranjenih knjiga u inostranstvu. Objasnite to.

Odgovor: Na večerima kod Plješčejeva, o kojima sam ja govorio odgovarajući na prethodna pitanja, nije nikada rečena ni jedna jedina reč o takvim stvarima. Ali sećam se jednom sam — kada je to tačno bilo zaboravio sam ali to je bilo odavno, ima možda i godina dana — svratio kasno uvečer oko jedanaest sati kod Plješčejeva i tamo sam zatekao Danilevskog i Spešnjeva. I sećam se, tada je bilo rečeno nekoliko reči o mogućnostima štampanja knjiga u inostranstvu. Meni se i tada činilo da je to nemoguće iz mnogo razloga. Razgovor o tim stvarima se kasnije nije nikada ponovio — jednom reči, sve je ostalo bez ikakvih posledica.

Fjodor Dostojevski

IZJAVA F. M. DOSTOJEVSKOG POVODOM SLUČAJA V. R. ZOTOVA

Pitanje: Objasnite sledeće: ime i prezime izdavača književnog lista, Zotova, koje zvanje on ima, gde služi, gde stanuje, kao i to u kakvim je on odnosima bio sa Petraševskim, da li je posećivao njegove večeri i da li je uzimao učešća u razgovorima na njima?

Odgovor: Njegovo je ime i očevo ime, ako se ne varam, Vladimir Rafajlovič. Gde je u službi i gde stanuje ne znam, jer nikada nisam s njim bio poznanik. O njegovom poznanstvu sa Petraševskim ja nisam nikada znao i sada prvi put čujem za to. Na večerima kod Petraševskog ja ga nikada nisam sreo.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Da li vam je poznato sledeće: ime, očevo ime i zvanje izdavača književnog lista g-dina Zotova, kao i to gde je u službi i gde stanuje?

Odgovor: Zove se Vladimir Rafajlovič. Mesto njegovog službovanja i adresa

stana nisu mi poznati.

Fjodor Dostojevski

IZJAVA F. M. DOSTOJEVSKOG POVODOM SLUČAJA A. N. MAJKOVA

Pitanje: Kako je očevo ime Valerijana Majkova koji je po vašem svedočenju posećivao skupove kod Petraševskog i još, koje on zvanje ima, gde služi i gde stanuje?

Da nije on umro?

Odgovor: Verovatno je ovo pitanje posledica neke greške. Ja nikada ni jednom jedinom reči nisam svedočio o Valerijanu Majkovu i o tome da je on poznavao Petraševskog. Moja sećanja u vezi s tim su precizna.

Valerijan Nikolajevič Majkov je umro tačno pre dve godine, 13-og jula 1847-me godine. Ja sam se sa njim kao književnikom poznavao godinu dana. Bio je na Univerzitetu, završio je studije, a kasnije je služio — ali gde? — to ne mogu da se setim. Nisam ga ni jednom video kod Petraševskog. On je poznavao Petraševskog, ali ga nije voleo, nije voleo ni njegove večeri i trudio se da se sa Petraševskim viđa što je moguće ređe. Ja sam dva puta bio svedok kako se on nije javljao iz kuće kada je Petraševski dolazio da mu učini posetu. On je njega nazivao šašavim čovekom i govorio je da nikada neće poći kod Petraševskog na susrete petkom, da mu se to društvo nimalo ne sviđa.

To je sve što ja imam da kažem o Valerijanu Nikolajeviču Majkovu.

Fjodor Dostojevski

*) Bio je jednom na imendanu Petraševskog, na svečanoj večeri.

IZJAVA F. M. DOSTOJEVSKOG POVODOM SLUČAJA A. P. MILJUKOVA

Pitanje: Kakvo je bilo učešće g-dina Miljukova na skupovima kod Durova i da li je on često posećivao te skupove?

Odgovor: G-din Miljukov je na večerima kod Durova bivao kao i svi ostali gosti.

On je i sam bio književnik i njegovo poznanstvo sa Durovom i društvom koje se tamo okupljalo bilo je književno poznanstvo. Miljukova su svi, kako se meni čini, voleli zbog njegove vesele i dobrodušne naravi, osim toga on je bio majstor u pričanju anegdota — to su bile njegove glavne odlike. Jednom je on rekao, ne sećam se više u kakvom razgovoru, da ima prevod poznatog Lemaneovog članka na slovenski jezik. To je bilo čudno i zanimljivo i molili su ga da to pokaže. Miljukov je najzad doneo članak i pročitao ga je. Kada je Filipov istakao svoj predlog, Miljukov se — iako je u početku uzimao učešća u sporovima i istupao sa onim svojim osobinama i onako veselo po svojoj naravi — uplašio onog drugog predloga kako se meni čini: predloga o litografiji. To ja zaključujem na osnovu ovih sećanja: prvo, on je odmah prestao da govori o tome iako su se diskusije nastavljale i nije bio nakon toga jedne večeri kod Durova, kao što posle toga nije bio ni na ručku kod Spešnjeva iako je bio pozvan. Ovo je poslednje ja sam posebno zapamtio po tome jer su tada svi pitali: »Gde je Miljukov, zbog čega nije došao?«. Drugo, a to sam čuo od ljudi koji zaslužuju poverenje i kojima je to Miljukov sam rekao — on nije dolazio zbog tog predloga Filipova koji mu se nije sviđao. Sve je to bilo još i pre mog predloga (sa kojim sam istupio protiv Filipova). Meni se čini da je Miljukov nameravao da sasvim prekine posete večerima kod Durova. To se videlo po svemu a naročito po tome što ga u poslednje vreme nije bilo. Ali, tada su nas pohapsili i ja nisam imao prilike da proverim ova svoja zapažanja.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Kakvo je bilo učešće g-dina Miljukova na skuvima kod Durova i Plješčejeva?

Odgovor: Na skupovima kod Plješčejeva Miljukov nije pokazivao neku svoju posebnu stranu osim toga da je on veseo čovek koji ume dobro da priča i koji ume da natera i druge da ga slušaju. Kod Durova je, kao što je poznato, on pročitao svoj prevod Lamnea.

Fjodor Dostojevski

IZJAVA F. M. DOSTOJEVSKOG POVODOM SLUČAJA N.A. MORDVINOVA

Pitanje: Objasnite kakvo je bilo učešće Nikolaja Mordvinova na skupovima kod Plješčejeva?

Odgovor: Nikolaj Mordvinov je, koliko je meni poznato, stari poznanik Pleščejeva i njegov drug sa Univerziteta, on je kod njega dolazio kao najbliži poznanik. Ali je bio ćutljiv. Ja ništa posebno nisam zapazio.

Fjodor Dostojevski

IZJAVA F. M. DOSTOJEVSKOG POVODOM SLUČAJA ROMAŠOVA, SALTIKOVA, BERDJAJEVA, JAŠVILA I O KOČIJAŠIMA: FEDOTU I MIHAILU JAKOVLJEVIMIMA I BLJUMOVIMA

Pitanje: Od kada je titularni savetnik Mihail Saltikov počeo da posećuje skupove kod Petraševskog, kada je prestao da ih posećuje i kakvo je bilo njegovo učešće na njima?

Odgovor: Ja se ne sećam da sam nekada sreo g-dina Saltikova kod Petraševskog. Budući da se malo znam sa g-dinom Saltikovom meni nije ništa poznato o njegovim odnosima sa Petraševskim. Od Petraševskog takođe nikada nisam čuo ni jedne reči o g-dinu Saltikovu.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Da li vam je poznato u kakvim su odnosima bili Petraševski i Jašvil, učesnik u zaveri koja je postojala na Kijevskom univerzitetu, kao i to gde se on sada nalazi i kakvo zvanje ima?

Odgovor: Apsolutno ništa ne znam o g-dinu Jašvilu, prvi put čujem za njega isto kao i za zaveru koja je otkrivena u kijevskoj guberniji. Ne znam ništa ni o njegovim odnosima sa Petraševskim.

Fjodor Dostojevski

IZJAVA F. M. DOSTOJEVSKOG O LIČNOSTIMA KOJE SU BILE UMEŠANE

Pitanje: Da li su gospoda Bezobrazov i Paljčikov često posećivali skupove kod Pleščejeva i kakvo je bilo njihovo učešće?

Odgovor: Gospodina Paljčikova ja nisam ni jednom sreo kod Plješčejeva. Gospodin Bezobrazov je bio jednom. On je posedeo nekih pola sata i uzeo je onoliko učešća koliko i svi drugi koji su bili pozvani na čaj. Ničim mi nije skrenuo pažnju i zbog toga ne mogu o njemu da kažem ništa naročito.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Kako je ime i očevo ime gospodina Titkovskog koji je posećivao skupove kod Petraševskog, koje on zvanje ima, gde služi, koje mu je mesto stanovanja i još — da li vam je poznato od kada je on počeo da posećuje te skupove i kada je prestao to da čini?

Odgovor: Ja nikada nisam poznavao nekog gospodina Vitkovskog, nisam za njega nikada čuo, sada prvi put čujem za njega. Ne mogu da kažem da li je on bio kod Petraševskog.

Koliko se sećam, ja sam već u jednom ranijem odgovoru rekao da su mi neka lica koja sam viđao kod Petraševskog potpuno nepoznata i ja čak nisam znao ni njihova prezimena. Možda i gospodin Vitkovski pripada tim licima? Uostalom, ponavljam, o gospodinu Vitkovskom apsolutno ništa ne znam.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Šta je po činu Vladimir Kajdanov, gde služi i gde stanuje i još — da li je on često posećivao skupove kod Petraševskog i Durova i kakvo je bilo njegovo učešće na tim skupovima?

Odgovor: Ja poznajem jednog gospodina Kajdanova koga sam sretao kod Petraševskog, ali ne znam njegovo ime, kao što ne znam šta je po činu i gde služi. Izgleda da se on školovao zajedno sa Petraševskim u liceju i oni se poznaju kao školski drugovi. On nije često dolazio kod Petraševskog, najviše jednom u mesec dana, barem tako se ja sećam toga. On nije nikada uzimao učešća u zajedničkim razgovorima i najčešće je sedeo u drugoj sobi nad knjigom ili sa nekim od svojih bliskih poznanika — tako je bilo dok su u sali trajali razgovori. Kod Durova on nije bio nikada ni na jednoj večeri i ja mislim da se oni uopšte ne poznaju.

Fjodor Dostojevski

Pitanje: Recite da li su često posećivala skupove kod Petraševskog i od kada,

dole pomenuta lica, recite njihova imena, imena očeva, zvanja, gde služe i gde stanuju: Vernacki?

Odgovor: Nikada kod Petraševskog nisam čuo za takvo prezime i nikada kod njega nisam sreo gospodina Vernackog.

Pitanje: Avdejev?

Odgovor: Takvo lice uopšte ne poznajem; isto tako ne znam da li se on znao sa Petraševskim.

Pitanje: Staljnjicki?

Odgovor: Ne znam ni gospodina Staljnjickog, ne znam takođe da li je on bio poznanik Petraševskog.

Pitanje: Grigorjev?

Odgovor: Imena i očevog imena se ne sećam. Čina takođe. Služi, čini mi se, u konjičkom puku telesne garde. Video sam ga kod Petraševskog jedno četiri puta. On se zna sa Petraševskim, koliko sam zapamtio, od januara meseca 1849-te godine. Stanuje u Gorohovoj ulici blizu Semjonovskog mosta, u kući Sevasjanova.

Pitanje: Ratkovski?

Odgovor: Ništa ne znam ni o gospodinu Ratkovskom niti o tome da li je on poznanik Petraševskog.

Pitanje: Stjepanov?

Odgovor: Nikada nisam poznavao ni gospodina Stjepanova niti mi je poznato da li je on bio poznanik Petraševskog.

Pitanje: Aslan?

Odgovor: Ne poznajem gospodina Aslana. Nije mi poznato da li je on bio poznanik Petraševskog.

Pitanje: Grjenkov?

Odgovor: Ne poznajem gospodina Grjenkova. Nije mi poznato da li je on bio poznanik Petraševskog.

Pitanje: Poljanski?

Odgovor: Ne poznajem gospodina Poljanskog. Nije mi poznato da li je on bio poznanik Petraševskog.

Pitanje: Motrašenko?

Odgovor: Ne poznajem gospodina Motrašenka. Nije mi poznato da li je on bio poznanik Petraševskog.

Pitanje: Mihajlov?

Odgovor: Poznajem gospodina Mihajlova samo po prezimenu, ni čina ni imena njegovog se ne sećam. Ne znam kada se on upoznao sa Petraševskim, ali mi se čini da sam ga video jednom prošle godine kod Petraševskog. Uostalom, tačno se ne sećam. Nije mi poznato gde stanuje.

Pitanje: Makejev?

Odgovor: Ne poznajem gospodina Makejeva. Nije mi poznato da li je bio poznanik Petraševskog.

Pitanje: Stasov, stariji?

Odgovor: Nikada nisam ništa čuo o tome da li gospodin Stasov stariji poznaje Petraševskog i nikada ga nisam sreo kod Petraševskog. Ne znam mu ni čina ni imena niti mi je poznato mesto njegovoga stanovanja.

Pitanje: Stasov mlađi?

Odgovor: Nikada nisam ništa čuo o tome da li gospodin Stasov mlađi poznaje Petraševskog i nikada ga nisam sreo kod Petraševskog. Ne znam mu ni čina ni imena niti mi je poznato mesto njegovoga stanovanja.

Pitanje: Sipko?

Odgovor: Ne poznajem gospodina Sipkoa i ne znam da li je i on bio poznanik

Petraševskog.

Pitanje: Sundukov stariji?

Odgovor: Ne poznajem gospodina Sundukova starijeg.

Nije mi poznato da li je hio poznanik Petraševskog.

Pitanje: Sudukov mlađi?

Odgovor: Ne poznajem gospodina Sundukova mlađeg. Nije mi poznato da li je bio poznanik Petraševskog.

Pitanje: Nazarov?

Odgovor: Ne poznajem gospodina Nazarova. Nije mi poznato da li je bio poznanik Petraševskog.

Pitanje: Petrov?

Odgovor: Ne poznajem gospodina Petrova. Nije mi poznato da li je bio poznanik Petraševskog.

Pitanje: Vzmetnjev?

Odgovor: Ne poznajem gospodina Vzmetnjeva. Nije mi poznato da li je bio poznanik Petraševskog.

Pitanje: Burnašev?

Odgovor: Ne poznajem gospodina Burnaševa. Nije mi poznato da li je bio poznanik Petraševskog.

Pitanje: Petar Petrovič Semjonov?

Odgovor: Ne poznajem gospodina Semjonova. Nije mi poznato da li je bio poznanik Petraševskog.

Pitanje: Lukin (učitelj) Vasilij Vasiljevič?

Odgovor: Ne poznajem gospodina Lukina. Nije mi poznato da li je on bio

poznanik Petraševskog.

Fjodor Dostojevski

PISMENA IZJAVA F. M. DOSTOJEVSKOG DATA PRED VOJNOM SUDSKOM KOMISIJOM

G-dinu Dostojevskom, inšinjerijskom poručniku u ostavci!

Vojno-sudska komisija imenovana s najvišeg mesta, koja će Vam suditi po zakonima ratnih propisa, predlaže Vam da objasnite sledeće: da li imate osim onoga što ste izjavili na saslušanjima tokom istrage, da kažete još nešto u svoju odbranu?

U svoje opravdanje nemam da kažem ništa novo osim što mogu da dodam da nikada nisam delovao sa zlim namerama protiv vlade. Ono što sam učinio to sam učinio nepromišijeno i nenamerno, kakav je slučaj sa čitanjem pisma Bjelinskog. Ako sam nekada i rekao nešto slobodnije to je bilo samo u krugu bliskih ljudi koji su mogli da me shvate i koji su znali u kom smislu ja to govorim. Ja sam se uvek klonio širenja mojih ideja.

Fjodor Dostojevski

ZABELEŠKA F. M. DOSTOJEVSKOG O SVOM HAPSENJU ZA USPOMENU U ALBUM O. A. MULJUKOVE

Dvadeset i drugog ili tačnije dvadeset i trećeg aprila 1849-te godine ja sam se vratio od Grigorjeva kući negde oko četiri sata izjutra; legao sam da spavam i odmah sam zaspao. Negde nakon jednog sata ja sam kroz san primetio da su u moju sobu ušli nekakvi sumnjivi i neobični ljudi. Zveknula je sablja koja je slučajno u nešto udarila. Kakvo je to čudo? S mukom otvaram oči i čujem mek, simpatičan glas: »Ustajte!«.

Gledam: mesni načelnik ili načelnik gradske političke uprave sa divnim bakenbardama. Ali nije govorio taj nego je govorio gospodin u odeven u plavu uniformu sa epoletama potpukovnika.

— Šta se desilo? — upitao sam ja, dižući se s postelje.

— Po zapovesti...

Gledam: stvarno »po zapovesti«. U vratima je stajao vojnik, takođe u plavoj uniformi. To je njegova sablja zveknula ... »Eh! To je ono!« — pomislio sam.

— Dozvolite mi... počeo sam ja ...

— Ništa! Ništa! Oblačite se ... Mi ćemo sačekati — dodao je potpukovnik još simpatičnijim glasom.

Dok sam se ja oblačio oni su pitali gde su knjige i počeli su da kopaju po njima, nisu mnogo čega našli, ali su sve preturili. Moje papire i pisma su pažljivo zavezali kanapom. Policijski načelnik je pri tom pokazao veliku predostrožnost: on se popeo na peć i mojim čibukom je preturao po ugaslom pepelu. Na njegov poziv žandarmerijski podnarednik je stao na stolicu i počeo da se penje na peć, ali okliznuo se na karnizu i s treskom je pao na stolicu a zatim sa stolice na pod. Tada su se ova sumnjičava gospoda uverila da na peći nema ničeg.

Na stolu je stajao petoparac, star i savijen. Policijski načelnik ga je pažljivo zagledao i najzad je dao znak potpukovniku.

— Da nije lažni? — upitao sam ja...

— Hm... To bi, međutim, trebalo ispitati... — mrmljao je šef policije i najzad je i to priključio zaplenjenim stvarima, koje imaju veze sa delom.

Izašli smo. Ispratila nas je preplašena đomaćica i njen čovek Ivan koji je takođe bio preplašen, ali gledao je sa nekakvim tupim likovanjem koje se priliči ovakvom događaju — uostalom, to likovanje nije bilo ono svečano likovanje. Kraj ulaza su stajale kočije; u kočije je seo vojnik, ja, šef policije i pukovnik; uputili smo se na Fontanku prema Lančanom mostu blizu Letnje bašte.

Tamo je bila prava vreva, bilo je mnogo sveta. Ja sam sreo mnogo poznanika. Svi su bili pospani i ćutljivi. Nekakav gospodin, civil koji nije imao veliki čin, primao je... neprekidno su stizali ljudi u plavim uniformama sa raznim žrtvama.

— Gle baba, Jurjevog dana! — rekao mi je neko na uho.

Dvadeset i trećeg aprila bio je stvarno Đurđic, što će reći — takve sam sreće!

Malo po malo, mi smo se okupili oko gospodina u civilu sa spiskom u rukama. Na spisku, ispred imena gospodina Antonelija stajalo je napisano olovkom: »agent u vezi sa otkrivenim slučajem«.

»Znači to je taj Antoneli!« — pomislili smo ...

Stavili su nas u razne uglove u očekivanju konačnog rešenja kuda će s kim. U takozvanoj beloj sali skupilio nas se nekih sedamnaestoro ljudi...

Ušao je Leontije Vasiljevič ...

Ali, ja ovde prekidam svoje kazivanje. Mnogo bi trebalo vremena da se to ispriča. Ali uveravam vas da je Leontije Vasiljevič bio izuzetno prijatan čovek.

24-og maja 1860. Fjodor Dostojevski

DOKUMENTI

TAJNI NALOG ODELENJA O HAPŠENJU F.M. DOSTOJEVSKOG

Treće odeljenje lične kancelarije Tajno

njegovog imperatorskog veličanstva I ekspedicija.

Sankt-Peterburg 22. aprila I849-te g.

Br.675.

Gospodinu majoru sanktpeterburškog žandarmerijskog diviziona Čudinovu!

Po najvišoj zapovesti naređujem vašem visokoblagorodstvu da sutra u četiri časa posle ponoći uhapsite inžinjerijskog poručnika u ostavci i književnika Fjodora Mihajloviča Dostojevskog koji stanuje na uglu Male Morske ulice i Vaznesenskog prospekta, u domu Šilja, na trećem spratu u stanu Bremera, da zapečatite njegove papire i knjige i da iste, zajedno sa Dostojevskim, dopremite u Treće odeljenje lične kancelarije njegovog imperatorskog veličanstva.

U tom slučaju dužni ste da strogo vodite računa da ništa od papira nađenih kod Dostojevskog ne bude utajeno.

Može se dogoditi da kod Dostojevskog pronađete veliku količinu hartija i knjiga i da neće biti moguće da sve to istoga časa dostavite u Treće odeljenje, u tom slučaju dužni ste da i jedno i drugo stavite u jednu ili u dve sobe prema tome kako potrebe budu nalagale, da sobe zapečatite a da samog Dostojevskog hitno privedete u Treće odeljenje.

Ako prilikom pečaćenja hartija Dostojevskog on bude govorio da nešto od toga pripada nekom drugom licu na takva upozorenja ne obraćati pažnju nego i to sve zapečatiti.

Uzimajući ovakvu obavezu dužni ste da se ponašate najopreznije i sa maksimalnom budnošću za šta snosite ličnu odgovomost.

Gospodin načelnik Štaba žandarmerijskog korpusa general lajtnant Dubeljt izdaće naređenje da se u vašoj pratnji nađu oficir iz sanktpeterbuške policije i potreban broj žandarma.

General ađutant, grof Orlov

IZVOD IZ »SPISKA LICIMA KOJA SU POSEĆIVALA POČINJUĆI OD 11-OG MARTA OVE (1849-TE) GODINE SASTANKE PETKOM KOD PETRASEVSKOG«

Strogo tajno

Ime, zvanje i mesto službe: Dostojevski stariji, Fjodor Mihajlov: inžinjerijski poručnik u ostavci — književnik. Jedan od najvažnijih.

Adresa stana: Prvi reon, drugi kvartal, na uglu Male Morske i Vaznesenskog prospekta, u domu Šilja, na trećem spratu, u stanu Bremera.

Primedba: 11-og, 25-og marta i 1-og aprila prisustvovao je na sastancima i učestvovao je 1-og aprila u diskusiji u vezi sa sledećim problemima — u pitanju su tri problema: slobodno štampanje knjiga, oslobođenje seljaka i promene u načinu vođenja sudskog postupka, kada se složio sa stavovima Golovinskog. (...)

15-og aprila bio je na skupu i čitao je pred skupom pismo Bjelinskog i odgovor Gogolju. Pismo sadrži najdrskije i prestupničke izraze i slično. Ono pripada Filipovu. (...) Po rečima Petraševskog braća Dostojevski i Majkov igraju glavnu ulogu u ovom društvu književnika.

PREDSTAVKA PREDSEDNIKA KOMISIJE ZA PREGLED PAPIRA NAĐENIH KOD UHAPŠENIH, PREDSEDNIKU TAJNE ISTRAZNE KOMISIJE

11. maj 1849-te godine Kopija

Tajno

Milostivi gospodine, Ivane Aleksandroviču!

Nakon pregleda hartija nađenih kod poručnika Dostojevskog nije među njima pronađeno ništa što se neposredno odnosi na slučaj o kome je reč ali je nađeno sledeće: beleška upućena njemu od Bjelinskog koja sadrži poziv za sastanak kod jednog lica s kojim se on još nije poznavao; pismo iz Moskve koje je pisao Pleščejev u kome ovaj iznosi utiske koje je ostavio u Moskvi boravak carske familije i u kome se poručuje Dostojevskom da prenese pozdrave svim licima koja imaju veze sa izvesnim društvom. Te papire i još dve zabranjene knjige koje su pronađene kod Dostojevskog — 1. Le Berger de Kravan i 2. — La celebration du Dimanche imam čast da dostavim vašem visokoprevashodstvu najpokornije vas moleći da primite izraze mog najdubljeg poštovanja i odanosti.

Potpis: knez Aleksandar Golicin. Tvrdi da je tačno: državni savetnik — Šmakov.

br. 9.

16-og maja 1849-te godine Njegovom visokoprevashodstvu I. A. Nebokovu.

DENUNCIJACIJA P.D. ANTONELIJA

Dostojevski stariji, prema dostavi Antonelija, bio je na sastancima kod Petraševskog 11-og, 18-og, 25-og marta i 1-og i 15-og aprila.

Na skupu od 11-og marta Tol je držao govor o poreklu religije i razmatrao je pitanje o tome da li u Ijudima postoji religiozno osećanje, pri čemu je dokazivao da je religija ne samo nešto nepotrebno u društvenom smislu nego je, šta više, nešto štetno, jer ona sprečava razvitak uma i tako dalje. Tolov govor je izazvao opšte odobravanje.

Na skupu od 18-og marta Jastržembski je održao govor o naukama, dokazujući da sve nauke, a posebno statistika, upućuju direktno na socijalnu vladavinu kao najbolji način vladavine. U toku svog govora Jastržembski se često pozivao na Prudona i napadao je ne samo na visoke činovnike nego i na samoga Gospodara.

Na skupu od 25-og marta govorilo se o tome koji je način najbolji da se potčinjeni okrenu protiv vlasti. Durov je tvrdio da svakome treba ukazati na zlo u samom njegovom korenu, to jest ukazati na zakone i na cara, potčinjene ne treba pobunjivati protiv starešina nego protiv samih osnova zla. Balasoglo, Berestov, Filipov, Kajdanov i još neki su se tome protivili i tvrdili su da, naprotiv, potčinjene treba podbunjivati protiv prve i neposredne vlasti i tako iduči od najnižih prema najvišima polako, i kao opipom stići i do samog početka zla. Tada je Filipov rekao: »Naš sistem propagande je najbolji i napustiti ga znači odreći se ostvarenja naših ideja«. Posle toga Tol je čitao članak o počecima religije koji je bio napisan u istom duhu, Balasoglo je čitao predgovor delima Hmeljnickog koji je napisao Durov i koji je sadržao mnoštvo liberalnih ideja i tom prilikom je Petraševski pohvalio pisca govoreći da bi svi trebalo da se potrude da pišu u takvom duhu, jer neka cenzura precrta deset ili dvadeset ideja i misli ipak ćc makar pet takvih ideja ostati.

Na skupu od 1-og aprila bilo je reči o slobodnom štampanju knjiga, izmenama u načinu vođenja sudskog postupka i o oslobođenju seljaka. Golovinski je tvrdio da oslobođenje seljaka treba da bude na prvom mestu a Petraševski je tvrdio da je kudikamo bezopasnije i ostvarljivije poboljšanje u načinu vođenja sudskog postupka. U toku tih razgovora Golovinski je rekao da do promene vlade ne može doći odjednom i da je potrebno prvo zavesti diktaturu. Petraševski se snažno opirao tome i u zaključku je rekao da će on prvi dići ruku na diktatora. Mombeli je rekao da ako se u ovom trenutku ne može govoriti o oslobođenju seljaka onda bi, barem, trebalo da bude sveta dužnost svakog spahije da se brine za prosvećivanje seljaka, za otvaranje škola i da bi svaki spahija trebalo da svojim seljacima uliva svest o njihovom dostojanstvu. Sa Mombclijevim mišljenjem se složio čitav skup, osim Grigorjeva starijeg.

Na skupu od 15-og aprila (...) Dostojevski je čitao prepisku između Bjelinskog i Gogolja i posebno pismo Bjelinskog Gogolju. U tom pismu Bjelinski je raspravljajući o položaju Rusije i ruskog naroda u početku govorio o pravoslavnoj veri upotrebljavajući nedolične i drske izraze, zatim o načinu vođenja sudskog postupka, zakonima i vlastima. To pismo je naišlo na oduševljeno odobravanje u društvu, posebno su se oduševljavali Balasoglo i Jastržembski, naročito na mestima gde Bjelinski govori kako ruski narod ne zna šta je to religija. Bilo je dogovoreno da se ovo pismo umnoži i da se širi u više primeraka. Zatim je Petraševski govorio da ne treba počinjati sa ustankom pre nego što bude jasno da će on u potpunosti uspeti i izneo je svoje mišljenje o tome kako se najpre može postići takav cilj. Posle toga pristupili su trima osnovnim pitanjima koja su raspravljana 1-og aprila; govorili su: Petraševski, Ahšarumov i Golovinski; poslednji se više nego drugi zadržao na ovom problemu i obećao je da će u naredna dva petka ovaj problem osvetliti pozitivno.

Jastržembski, koji je takođe uzimao učešća u razgovoru, ponudio se da će sa svoje strane i sam razviti ovu temu.

Prva napomena: Petraševski je, kako izveštava Antoneli, rekao da su u petak (4-og marta) bili kod njega među drugima, braća Dostojevski sa kojima je on vodio raspravu koreći ih zbog njihovog načina pisanja koji tobože ne pomaže usađivanju ovakvih ideja u javnosti.

Druga napomena: Antoneli obaveštava da je Petraševski između ostalog kazao da ovde postoji nekakvo društvo sastavljeno od književnika u kome glavnu ulogu igraju braća Majkovi i braća Dostojevski.

IZJAVE SVEDOKA

Ahšarumov, Timkovski, Jastržembski i Filipov su izjavili: Dostojevski je na skupu kod Petraševskog čitao rukopis »Prepiska između Gogolja i Bjelinskog«; taj rukopis je Filipov prepisao prema primerku koji pripada njemu, Dostojevskom koji je kasnije uzeo oba primerka; on je rukopis dobio izgleda iz Moskve od Pleščejeva. Filipov je uz ovo dodao da je Dostojevski čitao »Prepisku između Gogolja i Bjelinskog« i na jednoj večeri kod Durova.

Iz izjava Spešnjeva, Mombelija i Ahšarumova se vidi da je Dostojevski bio i na onoj večeri kod Petraševskog (u decembru prošle 1848-me godine) kada je Timkovski održao govor o socijalizmu.

U tom govoru (kako u izjavi tvrdi Mombeli) Timkovski je raspravljao o progresu, o furijerizmu, o komunizmu i propagandi, zatim je predlagao da se svet podeli na dva dela i da se jedan deo prepusti furijeristima da na njemu vrše eksperimente a drugi komunistima; on je završio savetujući da se organizuju kružoci u kojima bi se raspravljala isključivo pitanja komunizma a domaćini takvih kružoka bi trebalo da se organizuju u poseban kružok gde bi se rešavala i spoma pitanja. Utisak koji je ostavilo na prisutne predavanje Timkovskog bio je veoma mučan.

Među papirima koji su pronađeni kod Dostojevskog starijeg, prema izveštaju državnog sekretara kneza Golicina, nije otkriveno ništa što bi se neposredno odnosilo na slučaj, međutim, nađeno je sledeće: beleška koju mu je uputio Bjelinski a sadrži poziv Dostojevskom da dođe na sastanak kod jednog lica sa kojim se još nije poznavao i pismo iz Moskve od Pleščejeva u kojem ovaj govori o utisku koji je u Moskvi ostavio boravak imperatorske familije, u kojem se sreću ovakvi izrazi:

»Car i dvor ovde uživaju veoma male simpatije. Svi, naravno izuzimajući lica koja pripadaju dvoru — žele da oni što pre odu. Čak i narod nije manifestovao neke veće simpatije« — i tako dalje.

U tom istom pismu Pleščejev između ostalog poručuje Dostojevskom da prenese pozdrave svima koji se subotom okupljaiu kod Durova, Palma i Ščelkova a posebno njima trojici.

IZJAVE OKRIVLJENOG

Dostojevski stariji je izjavio da nikada nije bio u bliskim odnosima sa Petraševskim iako je kod njega odlazio petkom, iako mu je i Petraševski sa svoje strane uzvraćao posete. To je bilo jedno od takvih njegovih poznanstava do kojih on nije mnogo držao, budući da se nije slagao sa Petraševskim ni u pogledu karaktera ni u idejama; on ga je posećivao veoma retko i održavao je to

poznanstvo samo u onoj meri u kojoj je to nalagala učtivost; nije imao razloga da ga sasvim napusti, a osim toga bilo mu je veoma interesantno da odlazi petkom kod Petraševskog ne radi njega samoga nego radi toga što je tu mogao da se vidi sa nekim Ijudima sa kojima se viđao izuzetno retko i koji su mu bili dragi.

U toku poslednje zime počinjući od septembra meseca on, Dostojevski, bio je kod Petraševskog osam puta — ne više. Njega je uvek iznenađivala nastranost u karakteru

Petraševskog i on, Dostojevski, je mnogo puta čuo mišljenje da kod Petraševskog ima više uma nego razboritosti. On je čovek koji se večito oko nečeg lomi, mnogo čita, uvažava sistem Furijea koji je izučio do tančina i, osim toga, posebno se zanima za zakonodavstvo. Uostalom, on, Dostojevski je uvek poštovao Petraševskog kao čestitog i plemenitog čoveka. Teško je reći da je Petraševski kao politički čovek imao neki svoj određen sistem u rasuđivanju ili neko određeno gledište na politička zbivanja. On, Dostojevski je zapazio kod njega samo doslednost kada je u pitanju sistem Furijea i upravo je to ono, po njegovom mišljenju, što Petraševskom smeta da gleda na stvari svojim očima. Uostalom, on, Dostojevski može pouzdano da tvrdi da je Petraševski veoma daleko od pomisli da bi se Furijeov sistem mogao odmah primeniti u našim društvenim prilikama.

Društvo koje se skupljalo petkom kod Petraševskog uglavnom se sastojalo kako misli on, Dostojevski, od njegovih bliskih prijatelja i starih poznanika; dolazila su ponekad i nova lica ali koliko je on mogao da zapazi, to je bivalo veoma retko. U društvu kod Petraševskog on, Dostojevski, nije naišao ni na kakvo jedinstvo, nije bilo određenog pravca ili zajedničkog cilja i sigurno se može tvrditi da tamo nije bilo ni trojice ljudi koji bi se složili oko neke tačke u vezi sa nekom od tema koje su se postavljale. Zbog toga je dolazilo do međusobnih sporova, do protivurečnosti i nesuglasica u mišljenjima; u nekim od tih sporova uzimao je učešća i on, Dostojevski. On je kod Petraševskog istupao tri puta: dva puta je govorio o književnosti i jednom o jednoj stvari koja nije političke prirode — o ličnosti i o ljudskom egoizmu i ne seća se da je u njegovim rečima bilo nečeg političkog ili slobodoumnog. Ako želja za boljim znači liberalizam u tom smislu bi i on, Dostojevski, mogao da bude čovek slobodoumnih uverenja isto tako kao i svaki čovek koji oseča želju da bude građanin i da učini dobra svojoj otadžbini i da je voli svestan da joj nikada neće naneti zla.

»Mene optužuju — izjavljuje Dostojevski — da sam govorio o politici, o

Zapadu, o cenzuri i sličnom, ali ko je taj ko nije govorio i razmišljao o takvim stvarima u naše vreme? Zbog čega sam učio, zbog čega je nauka kod mene razbudila radoznalost ako nemam prava da kažem svoje lično mišljenje ili da se ne složim sa nekim mišljenjem koje je samo po sebi autoritativno? Ne može se na osnovu ovoga zaključivati da sam ja čovek slobodoumnih uverenja i neprijatelj samodržavlja, naprotiv, za mene nikada nije bilo ničeg apsurdnijeg od ideje uvođenja republikanske vladavine u Rusiji i svima, koji me znaju, poznate su takve moje ideje. Govoreći o cenzuri, o njenoj rigoroznosti u naše vreme, ja sam žalio zbog toga ali sam osećao da je tu posredi neki nesporazum odakle i nastaje ova zategnuta, mučna situacija u literaturi. Meni je bilo inučno zbog toga što je zvanje pisca u našem vremenu poniženo nekim mračnim podozrenjem, zbog toga što se na pisca unapred, pre nego što je nešto napisao, gleda od strane cenzure kao na nekakvog prirodnog neprijatelja vlade i što se njegovi rukopisi analiziraju sa očevidnim predubeđenjem«.

Članak »Prepiska između Bjelinskog i Gogolja«, on, Dostojevski je čitao na jednom skupu kod Petraševskog, ali u toku čitanja ne samo u njegovim sudovima nego i u intonaciji njegovoga glasa nije bilo ničega što bi pokazivalo da kod njega ima pristrasnosti prema nekom od ove dvojice učesnika te prepiske. Pismo Bjelinskog je napisano odveć čudno da bi moglo da izazove neku simpatiju, ono je puno grdnji, ima u njemu žuči koja odbija. On, Dostojevski se kratko vreme poznavao sa Bjelinskim i zbog toga je prepiska između Gogolja i Bjelinskog za njega značajan književni spomenik. Što se tiče njega, Dostojevskog, on se bukvalno ne slaže ni sa jednim preterivanjem kakvih ima u tom članku i on to nikada ne bi čitao sa namerom da to ističe kao obrazac nekomc; tek sada mu je jasno da je načinio grešku i da nije trebalo naglas čitati taj članak.

Što se tiče toga da li je bilo tajnih, skrivenih ciljeva u društvu kod Petraševskog, on tvrdi da u onoj zbrci pojmova, u onom skupu različitih karaktera, usred onih sporova koji su se ponekad pretvarali u neprijateljstva, nije moglo biti ni pomisli o nečem sličnom u uslovima takvog haosa.

U zaključku Dostojevski je remizirao svoje izjave i rekao je da on apsolutno ništa ne može da kaže o Petraševskom kao furijeristi i propagandisti jer su mu u tom smislu poznata samo naučna uverenja Petrašcvskog; svoje planove i svoje namere Petraševski njemu nije nikada saopštavao i on, Dostojevski, apsolutno ne zna da li je nečeg sličnog kod ovoga bilo.

IZVOD IZ DOSIJEA INŽINJERIJSKOG PORUČNIKA U OSTAVCI FJODORA DOSTOJEVSKOG

Prema dostavi agenta Dostojevski je okrivijen zbog toga što je učestvovao na večerima kod titularnog savetnika Butaševiča-Petraševskog i to 1-og i 15-og aprila ove 1849-te godine na kojima se raspravljalo o slobodnom štampanju knjiga, izmenama u načinu vođenja sudskog postupka kao i o oslobođenju seljaka; na tim večerima Dostojevski je čitao prepisku između Gogolja i Bjelinskog u kojoj postoji pismo ovg poslednjeg upućeno Gogolju koje je ispunjeno najdrskijim slobodoumljem.

Sledeća okrivljena lica izjavljuju:

Mombeli i Ahšarumov — da je Dostojevski bio na toj večeri kod Petraševskog (u decembru 1848-me godine) kada je Timkovski održao govor u kome je (prema svedočenju Mombelija) raspravljao o progresu, furijerizmu, komunizmu i propagandi; zatim je isti predlagao da se svet podeli na dva dela i da se jedan deo prepusti furijeristima da na njemu vrše svoje eksperimente a drugi komunistima i završio savetujući da treba organizovati kružoke na kojima bi se raspravljalo isključivo o pitanjima komunizma; domaćini takvih kružoka bi trebalo da organizuju svoj kružok u kome bi se raspravljala pitanja koja su sporna ili ona koja je teže rešiti. Utisaić koji je na prisutne ostavilo predavanje Timkovskog bio je mučan.

Student Filipov — da je Dostojevski među drugima posećivao večeri kod Durova na kojima su razgovori od marta 1849-te godine počeli da dobijaju politički karakter čemu su mnogo pomogli: Mombeli — koji je čitao svoja razmišljanja o tome da svi oni manje više imaju iste ideje i isti način mišljenja pa bi, prema tome, trebalo još bliže da se okupe i da tako pomažući jedan drugome još više učvrste svoje ideje i da ih nametnu javnosti; Filipov — time što je predlagao da se zajedničkim naporima poradi na člancima koji bi bili u liberalnom duhu, kao i time što se ponudio da širi te ideje i da prikazuje na način koji optužuje nepravde zakona, zloupotrebe i nedostatke u radu naše administracije. Kada je sledeći put, kod Durova on, Filipov, pročitao rukopis rađen na osnovu Lamneovog dela Reč vernika i kada je Dostojevski pročitao prepisku između Bjelinskog i Gogolja prisutni su izrazili želju da imaju kopiju toga rukopisa, tada je bilo predloženo da se osnuje domaća litografija ali je

Dostojevski uspeo da ubedi sve da je takva pomisao nerazumna. Osim toga, kod njega, kod Durova, govorilo se da učitelji u školama treba da se potrude da drže svoja predavanja što je moguće u liberalnijem duhu.

Spahija Spešnjev — da je za vreme ručka kod njega, kada je Grigorjev čitao članak prestupničke sadržine pod naslovom Vojnička beseda, između ostalih prisustvovao i Dostojevski.

Osim toga, Spešnjev je posvedočio da je Dostojevski posećivao i večeri kod Pleščejeva na kojima je čitan humoristički članak pod naslovom »Petrograd i Moskva« i na kojima se raspravljalo o mogućnostima štampanja zabranjenih knjiga u inostranstvu.

Među hartijama Dostojevskog je nađeno: 1. pismo koje mu je uputio iz Moskve Pleščejev u kome mu ovaj poručuje da prenese pozdrave svima koji se subotom okupljaju kod Durova, Palma i Ščelkova — a ovoj trojici posebno i u kome se govori o utisku koji je u Moskvi ostavio boravak imperatorske familije — tu se sreću sledeći izrazi: »Car i dvor ovde uživaju veoma malo simpatija. Svi, naravno izuzimajući lica koja pripadaju dvoru — žele da oni što pre odu. Čak i narod nije manifestovao neke veće simpatije«. 2. beleška od Bjelinskog koja sadrži poziv Dostojevskom da dođe na sastanak kod jednog lica sa kojim se on još nije poznavao. 3. dve zabranjene knjige od kojih jedna nosi naslov Le Berger de Kravan a druga La colebration du Dimanche.

Dostojevski je priznao da se poznaje sa Petraševskim tri godine i da je u početku kod njega odlazio retko, ali je u toku poslednje zime počeo da odlazi češće i da je uzimao učešća u razgovorima i sporovima. Njega optužuju da je govorio o politici, o Zapadu, o književnosti i sličnom, ali — kaže on — ko je taj ko o tome ne govori posebno u naše vreme? Zbog čega je studirao, zbog čega je nauka u njemu budila radoznalosti ako nema prava da kaže svoje lično mišljenje ili da se ne složi sa mišljenjem koje je već samo po sebi autoritativno? Ali, na osnovu toga se ne može zaključivati da je on, Dostojevski, čovek slobodoumnih shvatanja i neprijatelj samodržavlja — naprotiv, za njega nikada nije bilo ničeg apsurdnijeg od ideje republikanske vladavine u Rusiji. Govorio je o cenzuri i o njenoj rigoroznosti u naše vreme, ali je on, Dostojevski — žalio zbog toga i osećao je da to došlo zbog nesporazuma odakle je potekao i ovaj zategnuti i mučni poredak stvari koji nije povoljan po literaturu. Njega je oduzimala tuga zbog toga što je zvanje pisca u naše vreme poniženo nekakvim sumnjičenjima i mračnim podozrenjima, zbog toga što se na pisca unapred, pre nego što je nešto

napisao, gleda kao na prirodnog neprijatelja vlade i što se njegov rulcopis analizira sa očevidnim predubeđenjem. Međutim, on, Dostojevski nije nikada o tome govorio kod Petraševskog i sada želi da pokaže samo svoj način mišljenja. Pismo Bjelinskog Gogolju on je na skupu kod Petraševskog pročitao kao književni spomenik koji je za njega nešto značajno jer je kraće vreme bio poznanik Bjelinskog, on je na sastanku kod Durova obećao da će to učiniti i kasnije nije mogao da porekne svoje obećanje. Ali, on je bio čvrsto ubeđen da je to pismo puno pogrda, da u njemu ima mnogo žuči i da ono nikoga neće privući i sablazniti. Uostalom, njemu je sada jasno da je načinio grešku time što je to pročitao naglas što nije trebalo činiti.

Na skupovima kod Petraševskog on, Dostojevski, je čuo da je Petraševski govorio o koristi koju donosi cenzura jer ona iz dela izbacuje sve apsurdnosti, da nema cenzure — dalje — pojavilo bi se mnoštvo ljudi vođenih ličnim strastima i oni bi predstavljali prepreku za razvitak čovečanstva i za postizanje ciljeva koji su im svima dragi; on pak, Dostojevski je dokazivao da književnosti nije potreban nikakav pravac osim onog umetničkog. Golovinski je strasno dokazivao da osnovna misao svih treba da bude oslobođenje seljaka, tih ugnjetenih patnika, ali vlada to ne može da izvede jer ne može da ih oslobodi a da im ne da zemlju — on, Golovinski priznaje mogućnost da može doći do iznenadne pobune samih seljaka jer oni odavno već osećaju svu težinu svoga položaja, ali on je to iznosio kao fakat a ne kao neku svoju želju, jer dopuštajući mogućnost oslobođenja seljaka on je u isto vreme bio daleko od svake pomisli da se to izvede putem pobune ili nekog drugog načina revolucionarnog nasilja. Suprotstavljajući se Golovinskom Petraševski je objašnjavao da u toku oslobađanja seljaka obavezno mora doći do sukoba među staležima i budući da je situacija loša iz toga će nastati vojni ili što je još gore duhovni despotizam; pravna reforma i reforma cenzure su nešto važnije od seljačkoe pitanja i on je čak nabrajao preimućstva koja postoje na strani »kreposnih« seljaka u odnosu na one koji su slobodni s obzirom na sadašnje stanje u sferi vođenja sudskog postupka — u našem zapetljanom, složenom i komplikovanom načinu vođenja sudskog postupka retko se događa da istina pobedi, jer kod nas se postupa sa predubeđenjem pa je, prema tome, najbolji način vođenja sudskog postupka onaj u kome bi se sudilo javno — juri; međutim, ne treba zahtevati izmene u načinu vođenja sudskog postupka, treba samo podanički moliti za to jer vlada bi, i ako bi prihvatila i ako bi odbacila takve molbe, dovela sebe u još gori položaj: ako bude odbacila molbe vlada će okrenuti jedan stalež protiv sebe i naša će ideja zakoračiti napred, ako pak molbe prihvati ona će time oslabiti sebe i tada će se pojaviti mogućnost da se istaknu i veči zahtevi i opet će naša ideja napredovati.

O govoru koji je Timkovski održao na skupu kod Petraševskog Dostojevski je izjavio da je govor bio strasno održan i da se po svemu videlo kako se Timkovski trudio da ugodi svima i da pogodi svači ji ukus. Govor je potrajao dve ili tri večeri ali on, Dostojevski, je bio samo na dvema od tih večeri. Timkovski je govorio o Furijeu sa velikim poštovanjem, osvrnuo se na mnoge prednosti njegovog sistema i rekao je da mu želi uspeha iako je, uostalom, priznavao da je nemoguće taj sistem primeniti odmah; on je zahtevao od svih da budu jedinstveni bez obzira na to kakvog se socijalnog učenja pridržavaju, ali u isto vreme on se ograđivao i tvrdio je da ne želi stvaranje nekog tajnog društva niti da želi da poziva na pobunu; on je na kraju tražio da mu izraze svoje simpatije ako je nešto slično zaslužio. Utisak koji je ostavio Timkovski bio je dvosmislen: neki su ga gledali sa podsmehom i radoznalo a drugi sa skepsom ne verujući u njegovu iskrenost; uostalom, svi su se prema njemu poneli veoma učtivo.

Što se tiče večeri kod Durova Dostojevski je priznao da ih je posećivao i da je odveo i Filipova i Spešnjeva. Te večeri su u početku bile književne večeri, a zatim se njihov karakter promenio kada je Filipov predložio da se mimo cenzure litografišu dela koja bi napisao neko od članova njihovog kružoka. Ali, taj predlog je naišao na neodobravanje, svima je bilo jasno da su zašli daleko i hteli su da ga odbace ali nisu to činili otvoreno već su tražili neki posredni način; i sam Durov je nameravao da prekine sa tim večerima što je moguće pre. Najzad, kada su se sledeći put bili okupili on, Dostojevski, je zamolio da ga saslušaju i pošlo mu je za rukom da ih razuveri služeći se u svom istupanju i humorom i pokazalo se da su svi jedva čekali tako nešto i predlog Filipova je odbačen. Nakon toga, skupili su se bili kod Durova samo još jednom posle velike nedelje i tada su se večeri sasvim ugasile. Na tim večerima niko nije istupao sa govorom osim njega, Dostojevskog, i sam on je održao jedan govor a čitali su: Miljukov — svoj prevod iz Paroles d’un croyant i on, Dostojevski, prepisku između Bjelinskog i Gogolja koju je prvo pročitao pre ručka Durovu i Palmu a zatim, pošto se zadržao na čaju kod Durova, i Mombeliju, Ljovu i braći Lamanski, jednako pod uticajem prvog utiska.

Na pitanje o tome da li je Mombeli predlagao da se stvori još tešnja veza među prisutnima radi širenja ideja u javnosti, Dostojevski je priznao da je za vreme prvih večeri kod Durova Mombeli zaista govorio o sličnim stvarima ali nije rekao sve do kraja, jer su ga prekinuli i počeli su da se zabavljaju muzikom. Mombeli je i sam počeo da se smeje i odmah je priznao da je i sam započeo da govori u nevreme — ne u pravi čas. Posle toga nije bilo ni pomena o njegovim

rečima i društvo je dugo ostalo čisto književno-muzičko društvo.

Što se tiče ručka kod Spešnjeva Dostojevski je priznao da je bio na tom ručku i da je slušao kada je Grigorjev čitao članak prestupničke sadržine pod naslovom »Vojnička beseda«, ali to delo je ostavilo loš utisak, jer nikome nije bilo stalo da takve lektire i sam Spešnjev, koga su naterali da priredi ručak na predlog Mombelija, izjavio je odlučno da mu je neugodno da poziva kod sebe i sledeći put.

Što se tiče večeri kod Pleščejeva Dostojevski je priznao da nije bilo stalnih večeri nego je Pleščejev samo pokatkad pozivao kod sebe na čaj. Na tim večerima on, Dostojevski, bio je u toku zime ne više od tri puta; to su bili obični prijateljski susreti i nisu imali nikakvog posebnog cilja. Članak »Petrograd i Moskva« je stvarno jednom pročitan ali to nije učinjeno u prevratničke svrhe i sa smišljenim namerama, to je bilo slučajno, izgleda zbog toga što im se to našlo pri ruci kao lak feljton u kome ima mnogo duhovitosti ali i mnogo paradoksa; svi su na to gledali čisto sa literarne tačke gledišta. Osim toga, jednom, nekih godinu dana pre toga, on, Dostojevski je svratio kod Pleščeva u jedanaest sati uveče i zatekao je kod njega Danilevskog i Spešnjeva. Tada je doista bilo rečeno nekoliko reči o mogučnostima štampanja u inostranstvu ali njemu, Dostojevskom, to se iz mnogih razloga učinilo kao nešto nemoguće i više se taj razgovor nije ponovio i ostao je bez ikakvih posledica.

Što se tiče beleške od Bjelinskog koja je zadržala poziv za sastanak kod jedne osobe koju on nije poznavao i dveju zabranjenih knjiga koje su pronađene među hartijama Dostojevskog — on, Dostojevski je priznao da se on apsolutno ne seća ničega i verovatno je to bio neki poziv u goste a ne na sastanak — to potiče iz vremena njegovog poznanstva sa Bjelinskim. Zabranjene knjige Dostojevski je uzeo: jednu od Grigorjeva drugu od Golovinskog.

Na pitanje od kada kod njega, Dostojevskog, postoje liberalne i socijalne težnje, on je odgovorio aa se sav njegov liberalizam sastoji u tome što je svojoj otadžbini želeo sve najbolje. Ta želja se kod njega pojavila još u vreme kada je postao svestan sebe i rasla je sa godinama, ali ta želja kod njega nikada nije prelazila granice mogućeg. On je uvek verovao u vladu i u samodržavlje, međutim, nema smelosti da potvrdi da se nikada nije varao u svojim namerama u pogledu usavršavanja društva i opšte koristi za društvo; on je svestan da su možda neka njegova shvatanja pogrešna i da bi njihova realizacija donela mnogo više štete nego koristi. Možda je svoje mišljenje ponekad izražavao strasno,

žučno, ali to je bilo samo u nekim trenucima. Zlobe i žuči kod njega nikada nije bilo, uvek ga je vodila iskrena ljubav prema otadžbini, ona mu je ukazivala pravi put i pomagala mu je da se sačuva od pogubnih zabluda. On je želeo poboljšanja i promene i žalio je zbog čestih zloupotreba, ali osnova njegove političke misli bila je — očekivati sve promene od samodržavlja. On je želeo da bude saslušana svačija nevolja i da ne bude ugušen ničiji glas koliko je to moguće i zbog toga je proučavao, razmišljao i zbog toga je voleo da sluša razgovore drugih koji su znali bolje da objasne mogućnosti nekih promena i poboljšanja. Što se tiče socijalnih opredeljenja, on tvrdi da nikada nije bio socijalista, iako je voleo da čita i da se bavi izučavanjem socijalnih problema, iako je sa velikim zanimanjem pratio prevrate na Zapadu. Čitava ta užasna drama njega je veoma zanimala, prvo — kao drama, drugo — kao značajna činjenica koja može da pobudi radoznalost, treće — kao istorija, četvrto — kao pitanje čovekoljublja, jer sadašnja situacija na Zapadu je krajnje loša. On je ponekad govorio o političkim problemima ali to je bilo u ređim prilikama i nikada glasno i javno i dozvoljavao je istorijsku nužnost sadašnjih prevrata na Zapadu u očekivanju boljeg nečeg. Socijalizam predlaže hiljadu mera za organizaciju društva i budući da su sve (socijalističke) knjige napisane pametno, strasno i često ispunjene i neizmernom ljubavlju prema čovečanstvu on, Dostojevski, ih je čitao sa velikim zanimanjem, ali ne pripada nikakvom socijalnom pokretu pošto je uveren da bi primena takvih teorija ne samo u Rusiji nego i u Francuskoj, obavezno dovela do neminovne propasti.

Dostojevskom je, prema njegovim rečima, dvadeset i sedam godina, školovao se u Glavnoj inžinjerijskoj akademiji od ličnih sredstava, stupio je u službu 1843-će godine u tehničko odeljenje Inženjerije, podneo je ostavku 1844-te godine i napustio službu u činu poručnika.

Državni savetnik Šmakov

ZAKLJUČAK VOJNO-SUDSKE KOMISIJE O F. M. DOSTOJEVSKOM INŽINJERIJSKOM PORUČNIKU U OSTAVCI

Okrivljeni Dostojevski, 27-am godina, stupio je u topografsku četu Glavne inžinjerijske akademije kao tehničar crtač 1838-sme godine, proizveden je u čin oficira u avgustu 1841-ve godine i zadržan u akademiji da nastavi učenje u oficirskoj klasi — proizveden je posle ispita za čin potporučnika u avgustu 1842-

ge godine, u oktobru 1844-te godine podneo je ostavku i oslobođen je službe u činu poručnika. Prema izjavi samog Dostojevskog, on se bavio književnošću i sarađivao je u nekim časopisima.

Prema izveštaju agenta okrivljeni Dostojevski je bio na skupovima kod Petraševskog 1-og i 15-og aprila. Na prvom skupu se raspravljalo o slobodnom štampanju knjiga, izmenama u načinu vođenja sudskog postupka i o oslobođenju seljaka a na drugom je sam Dostojevski čitao prepisku između Bjelinskog i Gogolja u kojoj se Bjelinski, raspravljajući o položaju Rusije i ruskog naroda, nedolično i drsko izražava o pravoslavnoj religiji, o načinu vođenja sudskog postupka, zakonima i vlasti. Pismo je naišlo na oduševljeno odobravanje u ovom društvu i odlučeno je da se ono rasprostranjuje u više primeraka (Pismo Bjelinskog je podobrobno izloženo prilikom istrage o delu okrivljenog Plješčejeva).

Lica kojima je postavljeno pitanje u vezi sa ovim predmetom, okrivljeni Ahšarumov, Timkovski, Jastržembski i Flipov, potvrdila su da je Dostojevski stvamo čitao na skupu kod Petraševskog pomenutu prepisku između Bjelinskog i Gogolja pri čemu je Filipov dodao da je ta pisma on prepisao prema rukopisu koji je pripadao Dostojevskom od koga je sve to dobio nešto ranije; tada ga je ovaj molio da sve to drži u tajnosti i nakon prepisivanja je i rukopis i kopiju uzeo sebi.

Osim toga, okrivljeni Mombeli i Ahšarumov su potvrdili da je Dostojevski bio i na onom skupu kod Petraševskog (u decembru 1848-me godine) kada je okrivljeni Timkovski držao govor u kome je, prema svedočenju Mombelija, raspravljao o progresu, furijerizmu, komunizmu i propagandi; on je tada predlagao da se svet podeli na dva dela i da se jedan deo prepusti furijeristima a drugi komunistima; on je na kraju predložio da se osnuju kružoci na kojima bi se raspravljalo isključivo o pitanjima komunizma i da domaćini kružoka osnuju poseban kružok na kome bi se raspravljala sporna i teška pitanja.

Okrivljeni Dostojevski jc u prethodnoj istrazi koju je vodila Istražna komisija izjavio da nikada nije bio u bližim odnosima sa Petraševskim iako je kod njega odlazio petkom, iako mu je i Petraševski sa svoje strane uzvraćao posete. Uostalom, on, Dostojevski je odlazio na večeri kod Petraševskog ne toliko radi toga da se vidi s njim nego radi toga da se tamo sretne sa nekim ljudima koje je ređe viđao i koji su mu bili dragi. U toku poslednje zime on, Dostojevski, je bio kod Petraševskog osam puta — ne više. Njega je uvek čudila nastranost u

karakteru Petraševskog i on, Dostojevski, je više puta čuo mišljenje da kod Petraševskog ima više uma nego razboritosti. Gledajući Petraševskog kao političkog čoveka teško je reći da je on mogao imati neki svoj određeni sistem i svoje određeno gledište u vezi sa političkim zbivanjima. On, Dostojevski, primetio je kod njega doslednost jedino kada je u pitanju Furijeov sistem i to je upravo ono, po njegovom mišljenju, što ovome smeta da na stvari gleda svojim očima. Što se tiče društva koje se okupljalo petkom kod Petraševskog on, Dostojevski, nije tamo zapazio neko jedinstvo, nije primetio da imaju nekog zajedničkog cilja — tamo nije bilo ni trojice ljudi koji bi se saglasili u vezi sa nekom tačkom, pa ma koja tema bila nametnuta. Zbog toga je dolazilo do međusobnih sporova, zbog toga je bilo večnih neslaganja i suprotstavljanja i u nekim takvim sporovima uzimao je učešća i on, Dostojevski. On je kod Petraševskog istupao tri puta — dva puta o literaturi i jednom o predmetu koji uopšte nije političke prirode: o ličnosti i ljudskom egoizmu i ne seća se da je u njegovim rečima bilo nečeg političkog i slobodoumnog. Ako je težnja ka boljem liberalizam onda je on, Dostojevski, slobodouman čovek, ali u onoj meri u kojoj su to svi ljudi koji žele da budu pravi građani i da najbolje posluže svojoj otadžbini, jer on drži da ima ljubavi prema otadžbini i uveren je da nije u stanju da joj učini ništa loše. Dalje je Dostojevski izjavio da njega optužuju da je govorio o politici, o Zapadu, o cenzuri i sličnom, ali pita on — ko je taj ko nije u naše vremc razmišljao o takvim pitanjima? Zbog čega je učio, zbog čega su nauke u njemu probudile radoznalosti ako nema prava da kaže svoje lično mišljenje ili da se ne saglasi sa nekim mišljenjem koje je samo po sebi autoritativno. Ali, na osnovu toga se ne može zaključivati da je on slobodouman čovek i neprijatelj samodržavlja; naprotiv, za njega nije nikada bilo ničeg apsurdnijeg od ideje zavođenja republikanske vladavine u Rusiji i svi koji ga poznaju znaju za takve njegove ideje. Govoreći o cenzuri i o njenoj rigoroznosti u naše vreme on, Dostojevski, je žalio zbog toga jer je osećao da je posredi neki nesporazum odakle je i poteklo sve to — ta zategnuta i po književnost neprijatna situacija. Njemu je bilo mučno da gleda kako je zvanje pisca u naše vreme poniženo nekakvim mračnim podozrenjem i kako se na pisca unapred, pre nego što je nešto napisao, gleda od strane cenzurc kao na prirodnog neprijatelja vlade, kako sc njegovi rukopisi analiziraju sa očevidnim predubeđenjem. Međutim, on, Dostojevski nije nikada govorio o tome kod Petraševskog.

Što se tiče članka — prepiske između Bjelinskog i Gogolja — okrivljeni Dostojevski je izjavio da je tačno to da je on na jednoj večeri kod Petraševskog čitao prepisku, ali ni u glasu ni u gestovima njegovim za vreme čitanja nije bilo ničeg što bi pokazivalo da on gleda pristrasno na nekog od ove dvojice iz

pomenute prepiske. Pismo Bjelinskog je pisano odveć čudno da bi moglo da izazove nečije simpatije; ono je puno grdnji, ima u njemu i žuči, on ga je čitao kao značajan književni dokumenat uveren da to pismo ne može nikoga da sablazni.

U pitanjima koja mu je u pismenom obliku predložila Istražna komisija okrivljeni Dostojevski je izjavio da se poznaje sa Petraševskim tri godine i da je u početku kod njega odlazio retko ali da je u toku poslednje zime počeo da odlazi češće i da je uzimao učešća u razgovorima i sporovima; on se sam na skupu kod Petraševskog ponudio da pročita pismo Bjelinskog Gogolju i kasnije nije mogao da pogazi datu reč.

Osim toga, okrivljeni Dostojevski je, na pitanja Istražne komisije u vezi sa gore pomenutom dostavom agenta i izjavama svedoka, rekao da je na večerima kod Petraševskog slušao kako je Petraševski govorio o koristi koju ima cenzura koja iz dela izbacuje apsurdnosti; kada ne bi bilo cenzure — tvrdio je Petraševski — pojavilo bi se mnoštvo ljudi rukovođenih ličnim strastima koji bi predstavljali prepreku za razvitak čovečanstva; on, Dostojevski je dokazivao da književnosti nije potreban nikakav pravac osim umetničkog. Okrivljeni Golovinski je sa zanosom govorio da osnovna ideja svih treba da bude ideja o oslobođenju seljaka, tih velikih mučenika, ali vlada to ne može da učini jer je nemoguće osloboditi seljake bez zemlje; Golovinski je priznavao da je mogućno da dođe odmah do ustanka seljaka jer oni su duboko svesni svoga žalosnog položaja; uostalom, on je to isticao kao činjenicu a ne kao neku svoju želju, jer dopuštajući mogućnost oslobođenja seljaka, on je u isto vreme bio daleko od svake pomisli na pobunu ili na postizanje cilja nekim drugim sredstvom revolucionarnog nasilia. Suprotstavljajući se Golovinskom Petraševski je tvrdio da će u toku oslobađanja seljaka obavezno doći do sukoba staleža, situacija je loša i može biti još i gora i da će se iz toga izroditi vojni despotizam ili što je još gore — duhovni despotizam; pravna reforma i reforma cenzure su neophodnije od seljačke reforme — on je čak nabrajao i prednosti koje imaju »kreposni« seljaci nad onima koji su slobodni s obzirom na sadašnju situaciju u načinu vođenja sudskog postupka dokazujući da u našem zamršenom, složenom načinu vođenja sudskog postupka predubeđenja dolaze do izražaja i retko se događa da pravda bude zadovoljena; jedini način vođenja sudskog postupka u kome bi pravda trijumfovala jeste vođenje sudskog postupka javno — juri; međutim, ne treba zahtevati promene u načinu vođenja sudskog postupka, treba samo podanički moliti za to jer vlada, i ako prihvati i ako odbaci takve molbe, dovodi sebe u još gori položaj: ako odbaci zahteve ona će okrenuti jedan stalež protiv sebe i tada

će naša ideja zakoračiti napred, ako pak molbe usliši tada će pokazati slabosti i stvoriće se mogućnosti da se istaknu i veći zahtevi i tada će, opet, naša ideja napredovati.

O govoru koji je Timkovski održao na skupu kod Petraševskog i u kome je, kako što je već rečeno, Timkovski raspravljao o progresu, furijerizmu, komunizmu i propagandi i predlagao da se osnuju kružoci furijeristički, okrivljeni Dostojevski je rekao da je govor bio strasno izgovoren i da je bilo očevidno kako se Timkovski trudio da pogodi svačiji ukus. Govor je potrajao dve ili tri večeri ali on, Dostojevski, je bio samo na dvema večerima. Timkovski je govorio o Furijeu sa velikim poštovanjem, osvmuo se na mnoge koristi koje nudi njegov sistem poželevši mu uspeha, ali priznao je da se takav sistem ne može odmah primeniti; on je pozivao sve da se saglase u pogledu ideja bez obzira na to ko je pristalica ovakvog ili onakvog socijalnog učenja i pri tome ie uveravao da on ne poziva na pobunu niti želi stvaranje tajnog društva.

Osim toga sledeći okrivljeni su o Dostojevskom izjavili ovo:

Student Filipov — da je okrivljeni Dostojevski posećivao večeri titularnog savetnika suda Durova kada je, na jednoj takvoj večeri, Mombeli čitao svoja razmišljanja o tome da svi bez obzira na način mišljenja treba da budu tesnije povezani međusobno kako bi se njihove ideje lakše nametnule javnosti i društvu; sam on, Filipov, je predlagao da se zajedničkim snagama poradi na tome da se pojave članci u liberalnom duhu, ponudio se lično da širi takve ideje i prikazivao je u iskrivljenom vidu nepravednosti u zakonima, nedostatke i zloupotrebe u radu naše administracije. Drugi put on, Filipov pročitao je rukopis prevoda iz Lamneovog dela Reč vemika a Dostojevski prepisku između Gogolja i Bjelinskog i tada su prisutni izrazili želju da imaju kopije pa je bilo predloženo da se osnuje domaća litografija; Dostojevski je ubedio sve da je takva pomisao nerazumna.

Spahija Spešnjev — da je na ručku kod njega kada je čitan članak prestupničke sadržine — čitao je Grigorjev — pod naslovom Vojnička beseda među drugima bio prisutan i Dostojevski i još, da je isti Dostojevski posećivao i večeri kod okrivljenog Plješčejeva na kojima je čitan humoristički članak pod naslovom »Petrograd i Moskva«; tada se raspravljalo i o mogućnostima da se zabranjene knjige štampaju u inostranstvu.

Sudski činovnik Durov i poručnik Palm — da je Dostojevski na večerima kod

Durova čitao prepisku izmedu Bjelinskog i Gogolja; o nekim njegovim drugim postupcima oni ništa ne kažu.

U toku istrage u vezi sa ovim predmetom okrivljeni Dostojevski je priznao da je stvarno posećivao večeri kod Durova i da je tamo doveo okrivljene Filipova i Spešnjeva. Te su večeri u početku bile čisto književne i muzičke večeri, ali su kasnije promenile karakter kada je Filipov predložio da se mimo cenzure litografišu dela koja bi napisali neki članovi kružoka. Ali, taj je predlog gotovo od strane svih primljen loše, svi su videli da se otišlo predaleko, hteli su da ga odbace ali su tražili neki posredan način nisu imali snage da to učine otvoreno — sam Durov je želeo da prekine sa svojim večerima što je moguće pre. Najzad, kada su se ponovo okupili on, Dostojevski, je zamolio da ga saslušaju i pošlo mu je za rukom da sve od toga odvrati služeći se u svom govoru humorom i pokazalo se da su svi to jedva dočekali i predlog Filipova je bio odbačen. Nakon toga, okupili su se samo još jednom posle Velike nedelje i večeri su sasvim prestale. Na tim večerima niko nije držao govor osim njega, Dostojevskog, ali su čitali: Miljukov, svoj prevod iz Paroles d’urt croyant i on, Dostojevski, koji je bio dobio pi'episku između Bjelinskog i Gogolja koju je prvo pročitao Durovu i Palmu pre ručka, a kasnije, zadržavši se na čaju, on je to pročitao i Mombeliju, Ljvovu i drugima pod uticajem prvih utisaka od čitanja.

Na pitanje da li je tačno da je okrivljeni Mombeli na večeri kod sudskog činovnika Durova predlagao da se svi tesnije okupe kako bi se ideje lakše nametale javnosti, Dostojevski je izjavio da je u početku na večerima kod Durova Mombeli zaista počeo da govori nešto slično ali nije dovršio jer su ga prekinuli i počeli su da se zabavljaju muzikom. Mombeli se i sam počeo smejati i priznao je da je počeo da govori u nepravi čas. Posle toga o njegovim rečima nije bilo ni pomena i društvo je zadugo ostalo čisto književno društvo.

Što se tiče ručka kod Spešnjeva Dostojevski je priznao da je on doista bio na tom ručku i da je slušao kada je Grigorjev čitao članak prestupničke sadržine pod naslovom Vojnička beseda; utisak je bio nepovoljan veoma jer nikome nije bilo do takve lektire i Spešnjev, kome je na predlog Mombelija nametnuto da priredi ručak, odlučno je izjavio da mu je nezgodno da sledeći put poziva kod sebe.

U vezi sa večerima kod Plješčejeva Dostojevski je izjavio da kod njega nije bilo redovnih večeri nikada nego je on samo ponekad pozivao kod sebe na čaj. Na tim večerima on, Dostojevski, je bio u toku zime ne više od tri puta i to su bili prijateljski susreti koji nisu imali nekog drugog cilja. Članak »Petrograd i

Moskva« bio je stvarno jednom pročitan ali to nije bilo u cilju izazivanja pobune niti sa nekim drugim namernim ciljem, to je učinjeno slučajno i izgleda zbog toga što im se našao pri ruci kao lak feljton u kome ima duhovitosti ali i mnogo paradoksa; svi su na to gledali čisto sa književne tačke gledišta. Osim toga, jednom je, nekih godinu dana pre ovoga, on, Dostojevski, svratio oko jedanaest sati uvečer kod Pleščejeva i tamo je zatekao Danilevskog i Spešnjeva. Tada je zaista bilo rečeno nekoliko reči o mogućnostima štampanja knjiga u inostranstvu ali njemu, Dostojevskom, se to tada učinilo nemogućim iz mnogo razloga i razgovor se više nije ponovio, ostao je bez ikakvih posledica.

Prilikom hapšenja okrivljenog Dostojevskog među njcgovim papirima je pronađeno sledeće:

1. Pismo iz Moskve od Pleščejeva upućeno Dostojevskom u kome mu Pleščejev poručuje da pozdravi sve koji se subotom okupljaju kod Durova i u kome se govori o utisku koji je u Moskvi ostavio boravak imperatorske familije.

2. Beleška od Bjelinskog koja sadiži poziv Dostojevskom za sastanak kod jednog lica sa kojim se Dostojevski još nije poznavao.

3. Dve zabranjene knjige jedna pod naslovom Le Berger de Kravan i druga — La celebration du Dimanche.

Okrivljeni Dostojevski je izjavio da se u vezi sa beleškom od Bjelinskog koji ga poziva na sastanak kod jednog lica koje ne poznaje, ničeg ne seća; beleška je verovatno nastala u prvim godinama njihovog poznanstva i ako ga je ovaj pozivao nekuda to je moglo biti samo nekome književniku u goste, a ne na sastanak. Zabranjene knjigc on, Dostojevski, uzeo je od poznanika.

Sumirajući vlastite izjave pred Istražnom komisijom okrivljeni Dostojevski je izjavio da se čitav njegov liberalizam sastojao u tome što je želeo sve najbolje svojoj otadžbini. Ta je želja nastala još u vreme kada je postao svestan sebe i rasla je iz godine u godinu, ali nikada nije prelazila crtu mogućeg. Uvek je verovao u vladu i u samodržavlje; međutim, ne usuđuje se da tvrdi da se ni je nikada varao u pogledu svojih želja za većim savršenstvom i opštom koristi, moguće je da su njegove želje bile pogrešne i da su mogle da dovedu do veće štete. Možda je ponekad izražavao svoje želje strasnije nego što je trebalo, možda je bilo u svemu tome i žuči ali to je bilo samo u nekim trenucima. Zlobe i žuči kod njega nije bilo nikada, on se uvek rukovodio iskrenom ljubavlju prema

otadžbini, ta ga je ljubav upućivala na pravi put i čuvala od pogubnih zabluda. On je želeo mnoga poboljšanja i usavršavanja, žalio se zbog čestih zloupotreba ali je promene očekivao samo od samodržavlja. On je želeo da ničiji glas ne bude ugušen, da se po mogućnosti sasluša svačija nevolja i zbog toga je izučavao, razmišljao, zbog toga je voleo da sluša druge koji su bolje od njega znali da objasne mogućnosti nekih promena i poboljšanja. Nikada nije bio socijalista iako je voleo da čita i da proučava sve što je u vezi sa socijalnim problemima, iako je sa velikim zanimanjem pratio prevrate na Zapadu.

U vojnom sudu je okrivljeni Dostojevski potvrdio svoja ranija priznanja i dodao je u svoje opravdanje da nikada nije postupao sa zlonamernim ciljem protiv vlade, priznao je da je sve što je počinio bilo nepromišljeno, da je mnogo šta bilo nenadano kao što je to bio slučaj, na primer, sa onim čitanjem pisma Bjelinskog; ako je nekada i rekao nešto što je bilo slobodnije to je bilo samo u krugu bliskih poznanika koji su mogli da shvate u kom smislu on to govori — uvek se klonio — prema sopstvenom priznanju — da širi svoje ideje.

PRESUDA

(Vojno sudske komisije)

Vojni sud oglašava da je okrivljeni Dostojevski kriv zbog toga što je, primivši marta meseca ove godine iz Moskve od plemića Pleščejeva (okrivljenog) kopiju prestupničkog pisma književnika Bjelinskog — to pismo čitao na skupovima: prvo, kod okrivljenog Durova, zatim kod okrivljenog Petraševskog i najzad je to pismo dao radi umnožavanja i Mombeliju. Dostojevski je bio prisutan i kod okrivljenog Spešnjeva kada je čitano buntovno delo poručnika Grigorjeva pod naslovom Vojnička beseda. I zbog toga vojni sud osuđuje inžinjerijskog poručnika Dostojevskog, jer nije prijavio da mu je poznato širenje prestupničkih ideja o religiji i vladi iz pisma književnika Bjelinskog i zlonamernog spisa poručnika Grigorjeva — na osnovu Kodeksa vojnog zakonika d. V, knj. 1. čl. 142, 144, 169, 170, 172, 174, 176, 177. i 178. — na kaznu lišavanja čina, lišavanja svih građanskih prava i na kaznu smrti streljanjem.

TUMAČENJE GENERALNOG AUDITORIJATA O F. M. DOSTOJEVSKOM

(...) Postupci svih okrivljenih se sastoje u sledećem: (...)

13. O inžinjerijskom poručniku u ostavci Fjodoru Dostojevskom (27).

Poručnik Dostojevski je, prema sopstvenom priznanju, posećivao skupove kod Petraševskog tri godine, on je tamo slušao prestupničke razgovore koji su vođeni između ostalog o oslobođenju seljaka, o izmenama sudskog sistema; on je i sam uzimao učešća u razgovorima o strogosti cenzure a na jednom skupu u martu mesecu ove 1849-te godine pročitao je i pismo književnika Bjelinskog koje je dobio iz Moskve od okrivljenog Plješčejeva i koje je bilo upućeno Gogolju; pismo je ispunjeno najdrskijim izrazima protiv pravoslavne crkve i vrhovne vlasti. Posle toga, pošto je zapazio da pismo nailazi na odobravanje Dostojevski ga je pročitao i na skupu kod Durova, a zatim ga je predao radi umnožavanja okrivljenom Mombeliju. Na istim skupovima kod Durova on je slušao i čitanje drugih liberalnih članaka; njemu je bila poznata namera da se osnuje domaća litografija u cilju širenja napisa protiv vlade i najzad, on je bio prisutan na ručku kod okrivljenog Spešnjeva kada je okrivljeni Grigorjev čitao svoj buntovnički spis pod naslovom »Vojnička beseda«.

U toku istrage Dostojevski je priznao da je učestvovao u razgovorima o mogućnostima izvesnih promena i poboljšanja, ali je izjavio kako je smatrao da sve to treba očekivati od vlade; što se tiče pisma Bjelinskog on ga je čitao kao književni dokumenat verujući da ono ne može nikoga da zavede i da sablazni (...)

Optužbe protiv svih okrivljenih zasnivaju se na njihovim sopstvenim priznanjima, na pismenim dokazima koji su kod njih pronađeni kao i na drugim manje ili više pozitivnim dokazima.

Stepen krivice prema utvrđenim ličnim postupcima i njihovim prestupničkim zamislima, određuje se na sledeći način: (...)

10. Inžinjerijski poručnik u ostavci Dostojevski (književnik) posećivao je skupove kod Petraševskog i uzimao je učešće u prestupničkim razgovorima koji su tamo vođeni; u martu mesecu ove godine dobio je iz Moskve kopiju od okrivljenog Plješčejeva, prestupničkog pisma književnika Bjelinskog punu

drskih izraza protiv vrhovne vlasti i pravoslavne crkve, on je to pismo čitao na skupovima kod Durova i Petraševskog a zatim ga je radi umnožavanja dao i okrivljenom Mombeliju; na skupovima kod Durova učestvovao je na savetovanjima o tome kako treba pisati članke protiv vlade i kako ih treba širiti u pomoć domaće litografije; najzad, on je bio na ručku od okrivljenog Spešnjeva kada je tamo čitan članak buntovničkog sadržaja čiji je autor poručnik Grigorjev, pod naslovom Vojnička beseda (...)

Generalni auditorijat je proučio prirodu krivice svakog optuženog i zaključio da bez obzira na to što je stepcn krivice kod svakog različit i što su neki više a ncki manjc imali učešća u ostvarivanju opakih namera, svi treba da budu suđeni po odredbama Vojnog krivičnog zakonika zbog prestupa protiv države — prema preciznim odredbama naših zakona nema razlike između glavnih vinovnika i saučesnika, pa prema tome, u duhu takve Odredbe generalni auditorijat određuje: svi oni, okrivljeni — titularni savetnik Butaševič-Petraševski, plemić Spešnjev koji nije u službi, poručnici Mombeli i Grigorjev, kapetan prve klase Ljvov mlađi, student Filipov, aspirant Ahšarumov, student Hanikov, sudski činovnik Durov, poručnik u ostavci Dostojevski, niži činovnik Debu stariji, koleški sekretar Debu mlađi, učitelj Tol, titularni savetnik Jastržembski, plemić bez službe Pleščejev, titularni savetnik Kaškin i Golovinski, poručnik Palm, titularni savetnik Timkovski, koleški sekretar Evropeus i građanin Šapošnjikov — osuđuju se na smrtnu kaznu streljanjem (...)

Generalni auditorijat određujući visinu kazne okrivljenima na osnovu ratnog vojnog zakona uzeo je u obzir olakšavajuće okolnosti koje utiču na konačnu odluku o okrivljenima kao što su — kajanje nekih, priznan je u istrazi u vezi sa svojim postupcima ko ji bi mogli ostati neotkriveni da nije bilo priznanja, mladost nekih koji su bili uvučeni u prestupničke aktivnosti i najzad i to što njihovi prestupnički planovi nisu imali štetnih posledica budući da je vlada na vremc preduzela potrebne merc.

Zbog svega toga prepuštajući sudbinu okrivljcnih carskoj milosti vašeg imperatorskog veličanstva, Generalni auditorijat u duhu propisa kojih se pridržava, usuđuje se da ponizno podanički zamoli da se okrivljenima smrtna kazna zameni drugom kaznom po stepenu krivice i to idući ovim redom (...)

7. Poručnika u ostavci Dostojevskog zbog učešća u zločinačkim planovima, šircnja pisma književnika Bjelinskog koje je puno drskih uvreda protiv pravoslavne crkve i vrhovne vlasti, kao i zbog širenja antivladinog spisa što je

zajedno sa drugima pokušavao da čini uz pomoć domaće litografije, lišiti svih građanskih prava i uputiti na prisilni rad u tvrđavu u trajanju od osam godina.

Odluka Nikolaja I: »Na četiri godine, a posle u običnc vojnike«.

NALOG O UPUĆIVANJU U PROGONSTVO F.M. DOSTOJEVSKOG

Komandantu Sanktpeterburske tvrđave 24. decembar 1849. godine br. 523.

Gospodinu zapovedniku Aleksejevske tvrđave Izvršavajući najvišu odluku njegovog imperatorskog veličanstva ja prcdlažem Vašem visokoblagorodstvu da zločince Durova, Dostojevskog i Jastržembskog koji se nalaze u Aleksejevskoj tvrđavi i čekaju da danas budu upućeni u Toboisk u okovima, predate poručniku feldjegerskog korpusa Prokofjevu koji je određen da ih sprovede i da iste izbrišete iz spiska uhapšenika koji se nalaze u tvrđavi.

IZVEŠTAJ O UPUCIVANJU F. M. DOSTOJEVSKOG U SIBIR

31. januar 1850. god. br. 448. kopija

Gospodinu generalu grofu Orlovu Komandantu Sanktpeterburske tvrđave

Izveštaj

Današnjeg dana su upućeni, uvečer, zločinci koji su se nalazili u Sanktpeterburškoj tvrđavi po odluci i na najvišu zapovest njegovog imperatorskog veličanstva; oni su takođe brisani iz spiskova uhapšenika: Durov, Dostojevski i Jastržembski — okovani, u Tobolsk, u pratnji poručnika felđjegerskog korpusa Lajtera, i Ahšarumov — u Herson u pratnji zastavnika feldjegerskog korpusa Virandera i žandarma o čemu imam čast da obavestim vašu svetlost.

Potpisao: general ađutant Nabokov Potvrđuje: predsednik sekretar Vasiljev

SERIJA ČLANAKA O RUSKOJ KNJIŽEVNOSTI

KNJIŠKA UČENOST I ELEMENTARNA PISMENOST

PRVI ČLANAK

Čitati, čitati a posle šipak!

Famusov, u komediji »Nevolje zbog pameti«, od Gribojedova.

I prošle i ove godine kod nas se mnogo govorilo, i u književnim publikacijama i uopšte u društvu, o tome da je potrebno pisati knjige za narod. Činjeni su pokušaji da se načini takva knjiga, predlagali su se projekti, pa čak — određivane su i premije. »Otadžbinski zapisi« su objavili u svojoj februarskoj svesci projekat jednog takvog »Narodnog bukvara« i skoro prekorno su se obraćali našim piscima: evo — vele — mi smo objavili projekat »Narodnog bukvara« i hoće li se naći neko da se odazove? Neka makar neko od naših pisaca kaže o tome svoje mišljenje! Mi sada hoćemo da se pozabavimo time. Ali pre nego što pristupimo tome hoćemo da kažemo nekoliko reči o toj zanimljivoj društvenoj pojavi, o pojavi sličnih projekata i o opštim nastojanjima predstavnika viših klasa koje žele da prosvete niže klase. Mi kažemo »opšta nastojanja« jer pravi naši viši slojevi, ono što je u našem društvu progresivno, uvek je pokretalo sve druge klase ruskoga društva, pa prema tome ako danas još uvek ima nesporazuma u vezi za prosvećivanjem naroda, uskoro svega toga neće biti: svi će poći za progresivnom većinom, a ako bude i onih krajnje upornih koji će izostati oni će vremenom zaćutati u svojoj nemoći.

Mi govorimo o svemu ovome ovako sigurno jer je najzad u društvu postignuta saglasnost o potrebi opštenarodnog prosvećivanja. To je postignuto jer je samo društvo postalo svesno nužnosti prosvećivanja, ono je shvatilo i to da je tako nešto važno i za njegov opstanak, da je tako nešto uslov daljeg postojanja. Mi se tome radujemo i mi smo isticali još u oglasu za naš časopis: »Opismenjavanje pre svega, opismenjavanje i prosvećivanje — to je spasenje za nas, to je najvažniji i prvi korak koji nam sada nedostaje i koji sada možemo da načinimo. I više od toga: bez obzira na mogućnosti drugih koraka, opismenjavanje i prosvećivanje ostaju jedinstveni prvi korak koji treba i koji smo dužni da učinimo«. Mi smo obećali da ćemo se posebno zauzimati za opismenjavanje, jer u širenju pismenosti se nalazi jedinstvena mogućnost našeg povratka rodnoj

grudi, našeg sjedinjenja sa narodnim načelima. Mi smo postali svesni nužnosti takvog sjedinjenja, jer bez toga je nemoguće opstati; mi osećamo da smo istrošili naše snage živeći odvojeno od naroda, mi smo iskvarili vazduh kojim smo disali i sada se gušimo zbog nedostatka vazduha kao što se guši riba koja je izbačena iz vode na pesak. Ali o svemu tome ćemo kasnije podrobnije govoriti. Obratimo prvo pažnju na jednu značajnu činjenicu koja je porazna, na činjenicu koja je od velikog istorijskog značaja za ruski život; to je nešto što je odavno zapanjujuće ali sada se javlja u posebno naglašenom obliku. Mi smo o toj činjenici govorili i ranije. Sada imamo pred sobom jasan dokaz da nismo grešili ukazujući na postojanje nečeg sličnog.

*

Ta činjenica — to je onaj ambis koji deli naše »evropski« civilizovano društvo od naroda. Pogledajte: čim se prešlo na stvar pokazalo se da mi i ne znamo kako treba prići tom narodu. Pojavila se ideja o narodnom prosvećivanju i kao posledica toga pojavila se i potreba da se pišu knjige za narod i, evo, mi smo se zaustavili u ćorsokaku. Problem je — kako sastaviti takvu knjigu? Šta je to upravo što bi narodu trebalo dati da čita? Da i ne govorimo o tome kako smo odjednom, bez mnogo reči, onako u sebi postali svesni toga da sve ono što smo mi pisali, sva naša ranija i današnja književnost, ne može da bude lektira za narod. Da li je to tačno ili nije — to je drugo pitanje; jasno je, i mi se tu svi potpuno slažemo, narod od toga ništa ne razume. A ako se slažemo u tome, mi prećutno priznajemo činjenicu da smo se odvojili od našega naroda.

»U takvoj činjenici apsolutno nema ničeg poražavajućeg — mogu nam reći neki. — Stvar je jasna: jedna klasa je prosvećena, druga nije. Neprosvećena klasa neće shvatiti onu prosvećenu od prve. To se događalo i događa se i danas, uvek i svuda, i tu nema ničeg što je posebno značajno«.

Recimo da je tako i sada, nećemo više sporiti o tome. Ali, mi ipak do danas nismo smislili ništa što bismo pružili narodu da čita. Šta kažete na to? Moramo se složiti u ovom slučaju da su naši propusti veoma smešni, čudni. Pogledajte sve te projekte »bukvara« za narod (sada se jedino to i radi, pišu se takvi projekti!). Njih pišu pametni i dobronamerni ljudi, međutim, u njima — greška do greške. Neke greške su prosto komične.

Međutim, da opet ponovimo, sve te bukvare i te projekte pišu kod nas iskusni i talentovani pisci. Neki od njih su stekli slavu poznavalaca narodnog života. Šta

su oni do sada učinili?

Reći ćemo i više: mi smo duboko uvereni da čak i naši najbolji »poznavaoci« narodnog života ne mogu da shvate koliko je široka i duboka jama koja nas razdvaja od našeg naroda i oni to ne mogu da shvate iz veoma jednostavnog razloga: oni nisu nikada živeli sa narodom, oni su oduvek živeli svojim posebnim načinom života. Reći će nam da je smešno navoditi ovakve razloge, jer to je nešto što je svima poznato. Da, odgovaramo mi — to svi znaju, ali znaju apstraktno. Oni, na primer, znaju da su živeli posebnim životom, ali kada bi mogli da znaju koliko je taj život bio daleko od narodnog života prosto ne bi poverovali. Ne veruju ni sada. Ne veruju i oni koji su stvarno izučavali narodni život, koji su stvamo živeli sa narodom, i to ne živeli u posebnoj spahijskoj kući nego zapravo — oni koji su živeli u narodnim izbama, koji su videli nevolje naroda, koji su upoznali način narodnog mišljenja, koji su osetili sve njegove želje i tako dalje. Jedni su zajedno sa narodom jeli ono što narod jede, drugi su čak i pili sa narodom. Najzad, ima i takvih koji su čak radili sa narodom, to jest radili su sve one poslove koje i narod radi. Malo je takvih, istina, ali ipak ima i takvih. I šta? Ti su ljudi potpuno uvereni da poznaju narod. Oni će se čak smejati ako im budemo protivurečili, ako im budemo kazali: »Vi gospodo, znate samo spoljašnju stranu, vi ste pametni, vi ste mnogo šta primetili ali pravi život, njegovu suštinu, srž života vi ne poznajete«. Običan čovek iz naroda će razgovarati sa vama, pričaće vam o sebi, smejaće se sa vama, plakaće pred vama (ali ne i sa vama), ali nikada vas neće primiti za svog. Nikada vas on neće prihvatiti kao svog rođenog, kao svog brata, kao svog pravog zemljaka koji nosi ono prteno odelo. Nikada, nikada on neće biti sa vama poverljiv. Ako se i sami tako obučete (ili ako vam sudbina to priredi) u tu prtenu odeću, ako budete čak zajedno s njim i radili ono što on radi i ako budete zajedno s njim podnosili njegove nevolje, on vam i tada neće poverovati. Duboko u sebi on vam neće verovati čak i kada bi hteo jer nepoverenje je postalo deo njegove krvi i mesa.

Razume se, razlog za tako nešto je prvo, celokupna naša minula istorija, a drugo, dugogodišnja naša podvojenost u odnosu na narod koja se zasnivala na različitim interesima. Danas treba steći poverenje tog naroda, treba ga zavoleti, stradati zajedno s njim i poistovetiti se s njim. Umemo li mi to? Možemo li mi to da učinimo, jesmo li dorasli tome?

Naš odgovor: već smo tu, već smo dorasli. Mi smo optimisti, mi verujemo. Rusko društvo se mora vratiti narodnoj grudi i prihvatiti narodni elemenat. To je nužan uslov njegovoga postojanja a ako je nešto nužno i neophodno, to se,

razume se, mora i ostvariti.

Ali, kako će se to ostvariti?

Ove godine je vlada Manifestom njegovoga veličanstva darovala narodu nova prava. Na taj način narod je pozvan da bude samostalan i aktivan, jednom reči — da krene putem razvitka. Pa i više od toga, taj gest je na polovinu zatrpao onu jamu koja nas je delila od naroda, ostalo će učiniti sam život i svi oni uslovi koji će ubuduće činiti samu suštinu narodnog života. U isto vreme, viši slojevi su, nakon svoga približavanja Evropi i epohe svoje civilizacije, i sami osetili potrebu za povratkom rodnoj grudi. Takva nužnost se osećala mnogo ranije i kada se ukazala prva mogućnost da se nešto slično izrazi — to je došlo do izražaja. Obe ove istorijske pojave dogodile su se u isto vreme i one će nadalje trajati paralelno.

Uzgred, naši časopisi u poslednje vreme su mnogo raspravljali o nacionalnom duhu. Posebno su se u tome isticali »Otadžbinski zapisi«. »Ruski vesnik« koji je srećno krenuo svojim novim, bulgarinskim putem, stigao je dotle da je, prema svedočenju »Otadžbinskih zapisa«, počeo da sumnja u postojanje ruske nacije.

I ko se pobunio protiv »Ruskog vesnika«, ko je ozbiljno branio od njega činjenicu postojanja ruske nacije, to jest, ko je ustao da mu kaže da ona stvamo postoji? To su učinili »Otadžbinski zapisi«, onaj isti časopis koji ne priznaje da kod Puškina postoji nešto nacionalno. Kakva komedija!

Između ostalog, »Otadžbinski zapisi« kažu:

»Misao koju smo istakli pre godinu dana (to jest da kod Puškina nema ničeg nacionalnog) nije bila plod onog ljutog novinarskog besa koji nagoni mnoge ljude da govore nerazumne stvari samo da bi nekako skrenuli pažnju na sebe: takvom rabotom, Bogu hvala, mi nismo imali potrebe da se bavimo«.

O, Bože moj! Verujemo vam, sasvim vam vemjemo. Vi ste tako dobronamerno napadali Puškina, vi ste tako dobronamemo korili pisce čitave godine zbog toga što ne poklanjaju ozbiljniju pažnju vašem članku da mi nikako ne možemo da vas primimo za razljućenog Herostrata ili nekog njemu sličnog. Takva slava vama nije potrebna. Vi ste »učeni« Ijudi, vama je »istina« najdraža od svega. Po našem mišljenju — vi ste jednostavno nemački Gelehrten-i koji su se pretvorili u Petrograđane i koji sasvim ozbiljno sa fenjerom u mci traže msku naciju koja se nekuda sakrila, a ne primećuju šta se događa pod njihovim nosem.

A šta će biti ako vi — to bi bio vrhunac komike — sada budete sporili sa »Ruskim vesnikom« i ako mu budete dokazivali da ruska nacija postoji a on — obratno — ostaje pri svome da mske nacije nema — šta će biti, kažem, ako mskoj naciji odjednom padne na pamet pa vas pronađe sama? Šta će tada biti sa engleskim teorijama »Ruskog vesnika« i onim engleskim razmerama u koje se ne uklapa ruska nacija! Ja zamišljam i zaštitnika koji će se pojaviti u »Otadžbinskim zapisima«. On će biti neobično zadivljen.

— Ali, to nije ruska nacija? — reći će on, gledajući joj pravo u oči.

— Ne, to jeste mska nacija — odgovoriće mu neko.

— Hm! »Može biti da, a može biti i ne«, u svakom slučaju ja je ne prepoznajem.

— Sasvim je moguće, ali to jeste ona.

— Hm! Je li moguće?

— Da.

— Nekako ne mogu da verujem ... Prvo, da li je takva pojava uslovljena nečim? Da li se ona podudara sa poznatim i naučno prihvaćenim principima? Između ostalog g-din Buslajev kaže u svojoj knjizi... I tako dalje, i tako dalje. Jednom reči, ponavlja se slučaj sa »metafizičarem«.

Da, oni su metafizičari. Kažu nam (i mi smo to slušali mnogo puta) da je nedostojno čoveka da odgovara »Otadžbinskim zapisima«. Zbog čega? Kakav je to aristokratizam? Kažu nam da ne treba razgovarati sa onima koji ne razumeju ni najjednostavnije stvari, sa onima koji ne znaju ni ruski jezik, kao što ne treba govoriti sa slepima o cveću ili sa gluvima o muzici.

Slažemo se — sa slepima je teško govoriti o cveću, ali mi uopšte nemamo namere da razuveravamo i da utičemo na promenu stava kada je u pitanju »naučna« revija. Mi se obraćamo publici. Priznajemo, imamo namere da objavimo i poseban članak kao odgovor na mišljenja koja je izneo g-din Dudiškin. Naravno, veoma je teško odgovarati jednom Dudiškinu ali bez truda nema posla .. .

Zamislite, na primer, lik ruskog letopisca u »Borisu Godunovu«. Eto, kažu vam,

na primer, odjednom, da u njemu nema ničeg ruskog, da tu nema ni najmanjeg izraza narodnoga duha jer je takav lik fikcija, on je izmišljen; reći će nam da nikada nije bilo u vreme moskovskih careva takvih monaha letopisaca i usamljenika koji su se povukli iz sveta i našli spokojstva i istine u miru svoga usamljeništva; letopisci su bili — reći će nam — ljudi bliski dvoru, voleli su intrige i nisu se klonili ni drugih stvari u životu. Neka je i tako — bunite se vi i neeodujete — ali zar onaj Puškinov letopisac nije istinski lik drevne Rusije? Zar zbog toga što takav lik nije istorijski tačan u njemu nema elemenata ruskog života i ruske nacije? A šta je sa pesničkom istinom? Da nije poezija igračka? Zar Ahil nije stvarno grčki tip zbog toga što, može biti, uopšte nikada nije ni postojao? Zar »Ilijada« nije narodna starogrčka poema zbog toga što su njeni likovi građeni prema legendarnim uzorima ili zbog toga što su, može biti, prosto izmišljeni?

A »Otadžbinski zapisi«, eto, neprestano barataju sličnim dokazima. Šta da im odgovorimo kada suštinu stvari, srž stvari, ne mogu da shvate?

Onjegin, na primer, po njima nije narodni tip. U njemu nema ni jedne nacionalne crte. To je samo portret otmenog bonvivana dvadesetih godina.

Pokušajmo da diskutujemo.

— Kako to da nije narodni tip? — kažemo, na primer, mi. Gde i kada je ruski život izražen u ovoj meri u kojoj je to slučaj u liku Onjegina? To je istorijski tip. U njemu su se začujuće jasno izrazile one crte koje su bile odlika ruskog čoveka u određenom momentu njegovog života — to je bio onaj momenat kada smo mi stvamo osetili šta je to civilizacija; tada su i sve naše nedoumice i svi naši nerešeni problemi počeli da opsedaju naše dmštvo i da zaokupljaju njegovu svest. Mi smo tada u nedoumici stajali na početku našeg evropskog puta, mi smo tada osećali da ne možemo da napustimo taj put kao što ne možemo da napustimo istinu, jer mi smo tada sve to primili i kao istinu u koju se ne sme sumnjati, ali mi smo tada po prvi put i u pravom smislu osetili da smo Rusi, osetili smo da je teško raskinuti vezu sa rodnom grudom i disati tuđim gmdima vazduh tuđine...

— Ali kako vi sve to nađoste kod Onjegina? — prekidaju nas oni učeni. — Ima li toga doista kod njega?

— Kako da ne! Razume se, ima... Upravo Onjegin pripada onoj epohi našeg

istorijskog života kada se kod nas počela na mukotrpan način formirati i naša svest, kada su započele nakon toga i naše mučne nedoumice pred onim što se nudilo pogledu. Za tu epohu se vezuje i pojava Puškina, jer, on je bio prvi koji je progovorio samostalno i svesno ruskim jezikom. Tada smo svi počeli da gledamo i zapazili smo u našem mskom životu čudne pojave, nešto što ne odgovara našem, takozvanom, evropskom elementu i tada — mi nismo znali da li je to dobro ili loše, da li je to nešto nakazno ili nešto lepo. To su bili prvi počeci one epohe kada su se naši napredni ljudi razdelili na dva tabora i započeli ljuti međusobni boj. Slovenofili i narodnjaci su takođe istorijska i u pravom smislu te reči nacionalna pojava. Da nije iz knjiga nastala suština takve pojave? Šta vi kažete? Ali, u vreme Onjegina sve se to tek naziralo, tek naslućivalo. Tada, u vreme Onjegina, mi smo sa divljenjem i strahopoštovanjem, a s druge strane pak — čak i sa podsmehom, počeli da shvatamo šta to znači biti Rus i, da čuđenje bude još i veće, sve je to bilo upravo tada kada smo u pravom smislu osetili da smo i mi Evropljani i da i mi treba da stupimo u život svekolike ljudske zajednice naroda. Civilizacija je urodila plodovima i mi smo počeli kako-tako da shvatamo šta je to čovek, u čemu je njegova vrednost, kakvo je njegovo značenje — razume se, prema onim pojmovima koje je stvorila Evropa. Nama je tada postalo jasno da i mi možemo da budemo Evropljani i to ne samo po frakovima i napuderisanim kosama. Shvatili smo i — nismo znali šta treba činiti. Malo po malo, postalo nam je jasno da mi i nemamo šta da radimo. Nije bilo delatnosti koja bi nama odgovarala i mi smo se od tuge prepustili posmatranju sebe samih — zagledanju u sebe. To nije bio onaj hladni, spoljašnji, kantemirovski ili fonvizinovski skepticizam. Onjeginov skepticizam je imao u sebi nešto tragično, nešto što ponekad izbija u vidu zlobne ironije. U Onjeginu ruski čovek prvi put s bolom u duši saznaje, ili barem počinje da biva svestan toga, da on nema šta da radi na ovom svetu. On je Evropljanin: šta on može dati Evropi i da li ona oseća potrebu za njim? On je Rus: šta on može učiniti za Rusiju i hoće li je on shvatiti? Tip Onjegina se morao pojaviti upravo u našem visokom društvu u onim slojevima koji su se najviše odvojili od rodne grude, u kojima je spoljašnji sjaj civilizacije dostigao najpuniji izraz. Kod Puškina je to neobično vema istorijska crta. Ljudi našeg tadašnjeg dmštva su govorili sve jezike, dokono su putovali po Evropi, dosađivali su se u Rusiji i u isto vreme su shvatili da mi ne ličimo na Francuze, Nemce ili Engleze, jer svi su nečim zauzeti a mi ničim, svi se osećaju kod svoje kuće a mi — nigde.

Onjegin je član tog civilizovanog društva, ali on ga više ne ceni. On sumnja, on se koleba, ali u isto vreme on se u nedoumici zaustavlja pred novim životnim pojavama i nije mu jasno da li treba svemu tome da se pokloni ili da se svemu

tome nasmeje. Čitav njegov život govori o takvoj ideji, o takvoj borbi.

Međutim, u suštini njegova duša žudi za novom istinom. I ko zna, on je, može biti, spreman da se baci na kolena pred tim novim uverenjem i da ga sa strahopoštovanjem prihvati. Taj se čovek nije mogao odupreti ali on više neće biti onaj nekadašnji, naivni i nesvesni čovek; on ništa neće moći da reši, on neće uspeti da formuliše ni svoja verovanja: on će samo patiti. To je prvi patnik koji je toga svestan u životu Rusije.

Ruski život i mska priroda njega su obasuli svojim čarima. Pojavila se pred njim i ruska devojka — jedinstveni tip u celokupnoj našoj dosadašnjoj poeziji, tip devojke kojoj se poklonila Puškinova duša kao pred bliskim mskim bićem. Onjegin je nije prepoznao i u početku, kako to inače biva, on se lomio oko nje ali ni sam nije znao šta je to što čini: da li je to nešto lepo ili nešto ružno? Ali zato je on sasvim dobro znao da je učinio nešto loše ubivši Lenskog... Počinju njegove muke, njegova dugotrajna agonija. Prolazi mladost. On je pun zdravlja, snaga traži oduška. Šta da se radi? Čega da se prihvati? Svest mu došaptava da je on prazan čovek, u duši se budi pakosna ironija i u isto vreme njemu biva jasno da i nije prazan čovek: zar prazan čovek može da pati? Prazan i dokon čovek bi se odao kartanju i novcima, on bi se prepustio ispraznostima i galantnom udvaranju ženama. Zbog čega on pati? Zbog toga, možda, što ništa ne radi? Ne, takva patnja će biti poznata drugom dobu. Onjegin pati samo zbog toga što ne zna šta da radi, on ne zna čak ni šta treba da ceni iako oseća da ima nečeg što se može poštovati i voleti. Ali, on je ozlojeđen i ne poštuje ni sebe ni svoje stavove, on ne poštuje čak ni onu žeđ za životom i istinu koje u sebi oseća, on oseća da je sve to u njemu snažno ali isto tako oseća da on za sve to nije ništa žrtvovao i — on se ironično pita: šta žrtvovati i zbog čega? On postaje egoista, ali podsmeva se sebi zbog toga što ne ume da bude pravi egoista. O, kada bi mogao da bude pravi egoista, on bi se smirio!

I šta da čekam? — Tuga, tuga!

uzvikuje ovaj sin svoje epohe pritisnut mučnim sumnjama i čudnim kolebanjima, ovo dete nejasnih ideala i propale vere u nekadašnje idole, obuzeto dečjim predrasudama i neutoljivom verom u nešto novo, neizvesno, u nešto što sigurno postoji i što nikakav skepticizam i ironija ne mogu razoriti. Da, to je dete epohe, to je čitava epoha koja je prvi put svesno pogledala na sebe. Ne treba ni govoriti kako je sve to potpuno, kako je sve to umetnički savršeno i kako je sve to čarobno lepo — sve je to nešto naše rusko, narodno, originalno što ni po čemu

ne podseća na nešto evropsko. Taj tip je postao deo svesti čitavoga našega društva i on se razvijao i transformisao u svakom novom pokoljenju. U Pečorinu je on dostigao nivo neutoljive pakosne zlobe i one čudne, originalne ruske protivurečnosti između dva različita elementa: na jednoj strani imamo egoizam koji ide do obožavanja sebe samog, na drugoj strani imamo samoponiženje koje ide do pakosti. I uvek je u pitanju žeđ za istinom i aktivnostima i, u isto vreme, ono večno i kobno: nema šta da se radi! Zbog te zlobe i kao podsmeha radi, Pečorin se odaje onim čudnim avanturama koje ga vode do glupe, smešne i nikome potrebne smrti.

I sve je to prava istina, sve se to ponavljalo mnogo puta stvarno u našem životu. Zatim je usledila ona Gogoljeva strašna nasmejana maska sa onim svojim moćnim smehom — sa onom moći koja se u takvim razmerama nije javila nikada do tada, ni kod kog pisca ni u čijoj literaturi od kad zemlja postoji. I evo, posle takvog smeha Gogolj umire pred našim očima ubivši sebe sam, nemoćan da stvori i da jasno sebi odredi takav ideal kome ne bi mogao da se podsmeva. Ali, vreme hita napred i poslednja tačka naših saznanja je osvojena. Ruđin i Hamlet iz ščigrovskog okruga se više ne podsmevaju onome što čine i svojim ubeđenjima: oni veruju i ta vera ih spasava. Oni se samo ponekad smeju sebi, oni još uvek ne znaju da poštuju sebe kako valja ali oni već nisu egoisti. Oni su mnogo i uzaludno stradali... Ali, u naše vreme više nema ni Ruđina ...

— Za Boga miloga! — dovikuju nam iz naučne revije — gde vam je i u čemu vam je tu nacionalni duh?

— Kako gde je nacionalno? — odgovaramo mi, ustiju otvorenih u nedoumici.

— Da, u redu, mislimo na rusku naciju! — veli g-din Krajevski trudiće se da pomogne g-dinu Dudiškinu — recirno na njegove bajke, pesme, legende, predanja. .. i sve ostalo . ..

— Što će reći, ne baš to — hita g-din Dudiškin da prekine svog dostojnog saradnika u oblasti kritike — nego, na primer, ovo: da li čitava Rusija priznaje sve te elemente Puškinove poezije ili to činimo samo mi, obrazovani ljudi? Jer, narodni pesnik izražava i politička, i društvena, i religiozna i porodična shvatanja svoga naroda! Kakav mi je to narodni pesnik ako u njegovoj poeziji nema ničeg iz naroda, iz pravog naroda?

— Tu smo vas i čekali! Tako znači, vi već ne priznajete da su ti vaši viši

slojevi i ti »obrazovani« narod? Šta su oni po vašem mišljenju — možda i nisu više Rusi? Zar je to važno, u ovom slučaju, što se narod, nakon promena u državi, podelio tako u dve strogo odvojene polovine? Razlika je samo u tome što je jedna polovina obrazovana, a druga nije. Ta obrazovana polovina je već dokazala da je i ona ruska, da je i ona narod; ona je došla do shvatanja da je neminovno zbliženje sa narodnim načelima. Budući da je ta obrazovana polovina naprednija, svesnija, u njenom krilu se i pojavio narodni pesnik. Možda vi želite takvog narodnog pesnika koji bi govorio prostim narodnim jezikom pre nego što se u samom narodu okonča proces razvitka i izgrađivanja svesti? Ali, kada i gde je to bilo? Teško je i zamisliti takvog pesnika. Francuzi imaju, na primer, Beranžea, ali da li je on pesnik čitavog naroda? On je samo pariski pesnik: ogromna većina Francuza ne zna za njega, ne razume ga, jer nije dorasla dotle, a osim toga, ta se većina rukovodi i drugim interesima. A što Beranže ipak nije tako daleko od svesti te većine koja ga ne razume, kao što je daleko Puškin od našeg prostog naroda, to je zbog toga što tako velike podvojenosti u narodu kod Francuza nije bilo — a kod nas je toga bilo. I dozvolite na kraju: izgleda da vi direktno određujete nacionalno prema kriterijumima prostog naroda. Ne treba onda da se čudite što vas posle toga malo ko shvata. Zbog čega, iz kojih razloga nacionalno pripada samo onom prostom narodu? Zar sa razvitkom naroda nestaje njegovo osećanje za nacionalno? Zar mi, »obrazovani«, više nismo ruski narod? Nama se čini da je obrnuto: kako se razvija narod razvijaju se i jačaju svi darovi koje mu je priroda dala, uvećavaju se njegova bogatstva u svakom pogledu i duh naroda sve više dolazi do izražaja. Zar u vreme Perikla Grci više nisu bili Grci kao što su bili trista godina pre toga? Vi mislite da mi sebi protivurečimo dokazujući nužnost povratka narodnim načelima, to jest da sami priznajemo da smo Nemci a ne Rusi? Nikako — mi smo upravo time dokazali da smo mi Rusi i da priznajemo nužnost vraćanja rodnoj grudi. Nama je samo jasno da je do podvojenosti došlo zbog okolnosti koje su spoljašnje prirode. Te okolnosti su bile prepreka koja je sprečila da masa naroda pođe za nama i da tako ujedini u našoj akciji sve snage ruskog duha. Mi smo svesni toga da smo mi sami usamljena i mala gomila, mi znamo da ako i narod ne bude krenuo zajedno sa nama istim putem mi nećemo uspeti ili ćemo uspeti tek jednostrano da se izrazimo i — može se odlučno tvrditi — mi se nećemo izraziti onako kako bismo se izrazili kada bi sa nama bio čitav ruski narod. Ali, to još uvek ne znači da bismo mi izgubili osećanje narodnog duha, da bismo se mi izrodili. Zbog čega mi nismo narod? Zašto nas lišavate tog imena dostojnog svakog poštovanja?

*

Ne, niste u pravu. Vi ste u pravu samo u jednom: mi nismo čitav narod, mi smo njegov deo, ali Puškin koji je bio pesnik toga dela naroda ovo je u isto vreme i narodni pesnik: to je neosporno. Vama to nije jasno? Ali, recite, to ponavljamo još jednom, gde ste vi videli takvog pesnika i kako takvog pesnika zamišljate? Da li je nekada bilo takvog pesnika, da li je to i moguće prema vašem idealu? Razmislite malo: ako se takav pesnik i pojavi, šta mislite, o čemu bi on govorio? On će izraziti »politička, društvena religiozna i porodična uverenja naroda« — kažete vi. U redu, ali Beranže je to i hteo da izrazi i uspeo je da izrazi sve to ali samo za mali deo Francuza za one koji su bili zainteresovani za takva politička, društvena, religiozna i porodična shvatanja, a taj deo naroda je mali u odnosu na ostalu ogromnu masu stanovništva. Ostali Francuzi, dakle, čak nisu ni znali za Beranžea, jer nisu bili zainteresovani za takva društvena zbivanja. Kada budu uzeli učešća u nečem sličnom rodiće se (obavezno) novi Beranže i on će izražavati nešto o čemu onaj stari Beranže nije mogao ni da sanja i tada — bez obzira na sve, Francuzi će shvatiti i onog starog Beranžea. Oni neće moći da ga zaobiđu, prvo, zbog toga što će on za njih imati istorijski značaj, a drugo, zbog toga što je i on narodni pesnik, jer on je ipak izražavao mišljenje, verovanja i uverenja tog istog francuskog naroda. Tako je bilo i sa Puškinom. Jedan deo (najveći) ruskog naroda uopšte nije učestvovao u onome u čemu su učestvovali dmgi i tako je podvojenost u ruskom narodu potrajala neobično dugo. Puškin je bio narodni pesnik jednog dela naroda, ali taj deo je bio, prvo, najviše ruski po duhu, a drugo, upravo je taj deo prvi osetio da je Puškin prvi i svesno počeo s njim da govori ruskim jezikom, da mu nudi ruske likove i da mu prikazuje ruski način gledanja na stvari; taj deo je osetio prisustvo ruskog duha u Puškinu.

Taj deo naroda je sasvim dobro shvatio da su i letopisac i Otrepjev, i Pugačov i patrijarh, i inoci i Bjelkin, Onjegin i Tatjana — takođe Rusija i nešto u čemu ima ruskog duha. Nije društvo u njemu videlo samo nešto savremeno i doterano na francuski način, nešto što se odvojilo od narodnog duha. Društvu je bilo jasno da tako može da piše samo Bulgarin. Razume se, smešno je odgovarati na ovakva pitanja: gde je takva ruska porodica koju je Puškin hteo da prikaže, u čemu je njegov ruski duh i kako je on prikazao Ruse? Odgovor je jasan: potrebno je imati makar malo razumevanja za poeziju. Odbacimo sve, čak i ono najkolosalnije što je stvorio Puškin, uzmimo samo njegove »Pesme zapadnih Slovena«, pročitajte »Kraljevi viđenje«: ako ste Rus moraćete da osetite da je to u najvećoj meri nešto rusko, da to nije imitacija narodnih legendi, to je umetničko savršenstvo svih narodnih predanja, njihova forma koja je već prošla kroz pesnikovu svest i — što je najvažnije, pesnik je prvi ukazao na lepotu svega toga. Prvi put, da to nije šala! Da, prvi put su svu tu lepotu i svu tu tajanstvenost narodne legende

shvatile mase našega društva. Vi kažete da Puškin nije naišao na odziv kod prostog naroda. Jeste, ali to je zbog toga što se običan narod nije brzo kretao u svom razvitku, a nije se kretao brzo jer i nije mogao da se kreće. On ne zna ni za elementarnu pismenost. Ali, kada se narod bude razvio i Puškin će dobiti značaj za narodne mase. I više od toga, on će imati istorijsko značenje i za narod, on će i narodu biti najznačajniji vesnik opšteljudskih načela koja su se u Puškinovoj pojavi manifestovala na najhumaniji način a to je ono što je nama najpotrebnije, jer naše podvojenosti su započele tako što je jedan deo društva krenuo u Evropu a drugi je ostao kod kuće. Sa tim opšteljudskim elementima koji su toliko bliski ruskom narodu taj isti narod će se, mi smo u to uvereni, najbolje upoznati preko Puškina.

Reći ćemo i više: mi smo spremni da priznamo da se narodni pesnik može pojaviti i u krilu prostoga naroda — ne Koljcov, na primer, koji je bio neuporedivo iznad svoje sredine, nego pravi pesnik prostoga naroda. Takav je pesnik može da izrazi osećanja iz svoje sredine, ali ne može da se uzdigne iznad nje; on prihvata stvarnost koja ga okružuje kao normu, kao svoj ideal. Njegova poezija bi bila gotovo slična narodnoj poeziji koja je nastajala u kontemplativnim trenucima samoga pevanja pesama. Takav pesnik bi mogao da se pojavi i u drugoj formi — kao pesnik koji ne polazi od sredine koja ga okružuje kao od norme, pa čak i kao pesnik koji ne prihvata sredinu — pa i tada bi on uspeo da izrazi neke momente narodnog života, izvesne želje, stremljenja. To bi mogao da bude značajan pesnik koji autentično izražava momente iz narodnog života. Ali, u svakom slučaju, takav pesnik se ne bi odlikovao nekom većom dubinom jer njegov bi horizont bio uzak. U svakom slučaju, Puškin bi bio neuporedivo veći od takvog pesnika. Zar je to važno što narod na sadašnjem stepenu svoga razvitka ne razume Puškina u celini? Razumeće ga kasnije i iz njegove poezije će naučiti da ceni sebe. I zbog čega bi narodni pesnik trebalo da bude neko iz nižih klasa, iz onih slojeva koji su nerazvijeniji u odnosu na više klase? Po vašem mišljenju izlazi da obavezno tako mora biti. Puškin je bio na takvom stepenu razvoja da ga običan narod nikada nije mogao razumeti. Da li je trebalo da se spusti u narod kako bi ga taj narod razumeo, da progovori njegovim jezikom (što bi on umeo da uradi), da li je bilo potrebno da od naroda skriva svoj nivo, svoje poreklo? Narod je gotovo uvek u pravu što se tiče osnovnih načela, osećanja, želja i stremljenja, ali njegovi su putevi veoma često pogrešni putevi i što je još žalosnije — forma ideala kojih ima u narodu često stoji u suprotnosti sa onim čemu narod teži — naravno, te su suprotnosti trenutne. U takvom slučaju, Puškin bi trebalo da pribegava nekim čudnim postupcima. On bi morao da simulira kako veruje u predrasude, da se razmeće lažnim osećanjima. Vi

zamišljajte narodnog pesnika kao prepredenjaka, pa čak i kao paysan-a sa neke porculanske vaze.

Ali, recimo najzad da nije potrebno skrivati svoj nivo i stavljati masku. Recimo da je mogućno neposredno i jednostavno govoriti narodu istinu, govoriti bez laži, licemerja — dobronamerno i smelo. Recimo da će narod sve to shvatiti, oceniti i da će sve to primiti sa zahvalnošću — recimo još da treba tu istinu govoriti jednostavnim i narodu razumljivim jezikom.

U redu, nećemo sporiti. No, u svakom slučaju, pesnik koji bi postupao tako ne bi bio veći od Puškina i ne bi uspeo da izrazi ono što je uspeo da izrazi Puškin. Da je Puškin hteo da postupi tako on bi morao da napusti svoju pravu delatnost i da se odrekne svoje misije, on bi morao da se odrekne jednog dela svoje moći, da namerno suzi svoje horizonte i da svesno žrtvuje polovinu svojih stvaralačkih težnji.

A u čemu se sastojala njegova velika aktivnost? Opet ćemo ponoviti: da bi se sudilo o tome potrebno je makar pialo razumeti šta je to poezija.

»Ruski vesnik« između ostalog Puškinu ne ukazuje časti zbog toga što pesnik nije poznat u Evropi; Šekspir, Šiler, Gete su prisutni u svim evropskim književnostima, oni su mnogo učinili za razvitak humanizma u Evropi, a sa Puškinom —navodno — to nije slučaj. Kakva detinja želja!

Ne treba ni govoriti o tome da i sama ova činjenica nije sasvim tačna. Doista, jesu li Šiler i Gete stvarno poznati u Francuskoj? Oni su u Francuskoj poznati nekolicini naučnika, ozbiljnijih pesnika i pisaca, pa i to u najvećem broju slučajeva po prevodima, izvorno ih rnalo ko poznaje. Sa Šekspirom je isti slučaj — u Nemačkoj i to samo u obrazovanijim krugovima znaju nešto o šekspiru, u Francuskoj njega veoma malo poznaju. To nije njihova krivica naravno, oni su dosada mnogo učinili za evropski razvitak tu, na svom terenu. (Pričali su mi pouzdani ljudi da u Parizu ima i takvih pisaca koji ne znaju za Barbjea. Ne samo što ga nisu čitali nego ne znaju ni za njegovo ime. Kako bi onda mogli da znaju za Šilera?). »Ruski vesnik« je izgleda i nehotice načinio grešku: on je, verovatno, sudio o opštečovečanskom uticaju gore pomenutih velikih pesnika po ruskom društvu. Da, Šiler je zaista ušao u krv i u meso ruskog društva, naročito u toku prošlog i pretprošlog našeg pokolenja. Mi smo se vaspitavali na njemu, on nam je postao blizak i izvršio je veliki uticaj na naš razvitak. Šekspir takođe. Čak je i Gete kod nas neuporedivo poznatiji nego u Francuskoj, pa može biti i u

Engleskoj. Engleska literatura je nama neosporno poznatija nego Francuzima, pa može biti i Nemcima. Ali, »Ruski vesnik« pljucka na ove činjenice, za njega to i nisu činjenice jer se ne poklapaju sa njegovim aršinom. Njemu ukazuju na činjenicu izuzetnog opteljudskog stremljenja ruskoga plemena, ukazuju mu na jednog od vesnika takvih stremljenja — na Puškina, govore mu da je to do sada neviđena, besprimerna pojava među narodima koja govori o izuzetno originalnim crtama ruskog nacionalnog karaktera, govore mu da je to može biti suština same ruske nacije. Ali, »Ruski vesnik« neće ni da čuje, on jednako ponavlja da te nacije nema ...

Što je najvažnije, zbog čega je kriv Puškin što ga Evropa do sada ne poznaje? Stvar je u tome što i samu Rusiju ta Evropa ne poznaje: ona ju je do sada poznavala samo u velikoj nevolji. Sasvim će drugačije biti kada se plodotvorna struja ruskog elementa bude ulila u univerzalni tok razvitka: tada će Evropa upoznati Puškina i verovatno će u njemu otkriti neuporedivo više nego što je do sada uspeo da otkrije »Ruski vesnik«. I tada ćemo se stideti pred strancima ...

Rusija je još uvek mlada i ona se tek sprema za život, ali — to nije njena krivica.

*

Braneći pred »Ruskim vcsnikom« rusku naciju »Otadžbinski zapisi« ističu izuzetno snažan razvoj državnog principa u Rusiji nudeći to kao dokaz postojanja ruske nacije.

Po našem mišljenju, to nije jedini dokaz postojanja i originalnosti ruske nacije. Njena originalnost je: u nesvesnoj i izuzetno snažnoj privrženosti naroda svojoj ideji, u snažnom otporu svemu što protivureči toj ideji, u večnoj, plemenitoj i ničim nepomućenoj veri kada su u pitanju pravda i istina.

Bio je to veliki momenat u ruskom životu kada je snažna, tipično ruska Petrova volja prionula da raskine okove koji su čvrsto stezali i sputavali naš razvitak. U Petrovom delu (mi više o tome ne sporimo) bilo je mnogo istine. Da li je svesno ili nesvesno osetio univerzalnu misiju ruskoga plemena mi ne znamo, ali on je išao napred i pravim putem vođen snažnim osećanjem. Međutim, forma njegove delatnosti sudeći po onoj njenoj oštrini bila je, može biti, nešto pogrešno. Ta forma, koju je on nametnuo Rusiji, bila je — tu nema spora — pogrešna forma. Sadržina reforme je bila ispravna, ali forma nije bila ruska, nacionalna, često je ta forma naporedno bila u protivurečnosti sa suštinom narodnoga duha.

Narod nije mogao da sagleda konačne ciljeve reforme, a teško da je to mogao i neko od onih koji su sledili Petra, čak i među onim takozvanim »ptićima iz gnezda Petrova«; oni su sledili slepo reformatora i pomagali su vlastima radi sopstvene koristi. Ako nisu svi ono barem većina je tako činila. I kako je narod tada mogao da se doseti kuda ga vode? Do njega je i danas stigla tek jedna prljava matica civilizacije. Naravno, nemoguće je da je samo ono što je loše stiglo do naroda — bilo je tu i onog plodotvornog, makar u nesvesnom vidu, makar kao neka mogućnost. Ali ono što u toj reformi nije bilo rusko, što je bilo lažno, pogrešno — to je narod odmah osetio, osetio je to kada je prvi put sve to video i to svojim čulom i tako — ponavljamo — budući da narod nije mogao da vidi lepu i zdravu stranu te reforme, on se odjednom okrenuo od nje. I kako se on samo spokojno držao, kako se sačuvao, kako je bio spreman da umre za svoju istinu!

Ali, Petrova ideja je ostvarena i ona je u naše vreme dostigla najviši nivo svoje realizacije. Sve se završilo tako što smo prihvatili univerzalne principe i što smo shvatili da smo, može biti, mi određeni da budemo nosioci opšteljudskog mimog sjedinjenja svih. Možda svi još nisu svesni toga, ali mnogi jesu. Ali, barem svima mora biti jasno da nas je civilizacija vratila nazad, rodnoj gmdi. Ona od nas nije konačno načinila Evropljane, ona nam nije nametnula nekakvu evropsku formu niti nas je lišila nacionalnosti. »Ruski vesnik« nikako nije u pravu kada kaže da »tamo gde se spori o nacionalnosti tu nacionalnosti i nema«, a »Otadžbinski zapisi« su sasvim u pravu kada mu na to odgovaraju:

»Na to će vam odgovoriti istorija književnosti u Nemačkoj i Francuskoj s početka XIX veka u kojima su slični sporovi ispunili čitave periode književnosti, samo kod njih se to rtije zvalo sporovi o nacionalnosti nego drugačije — to su oni zvali sporovi o romantizmu. Ti su njihovi sporovi stigli i do nas, ali je to za nas bilo prerano, mi to nismo prihvatili niti smo shvatili svu dubinu toga. Poznat je rezultat takvih sporova na Zapadu: nagli zaokret u evropskim književnostima u pravcu samostalnosti, nacionalnosti...«.

Civilizacija kod nas nije pogodovala razvoju staleža: naprotiv, ona se trudila da se razlike među staležima izgiade, da se staleži sliju u jedno. Možda je to »Ruskom vesniku« mučno ali kod nas nema engleskih lordova, francuske buržoazije, proletarijata takođe neće biti — mi smo u to uvereni. Kod nas se neće razvijati ni uzajamna mržnja među staležima: naprotiv, kod nas se staleži pretvaraju u jedno; za sada se, istina, luta, ništa još nije jasno ali već se može slutiti naša budućnost. Taj ideal pretapanja staleža biće jasniji u vreme velikog i

opštenarodnog zamaha prosvećivanja.

Prosvećivanje i sada zauzima prvo mesto u našem društvu. Pred njim sve uzmiče, odlaze na stranu svi staleški zahtevi, sve se topi pred tim zadatkom... U naglom, brzom razvoju prosvećenosti i obrazovanja leži naša budućnost i naša samostalnost, tu je naša snaga, to je jedinstveni i svesni put kojim mi moramo ići napred i što je još važnije — to je put mira, sloge i istinske moći.

Naš sadašnji viši stalež je obrazovani stalež. Ali bez pravog, ozbiljnog i pravilnog obrazovanja društvo se suočava sa jednim čudnim fenomenom koji je u najvećoj meri nešto štetno i pogubno: sve to može da bude nauka van nauke. Žeđ za znanjem i naukom nikada neće nestati u društvu, još manje u ovom našem današnjem društvu, i tako se može dogoditi da oni koji žele da uče počnu kao samouci — bez sistema i pravila; oni počinju da traže učitelje i naišavši na loše učitelje krenu lošim putem, a to je gore, jer najčešće naiđu na one koji jednostrano poznaju nauku. Tako se lažne ideje ukorenjuju u društvu, a to je naročito opasno ako je društvo mlado i bez mnogo iskustva; te ideje kasnije — ponekad to usledi vrlo brzo — dovode do štetnih rezultata. Sasvim drugačije biva kada se primeni sistem pravilnog obrazovanja. Prava nauka ima svoj način pristupa, svoj sistem. Pravi čuvar takve nauke neće dozvoliti da mlad i neiskusni um krene pogrešnim putem. On će učenika sačuvati od zabluda, on će delovati na njega snagom naučnih dokaza, svim onim do čega je ljudski um stigao.

Samo obrazovanjem mi možemo da ispunimo i da premostimo onu duboku jamu koja nas deli od našeg rodnog tla. Pismenost i širenje te pismenosti — to je prvi korak u svakom obrazovanju.

Nekada su nam se »Otadžbinski zapisi« podsmevali zbog toga što smo mi, govoreći o potrebi da se društvo vrati narodnim načelima, nudili tu istu evropsku civilizaciju koju smo odbacivali.

Mi odgovaramo:

Mi se vraćamo rodnoj grudi sa svesnom, proživljenom i prihvaćenom idejom o našoj opštečovečanskoj misiji. Toj ideji dovela nas je sama civilizacija koju mi odbacujemo isključivo samo kada su u pitanju njene evropske forme. Naš povratak dokazuje da civilizacija nije mogla od ruskog čoveka da načini Nemca, ruski čovek je ostao ono što je bio — Rus. Ali, mi smo u isto vreme shvatili da dalje ne možemo ići sami; naše dalje napredovanje zahteva sve snage ruskoga

duha. Mi donosimo rodnoj grudi obrazovanje, mi pokazujemo neposredno i otvoreno dokle smo s njim stigli i šta je ono od nas učinilo. A zatim čemo sačekati da vidimo šta će reći čitava nacija koja je od nas primila nauku, čekaćemo da bismo ponovo uzeli učešća u našem daljem razvitku — našem i našega naroda — u stvarnom ruskom razvitku; mi koračamo pravilnim putem sa novim snagama kojima nas je obogatila rodna gruda.

Znanje ne može da preporodi čoveka: znanje menja čoveka ali ne daje mu samo onu opštu, stereotipnu formu, ono mu daje formu koja odgovara prirodi svakog čoveka! Ono neće učiniti da Rus ne bude Rus; ono čak ni nas nije izmenilo nego nas je nagnalo da se vratimo svojima. Nacija u celini pre će reći, naravno, onu svoju novu reč u nauci, u životu nego što je^ to mogla dosada da učini mala skupina u našem društvu. Mi odbacujemo isključivo evropsku formu civilizacije i tvrdimo da ona nije po našoj meri.

Ali, pređimo na knjige za narod, a posebno na »Narodni bukvar«.

KNJIŠKA UČENOST I ELEMENTARNA PISMENOST

DRUGI ČLANAK

Kada bi se to htelo mogao bi se navesti čitav niz naslova svih onih dela koja su namenjena za narodnu lektiru. Mi smo obećali u prošlom članku da ćemo govoriti o svim tim knjigama posebno, ali to se ne isplati i zbog toga sada prelazimo na analizu »Bukvara za narod« kao nekakvog jedinstvenog ozbiljnijeg projekta stvaranja knjige za narod. Našu misao o tim »knjigama za narod« čitalac će moći da shvati iz same te analize, prema tome, on će biti jedino lišen dugačkog spiska takvih praznih knjižica kojih danas ima i koje se nude kao »knjige za narod«. To se može naći u katalozima bilo koje knjižare, u prodavnicama su takve knjige izložene posebno na stolovima među neuspelim knjižicama g-dina Grigoroviča i »Crvenog jajeta« g-dina Pogodina.

Mi imamo još jednog »narodnog« pisca — to je g-din Pogoski. Istina, on uglavnom piše za vojnike. Ali, mi imamo namere da posebno progovorimo o njemu. G-din Pogoski je sasvim izuzetna pojava u našoj »književnosti za narod«. Što se tiče ostalih knjižica »za narod« njih ima na desetine i o njima se ništa dobro ne može kazati. Sve te knjižice svedoče samo o jednom: o tome da su knjige za narod neobično važne ali i »Bukvar za narod« svedoči o tome i zbog

toga — pređimo neposredno na njega.

»Bukvar za narod« nije knjiga nego projekat knjige za narod koji je sastavio g-din Ščerbina i koga »Otadžbinski zapisi« predstavljaju čitaocima u februarskoj svesci ove, 1861-ve godine. Clanak se zove »Pokušaj stvaranja knjige za narod«.

Autorova gledišta, svrha njegovoga projekta, čak i ton njegovog članka — sve je to nama bilo veoma zanimljivo, prvo, zbog toga što nešto pametnije od ovog projekta mi nismo do sada imali, barem koliko se ja sećam. »Otadžbinski zapisi« primećuju da »Pokušaj« g-dina Ščerbine i analize toga »Pokušaja« zaslužuju da se o njima raspravlja u našoj književnosti; to bi bilo od koristi sastavljačima knjiga za narod. To je umesno zapažanje.

G-din Ščerbina počinje svoj članak tako što se ljuti zbog jedne brošure namenjene narodu, koja se pojavila krajem prošle godine pod naslovom »Hrestomatija«, i koja se može kupiti za pet kopejki u srebru. Pohvalivši to što knjižica ne košta više od pet kopejaka u srebru, g-din Ščerbina kaže da je to »neshvatljivo« zbog čega je na prvom mestu štampana Puškinova bajka »Kuzma Ostolop«, i Krilovljeva basna »Damjanova čorba«.

Uostalom, pošto mi imamo namere da analiziramo čitav projekat g-dina Ščerbine do detalja (razume se, u skladu sa našim moćima), mi ćemo navesti s početka članka čitavu onu tiradu ispunjenu negodovanjem protiv kratkovidih i naivnih izdavača »Hrestomatije«.

»Nama je neshvatljivo zbog čega je na prvom mestu štampana Puškinova bajka »Kuzma Ostolop« ili, dalje, Krilovljeva basna »Damjanova čorba«. Da i ne govorimo o naslovu »Hrestomatija« koji je narodu nerazumljiv: ali to je moglo doći i zbog nekih drugih razloga koji ne zavise od izdavača, ali zbog čega su uvrstili tu Puškinovu bajku? Ona ima svoj smisao i svoje značenje u našem krugu, ali narodu će se to učiniti kao nešto budalasto; to će u izvesnom smislu u očima naroda kompromitovati i samu potrebu za elementarnim opismenjavanjem. Kada bi se ta brošurica našla u rukama učenika onih »nedeljnih škola«, šegrta, onda bi gazda nekog takvog šegrta neki sedlar, neki kazandžija ili bravar mogao s uzdahom da kaže: »Čemu ih eto, uče u školi...! Koješ tarije svakojake...«.

Mužik može da čuje sličnu bajku i u krčmi i na trgu, dečak šegrt u svojoj radionici ili od nastojnika zgrade. Knjiga je aljkavo komponovana, ne uliva

poštovanja prema pismenosti, ne obezbeđuje ozbiljan i koristan respekt... Kakve će, na primer, koristi imati narod od basne »Damjanova čorba«? Ona po svom sadržaju može biti razumljiva samo u književnim i umetničkim sferama za koje narod i ne zna da postoje... I šta je to u njoj zanimljivo i poučno upravo za narod...? Kakvo je to veliko zlo ona dobrodušna nasrtljivost čoveka široke ruke Damjana ... ! Zar je to narodu potrebno? Da li je to ona negativna strana koju treba napadati satiričnim oštricama i smehom preko likova u delu...? Pomislio bi čovek da je ova »Hrestomatija« štampana ne u Petrogradu nego negde u Arkadiji — ona je puna onog detinjeg neznanja života, naivnim pojmovima, naivnim bukolikama — čovek prosto očekuje da na naslovnoj strani vidi naštampano: izdanje Menalka ili Tirsisa... Razume se, pisati o tome više prosto je logički nedozvoljivo, ali tu je ideja da su knjige za narod u naše vreme potrebnije više nego ikada do sada — i zbog toga je krajnje neophodno da se o svemu tome govori.

Iskustvo je pokazalo da knjige koje su pisane isključivo za narod ne uspevaju, one nisu prihvaćene u narodu. Moglo bi se reći da to delimice nije uspelo zbog toga jer nisu bile preduzete mere za širenje takvih knjiga u narodu, ali — glavni razlog je ipak u tome što je Rusija za sve nas terra incognita. Mi smo knjige za narod primali a priori. Neposredno posmatranje, život u narodnoj sredini, zbliženje sa tom sredinom — sve je to bilo daleko od nas ...!

»Mi volimo«, po rečima pesnika

Raskošno opremljenu palatu

I reč dve o bednom bratu,

Za dobrom da zažalimo ...

I pesnik je posle toga mogao i nehotice da uzvikne:

O, stara reči našeg pesnika:

Reči, reči, samo reči!«

Reči su plemenite i moćne; ovo negodovanje je takođe plemenito. Neka od ovih razmišljanja su, ako hoćete, nešto veoma umesno; zapažanje da je bajka »Kuzma Ostolop« napisana samo za gospodu i da će nju narod odbaciti — je veoma tačno zapažanje i čovek čak počinje da žali te dobronamerne ali kratkovide sastavljače

»Hrestomatije«. Ali kada su u pitanju razmišljanja o »Damjanovoj čorbi«, tu se ne slažemo. To jest, pravo govoreći, nama do same »Damjanove čorbe« nije mnogo stalo, ali posredi su neka bitna gledišta g-dina Ščerbine. »Kakvo je to veliko zlo — kaže on — ona dobrodušna nasrtljivost čoveka široke ruke, Damjana! — Zar je to narodu potrebno? Da li je to ona negativna strana koju treba napadati satiričnim oštricama i smehom, preko likova u delu?«.

To je ono. Naravno, »Damjanova čorba« ima kod Krilova posebno značenje a bez tog značenja do kojeg je narodu inače malo stalo, ta basna ne samo što nije interesantna nego bi je moglo uspešno zameniti hiljade drugih basni. U tome se mi potpuno slažemo, a glavna stvar uopšte i nije u tome — najvažnije je, kako nas i g-din Ščerbina uverava, da u tim knjigama za narod, a ako je moguće i u svakom njihovom tekstu, budu osuđene sve »negativne strane kod naroda« i da se na sve to ukazuje satiričnim žaokama i podsmehom »preko likova prikazanih u delu«. A »Damjanova čorba« ne osuđuje ništa kod naroda, pa je prema tome »Hrestomatija« koja ju je objavila na svojim stranicama naivna, ona je puna »detinjeg nepoznavanja života«, ima u njoj vidite — bukolike da čovek prosto očekuje da na njenoj naslovnoj strani vidi: »Izdanje Menalka i Tirsisa«.

Mi ovde nikako nemamo namere da branimo ni »Damjanovu čorbu« ni »Menalka i Tirsisa«, iako su nam siji poslednji nekada bili od koristi i čak i dragi. Ali, nama je potrebna »so« i to obavezno »satirično zrnce soli«, nama je potrebno da »smehom gonimo i da rušimo predrasude«. Potrebno je, da i tako kažem, da kažnjavamo. .. Treba učiti, glavno je to da treba učiti ...

Ponavljamo još jednom: cilj je u svakom slučaju nešto uzvišeno i lepo, on u potpunosti odgovara plemenitosti našega duha. Prosvećeni treba da uče neprosvećene. To je dužnost, zar ne? Ali, evo šta je čudno, pa ako hoćete i ružno: mi uopšte ne umemo da pričemo narodu bez podsmeha, bez one »soli« satire i što je još važnije — mi ne možemo a da ne učimo narod nečemu. Mi nikako i ne možemo sebe da zamislimo drugačije pred tim običnim narodom koji je obučen u prtenu odeću nego samo kao moćnike. Razume se, mi mislimo da ćemo našim podsmehom i našom satirom doneti narodu koristi (iako mi veoma često ne znamo šta je to u narodu čemu se treba podsmevati. Ali, ovo neka bude među nama). Mi smo hteli samo skromno da primetimo u prilici koja nam se ukazala, da je pre svih koristi od knjižica za narod, pre te »soli« i satiričnih žaoka, mnogo važnije širiti knjigu u narod, privlačiti narod da se posveti čitanju pa neka ta njegova lektira bude i bez te naše »soli«, važno je da to bude neka zanimljiva knjiga, zanimljiva i sigurno knjiga koja nije štetna (nadam se shvatićete me šta

podrazumevam kada kažem: nije štetna), i za takvu knjigu hvala . ..

— Zanovetanje, i to smešno zanovetanje! — reći će nam prosvetitelji. — Kao da smo mi protiv zanimljivih knjiga i protiv ulivanja ljubavi prema čitanju! Ta nama je do toga stalo! Samo umesto »Damjanove čorbe« treba objaviti smešnu i veoma zanimljivu, veoma korisnu neku stvarčicu »koja šiba negativne strane ...«. Tako će cilj biti postignut. Zbog čega je korisnost nešto ružno! Ili šte vi možda protiv koristi — kažete vi nama — protiv iskorenjivanja predrasuda i mraka neznanja?

— Nikako — odgovaramo mi — neka nas Bog sačuva od toga! Kome je prijatno neznanje, predrasude i još neobično neznanje nego taj »mrak neznanja«? Samo, evo šta: isključivo insistiranje na neznanju i predrasudama i isključiva briga da se sve to što pre iskoreni u narodu — to je po našem mišljenju (u izvesnom smislu, razume se) takođe ništa drugo nego neznanje i predrasuda. Ne znamo kako bismo mogli jasnije da se izrazimo. Evo, na primer, mi znamo da narod ima predubeđenja kada smo u pitanju mi, gospoda; ta su predubeđenja toliko moćna da narod i ono što je s naše strane dobro prima sa nepoverenjem. A mi, bez obzira na sve to, pristupamo narodu kao moćnici i kao gospoda — jednom reči, mi ne umemo da mu pristupimo blago, bez uvrede, mi ne umemo da vidimo u čemu je stvar. »Narod je glup, prema tome treba ga naučiti« — to je ono što smo mi sebi uvrteli u glavu i kada nam ne pođe za rukom da mu se nametnemo kao gospoda mi hoćemo da budemo u njegovim očima makar mudraci... Uostalom, prekinućemo privremeno ova naša razmišljanja. Mi nikako ne možemo da uskratimo sebi zadovoljstvo i da ne navedemo razmišljanje samog gospodina Ščerbine o nekim našim naprednim pametnjakovićima i uopšte o takozvanim »znalcima« našeg narodnog života koji se spremaju da budu vođe naroda. To su zlatne reči!

»Poneka od takvih knjiga je bila pisana očevidno veoma pametno, pa ipak u narodu nije bila prihvaćena, jer nekako je po svemu podsećala na Nemca ili na Francuza koji su obukli odelo našeg mužika; međutim, na osećanja običnih ljudi delovali su više prevodi »Izgubljenog raja« ili »Francilija Venecijana«, da, mnogo više nego knjige za narod koje su pisali naši ljudi jezikom našega naroda i koje govore o istoriji i načinu života našega naroda. Ovo zaslužuje pažnju. Mi smo bili instinktivno, stvamo i praktično nesposobni da stanemo čvrsto nogom na njegovo tlo, da zamislimo sebe na njegovom mestu, da zamislimo sebe na stepenu njegovog razvitka, da srcem i umom shvatimo njegove pojmove, njegov ukus i sklonosti. Tu nam nisu pomogli ni talenti ni saznanja, ni naše evropsko

obrazovanje i to je sve zbog toga što mi ne poznajemo kako valja ni Rusiju, nacionalna načela skoro da i ne ulaze u sistem našeg vaspitanja; zbog toga kod nas ima nedostataka u obliku, samostalnosti i praktičnoj primeni naše misli. Ako bacimo pogled na sebe same, na pojave, činjenice i podatke iz našega života, mi ćemo njih videti, samo i obavezno, kroz obojena stakla koja smo kupili ili u Palais-Royal ili na Lajpciškom sajmu ili pak na nekoj buvljoj pijaci u domovini.

Osim toga, mi smo, ne primećujući to ni sami, uglavnom ljudi rutine, a svako doba ima svoje rutine. Neka se usudi neko da pogleda bez predubeđenja i strahopoštovanja na neku našu idejicu, na nekog malog kumira kojima se u jednom trenutku svi dive: njega će odmah početi da blate... Ali zato kada se nešto probije nama i giganti nisu ništa; mi smo u takvim slučajevima robovi i robujemo idejama i malim kumirima a s druge — osioni despoti: kod nas je neko ko se ne slaže sa našim uverenjima ili umno ograničen čovek ili prosto zlonameran čovek. Nema sumnje, ima kod nas mnogo plemenitih ideala koji su obasjani svetlima evropske nauke, ali nema znanja o najmanjim činjenicama iz našeg života, mi ne poznajemo duh i način života u našim lokalnim uslovima. Mi smo i u praktičnom smislu ideolozi, a to je delimice zbog toga što to ne zahteva mnogo napora. Mi ne primamo znanja celovito, organski, mi uvek počinjemo ab ovo: mi se zadovoljavamo poslednjim rezultatima, konačnim saznanjima. Većina među nama su površne sveznalice. Kod nas je lako postati pametan i napredan čovek, kod nas je lako biti književnik ili javni radnik. Kod nas postoje dve krajnosti: ili svoj, lični, domaći »pogled od oka« ili bezuslovno, ropsko i dogmatsko prihvatanje nekog učenja sa strane. Kod nas još uvek smatraju za obrazovanog, umnog i plemenitog svakog onog čoveka koji je nakupio neka znanja u apsolutnom smislu, znanja o suštini problema i ko ume — bez obzira na to što je čovek prosečne pameti — da sve to izrazi frazama u modi i da sve začini opštim mestima evropske misli. Ovakve vrline su u naše vreme i neka vrsta lične prednosti. Mi smo još daleko od ubeđenja da je istinski razum samo kod onog čoveka koji ume u svakom trenutku da izrazi i da pojmi relativnost i značenje problema — tu osobenu maticu podataka koji se večito menjaju, koji se kreću; mi ne shvatamo čoveka koji ume da uoči vezu između svega toga i ideala, vezu svih tih činjenica među sobom ... Za to je potrebno imati samostalnosti i inicijative u razmišljanju, sigurna znanja. A to se ne može pročitati kod drugoga... Ali, šta da se radi? To je opšti nedostatak našeg vaspitanja koji može biti ne zavisi od nas ...«.

Uistinu zlatne i vrle reči! Tu je svaka reč istina. To što je u ovom citatu istaknuto kurzivom — istakao je sam g-din Ščerbina. Mi smo sa svoje strane takođe hteli

da podvučemo neka precizna zapažanja u onome što je g-din Ščerbina istakao kurzivom ali nismo to učinili — tu bi svaku frazu trebalo obeležiti. To je sve tako precizno i istinito da smo retko bili u prilici da pročitamo nešto pametnije od ovih razmišljanja. Žao nam je samo što je sve nekako apstraktno kazano. Mi i takve istine ne umemo da izrazimo tako da one liče na stvarnost, to jest mi to umemo, ali to kod nas nije uobičajeno. Kod nas sve liči na teoriju, na znanja u apsolutnom smislu, kod nas svi traže apsolutnu stranu problema, rečeno jezikom samoga g-dina Ščerbine. G-din Ščerbina nastavlja svoju tiradu obuzet veoma snažnim gnevom. Njegov je gnev opravdan iako nije uvek sasvim pravedan, a to je zbog toga što je preteran. Evo, šta dalje kaže g-din Ščerbina:

»Ovakve, po svemu sudeći ne mnogo značajne pojave, navode na pomisao o nužnosti korenite reforme našeg obrazovanja i vaspitanja. Neodrživost, manjkavost i sterilnost našeg sistema vaspitanja su nešto očevidno: u njemu nema duha sopstvene nacije, nema samosvesti, nema sigurne i stroge nauke. Mi smo još uvek toliko naivni da prazni jek pomodnih savremenih fraza primamo kao znak obrazovanja; mi smo toliko dobronamerni da kod nas reč »progres« ne silazi sa usana, stalno je u ustima, a pravo govoreći ta reč kod nas nema nikakvog značenja. Da bi se nešto uradilo treba to voleti, a da bi se volelo treba znati šta je to što se voli... Mi to ne znamo ... I eto, te naše plemenite težnje nam je doneo »vetar«, kako bi se reklo, sve je to kod nas primljeno i nakalemljeno kao moda, nametnuto kao dogma od priznatih autoriteta, pa i samu ljubav prema našim poslovima mi smo nekako veštački sebi »naturili«.

»To kipi krv, snaga izbija« — jer ne može se voleti a toga ne biti svestan«.

G-din Ščerbina je ovde previše strog. Nije to samo — »to krv kipi i snaga izbija«, nismo mi ljubav prema našim poslovima veštački sebi »naturili«. Ne verujemo u strogost ovakve presude. Istinski tok ideja će imati u toku vremena svoju jasnu i nepristrasnu istoriju. Tek tada će se, može biti, cela stvar moći objasniti dublje i pouzdanije.

Ako se pogleda na stvar, ne ovako apstraktno nego sa malo praktičnijeg smisla i oslanjajući se na neka fakta, onda će se među tim faktima koji se protive našem mišljenju naći i takvi koji ga potvrđuju. Zbog čega »samo loše videti«? Može se nepristrasno gledati na stvari i ako čovek nije zakleti optimista, smešni optimista, jer kod nas čovek kada hoće da izrazi svoje mišljenje užasno se boji da ne ispadne smešan. Zbog toga kod nas ima tako mnogo ljudi koji se drže opštih stavova, gledišta koja su široko prihvaćena. Ličiti na sve druge — to je

najbolji način da se izbegne smešan položaj. Mi ovim ne želimo da kažemo da je i g-din Ščerbina sklon da prihvata opšta mišljenja, da je i njemu stalo da liči na druge. Gledišta g-dina Ščerbine stvarno prihvata većina naših dobronamernih i naprednih Ijudi, a ti naši ljudi prirodno imaju isto gledište u vezi sa našim pokolenjem kakvo je imao Ljermontov, iako je nas ta Ljermontovljeva misao pretekla za čitavih četvrt veka. Naravno, naši napredni ljudi još uvek ne priznaju da je kod nas za dvadeset i pet godina došlo do kakvog-takvog progresa: ali, nemoguće je da toga uopšte nije bilo. Mi verujemo da g-din Ščerbina neće od nas tražiti precizne podatke kao dokaz za naša tvrđenja. Podsetićemo ga na jedan slučaj, naime na sledeći slučaj: tamo g-din Ščerbina sam u svojoj tiradi koju smo citirali upotrebljava — »mi ne znamo«, »mi pojma nemamo«, »mi ne volimo«, »mi smo tu Ijubav sebi naturili« ... — mi mislimo da je ovu reč mi g-din Ščerbina svuda stavio iz učtivosti. Jer, doista ne smatra on sebe za nekog koji ne voli, koji ne shvata, koji natura ljubav i tako dalje. Ne bi se on u tom slučaju ovako ljutio, ne bi ovako prekorevao, prezirao i nastupao sa ovakvim savetima. A ako je tako, onda je on jedini koji ume da voli, da ceni, da čini...

— Ali, vi, reklo bi se, niste iskreni — reći će nam — vi govorite, reklo bi se, ironično, kritikujete... Koliko juče, vi ste, čini nam se, isticali da ne treba nikoga učiti i da je svako isključivo insistiranje na neznanju i predrasudama i briga da se što je moguće pre sve to iskoreni u narodu — takođe neznanje i predrasuda svoje vrste. Kakve su to besmislice!

— Da, mi smo se usudili da nešto slično primetimo — odgovaramo mi. — Ali, sada se čak i kajemo zbog toga što smo to učinili. To je za nas nešto veoma tugaljivo. »Neka se usudi neko da pogleda bez predubeđenja i strahopoštovanja na neku našu idejicu, na nekog malog kumira kojima se u jednom trenutku svi dive: njega će odmah početi da blate . ..«. To su reči samog g-dina Ščerbine i mi osećamo sada da smo u takvom položaju.

— Kako to! — povikaće na nas — ne učiti narod, znači širiti predrasude, neznanje, nepismenost ...! Mračnjaci! Zločinci!

Užasno je teško ponekad izraziti se!

Sačuvaj nas Bože! Mi uopšte ne kažemo da učiti ne treba. Mi i sami ništa drugo ne činimo nego to objavljujemo glasno: pismenosti! pismenosti! Treba učiti. Samo, po našem mišljenju, treba biti previše naivan pa misliti da će narod zinuti i slušati kako ga mi učimo. Ta narod nije stado ovaca. Mi smo čak uvereni da

narod naslućuje u sebi, a ako i ne naslućuje on oseća, da i mi gospoda, koji hoćemo da mu budemo učitelji još mnogo šta ne znamo i zbog toga on doista ne uvažava mnogo našu nauku, barem jedno je jasno — ne voli je previše.

Svako ko je imao veze sa narodom može na ličnom iskustvu da proveri ove utiske. Jer, da bi nas narod stvarno slušao otvorenih usta treba najpre to zaslužiti kod njega, to jest treba se približiti tom narodu i zaslužiti i njegovo poštovanje; naše lakomisleno uverenje da mi treba samo da progovorimo i narod će nas slušati, savladaćemo ga — time nećemo zaslužiti poverenje niti poštovanje od naroda. Narod to zna. Ništa čoveku nije tako brzo shvatljivo kao ton vašeg obraćanja, kao vaša osećanja koja namećete. Ta naša naivna vera da smo neuporedivo mudriji i učeniji od naroda njemu izgleda smešna, čak i uvredljiva. Evo, vi ste g-dine Ščerbina sasvim uvereni da narod to neće primetiti, da neće opaziti tu našu nadmenost sa kojom mu pristupamo sastavljajući knjige za narod po vašem programu. Vi, g-dine Ščerbina, volite narod — mi to verujemo — vi se trudite iz ljubavi prema njemu. Ali, nije dovoljno samo voleti, treba umeti pokazati tu ljubav. Evo, vi hoćete da dokažete vašu ljubav time što ćete učiti narod, što ćete hvaliti ono što je dobro kod njega i što ćete se podsmevati onome što je loše — vi ćete se posebno truditi da smehom izvrgavate ruglu »negativne strane« i tako dalje. Eh! Ko ga sve nije učio i ne uči, ko se sve nije smejao i ne smeje se narodu! Tako se ljubav ne dokazuje, barem ne tako, to brzo dojađi i najzad — koliko je bilo takvih učitelja! A šta će biti kada narod bude saznao (a ako ne bude saznao on će osetiti) da i on sa svoje strane može nas nečemu da nauči, a mi se, eto, ponašamo kao da to ne postoji, mi se čak tome smejemo i nastupamo s visine kao učitelji svojim poukama. A narod bi nas, pravo govoreći, imao mnogo čemu da nauči — evo, na primer, tome kako bi trebalo da ga učimo. Jer, među nama ponekad ima čudnih učitelja. Poneko se, znate, davno odvojio od rodnog tla, još je njegov deda bio administrator i on nikada nije imao odnosa sa narodom, on je smatrao da je to sramota imati neke veze sa narodom: unučić je dobio visoko, humanističko, naučno-teorijsko obrazovanje, on se predao idealnim istinama — jednom reči, postao je plemenit čovek ali je počeo da liči na izlizani srebrni petoparac: vidi se da je srebro a nema ni žiga, ni eodine, ne vidi se kojoj naciji pripada, da li je to holandska, francuska ili ruska moneta — ništa se ne razabire. Poneki se od takvih tako ispreči poput slova ef nasred puta i počne da iskorenjuje predrasude. Sva ta gospoda izuzetno vole da iskorenjuju predrasude, kao što su, na primer, uzaludno prizivanje imena Božjeg, loše ponašanje prema ženama, klanjanje kumirima i druge. Mnogi od njih su o tome napisali čitave traktate, drugi su izučavali te probleme na univerzitetima, najčešće stranim, kod učenih profesora i iz dobrih udžbenika. I eto, odjednom se

takav »javni radnik« najzad sukobi sa stvarnošću i primeti neku predrasudu. On se u taj čas sav zapali, navali sa podsmehom i zvižducima na tu predrasudu, počne da je goni i obuzet plemenitim gnevom počne da pljuje na tu predrasudu, tu pred očima poštenog sveta, zaboravljajući sasvim da je ta predrasuda nešto što je još uvek blisko tom istom narodu; pa, malo mu je i to — on se ponaša tako kao da je taj narod nedostojan poštovanja što ne odbaci odmah, naučno, u tom trenutku taj predmet koji tako poštuje. »Ti si gospodin — reći će mu mužici — i nemoj se smejati, ne pljuj na to, to je nama ostalo od naših dedova i očeva; mi to volimo i poštujemo« — »Utoliko pre treba u vama iskoreniti tu predrasudu — viče prosvetitelj — to znači da se ona duboko ukorenila u vama; ja pljujem na tu vašu predrasudu, prvo, zbog toga što ona vređa moja plemenita osećanja, a drugo, zbog toga da vama, budalama, pokažem kako ja to malo cenim; učite se i sami gledajući na mene«. Šta da se radi sa takvim? Takav gospodin ne samo što nije sposoban da gleda na stvari istorijski, u vezi sa tlom, sa životom nego je nesposoban da gleda na stvari humano, jer kod njega je i humanost teorijska, naučena iz knjiga. A o tome da treba pažljivije postupati sa narodom da i ne govorimo. On ne može nikako da shvati da taj predmet ne znači ništa samo njemu i da drugima znači vezu sa minulim životom, on je njima znamenje i može biti čak i zastava i čitav život. Ali, čemu sve ovo! Mi smo sasvim uvereni da g-din Ščerbina sve to zna bolje i sigurnije od ,ias. Kako bi mogao to da ne zna čovek njegove pameti. Ali, nisu dovoljna samo znanja, malo opreznosti ne bi bilo naodmet. A isključiva i odveć brzopleta želja da se »pouči«, da se »ismeje«, da se »napadne na negativne strane«, jeste takođe — neopreznost. Zar nije bolje prići narodu na ravnoj nozi? Kada on bude opazio da kod vas nema mnogo isključivosti u namerama da ga učite, brže će vam poverovati. Učenje je važna stvar, ali učenici ne zavole svakog učitelja. A ako je već krenulo tako da treba učiti i ništa više, nije li onda bolje otvoreno, i od prve objaviti: »Evo, vidi narode: ja sam učen, a vi ste svi budale. Došao sam da vas naučim: slušajte i pokoravajte se«? Jer, tako je, ako ćemo pravo, bolje. Inače vi i u ovom slučaju postupate podvaljujući i krijete od naroda da ste došli isključivo da ga učite i ništa više. Vi ste lukavi i sasvim ste ubeđeni da je narod glup a to je za narod uvreda. Uostalom, vama će se naše reči učiniti nerazumljive i neumesne. Nama je i samima jasno da ne vredi raspravljati a priori. Pređimo bolje na samu analizu vašeg projekta. A za to je potrebno da iz vašeg članka navedemo šire citate.

»Hrestomatija koju smo pomenuli, reklo bi se, izaziva svakog onog koji razmišlja o knjigama za narod, da kaže svoje ideje u vezi sa planom izdavanja. Razume se, takva je knjiga namenjena određenom trenutku i zbog toga na njen plan treba gledati relativno... ali, prvo, nazovimo je:

BUKVAR ZA NAROD

Smatra se da će se ova knjiga širiti i biti prihvaćena u narodu kao što je nekada bio prihvaćen Pismovnik (sa uzorima za pisanje pisama) Kurganova i zbog toga je redakcija delimice uzimala i tu knjigu u obzir kada je raspravljala o sadržaju i rasporedu gradiva u knjizi. Ovakva namena je uslovila i opremu, obim i cenu koštanja ove publikacije.

Sto se tiče samog naziva knjige — »Bukvar za narod«, može se reći da je, koliko mi razumemo, on načinjen u duhu ruskog jezika i razumljiv je za narod: tako su nastali nazivi od reči molitva — Molitvenik, od pominjati Pomenik, od pesma — Pesmarica, od pismo — Pismovnik. (U ruskoj literaturi pre Petrovog perioda sreću se ovakvi nazivi knjiga: Travnik, Mislenik, Gromovnik, Gatar, Koledarnik i drugi.)

Osim toga, čini nam se da će se ovakav naziv zadržati u narodnoj svesti i po svojoj formi i po svom smislu koji je lako razumljiv... Ne valja reći »Hrestomatija« ili prosto »Narodna čitanka za učenike nedeljnih škola«: to ne bi bilo praktično i pokazalo bi da malo poznajemo narod — njemu ne treba govoriti: evo, ovu knjigu treba da čitate.

Prvo, treba nešto reći o sadržaju knjige i rasporedu tekstova koji se u njoj nalaze.

Prilikom sastavljanja »Bukvara za narod« izdavač je imao u vidu ovo:

1. Uzimajući u obzir psihološke razloge, on je poglavlja i tekstove u knjizi raspoređivao tako da jedan deo podstiče pažnju i budi radoznalost u čitalaca da se pripreme lakše i da pređu na sledeći, drugi deo se vezuje za treći i tako dalje, postepeno i psihološki nenametljivo. Počinjući od događaja iz svakodnevnog života koji su prikazani uz pomoć basni, priča i poslovica (a to je najbliže običnim ljudima) pa dalje, preko predmeta iz prirode koja ga okružuje (zemlja, vazduh, nebo), običan čovek polako prelazi na predmete duhovno-moralne

prirode: recimo, pođe od Krilovljeve basne »Seljak u nevolji« pa završi sa pesmom Homjakova »Posle čitanja psalma«.

2. Uzimajući u obzir praktične razloge, izdavač je vodio računa o korenitim nedostacima kojih ima u narodu, posebno u našem narodu i prema tome je vršio i raspored građe u knjizi. Izdavač je dužan da vodi računa o tome šta narod interesuje i kakva su mu znanja potrebna s obzirom na njegov način života i uslove u kojima se sada nalazi. U tom smislu je odabirao pesme, legende, primere iz stare ruske književnosti opredeljujući se za ono što bi narodu moglo da bude blisko. Autor je isto tako imao na umu uspeh koji su u narodu imale knjige kao što su »Boj Rusa s Kabardincima«, »Milord Georg«, »Kazivanja o Balakirjevu«, »Starčić veseljak«, »Najnoviji astronomski i astrološki teleskop«, »Mamajev pokolj« i slične knjige.

U člancima koji su namenjeni duhovnom i moralnom razvitku insistira se na sadržajima u kojima se izražava humanizam i osuđuje život na lakoj nozi, bezdušno koristoljublje, naduvenost i egoizam, nepoštovanje ljudske ličnosti i tuđih prava, kao i sve ono što se posebno može zapaziti kod našeg naroda i što je posledica različitih istorijskih okolnosti koje često nisu zavisile od njega. Sve se to u većini slučajeva i koliko to mogućnosti dozvoljavaju u knjizi prikazuje preko likova i na primerima, a ne kroz didaktičko i dogmatsko nametanje, jer imali smo na umu da se naš narod još uvek nalazi na epskom stepenu svoga razvitka.

Knjiga ima dva osnovna cilja: 1. da pruži narodu, pomažući razvijanje osnovnih pojmova, saznanja koja su svakom čoveku potrebna kao vazduh a posebno običnom ruskom čoveku iz naroda. — 2. da u narodu pomaže razvitak moralnog osećanja u duhu i u skladu sa običajima, istorijom i prilikama u kojima živi običan ruski narod. Osim toga, knjiga za narod treba da bude sastavljena prema principu: »što god želiš — to me pitaj«.

Osim toga, po vašem mišljenju sa narodom treba govoriti prostim, jasnim i razumljivim jezikom, ne treba imitirati ton narodnog jezika i razgovarati onako u stilu mužika — pa s tim u vezi kažete:

»Svaka falsifikacija narodnog tona, svako izmotavanje i kreveljenje pred narodom, kao što je poznato, kompromituje ne samo knjigu nego i pismenost uopšte u očima naroda. Naš narod je pametan i odmah će se dosetiti ko mu prilazi bez zadnje misli a ko s podvalom; to se naročito događa sa onom

gospodom koja se odevaju kao mužici i idu u narod da skupljaju narodne pesme, kao i sa onim spahijama koji neotesanom mužiku drže vakelu koja, kao što to obično biva, kao i svaka pouka prođe mimo ušiju«.

Zadržimo se na ovome. Evo, vidite — vi ste i sami protiv svake podvale i odlično o tome govorite, naročito tamo gde pominjete gospodu koja se oblače kao mužici i one vakele koje se propuštaju mimo ušiju. Kod vas je sa teorijom u redu, ali u praksi vi često sebi protivurečite. Kao da i vi sami prilazite bez podvale, kao da sve ovo što smo citirali nije podvala svoje vrste, počinjući od samih naziva knjiga: »Bukvar za narod«? Zašto »Bukvar za narod«? Zbog toga, velite, što se u literaturi pre Petrovih vremena sreću nazivi: Travnik, Gatar, Koledarnik i slični. Ali to je bilo u literaturi pre Petrovog doba. Tada su bili u modi takvi naivni nazivi knjiga (a one su bile namenjene i višim slojevima), tada drugačijih naziva nije ni bilo. Sada se knjige zovu drugačije, ali, eto, kada je u pitanju narod zadržali su se takvi nazivi: »Bukvar za narod«. Nešto slično može da začudi narod: »Tako znači, za nas je sastavljena posebna knjiga, one druge knjige nisu reć-ćemo, za nas ...«. Posle ovoga nećete obezbediti poštovanja prema vašem »Bukvaru za narod«, oni u narodu koji vole da čitaju tražiće One druge gospodske knjige, tražiće zabranjeno voće, poštovaće to više nego onu svoju svakodnevnu knijigu za sluge u prtenoj odeći. »Narod to neće primetiti« — reći ćete vi. Sumnjam da neće. A šta ako primeti? No, recimo, neće primetiti ali, složićete se sa mnom, zar to nije suvišno, isključivo, sitničavo da se knjiga nameće kao knjiga za narod takvim nazivima — to otkriva prirodu vaših izdanja. Mi već predosećamo kakav će karakter imati vaša izdanja — i u tome se ne varamo. Odmah nakon ovoga vi kažete da ne treba knjigu zvati »Hrestomatija« ili »Knjiga za učenike nedeljnih škola« jer bi to pokazalo da ne poznajemo narod — narodu, velite, ne treba govoriti: ovo čitaj obavezno. Vi tako obmanjujete narod i recimo, to činite sa plemenitim namerama, ali, treba li govoriti o tome da će se narod brzo dosetiti da je posredi obmana (sam naziv je neobičan, on nije mnogo u stilu mutika i narod će se dosetiti, jer narod je mnogo pametniji nego što vi mislite) — i prema tome, to vaše nastojanje da uz pomoć naslova podmetnete takvu knjigu sadrži u sebi već nešto krajnje neprijatno za sam narod. Vi, na primer, kažete na jednom mestu da će tekstovi o prirodi biti birani iz knjiga za decu, ali da će sve biti rađeno tako da se ne primeti kako je to pisano prvobitno za decu. »Narod je s jedne strane takođe dete« — kažete vi.

Pogledajmo dalje ono što smo naveli. Vi pišete:

»Uzimajući u obzir psihološke razloge, on je (izdavač) poglavlja i tekstove u

knjizi raspoređivao tako da jedan deo podstiče pažnju i budi radoznalost u čitalaca da se pripreme lakše i da pređu na sledeći, drugi deo se vezuje za treći i tako dalje, postepeno i psihološki nenametljivo«.

Ili:

»Uzimajući u obzir praktične razloge, izdavač je vodio računa o korenitim nedostacima kojih ima u narodu, posebno u našem narodu, i prema tome je i vršio raspored građe u knjizi«.

(Tako znači — vršio raspored — to je vrhunac savršenstva!) I dalje:

»Izdavač je dužan da vodi računa o tome šta narod interesuje i kakva su mu znanja potrebna s obzirom na njegov način života i uslove u kojima se sada nalazi...«.

Osim toga, kasno je voditi računa o tome kada se knjiga već sastavlja, to bi trebalo znati mnogo ranije — osim toga, upitaće neki običan čovek iz naroda — kakvi su ovo ljudi koji meni propisuju neka određena znanja? Ja, na primer — reći će takav čovek — hoću da znam na čemu svet stoji.

— Lažeš! Rano je tebi da to znaš — odgovara dobronamerni zaštitnik — Ti si mužik i treba da znaš svoje, mužičke stvari. Evo, mi smo ti tu odabrali...

Odgovor je, naravno, dobronameran i opravdan i mužik, naravno, mora sa tim da se saglasi, ali odveć je uvredljivo javno iznositi nešto slično. Zna se zbog čega se ljudi ponekad vređaju. Eto, kod Gogolja je jedan junak nazvao drugog popom. Ovaj je stvamo bio popovski sin, ali ne zna se zašto — uvredio se. Zbog čega? — mogli bismo se zaista zapitati.

Istina, mužik se neće dosetiti i vi na to računate (ja jednako to zaboravljam). Ali, doista: kakve su to skrupule, kakve su to predostrožnosti! Ta, ako hoćete, to baš bode oči. Takvih nastojanja da se nekome nešto odabere ima mnogo. Pravo govoreći, kada bi s vaše strane bilo manje te posebne brige i tih podozrenja to bi — Boga mi, bilo kudikamo bolje. Vi biste tada bili na ravnoj nozi sa vašim budućim učenikom — narodom. Evo šta bi njemu tada moglo da padne na pamet: da ste vi novca radi i iz špekulantskih namera sastavili vašu knjižicu i odabirali one tekstove kako biste se domogli koristi. Narod bi u takvom slučaju mogao da kaže: »Vidi ti njih kako su lukavi! Kako su sve lepo napisali kako bi privukli svet da knjižicu kupi!« I ne bi bilo tako strašno ako on bude ovako

mislio, tada bi može biti i knjižicu kupio. Naravno, može biti da se narod neće dosetiti u čemu se kriju naše dobre namere i naše nekoristoljublje, možda će pomisliti kako smo morali da utrošimo mnogo vremena samo da bismo ga nečemu naučili, pa ipak — čemu sve to? Prvo, treba misliti na našu nagradu na nebesima, a drugo — ako se narod bude dosetio u čemu je stvar, knjižicu neće ni kupiti. Ta narod je glup, ako hoćete, on može odmahnuti rukom na čitav naš trud i kazati: »Opet to tutorstvo«. Jer, narod je užasno sklon sumnjičenju. Špekulacija je nešto bolje — ako se hoće da se narodu izmame novci treba s njim postupati na ravnoj nozi i bratski i tako će biti, kažem, bolje, jer narod će pre poverovati svome bratu nego svome tutoru. A ovaj vaš »Bukvar za narod« mu dođe kao neka vrsta zavere. Kladim se, u svakom sulčaju, da knjiga koja bi bila sastavljena po vašem programu ne bi imala uspeha u narodu, to jest ona bi se širila u narodu zahvaljujući sredstvima koja tutori nude, ali sam narod bi malo cenio tu vašu knjigu. Meni se čak čini da bi narod na tu knjigu gledao sa strahom, naročito ako bi mu je davali za odlično učenje i primemo vladanje, opominjući ga da je čuva, jer ona može da se pocepa, da se izgubi i slično. Ali, o tome ćemo kasnije.

Ja zamišljam, tako, jednu dadilju: sedi ona u parku na klupi sa drugim dadiljama i počnu, tako, dadilje među sobom da razgovaraju o svojim poslovima, ali da bi bile mirne one prethodno deci priprete: »Čuješ, Peća, tu se igraj i ne idi u žbunje, tamo čeka nečastivi, strpaće te u džak i odneće te«. Dečak sluša, pa iako mu je tek pet godina i iako zna da ga dadilja laže, svojom malom glavicom zna da nema nikakvog nečastivog i da je tamo lepo za igranje pa se, tako, smeje svojoj dadilji. Kad bih ja bio takav mužik meni bi bilo mučno da me smatraju za mališana i da se o meni stara čitav tajni komitet kako mi se ništa ne bi dogodilo: Boga mi, da sam ja na mestu toga mužika meni bi to sve delovalo kao glupost. Svi bi me tako iskreno voleli, brinuli bi se o meni, ali — ja bih tako mislio o tome. Uostalom, ja tako sudim o sebi samom i može biti to činim zbog toga što sam neko iskvareno i nezahvalno biće. Ja bih tada i sam znao (to jest, kada bih bio na mestu mužika) da treba još da učim, da još uvek malo znam, pa ipak — tutorstvo dojadi. Ih, sve je tu udešeno prema mojim porocima i nedostacima, sve je odabrano i čak i podvučeno kakva su mi znanja potrebna i šta bi trebalo da me interesuje. To, vele, treba da znaš a ovo ne, za to je rano, pazi da se ne opečeš. Dodaću još da sam ja, uz sve ostale moje rđave osobine, užasno sumnjičav i podozriv i da ne mogu ni sada, na mestu mužika, da zamislim sebe bez te moje sumnjičavosti i podozrivosti. Ja bih se zamislio i sigurno bih u sebi kazao: »Pa šta ako se opečem? Opeći ću se ja, a ne ti. To je moja briga«. Jednom reči, poneo bih se na najnezahvalniji način.

— Ta, to je za tvoju korist, neotesanko! — povikao bi na mene moj dobronamemi tutor.

Razume se, ja ne bih bio u stanju da govorim sa tako učenim čovekom i odmah bih se saglasio sa njim u svemu. Čak bih sam sa svoje strane dodao onako iz političkog lukavstva: »Išibaj me, baćuška; mužik izvodi vragolije i treba ga išibati« — a knjižicu ipak neću da kupim. Ona mi ništa ne govori.

»Moj gospodar je dobar čovek — nastavio bih ja da mislim u sebi — i veliki je ugursuz. Zavoleo me je veoma zbog nečega, ne znam samo zbog čega, čini mi se ništa mu nisam učinio ... tako, odjednom, iz čista mira me je zavoleo da mi prosto čudno nekako. Gle, knjižicu je za mene sastavio... koliko li je samo truda uložio, mili čovek! »Hajde — veli — nauči nešto da bih mogao s tobom da razgovaram kao sa čovekom: a iz ove knjižice ćeš sve nauke izučiti i daću ti i drugu takođe sa svim naukama u njoj«. A knjiga se zove »Bukvar za narod«: odmah je tu rečeno da je treba čitati. Eto, u tome je i zgoda: gospoda imaju knjige a ja za sada jedino taj »Bukvar za narod«. To znači do prave knjige ti, bratac, još nisi dorastao. I taj »Bukvar za narod« su kradomice od tebe sastavljali, čitav se tu komitet trudio da se ti ne dosetiš kako to posebno za tebe spremaju i još, da bi tebi više omilio taj »Bukvar za narod«, oni su se obavestili o svemu: zbog čega se, na primer, tebi sviđa »Milord Georg« i »Boj Rusa sa Kabardincima«. Ih, koliko je brige za tebe, prostog mužika! Osećaš li ti to? — Hvala neka je gospodi — nastavljam ja da razmišljam u sebi — to je lepo i evo ja, neotesani mužik, ne mogu da se dosetim, jer gde bih se ja mogao dosetiti bez univerzitetskog obrazovanja? Eh, kada bih ja imao univerzitetsko obrazovanje ja bih mogao da vratim milo za drago mojim tutorima: »Zar vi, pravoslavni moji tutori, mislite da ako ja ne znam ko je bio grof Kavur ili da u prljavoj vodi ima infuzorija da sam ja baš sasvim glup i da ništa nikada neću moći da shvatim? Zar vi stvarno mislite da narod ne zna da u tom vašem nastojanju da ga naučite ima mnogo onog što vi u isto vreme od njega hoćete da sakrijete, iz prostog razloga jer mislite da on tome nije dorastao? Ne, moja je sreća što ja nemam takvog obrazovanja (tako ja nastavljam da mislim u sebi) i zbog toga sada ništa i ne mogu da shvatim. A kada bih imao univerzitetsko obrazovanje ja bih vas podsetio na onu lepu reč kneza Taljerana: Pas de zele, messieurs, surtout pas de zele! Ali, vi znate anegdote bolje nego ja, mužik ...«.

Napisali smo ovo i odmah smo se uplašili — šta će biti ako se čitaoci naljute na nas i kažu: »Zar je moguće da vi sve te »lukavosti« pripisujete g-dinu Ščerbini? Zar se on ne zauzima za stvarno prosvećivanje naroda? Zar vi njegovu nužnu

opreznost tumačite kao nešto smišljeno, potajno i zlonamerno? Da! To je tako u našoj publicistici! Cim se javi neki plemenit čovek koji misli i kome je stalo do dobra, odmah na njega navale recenzenti kao policijski psi i počnu da traže nedostatke, nešto za šta bi se uhvatili i kako bi ga blatili — i to se ne čini u ime opšteg dobra; kod nas čoveka u takvim slučajevima prosto svrbe prsti da nešto napiše, da pokaže kako je oštrouman, kako sve zna i ume. La critique est aisee, mais l'art est difficile. Napišite bolje svoj predlog projekta i konkretno nas razuverite cla ovo nije ovako, nemojte nastupati deklarativnim recenzijama. Možda će tada i na vas obratiti pažnju...«.

Eto, takvih se povika mi bojimo. Sto je najvažnije, mi se plašimo da nam ne kažu da smo hteli da se narugamo projektu g-dina Ščerbine. Stvar je u tome što mi nemamo sličnu nameru. Iskreno govoreći, mi nismo krivi pred g-dinom Ščerbinom ni za šta, gledajući njegov prekrasni trud mi osećamo samo iskrenu zahvalnost. Mi smo se samo nehotice stavili u položaj neprosvećenih i nepoverljivih narodnih masa i nama se učinilo da bi sve ono što smo gore rekli moglo narodu da padne na pamet i da bi mogao knjigu g-dina Ščerbine da primi sa nepoverenjem (kada g-din Ščerbina bude objavio tu knjigu). Ponavljamo: nama se to učinilo, a nije isključeno da smo pogrešili (što bismo u ovom slučaju želeli da tako bude). Prihvatimo se opet, izvinjavajući se publici, podrobnijeg razmatranja i temeljnije analize projekta g-dina Ščerbine u celini. Čitav taj projekat »Bukvara za narod« — je veoma zanimljiva stvar, cilj koji on ima je nešto značajno. Ako ovo nije zanimljivo, šta bi se drugo moglo zanimljivije ponuditi? Upozoravamo unapred: sve je ovo pametno, vešto, promišljeno sastavljeno i odabrano da se trudu g-dina Ščerbine ne može sporiti dobronamernost; sve je tako birano i tako promišljeno raspoređeno da se mora priznati i velika prilježnost i doslednost koju je g-din Ščerbina pokazao u ovom svom projektu. Uostalom, da ponovimo još jednom: ako ima nečeg što se nama ne sviđa, što nama nije po volji, to je onaj tutorski ton, baš to što je tu sve raspoređeno, označeno, to jest nama se ne sviđa baš to u projektu što je sve suviše lepo: utisak je naravno čudan, ali i to se događa u prirodi. Čak su i oni psihološki motivi označeni tako kao da su šestarom izmereni, iz duše našega mužika kao da je izvučen kvadratni koren. I sve je to izvučeno mirno, sa potpunim uverenjem da je to tako... No, pređimo na stvar.

Projekat se sastoji od osnovnog dela i preliminarnih razmatranja. Mi smo već prikazali početak tih razmatranja i osnovnih stavova na kojima počiva čitavo zdanje ovoga projekta, a rekli smo i o utisku koji je na nas ostavio taj projekat. G-din Ščerbina nastavlja dalje svoja razmišljanja i kaže da narod od knjige ne

traži žonglerske i klovnovske radnje, masne šale iz prostog naroda i slične pošalice, štampana reč je za narod svetinja a ne lakrdijaška zabava i zbog toga se njemu — kaže g-din Ščerbina — sviđa onaj uzvišeni stil, zbog toga se »Boj Rusa sa Kabardincima« može u narodu naći u hiljadama primeraka. Pošto je istakao ovo sjajno i istinito zapažanje (iako ni to nije uvek tako jer pravu duhovitu šalu narod odlično prihvata i dobro je razume), g-din Ščerbina prediaže da se u »Narodni bukvar« uvrste i ozbiljni tekstovi kao što je, na primer, »Osvajanje Kazana« iz Karamzinove »Istorije«. To je važno štivo i ostaće u svesti naroda saznanje o jednom događaju iz nacionalne istorije. Što se tiče fantastike i natprirodnih fenomena g-din Ščerbina se obrušuje gnevno na sve to i odlučno se opredeljuje da se iz »Bukvara za narod« izbaci sve što je »fantastično«, jer, navodno, u narodu i bez toga ima mnogo sujeverja (bez obzira na to, dodajemo mi sa svoje strane, narod voli fantastiku i žudno je čita ili sluša kada se takve stvari pripovedaju). Po našem mišljenju, sve je to lepo, ali ostajemo kod onog da je tu mnogo brige, da je sve to podvučeno i propisano, tu ima bolesne sumnjičavosti i opreznosti kada je u pitanju narod. »Ne prilazi! Ne prilazi, ti iz hladnoće stižeš!« — viče Oblomov. Naravno, knjiga je za narod nešto autoritativno, avtos-efa kako se izražava g-din Ščerbina ali narod nije onakav hipohondar kakav je onaj hipohondar iz g-dina Pismemskog koji se svega boji: dune vetar on misli tu je i smrt. Fantastika nije potrebna, slažemo se i mi. Ali, g-din Ščerbina gleda na svoju »knjigu za narod« sa preuveličavanjem, on zamišlja da je ona početak i kraj narodne budućnosti, za njega je ona narodni univerzitet, obrazovanje, sreća za hiljadu godina unapred, on misli da ako narod bude pročitao jedan redak nečega što nije u redu — da će odmah propasti. G-din Ščerbina je do te mere sumnjičav da čak i Krilovljeve basne ne želi da nazove basnama nego predlaže da se stavi samo naslov, na primer — »Seljak i radnik«, »Dva mužika« i da se ispod toga napiše samo »Krilov«. I sve to samo na osnovu toga što se basna prima u narodu kao neka besmislica i to se navodno »može zaključiti na osnovu poslovica i u običaj uzetih reči«: »slavuja basnama nećeš nahraniti«, ili one »to su bapske priče«. To je već mnogo, jer basne uživaju ne malo poštovanje u narodu. Koliko basni ima u narodu i to veoma oštroumnih sa sjajnim aluzijama. Narod dobro zna šta je basna. Inače, vi možete sakriti od njega da je to basna, možete ga zbuniti samo tim stihovima. To bi bila vclika opasnost. Doista, kada bi narod bio tako lakomislen kao što vi mislite, on bi se mogao zadržati samo na stihovima — to je — rekli bi Ijudi iz naroda — žongliranje, to nije ljudski kazano, to su neke rime. Vi nameravate, čak, da birate basne u kojima su junaci ljudi a ne životinje. »Drveće koje govori i životinje koje govore — velite vi — su mistifikacija, zanovetanje, lakrdija koja umanjuje autoritet knjige u narodu«. Verujete li u to? Zar basna ne potiče iz naroda? Narod

će shvatiti šta je to umetnička forma, ne brinite se za to. Da, nije on tako glup i do te mere ograničen kao što vi to pretpostavljate.

Dalje, g-din Ščerbina predlaže da se prikažu nužni i korisni sadržaji posebno iz prirodne sredine i kaže da bi izdavač mogao mnogo toga da uzme iz knjiga koje su pisane za stariji uzrast, ali samo pod uslovom da odabere mesta po kojima se takve pozajmice ne bi mogle primetiti — kako se ne bi primetilo da je to bilo namenjeno deci. Jer, »narod je s jedne strane isto što i dete« — primećuje g-din Ščerbina.

Kako vi zamišljate narod — on je za vas tako sumnjičav i vi ga se tako plašite! Kakva mikroskopska opreznost!

Dalje sledi istorijski deo. »Od narodnih istorijskih pesama i jezički pristupačnih predanja iz letopisa treba postepeno i dosledno preći na sadržaje iz nacionalne istorije«.

Prvo, čemu ta postepenost i doslednost takve vrste? Da vi ne pripremate narod za upis na univerzitet? Šta će biti ako narod uzme pa počne da čita knjigu ne po redu, ako prvo pročita ono iz »domaćih istoričara«, pa posle letopise i narodne pesme? Hoće li odmah zbog toga propasti? Sav trud vaš će tada propasti! Treba li na naslovnoj strani napisati da se knjiga sija mora čitati samo po redu! Najbolje bi bilo da se zatraži od zemskih vlasti da starešine narede da se knjiga mora čitati samo redom, strogo postepeno i dosledno počinjući od narodnih istorijskih pesama pa završavajući sa domaćim istoričarima.

Naravno, narod ne voli iskidane odlomke, ali zbog čega je u »Bukvaru za narod« navedena originalna povelja u celini o vladalačkim pravima na presto koje ima dom Romanovih? Zbog čega je navedena ta povelja? Ako ste hteli da upoznate narod sa takvim događajem onda ste morali da pričate svojim rečima i savremenim jezikom, a ne da se služite poveljom jer je ona, navodno, »napisana narodnim jezikom« (koji je to narodni jezik?), »jer je taj jezik mešavina crkvenoslovenskog i narodnog jezika i govori o poštovanju naroda«. Šta će vam to? Zbog čega bi crkvenoslovenski jezik bio narodu draži? Da nije zbog toga što je nerazumljiviji? Ali, g-din Ščerbina primećuje:

»Knjige sličnoga sadržaja treba da vaspitavaju narod na pozitivnim osnovama u duhu nacionalne istorije, one treba organski da pomažu zdravlju naroda i da ga usmeravaju u potrebnom pravcu a to je ono što je, na žalost, nedostajalo nama

koje je ogrejalo sunce Zapada«.

To je ono, izgleda da vi hoćete odjednom da postignete sve tim vašim »Bukvarom za narod«: i vaspitanje i obrazovanje, i narodni napredak — tom svojom jedinom knjigom. Vaša namera nije da budete korisni narodu i da mu priredite nešto prijatno. Ne, vi hoćete odjednom da postignete bezmalo i univerzitetsko obrazovanje. Mi vas ne klevećemo: to samo pada u oči. Inače, vi ne biste toliko žonglirali, ne biste izmišljali sve te doslednosti, to da jedno sledi iz drugog i da se tako prelazi na treće. Ne biste se plašili što će narod pročitati prvo ovo pa posle ono. Ne, »Bukvar za narod« ne sastavlja se s takvim ciljem i vaša želja da postignete takav cilj govori o vašem pedantizmu, o vašoj zbunjenosti i što je još važnije — zbog toga je vaša knjiga tako suvoparna.

Mi nemamo ništa protiv vaših težnji, mi se divimo vašem umu i vašim nastojanjima i to iskreno. Evo, vi, na primer, dalje tražite da u »Bukvar za narod« uđu i tekstovi pravnog sadržaja kako bi se narod prosvetio i kako bi se odgajila moralna strana njegovog života, vi tražite da tu budu i tekstovi iz medicine, članci »higijenskog sadržaja« na osnovu toga što kod nas mnogo »naroda umire i upropašćuje se usled nedostatka osnovnih znanja iz higijene«. (Iz toga proizilazi da će narod čim bude pročitao ovaj »Bukvar za narod« odmah prestati »da umire i da se upropašćuje«, jer imaće obaveštenja o higijeni. Mi ne zbijamo šale, mi znamo da i vi ne računate da će vaš »Bukvar« imati takav uticaj u narodu, ali ponekad nam se čini da očekujete nešto slično tome: takav utisak ostavlja ovaj vaš »Bukvar za narod«). Dalje, vi nameravate da objavite kalendar nužnih poslova, rečnik stranih reči koje su ušle u širu upotrebu (NB: dok je veliki broj ruskih reči koje upotrebljavaju predstavnici viših slojeva, narodu nepoznato) i najzad, kao krunu svega, vi nameravate da objasnite narodu »kakvih sve nauka ima?« Dakle, vi hoćete odjednom da mu protumačite suštinu svih nauka kojih na svetu ima.

»Završni deo knjige — kažete vi — biće posvećen etičkim sadržajima i njemu će prethoditi, u cilju lakšeg postepenijeg usvajanja gradiva, beletristički deo, neka vrsta antologije za narod koja će, iz praktičnih razloga, biti sastavljena tako da ne bude isključivo podređena

estetičkim ciljevima. U komadima i u drugim odlomcima u ovom delu, kroz više ili manje korišćene umetničke forme, čitalac će moći da nađe neko istorijsko obaveštenje, neke činjenice ili neki humanistički sadržaj duhovno-moralne prirode što je našem narodu posebno potrebno«.

Sve je to divno i korisno, umno i prekrasno, jedno prethodi drugome, jedno proističe iz drugog — jedan deo »priprema dušu običnog čoveka« da se posveti drugom, narednom delu i tako dalje. Šta ćete bolje? Tu počinje formulisanje vašega projekta. Vi kažete:

»Da bi se jasnije prikazao sadržaj, raspored tekstova, organizam čitave knjige potrebno je formulisati sistem njenih poglavlja kako bi došle do izražaja logičke, psihološke i praktične namere koje je izdavač stavio u osnovu svoga »Bukvara za narod«. Ovde će, razume se, biti reči o svim poglavljima i o nekim sadržajima za prvi slučaj koji će se naći u njima«.

Počinju ta poglavlja.

Prvo poglavlje: »Današnji život. Životna mudrost i praksa svakodnevnog života su prikazani kroz umetničke oblike«.

Pod ovim kitnjastim naslovom nalaze se basne Krilova, Hemnicera, Dmitrijeva i Izmajlova, basne poput »O pravdi i krivdi« (NB: moglo je biti i nešto zanimljivije i savremenije), dalje sledi tekst iz »Spomenika stare ruske književnosti« N. Kostomarova, pa »O mudracu Kerimu« od Žukovskog, zatim male priče od Dalja kakva je ona »Osovina i zaperak«, anegdote (ne može biti prostije), priče i parabole poput »Parabole o hmelju« iz »Spomenika« Kostomarova, narodne poslovice (sasvim stereotipne), to su verovatno one koje narod i bez ovog »Bukvara« zna, zagonetke za razvijanje uma, izreke i tome slično.

»Ova poglavlja se nalaze na početku knjige i računalo se na to da odmah privuku čitaoca i da ga osvoje umetničkom formom i poučnim mislima, takvim mislima koje se od prve razumeju jer su odenute u jednostavnu formu, zanimljive su i kratke; taj deo će pomoći da neiskusna duša čitalaca lakše usvoji moralne pouke vezane za svakodnevne pojave koje su mu poznate«.

No, zbog čega ovo ne bi bilo poglavlje? Narod ima da čita i ništa više. Istina, čovek bi mogao zapitati čemu svi ti »spomenici« stare ruske književnosti? Nešto svežije bi bilo prijatnije. Ali ako imamo na umu da bez toga narod neće biti vaspitan u »nacionalnom duhu«, onda nam je jasno da su ti spomenici neophodni.

Sve je to veoma lepo, ali najlepše od svega je ona misao g-dina Ščerbine da će narod čim bude pročitao prvo poglavlje odmah svoju neiskusnu dušu nahraniti

moralnim poukama za život preko svakodnevnih pojava koje su mu poznate i tako će se pripremiti za usvajanje narednog poglavlja. Sa tom namerom se nudi naredno poglavlje kako nas uverava g-din Ščerbina. Kako čovek da mu se ne zahvali za takva nastojanja, kako da mu ne poželi uspeha?

Uzgred, recimo koju reč o toj »neiskusnoj narodnoj duši« kada su nas povukli za reč. Uopšte, uobičajilo se da se duša naroda zamišlja kao nešto sveže, nenačeto, »neiskusno«. Nama se, naprotiv, čini (to jest, mi smo u to uvereni) da narodna duša u svakom momentu podnosi tolika iskušenja, da su je neke okolnosti držale do te mere u blatu, da je ona toliko nagomilala u sebi patnje da je vreme da se na nju pogleda hrišćanski, da se na nju sažalimo i da o njoj ne sudimo po pričama iz Karamzina ili po onim seljacima koji su naslikani na porculanskim vazama.

Sva ova poglavlja su samo »podvale« i »pristupi«.

Iza ovog prvog poglavlja sledi po redu još pet drugih i jedan je izazovniji od drugog. Ali, mi ćemo, da ne bismo dužili, reći sve o njima svojim rečima.

Drugo poglavlje je — prošlost života, to jest istorijski podaci, slike, priče, članci geografskog sadržaja. Ono počinje ruskim istorijskim pesmama i dalje slede mesta iz letopisa, hronografa i sličnog. Zatim, slede Akta i Povelje. (Vi ne verujete? — da, pravi univerzitet!). Zatim ... Šta mislite šta je sada na redu? »Legenda o puku Igorevom« u prevodu Dubenskog! Ruke vam se opuštaju! Čime danas narodu može biti zanimljiva »Legenda o puku Igorevom«? To može biti zanimljivo samo naučnicima, i recimo još, i pesnicima ali i pesnike privlači samo drevna forma poeme. Tu narod neće naći ništa iz istorije: šta će on tu razumeti, u toj »Legendi«? Tu će naići na mnogo toga nerazumljivog, tu će ga obuzeti silna dosada. Evo šta znači žrtvovati sve radi naučnog prosvećivanja naroda! »Inače, kako bi se narod mogao vaspitavati ako se to ne zasniva na nacionalnoj istoriji?« Kao da se nije moglo naći nešto zanimljivije, nešto što je manje čudno i nerazumljivo!

Zatim slede istorijske pesme ruskih pesnika kao što su: »Mala pesma o velikom Petru I« od Venediktova i slične stvari. Nama se čini da bi bilo bolje prvo nešto reći narodu o tom Petru pa posle ga opevati.

Odavde se prelazi na istorijska kazivanja prema odlomcima iz domaćih istoričara (to je dobro), zatim slede biografije: o Jermaku, Minjinu, Lomonosovu i Kulibinu; zatim, tu su članci iz geografije Rusije: Petrograd i Moskva, Kijev,

Sibir i drugo. Najzad, tu su priče iz opšte istorije i geografije (tu je kudikamo manje tekstova) kao što su: Aleksandar Makedonski, Napoleon, Kolumbo, Carigrad.

Time se završava drugo poglavlje i počinje treće: Vidljivi svet — to jest životna sredina, priroda koja okružuje čoveka.

U tom poglavlju ima: o zemlji, o vazduhu, o nebu i o — infuzorijama! Zbog čega bez nevolje zbunjivati narod tim infuzorijama? Šta će nam pre vremena sve te tajne nemačke nauke? Odakle ta nestrpljiva želja za učenjem — želja da se sve što pre nauči? Narod ne voli takve učitelje koji se nameću kao vaspitači, kao moćnici prosvetitelji. Nije stvar u infuzorijama nego u toj brzopletoj želji da se sve nauči. Narod je istorijski sklon nepoverenju i sumnjičavosti, on neće poverovati vašem dobu i vašim željama, on neće to zavoleti: a trebalo bi pre svega da ga naviknete da vas zavoli. Suša, pouke o tome, učenost, sistemi, infuzorije — to je — vele u narodu — teranje da ovo moram znati, a ono ne i eto — to vam je taj vaš »Bukvar za narod«!

Četvrto poglavlje — to vam je enciklopedija i registar. Tu imamo: kakve sve nauke postoje? Rečnik stranih reči koje su se odomaćile u ruskom jeziku (to je nužno, primećuje g-din Ščerbina, za čitanje novina u svakodnevnom životu... valjda, narodu? i to sada?). Zatim su date pravne pouke koje su potrebne seljaku, higijenski saveti, kalendar, jednom reči — učinilo se toliko da bi narod mogao da postavi pitanje: zbog čega sve druge knjige nisu tako napisane kao što je napisana ova? I narod bi se zamislio nad tim.

Posle četvrtog poglavlja sledi drugi deo knjige. Tu se nalazi i materijal namenjen duhovnom i moralnom razvoju. Pretpostavlja se da će taj deo biti štampan sitnijim slogom.

Tu počinje peti deo poglavljem »Narodna antologija«, koja je nešto najzanimljivije u knjizi ako ni zbog čega drugog ono zbog toga što je tu sve valjano i zanimljivo. U njemu će biti sistematski (obavezno sistematski) dati čitavi pozorišni komadi i mesta iz narodne književnosti i ruskih pisaca koja će biti od pomoći za razvitak naroda u humorističkom smeru i duhu. (Ovo je podvukao autor). Jednom reči, sve je tu dato sa nekakvim prenemaganjem i čitavo poglavlje ima za cilj da »pripremi« čitaoca za poslednji i završni deo knjige. Tu ima stihova, ali je ipak više proze. Poglavlja imaju moto u vidu odabranih mesta iz pojedinih pesama. Naglašeno je: od narodnih pesama treba

uvrstiti samo one »koje izražavaju neko humano osećanje« ili one koje oštro osuđuju neke korenite nedostatke u životu i običajima naroda. To vam je pristup! Čak se i vesele pesme zabranjuju.

Zatim sledi — Koljcov i to šta mislite od njega? Ta razume se: »Zašto spavaš mužik« ili ona — »Što me silom udadoše«.

Razume se, to su divne pesme, pune svežine, to su besmrtne pesničke tvorevine Koljcova. Ali, zar mi ovde kudimo pesme?

Tu su, razume se, i pesme Nikitina, grofa A. Tolstoja, Ciganova, Ševcova i Njekrasova — sve je birano u istom duhu; zatim »pesme u tom duhu« od Puškina, Jazikova, Majkova, Meja, Berga i ostalih i pored toga, smatralo se nužnim i to da se uvrsti i Ljermontovljeva »Pesma o trgovcu Kalašnjikovu« ... zar se ne dosećate zbog čega? Zbog toga što je »u njoj izraženo osećanje poštovanja prema ženi, a to je ono što dobrim delom nedostaje našem običnom čoveku iz naroda«.

Tu. su, zatim, prevodi raznih srpskih, bugarskih i drugih pesama, zatim proza: slovenske narodne priče i predanja iz knjige Boričevskog, iz spomenika stare ruske književnosti Kostomarova, anegdote iz života Petra Velikoga, Suvorova, Napoleona, odlomci iz romana Zagoskina i Lažečnjikova, iz Daljevih priča, iz ratne proze L. Tolstoja.

To je, razume se, vrlo dobro.

Zatim se prelazi na šesto i poslednje poglavlje. To je poglavlje namenjeno za »čitanje radi neophodnih duhovnih potreba i višeg obrazovanja (u narodnom smislu te reči)«. Ono se sastoji od delova — »dogmatski deo«, »istorijski deo«, »moralno-praktični deo« i »duhovno-moralni deo«, a na kraju se navode primera radi i ovakve stvari:

Simvol vere, molitva gospodnja i deset zapovesti. (Ovo bi trebalo da bude štampano crkvenoslovenskim slovima kako bi se narod upoznao i sa slovima te vrste, kao i »radi toga da knjiga dobije u težini i autoritetu«).

Zatim: priče iz sveštene istorije, iz »Knjige mudrosti Isusa sina Sirahova«, mesta iz Jevanđelja u prevodu na ruski jezik, mesta posvećena poslednjim danima Isusovim iz Inokentijeve knjige, tumačenja liturgije, mesta iz Gogoljevih dela i drugih pisaca, »Zapovesti o hrišćanskim dužnostima« od Kočetova, pouke

Irodina Putjanina, govor o pijančenju Tihona Zadonskog. Zatim slede članci »crkveno-istorijskog i svešteno-geografskog sadržaja«, kao što su: pokrštavanje Rusije u vreme kneza Vladimira, žitija nekih mučenika, žitije sv. Olge, Ćirila i Metodija i Nestora letopisca. Opisi svetih mesta: Jerusalima, Vitlejema, Atosa — odlomci iz putopisa Barskog, inoka Parfenija, Muravjova i drugih. Zatim slede pesme duhovnog i moralnog sadržaja, pa čak i oda »Bog« od Deržavina.

Opet ćemo ponoviti: sve je to, razume se, izvanredno i odlično odabrano. Autor u zaključku kaže:

»Tako je shvatio ovaj koji piše ove redove — tako je razumeo sadržaj i sastav cele knjige, koja je namenjena narodu kao i učenicima nedeljnih škola. Sve je uzeto iz neposrednih opažanja iz iskustva u narodnoj sredini i iz onog obilja podataka koje nam nudi praktični život; sve je izraženo kao misao koja može biti za sada daleka od stvarnih potreba, ali sve je dato po našem shvatanju i prema onome što mi razumemo. Niko ne može sasvim da se odvoji i da se uzdigne iznad svoje sredine i svoga vaspitanja i zbog toga ovi tekstovi verovatno pate od nekih nedostataka te vrste«.

Šta da se kaže na ovo? Čini mi se već smo sve rekli. Prisetimo se, uostalom, ovde onih nekoliko reči koje je izrekao o ovom »Bukvaru za narod« u majskom broju našega časopisa naš feljtonista. Nama se čini da te reči mogu biti zaključak ovom našem članku.

»... Kada se spoje dva života stvara se novi život. Otvorite se prema mužicima i izučite njihov život i tako ćete biti izmirenju bliže, onom izmirenju do kojeg nam je svima stalo, tako će se brže prevladati naše staleške podvojenosti; otkrijte narodu tajne našeg života u celini ali mu pri tome ostaviti slobodu da bira između dobra i zla samo tako će vam narod poverovati: u protivnom on će osetiti da vi mislite kako ste iznad njega u svakom pogledu i tada će biti gore nego što je do tada bilo. Treba poštovati ukus i imati razumevanja za njegova interesovanja; narodu treba pružiti ono što on traži, ono do čega je njemu stalo a ne izazivati ga člančićima ekonomskog sadržaja o zanatskim zadrugama, radu, i vođenju domaćinstava... Ako mi ni svoje žene ne možemo da nagnamo da čitaju takve člančiće kako ćemo onda nagnati mužike, ljude kojima je rad još odvratniji i tegobniji s obzirom na ono što znamo iz istorije? Neka je čitanje u početku za mužika zabava, naslada; kasnije će on iz toga izvući koristi. Sloboda! Sloboda na prvom mestu! Zbog čega naturati?«.

*

No, znate li šta? Ja nisam završio moj članak. Ja sam odjednom zamislio da ja sam treba da sastavim »Bukvar« za narod, pa mi je palo na pamet mnogo ideja i strašno mi se, eto, prohtelo da ih saopštim svim budućim sastavljačima ovakvih »Bukvara«. Razume se, to su samo neka moja razmatranja. Ja uopšte ne pretendujem na to da moj rad bude tako savršen i tako iscizelisan čime se odlikuje »Pokušaj« g-dina Ščerbine.

Evo kako bih ja to uradio.

Pre svega ja bih u prvom planu postavio ideju (to bi bila moja osnovna ideja i ja bih je dosledno branio). Ta ideja je:

1. Pre svih nastojanja o obaveznom narodnom obrazovanju treba jednostavno uložiti napore da se u narodu širi pismenost i da se razvije ljubav prema knjizi i čitanju.

2. Budući da dobra knjiga izuzetno pomaže razvijanju ljubavi prema čitanju, treba nastojati da se prvenstveno obezbedi narodu što više prijatnijeg i zanimljivijeg štiva.

3. I samo onda kada narod bude zavoleo knjigu pristupiti prosvećivanju i obrazovanju u narodu. Iako mi niko ne brani da u prvim bukvarima za narod biram tekstove koji bi bili korisni, ipak bi kod mene zanimljivost bila na prvom mestu, jer prvo treba postići jedan cilj a posle drugi, to jest, prvo treba razbuditi u narodu ljubav prema knjizi a zatim ga privlačiti na učenje; goniti dva zeca u isto vreme nije preporučljivo jer jedan bi mogao da zasmeta u lovu — i tako ostadosmo bez oba.

Primedba: Razume se, nema sumnje ako se bude upomo nastojalo da se pre svega forsira obrazovanje to može naneti štete knjizi i njenoj zanimljivosti za narod: knjiga će u tom slučaju delovati kao fabrikovana, ona će biti izabrana, pedantno suvoparna sa člancima koji će narodu biti dosadni i nerazumljivi (kakav ie slučai sa »Legendom o puku Igorevom« koju je g-din Ščerbina uvrstio u svoj »Bukvar za narod« sa ciljem da se narod vaspita u duhu istorijskih tradicija... dmgim rečima, da sve to bude od koristi narodu); biće u toj knjizi posebnih i proračunatih poglavlja koja bi trebalo od »prve da privuku pažnju čitalaca preko umetničke forme«, ona će biti poređana tako da jedno povlači čitaoca da pređe na drugo, na treće... Sve će to knjizi dati izvesnu težinu, ali to

će otkriti narodu i zadnju misao i tako će od prve biti načinjena šteta. Jednom reči, mi smo o svemu tome već rekli svoje mišljenje. I zbog toga, pravo govoreći, bilo bi greh ako bi se zanimljivost žrtvovala učenosti.

Može biti, reći će mi pametni ljudi, da bi u mojoj knjizi bilo malo aktivnog, korisnog. Biće u njoj, reći će mi — bajki, priča, raznih fantastičnih sitnica bez sistema i jasnog cilja, jednom reči, biće to koještarije i narod od prve neće moći da razlikuje moju knjigu od »Prekrasne muslimanke«.

Ja odgovaram — neka od prve i vidi u čemu je razlika. Neka čak porazmisli kojoj će od tih knjiga dati prvenstvo. Znači, ona mu se sviđa ako je poredi sa svojom omiljenom knjigom. Nemoguće je zahtevati od naroda odmah i precizno neku kritiku. Ali, on će moju knjigu zavoleti, uočiće je, zapamtiće čije je izdanje (jer» ja eu na naslovnoj strani to obavezno istaći) i kada budem izdao opet takvu knjigu sa naznakom: »izdanje toga i toga, drugo izdanje« on će kupiti moju knjigu jer zna kako je ona prva bila zanimljiva. A pošto ću se ja truditi da objavljujem najzanimljivije i najprivlačnije i u isto vreme i dobre i lepe tekstove u takvim knjigama, ja ću, malo po malo, postići i ovakve rezultate:

1. Narod će radi mojih knjiga odbaciti »Prekrasnu muslimanku«.

2. Pa, ne samo što će odbaciti nego će mojim knjigama dati prvenstvo, jer osobina je dobrih dela da prosvetle razum i da istančaju ukus a to je nešto prirodno — zbog toga se ja na to nadam. I najzad —

3. Kao posledica zadovoljstva (uglavnom zadovoljstva) koje su izazvale moje knjige, malo po malo će se u narodu razbuditi ljubav prema knjizi.

Šta mislite: da li će to biti značajni ili beznačajni rezultati koje ću ja na takav način postići? Privući čitanju — to je za mene prvi korak, to je za mene najvažniji cilj a ta sposobnost da se načini prvi korak je najvažnija kada se radi o praktičnosti i delotvornosti nekog posla, i svakog poslenika. Nama nije do gojenja nego do života, nama je stalo i jedino stalo da učinimo osnovno — a korist će posle doći. A to se može učiniti samo ako se potrudimo da udaljimo od naroda svaku pomisao o našem tutorisanju, on od knjige očekuje nešto ozbiljno, nešto poučno. To je tako. Našu gospodsku ucevnost narod ne voli, on ne voli da ga neko gleda s visine, da ga uzima pod zaštitu jer oseća da ima puno pravo da postupa po svojoj volji i kako mu se hoće. »Evo — kao da mu vele — mužik, uči iz moje knjižice; nemoj da čitaš »Muslimanku« — to je đubre; evo ima kod

mene, na kraju moje knjižice za tvoju razonodu navedeno nešto iz »Kuće od leda« od Lažečnjikova i to je na visini tvoje »Muslimanke«! »Kuća od leda«! Jesi li nekada slušao o takvim čudima neviđenim: kuća od leda? Kakav stil! Da, slušao sam da ti voliš da čitaš pobožne stvari, evo, ima tu i o Atosu i o tome kako tamo kaluđeri, Božji ljudi, žive, kako se mole. I tako ćeš se razonoditi i zabaviti posle onog učenja iz prvih delova. Inače, i igre su ti nekako ne mnogo čedne. Ja sam čuo da ti i danas igraš piljaka, a ja sam ti, evo, doneo časopis »Učitelj«; pogledaj, kako ovde ima čednih i lepih igara — evo, naslikanih pataka, vidiš kako plivaju! Evo, lovac gađa na njih i tu je i zagonetka: bilo je na vodi pet pačića, dođe lovac i ustreli tri, koliko je još ostalo? Odgonetni mili moj ... da, reci mužik, reci to pre nego što budeš pošao da igraš piljaka«. Ja neću da uveravam nikoga prilikom sastavljanja moje knjige da se mužik neće ničeg dosetiti, da neće primetiti da i ja težim tutorstvu. Ja znam sigurno da on ima čulo za to i ako ne sazna on oseti, nasluti. Ja se ne bih obraćao vlastima da mi pomognu u širenju knjige. Jer, to se pravo nije koristilo ni onda kada je trebalo suzbiti uz pomoć vlasti knjige koje ne odgovaraju potrebama naroda. Jer, doista, šta da se radi — da se to skupi na gomilu i da se spali! Ne, šalu na stranu, ovakav pametan čovek kakav je gospodin Ščerbina može da računa i na sledeća sredstva u cilju popularisanja svoje knjige:

»Što se tiče sredstava potrebnih za širenje knjige treba se obratiti novinama da obaveste dobrotvore i ljubitelje narodnog duhovnog prosvećivanja, spahije, fabrikante, vlasnike preduzeća i druge starešine raznih ustanova gde se sreće običan svet da kupuju ovaj »Bukvar za narod« i da ga poklanjaju onima koji znaju da čitaju«.

Ili, na drugom mestu:

»Treba odrediti da svaki učenik koji stupa ili je već upisan u nedeljnu ili seosku školu (a to isto treba da važi i za one škole koje su u nadležnosti ministarstva državnih dobara i apanaže, kao i za škole za vojnike) obavezno dobije jedan primerak ovog »Bukvara za narod« kao svojinu sa kojom može raspolagati po svojoj volji. To bi bila neka vrsta »svedočanstva« ili pravnog akta kojim se potvrđuje njegov status redovnog učenika. To bi trebalo da važi i za parohijske škole koje se nalaze u nadležnosti Ministarstva narodne prosvete. »Bukvar za narod« može slobodno da se zamenjuje, da se prodaje, da se daje na poklon učenicima i tako će on idući od ruke do ruke ostati u narodu«.

Za Boga miloga! Pa to je najsigumiji način da knjiga postane nešto oficijelno:

tako će ona izgubiti, jer to je najbolji način da se ona svima zgadi i da izgubi vrednost. I, najzad, one vaše reči: »i tako će idući od ruke do ruke ostati u narodu« pokazuju da je za vas prisilni način najbolji način širenja knjige u narodu — vi se opredeljujete za naturanje kao jedini način širenja knjige u narod. Na takav način ništa nećete uraditi. Pokušavalo se to već. Pre dvadesetak godina su širili neke knjige administrativnim putem: da li ih je narod čitao? Da li su te knjige postale popularne? No, može biti, sa ovim ćete se i složiti ili ne — sporićete. Ali, dole navedeno mesto iz vašeg članka je vrhunac nepoznavanja stvarnosti. Sudite i sami:

»Budući da počasni rukovodioci školskih ustanova uživaju sva prava građanske službe ne ulažući ličnog truda u nastavi, budući da su to ljudi koji dobro stoje trebalo bi njih obavezati da nabavljaju na svoj račun ovakve knjige za učenike svojih škola, a to bi u svakom slučaju bila godišnja suma koja nije za potcenjivanje (napomena autora Ščerbine).

Postoji još jedan način da se »Bukvar za narod«, a to je da se administrativnim putem naloži oblasnim starešinama i seoskim starostama da preko svojih službenika kupuju ove knjige i da ih daju pismenim mužicima u vidu neke nagrade za njihovu pismenost. Pokloni bi se uručivali na seoskim skupštinama u patrijarhalnom stilu bez ikakvog nadzora od strane starešina i bez ikakve birokratske procedure. Est modus in rebus.

Može se pretpostaviti da bi u slučaju da se širenje knjige prepusti neposredno činovnicima zemske policije mnogi mužici utajili činjenicu o tome da su uopšte pismeni. Seoske starešine bi trebalo na seoskim skupovima da objasne ovako — »evo, ova ti se knjiga daje kao nagrada za to što si naučio da čitaš, možeš s njome činiti kako ti je volja: možeš je izgubiti, prodati, nekome dati, to je tvoje dobro ... starešine te za nju nikada neće pitati«. U svakom slučaju knjiga neće biti izgubljena, ostaće u narodu, ići će od ruke do ruke ... Tada će javiti potražnja za knjigom u gradovima, na trgovima gde se prodaju knjige, kod torbara koji prodaju po selima«.

Čovek bi rekao da smo na Mesecu ili da čitamo »Vlastelinku Marfu« od Karamzina. Tu je sve, apsolutno sve — Frol Silin, ljudi dobrotvori! »Naložiti oblasnim starešinama i seoskim starostama ...«. To jest, pre svakog prosvećivanja pretpostavljati kod mužika takvu ljubav prema knjizi i takvu svest da on može dobrovoljno da pristane na novčane žrtve. Vi, zatim, mislite da on i pre širenja knjige ima toliko poštovanja prema vašem »Bukvaru« da žudi za tom

nagradom (vi nećete na silu da dajete nagrade nego po dobroj volji). I, najzad, ono glavno: takav nečuven događaj nije uopšte u duhu običaja našeg naroda — to je nešto čudovišno, nemačko. Nije li bolje da prišivamo lente na ramenu od krpica roze boje na mužikovo desno rame kao odličje pismenosti! Mužici će tako i trideset godina stajati i razmišljati usred seoske skupštine: šta je ovo? — pitaće se oni kada im vi budete predlagali vaš »Bukvar za narod« koji bi se otplaćivao iz rezervi seoskog veća. Oni će, naravno, to izvršiti kao naredbu, ali što se tiče dobre volje... to oni nikada neće moći da shvate. I pogledajte kako g-din Ščerbina rasuđuje sa smislom za prefinjeni humor kada nam kaže da bi trebalo naložiti policijskim činovnicima da se toga prihvate — on kaže da bi mnogi mužici zatajili to da su pismeni. Zar vi mislite da bi takvo nagrađivanje na seoskoj skupštini i u patrijarhalnom stilu bez učešća policije prošlo kako treba?

Seoske starešine bi trebalo da objasne na seoskim skupštinama, po vašem mišljenju, da se »knjiga tebi daje kao nagrada...« i tako dalje.

Imali smo prilike da pročitamo u rukopisu jedan projekat o načinu širenja pismenosti u narodu. Tamo se predlaže kao najbolje sredstvo ovo: zabraniti mužicima da se žene sve dok ne nauče da čitaju i da pišu. (Do kakvog despotizma stižu neki liberali!). Ne treba ni govoriti da bi takav način doveo do toga da se knjiga omrzne u narodu, da se oseti odvratnost prema opismenjavanju, pa ipak ovaj nemoćni i drakonski način je nešto mnogo bezazlenije od ovog načina k la Deshoulieres koji nam predlaže g-din Ščerbina. Ja zamišljam mužika na seoskoj skupštini koji je upravo primio za nagradu ovaj »Bukvar za narod«. Zbunjen i zaprepašćen nečim što se do tada nije videlo on je pažljivo doneo svoju knjigu svojoj kući, sa strahopoštovanjem je položio knjigu na sto, surovo je oterao od stola ukućane koji su u strahu sakrili po ćoškovima, seo je na klupicu, podbočio je glavu rukama i u nedoumici je upro svojim očima u »Bukvar za narod«. Ubrzo su se okupili radoznali susedi i kumovi koji se takođe baciše u brigu zbog ovog događaja koji se zbio na seoskoj skupštini.

— Nagrada, kažu. Od starešina, je li? — reći će jedan.

— Od starešina.

— Iz Peterburha, vele, to je stiglo.

— Ta kakva nagrada, glupače — umeša se sam domaćin. Nagrada zato što sam pismen! Meni bi bilo bolje; zbog čega me nagrađuju?

— Pa zato da svi vide i da se ugledaju na tebe kako bi dobili nagradu, tako je onomad Griška kazivao — veli kum.

— »Bukvar za narod«. Cena 30. kopejki — čita drugi sused. A pođi da ga prodaš nećeš ni petaka dobiti; bolje je bilo da su oni tebi, Gavrilo Matvejiču, dali tih trideset kopejaka u ruke.

— Hm! Gluposti govoriš, kume moj — prekida ga kum. — Ako ti budu dali trideset kopejaka ti ćeš poći u krčmu i popićeš ih, a ovde, evo, imaš knjigu, »Bukvar za narod« u kojoj je sva premudrost sveta napisana ...

— Stoj kume, nije tako! — viče opet domaćin. — A zbog čega mi je na skupštini Grigorije Savič kazao: izgubi, prodaj, menjaj, čini kako hoćeš i niko te od starešina neće pitati za to — to je tvoje dobro! Ako je ta knjiga meni toliko potrebna zbog čega bih je mogao prodavati? Ne, ima tu nešto. Starešine su ti to ...!

— Starešine! — prihvataju drugi još više zbunjeni.

— Nevolja!

— Šefu policije, momci! Mićka, sedlaj konje! — povikao je mužik odlučno se dižući s mesta.

A tu se nađu i oni kojima je uvek do toga da se zametne neka lakrdija:

— Uh, kakvu su zgodu priredili našem Gavrilki!

— Znači to mu je kao medalja.

— Briga za nas, momci!

»Često širenje knjige u narodu zavisi od slučajnosti — dodaje g-din Ščerbina — ponekad čovek nikako da naiđe na knjigu koja mu je potrebna i koja je po njegovom ukusu. Te slučajnosti su u vezi sa merama na koje smo ukazali, toga ima mnogo«.

Ne, g-dine Ščerbina — odgovaramo mi na to. Takve mere koje vi predlažete neće ni do čega dovesti. Samo će se umanjiti autoritet knjige. Nema kod nas izgleda ni koraka bez administracije! Da bi se knjige narodu dopale i tu se

pribegava administrativnim merama. A šta vi mislite: zbog čega se neka knjiga dopada narodu? Ima nečeg u sebi i ta »Muslimanka« kada se ljudima sviđa i kada ih razonođuje. Vi kažete da je ona napisana visokim i sentimentalnim stilom koji se narodu sviđa, koji je po njegovom ukusu. Tu postoji makar zmce istine. Zaista, visoki i sentimentalni stil može da se dopadne i on odeva dosadnu i nemoguću, mučnu svakodnevicu u neku formu, a to je već nešto suprotno od one strašne svakodnevice koju živi naš običan čovek iz naroda. Ali nije to sve, nije to jedini uzrok. Glavno i osnovno, po našem mišljenju, je to što ta knjiga nije gospodska, ona je prestala da bude gospodska. Sasvim je moguće da je autor u svojoj naivnosti pisao ovu knjigu i namenjivao je višim slojevima društva. Naša književna kritika ju je dočekala sa podsmehom. Nju je objavio mali izdavač, špekulant, i on ju je prodavao po pijacama za jevtine novce. »Gospoda« su je odbacila i knjiga je brzo stekla čitalaca kod običnog sveta i ona je dobila u očima ljudi najverovatnije zbog toga što nije gospodska knjiga. Razume se, nisu nju prvo prihvatili mužici — ona je prvo dopala u ruke sobaricama, pisarima, lakejima, poreznicima, sitnim ljudima i sličnom svetu. Kada se jednom našla tu, ona je postala popularna po kasarnama, pa najzad i po selima. Samo, po selima ipak manje. Mi ovo pominjemo jer naši sastavljači knjižica za narod ciljaju pravo na mužika ratara. To je duboko pogrešno. Seljak ratar ne oseća još uvek takvu potrebu za čitanjem kakvu oseća običan čovek iz varoši, građanin, pisar ili čovek sa sela koji živi na spahijskom dvoru. Do seljaka knjige stižu samo preko ove više klase običnih ljudi — ne treba mešati potrebe ovih različitih klasa ljudi, a kod nas to čine i otuda pogrešno uverenje da se knjiga najbolje može širiti preko sela i seljaka. Knjige koje se sviđaju seljacima stići će im i same preko običnih ljudi iz varoši i preko slugu i to je za sada kod nas najbolji i najefikasniji način širenja knjige u narod. Taj način širenja bi trebalo najpre imati uvidu. Ta gornja klasa naših običnih ljudi, koju čine lakeji, građani, pisari i slični, ima dodira sa višim činovnicima, pa i sa samim plemstvom. Mnogi među onim koji su plemićskog roda ili službenici koji su nedovoljno obrazovani ili malo obrazovani, takođe čitaju i cene knjige kao što je ta »Prekrasna Muslimanka«; »Zefiroti«, na primer, imaju uticaja ne samo kod nižih slojeva no i kod viših pa i kod nekih koji su dosta obrazovani. Onaj ko ne čita sa zanimanjem »Muslimanku« pročitaće rado »Zefirote« i sve one priče o smaku sveta i druge slične stvari. Čovek koji je lišen neke inicijative, koji prima (po običaju, zbog toga što ne može drugačije) ovu stvarnost kao nešto normalno, kao nešto što je tako i što se ne može promeniti, rado se prepušta sablaznima sumnje, filozofiranja i negacije. »Zefiroti« i slična dela nude činjenice ili otvaraju neke mogućnosti koje su suprotne od nasušne i mučne stvarnosti, činjenice koje tu stvarnost nadilaze i remete njen večni mir koji pritiska — i zbog toga se

srednjim slojevima sviđaju te knjige sa takvim negativnim elementima, one pružaju čoveku pravu mogućnost da pusti na volju svojoj mašti, da malo filozofira, da se pozabavi nekim skepticizmom. Zbog toga običan čovek i seoski ratar vole takve knjige, jer to je nešto suprotno od surove stvarnosti, od jednolike stvarnosti, to njima pruža mogućnosti da vide i druge svetove koji apsolutno ne liče na ovaj svet koji ih okružuje. I bajke, čak i one najneverovatnije, sviđaju se običnim ljudima iz tih razloga. Kako će delovati na njih sva ta mistika? Budući da te knjige ne prelaze granice narodnih shvatanja, ne izlaze iz okvira njegovih mogućnosti filozofiranja, narod njih priznaje za svoje i što se više gomilaju takve knjige gospodska literatura se više odvaja od narodne. I zbog toga je užasno smešno kada g-din Ščerbina predlaže narodu »Legendu o puku Igorevom« ili poslovice. To jest, narodu se predlaže ono što je nastalo u narodu i to mu predlažemo mi — da, mi mu predlažemo ono što čini njegovu svakodnevicu. I šta će mu poslovice? Da bude narod u većoj meri, šta li? Ne bojte se, neće narod njih zaboraviti i bez naših upozorenja — gledajte samo da ih ne zaboravite vi.

Nije sve u knjizi g-dina Ščerbine nezanimljivo za narod. Ali, ton te knjige, njeno gospodsko poreklo, autorovi pristupi i njegov način gledanja — sve je to narodu nesnosno. On će je instinktivno odbaciti. Osim toga, gore navedene mere u cilju njenog širenja konačno će joj uništiti svaki uspeh.

Ponavljamo: po našem mišljenju najbolji način je (međutim veštačkim načinima) — špekulacija. Postoji, ako hoćete, i neka vrsta višeg stepena u takvom načinu širenja i u takvim slučajevima uspeh je sumnjiv. Tu je u pitanju pristup, ona ista podvala kada se spolja gledano ne primećuje da je knjiga izdata i da se širi samo za gospodu. Doista, kakav vam je gospodin špekulant? Ko bi mogao da sumnja da taj vešti špekulant igra ulogu čoveka koji širi knjigu u narod? Špekulant je sebi jedino brat, on izvlači novce iz džepova drugih ljudi i ne natura se svojim učenim savetima. Ali, evo u čemu je problem: kako da dobronamernog prosvetitelja preobratimo u špekulanta? Knjige izdaje neko dobrotvorno društvo ili neki moćnik — prijatelj čovečanstva i prosvetitelj, ili jednostavno naučnik — prijatelj čovečanstva. Njima nije do novaca. Oni su spremni da žrtvuju vlastite novce. Tu treba biti lukav da se narod ne doseti. I tako, najbolje bi bilo ako bi takav prijatelj čovečanstva zaista bio špekulant. Po našem mišljenju, tu ne bi bilo ničeg lošeg. Vi koji se trudite zaslužiste platu svoju — to je davno rečeno. Zamislimo čoveka vrlog koji gori od želje da učini dobro, ali koji je siromašan. Treba i takav čovek od nečega da živi, on hoće da se prehrani svojim trudom. I pošto ima talenta za pisanje knjiga za narod, pošto zna narod i ono što je narodu

potrebno i pošto gori od želje da učini nešto za širenje knjige, pismenosti i obrazovanja u narodu on je tako otkrio polje svoje delatnosti: izdaje knjižice, prodaje ih i tako se prehranjuje. Tu čak nije potrebno mnogo dizati cene tim knjigama. Ako se knjige ljudima budu svidele neće biti potrebno gledati na neku veću zaradu od svakog primerka — opšta suma će biti prilična. Ukoliko je knjižica talentovanije pisana bolje će ići, pa prema tome, i zarada će biti veća. A talentovana knjižica to znači zanimljiva i zna se da svaka knjiga ma o čemu bila treba da bude — zanimljiva. Zbog toga je potrebno koliko je to moguće izbegavati razne »pristupe«, ne voditi mnogo računa o psihološkim i drugim proračunatim momentima koji su odlučujući kada je posredi duša mužika — treba se kloniti onog sistema poglavlja i delova koji, navodno, pomažu da se od jednog lakše pređe na drugo; treba se kloniti članaka koji su sračunati na to da privuku, da ohrabre, jednom reči — svega onoga što komplikuje (g-din Ščerbina misli da treba biti jasniji u nastojanju da se neke psihološke pretpostavke lakše uoče...) i što se predlaže kao osnova za izdavanje ovakvih knjiga. Jednom reči, i ta logika i svi ti razlozi koji se pominju naći će se kod sastavljača samo ako je on talentovan, pametan i valjan čovek; ali, najbolje bi bilo kada se sve to ne bi primećivalo nego da sve deluje nekako neprimetno — nesvesno, da i tako kažemo. Ali, to je ideal; tako nešto bi bilo moguće kada bi sastavljač bio čovek koji je od detinjstva zadojen takvim idejama, koji oseća da je to njegova vokacija i da je njegova želja da uvek bude sa narodom, a ne tek tako — da progovori sa narodom jedan sat u svom životu. Kažu da ima takvih rođenih pedagoga koji vole decu i znaju da postupaju sa decom, ali njih ne treba mešati sa onim učenim i obrazovanim pedagozima. I ovi prvi, to jest rođeni pedagozi, mogu sa svoje strane da budu veoma obrazovani, ali njihova učenost bez ljubavi prema svome pozivu ne donosi značajnijih rezultata, sama ta učenost nije dovoljna. Ali, takvog sastavljaća danas teško da možemo naći, ali nema sumnje — takvi sastavljači knjiga za narod će se pojaviti kasnije. Svaka nova delatnost koja započne u narodu kasnije dostigne vrh u delima onih koji se njome bave. Kod nas se nešto slično tek javlja, ali ima izgleda da će to postati najveća potreba. Takvi pregaoci će kasnije bez ikakvog rizika moći da izdaju i sve pravne, higijenske i druge ske priručnike za narod, oni će ih odlično izdavati jer će to biti ono što je narodu potrebno i tu neće biti potrebe za raznim pristupima i drugim podvalama jer to će biti ono što narod traži; to će biti pravi izdavači i njih će narod primiti a njihove knjige će se širiti u hiljadama primeraka, jer to je ono što je svima potrebno, a te knjige će biti urađene talentovano; poznato je da je pre svega potreban talenat da bi se pisale knjige za narod, naivni i urođeni talenat, a to je ono o čemu, izgleda, malo vode računa sastavljači ovakvih »Bukvara za narod«. Mi za sada izdajemo knjige nekako veštački, služeći se lukavstvima i da bismo sakrili tu našu

lukavost pribegavamo lukavstvima i drugim veštačkim načinima i zbog toga je narod sve to objašnjavao samo kao špekulaciju s naše strane, kao naše nastojanje da se preko knjiga za narod domognemo novca. I zbog toga, prvo, ova pedantska prostota kakvu imamo u nazivu samom »Bukvar za narod« treba da se odbaci. Narod nije takav puritanac kao što vi mislite. Njega neće uvrediti privlačni naziv i dosetiće se brzo da je to stavljeno samo radi toga da se privuku kupci, a ne radi toga, kako je u »Bukvaru za narod« rečeno, da bi se čitalo, da bi se čovek opismenio, jer sramota je biti nepismen, pa eto — gospoda se trude na svaki način, čak i administrativnim putem, da mu to nametnu i da tako prosvete nepismeni narod. Zbog toga treba ukinuti sve administrativne mere u tom smislu, narod treba knjigu da kupuje sam na trgu, zbog toga, na primer, što je lično kum Matvej savetovao da se kupi i preporučivao tu knjigu, jer je veoma »zanimljiva«. Knjiga se najbolje širi prirodnim putem, sama, i to je najbolji način i najrazumniji način da se knjige šire u narod. U takvoj knjižici, barem na prvi pogled sve treba da bude podređeno zanimljivosti, privlačnosti. I zbog toga se prilikom sastavljanja takvih knjiga nikako ne treba kloniti svega onoga što je izvan uobičajene, vidljive i najčešće običnom čoveku mučne stvarnosti. Nije to neko zlo ako se prvo bude delovalo na maštu običnog čoveka iz naroda. Tu treba da bude — čudesa prirode, priča o dalekim zemljama, o carevima i narodima, o ruskim carevima i njihovim pohodima, o kažnjavanju Novogoroda, o samozvancima, o opsadi Lavre u Kijevu, o ratovima i pohodima, o smrti Ivana carevića, zanimljivih doživljaja raznih putnika, putopisa kao što je, na primer, putovanje kapetana Kuka ili ono svim klasama Ijudi veoma zanimljivo putovanje kapetana Bontekoe koje se sviđa svim uzrastima i koje je genijalno sačinio Aleksandar Dima na osnovu drevnih kazivanja ...

Bože, šta to čujem! Kakav se homerski smeh zaorio, kakvo se negodovanje osetilo oko mene! Šta! Zar u knjigu za narod uvrstiti prevode iz Aleksandra Dime? Ali, šta da se radi kada je Aleksandar Dima napisao Bontekoe (izgleda za decu) genijalno, upravo onako kako treba pisati za narod? Narod nije takav puritanac kao što izgleda i ne treba se kloniti ni Aleksandra Dime u prilici, možda je nešto slično potrebno i praktično kada je u pitanju sastavljanje knjiga za narod. Narod se ne libi čitanja nimalo, samo on još nema iskustva u tome. Zbog čega hraniti samo esencijama naše korisnosti, vrlina i dobrih namera? Vi ćete mi reći da narod nije tako razmažen u pogledu ukusa poput neke gospođice koja traži knjige A. Dime koje joj ispadaju iz ruku od zevanja. Slažem se s vama, ali knjiga je ipak novina za narod i on ne traži u njoj ono što traži ona gospođica glupa i dokona — ali ako je knjiga zanimljiva njemu to neće biti od štete. Ja sam lično imao prilike da slušam u kasarnama kako vojnici čitaju naglas (jedan čita a

drugi slušaju) o doživljajima nekakvog kavaljera de Ševami i vojvotkinje de Lavengondjer. Ta knjiga je (bio je to jedan debeli časopis) bila svojina jednog junkera. Vojnici su čitali sa uživanjem. Kada su stigli do onog mesta kada vojvotkinja de Lavengondjer daje svoje imanje i nekoliko miliona svoga godišnjeg prihoda jadnoj grisette Rozi udajući je za viteza de Ševami (a sama se pretvara u grisette i udaje se za Olivjea Dirana običnog vojnika iz dobre familije koji neće da bude oficir jer bi se izložio ponišavajućoj protekciji), utisak oduvevljenja je bio na vrhuncu. I koliko sam puta kasnije čitao i sam naglas vojnicima i dmgima o raznim zgodama nekog kapetana Pola ili Panfila ili nešto slično. Moje čitanje je uvek imalo efekta i ja sam čitao sa zadovoljstvom. Često su me prekidali, tražili su da im objasnim nešto o nekim istorijskim ličnostima, kraljevima, zemljama, vojskovođama. Ja mislim da Dikens i ne bi ostavio takav utisak, Tekeri još manje a pripovetke iz rata od Skobelje uopšte ne bi stvorile neki utisak: bilo bi samo zevanja i dosade. Oh, kako je to osetljiv svet! Odmah vidi gde je laž i ima li tu prevare. Razume se, reći će mi: kakav ste vi koristan cilj postigli tim vašim čitanjem naglas? Da li ste prosvetili vaše slušaoce i sa čim su oni otišli od vas? No, prvo, meni uopšte nije bilo do toga da njih prosvećujem, ja sam hteo da im pričinim zadovoljstvo i ta moja želja je bila veliko zadovoljstvo i za mene samoga. Kada sam im objašnjavao o kraljevima i raznim zemljama, kada sam im davao razna korisna obaveštenja, to je i meni pričinjavalo veliko zadovoljstvo. Drugo, to je ipak bila lektira a ne nešto drugo i, bilo kako bilo, ti su ljudi nalazili uživanja u knjizi. Knjiga je, prema tome, bila u dobitku. Treće, iako ja tada nisam na to pomišljao ali kasnije mi postalo jasno da je to ipak bolje nego one zabave i igre — tri lista i gorka. Četvrto, ako već govorimo o koristi nešto znače i oni utisci sa kojima se odlazi, one misli, ona njihova maštanja posle toga. Razume se, vi mislite da bi bilo neporedivo korisnije da su slušali »Legendu o puku Igorevom«, ono »o infuzorijama«, one »poslovice«, ono o »gori atonskoj« ili žitije Nestora letopisca, jer to bi narodu mnogo značilo što je on bio letopisac, to bi mu posebno bilo zanimljivo — zar ne? (Njegova biografija se preporučuje kao štivo u ovom »Bukvaru za narod«). Molim vas, nemojte me optuživati za loše namere u pristupu: ja ne sporim da bi ovi tekstovi čije sam ja naslove pomenuo i koji se nalaze u bukvaru mogli da budu interesantni i zanimljivi narodu po nečemu. Ali, evo šta se meni čini: ja mislim ida nije dovoljno pokupiti to i uneti u bukvar i narod će to odmah žudno prionuti da čita — meni se čini da treba u tome — u sastavljanju knjige — da bude nadahnuća, talenta i svega onog što je potrebno da bi se stvarala književnost za narod.

Neko bi me mogao zapitati: odakle ćete vi naći takve tekstove za tu vašu knjigu

koja bi bila sastavljena bez špekulacije i neoficijelno, kao i svega toga o čemu ste govorili? Mi odgovaramo: mi bismo se sada služili našom savremenom književnošću bez obzira na to što je ona u celini književnost za gospodu. Razume se, i u njoj se može naći mnogo, zaista mnogo onog što bi bilo pogodno za narodnu lektiru. Treba samo umeti načiniti izbor. Kako načiniti takav izbor — mislimo da je posle svega što smo rekli izlišno dalje objašnjavati kako to treba činiti. Dozvolićemo sebi samo jednu napomenu: ma koliko mi sada pribegavali raznim špekulacijama, nemamo do danas ni jednu valjanu knjigu za narod, nemamo do dana današnjeg pravi »Bukvar za narod« i niko ga skoro neće sastaviti. Ali zato mi verujemo da će kasnije i može biti veoma skoro kod nas postojati posebna vrsta književnosti — upravo književnost za narod. To je samo nagađanje, ali mi verujemo da će se to dogoditi. I poslenici u oblasti takve književnosti će stvarati sa urođenim smislom i po nadahnuću. Možda će oni naivno i bez mnogo truda otkriti jezik kojim se može govoriti sa narodom, a naći će ga jer će se izjednačiti sa narodom, oni će shvatiti narodna gledišta i njegove potrebe za filozofijom. Oni će narodu ispričati sve ono što mi znamo i u tom pričanju svojim jezikom oni će pronaći svoje zadovoljstvo. Nama se čini da takvi ljudi neće imati potrebe da stvamo skrivaju od naroda svoj nivo razvitka. Tad će oni i sami osetiti nove poglede, otkriće nov način gledanja na stvari i snaga će doći od tog dodira sa tim stvarnim i nasušnim potrebama — i tako će se stvoriti nova načela našeg sjedinjenja sa narodom. To su, naravno, naša nagađanja i naše želje, mi bismo imali mnogo da kažemo o svemu tome, o toj ulozi naše buduće književnosti, ali iz nekih razloga to ćemo sada prećutati. Osim toga, o tome bi trebalo posebno govoriti. Naravno, mi i sada ne odričemo našim pametnim i dobronamernim ljudima pravo da sastavljaju knjige za narod. Neka im da Bog uspeha. Iz takvog posla kasnije će se roditi drugi — još plodotvomiji ciljevi. I zato, ako se mi sada u nečemu i ne slažemo sa g-dinom Ščerbinom, mi ipak možemo da ponovimo ono: nismo do sada čitali nešto pametnije i dobronamernije nego što je ovaj »Pokušaj« g-dina Ščerbine. Mi smo zahvalni autoru »Pokušaja« zbog njegovog izvanrednog i korisnog truda i zavidimo časopisu koji je objavio ovakav vredan prilog.

NAJNOVIJA KNJIŽEVNA ZBIVANJA

NOVINE »DAN«

Kada nema posla, pravog i ozbiljnog posla, onda poslovni Ijudi počnu da žive kao mačke i psi, među njima dođe do zađevica oko principa i uverenja. Jedan prebacuje drugome što veruje u to šta veruje i obrnuto, prebacujući mu da ne vidi dalje od nosa; treći galami o knjigama i o omotima za knjige, četvrti je ravnodušan prema svemu osim prema sebi — peti se pomirio sa večnim i nepromenljivim zakonima sveta, sve podvodi pod takvu libelu i zvižduće gledajući oko sebe. I tako dalje — i tome slično. Sve ne možeš ni pobrojati. Evo, pojavile su se novine »Dan«, izašlo je tek pet brojeva i već su počele uzajamne grdnje. Pojavio se »novi problem univerziteta« i, evo, potekla je čitava reka novinskih članaka o univerzitetima. Evo, i mi želimo da kažemo svoju reč o tim najnovijim književnim zbivanjima, i mi hoćemo da se prepiremo o principima i da korimo druge zbog toga što veruju tako kako veruju ... Šta da se radi! U jednoj smo kolotečini svi. Treba reći svoju reč: svi su uzeli učešća... u sveopštem pokretu i tako dalje...

»Dan« — to je ona pokojna ali nikada sasvim mrtva »Ruska beseda« koja se pretvorila u novinske listove. Urednik je Ivan Aksakov, članke u prvom broju su objavili Homjakov i Konstantin Aksakov (sada obojica pokojni). U novinama su najzanimljivije rubrike »slovenska« i »vesti iz provincije«. Toga skoro nema ni u jednim današnjim ruskim novinama, barem nema ovako redovno, i po tome ove novine zauzimaju veoma važno mesto. Uopšte, ta publikacija je veoma zanimljiva.

Tu i tamo je već bilo mnogo zle krvi: kažu da je Askočenski sa uzbuđenjem pozdravio pojavu lista, ali neki su pohitali da sahrane novi »Dan« (u štampi, razume se). U jednom petrogradskom časopisu neki grobari su se već dosetili koje je odeljenje u pitanju i čiji je ovaj list.

Ali gospoda grobari nisu u pravu.

Nema ni govora o nekakvim parcelama na groblju.

Mi se ne zauzimamo za »Dan« i za njegove stavove. Ali, ime sve trojice Aksakova je veoma dobro poznato i ne možeš da ne znaš s kim ćeš imati posla. I najzad, kakav je to intelektualni terorizam? Ako se čovek usudi da misli drugačije — odmah ga treba ubiti — ako se nema čime drugim ono klevetom. Kakvi su to domaći mali despoti! Kakav je to naš terorizam odgajen na kiselom mleku!

Ali, dosta o tome ... Reći ćemo našu reč o novom listu.

To su oni poznati slovenofili, to je ono čisto idealno slovenofilstvo koje se nimalo nije promenilo i koje sve do danas meša ideale i stvarnost; za njih nema novih događaja i nema lekcija — i pouka iz njih. To su isti oni slovenofili sa onom njihovom neutoljivom mržnjom prema svemu što ne liči na njih, sa onom njihovom nesposobnošću da se s nekim izmire — to je i dalje ona ljuta netrpeljivost i zagriženost kada su u pitanju neke formalnosti — a to je crta apsolutno tuđa Rusima. Evo jednog malog primera iz prvog broja novina »Dan«:

»I kako je samo na otvorenoj pučini plivala, i pliva i sada, ta laž! Čitav naš unutrašnji razvitak, čitavo naše društvo ta laž je opsela i načela kao zaraza. Laž! Laž u vaspitanju strogo formalnom koje je lišeno svake inicijative i stvaralačkog zanosa. Laž u oduševljavanju prema umetnosti koja nastoji da iskaže tuđe i površne ideale. Laž u književnosti koja nadmeno i nabusito nastoji da rešava probleme koje su nametnule istorijske okolnosti tuđe našoj naciji i našem istorijskom razvoju — u književnosti koja boluje tuđe bolesti ali je ravnodušna prema narodnim stradanjima. Laž u negiranju naše nacije, ali ne zbog vatrene Ijubavi koja negoduje nego zbog unutrašnjeg nepoštenja koje je instinktivno neprijateljski raspoloženo prema svim svetinjama časti i dužnosti. Laž u samohvalisanju koje je udruženo sa krizom duha i sa nevericom u svoje sopstvene snage. Laž u obožavanju slobode koja ide zajedno sa težnjama ka najprefinjenijem despotizmu. Laž u religioznosti i odanosti veri koja se skriva iza grubog neverovanja. Laž u trijumfu krivih učenja koja su stvorile bestidne neznalice koje ne miluju pred očima društvene svesti i koje strašno napadaju neosvojivu tvrđavu korenitih osnova narodnog života. Laž u lakomislenom trčanju za novinama koje se pojavljuju pod stranom firmom civilizacije i progresa. Laž u humanosti i obrazovanju kojima se sistematski nedosledno razmeće naše društvo, koje bez razmišljanja prihvata principe koji nama ne odgovaraju, koje zatvara oči pred činjenicama, koje svesno zaobilazi sve bitne probleme, koje se servilno klanja pomodnim kumirima današnjice i koje smatra da je to veliki podvig plemenitosti i trpeljivosti, ako otvorene protivurečnosti umesto rešavanja zamazuje i skriva ...! To je strašno i neviđeno udruživanje dečjeg neznanja i svih nevolja koja donosi senilna starost — pa ipak, ima nade na isceljenje, to je moguće i čak nesumnjivo! Mi to osećamo, mi uopšte ne sumnjamo u tako nešto i zora našeg spasenja već rudi«.

Mi ne mislimo da slovenofilima već rudi zora. Slovenofili poseduju retku sposobnost da ne prepoznaju svoje i da ništa ne razumeju u savremenoj

stvarnosti. Videti samo ružno — to je gore nego ništa ne videti. A ako se i zaustave ponekad pred nečim što je lepo dovoljno je da se to lepo ne uklapa u onaj kalup koji jednom izliven u Moskvi — u onaj kalup njihovih ideala — pa da oni to bespovratno odbace i da počnu da ga progone i progone ga žestoko, jer to se usudilo da bude lepo, ali ne po onim receptima koji su jednom zauvek utvrđeni u Moskvi. Uostalom, njima ni sopstveni ideal nije sasvim jasan. Ima kod njih ponekad osećanja, istančanog i preciznog o nekim (ne o svim nikako) elementima ruske nacionalne originalnosti. Nijedan zapadnjak nije bolje shvatio niti izrazio šta je to mir — ruska seoska opština, kao što je to učinio Konstantin Aksakov u jednom od svojih poslednjih dela koje je, na žalost, ostalo nedovršeno. Teško je zamisliti jasnije, bolje i preciznije objašnjenje. Ali, taj isti Konstantin Aksakov je napisao članak o ruskoj književnosti koji se nalazi u prvom broju lista »Dan« ... Ali, o tome ćemo kasnije. Odgovorimo prvo na ono što smo gore naveli.

Reći ćemo otvoreno: vođe slovenofila su poznate kao čestiti ljudi. A ako je tako, kako se onda može reći za čitavu književnost da je »ravnodušna prema stradanjima naroda?«. Kako se može govoriti o »negiranju naše nacije, ali ne zbog vatrene ljubavi koja negoauje nego zbog unutrašnjeg nepoštenja koje je instinktivno neprijateljski raspolozeno prema svim svetinjama časti i dutnosti?«. Kakav je to fanatizam mržnje! Kakva smela pretenzija da se upozna najintimnija pomisao protivnika, njihovo srce i njihova savest! Zar su ljubav prema domovini i poštenje neka vrsta privilegije koje su date jedino slovenofilima? Ko to sme da tvrdi, ko se usuđuje da napiše nešto slično osim čoveka koji je zahvaćen vrhuncem fanatične pomahnitalosti...! Da, tu već osećamo miris lomače i blizinu mučenja... Mi ne preterujemo. Na kraju našega članka mi ćemo navesti još jednu tiradu iz lista »Dan«; ona navodi na mnoge misli...

Da, to je tačno — bilo je kod nas mnogo laži, to je tačno. Tuđi interesi su prihvatani kao svoji, ali to je bilo zbog toga što je izgledalo da su svoji, naši, rođeni a ne zbog toga što su tobože zapadnjaci bili vođeni »unutrašnjim nepoštenjem koje je instinktivno ... prema svim svetinjama časti i dužnosti«. (Koja je to ruka koja je bila u stanju da napiše tako nešto! Treba u mnogo šta biti siguran pa se odlučiti za podizanje takve optužbe!). Ali, zbog čega ne primećivati istinu, zašto ispuštati iz vida onaj elan koji se oseća svuda, ono vraćanje stvarnosti, rodnoj grudi? Ako je laži bilo i ako je ima, naša književnost se poslednjih desetak godina odnosila prema njoj negativno a ne pozitivno. Slovenofili izgleda ne priznaju takve činjenice kao što je sledeća: u vreme najvećeg uspona zapadnjaštva kada je ova tendencija dostizala krajnosti čitava

naša umetnička književnost, a posebno Gogolj (pre bolesti) kao i ostali posle njega, odnosili su se prema rezultatima i plodovima tog istog zapadnjaštva — negativno. Oni su bili sasvim zanemarili takve činjenice kao što je činjenica da su tu književnost takvu kakva je bila — negatorska, sa onim do tada nečuvenim u književnosti razornim moćima smeha — oduševljeno podržavali i sami najekstremniji zapadnjaci. A ta književnost je sa plemenitim entuzijazmom stremila onim ciljevima za koje je verovala da su ljudski i pošteni ciljevi. Ali, slovenofili sve do danas uporno u zapadnjacima vide samo svoje neprijatelje i govore o njima samo s prezrenjem, zaboravljajući, ili tačnije ne želeći da znaju, da jc to zapadnjaštvo, pa čak i njegovi najekstremniji primeri, izazvano stalnom željom da se sami proverimo i da se upoznamo — ono je bilo poslednji dah života Petrove reforme i u isto vreme prva iskra one iste svesti koja je počela tu reformu da odbacuje, tačnije rečeno — zapadnjaštvo je nastalo iz samog životnog procesa. Kao da u zapadnjacima nije bilo onog istog ruskog duha i onog osećanja za rusku naciju kakvog je bilo kod slovenofila! Bilo je i zapadnjaci nisu hteli poput fakira da zapuše uši i da zatvorc oči pred nekim pojavama koje su im bile nerazumljive; oni nisu hteli sve to da ostave bez odgovora i da se po svaku cenu postave prema tim pojavama neprijateljski kao što su to učinili slovenofili; oni nisu zatvarali oči pred svetlošću i nastojali su da dođu do istine svojim umom, analizom i rasuđivanjem. Zapadnjaštvo je sposobno da nadraste sebe i da savesno prizna svoje greške. Ono je najzad prekoračilo određenu crtu i vratilo se realizmu, dok se slovenofili sve do danas drže svojih nejasnih i čudnih ideala koji su u suštini odjek nekih uspešnijih izučavanja drevnih oblika našeg narodnog života, posledica neke strasne ali pomalo i knjiške ljubavi prema domovini i neke svete vere u narod i njegove istine; slovenofili se inspirišu (zbog čega to skrivati? Zašto se to ne bi reklo?) pogledom na Moskvu s visine Vrapčjig gora, oni u mašti dočaravaju likove moskovskih velmoža iz sredine sedamnaestog veka, opsadu Kazana i kijevske Lavre, njima su pred očima slične panorame i slike koje je prikazivao Karamzin u francuskom stilu; njih oduševljava Karamzinova »Vlastelinka Marfa«, koju su nekada davno u detinjstvu čitali, i najzad — oni se oduševljavaju budućom pobedom nad Nemcima i to fizičkom pobedom — nad Nemcima kojima se nikako ne prašta i koje mi čak i posle pobede nad njima ne prestajemo da ljagamo. Govoreći ovo mi uopšte nemamo namere da se podsmevamo i nema se tu čemu smejati; nama je stalo da naglasimo da kod slovenofila ima nečeg sanjarskog i to ih često dovodi do toga da ne prepoznaju svoje i da gube svaku vezu sa stvarnošću. U svakom slučaju, zapadnjaštvo je bilo realnije od slovenofilstva i bez obzira na sve svoje zablude ono je otišlo dalje, čitav pokret je bio na njegovoj strani — dok je slovenofilstvo jednako stajalo na mestu ne

mičući se i čak je to sebi pripisivalo u zaslugu — smatralo je da mu to služi na čast. Zapadnjaštvo je odlučno sebi postavilo ono poslednje pitanje, u mukama je našlo odgovor na to pitanje i kroz samoosvešćivanje se vratilo rodnoj grudi i prihvatilo sjedinjenje sa narodnim načelima kao svoje sopstveno spasenje. Mi sa svoje strane naglašavamo činjenicu i čvrsto verujemo u njenu istinitost da je u okviru ovog današnjeg sveopšteg (sem nekih krajnjih i smešnih izuzetaka) vraćanja nazad rodnoj grudi, slovenofilstvo imalo veoma malo uticaj, čak — može se reći da njegovog uticaja u tome nije ni bilo. Partija napretka je išla svojim sopstvenim putem i ona je taj svoj put osmislila sopstvenim analizama. Priznavši potrebu za povratkom tlu nju su dotadašnji život i dotadašnji razvoj ubedili da stvar nije u proklinjanju nego u izmirenju i ujedinjenju; ona se uverila da je ta reforma koja je odživela svoj vek ipak nama donela elemente opšteljudskog i univerzalnog, nagnavši sve nas da o tome porazmislimo i da to postavimo kao glavni cilj našeg budućeg pozvanja, kao zakon naše prirode i kao osnovni cilj kojem streme sve ruske snage i sva moć ruskoga duha. I imajte na umu i ovo: ogromne mase našeg društva su uvek gajile simpatije prema zapadnjacima. Nemojte prezirati tu masu čija budućnost dolazi! Nemojte reći, kao što se već čuje s nekih strana, da je ta masa zanemarljiva, neobaveštena, unakažena lošim evropskim manirima i već istrulela pre nego što je uspela da se društveno formira. Nemojte se time tešiti, nemojte potcenjivati instinkte društva, ma kakvi bili ti instinkti. Setimo se da je društvo strasno saosećalo sa zapadnjacima i da je imalo razumevanja za sve njihove greške dok je na slovenofilstvo uvek gledalo kao na maskaradu. A u čemu je tajna tih simpatija od strane masa? Tajna je u tome jer su život, stvamost preporod, garancije za budućnost, pa čak i povratak rodnoj grudi i prvi korak na tom putu — ipak u rukama realista i naše evropejstvo, zapadnjaštvo i realizam su prema tome novi život, počeci svesti volje, počeci novih oblika života. Zapadnjaštvo je išlo putem nemilosrdne analize i za njim se kretalo sve što može da se kreće u našem društvu. Realisti se ne boje rezultata svojih analiza. Nije važno što u opštoj masi ima laži, nije važno što je tu i skup svih laži koje vi sa tolikim zadovoljstvom nabrajate. Mi se ne bojimo tog zlonamernog nabrajanja naših bolesti. Svim lažima koliko god ih ima sudiće stroga analiza večno radoznalog uma. Neka su to laži, ali nas pokreće istina. Mi u to vemjemo. Pokret se ne može zaustaviti i društvo će stići do konačnog cilja, barem, sudeći prema sadašnjim mogućnostima; budite u to uvereni.

Ali, vi se pojavljujete sa listom. Vi nećete da budete po strani od opšteg kretanja. Vi hoćete da reagujete na savremena zbivanja u životu živom i neumornom reči, vi hoćete da se usprotivite tim nagomilanim tuđim (kako sami izjavljujete)

interesima. Mi se radujemo drugu, ali vi neće da nam budete drug. Vi ćete nas i ubuduće učiti nabusito, s visine ... da vi ćete nas učiti i podsmevaćete se našim greškama; vi neće priznavati naše muke, naša stradanja, sve ćete to osuđivati svom žestinom pomahnitalog idealizma... i... No, vi ste, evo, već počeli. Pogledajte šta kaže taj isti K. Aksakov u prvom broju »Dana« o ruskoj književnosti u celini. On gleda na nju skeptično-neprijateljski i poriče sve ono što ta književnost ima kao svoje, on na nju gleda sa uvredljivom ohološću i netrpeljiv je prema svakom čoveku koji ima srca i osećanja. Čak i kada bi on u svojim rasuđuvanjima bio potpuno u pravu, skepticizam koji izbija iz njegovog članka, ona uobraženost sa kojom se odvaja od svega što ga okružuje i onaj njegov pogled koji se ni na čemu ne zaustavlja i koji ništa ne ume da oceni — govore o surovosti i lakomislenosti koji su mu najvećoj meri svojstveni. Za njega je čitava naša književnost samo podražavanje i kopiranje stranih ideala. On poriče prisustvo društvene svesti u našoj književnosti, ne veruje u analizu koja je njena osobina, odbacuje onu sposobnost samoosuđivanja, razorni smeh i patnju — sve ono što se u njoj manifestovalo. Ne, gospodo, vi niste živeli zajedno sa nama, vi niste delili naše tuge i radosti; vi ste stigli odnekud preko mora!

Da, naravno, evropski ideali, evropska gledišta i uopšte evropski uticaji su se manifestovali u delima naše književnosti; takvi uticaji traju i danas. No, da li smo mi sve to ropski kopirali, zar mi nismo to proživeli u svom životu, zar nismo formirali svoje, rusko gledište o tim stranim fenomenima, zar mi nismo sami shvatili i osetili da je težnja za opšteljudskim najvažnija i najsvetija osobina naše nacije? Najzad, zar mi nismo bili naconalno svesni kada smo prihvatili nužnost vraćanja rodnoj grudi? K. Aksakov kaže da su svi pokušaji vraćanja narodu i rodnoj grudi u našoj književnosti ostali bez uspeha. »Portret trgovca kod Ostrovskog — veli on — je tačan; njegov trgovac kaže ja trebam, a ne ja treba«. Zar je K. Aksakov kod Ostrovskog zapazio samo to — ja trebam? Po smislu i po tonu njegovog članka izgleda da je tako. Ne, mi to ne verujemo K. Aksakovu, to se on pravi. Ponekad se tako i sasvim ozbiljnom čoveku prohte da bude ćudljiv, snopadne ga neka želja da stavi staklo u oko i da pogleda na vaseljenu — eto, na primer, da pogleda onako kako kod nas znaju to da učine ponekad neki ljudi oko četiri sati posle podne na Nevskom prospektu ... Šta mislite, šta hoće K. Aksakov? »Gde je — veli on — pravi trgovac? Gde mu je duša? Šta je to što je u njemu živo?«. To jest, ni manje ni više, on zahteva da ruski čovek bude prikazivan pozitivno, da bude prikazana njegova patetična strana. Šta kažete na to? Kakva je to poslednja reč saznanja i koji je to vrhunac lepote koja blesne pred našim očima svojim idealom! Malenkost! Mi ne prebacujemo K. Aksakovu što nije uočio kod Ostrovskog tragove pozitivne

ruske lepote čega ima u čitavom njegovom delu »Mračno carstvo«, mi mu ne zameramo što se tome nije divio: to se pojavilo rano — ta nova reč, nije on to uočio i zbog toga ga nećemo koriti. Koliko je stvari koje čovek ne primeti, naročito ako se nalazi u vlasti izvesnih ideoloških stanja — raspoloženja. Nama je nepođnošljivo razmišljanje gospodičića u žutim rukavicama sa malim bičem u rukama koji gleda na posao radnika i veli: »Zbog čega nisi uradio posao? Nisi u stanju da podigneš ni sto kilograma, je li? Slabiću!«. Šta ste to učinili, K. Aksakove? I ne samo vi nego i svi vaši slovenofili? Čovek čita neka vaša mišljenja i nehotice dođe do zaključka da ste se vi sasvim izdvojili na stranu, da ste vi, reklo bi se, pali sa Meseca i da ne živite zajedno sa nama u istoj carevini — reklo bi se da vi ne živite ovaj život koji živimo svi mi i da na nas gledate kao na neko tuđe pleme! Kao da vršite eksperimente nad nekim, kao da nešto posmatrate pod mikroskopom! Zar to nije vaša, ruska književnost? Vi na nju gledate s visine, zagledate je kao mušicu. Ta, vi ste i sami književnici, gospodo slovenofili. Vi se hvalite da poznajete narod, pokažite nam onda vaše ideale, vaše likove. Ali, koliko je nama poznato, vi se još niste podigli iznad takvih dela kao što je »Knez Lupovicki«. Reći ćete nam: to je grubo, apsurdno rasuđivanje. U redu, siožićemo se sa vama ali samo onda kada budete prestali da gledate na svoje Ruse s visine kao što se gledaju bubice i mravi, kada budete prestali da se zabavljate našim mukama i našim greškama. Ostavite se tog vašeg oholog tona i setite se da ste i vi sami Rusi i da pripadate ovom našem društvu; nas vezuje isti fatalizam i zato nemojte suditi s visine, sa strane, izdvajajući se od svih. Vi kao da se hvalite što imate nešto svoje, posebno, što ne liči na nas. Složićete se, u onoj reči trebam ima nečeg smešnog, ima nekog lukavstva — »Evo — kao da hoćete da kažete — šta sve taj jadni narod ne zna! Kakve osnovne stvari on ne shvata! Kako se iskvario i kako je otupeo!«. Pokažite nam to što imate, ne skrivajte vaše riznice; ne pokazujte nam to pridikama i nadgrobnim govorima, pokažite nam to na delu — na primer u umetnosti, jer to je nekako najbezazlenije... to nam je najpre pod rukom. Čudno je to tako sa strane govoriti: šta to ovi ljudi govore — pomisliće čovek — postigli su tajnu ruskog pozvanja i ruskog duha, ogradili su se od svega, uzeli su privilegiju da oni jedino znaju sudbinu ruskog čoveka — šta on »treba da čini« — a ono kada bolje zagledaš ništa stvarno — ništa na delu ne možeš primetiti. Ne mogu nam takvi pokazati »kako treba da bude«! I dobro bi bilo da kod njih nema pisaca!

Ali, pisaca ima nego nema života!

Da, života nema! Nema osećanja za stvarnost. Idealizam vam je udario u glavu, zaneo vas je i umrtvio i vi sami ne razumete to o čemu se hvališete pred nama.

Eto, zbog toga smo mi rekli da vi nemate razumevanja za neke elemente ruskog života — za neke, ali ne za sve. Kako to da nemate čulo za to: vi ste takođe Rusi, čestiti Ijudi i volite svoju otadžbinu, ali idealizam vas parališe i vi pravite strašne promašaje, grešite u poimanju osnovnih elemenata ruskog načina života. Pogledajte, na primer, ovu tiradu iz. drugog broja novina »Dan«. Uživajte:

»Šta vidimo mi... na primer, u našoj književnosti? Kakve ... teorije? S jedne strane prazno, golo poricanje, poricanje bez sadržaja i bez cilja, neke fikcije života i kretanja — a u suštini nema ni života ni kretanja, sve je polumrtvo i trulo i dobija snagu samo zahvaljujući snazi suprotnog pritiska; s druge strane — imamo samo grubu, stupidnu i besmislenu silu koja u nasilju i njegovom bezdušnom mehanizmu vidi svoje spasenje! S jedne strane — laž razaranja, s druge — laž stvaranja; s jedne strane — neverica i klanjanje ljudskim prolaznim kumirima kao da su bogovi, s druge — laž na pobožnost koja je od Boga načinila kumira i koja uz pomoć imena Božjeg služi svojim koristoljubivim ciljevima! Ovde — strahopoštovanje pred svakom poslednjom reči nauke, tamo — grubi prezir prema nauci, prema misli i đostignućima razuma i duha; ovde — zloupotrebe i nepošten odnos prema reči, tamo — proganjanje javne reči, obožavanje ćutanja i mraka, potajne simpatije za one koji su beslovesni! I ovde i tamo je potpuna paraliza duha: tamo — preko spoljašnjeg nasilja, ovde — preko pomanjkanja i ogrubelosti duha. I ovde i tamo vlada ista servilnost i ropski odnos prema svemu što je strano, ista besmislena odanost u podražavanju i ista izdaja narodnog duha pod maskom ljubavi prema ruskoj naciji. Obe zaraćene strane su utonule u mrklinu mraka i grizu se i kidaju u mraku trudeći se da unište jedna drugu! I kada narod bude jednom protrljao svoje oči umorne od dugog dremanja, kada bude bacio pogled na naše pisce i druge umetnike (čast nekim izuzecima), na te nezvane goste koji su priredili pir kraj njegovog ležaja, kada narod bude čuo zaglušujuću buku njihovih sporova, njihovih govora — šta će tada reći taj narod? »Šta ste učinili vi sa darovima koji su vam dati, sa darovima naše mile i bogate zemlje? Kud rasuste njene duhovne riznice? Šta je bilo sa mojim običajima, predanjima, verom, sa mojim nekadašnjim životom i dugim i gorkim iskustvom? Šta ste učinili u vašoj dokolici? Gde su svrha i jedinstvo života i duha? Gde je ta nauka koju ste vi podizali? Gde je moja živa, izražajna i slobodna reč? Kakvo ste smeće natrpali na moje tlo .. .? Ne, vi niste moji, vi ste ružne kopije tuđih naroda! Idite njima ako budu hteli da vas prime: ja vas ne poznajem, vi mi niste potrebni, vi ste mi tuđi...« — tako će reći narod dolazeći svesti i njih će kao smeće smesti sveže struje preporođenog narodnog duha!

Ali još nije došlo vreme. Iako smo mi bezmalo ubeđeni da je glas koji mi

podižemo uzaludan, uzimajući u obzir predmet ovog našeg istupanja, mi ćemo reći: »Glas onoga koji u pustinji vapije: pripremajte puteve Gospodnje ... Pokajte se ...«.

Lepo gospodo. Ali, da li će narod tako reći? Hoće li on tako (a to je ono najvažnije) rasuđivati? Da mu vi to ne pripisujete svoj način rasuđivanja, svoja gledišta? Vi govorite o našim umetnicima i piscima. O umetnicima mi sada nećemo govoriti, nećemo nagađati kakva će biti sudbina naše Akademije lepih umetnosti. Ali, onima drugima o kojima vi govorite, narod će po našem mišljenju, reći ovako: »Ne uznemiravajte se! Vi ste takođe Rusi i ja priznajem da ste Rusi jer ste se i sami najzad dosetili da će vam bez mene biti loše, da bez mene nećete ništa učiniti. Cast i poštovanje vama zato što se odmah nakon buđenja, odmah pošto ste porasli i ojačali, setili mene. Čast i poštovanje zbog toga što ste patili zbog mojih patnji i što ste i druge naučili da pate — što ste se zauzimali za mene i što ste svi skupa odlučili da se vratite meni i rodnoj grudi. Naučite vi sada mene svemu onome što ste saznali tamo preko mora, opišite mi do tančina vaša stranstvovanja i stradanja. Ja ću vas naučiti onome što je vaše i što ste vi zaboravili. Grešili ste u mnogo čemu, ali greška se ne uzima za greh. Namerne greške vi niste podnosili među sobom a to je ono što ja iznad svega cenim. Svi smo mi deca iste plemenite grude i kao Rusi, svi smo mi međusobno jednaki...«. I ako smo već kod svetih tekstova, neće tada narod podsećati na grozne reči prorokove, on će vam ponoviti reči milosrđa i neizmerne ljubavi . .. Tako se nama čini. Nama se čini da mi treba da zaslužimo njegovu ljubav, inače pomešće nas kao smeće ... Ta i kod vas narod nastupa svesno: kako ste mu vi samo tako svesno stavili u usta takve reči! Ne, gospodo, nemojte klevetati ruski narod i ne pripisujte mu svoj način rasuđivanja!

Ima kod vas i drugih tirada: ali o njima nećemo da raspravljamo (da se naš članak ne bi odužio, razume se). Utoliko nas više sve to čudi, jer vi ste i sami bili svesni toga da se o takvim tiradama neće raspravljati i da vam se tu niko neće suprotstavljati. Ali, bez obzira na to, vi ste se zaboravili i izrekli ste se do kraja. I kako ste samo sudili o tome, kako ste rasuđivali! Sami ste priznavali da ćete na tom vašem sudu govoriti samo o jednoj strani, da ćete saslušati samo jednog okrivljenog. Koji je to sud koji sluša samo jednu stranu? Da li ste dobro postupili? To prepuštamo vašoj savesti. Radilo se, naravno, o ruskoj književnosti. To još nije nešto tako važno. No, a šta bi bilo da je posredi nešto važnije? Verujte, to je loš način. Loše »Dane« nam unapred najavljujete. Mislili smo da ćemo sa simpatijama dočekati pojavu vaših novina, ali vi ste ubili svaku simpatiju. Još nešto: pojavio se u vašem četvrtom broju jedan saradnik, dopisnik

— N. B. On piše o seljacima. Teško je zamisliti nešto toliko ograničeno i tako uobraženo od tog napisa gospodina N. B. Urednik »Dana« je pokušavao na delikatan način da izađe na kraj s njim, povremeno mu se suprotstavljao, uveravao ga je da nije u pravu i da tamo gde g-din N. B. vidi samo gluposti, primitivizam i neznanje u seljaka — to nije baš tako, ima tamo i mnogo pameti. Nekim rasuđivanjima koja muče g-dina N. B. urednik se suprotstavljao snishodljivo i delikatno, ali je na jednom mestu urednik ipak pohitao da izjavi kako g-din N. B. — nije u svakom pogledu mračnjak. »Nama je isuviše dobro poznat način mišljenja kao i postupci ovog autora — primećuje urednik — da bismo mogli dozvoliti mogućnost sličnih odziva o njemu«. No, recimo .. . g-din N. B. nije totalni mračnjak: to ne dopuštamo iako urednik ovako primećuje, nego recimo ... svako ima svoju maštu i redakciji se sviđa da pušta ovakve članke na koje mora kritički da reaguje u istom broju! Ali, šta kažete na ovo? Povodom jednog mišljenja g-dina N. B. urednik lično objavljuje sledeće primedbe u vezi sa nekadašnjim »kreposnim pravom«:

»Mi čak mislimo da su, kompleksno gledano, odnosi između spahija i seljaka bili veoma humani. Spokojan u krilu tog očevidno nenarušivog kreposnog prava, naivno verujući da je ono nešto potpuno zakonito u ljudskom i božanskom smislu, spahija nije osećao potrebe da to pravo opravdava klevetama koje bi upućivao protiv seljaka; on se prema njima odnosio druželjubivo i prijateljski. To dokazuje između ostalog i to što su spahije dozvolile da se obrazuju seoske skupštine — mir — koje su i stvorene uz njihov pristanak, i koje nisu bile samo zaštita protiv spahijske samovolje. Kod nas nikada nije bilo ničeg sličnog onom odnosu koji je vladao između feudalnih gospodara i njihovih vazala. Seljak za spahiju nije nikada bio vilain, nego uvek »rab Božji«, »hrišćanska duša« iako je ponekad i nastupao sa »svojim glupim seljačkim razumom«! Bilo je kod nas strašnih zloupotreba spahijske vlasti, ali to nije nikada podizano na nivo zakona kako je to bivalo na Zapadu. Onakvih gađosti i onakvih »prava« koje su tamo imali gospodari, kakvo jc ono čuveno jus primae noctis, kod nas nije bilo moguće ni zamisliti. Kada je kritika sazrele društvene svesti razobličila suštinsku nepravdu kreposnog prava i narušila blaženi mir onih spahija despota i onih u isto vreme naivno humanih odnosa, pojavile su se doista spahije koje su počele da kleveću seljake, pojavile su se uopšte netačne ocene institucije kreposnog prava, no, sve to, uostalom, nije omelo stvar oslobođenja seljaka.

Mnogo strašnije nešto od tih kleveta bile su one klevete protiv ruskog naroda koje su dolazile od strane besnih poklonika zapadnjačkog prosvećivanja, od onih koji su odricali našem narodu pravo da se slobodno i samosvojno razvija«.

Nije loše, zar ne? »Spokojan u krilu tog očevidno nenarušivog kreposnog prava . . . spahija ... se odnosio druželjubivo i prijateljski«.

Prvo, kako treba da otupi čovek pa da bude uveren u postojanje i važenje božanske ozakonjenosti kreposnog prava! A, ako je tako, ko onda može da garantuje da će se takvi Ijudi odnositi prema seljacima druželjubivo? Vi kažete da kod nas nije bilo ničeg sličnom onim odnosima koji su u vreme feudalizma vladali na Zapadu? Ne, verujte nam, jedno je bilo isto što i drugo. Pitajte mužike.

»Seljak — kažete vi — nije bio za spahiju vilain nego rab Božji i hrišćanska duša«. A oni nazivi — prostačina, neotesanko, rob i drugi — jesu li oni po vašem mišljenju bili nešto plemenitije i bolje od — vilain? Ali, dozvolite, šta su to za vas druželjubive spahije? Spahija koji je imao takva prava u jednom takvom sistemu nije mogao da se odnosi prema seljacima »druželjubivo i prijateljski«. Ali, čemu o tome govoriti više ...! O tome je toliko rečeno, to je do te mere svima jasno da je teško poverovati da u naše vreme neko ne može to da shvati.

Vi, najzad, dodajete da su klevete zapadnjaka protiv ruskog naroda bile nešto strašnije od kleveta koje su spahije upućivale seljacima kada je onaj blaženi mir »prijateljskih« odnosa bio narušen staranjem naše vlade. Ne, to se vama samo tako čini...

Ali, dosta je. Možda ćemo se još koji put sresti na našem putu sa novinama »Dan«.

PETROGRADSKA SNOVIĐENJA U STIHOVIMA I U PROZI

O, neka je zauvek prokleta moja dužnost — dužnost feljtonista ...!

Ne uzbuđujte se gospodo, to ne uzvikujem ja! Priznajem, takav početak bi bio odveć ekscentričan za moj feljton. Ne, ja tako neću uziknuti, ali pre mog dolaska u Petrograd ja sam čvrsto bio uveren da svaki petrogradski feljtonista, prihvatajući se pera da napiše svoj redovni nedeljni ili mesečni feljton, obavezno mora tako da uzvikne sedajući za svoj pisaći sto. Doista, prosudite i sami — o čemu pisati? Stigla je, na primer, Ristori i evo — koliko god ima feljtonista svi

zapeli pa u svojim feljtonima, po novinama i časopisima, sa tendencijom i bez tendencije, pišu o tome i samo o tome: Ristori, Ristori — Ristori je stigla, ona igra, ona igra Gamu — svi pišu o Gami — ona igra Mariju Stjuart — svi pišu o Mariji Stjuart — tako u svim novinama koje god prelistate. I tako, jedni drugima otimaju novosti! A najmučnije je to što svi veruju da su to stvarno novosti. Uzmeš novine i ne čita ti se: svuda jedno isto, obuzme te čama, i postaje ti jasno da treba biti veoma, lukav i pronicljiv, da treba imati mnogo mtine da bi se o jednom te istom reklo nešto nekako drugačijim rečima. I nesrećnici tako prebiru po svojoj pameti i proklinju svoju sudbinu. A koliko se drama zbiva i tragičnih, može biti, događaja u nekom tamo vlažnom uglu negde na petom spratu gde u jednoj sobi živi cela porodica, gladna i premrzla, dok u drugoj sobi sedi feljtonist, drhti u svom poderanom ogrtaču i piše feljton a la Novi Pesnik o kamelijama, ostrigama i prijateljima — on čupa svoje kose, grize pero u tom ambijentu koji ne podseća na moderni feljton. Ali, ja sam se zaneo; možda u Petrogradu nema ni jednog takvog feljtoniste. Možda se svi oni voze kočijama i jedu kolače iz Strasburga .. . Ali šta? Da li je feljton samo nabrajan je aktuelnih gradskih novosti? Meni se čini da se na sve može pogledati svojim očima, da se sve može izraziti svojom mišlju, da se o svemu može reći svoja nova reč. Bože moj! Šta vi to govorite! Nova reč! Zar se svakoga dana može reći nova reč kada se zna da je u životu čovek retko ima, a i kada mu se dogodi da je čuje — ne prepozna je odmah. Izraziti svojim mislima — kažete vi. Ali, kakva je to svoja misao, gde naći svoju misao? Odstupite makar za jotu od misli vlasnika i on će vam dati otkaz i oteraće vas iz časopisa. Ali, recimo neka se misao i nađe, ali gde naći originalnost — odakle to uzeti? To je misao koja nije ipak vaša. Za tako nešto treba ... da za tako nešto treba uma, promućurnosti, talenta! Ta, vi mnogo tražite od našeg feljtonista! A znate li vi šta je ponekada (razume se, ponekad, ne uvek) feljtonista? To je golobradi dečak, nedoučen ili čak onaj koji ništa nije ni učio, kome se čini da je veoma lako pisati feljtone: »To je nešto bez plana — pomišlja on — to nije pripovetka, piši o čemu hoćeš, negde se nasmej, negde se oglasi sa izvesnim uvaženjem, napiši nešto o Ristori, nešto o vrlini i moralu, naravno, i o nemoralu, piši o uzimanju mita i obavezno o tome i — gotov feljton. Danas se misli kupuju gotove kao kolači na tezgama. Samo da bude ceo tabak i gotov posao!« Nekim savremenim brzopiscima (to je slobodni prevod reči »feljtonist«) ne pada ni na pamet da se bez žara, bez smisla, ideje i Ijubavi ništa ne može napisati — sve ispadne rutina i ponavljanje — ponavljanje i rutina. Njemu nije ni na kraj pameti da je feljton u našem veku... skoro najvažnije delo. Volter je čitavoga života pisao jedino feljtone ... No, Bože moj! Šta je meni! Ta ja i sam pišem feljton. Kuda sam ja nagao? Novosti! Novosti!

O moja gospodo! Meni su novosti toliko dosadile da ne shvatam kako se vam već nisu smučile. Evo, na primer, desilo se nešto Andreju Aleksandroviču! Božc moj! Čitava jata feljtonista ga saleću kao ptice grabljivice koje naleću na uginulu kravu. Svako grabi po jedno parče i svi kljuju li kljuju, cvrkuću, deru se i galame kao vrapci kada u jatima brzo preleću s jednog plota na drugi. Nije važno šta oni viču: ta i o Andreju Aleksandroviču se može reći nešto razborito, nešto ako hoćete zanimljivo. Nije stvar u tome nego u... ali, gospodo, dozvolite da ne kažem do kraja. Čak mi se ne govori ni o Andreju Aleksandroviču, promenimo temu, porazgovarajmo o nečem drugom.

Evo šta ja mislim: kada bih ja bio ne slučajno feljtonista nego onaj redovni, patentirani, čini mi se poželeo bih da se pretvorim u Ežena Sija kako bih mogao da opišem tajne Petrograda. Ja sam veliki Ijubitelj tajni. Ja sam fantazer, mistik i priznajem vam ne znam zbog čega Petrograd mi je uvck ličio na neku tajnu. Još u detinjstvu izgubljen i bačen u Petrogradu ja sam ga se nekako bojao. Sećam se jednog događaja koji nije bio nešto posebno, no, no mene je strašno zaprepastio. Ja ću vam ga podrobno ispričati, a, međutim, to i nije neki događaj — to je prosto utisak: da, ja sam fantazer i mistik.

Sećam se, jednom sam jedne zimske januarske večeri žurio iz Viborške sebi kući. Bio sam još uvek veoma mlad. Približio sam se Nevi, stao sam na trenutak i bacio sam jedan pažljiv pogled niz reku u magličastu, hladnu i nerazgovetnu daljinu ozarenu u trenutku purpurom sunčevog zalaska koji je dogorevao u magličastom horizontu. Na grad je padala noć i široka poljana oko Neve pritisnuta smrznutim snegom, obasjana poslednjim zracima sunca, uronila je u nebrojene mirijade iskri koje su blesnule od iglica inja. Bilo je hladno, dvadeset stepeni... Ohlađena para se dizala od umornih konja i ljudi koji su hitali. Zgusnuti vazduh je podrhtavao od najmanjeg zvuka, a stubovi dima su se podizali kao džinovi i s jedne i s druge obale, dizali su u hladno nebo i tamo su se uplitali i rasplitali tako da se činilo kako se nova zdanja podižu nad starim zdanjima, izgledalo je da se diže novi grad u vazduhu ... Izgledalo je da čitav taj svet sa svim svojim žiteljima i slabima i jakima, sa njihovim bednim staništima i raskošnim palatama u času dok se sumrak spušta liči na fantastično, volšebno priviđenje, na san koji će se istoga časa izgubiti i ispariti u tamnim i mutno plavim nebeskim visinama. Neka čudna misao se odjednom pojavila u meni. Zadrhtao sam i osetio sam kako mi se srce u trenutku zalilo vrelom krvi koja je odjednom uskipela u nastupu silnog i meni do tada nepoznatog osećanja. Učinilo mi se kao da sam u tom trenutku razumeo nešto što je do tada nejasno treperilo u meni, nešto što nisam mogao da shvatim; učinilo mi se kao da sam ugledao nešto

novo, neki savršeni i novi svet koji mi do tada nije bio poznat i o kome sam nešto bio naučio, koji kao da sam prepoznao po nekim tajanstvenim znacima. Ja mislim da je upravo toga trenutka započelo moje postojanje ... Recite, gospodo: zar nisam ja fantazer i mistik još od samog detinjstva? Kakav je to događaj? Šta se zbilo? Ništa, apsolutno ništa, to je samo osećaj — a ostalo je bilo sve kako i biva. Kada bih ja bio siguran da neću uvrediti prefinjene misli g-dina .. . bova, ja bih tada kao lek propisao sebi — šibe, da šibe zbog ovih mračnih raspoloženja . .. O, vidim, vidim kako se nadnosi nad mene velika i mračna silueta pokojnog Fadeja Venediktoviča.

O, sa kakvim bi se zadovoljstvom on dočepao u svom feljtonu koji objavljuje subotom moje fraze o šibama.

»Evo, pogledajte i čitaoci i mile čitateljke! — uzvikivao bi on četiri subote redom — sami kažu da im treba šiba. Ja sam barem napisao roman »Vižigin«, a oni...«. Ali, ja se nadam da Novi Pesnik, koji je nasledio popularnost

Fadeja Venedikoviča svojim četrnaestogodišnjirn služenjem umetnostima, neće rneni propisati šibe.

I, evo, od tada od one moje vizije (ja onaj osećaj na Nevi nazivam vizijom) meni su se počeie događati sve takve čudne zgode. Ranije, u vreme mojih mladalačkih sanjarija, ja sam voleo da zamišljam sebe kao Perikla ili Marija, kao nekog hrišćanina iz vremena Nerona ili nekog viteza na turniru, a ponekad i Eduarda Glandeninga iz romana »Manastir« od Valtera Skota. O čemu sve nisam maštao u mladosti, šta sve nisam preživeo svojim srcern i svojom dušom u tim zlatnim i vrelim snovima i svojim priviđenjima; osećao sam ponekad kao da sam pod dejstvom opijuma. Ali, bilo je u mom životu i svetijih i čistijih trenutaka. Ja sam se bio toliko zaneo u sanjarije da sam propustio čitavu svoju mladost i kada me je sudbina nekako odjednom bacila u činovnike ja ... ja ... sam služio primerno, ali bivalo je obično tako — čim završim dan u službi hitam u svoju mansardu, oblačim svoj pocepani kućni ogrtač, otvaram Šilera i prepuštam se sanjarijama, opijam se snovima i patim u bolu koji je slađi od svih naslada na svetu i — volim, volim... hoću da bežim u Švajcarsku, u Italiju, zamišljam pred sobom Elizabetu, Lujzu, Amaliju. A stvarnu Amaliju ja nisam umeo da vidim, ona je živela tu odmah blizu mene, iza paravana. Tada smo mi svi živeli po takvim nekakvim uglovima i hranili smo se ječmenom kafom. Iza paravana je živeo neki čovek koga su zvali Mlekopitajev; on je čitavoga života tražio mesto i gladovao sa svojom sušičavom ženom i sa svoje petoro dece, hodajući jednako u

poderanim čizmama. Amalija je bila najstarija, zvala se, uostalom, ne Amalija nego Nađa, ali neka za mene ostane tako — Amalija. Koliko smo romana pročitali zajedno. Ja sam joj pozajmljivao knjige od Valtera Skota i Šilera, bio sam član Smirdinove biblioteke, no čizme sebi nikada nisam mogao kupiti nego sam poderotine zamazivao mastilom, zajedno smo čitali istoriju Klare Movbraj i ... toliko nas je to bilo uzbudilo da ja i danas ne mogu toga da se setim bez nekog dubokog potresa. Ja sam joj čitao i prepričavao romane a ona je meni krpila pocepane čarape i štirkala manžetnc na mojim dvema košuljama. Na kraju, kada bismo se sretali na našim prljavim stepenicama na kojima je najčešće bilo ljuski od jajeta, ona bi odjednom tako pocrvenela u licu — odjednom se događalo da sva bukne i zarumeni se. Bila je tako lepa, dobra, krotka sa svojim snovima i željama koje je skrivala kao što sam činio i ja. Ja nisam ništa primećivao: možda sam ja čak nešto i primećivao, no ... meni je bilo najprijatni je da čitam Kabalc und Liebe ili Hofmanove priče. Mi smo tada bili tako nevini, tako neporočni! No, Amalija se najednom udala za jedno najbednije biće na svetu, za čoveka kome je bilo oko četrdeset i pet godina; on je imao bradavicu na nosu, živeo je neko vreme sa nama u istom uglu, ali iznenada je dobio mesto i sledećeg dana je ponudio Amaliji ruku i ... večitu bedu. On je od imovinc imao samo jedan šinjel, kao i Akakije Akakijcvič, sa okovratnikom od mačke »koji je, uostalom, delovao kao da je od kune zlatice«. Ja čak mislim da je on imao okovratnik od mačijeg krzna koji ne bi ličio kao da je od kune zlatice on se ne bi ni odlučio na ženidbu, čekao bi još neko vreme. Sećam se kako sam se opraštao sa Amalijom: poljubio sam joj lepu ručicu prvi put u životu, ona je mene poljubila u čelo i nasmešila se čudno, tako čudno, da mi je taj osmeh kasnije čitavoga života kidao srce. I meni se učinilo da sam opet nešto sagledao ... O, zbog čega se ona onako nasmešila — da nije bilo toga ja ništa ne bih video! Zbog čega se sve to tako bolno utisnulo u moja sećanja! Sada se ja s bolom sećam svega toga, iako bih, da sam se oženio Amalijom, sigurno bio nesrećan! Šta bi tada bilo sa mojim Šilerom, slobodom, kafom od ječma, sa mojim slatkim suzama i sanjarijama, sa mojim putovanjem na Mesec .. . Ja sam nakon toga putovao na Mesec, gospodo.

Ali neka joj je Bog na pomoći, mojoj Amaliji. Čim sam obezbedio sebi stan i mirno mestašce, najmirnijc mestašce na svetu, ja sam počeo da sanjam drugačije snove... Ranije u onim uglovima, u Amalijina vremena, ja sam živeo skoro godinu dana sa onim činovnikom, njenim verenikom, što je imao krzno od mačke koje je ličilo kao da je od kune zlatice, ali ja tada nisam želeo uopšte da razmišljam o nekakvoj kuni zlatici. I odjednom, kada sam ostao sam, ja sam počeo o tome da mislim. Počeo sam bolje da zagledam i odjednom sam opazio neka čudna lica. Sve su to bile čudne, osobenjačke pojave sasvim prozaične,

nimalo nalik na Don Karlosa ili na Pozu; to su bili neki pravi titularni savetnici, ali u isto vreme, reklo bi se, i neki fantastični titularni savetnici. Neko je izvodio grimase preda mnom, skrivao se iza te fantastične gomile, povlačio je neke niti i opruge, lutke su se pokretale a on se smejao — jednako se kikotao od smeha! I tada mi se prividelo nešto, kao neka priča iz mračnih nekih uglova, video sam neko litularno srce čestito, čisto, predano svojim starešinama a zajedno s njim i jednu tužnu, uvređenu devojčicu i ta mi vizija duboko potresla srce. I kada bi se mogla okupiti gomila svih tih koji su mi se prividеh bila bi to sjajna maskarada ... Sada, sada je nešto drugo. Ja i sada sanjam, ako hoćete, slične stvari ali sa drugim licima, iako i stari znanci zakucaju ponekad na moja vrata. Nedavno mi se prisnilo ovako nešto: živeo jednom jedan činovnik, razume se, u jednom nadleštvu. Nije bilo protcsta ni povišenog tona, bio je to sasvim neporočan čovek. Rublja skoro nije imao, a frak je odavno prestao da vrši svoju namenu. Naš čudak je išao pogrbljeno i gledao je u zemlju i kada bi se događalo da se vraća iz službe pa se nađe na Nevskom prospektu umesto na Petrogradskom bulevaru, videlo se da se na Nevskom prospektu nikada nije pojavilo takvo pokorno i odano biće — jednom ga je neki kočijaš onako kao iz milošte udario malim bičem dok je prelazio naš divni bulevar, a ovaj nije ni glavu okrenuo a kamoli da izgrdi kočijaša. Kod kuće je imao staru tetku koja se rodila sa zuboboljom i zavojem na licu i ženu koja jednako leleče sa šestoro dece. I kada su svi u kući tražili hleba, košulje, obuće, on je sedeo u uglu na peći, ne govoreći ni reči, pisao je svoje kancelarijske papire, uporno je ćutao oborenih očiju i nešto mrmljao kao da je pred starešinama i pred gospodom pravdao svoja strašna sagrešenja. Najzad su i majka i deca izgubili strpljenja. Oni su živeli u mecaninu drvene kućice čija je jedna polovina bila srušena a druga se takođe rušila. I kada su suze, prekori i preklinjanja dostigli svoj vrhunac, nesrećnik je odjednom podigao glavu i progovorio kao Valaamova magarica, ali je progovorio tako čudno da su ga odmah odvezli u ludnicu. I tako, moglo ie da mu padne na pamet da je on — Garibaldi! Da! Svi činovnici, njegove kolege u službi, posvedočili su da on već dve nedelje jednako o tome brine: pročitao je on bio nešto u novinama koje su se slučajno našle na stolu. Skoro ni s kim nije govorio i odjednom ie postao uznemiren. uzvrpoljio se i počeo ie da se raspituje za Garibaldija i da se interesuie za italijanska zbivanja. kao Popriščin za španjolska zbivanja ... I eto, malo po malo, kod niega se stvorilo čvrsto uverenie da je on lično Garibaldi, flibuster i onai koji narušava nrirodni poredak stvari. Kada je postao svestan svoga zločina on ie drhtao čitavih dan i noć. Ni ženina zapomagania, ni dečje suze. ni gordi lakeji na svečanim ulazima koji su mu ponekad na Nevskom prospektu podmetali nogu, ni vrana koia mu je jednom na ulici stala na izgužvani šešir što je izazvalo onšti smeh njegovih kolega iz nadleštva, ni bičevi

kočijaša delija, ni sopstveni prazan stomak — ništa, ništa od svega toga njega više nije zanimalo. Čitav svet Božji je nekuda nestao, odleteo je nekuda, zemlja mu je lzmicala ispod nogu. On je u svemu pred sobom video samo jedno: svoj zloein, svoju ljagu i sramotu. Šta će reći njegovo prevashodstvo, šta će reći sam Dementij Ivanie, načelnik odeljenja, šta će najzad reći Emeljan Lukič, šta će reći oni, svi oni... Nevolja! I tako, jednog jutra on je pao pred noge njegovog prevashodstva: priznajem — veli — sve priznajem, ja sam — Garibaldi i činitc sa mnom što god hoćete ... ! No, i postupili su tako ... učinili su ono što je trebalo učiniti. Kada sam usnio takav san ja sam se nasmejao sebi i svojim čudnim snovima. I odjednom — san se obistinio. Kako vam se to sviđa, gospodo: opet sam nedavno u novinama pročitao jednu tajnu. Stvarno tajna, u novinama je to napisano i objašnjeno, a ipak je tajna. Pojavio se odjednom novi Harpagon koji je umro u najvećoj bedi na gomilama zlata. Taj starac, koga treba svrstati među znamenite subjekte doktora Krupova, bio je neki titularni savetnik u ostavci, Solovjov, kome je bilo već osamdeset godina. On je iznajmljivao jedan ugao iza paravana i plaćao tri rublje. U tom svom prljavom uglu Solovjov je živeo više od godinu dana, nije imao nikakvog posla i jednako se tužio na oskudicu, pa čak, ostajući veran svom karakteru bednika, nije na vreme plaćao ni za stan i ostao je dužan posle smrti ne plativši za čitavih godinu dana. U toku te godine ovaj novi Pljuškin je bio stalno bolestan, patio je od gušenja i neke grudnc bolesti i jednako je odlazio u Maksimilijansku bolnicu po savete i lekove. On je sebe lišavao svežije hrane, čak i poslednjih dana svojega života. Posle smrti Solovjova koji je umro u ritama, u ovoj odvratnoj i prljavoj bednoj rupi nađeno je među njegovim hartijama 169.022 rubalja u srebru, vrednosnih papira i gotovog novca. Novine su objavile da će pronađeni novac biti predat na čuvanje Upravi dobrotvornih društava i da će njegovo telo biti izloženo u mrtvačnici...

Razmišljao sam o ovom događaju približavajući se Trgovačkoj palati. Približavalo se veče, iza širokih i malo oznojenih izloga prodavnica palili su osvetljenje. Kasači i oficiri su jurili po Nevskom prospektu, jurile su sjajne kočije sa besnim konjima, oholim kočijašima i nadmenim lakejima. Ponekad se razlegao zvonki jek potkovica koje su kroz sneg udarale u kamen, trotoarima su žurili prolaznici... bilo je uoči Božića. I evo, pojavila se iz gomile preda mnom nekakva silueta, nešto nestvarno, fantastično. Ja nikako ne mogu bez tih mojih fantastičnih priviđenja . . . raspoloženja. Još četrdesetih godina su me zadirkivali i govorili su mi đa sam sanjalica — fantazer. Tada ja nisam bio čovek koji može da se zavuče u mišju rupu. Sada, razume sc — tu su sede, životno iskustvo i tako dalje, ali ja sam ipak ostao onaj nekadašnji sanjar, fantazer. Figura koja se pojavila preda mnom imala je vatirani šinjel koji je sigurno vlasniku noću služio

kao jorgan i to se moglo zapaziti na prvi pogled. Izgužvani šešir sa izlomljenim obodom bio mu je zaturen na zatiljak. Pramenovi sede kose su virili ispod šešira i padali su na ramena. Starčić se podupirao štapom. On je micao usnama, gledao je u zemlju i žurio je verovatno svojoj kući. Nastojnik zgrade koji je čistio sneg s trotoara namerno je bacio na njega čitavu lopatu snega, ali starčić to čak nije ni primetio. Stigao me je, namignuo mi je mrtvim okom u kome nije bilo zraka ni moći i meni se učinilo da su preda mnom podigli očni kapak nekog mrtvaca i ja sam se istoga časa dosetio da je to onaj isti Harpagon koji je umro sa pola miliona uštеđevine u svojim dronjcima i koji je odlazio u Maksimilijanovsku bolnicu. I evo, (ja imam živu maštu) meni se prikazao lik koji mnogo podseća na Puškinovog Viteza tvrdicu. Odjednom mi se učinilo da je moj Solovjov kolosalan lik. On je ostavio svet i sve njegove sablazni i povukao se u svoj kutak iza paravana. Šta će njemu taj prazni sjaj, sva ta naša raskoš? Čemu mir i komfor? Šta se njega tiču ta lica lakeja koji sede na kočijama i ta gospoda i gospođe koji sede u tim kočijama, ta gospoda koja se voze brzim kasačima ili ona koja idu peške, mari li on za te divne mladiće na čijim licima se čita neutoljiva žeđ za kamelijama i srebrnim rubljama ...? Njemu ništa ne treba, on sve ima tamo — pod svojfan jastukom sa presvlakom još od prošle godine. Neka nije prana od prošle godine: on treba samo da zazviždući i sve će mu poslušno samo prići; sve što mu je potrebno. Ako mu se samo prohte mnogo će biti lica koja će ga nagraditi osmehom i pažnjom. Evo, tu je vino — ono bi mu zgrejalo krv, pomoglo bi mu, i čak to nije neko skupoceno vino . . . Njemu nikakvo ne treba. On jc iznad svih želja ... Ali dok sam se prepuštao takvim maštanjima, učinilo mi se da sam krenuo krivim putem i da potkradam Puškina, stvari su se počele odvijati drugačije. Ne, to sigumo nije tako bilo. Pre šezdeset godina Solovjov je verovatno negde služio, bio je mlad i zelen, bilo mu je dvadeset godina. Možda je i on tada imao svoje zanose, možda se vozio skupocenim kočijama, možda je poznavao neku Lujzu i odlazio u pozorišite da gleda »Život kockara«. Ali, odjednom se s njim zbilo nešto, nešto ga je povuklo kao za lakat — desio rnu se neki događaj od onih koji u jednom trenutku izmene ćoveku život, a da on to i ne primeti. Možda je on imao neki trenutak kada je nešto sagledao, kada je pred nečim zanemeo. I, evo, Akakije Akakijevič skuplja pare da se snabde krznom od kune zlatice, izdvaja od zarade u siužbi, skuplja bele pare za crne dane, on skuplja nove i više ne zna zbog čega — zna samo da nije za ono krzno od kune zlatice. On ponekad drhti, boji se, uvija se u okovratnik svoga šinjela dok hoda ulicom, boji se da se od nekog ne poplaši, uopšte — on gleda oko sebe tako kao da se boji da mu neko zbog nečega ne očita bukvicu. Prolaze godine i već počinje sa uspehom da pozajmljuje novce pod kamatu, neke male sume i to činovnicima i kuvaricama. Gomila se suma, a on je sve stidljiviji

i ćutljiviji. Prolazi desetak godina. On već ima hiljade i desetine hlijada u svojim rezervama — u menicama. Njemu je i milo i obuzima ga strah, strah mu obuzima srce tako jako da on skuplja sav svoj kapital i sakriva se u nekom bednom uglu. U početku je u svom plesnivom stanu sa požutelim zidovima držao kuvaricu i mačku; kuvarica je bila glupača ali čestita u toj svojoj gluposti. On je jednako grdio i prekorevao, jeo je krompir, pio je cikoriju i pojio je i odanu i poslušnu kuvaricu tom cikorijom. Meso je kupovao samo za mačku, jednu funtu mesečno, a mačka je strašno mjaukala, mjaukala je i tužno ga je gledala u oči tražeći malo govedine, dizala je svoj rep nakostrešeno uvis, on ju je tada milovao, zvao je Maša, ali — govedine joj nije davao. Čitavo njegovo bogatstvo bio je jadni zidni sat sa utegama na lančićima i on, nemajući šta da radi, jednako je pogledao na taj sat kao da ga je zanimalo da sazna koliko je sati. Ali, mačka je uginula, kuvaricu je muž vratio na selo, a sat je stao i zarđao. Starčić je ostao sam, osvrnuo se oko sebe, promljackao je usnama i prodao je za dva groša na buvljoj pijaci svoje tri polomljene stolice, sto za kartanje sa koga je davno bio naumio da skine pliš i da ga upotrebi za postavu svoga kućnog ogrtača, ali to nije učinio — skupio je usne brižljivo je savio pliš i sakrio ga je u svom zavežljaju. Prodao je sat i pošao je da živi po ovakvim ćoškovima. U takvim uglovima, iza paravana on je spavao, jeo je krompir smanjujući svakodnevno količinu hrane, drhtao je, plašio se — nije na vreme plaćao za stan, a kada drugačije nije moglo odlazio je u drugi kakav kutak da i tamo ne plati. I koliko mu je puta samo siromašna Nemica njegova gazdarica, sva prljava sa papilotnama u kosi, dolazila moleći ga da joj plati makar koji groš duga. On je samo uzdisao i govorio o čestitosti, o trpeljivosti i milosrđu, krstio se, odlazio da spava drhteei od brige da neko ne sazna njegovu tajnu, da gazdarica ne otkrije ... I zbog čega je odlazio u Maksimilijanovsku bolnicu! Zbog čega se lečio? Zbog čega mu je bilo stalo do života? Da li je on slutio da će onih njegovih pola miliona biti dato na čuvanje Upravi dobrotvornih dru.štava? Uostalom, hteli su da vrše i obdukciju da se uvere da li je bio lud. Meni se čini da obdukcija ne može da odgonetne takve tajne. Ta kakav je on ludak bio!

Ušao sam u Trgovačku palatu. Pod svodovima je bila gomila Ijudi i bilo je teško probiti se kroz tu gomilu. Svi su kupovali i snabdevali su se za praznik. Pod svodovima su se uglavnom prodavale igračke, bilo je okićenih jelki svake vrste i za bogate i za siromašne. Pred gomilom igračaka stajala je jedna dama sa lornjetom a kraj nje lakej u nekakvoj nemogućoj livreji. Damu je pratio jedan mlad čovek prćasta nosa koji je bio u iznošenom odelu. Dama je brbljala i birala je igračke; posebno joj se svidela figurica u sivom nmndiru i crvenim pantalonama.

— C'est un Zouave, c'est un Zouave — cvrkutala je dama — voyez, Victor, c’est un Zouave; car enfin il a... enfin c’est rouge; c'est un Zouave!

I dama je ushićena kupila zuava.

Nedalekood njih kraj druge gomile igračaka među gomilama posetilaca stajali su gospodin i gospođa i dugo su birali gledajući šta da kupe, da bude i lepo i da bude jevtino. Ovo poslednje je, izgleda, posebno zanimalo gospodina.

— Vidi, dušo, ta to i škljoca — kaže on svojoj životnoj saputnici pokazujući joj drveni topčić koji je doista mogao da škljoca — Vidi, vidi — zaista škljoca!

I gospodin je nekoliko puta škljocnuo pred očima svoje zabrinute gospođice. Ona je htela neku bolju igračku; ona je u nedoumici gledala na topčić.

— Bolje bi bilo da uzmemo ovu lutku — rekla je ona pokazujući na nju neodlučno prstom.

— Tu lutku? Hm... — reče gospodin. — Zašto dušo, pogledaj — ovo škljoca.

Njegova potištenost i njegovo lice koje je bilo snuždeno zbog svakog groša kazivali su da mu novci nisu padali s neba. On se nije odlučio i natmurena lica nastavljao je da škljoca onim topčićem. Nc znam šta su kupili. Ja sam se probijao kroz gomilu praćen Šilerovim portretom nešto, nešto ga je povuklo kao za lakat — desio uui se neki događaj od onih koji u jednom trenutku izmene ćoveku život, a da on to i ne primeti. Možda je on imao neki trenutak kada je nešto sagledao, kada je pred nečim zanemeo. I, evo, Akakije Akakijevič skuplja pare da se snabde krznom od kune zlatice, izdvaja od zarade u službi, skuplja bele pare za crne dane, on skuplja nove i više ne zna zbog čega — zna samo da nije za ono krzno od kune zlatice. On ponekad drhti, boji se, uvija se u okovratnik svoga šinjela dok hoda ulicom, boji se da se od nekog ne poplaši, uopšte — on gleda oko sebe tako kao da se boji da mu neko zbog nečega ne očita bukvicu. Prolaze godine i već počinje sa uspehom da pozajmljuje novce pod kamatu, neke male sume i to činovnicima i kuvaricama. Gomila se suma, a on je sve stidljiviji i ćutljiviji. Prolazi desetak godina. On već ima hiljade i desetine hlijada u svojim rezervama — u menicama. Njemu je i milo i obuzima ga strah, strah mu obuzima srce tako jako da on skuplja sav svoj kapital i sakriva se u nekom bednom uglu. U početku je u svom plesnivom stanu sa požutelim zidovima držao kuvaricu i mačku; kuvarica je bila glupača ali čestita u toj svojoj gluposti. On je jednako grdio i prekorevao, jeo je krompir, pio je cikoriju i pojio

je i odanu i poslušnu kuvaricu tom cikorijom. Meso je kupovao samo za mačku, jednu funtu mesečno, a mačka je strašno mjaukala, mjaukala je i tužno ga je gledala u oči tražeći malo govedine, dizala je svoj rep nakostrešeno uvis, on ju je tada milovao, zvao je Maša, ali — govedine joj nije davao. Čitavo njegovo bogatstvo bio je jadni zidni sat sa utegama na lančićima i on, nemajući šta da radi, jednako je pogledao na taj sat kao da ga je zanimalo da sazna koliko je sati. Ali, mačka je uginula, kuvaricu je muž vratio na selo, a sat je stao i zarđao. Starčić je ostao sam, osvrnuo se oko sebe, promljackao je usnama i prodao je za dva groša na buvljoj pijaci svoje tri polomljene stolice, sto za kartanje sa koga je davno bio naumio da skine pliš i da ga upotrebi za postavu svoga kućnog ogrtača, ali to nije učinio — skupio je usne brižljivo je savio pliš i sakrio ga je u svom zavežljaju. Prodao je sat i pošao je da živi po ovakvim ćoškovima. U takvim uglovima, iza paravana on je spavao, jeo je krompir smanjujući svakodnevno količinu hrane, drhtao je, plašio se — nije na vreme plaćao za stan, a kada drugačije nije moglo odlazio je u drugi kakav kutak da i tamo ne plati. I koliko mu je puta samo siromašna Nemica njegova gazdarica, sva prljava sa papilotnama u kosi, dolazila moleći ga da joj plati makar koji groš duga. On je samo uzdisao i govorio o čestitosti, o trpeljivosti i milosrđu, krstio se, odlazio da spava drhteći od brige da neko ne sazna njegovu tajnu, da gazdarica ne otkrije ... I zbog čega je odlazio u Maksimilijanovsku bolnicu! Zbog čega se lečio? Zbog čega mu je bilo stalo do života? Da li je on slutio da će onih njegovih pola miliona biti dato na čuvanje Upravi dobrotvornih društava? Uostalom, hteli su da vrše i obdukciju da se uvere da li je bio lud. Meni se čini da obdukcija ne može da odgonetne takve tajne. Ta kakav je on ludak bio!

Ušao sam u Trgovačku palatu. Pod svodovima je bila gomila ljudi i bilo je teško probiti se kroz tu gomilu. Svi su kupovali i snabdevali su se za praznik. Pod svodovima su se uglavnom prodavale igračke, bilo je okićenih jelki svake vrste i za bogate i za siromašne. Pred gomilom igračaka stajala je jedna dama sa lornjetom a kraj nje lakej u nekakvoj nemogućoj livreji. Damu je pratio jedan mlad čovek prćasta nosa koji je bio u iznošenom odelu. Dama je brbljala i birala je igračke; posebno joj se svidela figurica u sivom mundiru i crvenim pantalonama.

— C’est un Zouave, c’est un Zouave — cvrkutala je dama — voyez, Victor, c’est un Zouave; car enjin il a... enfin c’est rouge; c'est un Zouave!

I dama je ushićena kupila zuava.

Nedalekood njih kraj druge gomile igračaka među gomilama posetilaca stajali su gospodin i gospođa i dugo su birali gledajući šta da kupe, da bude i lepo i da bude jevtino. Ovo poslednje je, izgleda, posebno zanimalo gospodina.

— Vidi, dušo, ta to i škljoca — kaže on svojoj životnoj saputnici pokazujući joj drveni topčić koji je doista mogao da škljoca — Vidi, vidi — zaista škljoca!

I gospodin je nekoliko puta škljocnuo pred očima svoje zabrinute gospođice. Ona je htela neku bolju igračku; ona je u nedoumici gledala na topčić.

— Bolje bi bilo da uzmemo ovu lutku — rekla je ona pokazujući na nju neodlučno prstom.

— Tu lutku? Hm-.. — reče gospodin. — Zašto dušo, pogledaj — ovo škljoca.

Njegova potištenost i njegovo lice koje je bilo snuždeno zbog svakog groša kazivali su da mu novci nisu padali s neba. On se nije odlučio i natmurena lica nastavljao je da škljoca onim topčićem. Ne znam šta su kupili. Ja sam se probijao kroz gomilu praćen Šilerovim portretom što su ga nudili neki dečaci, a tu se našao i jedan portret Viktora Emanuela. Ponekad se u gomili čuo tihi glas nekog deteta koje je kradomice molilo milostinju.

— Milostivi gospodine, oprostite što se usuđujem da vas uznemirim ...

Ja sam se osvrnuo. Za mnom je išao jedan gospodin, u ogrtaču koji je bio deo uniforme, za koga mislim da je isteran iz službe. Drugačije ne može biti. Svi oni kasnije nose te ogrtače koji su im ostali od uniforme, naročito oni koji su bili suđeni. To je bio gospodin visok skoro dva metra, kome je moglo biti negde oko trideset i pet godina, on je rođeni brat Nozdrjova i poručnika Zivnovskog; nosio je vojničku kapu sa crvenim opšivom, imao je odvratno svežu boju lica, brižljivo je bio izbrijan, čitava njegova fizionomija je bila toliko neposredna i »plemenita« da je čovek u prvom susretu s njim osećao potrebu da pljune pravo na tu fizionomiju. Ja ga ne poznajem; takve sam ne jednom sretao na ulici.

— Gonjen nesrećom. Nekada sam davao i po petnaest rubalja onima koji su u nevolji. Milostivi gospodine . . . sa svoje strane ... smem li se nadati...

Nije to jedini gospodin koji ie davao po petnaest rubalja onima koji su u nevolji (trebalo bi saznati koliko je on odrao druge, te koji su u nevolji?) koga sam ja sretao na petrogradskim ulicama. Da li je to moja nesreća ili ja imam neke

posebne sreće da naletim na takve? Sećam se takođe još jednog gospodina u sivoj uniformi koja je bila uredna i čista sa divnim bakenbardama i neizrecivo plemenitim izrazom lica. Lice je njegovo pucalo od zdravlja a čiste bele ruke su mu se sjajile. On je navaljivao sa svojim molbama meni, govoreći nemačkim jezikom verovatno da se ne bi komoromitovao pred »publikom«, nisam znao kako da se izbavim od njega. Takvu bestiđnost još nikada nisam video .. . A kako bi sva ta moliakala mogla da budu odlični rukovaoci na pumpama ili radnici na železnicama! Kakva snaga, kakvo zdravlje! Ali — otmenost im smeta! Kako su to bili u svoje vreme poznati Aentistes...

Ali, ovaj susret sa ogrtačem odvratno otmene spoliašnosti pođsetio me je na jedan drugi letošnji susret u avgustu mesecu. Toga dana sam imao dva susreta, jedan ie na mene ostavio najprijatniji utisak. Prolazio sam preko Fontanke pored iedne gosnodske kuće. Kraj svečanog ulaza stajala je luksuzna kočija sa dva sedišta. Odjednom ie vratar otvorio vrata i poiavio se divan par mladih. Dama koja je bila bogato i raskošno obučena, mlada i prelepa, uskočila je u kočiju a za njom je uskočio i gospodin, čovek još veoma mlad u divnoj vojničkoj uniformi; samo što je sluga zalupio vrata mladić je upio poljupcem u usta prekrasne dame koja je sa zadovoljstvom prihvatila njegove izlive nežnosti. Ja sam tu scenu uspeo da vidim u magnovenju kroz staklo prozorčića na kočiji. Oni me nisu primetili, kočije su odjurile i ja sam počeo grohotom da se smejem, stojeći na trotoaru. Nema sumnje, to su bili »mladenci« koji su odlazili u posete. Supružnici se nakon medenog meseca ne ljube u kočijama.

Negde oko pet sati posle podne ja sam prolazio toga dana Vaznesenskim bulevarom. Odjednom sam začuo iza sebe stidljivi i slabašni glasić; okrenuo sam se — preda mnom je stajao dečak nekih dvanaest ili trinaest godina, mila i lepa lica i gledao me je molećivim i postiđenim pogledom. On je nešto govorio ali glas mu je podrhtavao, on je i sam drhtao. Bio je bedno odeven, ali je sve na njemu bilo čisto, imao je na sebi letnje odelo, kapu, ali su mu čizme bile u veoma lošem stanju. Oko vrata je imao povezan stari svileni šal ili maramu. Po svemu se videlo da je bio iz neke siromašne porodice koja je bila čestita i koja je nekada znala i za bolje dane. Videlo se da mu je tu maramu povezala sama mamica ili starija sestrica njegova. Okovratnik njegove dosta debele košulje bio je veoma čist. Dečakov manir je bio jednostavan i sasvim učtiv. Njegovo umorno lice je delovalo plemenito, iskreno.

— Izvinite što vas uznemiravam — rekao je on. — Budite tako dobri, udelite mi molim vas nešto ... — Rekavši to on je malo pocrveneo.

Uzmakao sam jedan korak začuđen. Njegova molba mi se učinila tako čudnom.

— Ali, ko ste vi? — rekoh ja zbunjen, — kako to vi ... prosite. Pravo da vam kažem, nisam očekivao.

— Jutros su me tatica i mamica poslali rođacima u petrogradsku »stranu« — u grad. Mislili su da ću tamo moći da ručam. Ali tamo... nisam mogao da ručam, čekao sam dugo i evo idem kući; umoran sam i hteo bih nešto da pojedem ...

— A gde vi stanujete?

— Blizu manastira Smoljani ... Dajte mi šest kopejki, evo, tu je kiosk, ima kolača, video sam kroz prozorčić, jedan kolačić košta šest kopejki, kupiću i poješću, odmoriću se u radnji pa ću nastaviti dalje...

Na sreću imao sam u džepu dvadeset i pet kopejaka i dao sam ih siromašnom dečaku.

— Recite mi, šta su vam roditelji? — upitah ga ja.

— Tatica je najpre bio u službi — reče dečak — a ja sam išao u gimnaziju. Nas ima četvoro braće i sestara. Ali, kako je tatica ove godine ostao bez službe, ja više ne idem u gimnaziju, nema plate i sada smo veoma siromašni... bedni...

Čitava istorija u nekoliko reči.

Veoma, veoma smo siromašni!

Siromaština je, naravno, činjenica... recimo i tako, izuzetna stvar, nema spora. Ima bogatih, imućnih ljudi, oni imaju milu, pametnu i dobro vaspitanu decu, njima kupuju zouaves a to im može biti neće smetati da vremenom postanu valjani ljudi... Jer, to vam je sve kod nas nekako čudno, sve ide po nekim tajanstvenim zakonima a zakona nekakvog mora biti, jer po zakonu deluje priroda, po zakonu živi čovek. Pa ipak, sve je to nekako čudno. U porodici mužika rodi se odjednom pesnik i to kakav pesnik, a iz popravnog doma izađe — mislilac! I zato sam ja miran što se tiče ovog dečaka koga sam sreo. Takav neće propasti; žao mi je, naravno, njegovog oca, ali i on će se negde prikrpiti, naći će neko mesto, snaći će se. Verovatno je to već formiran, ozbiljan čovek. Bez malih nevolja nije niko na svetu; ta nije on jedini — zar ne? Pa ipak, postaje nepodnošljivo kada — i nehotice — čovek pomisli koliko odvratnog cinizma i

mučnih utisaka podnosi ovaj dečak još od svog detinjstva. Da li će se taj cinizam odraziti na njegovo moralno formiranje? I kako će se odraziti? Da li u obliku gađenja prema takvom cinizmu ili u obliku pomirljivosti i slabosti koja zauvek ubija čovekovu dušu? Taj dečak je pohađao školu, ort dosta shvata, on crveni i zna da se postidi. On je pošten i već ume da misli, a nesreća, i to veoma rano, nauči čoveka da misli. Šta će biti? Kakve će posledice imati za kasnije ova njegova prolazna beda? Hoće li se on sećati ovoga dana sa gađenjem i uzdahom, ili će se pretvoriti u dangubu u ostavci koja hoda u uniformi sa odvratnom otmenom spoljašnjošću? No ... ne uznemiravamo se; čemu ta apsolutno suvišna pitanja? Siromaštvo je uvek neki izuzetak — svi nekako, kako-tako, žive. Čitavo društvo ne može biti bogato i život ne može biti bez slučajnih nesreća. Zar ne? Ja vam, čak, mogu ispričati jednu priču o jednom izuzetno originalnom, čak nekako gracioznom, siromaštvu. No, tu priču ću ostaviti za kraj moga feljtona. Dodaću samo da bi bilo veoma jednolično kada bi, na primer, svi bili bogati, a osim toga, beda uči čoveka, ona ga ponekad uči vrlini ... zar ne? Kada bi na celom svetu mirisali samo parfemi mi ne bismo znali da cenimo miris parfema. O, Kuzma Prutkov, primi ovaj aforizam i uvrsti ga u znamenite fraze koje nam je podario tvoj duh! Ali, ja nemam sada namere da govorim o Kuzmi Prutkovu. Ja hoću da kažem reč-dve o našem Novom Pesniku i to baš u vezi sa siromaštvom. On u svom poslednjem feljtonu opisuje nerazumnu petrogradsku raskoš i... siromaštvo — ali ne u samom Petrogradu nego onamo na petrogradskoj »strani«, onamo u blizini manastira Smoljni i uopšte u periferijama koje, kao što je poznato, nisu Petrograd. Ne govoreći o siromaštvu on nas izveštava da je skupoća petrogradskog života počela da zabrinjava neke Petrograđane, neke dobronamerne ljude i uopšte ljude koji imaju namere da nešto učine, koji su u stanju da nešto preduzmu. On navodi, na primer, glasove prema kojima će se osnovati Komitet narodnog zdravlja u kome će sem doktora, biti predstavnici gradskih staleža, fabrikanti i zanatlije. Naravno, takav će komitet nešto učiniti i to nešto veoma korisno, uopšte, to je divna zamisao. Mi volimo i uvažavamo takve komitete. Pogledajte Komitet književnog fonda: koliko je on učinio za korist pisaca, kako se neobično brzo uvećava njegov kapital, kako su njegovi članovi aktivni i kako se svuda oseća njihova aktivnost! Evo, skoro će nova godina a već je održan jedan javni čitalački čas u korist siromašnih pisaca i naučnika! To je već organizovano i priređeno. A ti javni nastupi — to je važna stvar. Čitalački časovi su najvažniji izvor prihoda Književnog fonda. Koliko je samo u toku prošle godine bilo para! Osim Komiteta narodnog zdravlja nastupao je i jedan inženjer, g-din Vasiljev, koji je održao govor na koji nam skreće pažnju Novi Pesnik i taj govor se pojavio u obliku posebne brošure. G-din Vasiljev iznosi svoje gledište o problemima nekih poboljšanja u sređivanju prilika u

Petrogradu i skreće pažnju na skupoću koja vlada u Petrogradu. Da, na to treba skrenuti pažnju, to je zaslužilo da se na njega obrati pažnja. Kažu da se u Petrogradu sada ne može bez hiljadu i po rubalja u 6rebru, a bez toga — sa nešto manje od toga, porodičnog čoveka čeka prava beda. Gde naći hiljadu rubalja? Naravno, kada bih ja bio Ivan Aleksandrovič Gončarov ja bih napisao nekih tabak i po teksta za štampanje, nešto tako u vidu fragmenata (svako zrnce visokotalentovanog čoveka je dragoceno) — i eto, imao bih hiljadarku u srebru. Ali, nije svako Ivan Aleksandrovič Gončarov!

Najzad, Novi Pesnik pominje i misli koje je g-din Lavrov izrekao u Pašažu ... Ah, izvinite! To već nije nešto vezano za poboljšanja u pogledu života u Petrogradu. To je onako, filozofije radi. Šta ćete? I filozofija može biti važna za napredak u životu. Ona krasi um, rađa misli i ostalo. Ja, na primer, strašno volim da slušam kada Novi Pesnik govori o filozofiji, o umetnosti... i uopšte o vrlinama. Istina, njegove reči o umetnosti povodom misli g-dina Lavrova će malo ... kako da kažem — one će, na primer, malo začuditi g-dina Lavrova, utoliko pre jer mu se Novi Pesnik obraća pitanjem: šta on misli o njegovim rečima? Ali, čovek ne može da zna sve, svaku neobičnu pojavu; ne može o svemu da sudi jednako povoljno; može čovek nekada i da pogreši. Ponavljam: da nije raznovrsnosti bilo bi veoma dosadno. Zbog čega tog Novog Pesnika lišiti te raznovrsnosti? Naprotiv, njemu treba poželeti raznovrsnosti, iako ga mi čitamo sa najvećim zadovoljstvom i u ovom sadašnjem obliku; kada primimo »Savremenik« — jedini ruski časopis u kome se svi članci mogu čitati sa velikim zanimanjem — mi uvek otvaramo pre svega tekstove Novog Pesnika, g-dina ... bova.

U svađama su isti,

Delije u zao čas,

Naši Publicisti,

Izgubiće nam glas.

Zive rađi cilja

I sujetne slave,

Kamelije milja

Opevaju ... gnjave...

Ne slažem se! Apsolutno se ne slažem! Ova pesma mi je slučajno došla u ruke i ja sam je i mimo volje naučio napamet, ali — ne slažem se! Naravno, svako ima pravo na svoje mišljenje. Možemo se ne složiti sa g-dinom ... bovom, ali meni se čini da bih umro od dosade čitajući njegove članke kada bi on, makar malo, promenio karakter svojih ukaza koje namenjuje ruskoj književnosti:

Ima lepote i čari u divljini šuma,

I članci Dudiškina nisu bez čari

Poučni su, o kako su prepuni uma,

Svi naši književni bazari.

Ima zanosa u sofizmima Gimale,

Bisera pravih iza korica turnala,

Drag je Vojskobojnikov — što iz magle

Izvlači čitave serije skandala.

I ja to volim o, kritičaru, ... bove,

A srcu mom ti si tek tako drag,

Ne samo misli, sve su ti stvari nove,

Ah, kako si, kako si samo blag.

Ti kritikom ubijaš, nekog i uzneseš,

S tobom se diči naš knjizevni lager,

Tebi je ravan, — ako možeš da podneseš,

jedino slavni Konrad Lilijenšvager.)

Ali osim g-dina ... bova ja volim i Novog Pesnika, čak više no g-dina ... bova. Ja

sam se uvek bunio zbog toga što njega smatraju ocem književnih skandala. Ne verujem u to i neću da verujem. Njegovo ime u književnosti je do danas besprekorno čisto. Davno, još u detinjstvu ja sam počeo da čitam Novoga Pesnika. Uvek sam se trudio da zamislim kako izgledaju pesnici i pisci proze koji su na mene ostavili utisak. Ali, čudo jedno, nikada nisam uspeo da vidim portret Novoga Pesnika. Ja sam ga tražio među portretima gospodina Krajevskog, g-dina Starčevskog, uopšte među portretima svih ruskih poslenika reči i misli koje je izdavao g-din Minster u stotinama primeraka, ali nisam uspeo ni tu da pronađem portret Novog Pesnika, Ali, dosta je o Novom Pesniku. Ja sam o njemu lično počeo da govorim povodom jedne ode koju su toboie napisale petrogradske kamelije), jer šta sve neće napisati dokon svet! Evo te ode:

Oda petrogradskih kamelija Novom Pesniku

Zlato, sjaj dijademe, lepota, raskoš,

Sve blista, sve igra oko nas,

Za inat svima, nek gleda bogataš,

U operi smo, dokone smo načas.

Biser, korali, sjajne ogrlice teške,

Konji, kočije — sjaj sveta ovog,

Sve nam to stvoriše one »Beleške«,

Našeg Pesnika Novog

I mi, lepe Sarlote, Armanse i Amelije

Znale smo do sada jedino za tugu,

Prezreno bejaše i samo ime kamelije,

I mi grcasmo u teškom dugu.

I osmehnu nam se sreća, ozari nas nada,

Sada nas svud prati divljenje sveta,

I samo o kamelijama, o nama, peva sada,

Naš sjajni, Novi Poeta.

I poče on da slavi, da peva, da oponaša,

Brodove na Nevi, nove ideale:

Pohrli, polete čitava mtadež naša,

I Ijubav krenu starce posustale.

I sija zlato na prsima zarobljenika,

I bede nema više ni na kraj sveta,

Venac se slave plete iz »Savremenika«

Kiti ga Novi Poeta.

Neka nas kune, mrzi, ta asketska glava,

Vrag progresa i pitanja ienskog,

Novi Poeta od hule tog Askočenskog,

Svoje zlatne kamelije spasava.

Nek se publicista samo Italijom bavi,

—... bov čitav nek negira svct,

No naš će stas večito da voli, da slavi,

Naš vrli Novi Poct.

Ti si očaran lepotom i čarima tog cilja,

Opevao u zanosu naš divni ideal,

Na gozbi zanet, pun kamelija lepote, milja,

Dizao si zdravicu — krasni bokal.

I kad se životne staze svom kraju približe,

I kad mine bogato ti književno leto,

Urna te čeka sjajna — kamelija li spotnen diže.

O divni naš Novi Poeto.

Šala, divna zabava! Ali, to je sasvim neverovatno, jer, prvo, nijedna kamelija neće pisati stihove. Uopšte, greška svih sličnih dela je u tome što su nešto neistinito — neverovatno, iako je upravo to ono što ih čini nevinim i bezazlenim. Tako je, na primer, poznati epigram u prozi protiv g-dina Krajevskog koji se poiavio u prošlogodišnjoj »Iskri«, ako se sećate čitaoče, pominjao još i imena gospode Pereire, Dudiškina i sensimonista. Potpuno neverovatan epigram! Uzgred o g-dinu Krajevskom: u jednom prošlogodišnjem oglasu »Otadžbinski zapisi« su objavili da će rubriku kritike u toku naredne godine voditi g-da Dudiškin i Krajevski. Taj oglas je izazvao neka govorkanja kao i poznati članak iz »Otadžbinskih zapisa« — »Književnost skandala«; mene su čak molili da obavestim čitaoce da je taj oglas o budućim kritikama g-dina Krajevskog sam po sebi najdrastičniji primer književnog skandala u toku čitave prošle godine. Po mom mišljenju, to je čak sasvim sjajno. Zar ne? Zašto g-din Krajevski ne bi napisao dobru kritiku? On je urednik »Enciklopedijskog leksikona«. On već više od dvadeset godina izdaje časopis. Ako do sada nije napisao to još, ne znači da neće napisati. A uostalom, meni se čini da ta vest o budućoj kritičarskoj aktivnosti g-dina Krajevskog nije sasvim verovatna. Zurim da se ogradim: možda ja tu grešim, ali u svakom slučaju ja ću nestrpljivo čekati sledeći broj »Otadžbinskih zapisa« sa člankom uvaženog urednika. Ali, meni se sve čini da g-dinu Krajevskom sada nije do ruske književnosti; ima on i bez toga dosta posla. Osim drugih ozbiljnih poslova njega čeka još četrdeset budućih tomova »Enciklopedijskog leksikona«. Osim tog »Enciklopedijskog leksikona« treba nekako podstaći i »Otadžbinske zapise, učiniti ih življim, savremenijim, treba probuditi i taj zaspali časopis, inače neće biti pretplatnika ... Njemu sada nije do književnosti!

Ali, bez obzira na to što njemu sada nije do književnosti ja ću reći o g-dinu Krajevskom — da ne dužim više o njemu — da ga smatram korisnim čovekom ruske književnosti i to kažem sasvim ozbiljno. Ako nije ništa pisao u toku čitave

svoje književne delatnosti znao je da uređuje časopise. Sada je taj posao postao lakši, ali nekada nije bilo tako. Časopisi su danas dobili javna, društvena priznanja i g-din Krajevski kao izdavač časopisa je tome mnogo pripomogao. On je počeo da posmatra i sa komercijalne tačke gledišta (tako je i trebalo činiti u vreme g-dina Krajevskog); za nečim sličnim se osećala stvarna potreba i sigurno se može tvrditi da je on prvi izdavačkom poslu obezbedio ozbiljnu poslovnost komercijalnog preduzeća i postigao izvanrednu urednost u izlaženju. Podsetiće me na »Biblioteku čitalaca« i reći će mi da se ona pojavila pre »Otadžbinskih zapisa« i da je izlazila uredno kao što nije nikada do tada bio slučaj u ruskoj žurnalistici. Priznajem, prvi korak je najvažniji, ali i naredni koraci imaju značaja. Uspeh prvog koraka se ponekad može objasniti slučajnim okolnostima, ali uspeh drugog koraka konačno potvrđuje nešto. On svima pokazuje ne samo opravdanost nečega nego i stvarne njegove mogućnosti. Urednim izlaženjem g-din Krajevski je navikao publiku da stekne poverenje u sigurnost književnih poslova, to je poverenje ohrabrilo čitalačku publiku i broj pretplatnika se povećavao. Ako je g-din Krajevski malo uradio kao pisac, on je uradio mnogo kao javni radnik. Njemu su kao najurednijem izdavaču sada poverili uređivanje »Enciklopedijskog leksikona«. Ali, g-din Krajevski neće jednu (pa bila ona najvažnija) zaslugu, on izjavljuje da hoće da se bavi kritikom. Neka mu je Bog na pomoći. Ali, ako g-dinu Krajevskom padne na pamet da u novinama pod svojim imenom objavi pismo i ako u tom pismu bude nastojao da objašnjava svoj udeo u uređivanju »Enciklopedijskog leksikona — ako bude izjavio, na primer, da će on recenzirati članke iz filozofije, prirodnih nauka, istorije, književnosti, matematike, i ako bude izjavio da će skraćivati, popravljati sve to prema potrebama — neka nam bude dozvoljeno da se tome zadivimo. Jer, to neće biti baš tako lako. To će izazvati smeh, to će ga kompromitovati! Ja mislim kada bi i sam Bekon uređivao »Enciklopedijski leksikon« sa ovakvim pretenzijama i on bi pobudio podsmeh od strane čitalačke publike. Ne može se sve na svetu znati! Ne može čovek da zna svaki posao. Šekspir je bio veliki pesnik, ali nije umeo da sagradi baziliku sv. Petra u Rimu — toga se on nikada ne bi prihvatao. A g-din Krajevski nije, ni Šekspir...

Ali, Bože moj, kud ja odoh! Ja jednako zaboravljam da sam ja feljtonista! Kad si se nečega prihvatio ne govori da ne možeš! Treba pisati o novostima, a ja pišem o »Enciklopedijskom leksikonu«. Novosti! Novosti! A sada je baš pravo vreme, sredina zime, Božić, Nova godina, sveci — zimski sveci! Uzgred: sećate li se ove pesmice:

Tužne vrbel Gle! Na bregu,

Ko usnule, grane svile,

A ograda sva u snegu,

I vratnice cvile.

Neko bregom ide, hita,

Sanke, i dah zime,

Neko tiho, tiho, pita:

Kako ti je ime?

Jedan petrogradski sanjar me je uveravao da je gracioznost ove pesme nedostupna pesniku, koji je rođeni Petrograđanin, i da bi tu pesmu trebalo obavezno parafrazirati u Petrogradu na ovakav način:

Raskršće i led, Fontanka,

Kućica, i dućan tu je.

A vergl ječi bez prestanka,

Zalosno se čuje.

Fcnjeri lu gore, škilje mnogo ...

Za kućicom, da svi vide

Neko pita, viče ... strogo:

Ko je? — Vojnik ide!

Ovo je pesma nekog sentimentalnog sanjara. A evo i pesme drugog sanjara, progresivnog sanjara, aktivnog sanjara, ili — sanjara aktiviste:

Progres naš i um u svemu to je očevidno,

Ali hladne su ipak sve naše strasti.

U našim zanosima sve je solidno,

Al bljutave su ipak sve naše slasti.

Sve svoje bližnje mi volimo, branimo,

Čitamo i Voltera u starog Rusoa,

Povremeno idemo i rado ostrige jedemo,

Al, ne zaboravljamo ni Disoa.

Protekcije veće i sva mesta tinosna

To nam je prva briga i glavna,

Talentu pravom tu je gozba krasna...

Volimo mi i predavanja javna.

Na pikniku u jeku kad spor se širi

Mi smo i veliki liberali često

I ushićeni kod Suzara,

Stižemo tamo; tu nam je mesto.

Nas zanimaju i vigovci i tori...

Rim, i ljuti parlamentarni žar,

Mi pljeskamo onoj slavnoj Ristori

U »Medeji«, u »Kami« i »Mariji Stjuar«.

Nas sasvim podjednako sve zanima:

Je li svoj plan izmenio mnogo Kavur,

I šta Katkovu u »Moskovskim novinama«

Moie da odgovori madam Jevgenija Tur.

Sta je bilo sa Ickom, našim Krezom,

Sta je na tribini izjavio ... bov,

I kako je sa uvoznim ut’diez-om

Poslednji put pevao naš Kravcov.

Na skupovima, svuda gde nas ima,

U jeku igre, naša je pomisao jedina,

Kako bi trebalo iz svih naših novina,

Najuriti onog Beljustina.

Mi priznajemo, mi ističemo istinu,

Ljude kvare neprosvećenosti i neznanje

Mi nikom više ne dajemo ni na čitanje

Ni Kušnerova, ni Dimu. ,

Mi slušamo, naravno, višim ciljevima

Pa ipak potajno, na razne strane,

Mi svoje tenc žrtvujemo kamelijama,

I plaćamo preskupe kurtizane.

Vesnici smo ideja dobro znanih

I galamimo tako mnogo o humanosti

Mi u korist »škola nedeljnih«

Pevamo, igramo, idercmo do sitosti.

Stvaramo planove, pravimo grimase,

Sjajne palate, sve dom do doma,

T sve u ime nove rase,

Progresa, takta i Uma.

Ali, nek idu s milim Bogom, ti sanjari! Ristori ... ali, ipak, najpre bi trebalo reći nešto o spomeniku koji će najzad biti podignut Puškinu u vrtu bivšeg Aleksandrovskog liceja; trebalo bi nešto reći o današnjoj književnoj delatnosti, o nedeljnim školama kojih ima sve više a isto tako i o nekim izdanjima koja su namenjena isključivo za narodnu lektiru. Najzad, trebalo bi nabaviti, izvući nekud makar ispod zemlje, neku veoma interesantnu novost koja nije poznata drugim feljtonistima, pa ih time malo zadirkivati, ali. . . ali ja sve to ostavljam za sledeći put! O spomeniku ću govoriti podobnije kada bude podignut; o književnoj delatnosti govoriću na odgovarajućem mestu. O posebnim nedeljnim školama nameravamo da napišemo poseban članak; o knjigama za narod — takođe. Što se tiče novosti koja do sada nikome nije poznata, obećavam da ću do nje doći do sledećeg feljtona ako me samo ne preduhitre. Za sada nam ostaje jedino Ristori...

Ali, gospodo, meni se čini da ste vi već toliko čitali i slušali o Ristori da vam je dosadilo da više o njoj i čitate. Naravno, nikada ne može da dosadi gledanje Ristorijeve i evo šta mi mislimo: mi prvo hoćemo da se nje nagledamo u svim njenim nastupima u Petrogradu, pa posle ... A posle toga ćemo podobnijc pisati i izložiti svoj konačni sud o njoj. I tako, dosta i o Ristori. Do viđenja, gospodo, do sledećeg puta. Do tada ću, može biti, još nešto u snu videti i tada ću ... No, do viđenja!

Ah, Bože, umalo ne zaboravih! Ja sam hteo đa ispričam svoj san o onom gracioznom siromaštvu. Na kraju feljtona, rekoh, ispričaću vam taj san. Ali, neću! Ostaviću i to za sledeći put. Bolje će biti sve zajedno. Kakva će priča biti — to ne znam, ali ta zgoda je, uveravam vas — vrlo interesantna.

PREDGOVOR ZA KNJIGU »TAMNOVANJE I NEOBIČNO BEKSTVO

ZAKA KAZANOVE IZ VENECIJANSKE OLOVNE TAMNICE«. EPIZODA IZ NJEGOVIH MEMOARA

Knjiga Žaka Kazanove, Memoires de Jacques Casanova de Seingalt, apsolutno je nepoznata čitaocima na mskom jeziku. Međutim, Francuzi cene Kazanovu kao pisca više nego Lesaža. On sjajno, veoma slikovito prikazuje likove i karaktere, ljudi i događaje svoga vremena koji su mu bili poznati, njegova je priča veoma jasna, jednostavna i zanimljiva! Podrobnija analiza Kazanovinih spisa odvela bi nas daleko. Nije dovoljno o ovoj knjizi reći samo nekoliko reči. Ali, za veći članak posvećen toj knjizi mi sada nemamo mesta u našem časopisu. Ali, u nameri da čitaocu skrenemo pažnju na tu značajnu knjigu odabraćemo samo jednu epizodu: »Tamnovanje i neobično bekstvo Žaka Kazanove iz venecijanske tamnice«. Taj dco je on štampao kao posebnu knjigu, a zatim je to ušlo u njegove memoare. Dodajmo da ovaj odlomak ne daje tačnu predstavu o čitavoj knjizi, u njemu je karakter Kazanove prikazan jednostrano, istina — gledano s one najbolje strane. Kazanova je jedna od najzanimljivijih ličnosti svoga veka. Kazanova predstavlja tadašnjeg čoveka određenog staleža sa svim ondanjim gledištima, sklonostima, verovanjima, idealima, pojmovima o moralu, sa svim onim originalnim glcdanjcm na život koje se tako jako razlikuje od načina gledanja koji je svojstven ljudima našeg devetnaestog veka. Mi smo, barem, uvereni da ćemo čitaocima ponuditi zanimljivo štivo. Dodajmo još da je Kazanovino bekstvo iz venecijanske Olovne tamnice izazvalo onda čitavu buku u Evropi i obezbedilo mu jc izuzetno veliku popularnost. Nije bilo lako pobeći iz takve tamnice. To je priča o tome kako ljudska volja može da savlada i nepremostive prepreke. Istina, ova priča u ovakvim odlomcima gubi dosta u snazi i zanimljivosti. Nemoguće je prevesti čitavu knjigu. Ona je poznata po nekim ekscentričnim stvarima čije podrobnije izlaganje današnji moral s pravom odbacuje. Samo jedna epizoda u čitavoj knjizi ne pati od takve ekscentričnosti. Tu epizodu mi sada nudimo našim čitaocima.

PREDGOVOR ZA »TRI PRIPOVETKE EDGARA POA«

Dve ili tri priče Edgara Poa su već prevedene na ruski jezik i objavljene u našim

časopisima. Mi nudimo čitaocima još tri priče. Pred nama je izuzetno čudan pisac — upravo tako, čudan. i veoma talentovan. Njcgova dela se ne mogu svrstati u fantastiku; ako kod njega ima fantastike to je samo spoljašnja odlika. Kod njega, na primer, oživljava egipatska mumija pod dejstvom galvanske struje — mumija koja je ležala pet hiljada godina u piramidi. Kod njega davno mrtvi ljudi pod uticajem galvanske struje pričaju o svojim preživljavanjima i tako dalje. Ali, to još uvek nije fantastika kao posebna književna vrsta. Edgar Po jednostavno dopušta mogućnost natprirodnih događaja (on dokazuje, uostalom, da je to moguće i to čini neobično vešto), ali što se svega ostalog tiče on ostaje veran stvarnosti. Na primer, kod Hofmana fantastika je sasvim drugačija. On preko likova prikazuje moći prirode: on u svoje priče uvodi veštice, duhove a ponekad svoj ideal traži izvan zemaljskog, u nekom neobičnom svetu; za njega je taj svet neka vrsta boljeg sveta i reklo bi se da on veruje u postojanje tog tajanstvenog i čudesnog sveta ... Edgara Poa možemo nazvati pre ćudljivim nego fantastičnim piscem. I kakva je samo ta ćudljivost, koliko smelosti ima u njoj! On skoro uvek uzima neke posebne događaje iz stvarnosti, stavlja svoga junaka u posebne spoIjašnje i psihološke okolnosti i snagom izuzetne pronicljivosti. istinito, verno priča o duševnim preživljavanjima svojih junaka! Osim toga, postoji kod Edgara Poa još jedna crta koja ga posebno izdvaja od drugih pisaca i koja čini njegovu originalnost: to je snaga njegove uobrazilje. On ne samo što prevazilazi svojom maštom druge pisce nego u njegovoj moći uobrazilje ima osobenosti koje nismo sretali ni kod jednog drugog pisca; postoji kod njega jedna crta koja je samo njegova: to je snaga detalja. Pokušajte, na primer, da sami zamislite nešto što nije sasvim obično ili nešto što se ne sreće u stvarnosti; slika koju ćete dobiti pred sobom sadržaće samo manje-više opšte crte, ili svešće se samo na neku odliku, na neki detalj. Ali u pričama Edgara Poa vi vidite jasno sve detalje prikazanog lika ili slike, da najzad poverujete da toga u stvarnosti može biti, iako se takve stvari skoro nikada ne događaju na svetu. Na primer, u jednoj njegovoj priči opisano je putovanje na Mesec — opis je detaljan, on ga prikazuje iz časa u čas i gotovo vas ubeđuje da se nešto slično doista moglo dogoditi. Isto tako, on je opisao u jednim američkim novinama let na balonu koji je prešao preko okeana, iz Evrope u Ameriku. Taj opis je bio tako vešt, u njemu je bilo toliko neočekivanih i slučajnih detalja, on je toliko ličio na stvarnost da su u takvo putovanje poverovali mnogi, razume se, na trenutak; kasnije se pokazalo da takvog putovanja uopšte nije bilo i da je opis Edgara Poa — novinarska patka. Takvu moć uobrazilje, ili tačnije dočaravanja, imamo i u priči o izgubljenom pismu, o ubistvu koje je u Parizu počinio orangutan, kao i u priči o pronađenom blagu, kao i u drugim pričama.

Njega upoređuju sa Hofmanom. Mi smo već rekli da to nije tačno. Osim toga, Hofman je kao pesnik neuporedivo iznad Edgara Poa. Kod Hofmana postoji ideal koji, istina, nije uvek jasno određen, ali u tom idealu ima stvarne čistote i stvarne lepote, u njemu je oličena istina koja je svojstvena čoveku. To se najbolje vidi u njegovim pričama koje nisu fantastične, kao što su, na primer, »Majstor Martin«, ili ona raskošna, prekrasna povest — »Salvator Rosa«. Da i ne govorimo o njegovom najboljem delu »Mačak Mur«. Kakav pravi humor, kakva moć stvarnosti, kakva oličena zloba — tipovi, portreti i pored toga još — kakva žudnja za lepotom i uzvišenim idealima! Kod Poa ima fantastičnog ali ono je nekako materijalizovano — ako je dozvoljeno da se i tako izrazimo. Vidi se čak i u najfantastičnijim svojim delima da je on pravi Amerikanac. Da bismo upoznali čitaoca sa tim ćudljivim talentom nudimo mu sada tri njegove kratke priče.

BELEŠKA UZ ČLANAK »PROCES LASNERA«

Mislimo da ćemo ugoditi čitaocima ako s vremena na vreme budemo pisali u svom glasilu o nekim krivičnim procesima, Te su stvari zanimljivije od raznoraznih romana, jer one osvetljavaju one mračne strane čovekove duše koje umetnost nerado dotiče — a ako ih se i dotakne to je onako u prolazu u vidu nekakvih epizoda; zbog toga nam se čini da će takvi tekstovi biti korisni ruskim čitaocima. Mi mislimo da bi pored teorijskih rasuđivanja kojih ima u našim časopisima, saznanja o praktičnoj primeni i očevidnim posledicama takvih teorija kakvih ima na Zapadu bila takođe veoma korisna našim čitaocima. Mi ćemo se opredeljivati za najzanimljivije procese. To garantujemo. U procesu o kome je reč radi se o jednoj fenomenalnoj, tajanstvenoj, strašnoj i veoma interesantnoj ličnosti. Niski instinkti i malodušnost u nevolji učinili su od tog čoveka zločinca, a on se ne usuđuje da sebe predstavi kao žrtvu svoga doba. I sve to sa neizmernom taštinom. To je tip taštine dovedene do vrhunca. Proces je vođen odlučno i besprekorno i prikazan je tačno kao dagerotipom sa svim detaljima anatomskih krokija ...

DODATNA BELEŠKA UZ ČLANAK N. N. STRAHOVA »NESTO O ŠILERU«

Uopšte, mnogi pesnici i romansijeri Zapada pojavljuju se na sudu naše kritike u nekoj nejasnoj svetlosti. Da ne govorimo o Sileru, setimo se, na primer, Balzaka, Viktora Igoa, Frederika Suljea, Ežena Sija i mnogih drugih koje je naša kritika, još od četrdesetih godina, tretirala nekako s visine. Dobrim delom za to bio je kriv Bjelinski. Ovi pisci nisu bili po meri našoj odveć realističkoj kritici toga vremena. Ako je sam Bajron izmakao jednoj takvoj strogoj presudi on za to ima da zahvali, prvo, Puškinu, a drugo, snazi protesta koji je izbijao iz svakog njegovog stiha. Inače i njega bi raskrinkali. I on se nikako nije uklapao u ona merila.

Sve je to izuzetno zanimljivo i aktuelno. Mi se nadamo da ćemo uskoro objaviti duži članak pod naslovom: »Pesnici i romansijeri Zapada pred sudom naše kritike«.

OBRASCI ISKRENOSTI

Zamislite da se negde, nekada u nekom društvu dogodilo ovako nešto:

Okupilo se u jednoj kući nekoliko ljudi. To su bili Ijudi akcije i poveo se odmah razgovor o savremenim problemima. Povela se reč o humanosti i o tome šta se pod tim podrazumcva. Jedan govornik je izrazio neka svoja shvatanja koja su bila veorna originalna. Njemu su se odlučno usprotivili. Ali od svih slušalaca koji su pratili izlaganje gospodina sa najoriginalnijim shvatanjem, najzanimljiviji je bio jedan koji je sedeo podalje i jednako ćutao, ali kome se na licu videlo da s nestrpljenjem očekuje da na njega dođe red — da i on istupi sa svojim govorom. Najzad, dok je gospodin sa originalnim shvatanjem upravo izlagao jednu svoju najoriginalniju primedbu, onaj pažljivi slušalac je odjednom ustao sa svoga mesta, prišao je brzo onom gospodinu koji je govorio i činilo se hteo je nešto da mu kaže, ali, pre nego što jc rekao nešto, zamahnuo je i opalio je onome gospodinu šamar koji je snažno odjeknuo. Nastala je gužva.

— Šta vam bi! — zavapi ošamareni, obraćajući se ovom nasilniku i gledajući ga sasvim izbezumljeno. Ta izbezumljenost je bila tako snažna da je na trenutak potisnula osećanje gneva i žeđ za osvetom; ta izbezumljenost ga je skamenila.

— Dozvolite da primetim da je vaše shvatanje humanosti potpuno pogrešno ... — poče onaj što je opalio šamar veoma strasno prepuštajući se žaru spora i izgleda i ne primećujući da je čoveku opalio šamar.

— Šta vam je! Urazumite se! — povikaše sa svih strana.

— To je ludak! — dovikivali su drugi.

— Zar je sada važna humanost? Priberite se! — povika i uvređeni.

— Ah! Vi mislite na šamar! — sasvim mirno reče onaj kome su bili upućeni svi ti povici. — Molim vas, ne obraćajte pažnju na to. Priznajem, zaneo sam se. Ja imam, pravo da vam kažem, tako neku lošu naviku: vi ste me razljutili i meni se taj šamar sasvim neočekivano oteo. No, pređimo na stvar: ja upravo hoću da primetim da humanost u onom značenju u kome je vi shvatate ne može biti... i tako u tom smislu.

Šta kažete za postupak ovog gospodina? Da li je to nešto nemoguće? A ako je moguće —da li je to ekstravagantno?

Međutim, potpuno ista stvar se dogodila i u našoj književnosti kada je saradnik »Veka« bio uvredio g-đu Tolmačevu. Reč je o izvinjenjima i pravdanjima koje je ponudila redakcija »Veka« i njen saradnik g-đi Tolmačevoj i čitalačkoj publici. Ta objašnjenja sasvim liče na onog gospodina koga smo gore pomenuli — na ono njegovo držanje posle šamara koji je opalio čoveku. Porazmislite sami i prosudite.

Vi već znate početak i tog događaja iz članka koji je objavljen u našem časopisu pod naslovom »Jedan postupak i neka mišljenja g-dina Kamena-Vinogorova«. G-din Mihajlov je protestovao protiv Kamena-Vinogorova u »Sankt-Petrogradskim zvaničnim novinama«. I Kamen-Vinogorov i redakcija »Veka« su odgovarali g-dinu Mihajlovu u desetom broju svoga časopisa. Evo odgovora redakcije »Veka« u celini, od reči do reči bez ikakvih skraćivanja.

POVODOM ČLANKA MIHAJLOVA

1.

Objašnjenje redakcije »Veka«

»U 51-om broju »Sankt« peterburških sl. novina« pojavio se članak uperen protiv našeg časopisa iz pera g-dina Mihajlova. Clanak je upućen radi objavljivanja u »Veku« (vidi napomenu redakcije u »Veku« br. 9, strana 328-sma) i pisan je povodom humorističkih primedbi Kamena-Vinogorova...«.

Ta gospoda onu krajnje uvredljivu belešku Kamena-Vinogorova nazivaju humorom i to čine sasvim ozbiljno! Imajte na umu da se u redakciji nalaze veoma ozbiljni Ijudi.

» ... povodom humorističke beleške Kamena-Vinogorova o čitanju »Egipatskih noći« od strane g-đe Tolmačeve na književnoj večeri u Permu (vidi br. 8. »Veka« — »Ruska čudesa«), g-din Mihajlov je žučno protestovao protiv smicalica Kamena-Vinogorova uperenih protiv žene »koja nije dala nikakvih povoda za to« i protiv njegovih podsmevanja postupcima žene (to jest, javnog čitanja »Egipatskih noći«) koja je »nakon toga smelo izjavila — po rečima g-dina Mihajlova — svoju neobzirnost kada su u pitanju loše predrasude«. »Čovek može da se ne složi sa mišljenjima — kaže g-din Mihajlov — koja je izrazila g-đa Tolmačeva, čovek može da smatra da je to smešno, glupo, može da misli da je javno čitanje »Egipatskih noći« Puškina nešto apsurdno i sve je to na nesreću (podvukla redakcija »Veka) moguće u naše vreme. Ali, naravno, nema čoveka kome kuca živo srce u grudima i kome su poznate okolnosti u kojima živi današnja žena koji bi se tako lako odlučio da javno uvredi ženu i da je izloži podsmehu glupaka i neznalica«. Zatim, g-din Mihajlov optužuje Kamena-Vinogorova da je unakazio smisao feljtona u »Sankt-Peterburškim zvan. novinama« (posvećenog književnoj večeri u Permu) povodom kojega je i napisana pomenuta humoristička beleška, i zamera redakciji »Veka« što dopušta da se članci Kamena-Vinogorova pojavljuju na njegovim stranicama«.

Lep člančić!

»Mi smo izložili sadržinu članka g-dina Mihajlova; njegovo objavljivanje na stranicama »S.-Peterburških zvan. novina« oslobađa obaveze redakciju »Veka« da mu obezbedi mesto na svojim stranicama...«.

Ali, ne sasvim: pretplatnik »Veka«, može biti, ne prima »S.-Peterburške zvan. novine«, pa, prema tome, njemu odgovor g-dina Mihajlova u celini, neće biti poznat. To treba isterati na čistac. Uostalom, nastavljamo sa našim navodima —

redakcija »Veka« je imala i drugi razlog:

» ... na stranicama svoga časopisa utoliko pre što po svom tonu i po svom literamom obliku taj članak ne odgovara karakteru onoga što se uglavnom sreće na stranicama našeg časopisa«.

Ovo je značajno. Pravo govoreći, članak Vinogorova koji je objavljen na stranicama našeg časopisa, po svom tonu i po svojim literarnim formama (naročito po tonu) više odgovara karakteru napisa koji se uglavnom sreću u vašem časopisu!?

»U belešci koja je objavljena u desetom broju redakcija »Veka« je već objavila svoje iskreno izvinjenje zbog toga što se nekoliko nesmotrenih izraza potkralo u humorističkom napisu Kamena-Vinogorova; redakcija »S.-Peterburških zvan. novina« koja je objavila članak g-dina Mihajlova pod bombastim naslovom »Ružan postupak »Veka« (podvukla redakcija »Veka«) bila je dužna da svoje čitaoce obavesti o tom postupku »Veka« koji je tamo spomenut. Takav propust od strane redakcije »S.-Peterburških zvan. novina« je nama, uostalom, sasvim jasan i on je u skladu sa običajima koji vladaju u ređakcijama nekih listova koji su svoju aktivnost posvetili isključivo pronalaženju onog što je ružno u postupcima drugih redakcija. Pa ipak, mi smatramo da posle pomenute naše beleške i mišljenja kako publike tako i književnih krugova, sada ne može više biti ni senke sumnje u gledišta redakcije »Veka« povodom nekih izraza Kamena-Vinogorova (povodom javnog čitanja g-đe Tolmačeve) na koje se bio okomio g-din Mihajlov; zbog toga mi mislimo da je s naše strane bilo učinjeno sve što se moglo, u granicama književnih običaja i pravila pristojnosti, učiniti«.

Potpuno ista priča kao ona o šamaru! Ali, prekinimo na trenutak to navođenje i navedimo onu belešku redakcije »Veka« u kojoj se redakcija, po sopstvenim rečima, najiskrenije izvinila zbog dozvoljavanja nesmotrenih izraza i tako dalje — i zbog koje ona prekoreva »S.-Peterburške zvan. novine« koje su odbile da objave ovo izvinjenje na svojim stranicama. Evo te beleške:

»Napomena redakcije. Ovaj broj »Veka« je bio već odštampan kada smo primili pismo od g-dina Mihajlova povodom humorističke beleške o g-đi Tolmačevoj koju smo bili objavili u poslednjem broju našeg časopisa (vidi rubriku — »Ruska čudesa«). Nismo u mogućnosti da objavimo ovo pismo u celini ili u odlomcima (i da sačuvamo njegovu suštinu) i redakcija »Veka« obaveštava da će što se tiče smisla sadriaja pisma g-dina Mihajlova obavezno dati svoje

objašnjenje i to bez mnogo odlaganja, ali što se tiče nesmotrenih izraza koji su se potkrali u članku g-dina Vinogorova, redakcija je i pre pisma g-dina Mihajlova, sama preduzela sve mere i upotrebila sva raspoloživa sredstva, da se objavi izjava najiskrenijeg izvinjenja lično g-đi Tolmačevoj«. (Sve podvukla sama redakcija »Veka«).

Ne, gospodo, nije tako. Tu nije dovoljno reći: izvinite, zaneo sam se — kao što je rekao onaj gospodin što je opalio šamar drugom gospodinu — nije dovoljno samo reći da su preduzete sve mere i upotrebljena sva raspoloživa sredstva kako bi se ponudilo najiskrenije izvinjenje. Ne, gospodo, nema tu iskrenosti. Kakva je to iskrenost ako vi za članak Vinogorova kažete da je humoristički a za njegove izraze kažete samo da su nesmotreni, pa još dodajete i ono: izrazi su se potkrali. Ta čitav se članak sastoji od tih izraza koji su se potkrali. Humoristički članak! To je po vama, humor! To su po vama nesmotreni izrazi! Ispod takvih izraza se ne bi potpisao ni mužik iz Komarina, pa, ne samo on nego bi se stideo da to potpiše čak i sam g-din Askočenski. Je li moguće da, vi, pametni ljudi, to ne primećujete! Ne, tu upravo nedostaje iskrenosti. Vama je bilo potrebno iz nekih razloga da svojom redakcijskom izjavom pokrijete Vinogorova — i vi ste to učinili, a može biti i sami osuđujete taj članak. Vi kažete: »Mi smo se izvinili i šta ćete više?« Ali, mi vam opet kažemo, tu nije dovoljno reći izvinite — kao što je učinio onaj gospodin koji je opalio šamar drugom gospodinu. Izvinjenje takve vrste nije zadovoljština, to povećava uvređenost. Istina, prema običajima zapadnjačkog plemićkog point d'honneur-a postojalo je pravilo — ako plemić koji je drugom plemiću udario šamar pristane da se izvini i ako samo kaže J'en suis fache uvređeni je to mogao da smatra kao dato zadovoljenje. Ali, može li se to viteško pravilo primeniti u ovom našem veku? Posebno kada su u celu stvar umešani takvi vitezovi kakav je Vinogorov. A, evo, vi skoro insistirate na tome; vi ste klimnuli glavom, rekli ste da vam je žao što su se u humorističkom članku potkrali nesmotreni izrazi i mislite da je to dovoljno.

Uzgred, g-din Vinogorov u svom odgovoru g-dinu Mihajlovu pominje viteštvo i prebacuje g-dinu Mihajlovu da ne poznaje pravila viteškog ponašanja! Nema šta, pravi poznavalac viteštva! I redakcija »Veka« je dopustila da Vinogorov odgovori na stranicama svoga časopisa! Zar je tako trebalo postupiti sa Vinogorovim?

Ali, čujmo šta dalje u svom objašnjenju kaže redakcija »Veka«:

»Mi stavljamo na prvo mesto moralnu samokontrolu književnosti...«.

Šta kažete! Moralna samokontrola posle onakvog članka Vinogorova! Posle onog vašeg javnog priznanja u štampi da je on svojim humorističkim člankom i nesmotrenim izrazima izneo gadne klevete!

» ... i priznajemo književnosti moralno pravo da se bori protiv svih narušavanja pravila književne pristojnosti...«.

Lepa pristojnost!

» ... mi smatramo da je u pomenutom slučaju ovih nekoliko redaka objašnjenja od strane redakcije »Veka« u tom smislu nešto kudikamo važnije nego što su mnogobrojni protesti na stranicama raznih drugih časopisa, ma kakvi bili i ma kako vešto izbrani — kao što je to u članku g-dina Mihajlova učinjeno — oštriji izrazi i ljutite fraze negodovanja«.

Šta kažete! Zbog čega to i na osnovu čega je tih nekoliko redaka od strane redakcije »Veka« nešto mnogo korisnije od protesta svih drugih časopisa? Šta o sebi misli ta redakcija »Veka« koja toliko ceni nekoliko svojih reči — ta redakcija koja izražava žaljenje zbog izraza koji su se potkrali i koja se zbog toga izvinjava g-đi Tolmačevoj dok u isto vreme pravda Vinogorova (upravo time što njegove izraze naziva samo nesmotrenima i dopušta mu da objavi odgovor u svom glasilu) — pa i više od toga: redakcija čak ustaje u odbranu Vinogorova što ćemo videti niže. I posle svega toga, ta redakcija svojih nekoliko reči, upućenih g-đi Tolmačevoj kao izvinjenje i u takvoj formi i pod takvim okolnostima, smatra kao potouno zadovoljenje i g-đi Tolmačevoj i publici, ona smatra da je to bolje i više nego što bi mogli učiniti svi drugi časopisi! Kakva komična oholost!

»Prelazeći potom (nastavlja redakcija »Veka«) na suštinu humorističke beleške Kamena-Vinogorova koja se odnosi na javno čitanje u Permu »Egipatskih noći«, redakcija »Veka« izražava svoje odlučno neslaganje sa gledištem koje je u vezi s tim izneo g-din Mihajlov u svom članku; redakcija se ne slaže sa njegovim mišljenjima o hrabrosti žene koja se takvim nastupom uzdiže iznad neprosvećene gomile, ne slaže sa njegovim stavom da su nesrećni (podvukla redakcija »Veka«) oni koji nemaju razumevanja za ovakvu vrstu ženske hrabrosti — redakcija, dalje, ne misli da je šalama na račun svega ovoga ruskim ženama u celini naneta uvreda ...«.

Svako ima pravo da se ne složi. Nikome se ne može osporiti pravo na svoje

mišljenje, ali sa samim tim mišljenjem čovek ne mora da se složi. Tu nema šta da se prigovori. Ali, nadalje slede izuzetno zanimljivi redovi; slede pokušaji da se opravda Vinogorov uz dokazivanje da on u svom članku zapravo uopšte ne napada g-đu Tolmačev već jedino napada permskog dopisnika »S.-Peterburških zvan. novina«.

»Mi apsolutno ne razumemo šta dobija ruska žena i u čemu se popravlja njen društveni položaj takvim javnim čitanjem »Egipatskih noći« i smatramo da je takva izjava s naše strane u ovom trenutku sasvim dovoljna. U cilju otklanjanja svakog mogućeg nesporazuma ovde smo dužni da istaknemo da meta šale Kamena-Vinogorova uopšte nije bila g-đa Tolmačeva, njeni postupci i njene ideje izrazene za vreme javnog nastupa; meta šale bila je samo ona gospođa Tolmačeva koju je i kakvom ju je prikazao feljtonista u »S.-Peterburškim zvan. novinama« ili, tačnije rečeno, onaj ditiramb u korist čitanja »Egipatskih noći« pred ženama, dakle ne stvarna g-đa Tolmačeva, na koju redakcija »Veka«, a nema sumnje i sam humorista, nikada ne bi udarili. I članak samog g-dina Mihajlova bi mogao biti predmetom takve šale. Zatim, nužno pominjanje imena stvarne g-đe Tolmačeve u ovom slučaju spada u krivicu feljtonista »S.-Peterburških zvan. novina«, jer i sama g-đa Tolmačeva može biti u stvamosti nije saglasna sa neuspelim tumačima njenih ideja iznetih za vreme javnog čitanja«.

Kakvo opravdanje! Znači, želeli su da se opravdaju po svaku cenu. Kakvo nesigurno, žalosno pravdanje! I dete se ne bi tako pravdalo.

Za Boga miloga! Vi kažete da predmet vaše šale nije bila stvarna g-đa Tolmačeva nego ona kakvu nam je prikazao feljtonist »S.-Peterburških zvan. novina«. Prvo, odakle znate da ju je feljtonista prikazao drugačije nego što ona jeste u stvarnosti, odakle znate da su izvrnute njene reči i falsifikovana njena gledišta? A šta će biti ako je g-đa Tolmačeva doista takva kako ju je prikazao feljtonista i ako njene reči uopšte nisu pogrešno prenete? Hoćete li i tada biti u pravu kada je vređate i kada joj se podsmevate? Jer, vi se prikrivate i vređate samo pod pretpostavkom: kako se sme u takvim stvarima polaziti samo na osnovu pretpostavki? A ako su vaše pretpostavke netačne — da li su onda sve one uvrede iznete na račun g-đe Tolmačeve, kao stvarne osobe, u redu? A drugo, recimo da ste vi u pravu sa vašim pretpostavkama, recimo da g-đa Tolmačeva nije nikada tako govorila niti tako mislila i da se, na primer, dopisnik prevario. (Zar se malo takvih stvari događa! Jer, može biti nije uopšte bilo ničeg — ni takvih mišljenja, ni tog čitanja »Egipatskih noći« na javnom mestu, možda je taj

dopis u »St.-Peterburškim zvan. novinama« samo jedna novinarska patka iz provincije, možda je to slučaj ovoga puta jedan od onih nebrojenih slučajeva...!). I šta onda? Sve dok se u to ne uverite sigurno dužni ste da vodite računa da je ime koje je pomenuto u feljtonu »St.-Peterburških zvan. novina« stvarno ime neke žene, da ono označava izvesnu ličnost: na primer g-đu Tolmačev, ženu državnog savetnika iz grada Perma. Da li se sme ovakvim pogrdnim izrazima pominjati stvarno lice pod izgovorom da nije reč o stvarnom licu nego o onom koje je prikazao dopisnik? Samo dovođenje njene ličnosti u vezu sa onim šalama koje je sebi dozvolio vaš humorista je veoma delikatno i krajnje uvredljivo za pomenuto lice. Zar vama to nije jasno, gospodo, urednici? Zar vi ne primećujete koliko tu ima grubosti i uvrede? Vi objavljujete takve neumesnosti (po vama, to su šale) na osnovu toga što je dopisnik mogao da prenese, ovako ili onako, reči g-đe Tolmačeve!

Jel’ ugodno vama tako reći?

Zamislite da je neko o vama napisao i objavio neku pohvalnu reč; napisao, na primer, neugodno pa čak i sa podsmehom, a neko se drugi uhvati za taj slučaj pa počne da vaše ime i vašu ličnost vezuje za fakta i da vas prikazuje u takvom sramnom vidu. Stavio bi vas u takav grozan položaj, počeo bi da vam se ruga i da pljuje po vama, pripisivao bi vam što mu se prohte, izmišljao bi o vama šta mu na pamet padne i govorio bi, na primer — da su to samo šale, da to u stvarnosti nije tako, jer — kao da bi mogao i to reći — još to nije o vama dokazano. Kako biste se tada osećali? Kako je tek ženi? Ali da još jednom ponovimo — šta će biti ako je dopisnik sva mišljenja g-đe Tolmačeve preneo tačno? Kako će ona tada biti tek uvređena? I, najzad, dozvolite i ovo: vi tvrdite da se Vinogorov podsmevao ne stvarnoj g-đi Tolmačevoj nego ditirambima samoga dopisnika. Ali kakve veze ima dopisnik sa, na primer, ovakvim uvredama? (Navodimo iz članka Vinogorova.)

»Sada su članci Stujarta, Mila, Mihajlova i drugih potpuno nepotrebni jer stvar oslobođenja žena je krenula. Ruska dama, žena državnog savetnika, stala je pred publiku kao Kleopatra i obratila se sa svojim izazovom — »Kupiti po cenu života noć njenu« — i kako je to samo izgovorila ! Ne mogu opet da se uzdržim od onog ushićenog navoda iz pisma jednog đopisnika našeg vrlog političkog glasila: »Njene krupne oči su se palile, gasle povremeno ili sasvim zamirale ... (uh! kako je to moralo biti lepo!) njeno lice se neprestano menjalo, čas je bilo nežno i strasno, čas zapaljeno žudnjom, čas neumoljivo surovo, čas, opet, gordo i izazovno (oho!) po svom izgledu. Stih koji je usledio nakon Kleopatrinog

predloga je poznat stih: »I prezrivim pogledom pređe ona po svojim obožavaocima« — i taj stih je doista bio izgovoren sa izrazom prezrenja i pakosnog podsmeha; mlada žena je takvim pogledom doista obuhvatila ćutljivu gomilu i to je bilo tako da bi se sala — da su bili u nekoj pozorišnoj dvorani — potresla od aplauza«.

Ja nisam pozorišna dvorana, ali ja sam se potresao od aplauza pročitavši ove prekrasne redove. Ja nisam mogao da shvatim samo kakve veze imaju posetioci permske književne večeri koji su došli da čuju g-đu Tolmačevu sa Kleopatrinim obožavaocima, a neke veze je tu moralo hiti, jer zbog čega bi g-đa Tolmačeva gledala na njih »prezrivim i pakosnim podsmehom« pogledom. Ali, meni su neznane permske tajne i zbog toga je razumljivo što ja tu ništa nisam mogao da shvatim ...«.

I to vi nazivate šalom i humorom, gospodo, urednici? To je po vama humorista?

Sada ja pitam sve čitaoce: u kakvoj je vezi sve ovo što smo mi podvukli u ovom navodu iz teksta Vinogrova sa onim neveštim i nestvarnim opisom (pretpostavljajući da je to tako) g-đe Tolmačeve koji je dao dopisnik iz Perma? Tu se govori direktno i jasno o g-đi Tolmačevoj, to jest o stvarno postojećem licu i izričito se tvrdi da je »veze, verovatno bilo«. Ali, redakcija će verovatno reći: Vinogorov pretpostavlja da je veze bilo samo na osnovu onoga kako je g-đu Tolmačevu prikazao dopisnik, a stvama g-đa Tolmačeva nije takva, pa se, prema tome, one reči o »vezi« ne odnose na nju. Ali, prvo: koje su to reči i stavovi koje je nevešti dopisnik pripisao g-đi Tolmačevoj na osnovu kojih bi se moglo zaključiti da je tih »veza verovatno bilo«? Ne izvodi li se takav zaključak na osnovu onih reči — da je ona obuhvatila dvoranu pogledom »prezrenja i pakosnog podsmeha«? Doista, upravo od toga i polazi Vinogorov: »a neke veze je moralo biti tu jer zbog čega bi g-đa Tolmačeva gledala na njih »prezrivim i pakosnim...«. I tako, samo na osnovu toga! I tako, na osnovu jedne nepažnje od strane neke čitateljke, koja je želela bolje da shvati i koja se zanela čitanjem, zasnovati takvu strašnu optužbu i još tvrditi da je veze stvarno bilo, jer zbog čega bi... i tako dalje. A šta će biti ako dopisnik nije pogrešio nego je preneo tačno? I tako, na osnovu jednog gesta javno, u štampi optužiti ženu koja stvarno postoji i još nazvati je po imenu! Gospode Bože! Je li moguće da je to humor? Sme li se čak, kada dopisnik ne bi bio u pravu, dovoditi poznato ime u vezu sa ovakvim pretpostavkama, sme li se jedno ime dovoditi u vezu sa ovakvim optužbama? I najzad, jesmo li deca? Gde se tu, u toj frazi g-dina Vinogorova, kažc da nije reč o stvamo postojećoj osobi? Gde je tu makar aluzija da nije po

sredi g-đa Tolmačeva? G-din Vinogorov beži, skriva se i izjavljuje da on uopšte ne govori o g-đi Tolmačevoj. Pročitajte još jednom frazu: o kome je tu reč? Da li je dopisnik preneo tačno ili nije — o kome je tu reč? Nama mogu reći: stvarna g-đa Tolmačeva ne bi pogledala na dvoranu sa izrazom prezrenja i pakosnog podsmeha, a ako dopisnik tvrdi da je to ipak učinila onda to, prvo, znači da nije u pitanju stvarna g-đa Tolmačeva, a dmgo, ako je već tako pogledala dvoranu sa gledaocima onda je tu neke veze verovatno moralo biti.

To vam je logika redakcije »Veka«.

Ali odakle vi znate — ponavljamo opet — da stvarna g-đa Tolmačeva ne bi pogledala na dvoranu na onakav način i zbog čega na osnovu neke pretpostavke tako sigumo štitite Vinogorova, koji je smislio ovu paklenu klevetu? Drugo, na osnovu čega je verovatna neka veza — da nije zbog toga što su se slušaoci nalazili u dvorani?

Je li to humor? Zar vi to nazivate šalama?

To su za vas samo nesmotreni izrazi. Ali, vi tvrdite da ste se izvinili zbog tih nesmotrenih izraza. Lepo vam je to izvinjenje kada vi sami kažete da je sve to samo šala i da neminovno »pominjanje imena g-đe Tolmačeve pada u greh feljtonista »St.-Peterburških zvan. novina« ...«.

Sami kažete: može biti, prema tome, vi to ne znate pouzdano; ako stvarna g-đa Tolmačeva deli ideje tumača svojih javnih nastupa (utoliko pre što su njene reči koje je naveo dopisnik pametne i razložne — teško je poverovati da je to izmišljeno) da li vi u tom slučaju verujete da imate pravo da na njen račun gradite takve pretpostavke? I na kraju, zbog čega bi pominjanje imena g-đe Tolmačeve u šalama g-dina Vinogorova trebalo da bude u svoj svojoj težini greh i krivica feljtonista »St.-Pet. nov.«? Na osnovu čega? Po kojoj logici? Recimo da je dopisnik netačno prikazao, ali imate li vi pravo na osnovu toga da dozvolite da g-din Vinogorov onako govori o permskim tajnama? Sme li se dozvoliti objavljivanje one fraze: »Dole stidljivost, dole ženska smernost, dole pristojnost — vas na to poziva g-đa Tolmačeva i njen uvaženi pisac panegirika« — i tako dalje? Dakle, ne poziva g-đa Tolmačeva koju je pisac panegirika neistinito prikazao nego poziva g-đa Tolmačeva zajedno sa svojim piscem panegirika, prema tome, tu se govori o g-đi Tolmačevoj lično. Najzad, da li je Vinogorov u pravu kada predlaže g-đi Tolmačevoj da pročita jedan drugi stih iz Puškina.

»I nije meni do naslada strasnih...« da bi potom mogao da uzvikne:

»Pročitajte, pročitajte, g-đo Tolmačeva! U toku čitanja pašće vam na pamet još izazovniji gestovi (podvučeno u originalu), još provokativniji izrazi! Ako vam je toliko stalo do emencipacije onda idite do kraja! Zbog čega se zaustavljati na pola puta?«.

Kakva gadost! Ne izaziva li to indignaciju? I gde je tu, recite, u ime zdravog razuma, makar neka aluzija da to nije upućeno direktno g-đi Tolmačevoj i to stvarnoj g-đi Tolmačevoj a ne tamo nekoj nepostojećoj koju nam je dopisnik onako, navodno, prikazivao kao da nje nema u stvarnosti? Makar da ima jedne aluzije u tom smislu koja bi nam pomogla da vidimo da nije reč o stvarnoj g-đi Tolmačevoj! Makar da se u nečemu ogradio! Kako onda da mu posle ovakvih obraćanja i ovakvih saveta poverujemo kada pokušava da se brani:

— Ne — kao da hoće da nam kaže — to nisam ja, ne radi se o meni, to je dopisnik učinio, ja tu nisam kriv!

I za redakciju »Veka« ovakve uvrede nanete ženi su samo nesmotrenosti! Da li je pisac mesečar? Da nije pisao obuzet nastupom mesečarstva? Kako da poverujemo da je to samo nesmotrenost? Kakvo smešno pravdanje! Da su upotrebili makar neku drugu reč a ne ovu: nesmotrenost!

Pa nije ni to dosta nego redakcija »Veka« objavljuje na svojim stranicama odgovor samog g-dina Vinogorova — g-dinu Mihajlovu.

Šta sve nećete naći u tom odgovoru! Vinogorov kaže da je sa čuđenjem čitao o sebi u članku g-dina Mihajlova takve stvari kakve mu ni napamet nisu dolazile. (Da nije on u snu pisao svoj članak?). On dalje kaže da g-din Mihajlov »koji mene optužuje zbog cinizma i nepristojnosti sam zaboravlja pravila ponašanja i govori takvim tonom koji je razumljiv samo u stanju pomahnitalosti i moralnog rastrojstva, uopšte — u nenormalnom stanju«.

Šta kažete na to! G-din Vinogorov govori o pristojnosti i prebacuje g-dinu Mihajlovu to što ovaj govori nepriličnim tonom! Ta kakvim bi tonom trebalo da govori g-din Mihajlov? Šta kažete!

Ali, evo i dalje navoda iz »odgovora« g-dina Vinogorova g-dinu Mihajlovu:

»Doista, šta je mene navelo da napišem onu belešku? Naravno, to nije bila želja

da ocmim g-đu Tolmačevu, nemam ja, kako se izvoleo izraziti g-din Mihajlov, umesto srca grudvu prljavštine; ja kao i g-din Mihajlov nemam čast da poznajem g-đu Tolmačevu lično i, ako je g-din Mihajlov saznao za njeno ime prvi put iz članka »Veka«, ja sam to ime prvi put čuo posle članka u »St.-Peterburškim zvan. novinama«.

Kakva logika! Prema tome, g-din Vinogorov ne poznaje lično g-đu Tolmačevu i ima pravo da je vređa! Barem tako se sam pravda. Kada bi je lično poznavao tada bi g-đa Tolmačeva mogla njegov članak da primi kao uvredu, a pošto je za nju saznao iz dopisa »St.-Peterburških zvan. novina« on može da govori o »verovatnim vezama«, pa i o »izazovnim gestovima«! Zar je to važno što je lično ne poznaje? U »St.-Peterburškim novinama« je bilo jasno rečeno da g-đa Tolmačeva postoji i da je ona žena toga i toga koji živi u Permu. Zar to nije dovoIjno?

»Ja sam upotrebio to ime (kaže g-din Vinogorov) samo zbog toga jer je to ime bilo napisano en toutes lettres od strane dopisnika »St.-Peterburških zvan. novina«.. .«.

Da, ali kako ste ga upotrebili?

»Ja nisam izvrgavao ruglu ženu nego sam dozvolio sebi pravo da razmišljam o faktima koji su postali predmet javnih razgovora. Po mom najdubljem uverenju, ta činjenica — taj fakat — protivureči svim pojmovima o pravoj ženstvenosti; po mom dubokom uverenju izineđu one pedantne pruderie na koja se obara dopisnik »St.-Peterburških zvan. novina« i krajnje bezobzirnosti postoji izvesna razlika. To sam ja imao u vidu kada sam pisao svoj članak, pod čudnim utiskom onoga što sam pročitao u članku »St.-Peterburških zvan. novina«.

Vaša »najdublja uverenja« nas se u ovom slučaju nimalo ne tiču. Stvar je u tome kako ste vi izrazili ta vaša uverenja. Ako se ne slažete sa g-đom Tolmačevom to ne znači da imate prava da govorite o permskim tajnama i da iznosite svoje pretpostavke o nekakvim »izazovnim gestovima«. Uostalom, g-din Vinogorov to naziva: raspravljati o faktima. Ako on na ovakav način raspravlja, na kakav li se način ruga? Vidite, on nije izvrgavao ruglu ženu. Ta vi ste vašim tonom komarinskog mužika uvredili ne jednu ženu nego sve žene Rusije (koje stvarno postoje), vi ste pokazali da se o njima tako sme govoriti u štampi i još — da se posle svega mogu naći oni koji će sve to braniti.

I posle svega toga redakcija »Veka« se Ijuti zbog protesta!

»Ponavljam (nastavlja g-din Vinogojnv), ja nisam imao pred sobom g-đu Tolmačevu, preda mnom je bio dopisnik »St.-Peterburških zvan. novina« koji je opisivao kako je žena čitala na javnom skupu »Egipatske noći«, i opisivao je to na smešan i krajnje ciničan način«.

Da ne biste hteli da se smejete nad onim što je dopisnik napisao! A šta ste vi učinili sa g-đom Tolmačevom, iako ste po vašim rečima bili ubeđeni da je dopisnik preneo netačno?

»Da, na ciničan način — i ja pozivam sve da obrate pažnju na pomenuti članak i da pročitaju u njemu, na primer, ono mesto gde dopisnik opisuje manire g-đe Tolmačeve prilikom čitanja i da kasnije sami odluče — ko je od nas izvrgavao ruglu g-đu Tolmačevu: ja ili njen nepoznati apologeta ...«.

Ne, g-dine Vinogorov, poređenje nije moguće: nepoznati apologeta je izvrgavao ruglu može biti nesvesno, u svojoj naivnosti i u svom neznanju, a vi ste ne samo nju izvrgavali ruglu nego ste je i osramotili.

Uostalom, reči ću nekoliko reči i o tom apologeti g-đe Tolmačeve, utoliko pre jer se i redakcija »Veka« poziva na njega u nastojanju da opravda g-dina Vinogorova. To je bitna stvar u njihovim opravdavanjima.

Ja sam pročitao to mesto na koje nas u članku apologete upućuje g-din Vinogorov.

Zaista, teško je zamisliti nešto smešnije. To je neka nevina i progresom ushićena duša koja je mislila da će time ugoditi g-đi Tolmačevoj ili je . .. ili je, ponavljam, sve to sa dopisom iz Perma bilo smišljeno samo da bi se stvorio književni skandal. Neki šaljivčina se tu istakao. Žao nam je, no, najverovatnije je posredi naivni i nevini dopisnik. Za čuđenje je takođe i to što su »Spb. novine« objavile naivno takav dopis bez ikakve napomene i ograde. Ja tako mislim o dopisniku imajući na umu ono mesto gde on opisuje samo čitanje. Kada prenosi reči g-đe Tolmačeve on postupa pametno, te reči su neosporno tačne, tu nema ni najmanje nečeg skandaloznog i — teorijski uzeto te su reči apsolutno istinite.

Ali, sme li se polaziti od samog čitanja i od tih reči (bez obzira što se sa tim saglašava redakcija »Veka« i sa g-dinom Vinogorovom) i zasnivati na tome optužba protiv g-đe Tolmačeve? Recimo da u komičnom opisu dolazi do izražaja

i istina. Pretpostavimo, takođe, da je g-đa Tolmačeva čitala »Egipatske noći« doista sa oduševljenjem. Sme li se ipak pretpostaviti na osnovu toga što je neka žena sa oduševljenjem pročitala jedno od najlepših dela ruske književnosti da postoje nekakve permske tajne i da tu postoje neke verovatne veze? Na osnovu čega je on to zaključio? Na osnovu izraza na licu koje lično nije video nego je o tome čitao kod dopisnika u novinama! Ali, on nije, tako vele, pisao o stvarnoj g-đi Tolmačevoj, on je samo primeravao njoj onaj lik koji je našao u dopisu držeći se toga da je ta žena obuhvatila dvoranu svojim pogledom punim oduševljenja — on je na licu video to oduševljenje.

A ako je g-đa Tolmačeva — što je sasvim verovatno — zaista bila oduševljena čitanjem (a ja u tome ne vidim ništa loše; loše je postupio samo dopisnik u svom dopisu) — šta onda? Da li tada vaša primeravanja i vaše pretpostavke o verovatnim vezama padaju direktno na račun g-đe Tolmačeve? A redakcija »Veka« se pravda i pravda i g-dina Vinogorova koji je direktno g-đi Tolmačevoj uputio one svoje pretpostavke o mogućim izazovnim gestovima! Da li se redakcija stidi svega ovoga?

Što se tiče mišljenja same g-đe Tolmačeve i njenih »ličnih« postupaka mi dozvoljavamo sebi da naglasimo samo ovo:

Mi se potpuno slažemo sa njenim rečima kako su navedene u članku dopisnika, mislimo ipak da je g-đa Tolmačeva postupila strasno i njen postupak nije bio pravovremen. Čitati takvo umetničko delo kakve su Puškinove »Egipatske noći« naglas i na javnom mestu to, naravno, nije sramota, kao što nije sramota da se posetioci raznih uzrasta i oba pola zaustavljaju ushićeno u dvorani pred Venerom de Mediči za vreme neke izložbe. U društvu postoje mnoge predrasude: pred očima publike pojavljuju se obnažene statue, mogu se i »Egipatske noći« čitati javno — njih je u ovom slučaju čitala osoba koja je improvizovala Puškina. Svi će se pobuniti protiv takve žene. Žene kod nas još uvek nemaju takva prava. Ja ne kažem da žene ne treba da imaju takvih prava, ja sam u dnu duše najveći pobornik takvih prava. Ja samo tvrdim da takva prava za sada kod nas ne postoje i uvek će se naći neki Vinogorov koji će se prvi baciti kamenom. Tu idealnu slobodu u korišćenju svojih prava žene kod nas za sada nemaju. Takva prava će biti ustanovljena kada se društvo bude razvilo, tada će i žene moći nekažnjivo da se dive umetničkim delima na javnom mestu, tada će se i one predavati uzbuđenjima na javnom mestu u toku javnih čitanja pred publikom — niko tada neće obavezno nalaziti da tu ima automatski prisutnih niskih i putenih želja, niko tada neće ženu sumnjičiti za nešto loše kada se oduševljava umetničkim delima

— niko tada neće moći da kaže da su tu posredi nekakve permske tajne. Doista, ako je žena čista i neporočna može li ona osećati niske želje prilikom čitanja, pa ma to bile i »Egipatske noći«? I neka da Bog da što pre nastupi taj zlatni vek kada će se moralne norme ukoreniti i kada će ljudi više verovati jedno drugom, kada više neće sumnjičiti jedni druge zbog postojanja niskih putenih žeIja. U jednom neporočnom srcu i Venera de Mediči će ostaviti divne tragove i ushićene utiske. Čovek mora da bude moralno čist da bi na božansku lepotu gledao jasno i bez zbunjivanja. Bogu hvala, ima već dosta takvih ljudi. Ali, ima mnogo i ovakve gospođe kakav je ovai g-din Vinogorov — čitati pred takvima »Egipatske noći« znači izlagati se javno batinama. Moraju se uvažavati i mišljenja starih mamica. Šta se može — one na sve gledaju svojim očima i boje se za svoje kćeri. Stvarno, kada je u pitanju dečački uzrast takvo čitanje može biti čak i opasno. U takvom dobu čovek nije još uvek formiran ni fizički ni moralno i tada i Venera de Mediči može da izazove utisak koji ne liči na utisak posle gledanja umetničkog dela. I zbog toga, stvamo, kada je u pitanju dečački uzrast treba malo sačekati; treba imati razumevanja za to. U takvim slučajevima su mamice delimice u pravu, ali — samo u takvim slučajevima. Što se tiče drugih slučajeva tu ni mamice ni tatice nećeš ubediti, oni imaju svoja shvatanja šta treba a šta ne treba čitati na javnim mestima. Zbog čega ići silom protiv njih; to nije potrebno jer svaka propaganda treba da se služi sredstvima dobrote, nežnosti, ljubavi, razumevanja — ona mora ponekad da se služi čak i predrasudama.

To je sve što ja imam smelosti da tvrdim kada je u pitanju to čitanje g-đe Tolmačeve. Nadam se da kod mene nije bilo permskih tajni i aluzija o »izazovnim gestovima«. Za sve postoji određena reč i odgovarajući manir. Samo gospoda Vinogorovi to ne mogu da shvate. Ali, oni su komičari.

Uostalom, g-din Vinogorov se izvinjava i zamislite, šta piše:

»Braneći čvrsto svoja uverenja ja držim da je tvrdoglavost najpogubnija ljudska mana i uvek sam spreman da priznam svoju krivicu«.

Koju krivicu g-dine Vinogorov?

»Tako činim i sada: ja priznajem i iskreno se izvinjavam zbog toga što sam obarajući se na princip, na jednu činjenicu, sasvim nehotice i pod uticajem zanimljivog na svoj način članka u »Spb. novinama« iz pera njegovog dopisnika, upotrebio nekoliko izraza koji s pravom mogu da deluju kao veoma uvredljivi za

ženu«.

Šta je to? Vi priznajete da ste upotrebili izraze koju mogu biti uvredljivi za ženu, prema tome — vi priznajete da ste uvredili ženu, zar ne? Pa to vam je rekao i g-din Mihajlov: zbog čega ste se ljutili na njega i zabranjivali mu da govori? Da! Vi kažete da ste je uvredili nehotice! Nikako ne mogu da shvatim kako se može nehotice, nesvesno pisati članak; da niste pisali u nastupu mesečarstva? Da... bili ste pod utiskom; u tom slučaju vaše izvinjenje liči na ono izvinjenje onog siledžije — »dentiste« — o kome sam na početku govorio:

— Ah! Vi mislite na šamar! Molim vas, ne obraćajte pažnje na to. Priznajem, zaneo sam se, a imam i neku tako lošu naviku, vi ste me naljutili i meni se taj šamar neočekivano oteo.

Ali, ljude koji tako lako šamaraju zbog toga kažnjavaju da im se neočekivano nešto slično drugi put ne bi dogodilo. A vas pravda sama redakcija »Veka«.

»Ja tako visoko cenim dostojanstvo žene (izvlači se dalje g-din Vinogorov), ja njena prava poštujem kao svetinju (vidi humoriste!) da je tih nekoliko mojih izraza koji su mi se oteli sasvim nehotice (!) i bez ikakve zle namere — uticalo na mene mnogo neprijatnije nego na bilo koga drugog«.

Ah! Tu već mnogo preteraste! Opet ste se zaneli g-dine, Vinogorov. Da nije opet i to nehotice?

»Takvo otvoreno priznanje pred licem čitavoga društva opraće s mene, nadam se, onaj sramni prekor da sam uvredio ženu sa predumišljajem ...«.

Teško da će moći! Reći će vam samo da se izvlačite, brišete a dalje ... Teško da ćete se izvući!

I najzad, završavajući svoja objašnjenja Vinogorov kaže na jednom drugom mestu, nekoliko redaka iza onoga:

»Ja nisam izmenio smisao ni jedne reči g-đe Tolmačeve, ja sam bukvalno preštampao izraze za koje mi se učinilo da su neumesni u ustima žene i smejao sam se nad činjenicom koju je javno razglasio dopisnik »St.-Peterburških zvan. novina« — ja sa svoje strane nisam dodao ni jednu reč koja bi mogla da izmeni smisao takve činjenice. Kleveta je samo izvrtanje činjenica i izmišljanje laži — rasuđivanje o ovom ili o onom nikako ne može biti smatrano za klevetu«.

Ovo već prelazi svaku meru. Znači »permske tajne«, »verovatne veze« i sve ostalo nisu bili po vašem mišljenju izvrtanje činjenica, to nije bilo nikakvo dodavanje, to nije smišljeno prikazivanje te činjenice u najodvratnijem vidu? Po vama to je bilo samo rasuđivanje! Kakvo čudno shvatanje! I je li moguće da redakcija »Veka« može da pravda Vinogorova? Ne mogu da verujem. Tu je u pitanju nešto drugo. Tu nema iskrenosti.

Uzgred: kada je Tartif primetivši da Dorina ima obnažen vrat rekao — »Pokrite se, to može da izazove grešne pomisli« — Dorina mu je kazala — Ah! Kada biste vi skinuli sve sa sebe ne biste kod mene razbudili ni jedne grešne pomisli«.

Ovaj veseli odgovor mi preporučujemo pažnji g-dina Vinogorova.

»ZVIŽDUK« I »RUSKI VESNIK«

Upravo sam govorio o iskrenosti. Ja sam potpuno uveren da je članak u prvom ovogodišnjem broju »Ruskog vesnika«: »Nekoliko reči umesto aktuelne hronike« — sasvim iskren; pa ipak on je na mene ostavio neobično čudan utisak; ima u njemu nervoze, ima nečeg čudnog što je, naravno, posledica plemenitog negodovanja, ali — to je u isto vreme nešto što celoj stvari može da nanese štete. Kažu da su nagli izlivi strasti nešto pogubno: to se može svuda pročitati. Evo u čemu je stvar: u tom članku »Ruski vesnik« obaveštava svoje čitaoce (kojih ima mnogo i neka da Bog da ih stekne i više, jer »Ruski vesnik« vredi čitati) da će od početka ove godine doći do izmena u načinu uređivanja: njegova rubrika »Aktuelna hronika« zadržaće kao i do sada uglavnom politički karakter, ali će se pretvoriti u poseban dodatak koji će biti neodvojiv od »Ruskog vesnika«; umesto te rubrike od ove godine će se uvesti rubrika kritike. To je, po mom mišljenju, vrlo dobro. Ostaje nam da vidimo šta će nam novo reći »Ruski vesnik« u toj svojoj novoj rubrici. Druga sveska »Ruskog vesnika« se već pojavila sa bibliografskim dodatkom koji za sada nije obiman, ali sačekaćemo: mi smo strpljivi. A sada ću skrenuti pažnju čitalaca samo na gore pomenuti članak iz prvog broja »Ruskog vesnika« koji se može shvatiti kao neka vrsta uvoda u njegovu buduću kritičku aktivnost. Na početku se nalazi obaveštenje da su »Ruskom vesniku« na početku njegovog izlaženja drugi časopisi prebacivali da se malo bavi književnom kritikom; zatim su ovi prekori prestali, a časopisi koji

su njemu prebacivali to počeli su da potiskuju i sami književnu kritiku — oni su davali najviše mesta političkim pregledima. Iz toga čitalac može da vidi — dodajem ja sa svoje strane — da je »Ruski vesnik« prvi osetio da je kritika potrebna ili, bolje rečeno, da potreba za kritikom kod nas ne postoji i prvi ju je izagnao iz ruske književnosti što su mu naši kratkovidi časopisi dugo vremena prebacivali, ali — i oni su se najzad dosetili da je kritika u naše vreme nešto suvišno, pa su uveli rubrike političkih pregleda, naravno — sledeći primer »Ruskog vesnika«. Ruski časopisi su dobro postupili: treba uvek sledeti primer pametnih ljudi. Ali, zamislite kako mi malo poznajemo savremenu stvarnost! Ja sam mislio da političke rubrike u ruskim časopisima nisu nastale podražavanjem »Ruskom vesniku«, ja sam mislio da je to posledica naglog širenja polja aktivnosti ruske književnosti koja je posebno ojačala poslednjih godina. Ali, nikada nije kasno da se valjane stvari nauče. »Ruski vesnik« nas dalje obaveštava da je iz ondašnjih časopisa iščezao običaj da se pisci uzajamno prikazuju; da je i »Savremenik« dokazivao da su »Otadžbinski zapisi« ništa — a »Otadžbinski zapisi« opet — da »Savremenik« nije ništa, ali tek što je počelo izlaženje »Ruskog vesnika« ovakav se običaj izgubio. »U toku prve godine izlaženja »Ruskog vesnika« mi smo ukazali na tu karakteristiku naših književnih naravi — kaže se u članku »Ruskog vesnika« — na taj običaj koji je u tadašnjim časopisima bio ustaljen: pod vidom književnih pregleda nastojalo se da se čitaoci privuku sebi.

Taj običaj je neko vreme bio prestao, ali ne zadugo: priroda je tražila svoje«. I tako iz ovih dostojnih i duboko savesnih reči koje se nalaze u članku »Ruskog vesnika« njemu treba da zahvalimo — vidi se — što su iz naše književnosti nestali običaji uzajamnog prikazivanja, ali ne za dugo, jer — priroda ruskih časopisa je tražila svoje. Ja, naravno, žalim ruske časopise zbog te njihove prirode, ali što se tiče pregleda koje je ukinuo »Ruski vesnik« ja se, na svoj veliki užas pa čak i stid, ne slažem u celini s njim. Jer, književnost se koncentrisala u časopisima. Prema tome, ako se u »Otadžbinskim zapisima« pojavi dobar članak, izdavač drugog časopisa je dužan da na to skrene pažnju svojih čitalaca. Najzad, postoje i takvi urednici časopisa i njihovi saradnici koji čak vole književnost sa onim oduševljenjem neiskusne ali strasne mladosti: vuče ih da progovore o novoj i zanimljivoj književnoj pojavi, ali, eto — razum nalaže da o tome ćute. Čudne neke protivurečnosti. Ranije su časopisi prikazivali sadržaje jedni drugima radi privlačenja čitalaca, a sada ćute jedni o drugima, može biti, opet radi privlačenja čitalaca. I zbog toga se meni čini da ne treba biti protiv ovog uzajamnog prikazivanja nego protiv pristrasnosti i odsustva dobrih namera u tim prikazima. Inače, sada mu dođe tako — svi izdavači časopisa su

ukinuli običaj uzajamnog prikazivanja i tako su priznali pred čitaocima da nisu (da, baš oni, urednici časopisa) sposobni da budu nepristrasni i dobronamerni; isto tako je jasno — prema ovome — da su oni i ranije prikazujući časopis nekog drugog urednika bili pristrasni i zlonamerni. Čudno i po mom mišljenju i smešno priznanje, iako je, naravno, zaslužilo svako poštovanje, jer — ono sadrži u sebi mnogo iskrenosti. Ne znam, možda je to posledica moje mladosti, ali ja verujem da se časopisi mogu prikazivati uzajamno i da ostanu pošteni i dobronamerni. To bi bilo korisno za književnost i služilo bi kao dobar moralni primer. Jer, čitaoci će odmah primetiti ko je pristrasan a ko nije i ceniće ono što je književnost i prave pisce. To bi čak bilo neka vrsta zlatnog veka. Slažem se, to je sasvim mladalačka misao... Ali, čudna stvar, eto »Ruski vesnik« nas obaveštava da se taj običaj bio neko vreme izgubio negde nakon njegovih ukazivanja, ali priroda je tražila svoje. Meni se čak čini da je i priroda »Ruskog vesnika« uzela svoje. On se, na primer, strašno ljuti na »Zvižduk« i ima pravo — da, ima pravo — on svoj uvodnik započinje mržnjom prema listu »Zvižduk«. Kod njega je taj »Zvižduk« svuda, u svakoj pojavi naše književnosti on vidi taj »Zvižduk«, čak i u istoriji; i u budućnosti Rusije osećaće se uticaj tog »Zvižduka« ... Ali„ šta je meni? Izbrbljao sam se pre vremena. Ja sam se izbrbljao o tome pre vremena i to je ona strast, ona brzopletost koja je mene zaprepastila na stranicama »Ruskog vesnika» dok sam čitao onaj članak. Čitalac če to i sam videti: mi ćemo zajednički pročitati taj članak. Nastavimo, dakle, sa tim čitanjem:

»I tako, priroda je došla po svoje — kaže se u članku — grdnje su se povratile, ali to više nisu književne svađe; bilo je sramota podići jednom zbačenu masku književnih sporova i započeli su sasvim otvoreni razgovori, prešlo se pravo na stvar, otvorene su cirkuske šatre sa pesmama i bez pesama, sa zviždanjima, pa čak, i sa pocikivanjima, kao što se izrazio nedavno jedan od tih što zvižde (tu je: »Savremenik« broj 1. Tako smo i očekivali — to će biti »Savremenik«), Nije li ovo neki dokaz da naše vreme nije mnogo naklonjeno književnosti?«.

Žalosna pojava, zaista — žalosna pojava. Ali, evo šta treba naglasiti: nije u pravu časopis koji negoduje što je te šatre sa pesmama i zviždanjem upotrebio u množini. Kod nas u strogom, da i tako kažemo, u oficijelnom smislu, postoji samo jedna pištaljka — to je »Savremenik«. Ako se »Ruski vesnik« ovde ne služi poznatom retorskom figurom upotrebe množine — kao što je naši Puškini, naši Ljermontovi i sličnim — ja se usuđujem da primetim da takvim postupkom tom dosadnom »Zvižduku« pridaje preterano značenje. Ja ne mogu da presudim (ja sam još mlad), ali meni se čini da ovakav ozbiljan časopis kakav je »Ruski

vesnik« ne bi ni trebalo da obraća pažnje na taj »Zvižduk«; umesto toga »Ruski vesnik« je razrogačio oči od negodovanja (naravno, plemenitog negodovanja). Njemu se u svemu priviđa »Zvižduk«, on se umnožava u njegovim očima; on se pretvara u čitave cirkuske šatre. Pa i više od toga, uvaženi časopis čak čitavu našu književnost meri prema »Zvižduku« i zaključuje da »naše vreme nije mnogo naklonjeno književnosti«. Ako treba da kažem svoje mišljenje — meni se čini da je naše vreme naklonjeno književnosti; »Zvižduk« nije nikakav dokaz nečeg suprotnog. Ali zadržimo se i dalje na samom članku.

U članku se kaže da se sve dosada »Ruski vesnik«, u skladu sa duhom doba, držao po strani od interesa i problema opšteg i teorijskog karaktera, kojima nisu bili naklonjeni ni sađašnji trenutak ni zahtevi društva. Da li je sada nastupilo neko drugo vreme, da li su se pojavili novi problemi, ima li društvo sada drugačije interese od onih čisto praktičnih, koji se poklapaju sa građanskim nastojanjima za reformama — »Ruski vesnik« ne nudi odgovor na ovakva pitanja; međutim, on ipak smatra da u izvesnoj meri takvi interesi postoje, oseća se potreba za svim tim ... i zatim dodaje da, uzimajući u obzir sve to, pokreće rubriku kritike i bibliografije.

Mene to veoma raduje. Istina, poslednjih godina nama skoro da i nije bilo stalo do književnosti. Sve se kod nas bilo uzmuvalo, izgledalo je kao da nekuda kreće. Izgledalo je kao da smo odjednom otkrili Ameriku. Ali, malo po malo, mi smo se — neću reći umirili niti pak posebno razočarali, ali prestali smo da očekujemo da će se nešto brzo dogoditi. A bilo je tako mnogo nada, očekivanja. Nama je čak odjednom postalo jasno da pod nogama ne osećamo tlo i da nema nikakvog regulatora koji bi delovao u smeru centripetalne sile; nama je postalo jasno da se u nečemu nismo umeli složiti, da nešto ne znamo kako valja, jednom reči — mi smo počeli da optužujemo sebe, ali to je bilo suvišno, jer, po mom mišljenju, sve je to dolazilo zbog toga što smo svi mi bili diletanti. Doista, kod nas, na primer, postoje potrebe: mi diskutujemo o njima ali ne onako kako bi trebalo, kako se to čini na drugim mestima gde je diskusija vezana za probleme — kod nas se svaki diskutant trudi da se drži što je moguće više problema koji samo njega interesuju. Mi smo o tim potrebama razgovarali ali to je bio apstraktni razgovor, to je bila neka vrsta umetnosti radi umetnosti, mi smo se vežbali u dijalektici, govorili smo o lepom i uzvišenom ... i ništa više. Istina, mi smo sve vreme učili a, evo, to čini i »Ruski vesnik«: on nas je neumorno učio, u njemu se raspravljalo o sudovima, o porotnicima, o zatvorima, o seoskim zajednicama i o policiji; to je čak bilo prijatno slušati onako sa strane. Vaši sporovi, vaše zađevice, ta vaša dijalektika i polemike — sve je to za nas bilo knjiga i zbog

toga je delovalo nekako knjiški, a ne kao nešto živo. Kao da i vi niste osećali čvrsto tlo pod nogama, kao da i vi niste još zakoračili u pravi život. Sve više i više vi ste podsećali na oratore, na Palmerstona, na Kavura... Vi ste, na primer, imali odličnu političku rubriku a, zapravo, zapitajmo se — šta će nam ta politika? To je samo lepa igračka. Ja sam čitao i članke g-dina Gromeka sa velikim zadovoljstvom; sa zadovoljstvom sam čitao i o trotoarima koji su u julu mesecu posipani peskom po naređenju policijskog nadzornika. Sve je to lepo napisano, ali da je taj pametni čovek koji je napisao taj optužujući članak imao pametnija posla on ne bi ovako opšimo gnjavio o tome, jer sve to je uveliko smešno. Ja sam na osnovu toga zaključio da kod nas sve nije diletantski rađeno, ali je izgleda sve samo književna rabota. Ne tako davno, nema tome ni deset godina, književna delatnost je bila kod nas nešto korisno, ona je zahvatila čitav naš život i brzo je urodila odličnim plodovima; tada se formiralo čitavo jedno pokolenje kod nas; ti ljudi nisu bili brojni ali su ulivali mnogo nade; ti su ljudi bili poneti novim idejama i te su ideje postale organska potreba čitavoga društva; te su se ideje sve više i više razvijale ... To je bilo vreme poslednjeg perioda delatnosti Bjelinskog. Jednom reči, književnost je tada bila organska potreba društva. Meni se zbog toga čini da bi i sada književna kritički sintetizovana delatnost bila u našem društvu prihvaćena. Mi smo danas razjedinjeni, mi tražimo moralne stavove, nama je sada stalo do pravca... Mi znamo da je u tom smislu mnogo urađeno, ali znamo da bi tu trebalo još mnogo uraditi. Zbog toga mi mislimo da je ovo naše vreme pravo književno vreme: jednom reči, vreme rasta i stvaranja samosvesti i vreme moralnog napretka koji nam još uveliko nedostaje. Potrebno nam je forsiranje prosvećivanja po svaku cenu, što pre i na obema stranama: i nama i onima koji su po najvišoj volji nedavno stekli najširа građanska prava. Meni se čak čini da bez moralnog očišćenja i unutrašnjeg razvoja nema nikakve specijalnosti, ni Palmerston ni Gromeko sa onim svojim člancima o pesku neće postati deo naše svesti; naravno, sve to nije naodmet, i to može biti od pomoći za naš napredak, ali, ipak nešto sintetičnije u ovom momentu ne bi nam mnogo smetalo. Žao mi je što ne umem da se izrazim kako valja. Ja čak mislim da je nama danas takozvana čista literatura — Puškin, Ostrovski, Turgenjev — još uvek nešto mnogo korisnije nego svi ti tekstovi čak i u onim najboljim rubrikama naših časopisa, u političkim rubrikama — premiers-Moscou. (Gospode Bože! Šta rekoh! Ali, reč nije ptica — kada jednom izleti više je ne možeš vratiti). Uostalom, ja sam ovako uvek mislio jer sam verovao u moć humane i estetički izražene impresije. Impresije se gomilaju, malo po malo, osvajaju srce i utiču na formiranje čoveka! Reč — reč je velika stvar! A kada se čovek humanistički formira, on lakše osvaja sve druge specijalnosti. A upravo čovek kod nas nije još uvek formiran — to je nevolja! Mi razumemo

specijalnosti ali ih nekako teško usvajamo. Naravno, specijalnosti su nam sada neophodne. To je nauka. Da, to nam je neophodno! — to je naš prvenstveni zadatak. Ali, lepo je jedno, lepo je i drugo. Kada bi moglo sve zajedno i složno sjedinjeno — to bi bilo najbolje. Barem kada je u pitanju oblast književnosti mi nismo baš sasvim diletanti.

Naravno, književnost i sve one impresije što ih ona nudi nisu sve, ali ona pomaže da se postigne celina. Istina, onda smo imali Bjelinskog, a danas takvog simpatičnog čoveka nemamo. Malenkost! A novi čovek bi nam rekao nešto novo, neku reč koja umiruje. Ili da sačekamo da vidimo što će nam reći »Ruski vesnik« ...

Ali, »Ruski vesnik« još nije ni krenuo sa svojim novim rubrikama a već nam govori čudne stvari. To je ono što je mene zabrinulo i što me je razočaralo. On je bio počeo da govori o karakteru svojih novih rubrika, ali brzo je prešao na »Savremenik« i na njegov »Žvižduk«; čovek bi mogao da pomisli da »Ruski vesnik« uvodi nove rubrike samo u inat »Savremeniku« i njegovom »Zvižduku« — a to je nešto apsurdno, ja bih se nečeg sličnog postideo. Ja se uostalom i stidim svega toga i trudim se da u to ne verujem. Uostalom, o »Savremeniku« se u tom »članku« govori ono što danas svi o njemu kažu, ali onaj bes i ona pristrasnost i nehotice izazivaju zaprepašćenje:

»Samo mrtva, nemoćna i neproduktivna književnost — kaže se u članku — kopa po sopstvenim besmislicama, nesposobna da pred sobom vidi ovaj Božji svet; umesto pravih zanimanja ona se bavi tucanjem vode u avanu, sitnom računicom, domaćim intrigama i večitim spletkama«.

Ovo je grubo rečeno ali je istinito. Složićete se i sami. Pa dalje sledi:

»Nama prebacuju da u našem glasilu nema književnih diskusija i to nam prebacuju oni časopisi koji su sa doktrinarnom tupoglavošću i dečačkim jogunstvom propovedali teorije koje lišavaju književnost svake njene moći, to nam prebacuju oni koji su bacali blatom na književne autoritete i koji su Puškinu poricali pravo da se smatra nacionalnim pesnikom ... i tako dalje ...«.

I dalje:

»Sveščice tih časopisa u kojima se zahtevala negacija književnosti i u kojima se uništavalo sve što je književnost u ime aktivnosti i praktičnih interesa, bile su ispunjene besmislenim književnim sporovima i spletkama, nekorisnim, ili,

ponekad, i koristoljubivim vežbama u onome što se zove umetnost radi umetnosti. Nijedna književnost na svetu ne nudi toliko obilje književnih skandala kao što je to slučaj sa našom malom književnošću koja je na početku i koja je tek nedavno izgradila svoj jezik. Očevidno je da je takvo bavljenje književnošću loš znak, to ne govori o moći nego o nemoći, to je dokaz njene ništavnosti«.

Meni se čini da »Ruski vesnik« sudi obuzet gnevom i da isključuje svaku nadu. To je za žaljenje. Meni se čini da se neopravdano velika pažnja posvećuje značaju skandala u razvitku ruske književnosti. Evo, upravo je tako. Meni se čini da naši književni skandali nastaju iz naše nemoći i ništavnosti i mislim da njih stvaraju velike zverke i stubovi naše književnosti, upravo oni koji najviše viču protiv toga. Za to postoje razlozi i ja ću o njima govoriti niže. Ali, do toga dolazi delimice i zbog toga što neki ljudi nemaju druga posla. Buja mlada krv. Nemir, žeđ za životom, potreba da se ljudi malo pokrenu — iz toga nastaju skandali. To jeste ružno, ali to ipak nisu neki znaci nemoći i ništavnosti. A taj deo skandaloznosti — i to najveći deo — koji pada na glavu velikih zverki i stubova naše književnosti govori o njihovoj nemoći i ništavnosti iako ni to nije sasvim tako — ima i među njima mnogo ljudi koji nisu nemoćni i ništavni, ima i među njima mnogo pametnih Ijudi koji bi mogli biti od velike koristi. Ali, njih nagriza neko samoljublje. Sve se podelilo na kružoke, na parohije. Svi su oni spremni da svoje veliko spremanje kod kuće smatraju za nešto što je važno čitavom čovečanstvu — kako smo to jednom negde rekli. Svako za sebe misli da je on početak, da je u njemu spasenje i sva nada. Svako sebe vidi kao pobednika. Ima mnogo pametnih ljudi i nastupilo je vreme da igraju svoju ulogu: svi se njima obraćaju, svi od njih traže objašnjenja i saveta i oni opazivši da je došlo njihovo vreme i da društvo oseća potrebu za njima, zbunili su se i skrenuli su s puta. Oni su ranije propovedali humanost i vrline, ali čim je stvar došla do praktične primene oni su se zbunili: i, gle, šta bi od njihovog savršenstva! Ja sam spreman da delujem — kaže tako neki od tih stubova — ali pod uslovom da me smatraju za centar svega, za nekog oko koga se okreće svet. Žeđ za olimpijskim visinama, potreba da se bude Palmerston, nagrizaju naše književne perjanice i sve to ide do komičnog, do karikature. Poneki čak i talentovan pisac, tako, usred bela dana, poludi i počne da viče u stilu — držte lopova:

Ukradoše mi eno, rukovet stihova!

Drugi, nesporno pametan čovek sretne nekog drugog pisca i počne da se koleba — pomišlja da li da mu pruži jedan ili dva prsta — da me — kao da veli takav

— slučajno ne smatra jednakim sebi, a ako hoćete, može da pomisli i da sam budala. Trećeg su izviždali i gotova stvar! Sve je propalo, sve se ruši, nastupio je smak sveta, jer — mene su izviždali! Takvi manijaci sebe smatraju za centar sveta a to objašnjavanje svetskih zbivanja ličnim, domaćim i privatnim okolnostima podsetilo me je nedavni izbor Lakordera za člana francuske akademije. Gizo je, u odgovoru na njegovu pristupnu besedu, pomenuo čuvene nadgrobne govore koje je Lakorder držao i znamenite pokojnike kojima se obraćao Lakorder, pa je na kraju dodao i ovo: »Kao da je Proviđenje biralo za vas pokojnike dostojne vaše elokvencije! Vaša elokvencija je bila na visini takvoga izbora!«. Kakva glupost, kakva besmislica! Zamislite, Proviđenje treba da bira dostojne pokojnike kako bi abbe Lakorder mogao da blista svojom elokvencijom! Pfuj! Kakva glupost! I to je rekao Gizo — pametan čovek. To je žalostan primer da i pametan čovek može grdno da slaže i ponekad čak sasvim hladnokrvno. A šta bi tek bilo da je bio obuzet strastima? Ali, vratimo se našima: meni se čini, može biti zbog toga što sam još mlad — da se svi ti skandali kod nas javljaju upravo zbog toga što se kod nas pojavilo mnogo ljudi koji su jednako pametni; kada bi nad njima bilo nekog ko je malo umniji oni bi se nekako potčinili njemu i sve bi krenulo lepo. Ali, šalu na stranu — nema kod nas čoveka, to je ono najglavnije, nema centra i iskrene duše, a pre svega — nema čoveka! Ima knjiga, ima kodeksa humanosti, postoji čitav spisak vrlina koje su na ceni, ima mnogo pametnih Ijuđi koji su naslednici genijalnih ideja, ali oni su uobrazili da su zbog toga i sami geniji — da, svega toga ima. Ali, to nije dovoljno. U takvim okolnostima, bez obzira što smo na dobrom putu, moraćemo da priznamo da smo sami krivi — da nam putevi tu ne pomažu.

Sve sam ja ovo napričao vežbajući se u stilu i elokvenciji, i, razume se, sve to nema nikakve veze sa »Ruskim vesnikom«. Naprotiv, mi od njega očekujemo mnogo. Meni se čini da se on zaneo govoreći o ruskoj književnosti, koju je malo i prekoreo zbog toga što je ona »mala i što je tek nedavno stvorila svoj sopstveni jezik« — »Ruski vesnik« je očevidno bio ljut i hteo je na nekome da iskali srce i tako, pala mu je pod ruku književnost — i sve se njoj sručilo na glavu: ne guraj se tamo, znači. Meni se čini da naša književnost, iako je mlađa nije ipak tako mizema. Ona nikako nije siromašna: mi imamo Puškina, Gogolja, Ostrovskog a to je već književnost. Primamost misli je očevidna u ovih pisaca a ta misao je snažna, svenarodna misao. Osim ovih, mi imamo još mnogo pisaca i starijih i novijih kojih se ne bi postidela nijedna evropska književnost. Zar nam je Puškinova pojava donela jedino jezik? Zar »Ruski vesnik« ne vidi u Puškinovom talentu snažno ovaploćenje ruskog duha i ruskog smisla? To je književnost bez naučne osnove, kažete vi; ali u njoj ima svesti, odgovaram ja, i bez obzira na to

što je ta svest još nerazvijena ona je tu i uliva najveće nade. Mi smo već odavno rekli svoju, rusku reč. Blažen je onaj ko ume da je shvati. Zbog čega vi hvalite Puškina, zbog čega ste napred rekli da je on nacionalni pesnik ako mu priznajete jedino zasluge u oblasti jezika? Da niste zbog toga pohvalili Puškina kako biste malo napakostili »Savremeniku« ? Ne verujem u takve sumnje! Dalje od mene, sramna pomisli! Vi ste se jednostavno raspalili i ja ću sačekati trenutak kada ćete biti hladnokrvniji.

Ali, avaj! Na moj veliki užas »Ruski vesnik« nije postao hladnokrvniji nego se raspalio sve žešće i što je najmučnije opet je uzrok svemu tome onaj isti »Zvižduk«. Isti onaj nasrtljivi »Zvižduk«! Koliko će nam nevolja još prirediti taj »Zvižduk«! Eto, prosudite i sami. »Ruski vesnik« je počeo da govori kako je malo stvarne vajde od prinudnog usaglašavanja razlika među plemenima i kako je, naime, najbolje da se to čini na dobrovoljnoj osnovi uz poštovanje slobodnog razvoja nacionalnih osobenosti i naveo nam je, primera radi, žalosni položaj slovenskih plemena i njihovih dijalekata — suprotstavljajući sve to srećnom položaju u okviru germanskog plemena i njihovih jezika i — odjednom je došao do ovakvog zaključka:

»U slovenskom svetu koji je zaboravljen ili pritisnut od istorije sve do danas, nijedan plemenski princip nije osvojio neospomo prvenstvo niti se uzdigao iznad drugih bliskih elemenata. Rusija je, neosporno, snažna državna moć, ona je strašni kolos koji leži na nepreglednim prostranstvima Evrope i Azije; ali, šta je to ruska nacija? Šta je to ruska književnost, ruska umetnost, mska misao? Da li bi to za Rusiju bilo korisno da mska narodnost i mska reč budu u zaostatku pred drugim nacijama i njihovom reči u Evropi? Da li bi to bilo dobro za Rusiju da mi zauvek ostanemo dečaci koji zvižduću, koji su sposobni samo za male poslove, za sitne spletke i skandale?«

Gospode Bože! — uzvikujem ja — je li moguće da taj »Zvižduk« ima opštenarodno značenje u ruskom životu i tako značajnog udela u pogledu njegove budućnosti? Od ovakvih velikih problema preći neposredno na »Zvižduk« i u njemu videti zaplet i rasplet svih mskih kolebanja i nedoumica! Da li je moguće da se čitavo msko dmštvo pretvorilo u takav zvižduk? Razume se, nije zgodno zaostati za svima i Rusija — ja sam u to uveren, u to smo uvereni svi mi — nema namere da od sveg svog stanovništva načini takve koji zvižde i vi, naravno, niste u pravu kada čitavom ruskom društvu postavljate pitanje na ovakav način. Društvu, može biti, nije ni poznato ništa o tom »Zvižduku«. Taj »Zvižduk« vam ne daje mira, vi ne možete od njega da spavate, vi njega vidite

na svakom koraku, svuda ga srećete — vi od njega ništa ne primećujete. Posle svega toga razumljiva su sva vaša prethodna pitanja. Ja stavljam na stranu vašu pretpostavku da se Rusija nije uzdigla ni nad jednom slovenskom nacijom i postavljam vam ovo pitanje: »Šta je to ruska nacija?« To se pitanje mora postaviti. Čudno je da vi ne primećujete takvo pitanje. Naravno, kada se sedi u kabinetu ništa se ne može primetiti, bez obzira na veliku učenost. Potrebno je da vas okolnosti nagnaju da živite zajedno sa narodom, da ga bliže upoznate i da na narod pogledate ne s visine — potrebno je da se praktično približite narodu, da upoznate njegov karakter i tada — kada se budete neposredno upoznali sa narodom i njegovim željama, stremljenjima i interesima, tada ćete moći da shvatite šta je to ruska nacija i šta je to što će se obavezno iz nje razviti, jednoga dana sazdati. Teško je upoznati ruski narod ako mu se ne priđe neposredno i ako se ne živi njegovim životom. A kada se budete neposredno približili tom narodu njegov karakter će vam se utisnuti u dušu, vi ćete ga zauvek zapamtiti i niko vas više neće u sve to razuveriti. Ruski narod je zaostao u odnosu na više staleže, on se od njih odvojio još za vreme Reforme. Od tog doba su okolnosti učinile da se on sve više odvaja i ta je razjedinjenost rasla. Zbog toga je teško zaviriti u narod. Narod govori sa nama, on nas služi, on je tu pored nas, ali mi ga ne poznajemo. Ali, zar vas nisu iznenađivale, barem, ovakve činjenice: jedan isti jezik na ogromnim prostranstvima Rusije, iste navike, običaji, način razmišljanja, ista pravila života, iste nade u pogledu intelektualnog razvitka? Pogledajte kako je to isto čak i kada se radi o onim čudnim, tajanstvenim zastranjivanjima narodne misli, u onim nastojanjima da se nešto sazna, koja su oduvek bila snažna u biću naroda. Ne, u narodu se taji velika misao i, može biti, neće mnogo proći i ta će misao doći do izražaja. Ne znam šta ste mislili kada ste postavili ono vaše pitanje — šta je to ruska nacija? Da ne mislite na ono što se ta nacija sve do sada nije potpuno iskazala? Ali, nacija zbog toga nije kriva. Ona je tokom istorije posvedočila svoju neizmemu snagu izdržljivosti i svoju žeđ za opstankom; to ie već dosta ako se imaju na umu okolnosti koje su bile nepovoljne — ako se do sada nacija nije iskazala ne treba sumnjati u to da će do toga neminovno doći. Barem se može tvrditi da »Zvižduk« neće tome smetati; toga se barem ne treba plašiti. Vi pitate: gde je ruska nauka? Nauka se po mom uverenju stvara i razvija samo u praktičnom životu, ona je neodvojiva od praktičnih interesa; nauka ne zavisi od apstraktnog diletantizma i od odvajanja od narodnih načela. Zbog toga kod nas do sada i nije bilo naše ruske nauke. Tu ste u pravu. Ali kada pitate — »šta je to ruska književnost, ruska umetnost, ruska misao?« — apsolutno niste u pravu. Ruska misao se već uveliko pokazala. Treba samo malo bolje pogledati, treba se odvojiti od kabinetskog načina gledanja, ne treba svoje lične interese poistovećivati sa opšteljudskim interesima i tada — tada ćete moći mnogo toga

da primetite. Ruska misao se već odrazila u ruskoj književnosti i to snažno, plodotvorno da to ne može da se ne primeti u samoj ruskoj književnosti, a vi još pitate — »šta je to ruska književnost?« Ona je počela svoj samostalni život još od Puškina. Uzmite samo Puškina, pogledajte samo njegovu originalnost, da o drugima i ne govorimo: pogledajte tu njegovu sposobnost da se odazove na sve univerzalno, na sve opšteljudsko, sposobnost da se odazove uopšte na sve. On usvaja sve književnosti sveta, on ih razume tako da sve one nalaze odjeka u njegovoj poeziji, ali on to čini tako da sam duh i one najtajanstvenije stvari tih književnosti postaju u njegovoj poeziji nešto njegovo kao da je on sam bio Englez, Španac, musliman ili žitelj staroga sveta. To je podražavanje — reći će nam — odsustvo sopstvene misli. Ali, tako se ne podražava. On se svuda oseća en maitre, tako podražavati kako je on to činio znači i sam stvarati — to nije podražavanje to je prođužavanje, nastavljanje. Zar je takva pojava za vas nešto nesamostalno, ništavno — ništa? U kojoj ćete književnosti, računajući od stvorenja sveta naovamo, vi naći takvu sposobnost da se sve razume, takvo svedočanstvo univerzalizma i što je još važnije — u takvoj izrazitoj umetničkoj formi? To je najverovatnije glavna osobenost ruske misti; ima toga i kod drugih naroda, ali se u najvišem stepenu manifestuje u ruskom narodu, a kada je u pitanju Puškin ona se tu manifestovala tako savršeno, tako jasno i celovito da se to mora prihvatiti — da se tome mora verovati. (Ja neću da govorim o tome šta je Puškin bio za nas lično, za formiranje i razvoj naše ruske poezije! Je li moguće da se vi slažete sa g-dinom Dudiškinom i njegovim neobičnim sledbenicima iz »St.-Peterburških nov.« — vidi broj 61. za 1861 — god.?). Od Puškina je pošla naša misao i razvijala se sve više. Zar vam takve pojave kao što je Ostrovski ništa ne govore o ruskom duhu i o ruskoj misli? Zar zbog toga što negde zvižde vi gubite svaku nadu? O, kako je poguban uticaj »Zvižduka«?! Ta neka ga neka zviždi! Čujte vi, iz »Ruskog vesnika«, nekada je i zvižduk koristan, Boga mi — i to neka ostane među nama kao mala tajna! Je li moguće da kod vas nema nikakve nade ni na što? Prokleti »Zvižduk«!

Ne! Mi grešimo, ima nade. I mi nestrpljivo čitamo dalje:

»U boljim okolnostima, ruskom jeziku bi bila dosuđena velika budućnost u krilu slovenskog sveta; on bi tada bio centar koji sjedinjuje njegova rasturena plemena. I kao što se zna, istorija je bila našem jeziku namenila takvu misiju«.

Hvala Bogu! Sada bismo se makar mogli ponadati da tu »Zvižduk« neće zasmetati: »Zvižduk«! Taj mali dodatak iz »Savremenika« koji se povremeno pojavljuje, zar on da zasmeta nečem sličnom, toj »velikoj budućnosti ruskog

jezika u krilu slovenskih plemena«!

Zatim, »Ruski vesnik« polako nabraja slojeve koji čine ruski jezik današnji i uzvikuje:

»Kada će se taj ruski jezik koji se formirao tako dugo i tako teško i kome je bila namenjena velika uloga — uloga svetska i opšteljudska, kada će taj jezik pokazati da je toga dostojan? Kada će tom hiljadugodišnjem detetu biti priznata punoletnost i sposobnost za samostalan život i samostalno razmišljanje? Kada će taj jezik prestati da se oseća kao đače koje mora da uči po zapovesti i koje je sposobno jedino da zviždi i da pocikuje?«

Sta je to? Ne mogu da verujem svojim očima! Opet je onaj »Zvižduk« zasmetao; velikoj budućnosti Rusije i ruskog jezika smeta ko? — mali »Zvižduk«!

Ne mogu da verujem, čitam opet, čitam više puta i jednako me drži ta nedoumica. Da se nešto nije desilo tom »Ruskom vesniku«?

Kako se može čitav ruski jezik i čitava ruska književnost poistovetiti sa tim »Zvižđukom«! Nije li sva naša književnost — šalu na stranu — u tom »Zvižđuku«? Da li je i sva njena istorija bila samo takav »Zvižduk«? Čitajte, tamo je jasno napisano: čitav ruski jezik, čitav (čitav!) se oseća kao đače koje mora da uči po naređenju i on nije sposoban ni za šta drugo osim za zviždanje i pocikivanje! Zar i u prošlosti — dovikujem ja — zar i u prošlosti on nije bio ni za šta drugo sposoban osim za zviždanje i pocikivanje! Kako bismo se mogli složiti sa vama ako tvrdite da u čitavoj današnjoj književnosti ničeg drugog nema osim zviždanja i pocikivanja — i da ničeg drugog ne može ni biti?

»Hoće li on postati stvarno oruđe zrele misli, znanja — nastavlja »Ruski vesnik« — živi izraz uzvišenih osećanja građanske dužnosti, hoće li u njemu odjeknuti univerzalna, oheziona i tvornička moć? Da li je on spreman za životna iskušenja koja ga ranije ili kasnije očekuju, neće li ga ta iskušenja zateći nespremnim? Istorija ne čeka, hod vremena se ne može zaustaviti...«.

Strašne i ozbiljne reči. Je li moguće da je sve to rečeno povodom »Zvižduka«? Je li moguće da je »Zvižduk« do te mere prenerazio »Ruski vesnik« da on i u budućnosti vidi samo užase koji nas čekaju od tog malog dodatka iz »Savremenika« koji se zove — »Zvižduk«? Ali, neka ide on s milim Bogom, taj »Zvižduk«! Kakve veze ima ruska književnost s njim? Sami ste poraženi, razjedinjeni ste, a mislite da sva nevolja dolazi od njega, mislite da propada svet

zbog toga što postoji taj »Zvižduk«!

Nesrećni, nemoralni »Zvižduče«, ti koji si sav od samih poroka, tebi se obraćam: utuvi u glavu sebi da vreme ne čeka, da te očekuju životna iskušenja, gledaj da te ne zateknu nespremnim, gledaj da te istorija ne iznenadi a ona te vreba — kaži, šta ćeš tada reći u svoje opravdanje? Ta čitava Rusija zbog tebe može da bude prikraćena u razvitku — da li ti je to jasno? Ta to će pasti na tvoju savest. Zar se nećeš kasnije stideti zbog toga?!

Pogledaj šta si učinio sa »Ruskim vesnikom«?

Ali, »Ruski vesnik« se opire, brani se i dobro čini; između ostalog on u zaključku, kaže:

»Mi se nećemo odreći ni svoje policijske dužnosti u književnosti i potrudićemo se da pomognemo dobrim ljudima da izoluju prevejane skitnice i sitne lopove; time ćemo se baviti ne onako u ime umetnosti radi umetnosti nego u interesu časti i naše stvari«.

Lepo, sasvim lepo! Trebalo bi samo poželeti da ova razdražljivost što pre prođe. Ja sam uveren da u »Ruskom vesniku« ne može biti nekorisne i sasvim neuspele rubrike. U svojoj novoj rubrici on će nam reći nešto novo i korisno. Ali, ona njegova razdražljivost! Pogledajte, na primer, ono gore — »skitnice ... sitni lopovi« — zbog čega takve surove reči! Uostalom, u svakom slučaju, ovaj članak je — iskren u potpunosti.

PRIMEDBA UZ »PISMO S VASILJEVSKOG OSTRVA UPUĆENO REDAKCIJI »VREMENA« — L. K.«

Ja sam bezuspešno započeo da govorim. Na naše najiskrenije žaljenje, on se iz broja u broj, sudeći po njegovim književnim pregledima, i sam pretvara u onoga koji zviždi. Upravo smo primili njegovu martovsku svesku i moramo da priznamo da sa osećanjem tuge gledamo na sadašnji položaj »Ruskog vesnika«. On gleda s olimpijske visine na stanje u našim jadnim časopisima i sve u njima smatra za smeće (Književni dodatak-pregled, strana u pregledu 21-va), i još izjavljuje da »najbolji Ijudi u ruskoj književnosti obuzeti gađenjem hitaju da

zaobiđu sve i da se zatvore u svoj dom, ostavljajući onima koji zvižde da budu gospodari situacije« (što je po našem mišljenju sasvim preterano) i tako — »Ruski vesnik« odjednom i sam gubi nerve i počinje i sam da zviždi iz sve snage; on i sam uleće u tuču. Da, zaista se nešto dogodilo s njim. Zar je tog petogodišnjeg olimpijca tako snažno ujelo naše mlado »Vreme«? Je li moguće da smo ga tako dirnuli u živac? A mi smo u svojoj naivnosti u prošlom broju našega časopisa govorili sasvim ozbiljno da od »Ruskog vesnika« očekujemo ozbiljnu reč u našoj kritici. Eto šta znači kada je samoljublje na prvom mestu, samoljublje koje je postalo grozničavo; u takvom stanju čovek može da nanese štete i samom sebi, pa i više od toga — može da se povredi i da se prepusti onim žalosnim trikovima koje imamo da zahvalimo zanatlijama u našoj književnosti, to jest čovek može da se upusti u izvrtanje smisla tuđih reči, može da se upusti u sporove koji su sami sebi cilj i kojima nije uopšte stalo do istine; čovek može da se uobrazi da je duhovit, i tako dalje, jednom reči: čovek može silno da poskoči sa svoga mesta. Ali, mi ćemo jednom progovoriti o »Ruskom vesniku« podrobnije. Za sada je on još uvek u stanju nervnog rastrojstva i bez obzira na to što je prekinuo svoje petogodišnje ćutanje, on još uvck nikoga osim sebe ne vidi u ruskoj književnosti, a to nije tako mnogo i to je već na svoj način sumnjivo. On se, na primer, vređa povodom naših reči o »veličini Bjelinskog« i hita da kaže nešto o onim našim Ijudima koji su »bez obzira na okolnosti umeli da sačuvaju nezavisnost svoje misli, njeno dostojanstvo«, i da sačuvaju pozitivnu suštinu; on nas podseća na te ljude talenta i znanja; »ali oni su nastavlja »Ruski vesnik« — ostali usamljene pojave, njihova delatnost nije imala širih razmera ili je bila zapostavljena i oni ne mogu imati onaj uticaj koji bi odredio ton naše književnosti i naše društvene misli«. (Vidi Književni pregled, strana 21.) Ko su bile te velike neznaliee? — pitamo mi i nehotice. Da, kod nas je stvarno bilo ljudi koji su imali ideje i svoja uverenja i koji su sve to časno branili, koji su i druge nagnali da ih uvažavaju. To je tačno. Toga je bilo a toga i sada ima, ali u rečima »Ruskog vesnika« oseća se aluzija na nekog velikog neznanca ... Nedavno, pre nekih dva meseca u jednom broju »St.-Pet. nov.« takođe su govorili o nekom velikom neznancu upoređujući ga sa lordom Palmerstonom: govorili su da je lord Palmerston doživljavao zvižduke i podsmeh, ali je ipak dobio priznanja koja mu sleduju, a veliki petrogradski neznanac je ostao bez priznanja koja su mu sledovala. Ali, mi pouzdano znamo da su »St.-Pet. nov.« govorile o petrogradskom neznancu a ne o moskovskom i sumnjamo da »Ruski vesnik« koji se u idejama slaže sa »St.-Pet. nov.« misli, ipak, na nekog drugog neznanca, na nekog, na primer, istaknutog Moskovljana. Iz toga se vidi da »Ruski vesnik« nije u svemu hladnokrvan. Mi ćemo sačekati kada bude pribraniji pa ćemo mu tada odgovoriti.

ODGOVOR »RUSKOM VESNIKU«

Pre svega, iznećemo jedno priznanje koje će, može biti, začuditi »Ruski vesnik«. Naime: mi smo primili njegovu svesku na jedan dan pre izlaska našeg časopisa iz štampe. Pročitavši njegov zlobni članak uperen protiv nas mi smo uspeli da na brzinu načinimo belešku i da je objavimo u našem časopisu u rubrici — »Razno«. Tako smo uspeli da obavestimo naše čitaoce da je »Ruski vesnik« neobično ljut i da je izgubio svaku hladnokrvnost i prisebnost, da više ne vlada sobom i kazali smo još da ćemo mu mi odgovoriti kada koliko-toliko bude došao sebi i kada se bude pribrao. Naša beleška bila je oštra po tonu, arogantna — priznajemo i sami. Prošlo je nekoliko dana i mi smo se pokajali: nama je postalo jasno da smo i sami bili izgubili nerve i da je bez obzira na neslaganje u mišljenju trebalo poštovati protivnika i svako njegovo pošteno i ozbiljno uverenje, bez obzira na to kakvo je ono. »Ruski vesnik« je imao pravo da se uvredi zbog našeg postupka, a i mi smo se predstavili čitaocima kao ljudi koji ne znaju da spore i koji ne umeju dostojanstveno da brane svoja mišljenja. Kada bi »Ruski vesnik« bio u stanju da nam poveruje, on bi se, naravno, začudio ovakvom priznanju.

Ali, mi smo uvereni da nam on ne samo neće poverovati nego nam i ne može poverovati. Ovakvo pokajanje, u svakom slučaju, za njega je nešto smešno i apsurdno. Mi smo odlučili da se izvinimo; ali mi nismo odustali od namere da odgovorimo na njegov članak i zbog toga smo ga ponovo pročitali.

I kako smo se samo začudili kada smo po drugi put mirno pročitali taj članak; naše negodovanje nije bilo ništa manje nego posle prvog čitanja. Taj članak nam se učinio ne samo kao pakostan i preko svake mere ohol nastup od strane »Ruskog vesnika« — to je bio jedan ružan postupak s njegove strane. Videli smo da u njemu ima toliko neučtivosti i sitničave netrpeljivosti, toliko nepoštovanja prema drugim ličnostima da nam se naša prva primedba učinila kao nešto odveć nežno. Barem nismo više krivili sebe zbog toga što smo onako izrazili svoje negodovanje protiv gledišta onog članka uperenog protiv nas. Naše negodovanje je bilo samo jedna prirodna reakcija protiv tendencije članka, ono nije bilo stvar egoističkog osećanja. I zbog toga se mi ne samo ne odričemo naše beleške nego, naprotiv, želimo da je potkrepimo novim đokazima i da tako sebe opravdamo

pred čitaocima zbog one naše arogancije navodno prisutne.

Pre svega, treba objasniti kako je čitava priča započela. »Ruski vesnik« se bio strašno uvredio i užasno razljutio zbog našeg humorističkog napisa u martovskoj svesci »Vremena« koji je objavljen pod naslovom — »Zvižduk« i »Ruski vesnik«, on se uvredio, počeo je da škripi zubima: u protivnom on se ne bi obrušio na nas onim svojim gromovitim člankom; ne bi se ljutio barem on koji je do sada pet godina ćutao i nije ni primećivao svoje protivnike, naravno, nije ih primećivao iz velikog prezira koji je osećao prema njima. Mi smo se, vidite, usudili da se u našem člančiću začudimo tome što »Ruski vesnik« pridaje takav značaj dodatku »Savremenika« koji se zove »Zvižduk« — a on se njega toliko boji da u njemu vidi buduću opasnost po Rusiju. Recite, kako čovek da se ne smeje takvim preterivanjima, utoliko pre jer je u svemu najkomičnije to uvređeno samoljublje? U tom promašaju »Ruskog vesnika« došlo je do izraza najnaivnije samoljublje i ono se manifestovalo na najnaivniji način: on se do te mere zaneo u maštanju o sopstvenoj veličini da je i svom protivniku pridao razmere koje on uopšte nema, jer — kako bi mogao protivnik »Ruskog vesnika« da bude mali i beznačajan. Tako u preferansu nekom bogatom sedoglavom mandarinu moraju da potraže partnera koji bi bio dostojan protivnik i partner. »Ruski vesnik« se sada pravda i tvrdi da smo mi preuveličali i izvrnuli smisao njegovog članka o »Zvižduku« i da on, tobože, nije u vezi sa tim »Zvižđukom« nama navodio za primer svetsku istoriju. Možda je »Ruski vesnik« u pravu; teško je, međutim, zamisliti sličnu uobraženost i još izraženu u takvoj umetničkoj formi; mi smo sada spremni da poverujemo u ovo objašnjenje »Ruskog vesnika« i to govorimo sasvim iskreno. Međutim, ipak pročitajte njegov članak u broju 2. za ovu godinu. Tamo se bukvalno tvrdi ono što smo mi i rekli u svom članku »Zvižduk« i »Ruski vesnik«. To se može proveriti: stvar je pred nama. Da bi nas pecnuo i ranio »Ruski vesnik« iznosi pretpostavku da smo se mi, tobože, uvredili zboe njegovog članka i da smo njegovu opasku protiv »Zvižduka« primili kao nešto na naš račun. Mi uveravamo uvaženu reviju da ništa nismo primili na naš račun, u čitavom članku nije bilo čak ni najskrivenije aluzije na nas. A ako bismo mi čak i uveli rubriku koja bi se zvala »Zvižduk« mi i tada, u to uveravamo uvaženu i prema nama neprijateljski raspoloženu reviju, ne bismo bili uvređeni zbog njegovih opaski protiv našeg »Zvižduka«. Mi smo pisali naš članak jednostavno gledajući sa strane na ovog groznog književnog deliju koji je još početkom godine najavljivao sa svojih olimpijskih visina svoj dolazak. Ja dolazim! Znajte to, drhtite i pokoravajte se! Ali, eto, on se odjednom spotakao o taj mali »Zvižduk«. Mi smo imali još jedan razlog da istupimo sa našim člankom i, ako hoćete, mi ćemo reći i njega.

Stvar je u tome da vi iz »Ruskog vesnika«, koji nama objašnjavate i pravila pristojnog ponašanja i čitate nam na svojim stranicama bukvice o mudrosti, sami nemate trpeljivosti i užasno se ljutite kada se povede razgovor o vama; vi nikako ne podnosite da vam neko protivureči. Vi ste pet godina dostojanstveno ćutali, istina, škripali ste pomalo zubima, ali, najzad, niste mogli da izdržite — probilo je iz vas. Vi ste u početku nameravali da sebe postavite tako da s visine gledate na časopise koji se glože, ali niste izdržali i sami ste upali u gloženja i to u kakva! U takva kakvih odavno nije bilo. Međutim, mi smo od vas, to priznajemo sasvim otvoreno, očekivali nešto sasvim drugo. Pre pet godina mi smo radosno pozdravili pojavu vašeg časopisa i nemojte nam reći da smo se šegačili sa g-dinom Gromekom i da smo hteli od njegovog imena da načinimo sobriquet. Mi smo rekli da smo sa zadovoljstvom čitali članke g-dina Gromeke i to smo — verujte nam — rekli iskreno i istinito; i sada vas uveravamo da govorimo iskreno. Tada je bio u modi u čitavoj Rusiji razgovor o novim poslovima i novim problemima. Tada je izgledalo kao da je odjednom svima nešto postalo jasno, svi su bili kao podmlađeni, svi su se bili ohrabrili i pokrenuli. O, sa kakvim smo vas novim nadama mi tada dočekali! Sećam se, sećam se dobro toga doba! Treba odati priznanje i vašem časopisu; uostalom, on je i sada sa nekim svojim rubrikama jedan od naših najboljih časopisa. Ali, vreme je odmicalo i nama se sve više i više nije sviđala tendencija vašeg časopisa. U njemu je sve više dolazila do izražaja stupidna uobraženost, neizmerno zadovoljstvo sobom i želja da mu se kadi i da mu se klanja. Mi smo već rekli da se u vašem časopisu osetio dah Palmerstona i Kavura. Kada kažemo Kavura, ne mislimo samo na pravog Kavura. Mi pod tim podrazumevamo sitničavu hvalisavost, kinđurenje, maniju neke jupiterske veličine i dečje razdražljivosti. Nama je, na primer, postalo jasno da ste se vi zaneli uspehom svoje političke rubrike do te mere da vam više nije bilo ni do čega drugog; vi ste počeli da se uljuljkujete maštom o sopstvenoj veličini i više vam nije bilo ni do čega drugog, pa ni do onog boljeg; zbog čega šmo mi tu upotrebili reč »kavurski« to vam ne bismo umeli reći; vi ste počeli s visine da se podsmevate svakoj pomisli o nečem boljem i najzad ste počeli sve koji se s vama ne slažu da nazivate dečacima i galamdžijama, propovedajući i dalje da treba poštovati sve one koji imaju drugačije mišljenje. Na visinama svoje uobražene veličine, vi ste i svim tim »dečacima i galamdžijama« odricali pravo da mogu da imaju svoja poštena lična uverenja. Svakoj sitnici koja vas se dotakne vi ste pridavali kolosalne, istorijske dimenzije. Vi žučno iskazujete svoju zavisnost prema Bjelinskom i nekoliko puta ste aludirali na to da je on bio neznalica i galamdžija, čak ste nedavno bili ushićeni stihovima u kojima se predlagalo da on bude išiban — razume se, šibama epigrama. Što je najvažnije, mi smo od vas očekivali da kažete novu reč ali ne dočekasmo, dugo ste se

uzdržavali i najzad su iz vas pokuljali zloba i žuč koji su se manifestovali na najciničniji način. »Dokažite sve to!« — reći ćete nam negodujući protiv nas. »Pročitajte naš članak do kraja — odgovaramo mi — i biće vam jasno, može biti, zbog čega smo stekli o vama takvo mišljenje«. Mi smo naumili da budemo sasvim otvoreni.

Vi ne volite zviždanje i, naravno, ko bi mogao to da stavi kao greh? Za vas je zviždanje nešto sramotno, poslednja stvar i, izgleda, varate se; mi smo još ranije rekli da bi »Zvižduk« vama čak mogao biti i od koristi. Mi u njemu nalazimo više misli nego, na primer, u nekim naravoučenijama, pa čak i u toj vašoj žuči. Uostalom, u nastupu žuči vi se odlučujete da mu podražavate, no zloba vam smeta da se iskreno smejete i zbog toga sve to kod vas ispada nekako loše. Mi uopšte nismo oduševIjeni ovim tendencijama zviždanja kakve dolaze do izražaja u »Savremeniku«. Njegov zvižduk je često lakomislen, veoma, pa i pristrasan, tako se barem nama čini. Pa ipak, mi mislimo da je on u nekom pogledu i koristan. »Zvižduk« je, po našem mišljenju, skoro normalna pojava u našoj književnosti. On se ne zanosi pričama i raznim prijatnim sanjarenjima. On od javnih radnika traži da budu aktivni, a ne stupidno samozadovoljni. On nastoji da sve nazove svojim pravim imenom, i ne kaže za rodu da je slavuj. »Zvižduk«, na primer, ne misli da je već to dosta što on svojim prisustvom čini čast književnosti. Oni znaju da se ne može uvek svaka stvar nazvati svojim pravim imenom i zbog toga često pribegavaju zviždanju, to jest oni se često grohotom nasmeju samozadovoljnim brbljivcima, uobraženim javnim radnicima, bezdarnim bukvojedima i onima koji u književnosti lažno činodejstvuju. Oni često nisu u pravu, prelaze granice, promašuju, ne znaju za meru. To je naše Diogenovo bure i oni u njemu sede hrabro i drže se samostalno. Možda mi precenjujemo značenje njihovog podsmeha, možda mi to poetizujemo; bili bismo neprijatno iznenađeni ako bismo se u ovom slučaju prevarili...

Naravno, nama je jasna vaša misao: vi oko sebe vidite haos i stalo vam je da se za nešto uhvatite. Vi hoćete mira i hoćete da znate da ste se za nešto uhvatili. Vama je stalo da imate tlo pod nogama i kada biste samo znali kako mi saosećamo sa vama! Ali, vi optužujete druge zbog krajnosti, zbog toga što prelaze meru, zbog stvaranja haotičnog stanja, ali i sami često prelazite svaku meru. Vi hoćete nešto da stvorite, da nešto slepite i ne vodite računa o lošem i neodgovarajućem materijalu. Vi uporno uveravate i nas i sebe da je taj materijal dobar i ne opažate da su to samo vaša priviđenja i da to što vi hoćete da slepite — ne može da se slepi. Vi ne primećujete da svojoj ideji žrtvujete istinu, pa čak i sopstvena uverenja, i klanjate se svojim idolima. U vas sve ispada knjiški, ne

ostavlja utisak života. Vi hoćete života, a nemate ni nada ni mladosti. A tu je još i tvrdoglavost. Vi, na primer, ne praštate onim koji se zanose i koji greše i na njih gledate s prezrenjem. To prezrenje kod vas stiže do takvih granica da odričete pravo svim tim dečacima koji galame da mogu imati svoje surove istine, svoja iskrena uverenja. A to je dosta cinično, čak veoma prljavo. Vi volite samo one koji su bez greha, a u takve ubrajate, izgleda, jedino sebe. Ima nečeg staračkog u vašem strahu da ne pogrešite, u vašoj spremnosti da se zbog svega uvredite. Ali, pređimo na stvar.

Svima je poznat onaj problem, koji se pojavio u našoj književnosti početkom ove godine, kada je »ružnim postupkom »Veka« bila uvređena jedna dama. To je već dojadilo svima i sada se boje da o tome progovore u štampi; časopisi prebacuju jedni drugima učešće u svemu tome. Priznaćemo otvoreno: mi smo se takođe bili upleli u to i čak smo objavili dva članka — jedan u ime redakcije i drugi koji nam je bio upućen. »Ruski vesnik«, između ostalog, smatra da je to naša velika sramota. Zaista, mi nismo pokazali mnogo literarne umešnosti bili smo se naljutili, ali ne vidimo da bi trebalo da se stidimo zbog našeg postupka. Mi smo se zauzeli za uvređenu ženu i nastojali smo da pokažemo da svi nisu istog mišljenja, kao što je onaj koji je naneo uvredu. Svima onima koji zbog našeg postupka negoduju, pa, prema tome, i »Ruskom vesniku«, skrećemo pažnju na sledeće olcolnosti: šta bi bilo kada bi neko od vas na ovakav način i u porodičnom smislu bio uvređen? Tada im dugački napisi protiv onog koji vređa ne bi bili suvišni! Uostalom, neka naši čitaoci ne brinu: mi nemamo namere sada da se dotičemo toga problema; međutim, »Ruski vesnik«, koji je poslednji pisao o tome, izneo je takva mišljenja da smo mi prinuđeni da ih istaknemo i da ih javnosti prikažemo u pravom svetlu. On je povodom toga pokazao svoje pravo lice. Prema tome, onaj raniji problem sada dobija sasvim drugo značenje. Stvar je u tome što je »Ruski vesnik« dok se govorilo o dečacima i galamdžijama dostojanstveno ćutao i lukavo se smešio. Najzad, kada je sve postalo smešno, on je odlučio da kaže svoju mudru reč kojoj nema pogovora, reč koja je imala za cilj da odjednom razveje sve nedoumice. Naravno, on je sav svoj bes sručio na nas i mora se priznati to je uradio veoma vešto. On je tu čak pokazao neobično razvijen smisao za praktičnu stranu života i svoje čulo za stvarnost. Tu se on poslužio poznatim načinom, postupkom koji je star koliko i svet, ali koji je sraman postupak — no takav postupak je dobrodošao čoveku koji zna kako se u ovakvim slučajevima koriste razna sredstva. Svaki put je dobar ako samo vodi cilju — rekao je neki savremeni mudrac, praktičar. »Ruski vesnik« nas je prvo nazvao »pobornicima emancipacije« i počeo je da nas zadirkuje, da nas bruka tim imenom. Lukavstvo je očevidno: treba prvo polaskati većini i privući je na

svoju stranu i, tako, uz pomoć većine, zgaziti protivnika. Tako se to radi. U svakom društvu, odkad sveta ima, uvek je postojala i ta većina koja se drži onoga što je prema njenim shvatanjima sigurno i nepromenljivo. To sigumo i nepromenljivo se najčešće poklapa sa materijalnim interesima te većine, koji idu, razume se, na uštrb njihove siromašnije sabraće, ali njima to nije važno — neka svet propadne samo neka je njima dobro. U ime tih svojih interesa oni stvaraju i etička pravila ponašanja, polazeći najčešće od ispravne ideje, ali kasnije sve pođe tako da od prvobitne ideje ne ostane ni traga. Razume se, ta većina sa mržnjom prima čak i svaku aluziju o progresu, svaku novinu, ma sa koje strane ona dolazila — i to je sasvim u duhu njene potrebe za opstankom. Pored te većine u društvu postoji i manjina koja sa ogorčenjem gleda na inertnost većine, na njenu ograničenost i tupost; ta manjina ne stavlja svoje interese iznad svega, ona se okreće protiv laskavaca koji sve potčinjavaju svojim grubim materijalnim interesima. U toj manjini se nalaze napredne snage života koje se opiru inerciji većine. I jedna i druga strana su nešto zakonito, one su čak neophodne jedna drugoj. Ali, mržnja i borba među njima ne prestaju. I u jednom i u drugom taboru, međutim, uvek ima poštenih ljudi visokih moralnih kvaliteta. Među članovima društvene manjine ima ponekad i genijalnih ljudi; osim toga, ima i ljudi poštenih koji su spremni da žrtvuju sve i koji stoički podnose sva gonjenja. Razume se, pored njih su i dečaci i galamdžije. Oni žure, istrčavaju napred, nove ideje prihvataju samo sa njihovim krajnostima i slede ih najčešće bezdarno i na glup način i tako — banalizuju novu ideju pred očima upravo one većine koja je prema njima neprijateljski raspoložena. Te galamdžije su nešto neizbežno, njih je bilo uvek i svuda u svim vremenima i među svim narodima; oni takođe postoje po nekom neminovnom zakonu prirode. Međutim, ma koliko bili smešni ti ljudi, ima i među njima mnogo ljudi koji su iskreno predani idealima. Uopšte, među ljudima ima mnogo više poštenih nego podlaca. Promućurniji čovek nikada neće po takvima suditi o nekoj novoj progresivnoj ideji koja se pojavila u krilu izabrane manjine i njenih istaknutijih predstavnika. Ali, oni koji u ime svoje koristi laskaju većini prihvataju obično smešnu stranu ovih ideja, ističu to pred svima i tumače sve to svima onima koji hoće da ih saslušaju: tu ne treba mnogo pameti, treba biti dovitljiv, ponekad se treba poslužiti i klevetama i stvar je gotova. Klevete su neophodne. Na primer, izmišljen je gromobran — sve je u gradu zahvatila pometnja: kako je to moguće? Kako se može protiv Boga, kako se može upravljati munjama, kako se smemo skrivati od gneva Božjeg? To je nova Vavilonska kula, to je protiv religije ... to znači ići direktno protiv Svevišnjeg i navlačiti na sebe gnjev Gospodnji! Treba kazniti pronalazača, treba ga strpati u tamnicu! Tu se nađu i oni spremni na svaku šalu: hoće munju da uhvate za rep, ha, ha! — i svi se smeju. I tako, nema opstanka u gradu tom

pronalazaču. Kleveta, izvrtanje smisla i grubi podsmeh — to su glavna sredstva kojima se služe svi koji laskaju većini. Žorž Sandova, na primer, piše romane i zauzima se za prava žene — šta čekamo? Treba odmah reći da ona traži ukidanje braka i zalaže se da žene smeju javno da bludniče. Treba je ismejavati, treba je karikirati i što grublje to će biti bolje — više će joj se smejati! Ja se sećam kako su kod nas Žorž Sandovu nazivali Jegor Zand., a Barbesa — dripcem. Bože, kako su te dosetke tada izgledale smešne i kako su se tome svi smejali! To podsmevanje je tako dobrodošlo i korisno »svima koji umeju da odgonetaju zagonetke života«. Sve to ima uticaja i na veoma čestite ljude koji ne znaju o čemu se radi i kojima ovaj podsmeh smeta da se upoznaju s tim.

Tim postupkom se obično služio Fadej Bulgarin i kompanija. Ja se, takođe, sećam kako su se kod nas u pozorištu podsmevali progresu i ondašnjim napredim idejama. Gledao sam tada jedan vodvilj: u njemu je bio prikazan jedan čestiti koleški savetnik koji udaje svoju ćerku za oficira. Savetnik je bio čovek sa brojnim vrlinama, on je jednako prinosio maramicu očima i zbog nečega plakao. Oficir je, pak, jednako zveckao mamuzama i blistao od sopstvenog savršenstva.

Nevesta, ćerka onog savetnika predstavljala je nevinost. Od svih koji su se borili za njenu ruku bio je posebno izvrgnut podsmehu neki Visarion Vihljajev; ime Visarion je oličavao neke od najnovijih tendencija. Žao mi je što sam zaboravio siže celog vodvilja. Nesrećni Visarion je lagao neprestano i govorio takve budalaštine da se publika kidala od smeha. On je govorio neprekidno i zbrdazdola o emancipaciji, o progresu, o mračnjaštvu, govorio je stranim rečima koje se još nisu bile odomaćile u ruskom jeziku. Govorio je nerazumljivo i glupo, jednom reči — onako filozofski. Na kraju vodvilja on je, ako se dobro sećam, počeo da krade maramice iz džepova. Njega su vukli za okovratnik, udarali su ga po nosu pri čemu se posebno isticao oficir, tukli su ga svuda — a na poslednjim galerijama su se užasno kikotali. Razume se, ukoliko je Visarion više krao maramica utoliko je bila naglašenija skromnost i vrlina savetnika. Divan je to način pljuvanja, ismevanja i vučenja za uši. Što je najvažnije — to je nešto zgodno i korisno. Odmah možete okupiti gomilu koja će okružiti prestupnika i plaziće mu jezik, skakutaće pred njim na jednoj nozi, pokazivaće mu šipak i vikaće: »Hu, hu! Evo pobornika emancipacije! Evo pobornika emancipacije! Hoće damama da se dopadne! Ih! Namirisao se patchouli, vidi zavodnika! Razvitak, lovelace, pobornik emancipacije!« Takvim oprobanim i poznatim sredstvima se poslužio protiv nas i »Ruski vesnik« koji je i za nas rekao da smo pobornici emancipacije u nameri da nas dobronamernim Ijudima prikaže u ružnom svetlu. Nazvao nas je tako nemajući za to nikakve osnove. Mi

se ograđujemo od tog imena, ne zbog toga što se nečeg sličnog bojimo nego zbog toga što u našem časopisu do sada nismo ništa rekli u vezi sa tim problemom. Ni u jednom ni u drugom članku, koji su u vezi sa pomenutim problemom, mi nismo rekli uopšte svoje mišljenje o emancipaciji. Jednostavno, »Ruskom vesniku« se dopao ovaj stari trik i on ga je iskoristio u nameri da nas raskrinka. Uostalom, možda »Ruski vesnik« nama pripisuje težnje za emancipacijom na osnovu toga što smo mi rekli da u romanima A. Dime sina ima mnogo prljavog i ciničnog, što smo se složili s tim da je čitanje takvih romana i francuskih vodvilja nešto mnogo opasnije nego čitanje na javnom mestu »Egipatskih noći«. Možda to zaključuje na osnovu toga što mi kažemo da su brakovi između mladih devojaka i bogatih staraca nešto nemoralno — za nas je to prodavanje tela u ime lažnog morala i pokornosti, za nas je to barem isto toliko nemoralno kao i svaka druga vrsta prodavanja sopstvenoga tela! Naravno, u takvim slučajevima najčešće je kriva ne jadna žrtva nego njeni dželati. I, tako, zbog takvih izjava nas »Ruski vesnik« naziva pobornicima emancipacije i javno nas sramoti pred svetom. Ali, dozvolite da vas upitamo: šta je to za vas emancipacija? U takvim stvarima ljudi prvo treba da se dogovore i da se slože oko toga šta pod nekim izrazom podrazumevaju. Ako vi pod emancipacijom podrazumevate pravo žene da u svakoj prilici nabije mužu rogove onda ste vi, naravno, u pravu kada mrzite emancipaciju. Ali, mi nismo nikada tako shvatali emancipaciju. Neka misli kako ko hoće ali za nas — da, posebno za nas, emancipacija je hrišćansko čovekoljublje i napredak ljudski u ime ljubavi među ljudima — ljubavi na koju i žena ima pravo. Po našem mišljenju, problem emancipacije se svodi na večni problem progresa i razvitka. Ukoliko se društvo pravilnije razvija utoliko će biti normalnije i utoliko će se više približiti idealu humanosti; u takvim uslovima naš odnos prema ženi biće izgrađivan bez posebnih planova i utopijskih projekata. Pa ipak, i samo bavljenje ovim problemom, razmišljanje o njemu i prikazivanje mogućnosti da se to realizuje, samo razmišljanje o položaju žene (ponekad pogrešno) za nas je sve to nešto veoma korisno. Čak i kada se greši zna se — greška nije zločin; pobornici emancipacije se rukovode čovekoljubivim namerama i oni zaslužuju poštovanje i simpatije. Pedant, koji sedi u svom kabinetu i čeka da mu progres, razvitak i drugo padnu s neba i bez napora i istorijskog razvitka, po našem mišljenju je ovejana lenština koja je izgubila zdrav razum. To je ono što mi podrazumevamo pod izrazom »emancipacija« i ujedno tvrdimo da je najzad došlo vreme kada žena ima pravo da zahteva poštovanja prema sebi i da bude ravnopravna sa muškarcem.

Ženska prava! »Ko im je uzeo ta prava?« — uzvikuje »Ruski vesnik« i upušta se

u diskusije da kod nas žena u građanskom pravnom smislu ima sva prava kao i muškarac, ona, navodno, nije tutorisana, samostalna je i tako đalje, jednom reči — »Ruski vesnik« pribegava zakonima. Čujte vi, iz »Ruskog vesnika«, zar vi mislite da ćemo vam verovati kada se pozivate na sveđočanstvo zakona — zar vi mislite da mi ne znamo da vi to govorite onako za gomilu? Mislite li da ćemo vam poverovati; znamo mi da vi i sami sebi to ne verujete! Vama je stalo da se dopadnete gomili i da budete pobednici u sporu, vama nije stalo do istine; vi hoćete da vas gomila čuje i da poviče: »Sila ste momci! Ubiste ih i po zakonu im dokazaste; tako treba pravnim putem — kao da velite — njih tako treba!« Vama je stalo do takvih odobravanja do takvih povika! No, koga vi hoćete da prevarite? Zar je reč o zakonima? Radi se o našem mentalitetu i običajima, o prihvaćenim pravilima i verovanjima. Jeste li čitali »Porodičnu hroniku«? Sećate li se kako ie žena Bagrova čitave godine stavljala obloge na glavu? »Ha, ha — smejete se vi — to je bilo pre osamdeset godina, sada više ne tuku žene«. Da, mi smo smetnuli s uma, vi ste u pravu: sada ne tuku žene. »Istina, nema kod nas pukova sa Amazonkama niti žena koje su na ministarskim položajima, ali, da li je to ono što je ženama potrebno? Da li je to potrebno našoj ženi?« — uzvikujete vi. Bravo! To ne bi bolje rekao ni Fadej Bulgarin. Kakav je to uspeh! »Ha, ha, ha — smeju se naokolo — pukovi Amazonki, žene ministri — ha, ha, ha! Bravo »Ruski vesnik«, sila si, umeš da smisliš«. »Ne — odgovaramo mi — ženama kod nas nisu potrebni amazonski pukovi niti ministarske fotelje; nije sada o tome reč. Ali, ona ima prava da traži sledeće: da je niko ne vređa zbog pogrešno publikovanih stvari u novinama bez ikakve osnove i sasvim neopravdano — da niko ne može da joj kaže da skriva neke prljave tajne«.

»Vek viteštva je precizno formulisao odnose između muškarca i žene u jednom prosvećenom društvu« — nastavlja »Ruski vesnik«. Mi ćemo mu sa svoje strane ponuditi jednu malu anegdotu. U ovom broju našeg časopisa mi objavljujemo detaljan izveštaj sa procesa gospođe Lafarž koja je, po našem mišljenju, potpuno neopravdano optužena zbog ubistva svoga muža. Uostalom, to nije samo naše mišljenje. Sud je raspravljao o odnosima između gospođe Lafarž i njenog pokojnog muža i naišao je, između ostalog, i na ovakav slučaj: monsieur Lafarž se oženio sa madame Lafarž i poveo je na svoje imanje. To je bilo samo nekoliko dana nakon svadbe. Na putu, na jednoj stanici, g-đa Lafarž je poželela da se okupa. Dok je ona bila u kadi muž je počeo da lupa na vrata i tražio je da mu se otvori. Žena mu je kroz zatvorena vrata rekla da se nalazi u kadi i da ne može da mu otvori; muž je navaljivao da mu se otvori. Sudije, porotnici i publika u dvorani su se složili da je monsieur Lafarž bio zakoniti muž i da je, prema tome, imao puno pravo da zahteva da ga pusti u kupatilo. Nećemo da objašnjavamo

ovu anegdotu. Ali — reći ćete vi — to je pojedinačni slučaj; da, odgovaramo mi — ali odluka suda, porotnika i publike iz dvorane se ne može smatrati za pojedinačan slučaj, naprotiv, ona je izraz onog ponašanja većine koje se sreće u našoj obrazovanoj Evropi, u kojoj su »vekovi viteštva precizno formulisali odnose između muškarca i žene u jednom prosvećenom društvu«, i tako dalje. Vekovi viteštva! Koga vi to obmanjujete? Uostalom, možda se »Ruski vesnik« slaže sa mišljenjem većine najobrazovanijih u narodu i nalazi da je monsieur Lafarž kao muž imao puno pravo da zahteva da uđe u kupatilo. Barem tako je, kao bičem raspalio po ženskom pitanju: »Kakva su prava njoj potrebna?«.

To »kakva prava...« dostojno je najzajedljivijeg subotnjeg feljtona blaženog među nama Fadeja Bulgarina! To je blistavo i elegantno!

»Šta još treba da zahteva žena?« — nastavlja »Ruski vesnik« sa onom poznatom spretnošću — da ne traži možda da bude emancipovana u onoj meri u kojoj je emancipovan muškarac? Da li je to dobro što muškarac sebe smatra emancipovanim u svakom pogledu? Da li bilo dobro da i ona sama bude jednaka s njim u svakom pogledu? A, ako je tako, šta onda smeta ženi da koristi svoja prava? Avaj! Koliko je bilo žena koje su se koristile svojim pravima, koje se i danas koriste svojim pravima, a pojma nemaju o emancipaciji i nekim doktrinama koje im obezbeđuju ta njihova prava! Za to nije potrebno obrazovanje, neki intelektualni razvitak; to je blagodet koja dolazi samo po sebi, a samo najviše moralno savršenstvo može da ukoreni osećanje dužnosti i da spasi kako muškarca tako i ženu od te jeftine i svima dostupne emancipacije«.

Ali, čujte, vi nas doista obmanjujete! Ta upravo se mi borimo za moralni razvitak, upravo je nama stalo do toga da se osećanje dužnosti formira u duši kako muškarca tako i žene. Mi smo uvereni da će se samo na taj način i u najhumanijem smislu stvoriti novi odnosi između muškarca i žene; mi verujemo da će se tako otkloniti svi nesporazumi; mi se za to zalažemo od sveg srca i trudimo se u tom smislu, po meri naših nejakih snaga.

— Ali, to uopšte nije emancipacija! — reći će nam »Ruski vesnik«.

— Shvatite vi to kako hoćete, — odgovaramo mi — ali mi to shvatamo upravo tako kako smo objasnili sada, to jest reč je o posledici najvišeg moralnog savršenstva . . .

Ali, »Ruski vesnik« se služi i ovakvim trikom: on se pravi kao da niko ne zna

ono što on zna. I odjednom počinje da nam čita bukvicu, da nam daje savete, da se prenemaže i da se razmeće ekokvencijom. Međutim, sve je to davno svima poznato. Reklo bi se, njemu se sviđa sam proces, sam taj manir čitanja bukvice, samo praznoslovlje. Ali, kada se bolje porazmisli, postoje jasno da je u pitanju nešto drugo. »Jedino ja — kao da veli — to znam, niko drugi nema pojma. Ja sam pametniji od svih, slušajte me i pokoravajte mi se . ..«. Razume se, sve se to radi pred gomilom, to je dodvoravanje većini. . .

U »Ruskom vesniku«, dalje, imate jednu stranicu koja blista svojom logičkom nedoslednošću do te mere da mi, čitajući je, nismo znali šta da mislimo o svemu tome. Tu je svaka reč zlato. Ne možemo a da ne navedemo tu stranicu:

»... Bilo kako bilo, međutim, — kaže »Ruski vesnik« — zamislimo ženu koja je emancipovana i u svemu izjednačena sa muškarcem. Koristeći ista prava kakva ima i muškarac, žena će napustiti sve one obaveze koje joj sleduju po položaju koji ima u društvu. Ona neće više moći da zahteva od muškarca da se s njom pažljivije postupa, ona neće moći da traži poštovanja koje muškarac treba da iskazuje prema njoj — ona će, dakle, sačuvati svoj privilegovani položaj jednakosti koji joj niko neće osporiti, koji, prema tome, svi priznaju i štite, jer svi će braniti ženu od onih pobornika emancipacije koji pristupaju ženi sa prljavim rukama ...«.

Na primer — dodajemo mi — od takvih kao što ste vi, koji brane one koji su strašno uvredili jednu ženu. Ali, pustimo to, ima nešto što je važnije: prema tome, vi ozbiljno verujete da je za ženu danas u našim uslovima učinjeno sve; više ništa ne treba preduzimati da bi se poboljšao naš mentalitet, da bi se popravio njen položaj — sve je divno, prava milina! Može li se verovati da »Ruski vesnik« i sam ozbiljno uzima to što tvrdi? Nije li to licemerje s vaše strane kada se služite takvim trikovima i kada laskate masi kako biste je privukli na svoju stranu? Čovek se može smejati nekim preterivanjima pobornika emancipacije, ali ako bi se smejao njihovim iskrenim namerama i njihovim opravdanim stremljenjima ka usavršavanju, njihovoj želji da postignu istinu i osvoje ljubav — to bi bilo previše. A vaša fraza svedoči da vi sve to odbacujete. Vi zamišljate takav stepen savršenstva u našem savremenom društvu da se više u takvim situacijama nema šta ni poželeti.

I najzad, dozvolite još jedno pitanje: zbog čega žena — kada bi se utoliko emancipovala i izjednačila u pravima sa muškarcem — ne bi više imala prava da zahteva da joj muškarac iskazuje poštovanje, kakvo joj, na primer, iskazuje

sada?

»Pobornici emancipacije — nastavljale vi — ne shvataju da njihove doktrine ne obezbeđuju ženi nikakva nova prava; te doktrine samo oslobađaju muškarca njegove obaveze u odnosu na ženu«.

Opet vas pitamo: Šta vi podrazumevate pod reči »emancipacija«, kako vi to shvatate? Vi ste o tome izgradili tako čudovišnu predstavu da sasvim lako izvodite najčudnije zaključke. Mi nismo pobornici emancipacije, ali vam možemo reći da su pobornici emancipacije kudikamo pametniji, razboritiji i humaniji nego što vi mislite. Pod izrazom »emancipacija« vi izgleda podrazumevate skup najčudovišnijih i najnemoralnijih stvari i zabavljate se time što tako plašite publiku. Mi znamo da su pobornici emancipacije mnogo grešili, da greše i sada, prvo — zbog toga što su i to ljudi, ali pitamo vas opet: zbog čega bi žena kada bi se u svemu izjednačila sa muškarcem izgubila pravo na poštovanje s muškarčeve strane? Ako žena ima ista prava kakva imam i ja, znači, po vašem mišljenju, ja stičem pravo da je vređam? Zbog čega bi to bilo? Zbog čega je ja ne bih poštovao, ako ona zaslužuje poštovanje? Zbog čega bi muž trebalo da ne poštuje i ne voli svoju ženu ako je ona jednaka s njim i ako ispunjava svoje dužnosti prema njemu? Možda vi ciljate na to da osećanja dužnosti neće biti u slučaju da se žena emancipuje! Zar je to moguće? Zbog čega vi obmanjujete i zastrašujete svet? Priroda je stvorila brak: brak je jedan od njenih zakona i, ako u vama ima makar malo vere u progres, ne biste smeli da sumnjate da će se osećanje uzajamne dužnosti koju imaju međusobno čovek i žena ikada izgubiti. Neke druge dužnosti i neki drugi običaji koji nisu od prirode i koje su sazdali sami ljudi mogu se izgubiti — takvi glupi običaji se gube skoro svakodnevno. Istorija nije ništa drugo nego pozomica na kojoj nestaju neki običaji i na kojoj se vidi kako se čovečanstvo polako približava trijumfu zakonitog i prirodnog osećanja, dužnosti... A vi znate šta je istorija; vi često o tome govorite.

Vi nas obmanjujete! Vi ste prepredeni!

»Sa muškarcem nema uvijanja, — nastavlja »Ruski vesnik« — on je kao biće punopravan u svakom pogledu. — Zbog čega bismo se prenemagali sa ženom koja isto tako treba da bude biće punopravno u svakom pogleđu?«.

Čudno! Ta šta vi podrazumevate pod reči »prenemaganje«? Ako vi pod tim podrazumevate neke ceremonije u kineskom stilu, ima toga dosta čak i među

muškarcima danas. Ako izrazom »ceremonije« vi pretite ženi novim uvredama, gmbostima i nepažnjom, udarcima preko nosa i svakojakim cinizmom, zbog čega ste tako ubeđeni u neizbežnost nečeg sličnog? Jer, i sada, pošten čovek nagna nekoga da ga ceni dmgačije a ne služeći se batinama. Šta znači ono: »sa muškarcem nema uvijanja«? Čudno! Kakve su to detinje pretnje!

»Ko hoće da izgradi odnose među ljudima bez pomoći ideje o dužnosti, ko se na tu ideju ne bude obazirao i ko se ne bude, dakle, mkovodio njome (kakva elokvencija!), nego, na primer, nečim dmgim — neka baci u smeće sve fraze o uzajamnom poštovanju među ljudima i sve rasprave o dostojanstvu žene«.

— Kakva suvišna elokvencija! — i nehotice uzvikujemo mi. — Ko je taj ko hoće da gradi odnose među ljudima bez pomoći ideje o dužnosti? Ko je i kada drugačije to gradio ili mislio da gradi? Pomenite nam makar jednog ... U čemu se sastoji ta dužnost — to je ono što su Ijudi pokušavali da otkriju tokom vekova, to nastoje i danas, i tako će biti dok bude sveta. Ali, to je već nešto sasvim drugo. Oh, rekao sam već, vi nas plašite!

»Isto tako — nastavlja »Ruski vesnik« — onaj ko u čoveku vidi samo hemijske sastojke kiseline i soli u onom smislu u kome se sve to može opaziti u retorti, taj nema prava da govori o čoveku, o njegovoj koristi i o poboljšanju njegovoga načina života; taj neka se smeje gledajući u oči svome istomišljeniku; neka se takav ne trudi iz sve snage razmećući se izveštačenim patosom koji otkriva augursko šarlatanstvo; neka se takav prođe brige o efemeridama i ništavnostima i neka živi kako mu nalažu svemoćne i neprekoračive okolnosti. I stvarno, da li mi brinemo o crvima i postavljamo li sebi sasvim ozbiljno ovakvo pitanje: da li su oni siti ili su gladni, dok ih mi namerno ili nenamerno gazimo nogama ...«.

Evo šta znači voleti razgovore po svaku cenu!

Ja koji pišem ove redove, uveravam vas da ja nikako ne mislim da sam i sam izašao iz retorte. Ja to ne mogu da verujem. Ali, ako bih ja i verovao u nešto slično, zbog čega ne bih imao pravo da govorim o čoveku i o poboljšanju njegovoga načina života? Zbog čega bih se ja »smejao u oči mome istomišljeniku i živeo onako kako mi okolnosti nalažu«? Već po samim zakonima Ijudskog postojanja — da bi se nekako opstalo — ljudi su se morali složiti i uzajamno povezati osećanjem dužnosti, koju imaju jedni prema drugima. To je već dužnost, pa ako hoćete, tu je i cilj života. Društvo se ne može bez toga zamisliti. Ma kakva bila njihova uverenja, ljudi ostaju ljudi i ne mogu da izmene

svoju prirodu. Potreba za opstankom uvek kod njih postoji, ali čovek je morao baš zbog toga što je čovek da oseti potrebu za ljubavlju prema svome bližnjem — potrebu za ljubavlju i žrtvovanjem; nema Ijubavi bez žrtvovanja a ljubav je — ponavljamo, neuništiva. Da nije tako čovek bi morao da prezre sopstvenu prirodu. A verujete li, vi, da je to moguće? To je, ako ništa drugo, veoma zapetljano pitanje i — ono se ne može rešiti tako najednom, kao što vi činite. Jer,

To pitanje nećete rešavati vi!

A vi ga rešavate tako spokojno, mirno i nekako na svečan način i već to je samo po sebi sumnjivo ...

Evo, na primer, vi raspravljate o humanosti, o razvitku, vi branite onoga koji je naneo uvredu od onoga koji je uvređen. Vama se prohtelo da ga štitite i vi ste spremni na svaku neistinu, vi idete protiv onoga što je očevidno; vas to ništa ne košta. Vi otvoreno tvrdite: »On se nije služio nikakvim falsifikovanim stvarima ...«. Vi to sve govorite mirno, iako znate da to nije istina. On nije izmislio odvratne spletke! A aluzije u vezi sa nekakvim tajnama? Šta je to? — po vašem mišljenju. I takva aluzija u štampi, šta ste vi? Da niste dete koje ne zna da stvari nazove njihovim pravim imenom?

*

Mnogo je još toga, i sličnog, bilo u »Ruskom vesniku«, ali nama se najviše sviđaju njegova razmišljanja o Puškinu.

Radi se upravo o »Egipatskim noćima«. On je i pre toga rekao o Puškinu mnogo originalnog, ali mi ćemo se sada pozabaviti njegovim konačnim sudovima. Kažemo: konačni sudovi, jer ovde je sve rečeno tako kao da se konačno i bez pogovora rešava čitav problem u vezi sa Puškinom koji je u našoj književnosti nastao nakon objavljivanja besmrtnog članka g-dina Dudiškina. Mi ćemo o svim tim mišljenjima progovoriti u posebnom članku, kao što smo obećali ranije kada smo pokrenuli ovaj časopis. Ali, ne možemo da ne kažemo nekoliko reči o razmišljanjima koje nam nudi »Ruski vesnik« povodom »Egipatskih noći«. Na osnovu toga moći će da se sudi o snazi »Ruskog vesnika« i njegovog shvatanja poezije. Zamislite: za njega su »Egipatske noći« samo »fragment« — on ne ume da vidi celovitosti u tom najcelovitijem delu naše poezije! On tvrdi da je to »samo aluzija, motiv, nekoliko čudnih akorda u kojima progovara nešto mračno, ali iz kojih se ništa ne razabire (!)... tu se ništa ne nudi kontemplaciji ...«.

». . . Treba mnogo posebnih uslova — nastavlja on — da bi se ispod lepote stihova i privlačnosti likova, u ovom komadu ulovio onaj unutrašnji smisao koji se otkrio jasno i koji bi bio dostupan svima da je pesnik svoje delo priveo kraju i celovitije oblikovao. Umetničko stvaranje se ne zadovoljava sitnim sablaznima, potrebno je da ideja celovitosti sve podčini sebi i oduhovi sve pojedinosti. Ovaj demonski kult koji traži najdragocenije Ijudske žrtve, ova carica koja je sagla glavu iznad pehara i koja je začarana snagom njegove sadržine, ta Kleopatra koja doziva bogove podzemlja da joj budu svedoci kada izriče svoje prokletstvo — sve to, pretvoreno u krv i meso živih detalja, moglo je da bude otkrovenje jednog dalekog i mračnog sveta i tada bi ideja celine podčinila sve sebi, sve — što se sada vidi tako naglašeno, reljefno. Da je od ovih motiva načinjena tragedija ona bi mogla biti genijalno delo .. .«.

Vi govorite o tragediji i o razvijanju tog, kako ga vi nazivate, fragmenta, međutim, da li vam je poznato da se takav fragment u umetničkom smislu ne može više razvijati; ako bi se tako postupalo dobilo bi se nešto sasvim drugo, nešto sasvim drugačije forme i, možda bi to bilo jednako po snazi sa onim prvim, ali ipak bi to bilo nešto drugo i drugačije od »Egipatskih noći«, i naravno, izgubilo bi smisao koji nam delo u sadašnjem obliku nudi. Puškin je bio sebi postavio zadatak (ako je on unapred uopšte određivao zadatke svome nadahnuću!) da nam prikaže samo jedan momenat iz rimskog života ali tako da ta slika stvori najdublji i najpotpuniji utisak; on je u stihovima i preko likova prikazao duh toga momenta i tako se na osnovu tog momenta može suditi o celini utiska koji stvara takvo delo. I Puškin je to ostvario i to u takvoj umetničkoj punoći koja govori o jednom čudu pesničke umetnosti. Vi kažete da to sve nije zaodenuto u meso divnih, živih detalja! Ali, u njegovom delu su neke pojedinosti tako jasno naslikane da se čovek prenerazi i oseti strahopoštovanje pred umetničkom snagom ovoga pesnika. Često su neki detalji izraženi samo jednim stihom, jednom reči ili jednom aluzijom, ali sve je tako celovito, tako savršeno da čovek ne može da zaboravi takav stih. Takav stih postaje svojina pokolenja i ona ga pominju određujući pomoću njega čitave pojmove; istina, ti su detalji ponekad dovedeni do takvog stepena da bi samo još jedna »kap« mogla da naruši celinu pesničke slike ili da je sruši u vašim očima. Tu je sve u jednom akordu: svaki potez kičice, svaki zvuk, ritam ili refren nekog stiha — sve je podređeno celini utiska. Možda vi tražite detaljnije opise odeće, arhitekture dvorana, grada Aleksandrije, Egipta i čitave Rimske imperije u geografskom, statističkom, etnografskom i pesničkom smislu? Možda su vam takvi detalji potrebni? Što se tiče g-dina Dudiškina on bi obavezno zahtevao da tih detalja bude.

Uzgred, vi se smejete našim rečima o utiscima koje izazivaju statue Venere de Mediči i Miloske Venere. Kada je u pitanju mlado i poročno biće, kazali smo mi — na njega će i takve statue ostaviti sladostrasni utisak. Treba biti u moralnom pogledu čist pa gledati na takva dela bez zabune ...

»Ali, zar Venera de Mediči i Miloska Venera — kažete vi — predstavljaju takve prizore strasti kakav se oseća iz Kleopatrinih reči? Zar ti olimpijski likovi ne predstavljaju čedne likove, zar oni nisu čista raskoš onoga što ima u stvarnosti? Zar ti likovi ne predstavljaju pritajenu stidljivost i čar primamljive tajne? Zar je dleto ne samo Fidije i Praksitela nego i vajara iz doba opadanja išlo do poslednjih izraza strasti?«.

Pa dalje:

»Zar je Rašel nekada na sceni dozvoljavala sebi nešto slično onoj Kleopatrinoj kletvi? Da li bi negde u Evropi ili negde u Americi neka glumica izgovorila ovaj fragment dajući izraza svojim strastima i ne trudeći se da oduhovi sve ove detalje — da li bi svaka glumica mogla tako da skida pokrov s onog što treba da ostane tajna?«.

To vam je uspelo — te reči o »poslednjim izrazima strasti«. Ali, čujte, zar vi mislite da bi statue Venere de Mediči i Miloske Venere bez obzira na to što oličavaju čednost izazvale drugi utisak da su, na primer, bile donete i izložene kod nas davno, recimo, u vreme naših predaka i Alekseja Mihajloviča — zar vi mislite da one ne bi tada delovale sablažnjivo? Mi ne kažemo da i tada nije bilo ljudi koji su napredni, mi govorimo uopšte o utisku koji bi na naše pretke ostavili svi ti nemački »drveni idoli«. Zar mi nismo u pravu kada kažemo da čovek treba da bude moralno savršen da bi mogao da gleda bez zabune sve te prizore božanske lepote. Čednost lika nije garancija protiv grube i prljave pomisli. Ne, takvi likovi ostavljaju divne utiske jer su to umetnička dela. Tu je stvarnost transformisana kroz umetnost, ona je prošla kroz vatru čistog i čednog nadahnuća i oplemenjena kroz misao samoga pesnika. To je tajna umetnosti i o tome nešto zna svaki umetnik. Na neformiranu prirodu ili na prirodu koja je iskvarena čak i umetnost nema uticaja. Ukoliko je čistija i razvijenija čovekova duša utoliko je utisak koji ostavlja umetnost puniji i istinitiji.

Ali, postavlja se pitanje: zbog čega vi mislite da »Egipatske noći« kao umetničko delo, kao fragment (to je vaše o fragmentu) i kao delo koje izaziva strasti (one vaše reči o poslednjim strastima) ne bi mogle da izazovu umetnički

utisak nego jedino navodno — nešto sramotno i nedozvoljivo? Da vi ne izjednačavate »Egipatske noći« sa delima markiza de Sada? Fragmentarnost i nezavršenost dela nije mogla — po vašem mišljenju — da pokrije ono što je trebalo da ostane kao tajna!

Prvo, gde je tu i u čemu je nekakva otkrivena tajna? Da li se ovde stiže do nekakvog otkrivanja tajne? I najzad, zar vi tako razumete »Egipatske noći«, je li to ono što u tom delu treba videti ako je čovek sposoban da razume poeziju i da se preda čarima umetnosti? Naprotiv, po našem mišljenju, tu je reč o velikom užasu a ne o »poslednjim izrazima« strasti. Nama je sada sasvim jasno da vi pod »poslednjim izrazima« podrazumevate nešto raskalašno a la markiz de Sad. Ali o nečem sličnom nema ni govora. Tako gledati znači nemati ni sopstveni jasan pogled na stvari. Oni »poslednji izrazi« o kojima vi tako često raspravljate su za vas nešto sumnjivo i sablažnjivo, a za nas je to samo iskvarenost ljudske prirode, naročito ako se sve to predstavi s takve tačke gledišta (a tačka gledišta je ovde nešto bitno); međutim, delo ne ostavlja utisak razuzdanosti nego dubok i potresan utisak. Kod Puškina je improvizator stao pred publiku Severne Palmire i na opšti smeh publike postavio ono svoje naivno pitanje: »O kakvim se tu ljubavnicima radi perche la grande regina n’aveva molto?«. Ta publika se takođe sastojala od poznavalaca i posetilaca sumnjivih mesta. Bilo ih je dosta, »dva novinara u svojstvu pisaca« koji su takođe bili prošli sito i rešeto. Za žaljenje je što nam Puškin nije ništa rekao o utiscima koje su improvizacije ostavile na slušaoce.

Ali, pokušajmo sami da se setimo takve improvizacije i proverimo te utiske.

Pir; njegov opis. Carica je bila vesela i zabavljala je svoje goste ali odjednom je postala zamišljena i sagla je glavu nad zlatnim peharom; gosti su zanemeli; svi su se ućutali. Sve te zvanice poznaju svoju caricu i očekuju nešto izuzetno. Oni su njeni robovi; a ona je — predstavnik jednog društva čije su se osnove odavno uzdrmale. Izgubljena je svaka vera, nada je postala nekorisna obmana, misao se gasila i polako nestajala: božanska vatra se ugasila u njoj, društvo se izopačilo i u tupom očajanju gleda u ponor pred sobom i nešto kao da ga vuče u taj ponor. Život prestaje, nigde cilja. Nema budućnosti; u današnjem danu treba tražiti sve; život treba ispuniti samo današnjim i nasušnim. Sve se svodi na telo, sve je prepušteno telesnom razvratu i da bi se nečim popunili nedostaci duhovnih vrednosti ljudi naprežu nerve, sile svoje telo kako bi pronašli još neku senzaciju. Najčudovišnije perverzije, najnenormalnije poze su, malo po malo, postajale nešto obično. Nestajalo je čak i osećanje potrebe za sopstvenim opstankom.

Kleopatra je predstavnik toga društva. Njoj je dosadno i ta je dosada posećuje sve češće. Samo nešto perverznu, nenormalno i pakosno bi moglo da razbudi njenu dušu. Ona žudi za snažnim senzacijama. Njoj su već poznate sve tajne ljubavi i naslada, za nju bi jedan markiz de Sad ličio na malo dete. Razvrat je izopačio njenu dušu i ona odavno oseća u svojoj duši žeđ za nečim mračnim, morbidnim i prokletim, za onim radostima koje je osećala trovačica Brenvelje pred gomilama svojih žrtava. Ali, njena je duša moćna i neće se skoro predati; ima u njoj još mnogo silne i pakosne ironije. I, evo, ta se ironija sada razbudila u njoj. Carica je poželela da zadivi svoje goste nekim izazovom, htela je da uživa u svom prezrenju prema njima, htela je da im baci taj izazov u lice i da uživa u drhtanju srca preneraženih gostiju. Misao je obuzela njenu dušu. Strast je kolala kao otrovni mlaz kroz njene nerve. O, kako je želela da svi što pre vide njen strašni izazov! Koliko će tu biti do tada nepoznatog sladostrašća i nečuvenih naslada! Kakva je to demonska sreća ljubiti svoju žrtvu, ljubiti je i biti nekoliko časova rob te žrtve, utoliti sve njene želje nežnostima, maženjem, ludom strašću i u isto vreme znati da će taj gospodar koji ju je podčinio na trenutak sve te radosti platiti sopstvenom glavom, da će taj trenutak njegove sreće biti plaćen kao nečuvena drskost! Hijena je liznula krv i već se opila toplinom krvi i ta krv će je dražiti i u njenim poslednjim trenucima sladostrašća. Neviđena surovost je odavno unakazila ovu božansku dušu i ona je mnogo puta padala na nivo besne zveri. Čak to nije više nešto zversko; u prekrasnom telu nalazila se mračna i čudovišna duša divlje i besne zveri: to je duša pauka čija ženka — kako vele — proguta mužjaka odmah nakon parenja. Sve je ličilo na odvratni san. Ali to zanosi, to je užasno razvratno ... strašno ...! I gle, demonsko ushićenje obuzima caričinu dušu i ona gordo baca svoj izazov.

Ali, niko se ne javlja; ona vidi strah i užas na licima svojih gostiju i pogledom punim prezira gleda na sve njih. Ali strast je pokrenula srca — našla su se trojica i izašla su pred nju. Izazov je bio prihvaćen.

Žreci bacaju kocku. Prvi je — Flavije. On je stari ratnik: osedeo je u rimskim legijama, u bitkama za Republiku. Njemu nije stalo do naslada. On je prihvatio izazov jer se u njemu probudila gorda duša Rimljanina koji ne može da podnese sramotu od žene. Naravno, to je besmislena gordost i neko ograničeno osećanje vojničke časti, ali — to je osećanje plemenito, odvažno, on je već čovek a ne rob, izgledalo je da sve još nije izgubljeno, razvrat nije zahvatio čitavo društvo; vatra toga razvrata nije progutala dušu celoga društva. Ima u njemu još snage za borbu, ali — hoće li dugo izdržati! Pogledajte na predstavnike budućnosti: tu je Kriton mladi epikurejac, njegova boginja je Kipris a njegov kult — sladostrašće.

On je veoma mlad, u njemu su moćne sile života; on se predaje nasladama sa svim žarom mladosti i njenih neizmernih moći; ali to je samo mladost i ništa više. On dobro čini što se odlučuje da umre sada u cvetu mladosti kada su svi utisci sveži i puni životnog elana. On još ne zna šta su to razočaranje i očajanje... Da je on ostao u životu bio bi svedok perverznog Neronovog braka o kome nam kazuje istorija...

Ali i sama pesnikova duša nije mogla da podnese ovakav prizor; on nije mogao više da podnese Kleopatru hijenu i u jednom trenutku on je očovečio tu svoju hijenu.

Evo jednog dečaka; njegovo je ime nepoznato; ushićenje ljubavlju plamti u njegovim očima; neiskusna sila mladalačke neizmerne strasti kipi u njegovom mladom srcu. On radosno, čak i sa osećanjem zahvalnosti, nudi život; on ne misli na život; on gleda u lice carice i vidi neopisive čari i neizmernu sreću, on vidi takvu čistu ljubav da se u samoj hijeni u magnovenju probudio čovek i carica je ganutljivo pogledala na mladića. Ona je još uvek bila u stanju da se razneži!

Ali, to je bilo samo jedno magnovenje. Ugasila su se ljudska osećanja i divlje zversko ushićenje razgorelo se u njoj još snažnijim plamenom; možda je to bilo baš zbog takvog mladićevog pogleda. O, ova žrtva kao da nudi najveće naslade! Obuzeta ushićenjem carica svečano ponavlja svoju zakletvu ... Ne, nikada se poezija nije podigla do takve visine, nikada se poezija do tada nije usredsredila sa takvom snagom na prizorima patosa! Od takvog paklenog caričinog ushićenja ledi se telo, zamire duša ... i vama postaje jasno kakvi su to bili ljudi kojima je došao naš božanski Iskupitelj ...

I kako bi bila čudna naša duša kada bi pred ovakvim prizorima osećala samo nešto sumnjivo, razuzdano ...!

*

Ne možemo se lišiti zadovoljstva da ovde ne objavimo odlomak iz pisma koje nam je uputio jedan prijatelj — pismo je napisano posle čitanja martovske sveske »Ruskog vesnika«. Uostalom, pismo je dopuna našem članku. Evo tog odlomka.

»I da su »Egipatske noći« odlomak i tada se o takvom pesniku kao što je Puškin ne bi moglo reći da je taj njegov fragment sasvim neoduhovljen. Ali »Egipatske

noći« nikako nisu odlomak. Gde ste vi našli u tom delu nešto nezavršeno, nekakvu fragmentarnost? Naprotiv — to je celovita slika! Kakva prekrasna srazmernost među delovima, kako je sve završeno, određeno i celovito! Čitaocima je poznato u kakvom nam je divnom okviru Puškin ponudio ovaj i za njega samoga dragoceni biser svoje poezije. »Egipatske noći« su — improvizacija i to celovita, potpuna improvizacija. Uopšte, veliki pesnik je sam učinio sve da nam što bolje protumači svoje delo. On je nagnao i Italijana da ga čita, čoveka koji je ponikao na bogatom kulturnom tlu i koji je bio umetnik do srži kostiju — čoveka iskrenog, kome su tuđe raznovrsne pedantnosti. On mirno izgovara u dvorani pred aristokratskom publikom: Velika carica je imala mnogo ljubavnika, i sa čuđenjem primećuje kako se pokvareni varvari smejulje i kikoću.

Ta priča, kao što vidite, traje i do naših dana. U »Egipatskim noćima« Puškin je na umetnički način izrazio problem koji je bio blizak njegovoj duši — problem o nekim odnosima između umetnosti i društva. Taj problem je aktuelan i danas. I danas improvizator »Egipatskih noći« može da čuje kako mu se pakosni varvari smeju dok on recituje. Doista, mi smo čudan narod! Izgleda da je Puškin sasvim opravdano primenio na nas one Petrarkine stihove:

La sotto i giorni nubilosi e brevi

Nasce una gente a cui l’morir non dole.

Kada nama govore o smrti, kada se zaklinju bogovima pakla i kada nam ukazuju na smrtonosnu sekiru i odrubljene glave, mi sve to slušamo sa sevemjačkom hladnokrvnošću; nas to ne potresa, nas to ne užasava. Ali, čim se progovori o moćnoj Kipris i o zlatnoj ložnici mi načuljimo uši, nas to uzbudi i pokrene ... Mi smo puritanci po krvi, mi ne volimo mnogo život i zbog toga nam umetnost deluje kao sablazan.

Da, mi sasvim loše razumemo umetnost. Nije nas tome naučio ni Puškin koji je i sam stradao u jednom takvom društvu i izgleda baš zbog toga što je bio pesnik do srži kostiju. Samo to naše loše shvatanje umetnosti može da nam učini jasnim ona čedna razmatranja »Ruskog vesnika« o strasti i o njenim različitim manifestacijama.

Eto, takve su me cme sumnje obuzele dok sam se trudio da proniknem u smisao članka iz »Ruskog vesnika«. Kako da se razume ova njegova čudna tvrdoglavost? Kako objasniti s jeđne strane njegova stidljiva prećutkivanja, a s

druge strane njegova — drska i smela uveravanja? Užasnut, ja sam i nehotice sebe pitao: šta će biti sa nama, šta ćemo mi nesrećnici raditi ako on, »Ruski vesnik«, bude i dalje učio svakoga i to ovako loše i o ovako važnim problemima?

»Ruski vesnik« gleda na našu književnost i na naše društvo sa velikom ohološću. Pravo da vam kažem, meni se takav način gledanja sviđa, samo bilo bi dobro da ti oholi ljudi imaju stvarnog razloga i prava da na sve gledaju s visine. »Ruski vesnik« zamera našoj književnosti zbog polumisli i polovičnih osećanja; on kaže za naše društvo da je »prazno 1 bez zainteresovanosti, da nema svojih ideja i da ne živi intelektualnim životom; on tvrdi da je »naše društvo licemerno i nemoćno«.

Po mom mišljenju to je precizno rečeno i, govoreći uopšteno, to je u najvećoj meri tačno.

Ali, kako misli »Ruski vesnik« da poboljša to žalosno stanje stvari? Šta on sam čini u tom društvu i u toj književnosti?

Čudno! Osećajući pod nogama tlo koje se giba i živeći i sam u društvu koje je zahvatio haos i koje se koleba u svakom pogledu, on je odjednom u tom društvu počeo da govori tako kao da je to društvo koje ima suprotne odlike — kao da u tom društvu postoje čvrsta pravila i snažno javno mnenje. Da bi pokazao našu nezrelost on je odlučio da progovori nekim zrelim jezikom, pa ne našavši ga kod nas, uzeo ga je onako od oka — iz neke zrele zemlje, iz Engleske.

Licemerje ovakvog postupka se najbolje vidi u ovom sadašnjem slučaju. Maska pada, komedija je završena čim se stvari dotaknu do aktuelnosti iz naše stvarnosti. Doista, uzalud »Ruski vesnik« galami da je sve jasno i prosto i da se samo treba držati zdravoga razuma pa ćemo, navodno, sasvim sigurno doći do cilja; uzalud on zabašuruje i prikriva probleme, oni su tu i javljaju se sasvim jasno, nameću se bez obzira na gromoglasne fraze i obilje zakukuljenih redova.

Nije zgodno Rusu da se pravi Englez ili Francuz. Tamo, u tim formiranim i razvijenim društvima, čitava stvar bi se doista rešila brzo i jasno. Ali neka »Ruski vesnik« ima i ovo na umu: tamo nikome ne bi ni palo na pamet da upoređuje glumice sa izvesnim damama. A »Ruski vesnik« je nešto naše i on se upustio u razmišljanja i stigao je do — potpunog promašaja.

»Ruski vesnik« galami da je stvar prosta i jasna; ali u njegovim gromoglasnim

frazama čovek ne može da otkrije nikakav određen stav. Meni se čini da tog stava i nema; toga ne moze ni biti kod »Ruskog vesnika«.

Ako uzmemo sve to u obzir onda će nam njegove gromoglasne fraze delovati kao samouverenim tonom izrečene prazne misli članka. Čemu ovakva strašna buka? Koga i zbog čega obmanjivati ovako svesrdno?

»Ruski vesnik« daje loš primer ruskoj književnosti!«.

DODATNA BELEŠKA UZ ČLANAK N. N. STRAHOVA:

»NESTO O POLEMICI«

Volter je čitavoga života zviždao i to nije bilo nepromišljeno niti je prošlo bez posledica. (A kako su se samo ljutili na njega i to upravo zbog tog njegovog zviždanja).

KNJIŽEVNA HISTERIJA

Nudimo čitaocima pun tekst članka »Ruskog vesnika« koji je napisan protiv našeg feljtona u aprilskoj svesci našega časopisa. U tom članku nas stavljaju u isti red sa »Domaćom besedom«. Mi ćemo dole u nekoliko redaka dozvoliti sebi da iznesemo naš stav u vezi sa tim najnovijim postupkom »Ruskog vesnika«.

Članak je pisan nemogućim jezikom. On je dosta dugačak i mi ćemo iz njega navesti samo ono što se tiče nas.

Evo tog članka:

»Brzopisci po našim časopisima znaju jedino to da se podsmevaju g-dinu i njegovoj »Domaćoj besedi«. Niko od njih ni da se okrene i da pogleda na sebe i na svoje drugove! Pitanje je samo ko je od njih smešniji: da li on sa onim svojim grubim cinizmom ili poneko od tih nagizdanih fićfirića što gaze tako izveštačeno i sipaju svoje gromoglasne fraze? Reći ćemo još jednom, nevolja našeg društva

je u tome što naši obrazovani Ijudi imaju sve što hoćete, ali u lažnim papirima i sa veoma niskim stvarnim cenama. Kod nas je nagomilano toliko mnogo reči — samo reči i reči — ima toliko mnogo fraza da svaku misao, sve ono što je promišljeno i u čemu ima makar malo osećanja čovek ne može da dočeka — ne može da se svemu tome dovoljno naraduje. Mi smo usvojili sve spoljašnje manire pametnih ljudi, ljudi koji se nečim bave; mi umemo da brbljamo o čemu god hoćete sa izgledom ljudi koji sve znaju; nama su pod nogama nauke i svaki uzlet misli i Hljestakov je veliki tip koji nas u celini oličava. Hljestakov kod nas čuči u svemu — ne samo u feljtonisti i onim golobradim mladićima nego i u našim soi-disant naučnicima i uvaženim starcima. Često ćete od ljudi, koji su na izgled pristojni i koji su prošli svašta i naučili svašta, odjednom čuti najnerazumnije reči koje pokazuju svako odsustvo osećanja za istinu kod onoga koji govori. Da, hljestakovština je naš društveni udes i besmrtni Gogoljev tip će tek vremenom biti ocenjen kako valja. Čak i činjenica što je Hljestakov bio petrogradski činovnik je jedna važna, suštinska crta ovog tipa. Da li vam se, čitaoče, događalo da u Severnoj Palmiri naiđete na tu gospodu koja su spolja gledano pristojni ljudi, koja se od prve nameću svojim žustrim frazama o raznim stvarima: reči teku bez prestanka i povezano jer o svemu se izriče gotov, poznat i konačan sud; tu je divan stil, mnoštvo podataka i sjajne ideje. Ali, taj privid ne traje dugo; vi ubrzo osetite da je pred vama okrečeni grob, da taj krasnorečivi gospodin nikada ništa nije mislio i da je to onaj isti Hljestakov koji je odbio da bude načelnik ministarstva i koji je bacio svoj šinjel Marfuški. Pitali smo, da li vam se to događalo...? Ali, treba li uopšte pitati? Kako bi moglo da vam se ne dogodi ako živite i ako ste makar bili u Severnoj Palmiri? Uostalom, taj tip se danas svuda sreće; u kakvoj bilo zabiti da živite vi ćete ga sresti u nekom našem gubernijskom ili sreskom mestu; ima ga čak i u susednom selu.

Odsustvo svakog smisla za realnost, nepostojanje bilo kakvih duhovnih impulsa i misli, uz obilje gotovih fraza koje se mogu primeniti uz svaku misao i uz svako osećanje — to vam je suština te hljestakovštine koja, rečeno jezikom g-dina Askočenskog, u našoj književnosti caruje kao duh tame. A ta tama je, po našem mišljenju, gora od svake druge tame i čovek se i nehotice nada da će nastupiti nekakva kataklizma koja će oduvati sve to smeće s naših njiva i učiniti da ponovo rađaju plodovima.

I nad posivelom gomilom kamenja

Ispod tamnih i uvelih grana

Diže se bista.

Vekovi joj nisu načeli lik

U sjaju negdašnje svoje lepote,

Ona pred nama i sada blista —

Bejaše joj samo slomljena ruka,

Načet je veo s njena lica

Surovom rukom neznalica.

Eto, pročitali ste te stihove: kako vam se sviđaju? Vi se čudite ovom pitanju i ponovo čitate stihove. Vi se pitate da li je vredelo navoditi ih i govoriti o njima. G-din Polonski je napisao mnogo simpatičnih pozorišnih komada, ali navedeni stihovi nisu karakteristični za njegovu poeziju i apsolutno ništa nemaju u sebi. Statua je virila iz žbuna, vekovi su poštedeli crte njene prvobitne lepote; njoj je polomljena ruka i uništeni nabori draperije rukom neke neznalice: i to je sve. Ni naša misao ni naša duša nisu uznemireni tim stihovima. U njima apsolutno ničeg nema, o njima se skoro ništa ne može reći. Da li vi tako mislite? Čujte, međutim, šta se o tome može reći. Evo šta o tim stihovima kaže feljtonista jednog petrogradskog časopisa. (»Vreme« br. 4, april, strana 141):

»I kada bi mi glas zadrhtao i kada bi suze potekle iz mojih očiju pred ovim stihovima, ja se toga ne bih stideo, jer ovi su reci ispunjeni svetom tugom, pravednim prekorom i nebeski čistom tugom i ja bih se ponosio što imam osećanja za nešto slično. To je jedna od najboljih pesama naše poezije; zavidim g-dinu Polonskom na njoj; ja sam spreman da bacim klevetu na svaku drugu pesmu, ali na ovu ne«.

Prirodnjak posvećuje mnogo vremena i poklanja mnogo pažnje nekoj bubici koju ispituje pod mikroskopom; mi vas molimo, i to je u entomološkom interesu, da se zadržite koji trenutak nad ovim redovima i da uporedite njihov smisao ili besmisao sa gore navedenom pesmom na koju se oni odnose. Evo vam poražavajućeg primera i činjeničkog dokaza hljestakovštine! Evo kakve dimenzije ta pojava đobija kod nas!

Ne, Gogoljev Hljestakov je pigmej pred ovim kolosom. Sve što je on lagao u

trpezariji kod gradonačelnika je bledo i ništavno u poređenju sa ovim zapanjujućim budalaštinama. To vam je naša književnost, naša kritika, naši feljtoni!

U tom istom feljtonu ima i drugih zapanjujućih stvari.

Izvolite, pročitajte i ovo (»Vreme«, br. 4, april, strana 134):

»Ja sam poznavao čoveka koji je mirno, o, kako mirno! — i s ushićenjem pričao kako je nasamario Jevrejina i kako obmanjuje svoju ljubavnicu. Vi možda mislite da sam ja osećao odvratnosti? — Nimalo. Ja sam se od srca smejao, isto onako kao kada sam čitao ono o Pljuškinu. Drugi koji su ga slušali — jer nije ovaj to samo meni pričao — trudili su se da kroz svoj smeh pokažu i neko prezrenje ali nisu uspevali — kroz taj prezir izbijao je najiskreniji smeh. Čovek nije mogao da se ne smeje gledajući na tog čoveka koji je tako zadovoljan tim svojim sitnim podvalama. A ovaj što je pričao, opazivši da je utisak veoma povoljan kod slušalaca, nastavljao je da priča još veselije.

»I vi se zbog toga ne stidite?« — rekao sam ja da vidim šta će mi na to odgovoriti. »Eh! — reče on prijateljski me dodirujući rukom — zar još i to da činim!«. — I tada započe da priča svoje druge pohode i doživljaje. »On je varalica — rekao sam ja kada je on otišao — ali on mi se sviđa i ja ga volim«. — »To pokazuje — rekoše mi mnogi — da je kod vas neiskreno sve to što propovedate o dobru i nekoristoljubivosti«. — »Može biti« — rekoh ja i slegoh ramenima. Bio sam uvređen što me ta gospoda nisu razumela. Ali, ubrzo sam primio nagradu od onoga zbog koga su me prekorevali. — »Ja vas volim — reče mi on kad smo ostali nasamo (evo, tu ću ja ostaviti skromnost na stranu) — i volim vas zbog toga što ste vi jedini među svom ovom gospodom koji biste imali pravo da me prezirete, jer vi ste jedinstveno sušta suprotnost meni ovakvom kakav sam: vaša je duša čista i ja smem da se kladim glavom da vi nikada ne biste učinili ništa slično ovim mojim doživljajima. A ovi? — svi su oni isti kao i ja, samo u vašem odelu. Oni su veći lopovi nego ja: oni nemaju ništa svoje; sve što imaju je ukradeno«. — »I zbog toga smo vi i ja braća — rekoh ja pružajući mu ruku — ovde smo sami što imamo tome se radujemo«. To mu je priredilo neopisivo zadovoljstvo. — »Ali samo — dodadoh ja — ako vas budem prvi uhvatio u tim vašim pustolovinama, ja ću povikati da dođe policija«. — »A ja ću — reče on smejući se —ako mi ne pođe za rukom da pobegnem vas prvog pozvati da mi sudi, jer mi neće biti sramotno da mi sudi takav čovek kao što ste vi«. Ali, ja ne bih pozvao policiju protiv ovog čoveka: ja bih se bolje nekako

sam s njim raspravio. Ja sam čak uveren da bi on na moje traženje zadovoljio sve koje je pred mojim očima uvredio, samo ne bi dao reč da ubuduće neće ništa slično da čini. Drugome će dati reč, ali će ga prevariti. I ja tog čoveka volim; on je mene jedini u službi voleo, slušao me je sa zadovoljstvom i držao je do mog mišljenja i, često mi je ovako govorio: »Ja volim da vas slušam zbog toga što vi nikada ne lažete; ja ne bih želeo pred vama da učinim nikada ništa loše i to ne zbog toga što se vas stidim nego zbog toga što ne bih želeo da vam priredim nešto čime ne biste bili zadovoljni«. Osećate li koliko je u tom čoveku bilo nečeg dobrog, nečeg što je svakog mirilo s njim — svakog ko nije imao da mu zbog nečega zavidi ili da zbog nečeg lično uznegoduje protiv njega?«.

Ovo prevazilazi sve ono što smo sretali čak i u našoj književnosti! Tu ne znaš čemu više da se čudiš: da li nerazumnoj frazi koja ni za šta ne zapinje, da li naivnosti ovih besmislica ili moralnoj izopačenosti. Ovaj frazer sa zadovoljstvom sluša kako varalica priča o svojim podvalama, gleda ga s ljubavlju i pristaje uz njega svim srcem, stiče njegovo poverenje i ponosi se time; on nam kazuje o ljubaznim rečima koje mu je varalica uputio, varalica koji je voleo da ga sluša (na sreću od svih Hljestakovljevih prijatelja jedino ga je ovaj slušao i držao je do njegovog mišljenja) i ispričavši nam kako i on voli da sluša varalicu, pita nas: osećate li koliko je u tom čoveku bilo nečeg dobrog, nečeg što je svakog...? Kakva kolosalna nabusitost!

I sve se to govori usred bela dana i pred svetom! Voleti varalicu zbog toga što je umetnik u svom zanatu, voleti zbog toga što neko prihvata svaku vrstu podlosti i gadosti i što je sve to postalo deo njegove prirode, voleti ga zbog toga što se svim tim ponosi — i najzad, sve to naglašavati i meriti osećanjem ličnog dostojanstva uz ono razmetanje svojom hjestakovskom pojavom koja, navodno, traži u svemu prirodu i istinu, a eto — sve je to nalagano — kakav strašan bezbrazluk ...! Šta je pred ovim bljutavostima onaj uobraženi cinizam g-dina Askočenskog?

Ali, ispijte do dna pehar, čitaoče; pročitajte i ovo iz tog istog feljtona:

»Ja sam poznavao jednog razbojnika koji je priznao da je počinio dvadeset i tri ubistva. Tražili su od njega da pokaže gde je sahranio svoje žrtve. On je rado pokazao prvi grob. Kada su otkopali grob i izvadili unakaženi i polutrli leš on, iako je stajao podalje, okrenuo je glavu. Naredili su mu da priđe, ali on nije prilazio. Kada su ga trojica policijskih narednika poveli i mimo njegove želje, on se strašno opirao, otimao se i odvrtao je glavu; lice mu se užasno grčilo kao

detetu koje vode na šibanje. Kada su ga priveli lešu on je bacio pogled na leš i onesvestio se. To je bila snažna nepokolebljiva priroda, ali u tom trenutku svako srce koje ume da oseća sažalilo bi se više nad njim nego nad pokojnikom. On je prepoznao jednu svoju žrtvu. Islednicima je bilo potrebno samo to. Nakon nekoliko dana doveli su ga na drugo mesto i patražili su od njega da pokaže grob druge žrtve. On nije hteo. Njemu nije bilo jasno šta će im to; ali po nekom čudnom zakonu sudbine svi koji su tome prisustvovali pravi razlog takvog zahteva islednika nisu razumeli niti su smatrali da je tako nešto dovoljno; njemu je jedan gospodin objasnio da se telo mora otkopati kako bi bilo sahranjeno na zakonit način. On se na to nasmešio: »Svejedno je — rekao je on — gde počivaju tela«. Tada mu je jedan drugi gospodin rekao da telo treba iskopati kako bi se on izmirio s njim. »Poljubite ga u njegove polu satrulele usne!« — rekao je on. Zatvorenik se zamislio i rekao da u tome ima više istine; ali on nije ipak pokazao grobove. Zbog čega mu to nisu rekli jednostavnije, bez namere da potresaju njegovu dušu i da ga zbunjuju tim izveštačenim rečima: »Nama je potrebno da iskopamo grob i da prepoznamo telo kako ga kasnije ne bismo slučajno pronašli i bacili zbog toga sumnju na nekoga ko uopšte nije kriv«. Tada bi on pokazao — rekao je. To je bila duša koja nije slagala ni jedne jedine reči u toku istrage i nije uplela u sve to nikog nevinog. Ali, sama ta gospoda nisu bila svesna toga. I oni su stupili u nove razgovore sa ubicom.

— Zbog čega si ubio ovoga? — pitali su.

— Zbog toga što sam hteo da pijem votku, a novaca nisam imao.

— Koliko si kod njega našao?

— Četvrt rublje.

— I zar zbog četvrt rublje ubiti čoveka!

Zločinac ih je pogledao začuđeno: »Svejedno je da li zbog četvrt rublje — rekao je on — ili zbog hiljadu rubalja«. Taj čovek je imao više razuma nego ovi koji su ga ispitivali. Oni su dobronamerno hteli da se spuste na njegov način poimanja, ali on je jednako bio iznad njih i umesto da oni osvoje njegovu dušu on je sve više i više sticao vlasti nad njima tako da su se oni u jednom momentu osećali kao đačići koji stoje pred njim. Njegova gruba neposrednost ih je sve više poražavala, jer sve više i više je dolazio do izražaja njegov strašni ljudski lik, dok su oni postajali sve zaplašeniji i sve više i više kao da su se skrivala pod

gomilama stranica nekih davno pročitanih knjiga — nestajali su pod teretom naših raskošnih i nacifranih propisa i uredaba.

I ja, još onako mlad, počeo sam da osećam neodoljivi uticaj toga čoveka«.

*

Koji bi zdrav čovek, ma kako bio nerazvijen njegov um, mogao da čita ove redove bez gađenja! Kakva laž, kakve banalnosti! I kakva je to u isto vreme umetnička hljestakovština u tim frazama! Feljtonist govori kao da je sve to zapravo video, reči teku i zvuče tako ubedljivo kao da je čovek stvarno osetio tako nešto u svom životnom iskustvu. Da je dečaka koji nema iskustva mogao da očara lik ubice koji je počinio dvadeset i tri ubistva, to je sasvim moguče. Ali opravdavati taj dečački zanos i videti u njemu nešto normalno što bi i zreo čovek mogao da učini, govoriti o tome ozbiljno, pa čak i sa nekim moralističkim patosom, govoriti o tome tako uvereno bez zastoja sa umetničkim zanosom — to je nečuveno licemerje! Ushićivati se do estetike i padati ničice pred ovim đivljačnim ubicom, videti u njemu kolosalni Ijudski lik koji gazi male ljude od kojih niko još nikoga nije zaklao — Ijude koji su se usudili da se zapitaju kako je moglo čudovište zbog čašice votke da počini nešto slično — recite, kakvo je to pero koje je moglo ovo da napiše! Po čemu je to bolje od one nove Mesaline za koju kažu da se nije zadovoljila Evropom nego je putovala i u Alžir — kabilima. Ne, u moralnom pogledu ovo je nešto gore! Ali još tačnije će biti ako kažemo da tu nema nikakvog moralnog smisla. Feljtonista nije govorio ni o kakvim stvarnim svojim duševnim stanjima; sve govori o tome da on i nije sposoban za neka stvarna raspoloženja; on živi u stihiji fraza koje imaju svoj svet u kome se javljaju aveti ovakvih zgoda i ovakvih pomisli. Takva priviđenja se razvijaju i spliću u čitave nizove kombinacija i tako nastaju od svega toga poeme, kritički članci i čitave knjige. Proces i elementi svega toga su ono što nam je na tipičan način prikazao Gogolj stvarajući lik svoga Ivana Aleksandroviča Hljestakova. Isto je tako pisao i on svom prijatelju Trjapičkinu feljtonisti; verovatno je isto tako i Trjapičkin poslao svoj feljton. I Trjapičkinu nije ništa smetalo što je u svom feljtonu načinio toliki džumbus! Strašni ubica pred kojim mora da zanemi svako Ijudsko i normalno osećanje, ta zver koja se baca na svoju žrtvu samo radi zadovoljenja trenutnog prohteva — taj čovek koji je i od zveri strašniji, to čudovište je u očima Trjapičkina veličanstveni ljudski lik koji zavodi i očarava i koji gazi bedne ljuđe što se tiskaju pod teretom raskošnih i nacifranih propisa i uredaba. Pogledajte kako on advokatski zastupa ovaj svoj veličansveni ljudski lik! Pogledajte kakvu pozu zauzima Trjapičkin pred običnim smrtnicima koji su

se začudili tome da neko može radi četvrtine rublje da zakolje čoveka! »Svejedno je — rekao je zločinac — da li zbog četvrt rublje ili zbog hiljadu mbalja« i Trjapičkin uzvikuje: »Taj čovek je imao više razboritosti nego oni koji su ga ispitivali!« Trjapičkin je uveren da je rekao veliku istinu. On se čak pozivao na razum .. . A upravo je taj razum nagnao ove male ljude da se preneraze. Ta »nepokolebiva i moćna priroda« je poželela da pije votku i ona je mirno zaklala čoveka i uzela mu iz novčanika četvrt rublje, kao da se ništa i prostije i lakše od toga nije moglo učiniti. Pred takvim besmislenim, odvratnim zverskim činom naš feljtonista pada na kolena. On o tome govori čak tonom koji podseća na ljude sa moralnim uverenjima i humanim osećanjima i taj ton je utoliko odvratniji ukoliko se on više prenemaže.

Ima među Hljestakovima i jedna takva vrsta koja sebe naziva demonskim prirodama. Takvih se delija zista ne treba pribojavati. Oni neće zaklati, ali pazite gde stavljate vaših četvrt rubalja«.

*

Mi smo namerno naveli u celini sve što se odnosi na nas kako bi stvar bila jasna po sebi. Odgovarati na ovakav članak znači ne voditi računa o sopstvenom dostojanstvu. Pozivamo čitaoce neka presude: gde je i kada u našem članku neki razbojnik hvaljen zbog toga što je razbojnik i što je klao ljude? Gde smo i kada smo mi hvalili varalice i stavljali ih iznad poštenih ljudi?

U ovoj razdražljivosti koju »Ruski vesnik« pokazuje prema nama sve više dolazi do izražaja nešto žensko i histerično. On nije odgovorio na naš ozbiljni odgovor protiv njegovih optužbi nego se uhvatio za jednu stranicu našeg feljtona i objavio je povodom nje čitav opširan članak zlonamemo falsifikujući celu stvar. Kloneći se otvorene i poštene borbe on se prikrao od pozadi, uštinuo nas je, pobegao je nekuda.

Što se tiče završnih reči iz njegovog članka o demonskim prirodama i o nestalim četvrt rublje novaca, mi kao ljudi koji drže do sebe ne možemo da shvatimo kako se neko usuđuje javno da govori takve odvratne stvari. Ali, mi znamo da ovo nije prvi put da se »Ruski vesnik« laća nečeg sličnog: nekada je on na isti način obaveštavao čitaoce o nekoj knjizi koja je nestala sa stola nakon napuštanja tog časopisa od strane jednog starog saradnika.

Mi mislimo da su u svakom slučaju one reči na kraju pisane protiv nas u

bolesnom stanju, upravo u nastupu histerije. Kada su u pitanju takve bolesti treba potražiti medicinska sredstva; tu sređstva književnosti neće moći da pomognu.

Mi ne možemo da odbijemo g-dina Kuskova autora ieljtona koji je izvrgnut ruglu, da ne objavi ovde svoje pismo »Ruskom vesniku«. Ali, predosećajući da to pismo može da izazove čitavu seriju pisama od strane »Ruskog vesnika«, kao što je i do sada činio i na način koji čitaocima nije nepoznat, mi upozoravamo naše čitaoce da smo spremni da u našem časopisu otvorimo posebnu rubriku koja bi se zvala: Prepiska između g-dina Kuskova i »Ruskog vesnika«.

POZIV NA PRETPLATU NA ČASOPIS »VREME«

ZA 1862-GU GODINU

»VREME« KNJIŽEVNO-POLITIČKI ČASOPIS KOJI ĆE 1862-GE GODINE IZLAZITI

U MESEČNIM SVESKAMA OD 25 — 30 TABAKA VELIKOG FORMATA

Prvo godište izlašenja našeg časopisa je završeno i mi objavljujemo poziv na pretplatu za drugu godinu. Čitaoci su nas podržali; oni su se odazvali našem prošlogodišnjem pozivu za pretplatu i učvrstili su nas u uverenju da je naša ideja, u ime koje smo pokrenuli naš časopis — ispravna. Ne hvalimo se, ali moramo da naglasimo da je podrška od strane čitalaca imala takve razmere o kakvima se odavno nije čulo u našoj praksi izdavanja časopisa. Ali, postavlja se pitanje: kako smo mi poslužili našoj ideji? Nismo li obmanuli publiku u onim očekivanjima koja smo kod nje izazvali? Da li smo uspeli da se izrazimo, bar, donekle? Mi odgovaramo: nismo još dovoljno učinili, iako smo želeli i nadali se da ćemo učiniti više. Mi prvi to priznajemo. To što nam je publika poklanjala pažnju do kraja, prateći sve sveske do poslednje koju smo objavili, govori da naši čitaoci veruju u poštenje i iskrenost naše zamisli; a to je ono što nam je najpotrebnije i mi ćemo se truditi da ne izneverimo očekivanja čitalaca. Skoro će godina dana kako naš časopis izlazi, a okolnosti koje su ga pratile ne samo da nisu pokolebale našu uverenost nego su je čak i ojačale. Mi ne gubimo nadu da ćemo uspeti da iskažemo našu ideju u potpunosti. A ima još mnogo toga o čemu će biti reči. Obavezno bi trebalo da se oko nekih stvari sporazumemo. Ne bi trebalo da se dogodi da događaji i fakta zateknu našu književnost nespremnu.

Svi izjavljuju da su za progres; bez toga se više ne može, to je sine qua non, ali, kakav je to progres kada mi de facto još uvek sedimo nagnuti nad udžbenicima iz Evrope? Napredak je normalna, zakonita pojava i sačuvaj nas Bože da se tome suprotstavljamo! Ali odbacujući sve ono što je bilo sterilno i pogubno u našem ranijem životu, mi smo se podigli u oblake i zaboravili smo bezmalo i samu rodnu grudu. Izvan tla ništa ne raste i ne može biti nikakvoga ploda. A svaki plod traži svoje tlo, svoju klimu, svoje vaspitanje. Bez čvrstog tla pod nogama nemoguće je i kretanje napred: čovek može tako, ako hoćete, da krene nazad ili da odleti u oblake. Moramo se složiti da smo mnoge pojave našeg minulog života mi merili sasvim uskim merilima. Mi smo uz sve stavljali naš novi kratki aršin i unapred smo od oka znali meru. Mi smo pre hteli da umirimo sebe kako smo u svemu u pravu, a to znači da smo se bojali u sebi: da ne lažemo možda? Čak i kada su bile u pitanju mnoge pojave koje smo mi dovodili u vezu sa »carstvom tame«, mi smo gubili iz vida moć tla, zakon razvitka i ljubav. U vezi sa svim tim treba izgraditi nove nepristrasne i dalekovidije poglede. Mi smo uništavali sve od reda samo zbog toga što je bilo staro. Neka nas sačuva Bog od starih formi u životu ... Nije stvar samo u tome i mi ne govorimo samo o tome.

Događa se da oni koji se sele na hiljadu vrsta daleko plaču, Ijube zemlju na kojoj su se rodili, oni ridaju odlazeći iz starog mesta u novo, celivaju zemlju svojih dedova i očeva; njima se čini da je nezahvalno i grešno ostavljati staru grudu — svoju staru majku zbog toga što su presahle sise koje su ih othranile. Oni nose sa sobom na put grumen rodne zemlje, čuvaju to kao svetinju i zaveštavaju svojim praunucima da to čuvaju u znak večnog i najtoplijeg sećanja. Ali, prolazi vreme i praunuci počinju da se čude tome što su njihovi pradedovi toliko poštovali tu grudvicu obične zemlje. I praunuci su u pravu; oni već odavno imaju svoju grudu koja im služi i koja ih prehranjuje. No, šta je s nama? Kakva je naša nova gruda? Ta mi nismo nikakvi preseljenici! Mi smo jednostavno poleteli u oblake. Doista, mi se intimno osećamo kao što se oseća vazduhoplovac koji se podigao sedam hiljada funti iznad zemlje. Naravno, on sa takve visine može da načini mnogo zanimljivih zapažanja ali ona će biti globalna, to neće biti zapažanja izbliza — biće to s visine; međutim, bez obzira na ljubav prema nauci njega vuče da se što pre vrati na zemlju. On se čak pomalo boji... sam je ... teško je tu disati... može se i pasti... Jer, vazdušni balon može da se rasprsne kao mehur od sapunice ...

Ali, složimo se u jednom i recimo svu istinu do kraja: mi i samu našu rusku zemlju volimo nekako uslovno —na knjiški način. Mi smo se navikli da živimo tako kao da nas se ništa ne tiče. Mi smo se tako ulenjili da čekamo da nam sve

drugi urade i da nam gotovo donesu — neka je to loše samo neka je gotovo i urađeno bez našeg truda. Ali, samoljublja i žučnosti kod nas ima mnogo — ništa čudno: la vie sedentaire. Pitajte medicinu. Mi hoćemo praktičnih poslova a ljutimo se sedeći što toga kod nas nema. Kada bismo znali da volimo možda bismo naučili i šta je to praksa i praktični poslovi, voleti se može i kada se razliva žuč ...

Međutim, za sada kod nas traju razdor i sporovi, istini za volju, sve o nekim uzvišenim stvarima: o ruskom životu, o ruskoj misli, nauci i sličnom. Stigli smo već dotle da mnogi ruski mislioci otvoreno postavljaju pitanje: »Šta je to ruska misao? Šta znači ta reč: nacionalno tlo?« To što se ta pitanja postavljaju ovako otvoreno samo je po sebi značajna činjenica — to mnogo govori. Govorimo ozbiljno. Znači, stalo nam je da se oko nečeg dogovorimo, ako se više ne libimo da postavljamo pitanja i na ovakav način. Uostalom, naši »zapadnjaci« — neka im je lepa uspomena — bili su još dosledniji: oni u krajnjim slučajevima nisu nikada izvrdavali i govorili su otvoreno da mi treba da postanemo, na primer... Francuzi. Oni to nisu rekli do kraja, ali bili su zaustili to da kažu i stali su samo zbog toga što su se zagrcnuli... reč im se u grlu isprečila. Da je Bjelinski poživeo još jednu godinu on bi postao slovenofil, to jest pošao bi od zla na nešto gore; njemu nije ništa drugo preostajalo; on se u razvijanju sopstvenih ideja nije plašio nikakvog plamena. Bilo je mnogo ljubavi u tom čoveku! Mnogi se danas nalaze na onoj tački na kojoj se zaustavio Bjelinski, iako često sebe ubeđuju da su zakoračili i dalje. Drugi naši mislioci nose frakove i zbog toga ne priznaju da su isto što i narod. Treći naručuju rusku nacionalnost iz Engleske, jer svi se slažu da je engleska roba najkvalitetnija. Četvrti lutaju i misle da se nalaze uoči otkrića opšteg zakona, neke univerzalne formule za čitavo čovečanstvo, traže neku opštu formu i misle da će u nju zaodenuti sve bez obzira na različitost plemena i nacija — oni hoće da pretvore čoveka u staru izanđalu monetu.

Mi ćemo slediti one iste ideje koje smo pomenuli u našem prošlogodišnjem oglasu kojim smo pozivali pretplatnike za naš časopis.

Mi za sada nismo još dosta rekli, ali smo svojoj stvari služili savesno. Ono što mi smatramo za istinu — mi to volimo i cenimo. Mi smo branili književnost. Za nas je književnost bila samostalna snaga a ne sredstvo, iako priznajemo da ima mnogo i normalnog i zakonitog u tendencijama koje su se ispoljile u najnovije vreme u krilu naše književnosti. Mi se nismo klanjali autoritetima. Frazerstvo, egoizam, samoljublje i samozadovoljstvo koji su često kod nekih vodili do žrtvovanja istine, mi nismo zaobilazili — istina, nekada smo se predavali i

svojim zanosima i stizali smo i sami do mržnje. Zanosili smo se — to priznajemo, ali se zbog toga ne kajemo. Priznajemo još jednu svoju grešku: nismo uvek ustajali protiv mišljenja koja su bila radikalno suprotna našim mišljenjima i koja su — što je važnije — udarala na same naše čitaoce tonom svoje samouverenosti, jer to su najčešće bila mišljenja iskazana iskreno i pošteno, nastala iz plemenite potrebe. Mi se izvinjavamo zbog toga budući da smo bili obećali nepristrasnu polemiku. Uostalom, mi ne mislimo da smo bili odveć pristrasni; mi ćemo i ubuduće nastojati da budemo bespristrasni. Smatramo da je borba ideja nešto što je neophodno u našem vremenu. Skepticizam i skeptičko gledanje na stvari ubijaju sve, oni ubijaju čak i samu mogućnost gledanja i stižu do krajnje apatije, koja se graniči sa mrtvačkim snom. Danas je književnost glavna pojava u ruskom javnom životu. Mi smo skoro sve usvojili sa strane, sve smo dobili besplatno, počinjući od nauke do najobičnijih stvari u životu; književnost smo stvarali sopstvenim trudom, mi smo je proživeli kroz naše životno iskustvo. Zbog toga je cenimo i volimo. Zbog toga polažemo tolike nade u nju.

Nećemo nabrajati imena naših budućih saradnika, nećemo se razmetati našim nadama. Ne ističemo ni imena pisaca koji su do sada sarađivali niti nazive njihovih članaka koje su objavili. Ako su čitaoci bili time zadovoljni zapamtiće ih i bez takvog pregleda.

I u narednoj 1862-oj godini naš časopis će slediti isti program i delovaće u istom sastavu. Onima koji se nisu još pretplatili na naš časopis i nisu ga do sada pratili nudimo naš

PROGRAM

1. Književni deo: Pripovetke, romani, priče, memoari, poezija i drugo.

2. Kritika i bibliografske beleške — o ruskim i stranim knjigama. Ovde spadaju i prikazi novih pozorišnih komada koji igraju na našim scenama.

3. Članci naučnog sadriaja — Ekonomski, finansijski i filozofski problemi koji imaju aktuelni značaj. Popularan način izlaganja dostupan i čitaocima koji se specijalno ne bave ovim stvarima.

4. Novosti iz zemlje — Vladine odluke, događaji u otadžbini, pisma iz gubernija i drugo.

5. Politički pregled — Iscrpan mesečni pregled političkog života u zemlji. Poslednje vesti, politička nagađanja, izveštaji stranih dopisnika.

6. Razno — Kratke priče, dopisi iz inostranstva i iz naših gubernija i drugo. Feljtoni. Clanci humorističkog sadržaja.

IZLOŽBA U UMETNIČKOJ AKADEMIJI — 1860-1861-VA

Ima na izložbi jedna slika pred kojom se od jutra do večeri tiska gomila gledalaca. Jedan ode drugi dođe; svi se guraju, svi hoće bolje da vide — svi se probijaju među gomilom što bliže slici. Gomila se sastoji od veoma raznovrsnih tipova: ima tu glava sa skupocenim šeširima i onih koje su povezane maramama; ima među njima onih u salonskim ogrtačima i onih u kratkim mundirima — ima tu kaciga, kratkih zimskih kaputa, mnogo brada. Slika se svima sviđa, nema ni jedne druge slike pred kojom se može videti gomila koja se ne smanjuje. Sud publike je jasan i nedvosmislen: to je slika koja se sviđa najvećem broju gledalaca na ovoj izložbi.

Slika se nalazi na drugoj antičkoj galeriji. U katalogu piše da ona predstavlja »Grupu zatvorenika na predahu«, da je njen autor g-din Jakobi, da joj je cena 1.500. rubalja, da je autor dobio za nju prvu zlatnu medalju — a to znači da sada može da putuje u inostranstvo na račun društva i da tamo ostane tri ili četiri godine usavršavajući svoj talenat. Tako je umetnik dobio najveću nagradu koju može da dobije jedan učenik Akademije. Osim toga, odmah nakon otvaranja izložbe na sliku je stavljena ceduljica:

prodato. Tako izlazi da je umetnik u potpunosti postigao svoj cilj: njegov se rad dopao mnogima, on je stekao slavu i, povrh svega, sjaj slave se ovaplotio u nešto opipljivo — u pristojnu sumu onog prezrenog metala. Osim toga, njega čeka još tri ili četiri godine života u prekrasnoj Italiji. Mi čestitamo na svemu tome našem umetniku čija je karijera ovako blistavo započela i želimo mu i ubuduće još sjajnih i još većih uspeha.

Ali reći ćemo nekoliko reči i o samoj slici, u umetničkom pogledu. I bajka »Tri musketara« je imala mnogo čitalaca i obezbedila je svome autoru zavidne sume. Ali, sve to još uvek ne može da bude siguran dokaz da je čuvena bajka

Aleksandra Dime-oca — vrhunac savršenstva. Mi nećemo da vređamo dobronamernog umetnika poredeći ga sa znamenitim piscem bajke; uostalom, mi ovo govorimo samo zbog toga što naša kritika gleda na A. Dimu kao na veoma lošu pojavu. Ima kod znamenitog blaguer-a i takvih stvari kojima se on potpuno može iskupiti i onaj prezrivi odnos prema njegovom delu nije nešto mnogo umesno. Aleksandar Dima ima među našim umetnicima i svog znamenitog dvojnika-slikara, ali o tome ćemo kasnije. Pominjući Dimu mi smo samo hteli da istaknemo da mišljenje većine nije najčešće u saglasnosti sa sudom potomstva. Vreme i tačne kritičke procene čine da lažni sjaj potamni i otpadne; vremenom ostane čista i gola istina.

Grupa zatvorenika na predahu. Do predaha je došlo od nevolje jer su se jedna kola polomila; točak leži i vire stupice; mužik u strašno poderanom kaputu ispreže konje. Na kolima leži čovek čije je putovanje završeno: on je umro a noge su mu još u okovima; njegovo telo je još uvek zatvorenik i prestaće da se nalazi u nadležnosti uprave kada bude konačno predato zemlji. Po skupocenom prstenu na ruci vidi se da to nije običan zatvorenik; jasno je da taj nije bio neka skitnica, ubica ili lopov. Telo leži na kolima pokriveno napola starom rogozinom. Leva pokojnikova ruka je mrtvački bleda, visi; prsti su stisnuti čvrsto onako kako to biva u času smrti. Na jednom prstu je skupoceni prsten. Možda je to poslednji simbol onoga što je pokojniku bilo najdragocenije; možda je to zavetni dar žene koju je voleo — uspomena od prijatelja. On se nije rastajao s tim, čak ni u okovima.

Pod slomljenim kolima je drugi zatvorenik sa nekim odvratnim licem, možda je to neka okorela varalica koju je društvo s gađenjem odbacilo iz svoje sredine. Tamo ispod kola sagnut na najneprirodniji način, jer je tamo tesno i neugodno, on skida s pokojnikovog prsta dragoceni prsten. Prestupnik je u ritama i ostavlja na gledaoce utisak neke gadure koja je u isto vreme opasna i liči na škorpiona.

Kraj tih kola stoji oficir sprovodnik. On jednom rukom otvara pokojniku oko, verovatno da proveri da li je mrtav. Otvoreno je mrtvo krupno oko sa potamnelom zenicom. Oficir ravnodušno puši svoju lulu, mirno gleda u ugaslo oko a njegovo bezdušno lice ne odaje apsolutno ništa: nema ni razumevanja, ni saosećanja ni čuđenja; reklo bi se on gleda na crknutu mačku ili na govedaricu što raste kraj puta. On je čak više zauzet svojom lulom nego pokojnikom u čije je oko zavirio kao u prolazu. Među drugovima po službi ovaj gospodin ima mnogo sličnih sebi. Drugačije i ne može biti. Takva gospoda čitavoga života sprovode partije zatvorenika i nagledala su se tih nesrećnika i njihovih nevolja,

bolesti i ostalog; oni su navikli da najčešće u zatvorenicima vide rđave ljude. Službene obaveze su njima ubile osećanja i oni često tuku zatvorenike isto tako ravnodušno kao što pune svoju lulu.

U prvom planu slike, s desne strane, nalazi se zatvorenik u ritama, koji ne obraća pažnje ni na šta što se oko njega događa; on je zabavljen sopstvenim poslom: on zagleda ranu koju su mu na nozi načinili okovi. Na ogrubelom licu toga čoveka, koji je verovatno proveo mnogo godina po tamnicama, koji je upućivan mnogo puta iz jedne tamnice u neku drugu često i po hiljadu vrsta udaljenoj od prve, vidi se nešto što je zajedničko svim takvim ljudima — to je izraz potpune ravnodušnosti prema svemu što se oko njega na svetu zbiva: i prema vremenu i prema godišnjim dobima, i prema mukama svoga prijatelja i prema sopstvenoj patnji. Sa tom tupom ravnodušnošću on zagleda svoju ranu; njegovo ogrubelo lice je bezizrazno i pokriveno dopola neurednom kosom.

Osim toga, na slici ima i drugih likova u raznim detaljima: žena sa decom, drugi zatvorenici, konji, mužici, zaprege, ali sve je to u zadnjem planu. Slika zadivljuje začuđujućom preciznošću. Sve što je umetnik prikazao isto tako biva i u prirodi ako se na prirodu gleda, da i tako kažemo — spolja. Gledalac može na slici g-dina Jakobija da vidi prave zatvorenike kao da ih gleda u ogledalu ili na fotografiji koja je kasnije doterana i znalački retuširana. No, to je ono što govori o odsustvu umetnosti. Fotografski snimak ili odraz u ogledalu još uvek nisu umetničko delo. Kada bi to moglo da bude umetnost mi bismo se mogli zadovoljiti fotografijama i ogledalima, a sama Umetnička akademija bi bila jedna velika besmislica — nešto potpuno nekorisno. Od umetnika se ne traži fotografska preciznost i mehanička tačnost nego nešto mnogo veće, bolje, šire i — dublje. Tačnost i preciznost su elementamo potrebne stvari ali to nije dovoljno; to je samo neka vrsta materijala od kojeg kasnije nastaje umetničko delo; to su oruđa stvaralaštva. Iz odraza u ogledalu se ne vidi kako ogledalo gleda na predmet, tačnije vidi se da nikako ne gleda — nego odražava pasivno, mehanički. Pravi umetnik postupa dmgačije; u slici, u priči, u muzičkoj partituri prisutan je on lično; on se odražava sam, čak i mimo svoje volje — on se izražava u potpunosti sa svojim gledištima, karakterom i stepenom svoga razvitka. Za to nisu potrebni dokazi. Neka, na primer, dvojica ispričaju neku, na primer, zgodu s ulice. Najčešće ćemo, čak iz druge sobe i ne gledajući na ove koji pričaju, pogoditi koliko je kome godina, da li su u građanskoj ili vojnoj službi, kakvo im je obrazovanje — pa čak i koji čin ima svako od njih. Onog epskog idealnog mira u naše vreme nema i ne može ga ni biti; toga može danas da bude samo kod ljudi koji su zaostali, kod onih priroda koje su nadarene kao

žabe i koje nemaju nikakvog razumevanja — jednom reči, kod ljudi koji su sasvim beslovesni. Ali, umetnik je lišen ovakvih mogućnosti i gledalac s pravom zahteva da on na prirodu gleda ne onako kako je »gleda« fotografski objektiv nego — kao čovek. Ranije se to govorilo da umetnik mora da gleda i telesnim očima ali mora da ima i dušu — mora na sve da gleda i okom duhovnim. Neka on u »nesrećnim« zatvorenicima vidi ljude, ali neka nam to i pokaže. Recimo da je tako — oficiri sprovodnici su ljudi bez osećanja, jer su ogrubeli u službi. Ali, našao se umetnik i u svojoj poznatoj poemi »Priča oficira sprovodnika« je u tom okorelom čoveku našao i nešto ljudsko — našao je čoveka. Priznajemo, zatvorenici se najčešće tako priviknu na svoj žalosni položaj da počnu na sve da gledaju sa tupom ravnodušnošću; ali, ne bi se moglo pretpostaviti da oni zbog toga nisu ljudi. Ako ste umetnik dajte nam ljude, a fotografijama neka se bave frenolozi i sudski islednici.

U tom smislu na slici g-dina Jakobija nema umetnosti ni za lek; on je fotografisao svaki subjekat i nije stvorio sliku nego je načinio isledničku grešku. Kod njega su svi nitkovi, svi su isti, tobože zbog toga, kako on misli, što ih je sve izjednačio sprovodnički lanac i okovi. Sve je kod njega ružno, počinjući od oficira sprovodnika pa do one rage koju mužik ispreže. Postoji samo jedan izuzetak: to je pokojnik, junak ove slike koji je pokriven starom rogozinom. Taj je izgleda bio lepotan, sudeći po jadnim ostacima, ali tako je i trebalo da bude u skladu sa akademskim zahtevima; on nije mogao da bude prikazan obično nego na klasičan način: na slici se i vidi čovek plemenitog porekla među podlacima iz naroda — podlacima u onom smislu u kome je on upotrebljavao tu reč čitavoga svoga veka.

Ova slika svedoči da je g-din Jakobi kao učenik Akademije uložio sve svoje snage i sve svoje veštine da bi nam pravilno, tačno i istinito prikazao stvarnost. Ti napori su korisni i potrebni kada je u pitanju učenik Akademije. Ali, to je samo spoljašnja strana umetnosti — njegova azbuka i ortografija. Naravno, i ovim se mora savršeno vladati pre nego što se pristupi umetničkom stvaranju. Prvo se moraju savladati teškoće prikazivanja stvarne istine, a tek onda se može preći na prikazivanje umetničke istine.

A znate li vi, g-dine Jakobi, da ste upravo zbog toga što ste se naprezali da prikažete fotografski tačno naslikali laž? Vaša slika nije pozitivno istinita. To nije stvarnost nego melodrama. Vama je bilo veoma stalo do efekta i preterali ste u efektivnosti. Vi niste pokazali spremnost da poštedite i onaj — makar njega — gunj na mužiku. Zar se kožuh onako pocepa (sasvim niz leđa)? Vama je bio

potreban haos po svaku cenu. Zbog čega lopov skida prsten s ruke upravo u onom trenutku kada je prišao oficir? Budite uvereni, još pre no što je čovek umro, zatvorenici su svi koliko ih bilo u gomili pošli oficiru i javili mu da onaj čovek ima prsten na ruci — oni su se svađali i gurali u nastojanju ko će prvi sve to da dojavi. Budite uvereni da su zatvorenici još u Moskvi, pre nego što je partija krenula na put, znali sve — znali su da se među njima nalazi i zatvorenik koji ima takav prsten na ruci. Da li vam je poznato da lopov ni na koji način nije mogao da ukrade prsten tamo pod kolima? Znate li zašto? Zbog toga što je taj prsten sasvim dobro poznat čitavoj toj grupi zatvorenika. Još dok je zatvorenik bolovao i bližio se smrti mnogi su ovako mislili: »Kako bismo mu to ukrali kad bude umro!« Hoće li sada svi nekom Vaski Mironovu da prepuste da iskoristi priliku kada su i oni — svi ti Ivanovi, Petrovi i Aleksandrovi to isto želeli da učine? Oni mu neće dati da ukrade baš iz zavisti. A ako bi onaj i uspeo da ukrade, prsten bi se brzo pronašao. Svako je u sebi pomišljao: »Ako nije moj neka ne bude ni tuđ!« — i svako je dobro motrio na drugoga. Ali, vama je bilo stalo do efekta — vi ste hteli da vešti lopov skine prsten upravo u trenutku kada se oficir približio. Tu je sve — i lopovska veština i svetogrđe i to je trebalo da bude efekat od najvećeg značaja. Dodajmo još da bi oficir prvo pogledao na prsten a tek posle ugasle oči. Prsten je svojina robijaške blagajne: zatvorenik nema prava da u sebe drži predmete. Bi li to oficiru promaklo? Mi verujemo da je on (iz službenih razloga) prvo pogledao na zatvorenikove čizme (koje su sasvim dobre), pa tek onda u mrtve oči. Ona tuča među zatvorenicima u kartaškoj igri je, takođe, tu radi efekta. Verujte, u takvom trenutku zatvorenici ne bi igrali karte, oni bi obavezno prišli da vide šta radi oficir sa mrtvacem, a naročito bi se zanimali da saznaju šta će biti sa prstenom.

Postoji još jedna veoma zanimljiva fotografska nepreciznost-greška i o njoj, naravno, ne bi ni trebalo mnogo govoriti. Zatvorenici su u okovima, jedan je čak nažuljao svoju nogu okovima, a svi su bez podmetača ispod okova. Verujte, ne nekoliko hiljada vrsta nego ni jedna vrsta se ne bi mogla preći bez podmetača ispod okova — noge bi propale. Bez njih se na kratkim etapama može čitavo telo oguliti do kostiju. Međutim, ovde tih podmetača nema. Vi ste to, razume se, zaboravili ili se niste obavestili kako to u stvarnosti biva. Razume se, ovo vam ne treba ubrajati u mane, iako je sve to slično kao kada bi neko naslikao konje bez repova. Vi ste sami insistirali na fotografskoj preciznosti i zbog toga mi sve lako zapažamo. Umetnički najuspeliji lik na čitavoj slici je, naravno — oficir; on je sasvim uspeo.

No, nadajmo se da sc g-din Jakobi nalazi na dobrom putu i da se neće zaustaviti

na polovini puta. On se već približava istini o stvarnosti a dalje — do one više umetničke istine on neće moći da stigne akademskim radovima pod rukovodstvom svojih profesora — do toga se stiže usavršavanjem, razvojem talenta, svim onim što je uvek nedostajalo većini naših umetnika.

U tom smislu Akademija ništa ne može da učini. Svi njeni napori su usmereni na stvaranje specijalista, predavanja na Akademiji imaju utilitarni karakter — sve je usmereno ka specijalizaciji. Na primer, tamo se izučava istorija s tačke gledišta ... kostimografije. Tamo se izučava perspektiva u arhitekturi bez nacrtane geometrije (to jest — izučavaju se zakoni perspektive — onako opipom), teorije o lepom — bez opšte filozofske pripreme, anatomija samo kao nauka o kostima — bez odnosa prema mišićima i tkivu, bez čovekove prirodne istorije — i tako dalje.

Ovakve utilitarne tendencije ne vode opštem obrazovanju koje je našim umetnicima neophodno i koje se može steći jedino na univerzitetima. Inače, mi se nikada nećemo osloboditi dagerotipske tehnike koja manje ili više uspeva, nikada nećemo odmaći od pseudoklasicizma.

Što se tiče ovog poslednjeg, to bi trebalo podrobnije objasniti. Ove godine su izložene tri slike koje prikazuju Harona koji prevozi duše preko reke Stiks. Umesto četvrte slike sličnog sadržaja stoji, ne znam da li na korist ili na zabavu, prazan ram bez slike sa napomenom da se slika završava. Može se pretpostaviti da će slika biti veoma uspela, jer je Akademija u nedostatku slike izložila već ovaj ram. Uostalom, ram je sasvim obične izrade a ime majstora nije saopšteno. Ovakve stvari kao što je Haron sa dušama daju se učenicima Akademije zbog toga što se tu može slikati telo a bez tela nema akademske slike. Prema shvatanju Akademije, slika je uspela ako je telo naslikano nago ili barem sa najmanje odeće — bez mnogo draperija. Istina je, umetnik isto kao i lekar treba da poznaje anatomiju, ali i jedan i drugi to treba da shvate kao sredstvo a ne kao cilj. A još — nisu danas više ona nekadašnja vremena. I Milon koji bi baratao ne bikovima nego slonovima nije više nama zanimljiv. U staroj Grčkoj su oni bili zanimijivi jer tada nije bilo ni kratke puške ni revolvera. Od toga koliko je razvijen neki mišić tada je zavisila sudbina republike i zbog toga su građani sa velikom ljubavlju gledali upravo mišiće. Osim toga, i sama klima u Grčkoj je nametala to da ljudi ne pokrivaju telo ovako kako mi danas moramo da činimo. Telo je kod Grka uživalo veliko poštovanje iz drugih razloga. Ali, mi imamo kao i oni jednu zajedničku osobinu: klanjamo se lepoti; nema na svetu ničeg lepšeg od lepog tela. Ali kako naš umetnik da nađe telo? Gde pronaći takav model da se

po njemu naslika lepo telo — takvu prirodu koju nakon slikanja ne bi trebalo posebno idealizovati? Kod nas se za dobre pare može još i naći prirodan tip, ali gde naći prirodno lep ženski model — toga više nema. Noge su upropašćene štiklama, stomak krompirom i glupim steznicima oko suknje tako da nesrećni umetnik danas mora da izmišlja ženu. Doista, kakve smo ženske likove videli na toj izložbi? G-din Aleksejev je izložio »Bahantkinju« koja je isturila levu dojku preko svake mere i »Nimfu i satira« g-dina Manea iz Pariza. Užas, užas! Poslednja slika je izložena u nameri da se pokaže do kakve nakaznosti može da stigne fantazija umetnika koji je naslikao najbanalniju stvar i prikazao telo nimfe u boji leša koji je stajao pet dana. S druge strane, žena ovako kako jc danas obučena ne ide na ozbiljnu sliku; krinolina i stegnut struk su vrhunac ružnog i svaki umetnik se toga kloni ako mu je stalo da naslika neku sliku trajnije vrednosti. Uostalom, ima i takvih slika na ovoj izložbi i to dosta. G-din Strašinski je, na primer, izložio svoju sliku »Devojka u bratovljevom kabinetu«. Ta devojka drži u ruci nedočitani roman, podiže zastor koji skriva neku nepristojniju sličicu i divi se tome. Ne radi se o sižeu nego o tome da je devojka uspela — to je lepa devojka u Ijubičastoj haljini, stegnuta u struku, u krinolinu i sa obaveznim korsetom. Posle pet godina, kada se pojavi neka nova moda, ova haljina će potamneti i ostavljaće utisak neke sličice koja je izrezana iz »Telegrafa«. Ali, šta je umetnik drugo mogao? Šta je mogao da učini? Tela nigde nema — a krinolin, korset i frak su obavezni i kod Ijudi koji imaju razvijeniji ukus.

Ali, šta bi se moglo učiniti — o tome ćemo reći neku reč kasnije. Dodajmo da ovaj lažni klasicizam ne može bez tela i bez svih draperija; on prikazuje Harona obavezno kao snažnog i pakosnog muškarca sa snažno razvijenom i naglašenom muskulaturom. Pseudoklasicizam, ili tačnije akademizam, u umetnosti ne vodi računa o tome da je Haron iznemogli starčić, da on ne prevozi džakove sa brašnom nego duše i da je njegov čamac lagan — on ne zahteva nikakvih napora kada se njime upravlja. Akademizam ne vodi računa o tome da Haron uopšte nije neki srdit starac; on se samo jednom naljutio i to je bilo kada je među senima opazio živoga čoveka — Dantea; kasnije ga je Ijutnja prošla i on je spokojno nastavio da se bavi svojim poslom, svojim večnim poslom. Akademizam ne vodi računa o takvim razlozima koji se nameću kada se pristupa nekoj temi! Ako je lađar onda daj da ga prikažemo onako kako izgledaju svi prevoznici koji služc g-dina Tajvanija.

Ali, gledalac će se lako pomiriti sa svim tim slikama koje prikazuju Harona kako prevozi duše, jer zna da su to radovi učenika koji osvajaju umeće da naslikaju

ono što vide — u pogledu crteža i senčenja te bi slike mogle i da zadovolje. Tu se vidi poznavanje modela i trud, a kasnije će se možda kod te gospode pojaviti i talenat. Uticaj Flaksmana se vidi u crtežima, ali to je uticaj ne onog boljeg Flaksmana — reč je samo o nekim njegovim crtežima; Flaksmanovog umetničkog smisla nema ni u kompozicijama ni u koloritu. Naravno, kod Flaksmana nema boje ali same njegove skice figura pokazuju da je on na danteovske duše gledao kao na nešto prozračno, magličasto što se gotovo sliva sa bojom okoline. Da su slikari tako postupili to bi bilo umetnički uspelije i bliže danteovskoj mašti, ali to se nije poklapalo sa zahtevima akademizma. Starac Haron nikako nije neki snažan čovek; njegovi oslabeli mišići pokreću se po volji sudbine, on se ne upinje iz sve snage; on postupa, reklo bi se, automatski i ne opaža se da ulaže pri tome mnogo napora; akademizam se, međutim, trudi da ga prikaže sa mišićima i — ne uspeva da stvori nešto dobro, neko valjano umuetničko delo.

Gledaoci se dive ispred četiri slike koje imaju istu temu — isti sadržaj: »Velika kneginja Sofija Vitovtovna skida pojas knezu Vasiliju Kosom na svadbi Vasilija II Mračnog«. Prve tri su nagrađene prvim zlatnim medaljama a to je najviša nagrada Akademije. Trojica od tih umetnika su prošle godine dobili drugu zlatnu medalju za slike koje su nasmejale petrogradske gledaoce prošle godine na izložbi — za slike pod nazivom »Olimpijske igre.« Ovo »Skidanje pojasa« je takođe zanimljiv siže i njime su se ove godine bavila četvorica umetnika, služeći se istovetnim postupkom. Centralni lik na slici je Sofija Vitorovna, dama manje-više punačka, i ona stoji na sredini scene sa pojasom u rukama u pozi igrača na plesu; ona je kako to igrači čine učinila pas, okrenula se na jednoj nozi i izašla pred publiku podignutih ruku. Tako izgleda Sofija Vitovtovna na trima slikama, svuda drži pojas u rukama s razlikom od igrača koji nastupa pred publiku golih ruku. Sve ostale figure stoje tako, kao u poslednjem činu baleta kada zavesa treba da se spusti. U baletu grupa se ponaša onako kako to određuje majstor baleta — scenski efekat je u baletu nešto drugo — tu efekat prirodnog utiska i nije glavni cilj. Tu je sve uslovljeno zahtevima scene, tu diktiraju pozorišne daske — setimo se da glumci nemaju prava da okreću leđa gledaocima, oni se mogu okretati samo toliko da se vidi profil — i tako dalje. Sve to narušava prirodnost ali gledaoci su se navikli na ovu vrstu scenskog efekta, pomirili su se s tim — tu drugačije ne može biti. Tu je navika tako jaka da gledaoci neće dočekati zviždanjem čak ni obično veslo koje bi se pojavilo u nekoj sceni nekog baleta. Istina, to veslo nije baš obično: ono je mnogo deblje od onog koje se koristi za veslanje i na sredini ima nekakvu šupljinu. Igrač koji predstavlja ribara pojavljuje se nekoliko puta sa tim veslom, kako bi ostavio utisak neke, naravno,

uslovne scenske prirodnosti. Gledaocu nikako nije jasno šta će ona šupljina na sredini, kao i to zbog čega su igraču strpali u ruke neuobičajeno debelo veslo nego što su inače vesla. Na kraju se sve razjasni. Kada na kraju počnu da nastupaju baletske grupe po redu onda igrač uzme ono veslo i jedan kraj učvrsti u daske a drugi upre sebi u leđa. Sve se to odvija lagano, graciozno i vešto. Zatim glavna igračica primadona prilazi i stavlja jednu nogu u onu šupljinu a drugu polako opruži onako kako je opružena ona ruka na Falkonetovom spomeniku. Zatim, ona polako nogom načini krug. Igrač čvrsto drži veslo, ali se trudi da ostavi utisak da je to nešto lako — da je to čak nešto veoma prijatno. Igračica nastoji da održi ravnotežu i pridržava se jednim prstom za glavu igrača a drugom rukom za drugoga iz grupe — ona koristi onu šupljinu na sredini i izvodi vešto svoju tačku. Zatim, igračica laka kao pero silazi na podijum i nastavlja da izražava svoja osećanja nogama. Gledaoci nisu Ijuti, naprotiv, oni traže da ona još nekoliko puta ponovi tu svoju tačku. Onaj igrač ponovo podiže balerinu koja nije laka ali deluje kao pero — i ona svojom nogom ponovo pravi onaj falkonetovski krug, izvodi svoju tačku polako i svečano uz pratnju manie ili više očaravaiuće muzike.

Razume se, ta scenska prirodnost nije prava, stvama prirodnost. Ono što je scenski lepo nije isto što i prirodno lepo, a tako je i sa drugim umetnostima — na primer, u književnosti. Nećemo ići daleko za dokazima — setimo se da ima takvih pozorišnih dela koja su na sceni vredna, ali ne ostavljaju takav utisak kada se čitaju. Posebno scena koja je izveštačena ne odgovara slikarstvu. U to se svako može uveriti ako pogleda kako su prikazane operske i baletske scene u nekim stranim ilustrovanim magazinima. Isti takav utisak ostavljaju i ove četiri slike koje prikazuju Sofiju Vitovtovnu koja drži pojas Vasilija Kosog. Na tim slikama gmpne scene deluju kao u baletu i ne ostavljaju utisak nečeg prirodnog. Šarena odeća, zlato, starinski kaputi širokih rukava i sve ono što se vidi na baletskim scenama ne priliči se čistoj i pravoj umetnosti.

Tako teatralno deluje i ogromna slika »Ivan Zamojski na zasedanju državnog sejma iznosi žalbe naroda kralju Zigmundu III«. Tu su stotine horista koji su ogrnuti purpurnim ogrtačima sa dugim peševima; neki sede, neki stoje, a samo jedan sedi u nekoj izdvojenoj fotelji. Lica su ozbiljna, zainteresovana — svima je stalo do narodne vajde, zapravo do svoje, i tako deluje i sve ostalo: sve u svetlo-ljubičastim tonovima sa mnogo gustih nabora na odeći. Sasvim je verovatno da je sve to doista tako i bilo: kralj sedi u fotelji a magnati su oko njega i svi su tako odeveni bili u bogatu odeću, ali — koliko ima stvari na svetu koje se ne mogu prikazati na slici ovako — vređanjem umetničkog smisla i

logike. Uostalom, ova je slika retka po onim svojim svetlo-ljubičastim bojama.

Isto toliko pažnju privlače i dve slike koje se nalaze pored ove. To su »Očeva smrt« g-dina Žuravljeva i »Duhovno zaveštanje« g-dina Čerkaskog. Na prvoj je koncentracija detalja neuporedivo bolja nego na drugoj. U »Duhovnom zaveštanju« sve figure su pomerene ulevo od pogleda gledalaca i stoje jedna uz drugu u dlaku kao u dobrom corps de ballet. S desne strane stoji neki hodočasnik sav u ritama, neki prljavko koji podseća na onog moskovskog jurodivog Ivana Jakovljeviča; on gleda ulevo od gledalaca i njegov je pogled okrenut ka onoj što umire. Junakinja leži na postelji i kao sprema se da potpiše — ili je već potpisala — to duhovno zaveštanje. Pružila je ruku ulevo da uzme pero. Levo, opet, iza kreveta stoji neka osoba koja liči na onog koji čeka kao parazit da se nečeg domogne i ona gleda levo prema nećaku koji ima odvratno-lukavo i veselo lice. On, takođe, gleda u levu stranu prema pisaru čiji je izgled još gnusniji i lukaviji — a i taj pruža ruku nekuda na levu stranu, izgleda prema vratima. Sličica je veoma zanimljiva, bez obzira što je bledilo žene koja umire prikazano bukvalno. To je rad učenika i to se vidi i po kompoziciji i po tehnici; ovaj umetnik je prošle godine dobio prvu srebmu medalju.

Ali, najzad — kakav je ovo neuspeh? Ovde rad učenika — onde opet rad nekog učenika — i sve tako. Bezmalo čitava se izložba sastoji od učeničkih radova. U čemu je stvar? U čemu je cilj izložbe? Kakve su bile namere organizatora? Kako treba razumeti ovu izložbu?

Sudeći po tome što većinu radova na izložbi čine radovi učenika Akademije moglo bi se zaključiti da ova izložba godišnje produkcije predstavlja neku vrstu javnog i svečanog ispita, nešto slično onome što priređuju i razne dmge ustanove na kraju godine — naročito školske ustanove. Na školskim izložbama sve to ima smisla, jer to je prilika da se vidi i da se oceni. Ovde imamo i ispit na javnom mestu i neku vrstu aukcije: za javni uspeh dodeljuju se razne nagrade i slike se prodaju. Ovde se znači mogu očekivati samo učenički radovi i nikakvi drugi. Ali, ako Akademija predstavlja publici svoju godišnju i redovnu školsku aktivnost onda je trebalo izložiti i sve one radove koji su nagrađeni i drugim medaljama, pa čak i crteže koji su raaeni prema gipsanim i živim modelima. Tada bi gledaoci stekli jasnu predstavu o radu Akademije u toku školske godine, znali bi sve o postignutim uspesima i imali bi potpun izveštaj o radu Akademije. Savršenstva nema, a dosada profesori Akademije nisu nikada samostalno izlagali svoje radove. Recimo da se ruka profesora i predavača oseća u radovima učenika, ali — ima profesora koji su to po dužnosti a ne po umetničkoj vokaciji

— ima profesora i poznatih ljudi koji su savet Akademije. Šta su takvi uradili — to nije pokazano gledaocima. Oni to nisu učinili, a zna se da bez publike ne može biti ni Akademije, koja, uostalom, iziskuje od društva znatne sume.

Bilo kako bilo, izložba nije potpun godišnji izveštaj o radu Akademije; ona je nepotpuna i kao čisto pedagoški izveštaj o godišnjem radu; osim toga, tu ima radova i stranaca i Rusa koji ne pripadaju Akademiji. U čemu je smisao izložbe? Da nije možda u tome što gledaoce treba nečemu da nauči? Ali, za to Rusija ima svoju veliku zbirku u Ermitažu.

Ali nećemo se više čuditi tome što na svakom koraku srećemo učeničke radove, jer ovo je doista izložba učeničkih radova sa malim izuzecima o kojima je trebalo progovoriti još na početku.

Među delima davno priznatih majstora prvo mesto zauzimaju tri slike čuvenog profesora Ajvazovskog. Prva — »Ovce koje je mećava nagnala u more«, druga — »Partenit na južnoj krimskoj obali« i treća — »Bura na moru kod Evpatorije«. Svi priznaju talenat Ajvazovskom kao što ga priznaju i Aleksandru Dimi — ocu i ova dvojica umetnika imaju mnogo zajedničkog. G-din Dima piše sasvim lako i brzo, a i Ajvazovski tako xadi. D-din Dima je napisao strašno mnogo dela a to je slučaj i sa g-dinom Ajvazovskim. I jedan i drugi iznenađuju efektima i to veoma snažnom efektivnošću, jer i jedan i drugi preziru obične stvari i ne bave se njima. Zanimljivost njihovih kompozicija ne podleže nikakvoj sumnji: Dimu su čitali bez daha; slike g-dina Ajvazovskog se ne kupuju nego grabe na prodajnim izložbama. Dela i jednog i drugog imaju u sebi nečeg što podseća na bajku: bengalska vatra, buka, vapaji, urlik vetra, munje. I jedan i drugi se služe bojama, prvo običnim, a kasnije se predaju efektivnosti i stižu do nečeg neprirodnog, do karikature. Pravo govoreći, u ovakvom poređenju nema ničeg uvredljivog za g-dina Ajvazovskog; čitava se umetnost sastoji od preuveličavanja, međutim, treba voditi računa da se ne prekorače izvesne granice. Portretisti to sasvim dobro znaju. Na primer, čovek ima nešto veći nos i da bi se postigla veća sličnost portretista ga naslika malo većim, ali ako malo pretera — to je već karikatura. Znajući to loši portretisti nikako ne uspevaju da izađu na kraj sa onima čiji je nos nešto veći ili čiji je pođvaljak malo naglašeniji — i tako dalje. I zbog toga umetnik koji ima osrednje sposobnosti ne bi uspeo da naslika portret Pavla Ivanoviča — čoveka finih manira u čijem držanju ima nečeg odmerenog i vojničkog — kao što je to učinio Gogolj. Aleksandar Dima se nije prihvatao takvih portreta. G-din Ajvazovski, takođe, ne voli nešto slično. Onoj trojici Diminih znamenitih junaka događaju se veoma neobične stvari: njih trojica sami

opsedaju grad, spasavaju Francusku i čine nečuvena i neviđena junaštva. I kod g-dina Ajvazovskog imamo isto to. Stena i nju sa svih strana šibaju talasi — a na steni stoji galeb. I ništa više. To liči na ono kako Aramis ili Portos nagone u bekstvo čitavu armiju. Ide stado veliko, belih i runastih ovaca, a sunce sija tako jako da se ne može u njega ni okom pogledati — kao kada vam neko upre u oči snažnu svetiljku. G-din Ajvazovski to prenosi na platno i doista čoveka bole oči dok gleda te njegove ovce. Tu je priroda i sve je preuveličano, ali to još uvek nije umetnost — to je onaj nos koji je načinjen preterano dugim. Umetnik bi mogao na većoj slici da dozvoli sebi po neku ovcu, ali ne Ovoliko — čitavo stado i još osvetljeno na ovakav način; čitava slika je podređena takvim efektima i sve to na svoj način podseća na d'Artanjanove podvige. Ima na izložbi jedna slika koja pokazuje kako mećava nagoni ovce u more. Sa strmog brega silazi stado, dvojica pastira se trude da ga zadrže, neke ovce su već u vodi i ne možeš da razlikuješ gde su talasi a gde su ovce — sve se izmešalo: sve je pokrio talas olovne boje. Vrlo dobro, sve je to moguće, ima tu životne istine, ali nema umetničke istine. Znameniti junak Hamovih lovačkih karikatura baron Krak izlazio je jednom iz močvare kuda je bio zaglibio, tražeći ubijenu patku, ali se okliznuo i pao, i opruživši ruke napipao je u travi zeca koji je tu ležao. U isto vreme njegova puška je iznenada opalila i pogodila šljuku koja je tuda proletela. Sve je to fizički moguće, ali umetnik se ne bi odlučio baš tako da prikaže na slici kao što to ne bi tako prikazao ni Aksakov, kada bi mu se, naravno, nešto slično dogodilo. Ali, g-din Ajvazovski se ne zaustavlja pred nekom sličnom vanumetničkom istinom. Ima trenutaka kada večernje sunce na smiraju pozlaćuje predmete koje osvetljava. G-din Ajvazovski uzima takav trenutak i slika sasvim zlatnu sliku, kako je postupio u slučaju — »Partenit na južnoj krimskoj obali«: tu se vidi brod usidren na obali čiji se prednji deo zlati pod Isnažnim sunčevim zracima. Bacite neki sloj ružičaste boje i zlata kao što je učinio Gogolj opisujući stepu, ali nemojte preterivati i praviti zlatne slike. Zbog toga Dima i nije umetnik, jer ne uspeva da obuzda svoju razuzdanu fantaziju i da se uzdrži od afektacije. Znamo, grof Monte Kristo je bogar ali šta će mu ona smaragdna flašica za otrov? Šta će mu sva ona skupocena jestiva kada se može jednim delićem nečeg sličnog biti sit za nekoliko dana? Naravno, nije neverovatno da se u prirodi može naći i toliki komad smaragda koji bi se mogao upotrebiti za pravljenje flaše. Ali, treba znati meru, treba se na vreme obuzdati. Zna se da sunce čini čuda svojim svetlom i svojim senkama, ima tu nečeg neviđenog i čudesnog — tu ima ne toliko lepote koliko nečeg neobjašnjivog i čudnog. Ali kada nam kazujete o čudima, potrudite se da i čudima date svoje mesto koje ona zauzimaju u prirodi; ne propustite da nam kažete nešto i o svakodnevnim sunčevim podvizima i čudima. Ako budete samo o čudima govorili pašćete na nivo bajki — na nivo priče o grofu Monte

Kristo. Pravi umetnik ima osećanje mere i sa začuđujućim taktom se služi tim svojim osećanjem. Kod Gogolja Manjilov i Ćičikov su samo jednom pomenuli »imendan srca«. Drugi neki umetnik koji nema Gogoljevog dara u tom bi razgovoru pred vratima prikazao Manjilova kako priča neverovatne stvari — besmislice kao što su: imendan srca i praznik duše. Ali, umetnik je imao osećanje mere i Manjilov je na ona pitanja odgovarao simpatično i sasvim skromno: »Da, zbog toga...«. G-din Dima i g-din Ajvazovski se ne bi uzdržali, i u nekoj sličnoj situaciji, oni bi umesto ovakvog bezličnog odgovora načinili svašta — jedan bi pričao svakojake besmislice a drugi bi krenuo za efektima preterujući i bez mere uveličavajući sjaj i blesak.

»Bura na moru kod Evpatorije« g-dina Ajvazovskog je začuđujuće lepa a takve su sve bure kod njega — tu je on majstor bez premca, tu je on pravi umetnik. Ima u njegovoj buri zanosa i večne lepote koja zadivljuje gledaoca kada posmatra pravu, stvarnu buru. Ova svojstva talenta g-dina Ajvazovskog nisu jednostrana jer bura je nešto što zadivljuje svojom bogatom raznolikošću. Dodajmo samo da je bura takva po sebi i da, može biti, gledalac zbog toga ne primećuje efektivnost koja je i ovde prisutna — i na ovoj slici g-dina Ajvazovskog!

Ima mnogo vode na ovoj izložbi. Osim g-dina Ajvazovskog tu su i slike vode švedskog slikara g-dina Larsona koji je izložio trinaest slika; tu su »Nijagarini vodopadi« g-dina Rajsnera, dve panorame g-dina Goravskog, tu je bura g-dina Veleževa, »Jezero četiri kantona« Kalama, pa čak i rad g-dina Ivanova koji je izložen u prvoj sali i koji je začudio sve posetioce izložbe. Na tom pejzažu se vidi — a ko zna otkud to na izložbi — sasvim desno obala i dve kule a na levoj strani voda. Šta to predstavlja nije jasno: o tome se u katalogu ništa ne kaže. Ali zbog čega je taj pejzaž izložen? To nije učenički rad — to je delo stvaraoca koji ima iskustva sa slikarstvom. Takvi se pejzaži mogu videti po stanicama i na zidovima krčmi po sreskim gradićima. Nadajmo se da je to izloženo samo radi toga da se učenicima Akademije pokaže kako ne treba slikati, radi toga da se pokaže dokle može da ode nedarovitost.

Onih trinaest slika švedskog slikara Larsena su ogromnih razmera, cena im je takođe ogromna i ističu se naglašenom žutom bojom. Pod žutim nebom sasvim žuti talasi se lome o stenje koje je neprirodno žuto. Fiziologija kaže da ima ljudi koji pate od mane da sve boje ne mogu da razlikuju kako valja. Kod običnih ljudi ova mana se ne primećuje tako kao kod slikara. Ako slikar ne razlikuje žutu boju od plave boje onda se dobija nešto ovako žalosno kao što su dela g-dina

Larsena. Jedna njegova slika koja je velika skoro kao »Poslednji dani Pompeje« je »Potapanje brodova pri zalasku sunca na Boguslandskim rtovima.« Da su nebo, voda i stene naslikani prirodnijim bojama slika bi bila uspelija.

Slika Kalama »Jezero četiri kantona« je istinski ukras izložbe. Ogromno duguljasto jezero leži između visokih planina. Osim tačnog prikazivanja prirode i svih onih detalja koji su precizno dati, slika izaziva divljenje zbog toga što je ovaj čudesni umetnik uneo u nju svu svoju dušu. I zaista, nema ničeg posebnog na toj slici: planine i mirna voda nad kojom se diže izmaglica. Ali, svaki gledalac će se nad tom slikom predati zamišljenosti i nekakvim slatkim sanjarenjima jer će mu biti jasno da je i sam umetnik bio utonuo u zamišljenost gledajući daleke planine, nebesko plavetnilo i daljine koje se kupaju u izmaglici. Kako je on uspeo da sve to prenese na sliku — to je njegova tajna, ali je jasno da ovo nije fotografija prirode; umetnik je nekim sredstvima uspeo da prenese na gledaoce svoje mirno, krotko, slatko-zamišljeno raspoloženje svoga duha i svoje duše. Ništa lakše nego kopirati prirodu, ali kada se kopira teško da će duša originala preći u sliku koja je kopija.

Drugi Švajcarac, Dide (Diday) je prikazao vodopad Rajhenbah u švajcarskim Alpima. To nije fotografija vodopada, to je isto tako majstorsko delo. Dide nije išao za nečim neprirodnim, on se nije služio svetlostima nepromišljeno, on se nije brinuo da mu vodopad liči na fotografiju, on je izneo svoja stanja i svoja raspoloženja pred veličanstvenim vodopadom kod Rajhenbaha.

Ako se pogleda monumentalni »Brodolom« Larsena (cena 4.000 rubalja) i uporedi sa malim pejzažom Kalamovih »Jezera« (cena 1.200 rubalja), ili sa Dideovom manjom slikom »Rajhenbah« (cena 1.500 rubalja), onda se čovek sažali nad onim koji bi naumio da kupi veliku sliku Larsena koja je naslikana žutom i crvenkastosmeđom bojom. G-din Larsen je, može biti, mislio da će nas opčiniti dimenzijama i nadao se da ćemo mi, varvari, to primiti kao znak vrednosti.

Pejzaž je kod nas u procvatu i otišao je daleko ispred istorijskih pitanja. Rusija može sa ponosom da pokaže nekoliko poznatih imena pred kojima bi g-din Larsen mogao da pokupi svoje kičice i da rasproda svoje rezerve one žute boje. Uspeh našeg pejzaža se može objasniti, uglavnom, sledećim okolnostima: mi smo pretežno seljački narod; akademizam tu ne uspeva da se nametne sa svojim zahtevima — on tu ne može da sputa slobodu talenta. Kada je u pitanju pejzaž učitelj je raznovrsniji od svih profesora ma kakve oni titule imali: tu progovara

sama priroda. Duša koja je spremna da sluša predavanja prirode lako shvata, tu sve ide brzo — priroda ne ubija i ne stešnjava učenika, ona ga vodi svojim putem polako i onom brzinom kojom svako može da se kreće.

Teško je nabrojati sve divne pejzaže koji su izloženi na ovogodišnjoj izložbi. Prvo mesto zauzimaju dva divna pejzaža g-dina Goravskog. Zatim se moraju pomenuti radovi g-dina Rjazanova, zatim gospode d'Alhejma, Kamenjeva, Dikera, Suhodolskog, Grjaznova, Popova, Meščerskog, a posebno radovi g-dina Kloda starijeg. Na mnogim slikama ovih majstora oseća se prisutno snažno osećanje prirode, a neki, kao, na primer, g-din Klod stariji se odnose prema prirodi sa onom naivnošću pravih umetnika; kod njih nema izveštačenosti — to je jedna iskrena intimnost sa prirodom koja uvek govori da je u pitanju pravi umetnik. Mestimice se primećuje kao, na primer, kod g-dina Goravskog neka uzdržljivost kada su u pitanju afektacije i potraga za njima, iako ta uzdržljivost nije uvek dosledno korišćena. Ima među tim pejzažima i onih koji pokazuju odlične napore, sjajno korišćenje teme, ali ima tu i nemarnosti — ima tu slika rađenih brzo i bez mnogo ljubavi, kakav je slučaj sa slikama g-dina d'Alhejma. Žurilo se (iako radovi nisu bili naručeni) i nije se vodilo računa o ukusu publike, pa ipak ova doterivanja bojama kojima se služio g-din d'Alhejm, iako pokazuju nesumnjivu talentovanost koja mnogo obećava — ipak ostaju nevešta doterivanja.

Među žanr-slikarima ove godine prvo mesto pripada g-dinu Brakeleru i njegovoj slici »Lovljenje miševa«. Naivnost te scene je zadivljujuća; onih natezanja u smišljanju efekata — uopšte nema. Sadržaj je veoma jednostavan, sve je kao u svakodnevici i gledalac se sa puno razumevanja prijatno smeši svemu ovome. Miševi su se uvukli u ormar a starac i starica hoće odatle da ih izvuku i da ih osude na smrt. Starac, uzbuđen onim što će se desiti, stoji sa metlom u rukama spreman da dođe glave ovom kućnom lopovu a starica izvlači sve i svašta iz ormara — ono na šta je miš bio posebno bacio oko. Vidi se da se radi o nečem što dira u najbitnije interese domaćice i ona je spremna da žrtvuje red samo da bi bio uspostavljen unutrašnji poredak.

»Odmor na kosidbi« g-dina Morozova i »Pijani otac porodice« g-dina Korzuhina su s pravom nagrađeni drugom zlatnom medaljom Akademije i tako se gledalac može zapitati — ako nije upoznat sa dogmama pseudoklasicizma — zbog čega je takvom istom medaljom nagrađena i slika g-dina Litovčenka »Haron prevozi duše«. Ali u dogmama akademizma ima i takvih čuda o kakvima naši mudraci ne mogu ni sanjati.

Pravi žanr-slikari, to nije šala — su gospoda Šilder i Pjerov. G-din Šilder je za sliku »Obračun sa zajmodavcem« nagrađen titulom akademika, a gospodin Pjerov je za sliku »Propoved u selu« dobio prvu zlatnu medalju. »Obračun sa zajmodavcem« podseća na melodramu, a po nekim detaljima na osrednje vodvilje, u kojima do raspleta dolazi ne na prirodan način nego po nekim slučajnim razlozima. Junak tog vodvilja je mlad čovek prijatne spoljašnosti koji je stigao u trenutku kada je kreditor došao da uzme novce na osnovu menice. Bolesni starčić, dužnik, sedi u fotelji i presrećan je. Na podu je pocepana menica i otvoreni sanduk iz koga su očevidno uzeti novci radi isplate. Junak, kome se o vrat obisnula starčeva ćerka, ne obraća dovoljno pažnje na njene poljupce koji su znak zahvalnosti, on gleda na kreditora koji se povlači prema vratima a za njim ide i Nemezida nalik na policijskog nadzornika. Tu su još neka lica: žena, deca; atmosfera odiše bedom, ali devica junakinja ima na sebi veoma skupocenu haljinu. I gledalac može lako da nasluti sve ono što sledi: ćerka, koja izražava zahvalnost što joj otac neće otići u tamnicu i što mu imanje neće biti izloženo javnoj prodaji, udaje se za izbavioca i izražava na odgovarajući način ljubav prema mužu budućem; kasnije starčić umire srećno pošto se proveselio na krštenju svoje unučadi i tako dalje — kasnije će uslediti poznate scene sa ostarelim izbaviocem, koji sedi u fotelji ostareo i iznemogao i čeka nekog izbavioca, ali takvog više nema — sve to inače tako biva u vodviljima.

»Propoved u selu« g-dina Pjerova diše očaravajućom naivnošću. Tu je sve istina i to je ona umetnička istina koju poznaju samo istinski talenti — tu su mužici, pospane žene, spahija, vedro nebo, litija, dečurlija.

Još jedna značajna slika je nagrađena najvišom nagradom Akademije, prvom zlatnom medaljom: to je slika g-dina Kloda mlađeg »Poslednje proleće«. Devojka na samrti sedi u velikoj fotelji kraj otvorenog prozora. Ona boluje od sušice i dalje od kraja proleća neće preživeti, a njeni ukućani to znaju. Jedna sestra stoji kraj prozora i plače a druga sestra kleči pored bolesnice. Iza paravana sede otac i majka ove samrtnice i razgovaraju među sobom. Tužan je njihov razgovor, stanje bolesnice je veoma teško, nije mnogo vesela ni situacija njenih sestara i sve je obasjano divnim, jarkim prolećnim suncem. Slika je valjano naslikana, nema zamerke, reklo bi se, pa ipak, na kraju krajeva, slika ne deluje lepo. Ko će takvu patološku scenu da obesi u svom kabinetu ili u svojoj trpezariji? Razume se, niko, baš — niko. To je memento mori sebi i svojim bližnjim — a to je ono što svi znamo i zbog toga takve scene ničemu ne služe — one samo truju život. Smrt je sama po sebi nešto odvratno; ali očekivanje smrti je nešto još odvratnije. Umetnik je na ovaj način nametnuo sebi izuzetno težak

zadatak: da ono što je odvratno prikaže kao lepo, a to nikada nikome nije pošlo za rukom. Smrt bližnjih je nama manje-više svima dobro poznata. To je kobni, besmisleni udarac na koji — tako vele — svi treba da budemo pripavni. To je čista glupost, jer ma koliko se čovek sprema smrt ipak stiže neočekivano. Ima dramskih dela u kojima se smrt prikazuje na sceni. Zašto ne bi? Smrt je nešto svakodnevno, kako vele narikače koje zarađuju po grobljima. Ali zamislite kada bi glumac ili glumica na sceni umirali onako sa svim onim patološkim pojedinostima, kada bi se na sceni odvijala agonija koja u stvarnosti prati smrt: samrtnik se zanese, pa ustane i počne da gleda krupnim samrtničkim očima, čas opet — počne da mrmlja nešto suvim i zapaljenim od vatre jezikom, počne obamrlim prstima nešto da traži, da pipa oko sebe ... davi se, hoće vazduha a oči mu pobele kao provincijskom glumcu koji igra Otela... noge počnu da se hlade a prsti da se kočane. Svi bi gledaoci pobegli s takve predstave. A g-din Klod mlađi nam prikazuje tu agoniju, i to ne agoniju jednog trenutka nego agoniju koja će trajati — koja će nas pratiti sve dok platno bude visilo na zidu — ne, ta agonija je lepa na slici, ali je slika sama zbog svega toga kobna... ima neke nesreće na njoj. Nijedan gledalac neće podneti to — pobeći će. Ne, umetnička istina je nešto sasvim drugo nego ona istina iz stvamosti, iz prirode.

Neki slikari koriste poznate sadržaje i ostvamju ih kao postavljeni zadatak. Tako je pre nekoliko godina jedan umetnik, čini mi se da je to bio gospodin Bronjikov, prikazao prema delima Ljermontova gladijatora na samrti. Na slici gladijator doista deluje kao da umire ali kod pesnika se on na samrtnom času seća domovine — to sećanje je g-din Brojnjikov prikazao negde kao u oblacima — sve je kod njega nekako maglovito. To veoma podseća na starinske gravire na kojima je pored usta onih koji su prikazali stavljena pločica na kojoj su ispisane njihove reči. Još pre nekoliko godina jedan gospodin je izložio dve posebne slike: na jednoj je bila jedna lepo naslikana jela a na dmgoj lepa naslikana palma i izjavio je da je to iz Ljermontova ili iz Hajnea — jela sanja o palmi koja raste daleko na jugu.

I ove godine imamo tri slične slike: »Vestalka« po g-dinu Polonskom, »Kapetanova kći« po Puškinu i »Faust i Mefistofel« po Geteu. Retko se događa da takve stvari uspeju. Književno delo prikazuje čitavu istoriju razvoja osećanja, a slikarstvo — jedno magnovenje. Šta tu da se učini? Vrlo prosto: ili da se naslika više vestalki ili da se prikaže jedna vestalka u više varijanti sa svim nijansama osećanja — ili se ne prihvatati posla uopšte.

Na ovogodišnjoj izložbi se zapaža odsustvo slika koje prikazuju bitke, a takvih

je slika u staro vreme bilo mnogo. Šta da se radi? Došlo je takvo vreme i društvo sada poklanja pažnju mnogo nevažnijim događajima. Ima doduše i sada nekoliko platna sa ratnim prizorima, na sreću ne tako mnogo — da, na sreću, jer u njima nerna mnogo umetničkog; teško da bi i moglo danas toga da bude. »Scene iz vojničkog života« je izložio g-din Iebens. U katalogu izložbe je na simpatičan način rečeno da je »g-din Iebens, Adolf (Jebens) učenik Pola Delaroša koji je došao u Rusiju 1848-me godine imao sreću da pokaže gospodaru, imperatoru Nikolaju I scene iz vojničkog života koje je naslikao i nakon toga je dobio narudžbinu da slika takve scene iz vojničkog života — čime se i danas bavi«. G-din Iebens je izložio slike sa scenama, tačnije u pitanju su grupne scene — to su vojnici u odgovarajućim uniformama sa svim začkoljicama i budući da je on specijalista za takve stvari nadajmo da je sve naslikao kako treba — da je forma zadovoljena.

Izloženo je takođe dosta portreta, a ima dosta i fotografija. Ali, mi ćemo o tome govoriti sledeći put kada budemo govorili o delima g-dina Dalja.

Arhitektonskih projekata-modela ima malo, mislim jedanaest; deluju divno i monumentalno. Uopšte, naša Akademija ne voli obične projekte, sve je kod nje grandiozno — ona i u arhitekturi ne ide za onim što nije grandiozno, kolosalno. Ali i o tim arhitektonskim modelima i maketama govorićemo drugom prilikom.

POVODOM JEDNE ELEGIČNE BELEŠKE »RUSKOG VESNIKA«

Tuži sinja golubica ...

Pre svega, citiraćemo ono što smo između ostalog rekli o »Ruskom vesniku« u majskom broju našega časopisa. To nam je ovoga puta potrebno:

»U svakom društvu, odkada sveta ima, uvek je postojala ta većina koja se drži onoga što je prema njenim shvatanjima sigumo i nepromenljivo. To sigumo i nepromenIjivo se najčešće poklapa sa materijalnim interesima te većine, koji, razume se, idu nauštrb njihove siromašne sabraće, ali njima to nije važno — neka svet propadne samo neka je njima dobro. U ime tih svojih interesa oni stvaraju i etička pravila ponašanja polazeći najčešće od ispravne ideje, ali kasnije sve pođe tako da od te prvobitne ideje ne ostane ni traga. Razume se, ta većina prima sa mržnjom svaku aluziju o progresu, svaku novinu ma sa koje strane ona dolazila — i to je sasvim u duhu njene potrebe za opstankom. Pored te većine u društvu postoji i manjina koja sa ogorčenjem gleda na inertnost većine, na njenu ograničenost i tupost; ta manjina ne stavlja svoje interese iznad svega, ona se okreće protiv laskavaca koji sve potčinjavaju svojim grubim materijalnim interesima. U toj manjini se nalaze napredne snage života koje se opiru inerciji većine. I jedna i druga strana su nešto zakonito, one su čak neophodne jedna drugoj. Ali, mržnja i borba među njima nikada ne prestaju. I u jednom i u drugom taboru, međutim, uvek ima poštenih ljudi visokih moralnih kvaliteta. Među članovima društvene manjine ima ponekad i genijalnih Ijudi; osim toga ima i poštenih ljudi koji su spremni da žrtvuju sve i koji stoički podnose sva gonjenja. Razume se, uz njih idu i dečaci i galamdžije. Oni žure, istrčavaju napred, nove ideje prihvataju sa njihovim krajnostima i najčešće ih slede bezdarno i na glup način i tako — banalizuju novu ideju u očima upravo one većine koja je prema njima neprijateljski raspoložena. Te galamdžije su nešto neizbežno, njih je bilo uvek i svuda i u svim vremenima među svim narodima; oni, takođe, postoje po nekom neumitnom zakonu prirode. Međutim, ma koliko bili smešni ti Ijudi ima i među njima onih koji su iskreno odani idealima. Uopšte, među Ijudima ima mnogo više poštenih nego podlaca. Promućurniji čovek nikada neće po takvima suditi o nekoj novoj progresivnoj ideji koja se pojavila u krilu izabrane manjine i njenih istaknutih predstavnika. Ali, oni koji u ime svoje koristi laskaju većini prihvataju obično smešnu stranu ovih ideja, ističu to pred svima i tumače to upravo svima koji hoće da ih sasaslušaju: tu ne treba mnogo pameti, tu treba biti dovitljiv, ponekad se treba poslužiti i klevetama i stvar će biti gotova. Da, klevete su neophodne«.

Sada ćemo navesti čitaocima glavni deo tirade iz »Ruskog vesnika« koju je on objavio u svom poslednjem (avgustovskom) broju pod naslovom »Elegična beleška«. U istom broju nalazi se i jedna druga »beleška« . .. Ali, mi ćemo govoriti samo o ovoj koja je elegična.

»Mi smo nameravali da u ovom broju progovorimo o mnogim stvarima; no

čovek snuje a Bog određuje. Prilike nas nagone da naša razmatranja o ruskoj književnosti odgodimo do sledećeg pogodnijeg trenutka.

Jadna ruska reč, jadna ruska kultura! Kakva li vas sudbina očekuje? Za vama nema toga mnogo a napred je sve mutno i mračno. Svuda se osećaju praznina i nemoć, odsustvo tla pod nogama i nedostatak misli koja proističe iz dela i koja se na delo vraća. Nikada kod nas nije bilo tolikog obilja reči i fraza kao što je to slučaj danas kada svi razmišljaju o samostalnosti u mišljenju; nikada kao danas nije tako svemoćno gospodarila banalna rutina i ono servilno prihvatanje tuđih reči i ideja iz tuđih sredina — ideja koje su ostavljene i davno zaboravljene, koje su slučajne ili bezvredne; sve se to događa upravo danas kada se svi upinju da dokažu kako žive po svojoj pameti i kako se ne klanjaju nikakvim autoritetima. Da nisu u pitanju razne okolnosti bilo bi tako lako proslediti genealogiju svake fraze koja se prodaje kao nova misao — bilo bi tako lako razotkriti njenu banalnost i ništavnost! Budući istoričar naše kulture će, naravno, to učiniti i tada će se otkriti razlozi tih efemernih pojava koje se predstavljaju kao suština našega života. Te pojave se smenjuju zapanjujućom brzinom; mi preživljavamo fazu za fazom; očevidno je da se neizmerne stvaralačke snage skrivaju u osnovama našeg života i one deluju neumomo — u svakom trenutku se staro pretvara u novo.

Kao što je poznato, u stvarnosti ničeg sličnog nema i čitav taj progres, sve to kretanje, sve te smene raznih doktrina i te faze su — ništa drugo nego mehuri od sapunice. Nema ničeg zabavnijeg nego što je onaj ozbiljni izgled i onaj žar sa kojima naši mislioci nastupaju kada raspravljaju o progresu i životu. Oni veruju da se bave gorućim pitanjima i podsmevaju se onima koji se posvećuju nauci ili stvarima koje su daleke od prakse ili apstraktne. Ali nema u nauci ničega što se ne bi moglo praktično primeniti, ozbiljne namere u pravcu sticanja novih znanja ne zaustavljaiu se pred nečim za šta se veruje da neće biti korisno i plodotvomo. Toga ima kod ovih doktrinara koji se zaklinju u život i progres, ali kod kojih nema ničega što može poslužiti stvari i samom životu. Te doktrine koje govore o životu su često neuporedivo udaljenije od života nego najkomplikovaniji matematički problemi ili najminucioznije analize emdita. Matematička formula se nalazi u fenomenima samoga života i ona je neophodna za njegovo razumevanje. Svaka empcija, isto tako, oslanja se na činjenice samoga života i potrebna je za njihovo tačno razumevanje. Ali sve ove beznačajnosti, sve te sladunjave reči i sve te začinjene fraze, koje se prodaju kao nešto stvamo živo, uglavnom govore da u glavama njihovih tvoraca nema prave misli — sve to govori o promašajima tih ljudi, o učmalosti njihove misli. U tim učenjima nema

ničeg što zaslužuje da mu se pokloni pažnja — tu ničeg kako valja uopšte i nema. Cilj tih fraza i nije da nešto izraze, njima je dovoljno da postoje; važan je uzrok koji je omogućio njihovu pojavu. A kod nas su uzroci takvih pojava očevidni. U našem dmštvu i nema života: treba li se onda čuditi što se pomanjkanje života manifestuje preko ovakve truleži, preko fosfornog bleska bujice reči u kojima nema misli? Sve do danas kod nas nema ničeg što bi podsečalo na nauku; sve do danas nauka kod nas nije pustila koren. Kod nas su verovali da je nauka raskoš, nešto suvišno, čak opasno. Nauku su kod nas dovodili u vezi sa nečim što nije mnogo bitno; ona je u našem društvu bila žalosni pedant — podsećala je na Trećakovskog koji je bio zaplašen i progonjen. I evo, zgaženi izdanci intelektualnog života daju znake života. Slobodni duh znanja, koji osim istine nema drugoga cilja, i misao čiji je jedini cilj znapje, izbijaju na površinu i sve nam to pokazuje naša književnost — ona pokazuje da su sve te doktrine mehuri od sapunice. Čemu nas uče praznoglavci našega vremena? Zar ne tvrde da je nauka nešto suvišno i sasvim nepotrebno? Zar oni ne dočekuju lavežom svakog onog koji u stvarima nauke nema drugih ciljeva osim istine? Ne grade li oni svoje teorije od onoga što smo mi već odavno imali u praksi? Nisu li oni dostojni tumači onog duha prezrenja i nepoverenja uzvišenim sposobnostima ljudske prirode — onog duha koji je dugo vladao u našem životu?

Nema kod nas društva ni takve društvene aktivnosti u kojima bi se angažovali svi, nema onog elena koji bi stvorio normu za takvu vrstu aktivnosti. U tim kružocima sa ustajalim vazduhom, u tim društvima gde se sreću samozadovoljni ljudi, ljudi bez tla pod nogama, koji su osuđeni na lenčarenje, rađaju se te čudne doktrine o progresu o kojima smo gore govorili; ovde u takvim krugovima ima brzog napretka, da, brzog — jer oni su laki na rečima, oni frazama pomeraju brda i veruju da mogu preokrenuti i svet; kod njih se za nedelju ili za mesec dana preskaču čitavi vekovi, smenjuju se filozofski sistemi i socijalna učenja — tamo veliki geniji predaju jedan drugome u ruku baklju progresa.

U tome su uzroci žalosnog stanja u našoj kulturi, tu se rađaju jalovi cvetovi kojima naša književnost obiluje; tu se kriju razlozi one detinje nabusitosti i onog neznanja koje se krije ispod fraza pozajmljenih od nauke; tu živi jedno nepoznavanje života koje ide zajedno sa apsurdnim pretenzijama da se život izmeni, da se reše osnovni problemi života. Iz tih istih razloga najraznovrsnije apsurdnosti kod nas uživaju popularnost i mogu da računaju na uspeh. Doista, nema apsurdnosti koja kod nas ne bi mogla da računa na popularnost. Nema kod nas tako pristojnih ljudi za koje bi čovek mogao da jemči da neće, na opste

čuđenje prisutnih, odjednom skočiti i zaigrati trepak. Koga zbog toga okriviti i šta uraditi? Treba li možda grubom silom navaliti i uništiti i one male izdanke znanja i misli? Treba li i dalje forsirati stvaranje ovih besmislenih kružoka u kojima traju detinjarije i neuvažavanje prema reči? Hoćemo li mi i dalje ozbiljno tretirati sve te besmislice koje se čuju u takvim kružocima, bez obzira na to što nam je sve odavno postalo čudovišno? Hoćemo li mi za njih i dalje nalaziti da imaju neki raison d'etre, da su nešto suštinsko, a ne ono što su sve te besmislice stvarno — prazna priviđenja?

Naši esprits forts, naši borci za progres i junaci tih naših kružoka, kao i brzopisci po našim časopisima ne predstavljaju nikakvo jemstvo za budućnost; sve je to samo trulež i raspadanje. Kada život bude progovorio ta trulež će nestati sama od sebe«.

Mi smo namerno naveli ovo mesto u celini, mi nismo hteli da ga parafraziramo kako nam »Ruski vesnik« ne bi prebacio (kako je jednom već učinio) da istržemo ono što nam se iz njegovih fraza sviđa i sve prikazujemo u iskrivljenom svetlu.

Prema tome, to je mišljenje koje ima »Ruski vesnik« o današnjem stanju stvari u našoj književnosti, u našoj nauci, pa čak i našem životu šire. Nema kod nas »pristojnih« ljudi, kaže on, i tu misli na sve bez izuzetaka. Nema kod nas ničeg što je »garancija za budućnost« ... Jednom reči — sve je trulež, raspadanje ...!

Ovo je odlučno rečeno; ovo mu je moćno.

I neka posle »Ruski vesnik« ne viče na nas, neka posle ne kaže nama da smo mi sve to rekli svima i za sve, a da on navodno nije nikada ništa slično rekao. Kada on ne bi govorio o svima bez izuzetka, on bi se prema onoj »truloj« sredini odnosio onako kako smo mi to učinili određujući mesto te sredine u pogledu opšteg razvoja. (Upućujemo čitaoce na onaj citat iz majskog broja našega časopisa). Ne bi tada »Ruski vesnik« prihvatao galamdžije kao javne radnike i bezdarne frazere i praznove — za sve i sva. »Sve, svi — ali, to je nečuvena uvreda zdravoga razuma!« — viče čitalac.

Naravno, tako je, ali zar je »Ruskom vesniku« stalo do povika od strane čitalaca, pa čak u nekim slučajevima i do zdravog razuma! Njemu je stalo da dokaže da je sve trulež i to takva koja nije nastala kao posledica nekih određenih okolnosti nego onako — da je ta trulež nastala zbog naše bestidnosti... Uostalom, on se i

ne trudi mnogo oko dokaza. On samo viče ... Ali ispitajmo, međutim, da li on viče od svoje volje?

Ono mesto gde je »Ruski vesnik« našu nauku upoređivao sa uplašenim Trećakovskim je, po našem mišljenju, karakteristično. Nama se učinilo da vi i sami zapažate bolno mesto i da niste daleko od stvarnih uzroka žalosnog stanja naše kulture. Ali, naše nade su se izjalovile ubrzo. Kako ste samo okrenuli stvar? Vi ste počeli da grdite naše »borce za progres«, naše »brzopisce«, naše »galamdžije«, ne samo zbog njihovih fikcija i njihove plitkoumnosti — ali, to nije strašno, tako i treba — međutim, vama je bilo potrebno da dokažete da su oni nepošteni i nesavezni ljudi. Mi smo čak ubeđeni da se vi upravo zbog toga predajete ridanju i elegijama ... Jer, zbog čega biste inače govorili da kod nas nema ni nauke ni književnosti? To je stara pesma! Vi ste već i ranije često o tome govorili.. . Vi ste nas čak uveravali da ni ruske nacionalnosti nema... Ne, vi ste imali jedan drugi cilj a to je upravo to na šta smo mi ukazali. Vi ste ljuti. Mi znamo odakle dolazi ta vaša žestina ... Ali o tome ćemo kasnije.

Znači, među brzopiscima i onima koji su u zabludi (ovde vam popuštamo na trenutak) nema ni jednog čoveka čiste savesti, nema poštenog bića, nema onog koji nije praznov — nema ni jednog čoveka koji se muči i žrtvuje na polju misli i nauke. Kako ste ono rekli: »kada se probudi život trulež će nestati samo od sebe«? Ali kako se može razbuditi život u takvoj sredini i sa takvim ljudima? Da neće do toga doći po štukinoj zapovesti?

Ali, dozvolite da počnemo redom.

Vi kažete da nikada nije bilo toliko reči i toliko fraza kao sađa kada se svuđa govori o samostalnosti u mišljenju. Mi se slažemo ali to je razumljivo: ništa ne pada s neba, sve treba stvoriti, pa čak i patnjom platiti, uvek se počinjalo i uvek će se i počinjati od početka. Niko odjednom nije pronašao konačnu reč niti je odjednom otkrio harmoniju u životu. Vi kažete: »nikada rutina nije ovako suvereno vladala ...«. Ali, vi i sami znate da ako nema sigurne osnove za društvenu aktivnost onda se duh koji nečem stremi manifestuje u nenormalnom obliku, on počne frazu da prima kao nešto stvamo, on se hvata tuđih formula i raduje im se misleći da će njima moći da zameni stvarnost! U životu koji liči na fantastiku sve su pojave fantastične. Međutim, po našem mišljenju, to su muke, to su patnje bez odgovora. A po vašem mišljenju — svi su frazeri. Zar je tako nešto moguće? Zar svaki onaj ko se divi frazama obavezno mora da bude nepošten čovek, praznoglavi galamdžija i nekakav mehur od sapunice? Zar

stvarna intelektualna radoznalost i neki pošten čovek ne mogu da se oduševe?

Onaj ko u mukama traži izlaz često se spotiče, pada.. . Jedino se takvi ljudi i spotiču. Zašto ih ružiti imenom nepoštenih Ijudi? Jedino vama koji sedite u svom kabinetu i uživate u svom olimpijskom miru može da padne na pamet da se smejete takvim ijudima. Izgleda da se vi radujete svemu tome. Srećan je onaj koji i u jednoj deformisanoj pojavi ume da vidi i njenu ozbiljnu, istorijsku stranu! Blažen je onaj ko zna da mu u usta neće padati pečene ševe. Blažen je onaj koji ne traži da dimničar i u dimnjaku mora da ima akademsku pozu i da bude lep kao Apolon Belvederski! Blažen je, najzad, onaj koji svojim zviždanjem neće uvrediti nesrećnika u trenutku njegove nesreće!

»Te doktrine — kažete vi — u kojima se govori o životu od života su neuporedivo dalje nego najapstraktnije matermatičke formule (ta vaša reč za apstraktno je izum — svi pedanti ne bi nešto bolje smislili) . . .«.

A da li je vama poznata formula? Zašto nam je ne otkrijete ako je znate? Vi govorite s visine i reklo bi se da ste otkrili tu formulu i da krijete od nas to blago. Kod vas sve ide lako: za vas će novi život doći sam, vi se ljutite zbog toga što kod nas nema društvene širine nego se svuda sreću samo nekakvi kružoci. Može li se društvo urediti ako prethodno ne bude i takvih kružoka? Vama je sve tako lako! I drugi traže tu formulu o kojoj vi govorite; oni se ne zadovoljavaju utehama koje mogu naći i planovima prema kojima ona negde treba da postoji — oni je traže sami i ponekad čine i smešne pogreške, posrću, padaju, a vi stojite i podsmevate se, ali nećete ni prstom da maknete u strahu da ne isprljate vaše ručice. Ta niste li i vi takav frazer o kakvom tako često govorite? I još nešto: vi ste užasno lakomisleni. Vi mislite da je ljude tako lako obmanuti: »eto — kao da velite — ja branim nauku koju upropašćuju galamdžije i dečaci; ja zbog toga tugujem i plačem — zbog toga sam se prepustio ovoj elegiji«. Ali, bez obzira na vašu veštinu fraziranja, vi tako naivno otkrivate svoj pravi cilj! Vama uopšte nije stalo ni do kakve nauke, vi malo brinete oko nečeg sličnog. Vama je prosto bilo potrebno da sve borce za progres nazovete nepoštenim, praznim ljudima i manekenima. Jer takav prezir se ne može sresti kod čoveka koji ima pravog razumevanja za naprednu stvar — kod čoveka koji ume nešto da razlikuje. Kako ste na ciničan način razgolitili sebe! O Bože! Da ste vi govorili samo o bezdarnim galamdžijama i naivnim dečacima, koji se prihvataju ideja na svoj način i tako odaju svoje neznanje i svoju naivnost, tada bismo se i mi pridružili vama, bez obzira da li bi vam naše društvo bilo prijatno ili ne! Ali vi ste, prvo, sve Ijude koji misle i koji streme nečem svetlijem nazvali galamdžijama, a

drugo, za vas su svi oni nepoštene galamdžije i upinjete se iz petnih žila da to dokažete. Kažete da kod nas nema tako pristojnih ljudi za koje bi čovek mogao da bude siguran ... To su vaše reči. Vi kažete da smo mi (ovo mi je tu radi ukrasa) zbog toga pristalice progresa što se plašimo da nas ne smatraju za zaostale ljude ... vi kažete da smo mi spremni da prihvatimo svakojake besmislice samo da nam se ne bi reklo da nismo ljudi progresa (a to znači da smo mi svesno nepošteni ljudi) — velite da nam je stalo samo do toga da ostanemo na računu kod progresa i pristalica progresa.

Da li je tako? Sme li se to reći za sve ako se vodi računa o zdravom razumu? Da li je moguće da u čitavom društvu nema ni najmanje znakova života? Moguće je da napori pristalica progresa ne odgovaraju zahtevima samoga života, ali da li je moguće da u osnovi svih tih stremljenja leže samo nepoštenje i naivna vera da se stekne po svaku cenu ime borca za progres? Je li moguće da su svi ti ljudi manekeni i da tu uopšte nema živih ljudi? Zar su svi oni koji su se u poslednje vreme trudili da nešto kažu i da dođu do neke formule zaista mrtve lutke, koje se kreću kao što se kreću lutke? Je li moguće da njih uopšte ne pokreće žeđ za znanjem, za istinom? Jesu li svi, baš svi takvi? Je li moguće da ste u čitavoj Rusiji pošteni jedino vi — vi koji se tako profesorski namećete iz »Ruskog vesnika«, koji znate s visine da pljunete na sve i da sve razmažete nogom? Je li moguće da se u vama nalazi naše spasenje? Onda spasite nas što pre! »Ivane Aleksandroviču! Preuzmite upravu nad nadleštvom!«.

Šta vi propovedate? Ko ne zna (ja vas uveravam da to shvataju i bezdami dečaci i galamdžije) da bi nas stvarna aktivnost oplemenila; sve bi to stvorilo vrednosti i mi bismo tako stigli do svesti o svojim dužnostima. Svi znamo da bi nas dodir sa stvarnošću i pravim aktivnostima izlečio od onih ideja kojima se danas zanosi svako kome je stalo da se posveti nekim aktivnostima. Međutim, po vašem mišljenju, sve je lako — lako je osloboditi se svih onih zanosa naivnih i besmislenih priviđenja; po vama može se ići bez padanja i bez pogrešnih koraka. To vaše spokojstvo je nešto sumnjivo. Oni su ravnodušni i pokazuju jedno samoljublje koje ide do sladostrašća (dozvolite da i tako kažem), do krajnjeg egoizma. Ali vi se sami bavite formulama! Radoznali ljudski um koji nema svoje polje delatnosti doista skreće od normalnog puta i prepušta se teorijskim buncanjima. Umesto da bolje shvatite tu pojavu i da je osmislite na nov način, vi ste sve ljude željne znanja nazvali podlacima — oduzeli ste im pravo na život i izjavili ste da su oni prazni frazeri lišeni svakog ljudskog osećanja. Zar je čovek koji greši obavezno podlac? Nekada te pojave govore da život hoće svoje, da se život probija napred, da tu upravo ima života — a vi kažete da tu nema

manifestacija života. Tu je tuga, tu je patnja, ali vas se sve to ne tiče! To ne odgovara onoj vašoj skrivenoj ideji i vi ne priznajete ni tugu ni patnju, ni postojanje žeđi za životom. Za vas je sve samo mehur od sapunice!

Vi, na primer, govorite s visine i svima hoćete da očitate lekciju, ali te vaše lekcije su nekakve sentence odvojene od života, neke apstrakcije (opet tu upotrebljavate tu vašu reč!). Gde ste to pronašli? Ali svi ti koji su tako odvojeni nešto rade, nešto pokušavaju da urade i, ako ništa drugo, oni će prokrčiti drugima put koji kasnije neće činiti slične greške i, prema tome, oni su negativna pojava ali su eto u nečem i korisni; a vi ste prekrstili ruke, smeškate se kao u melodrami i ništa ne preduzimate. Najmio Jevrejin radnika da mu seče drva, mužik seče i stenje pri svakom udarcu. Gleda to Jevrejin pa će ga zapitati: »Zbog čega stenješ?« — »Tako, lakše mi je«. — »Onda hajde ti seci a ja ću stenjati umesto tebe« — reče mu Jevrejin. I tako mužik zamahuje sekirom a Jevrejin pri svakom udarcu stenje. Mužik je nasekao drva i zatražio od Jevrejina novaca a ovaj mu dade manje nego što su se bili pogodili. »Zbog čega ovoliko malo? — reče mužik — pa ja sam sva drva isekao ...« Ali ja sam stenjao i tebi je bilo lakše« — reče mu Jevrejin. Jevreji su lukav narod! Da ne stenjete i vi na ovakav način? Ali ne, vama je na umu korist: vi hoćete da kažete kako svi pevaju loše, jedino ste vi pravi slavuj. Hoćete li da vam to verujemo? Ne, da čujemo vaše lično fiju-fiju-fiju, kako kaže g-din Ščedrin koga vi tako dobro znate. Ako vam je zaista stalo do napretka, pokažite sami kako se to može činiti bez pogrešaka. Ali ja vidim kako se vi oholo smeškate. Vi ste uvereni da će život sam po sebi doneti nešto novo, stići će nekakva engleska roba i ne treba se mnogo uznemiravati. Vi sebe opterećujete teškim, preteškim bremenom . .. Razume se, vaša je korist za sada u tome da pred svima stojite tako zagonetno zamišljeni. I neko će vas shvatiti kao mudrace koje ništa ne može da pokoleba ... kakvih nema ni u Engleskoj!

A zbog čega se, uostalom, i mešati sa tim »truležom«? Vi verujete, i to kažete, da će se život probuditi i da će trulež nestati sama od sebe. Kada će to biti? Kakvo poznavanje stvarnosti! Istina, Bulgarin i Askočenski će sve životne probleme rešiti još lakše. Kod njih je sve gotovo, sve je obeleženo linijama. Kada će to biti? — vidi se da se vi mnogo oko toga ne brinete — i zašto biste se brinuli? Oni koji se oko takvih stvari brinu mogu da pogreše i da se kompromituju, a vama je stalo da ne pogrešite i da se ne kompromitujete. Za takve stvari postoje radnici za grublje poslove — oni su galamdžije, oni zvižde, njima svi mogu da se smeju kao, jer to je takav posao. Treba se, međutim, pognuti, zavući se u dimnjak, savijati leđa i mučiti se... To se vama ne priliči. Tu nema akademske

poze. A mi smo junaci!

Ali, mi smo vam učinili jedan ustupak. Mi smo se složili s tim da oni koji mnogo galame mogu da pogreše. Da, biva tako — oni pogreše. Oni ne priznaju nauku, lakomisleni su, spremni su na sve ... istina! A znate li vi da je istorijski razvoj događaja veoma čudno nešto? To često malo podseća na teoriju! To je skoro uvek tako. Sediš u svom kabinetu i analiziraš razne teorije i čini ti se tako mora biti — ima primera za to, jednom je tako bilo u Engleskoj. Međutim, kasnije pogledaš: u praksi uopšte ne biva tako. Ništa se ne može predvideti unapred. To je čudno! Čak, to je nešto mučno!

A znate li šta ćemo vam reći na kraju? To je vas, ne tako davno, uvredio svojim »polemičkim finesama« g-din Černiševski i vi ste se prepustili elegijama, udarili ste u plač. Mi smo u to uvereni. On vas čak nije udostojio toga da sa vama porazgovara pristojnijim jezikom. Kakva uvreda! Mi možemo da govorimo o g-dinu Čemiševskom bez straha da će nas neko ubrojiti među njegove fanatične sledbenike i partizane njegovih ideja. Mi smo često izazivali našeg ćudljivog publicistu i često se nismo slagali s njim. A čudna je sudbina g-dina Černiševskog u ruskoj književnosti! Svi se upinju iz petnih žila da ubede sve i svakog kako je on neznalica i prostak, da u njemu i nema ničeg, apsolutno ničeg, i da je on — brbljivac i jalov cvet. Ali odjednom se g-din Černiševski pojavljuje sa nečim kao što su te »polemičke finese« .. . Gospode! Počinje škripanje zubima, elegično zavijanje ...« Otadžbinski zapisi« su nakon toga objavili šest članaka (da bilo je šest članaka) u jednom svom broju i svi su bili posvećeni g-nu Černiševskom, trebalo je celom svetu pokazati njegovu ništavnost. Jedna šaijivčina je čak izjavila da se u tom broju »Otadžbinskih zapisa« jedino u tekstu »Deset Italijanki« ne pominje ime g-dina Černiševskog. Ako je on doista takvo ništavilo šta će šest članaka u jednom broju? I još u takvom ozbiljnom, naučnom časopisu! Tako je bilo i u Moskvi: tamo je takođe došlo do malog zemljotresa. Objavljene su čak i posebne brošure o g-dinu Ćerniševskom. Otkud toliko uznemirenje? Teško je to reći. Čudna je, zaista je čudna sudbina tog čudnog pisca! ...

Ali, ako smo već krenuli u odgonetanje — recite nam vi iz »Ruskog vesnika« zbog čega ste vi objavili pesmu kneza Vjazemskog »Beleška« u tom istom avgustovskom broju u kome se nalazi i elegična beleška? Naravno, nama ta pesma nije zanimljiva kao pesma nego kao nešto što vi objavljujete. Niste vi objavili tu pesmu radi onih stihova:

1 svi su zaslepljeni MUNJOM OKA NJEGOVOG ili posebno onog stiha:

I zloba Ijudska — njegovu tvrđavu NE POTRESA...

Naravno, nisu vas ti stihovi očarali. Ali, čemu pitanja? Zbog čega sebe mučiti tim teškim pitanjima? ...

»Ruski vesniče«, mi smo vam odavno prorekli da ćete vi ranije ili kasnije krenuti jednim putićem. Taj put je utaban, čist. Verovatno ćete naći i saputnika na tom putu... Srećan vam put. To je veselo, zabavno. Nećemo vas zaustavljati!

PRIPOVETKE N. V. USPENSKOG

G-din Uspenski je objavio svoje pripovetke u posebnoj knjizi. To je on dobro uradio: nama je sada preglednija aktivnost tog novog pisca. G-din Uspenski, uostalom, odavno piše, ima tome već nekoliko godina i skoro uvek objavljuje u »Savremeniku«. Pravo govoreći, on i nije nov pisac ali mi nc možemo da znamo još uvek sledeće: da li će se g-din Uspenski i dalje razvijati kao pisac i da li će nam najzad reći i nešto novo? Do sađa barem u onim svojim pripovetkama — a ima ih dvadeset i četiri — on nije ništa novo rekao. On uživa izvesnu popularnost kod čitalaca zahvaljujući preporukama »Savremenika«. On istinito prikazuje scene iz narodnog života; tih pisaca koji istinito prikazuju narodni život nije kod nas bilo mnogo. Ali ako se sudi o g-dinu Uspenskom s te tačke gledišta (uostalom, to je jedina tačka gledišta s koje se o njemu može suditi) odmah se mora imati na umu da se on pojavio posle Ostrovskog, Turgenjeva, Pisemskog i Tolstoja. G-din Uspenski je doneo neke koristi našoj književnosti, ali da se on sa svojim sličicama iz narodnog života pojavio pre gore pobrojanih pisa^a mi bismo sada o njemu sudili sasvim drugačije. To je ono — sam početak je težak! Ili, rečeno njegovim rečima iz njegove pripovetke »Gruška«: »Cena mu je sada sasvim drugačija«.

Uostalom, neka čitalac ne pomisli da ga mi u nečem poredimo sa Ostrovskim, Turgenjevom, Pisemskim i drugima. Pisci koji su mu prethodili, i koje mi upravo pomenusmo, rekli su sto puta više i rekli su istinito — u tome je njihova slava. Iako svi oni uzeti zajedno još uvek nisu umeli da pogledaju na narod i šire i dublje (još je za to rano da se šire i dublje zagleda, vreme ovo još nije tome

doraslo), ali oni su bili prvi koji su počeli da gledaju s jedne nove tačke gledišta, oni su prvi pokazali u našoj književnosti da i viša klasa našega društva ima ideja o narodu, a to je za nas bilo najznačajnije. Jer u takvim gledištima se za nas nalazi sve: tu je naš razvitak, tu su naše nade, sva naša istorija.

Uostalom, neki hoće da kažu da je g-din Uspenski tvorac neke nove tačke gledišta kada je u pitanju prikazivanje narodnog života, neki kažu da je on izumeo nov način prikazivanja narodnog života koji bi se od sada morao koristiti. Kažu: »g-din Uspenski pristupa narodu na jednostavan način, bez ikakvih predubeđenja i unapred određene tačke gledišta; on gleda na stvari otvoreno i prihvata ih onakvima kakve one doista jesu, jer naše društvo na sadašnjem stepenu svoga razvitka još uvek nije sposobno da pravilno gleda na narod i na njegov život — naše društvo nema prave pojmove o načinu narodnog života, pa, prema tome, svaki književni postupak koji bi bio unapred nametnut mogao bi da bude nešto pogrešno. Za sada treba da se zadovoljimo materijalom ... i tako dalje«. Istina, ovo ne govore ovako otvoreno, ali mi smo se trudili da formulišemo samu suštinu takvih gledišta. Mi odgovaramo: unapred zauzet stav je, naravno, nešto pogrešno, iako je piscu teško da se toga liši.

Ali gledište i piščeva ideja, koji su posledica razrađenog materijala koji je skupljen su nešto drugo — to nije unapred određeno i idealno gledište nego realni pogled koji izražava — u zavisnosti od piščeve snage — čak i čitavu savremenu društvenu misao vezanu za način narodnog života u jednom određenom momentu. Prirodno je što je to tako. Čoveku se ne može reći: zadovolji se analizom i skupljanjem materijala i ne razmišljaj niti izvodi kakve zaključke. To bi bilo isto kao kada bismo mu rekli: ne gledaj očima i ne miriši nosem. Takav propis bi bio nasilje, a svako nasilje je neprirodno, nenormalno i prestupno. Naravno, greška može da se potkrade ne samo kada je posredi unapred određeno gledište nego i onda kada je materijal sasvim podrobno izučen. Do istine se dolazi preko grešaka. Ipak je to misao koja je proživljena u praksi. A sedeti pored skupljenog materijala i čekati da ideja padne odozgo sama, to znači ponašati se kao onaj gospodin koji je sedeo kraj vode i nije želeo da zagazi u vodu sve dok ne nauči da pliva. Tako ponekad postupaju i novine »Dan« koje nas ozbiljno uveravaju da mi Rusi ne treba da pristupamo nikakvim reformama sve dotle dok spahije sami ne pređu u zemstvo (Vidi br. 9. novina »Dan«). Ideja o takvom zemstvu je divna i plodotvoma. Ali sačekajmo samo da vidimo kada će se to samo od sebe dogoditi... Ali, da se ne udaljavamo. Vratimo se g-dinu Uspenskom.

Mi se sasvim slažemo da je ideja smirenja pred narodnom istinom i sama svest o tome nešto značajno; mi znamo takođe da za to još nismo stasali kao društvo — mi znamo da su se mnogi naši mudraci do te mere odvojili od toga da im se nešto iz Engleske čini kao neuporedivo poznatije od onoga što imamo ovde, mi znamo da su mnogi Rusi izgubili sposobnost da shvate nešto od svega što se kod nas zbiva — mi znamo, najzad, da bi u tom našem vraćanju bilo nečeg veoma korisnog kada bi, naime, takva ideja postala potreba i zavladala svešću naših ljudi. Nama je jasno da bi se naši pisci koji opisuju narodni život mogli oduševiti i tako otkriti za sebe novi put koji mnogo obećava. Ne treba se plašiti da će nam takvo smirenje nametnuti neke zaključke posle podrobnijeg upoznavanja sa nakupljenim materijalom. Treba se čuvati unapred prihvaćenih ideja, a smirenja se ne treba bojati — ono nam samo može biti od koristi. Ali nama se čini da bi bilo pogrešno pripisivati g-dinu Uspenskom isključivosti naših priznanja o odvajanju od rodne grude — za njega ne treba vezivati naša razmišljanja o tome koliko smo se odvojili od naroda i kako više nismo u stanju da o njemu izgradimo neke jasnije predstave. Taj naš zaključak o g-dinu Uspenskom će biti jasan ako malo bolje pogledamo na njega kao pisca. Kada bi on bio svestan svega toga, on ne bi po stoti put ponavljao ono što je pre njega rečeno i to neuporedivo uspelije i istinitije, tipičnije i što je još važnije — sa mnogo više doslednosti u prikazivanju. Oni naši pisci se nisu plašili da nakon obrade nakupljenog materijala kažu i svoju ideju, svoje gledište u vezi sa narodnim životom i to su učinili neuporedivo uspelije nego g-din Uspenski. Postoji, na primer, kod g-dina Uspenskog jedna mala i simpatična priča iz života sitnih trgovaca koja se zove »Gruška«. To je jedna od najlepših priča u celoj knjizi. Ali, šta? To je samo jedna kap isceđena iz onih trećerazrednih likova kod jednog Ostrovskog. U većini slučajeva g-din Uspenski ovako postupa. On dođe na trg i bez neke posebne tačke gledišta namešta bilo gde svoj fotografski aparat. I tako se sve što se zbiva u bilo kojem uglu trga naslika potpuno tačno onako kako je i u stvarnosti. I tako na slici ima i onog sasvim nepotrebnog — i to se nađe i u samoj ideji njegovih slika. G-din Uspenski ne vodi mnogo računa o tome. On, na primer, hoće da nam naslika pijacu i da nam stvori predstavu o pijaci. Ali, ako bi se iznad te pijace pojavio vazdušni balon u jednom trenutku (što bi jednom moglo da se desi) g-din Uspenski ne bi zabeležio tu pojavu koja, po njegovom mišljenju, nije karakteristična kada je posredi pijaca. Kada bi u tom trenutku na toj slici bio i deo kravljeg repa on bi ostavio i to, ne vodeći nimalo računa da je kravlji rep potpuno suvišan na slici. Tako je skoro u svim pričama g-dina Uspenskog. On se drži suvišnih detalja i ne vodi računa o tome da te detalje poveže sa celinom, kako se čitalac ne bi skamenjivao od čuđenja videći kakvih sve nepotrebnih detalja ima na slici. Neko će nam reći: »To je dobro, takva

preciznost je dobra stvar«. Ali, zar je to preciznost, zar se preciznost tako izražava? To je zbrka, a ne preciznost. I šta ćete nam prikazati takvim opisivanjem onoga što vidite? U takvom slučaju bi trebalo, na primer, jednog Ostrovskog razvući na dvesta tomova, pa i tada nam tih dvesta tomova ne bi reklo ono što nam je Ostrovski rekao u dva toma. Pa i više od toga — i sam materijal se ne može samo pomoću dagerotipa prikazati.

Mi nikako ne želimo da kažemo da je kod g-dina Uspenskog u pitanju samo dagerotip. On ima svoje gledište i, bez obzira na to kakvo je to gledište, sama činjenica da toga kod njega ima opovrgava sve one pretpostavke koje polaze od toga da kod g-dina Uspenskog ne postoji nešto slično i da on hoće bukvalno da nam prikaže sredinu. I više od toga, g-din Uspenski ima čak i gledište koje je unapred određeno. Na primer, on je čitavu priču »Povorka zaprežnih kola« napisao u nameri da se nasmeje mužicima koji ne znaju da računaju.

Ako bi se bez ikakvih prethodnih i određenih ideja pristupalo događaju, priča ne bi bila ovako usmerena na samu zgodu o mužicima koji ne znaju da računaju. Mi ne verujemo da ničeg osim ovog nije bilo u životnom materijalu. Neko će nam reći: to je bilo samo spolja gledano, tamo na zadnjem ulazu i ništa više. Ali, zar je ovako nešto moguće? Naravno, bilo je tu i drugih stvari, ali g-din Uspenski nije to zapazio, držeći se svoje tačke gledišta — neko drugi bi tu video nešto drugo, treći — nešto treće i svi bi prikazali po jedan deo istine. Može i ovako da bude: ono što se g-dinu Uspenskom učinilo smešnim za drugog nekog bi bilo tragično i, ako hoćete, moglo bi da bude da su obojica u pravu. Stvar je u tome što mi nismo svesni da je pred nama priroda u celini. Ako opisujemo samo stvarnost bez svesti o njoj, ništa nećemo uspeti da izrazimo; ali dolazi umetnik sa svojim gledištem i govori nam o toj pojavi tako što nam navede ljude i okolnosti i to čini na tipičan način i tako njegovi tipovi postaju neka vrsta zajedničkih imenica kada je posredi neka slična pojava i ljudi koji su slični njegovim likovima. Ukoliko je umetnik veći utoliko će on snažnije izraziti svoju misao i izneti svoje gledanje u vezi sa nekom društvenom pojavom pa, prema tome — takav će umetnik više pridoneti društvenoj svesti, šire gledano. Razume se, najvažnije je kako sam umetnik ume da vidi, kakvo je njegovo lično gledište — da li je, na primer, umetnik human čovek, da li je pronicljiv, da li je najzad umetnik građanin u pravom smislu te reči. U tome je smisao umetnosti i u tom smislu treba razumeti i njenu ulogu u razvitku društva. Uostalom, našem časopisu prebacuju da hoće da shvati savremena zbivanja jedino uz pomoć umetnosti, jedino uz pomoć onih pesničkih, umetničkih ushićenja. Mi nikada nismo bili pristalice takvih gluposti, mi smo se uvek zalagali za samostalnost

umetnosti, za prirodnost njene samostalnosti i u tom smislu smo jedino govorili o njenoj neophodnosti za razvitak društva i društvene svesti, ali — mi nikada nismo zagovarali isključivost bilo koje vrste. Uostalom, mi smo pisali za te koji su u stanju da nešto shvate. Umetnost pomaže čoveku uz pomoć snažnih likova koji deluju na čoveka svojom izrazitošću i slikovitošću. I kritika ima isto takvu ulogu u razvitku društvene svesti kakvu ima i umetnost. Ona nam razlaže ono što nam umetnost nudi u slikama. Kritika izražava ono što je suština društvene svesti u jednom određenom trenutku. Ali osim ovih postoji i jedna samostalna snaga koja služi napretku čovečanstva i pomaže razvitak njegove samosvesti. To je nauka — veoma moćna sila koja se rodila sa čovekom i koja će biti čo.vekova saputnica sve dok ga na zemlji bude bilo. Mi sve to priznajemo i uvek smo priznavali i uzaludno je što nas optužuju da polažemo jedino nade u umetnost. Uostalom, ko bi odgovarao na sve apsurdnosti koje se nama pripisuju!

Ali da završimo sa g-dinom Uspenskim.

Sve što smo do sada rekli imalo je za cilj da podseti da ropski odnos prema životnom materijalu ne vodi ničem, jer tu umetnosti nema niti je može biti — mi takvu ideju odbacujemo kao nešto besmisleno. Uostalom, na kraju ćemo ovako reći: uzdržanost je korisna kada je posredi prikazivanje načina narodnog života, ona spasava od idealizacije i pomaže nam da izbegnemo i druge greške, ali — preterana uzdržljivost i opreznost su takođe nešto što krije u sebi opasnosti. Mi se bojimo grešaka i bojimo se zbog našeg samoljublja, ali izučavanje načina života kod našeg naroda je nešto neophodno. Neka grešaka bude, one neće dugo opstati i samo preko grešaka možemo doći do istine. Do istine se uvek teško dolazi. Ko veruje u svoje stavove i u svoje zaključke — neka ih izrazi. To je poštenije nego kukavički ćutati. Smešno je pomisliti da se odjednom može osvojiti čitava istina. Kada je to bilo moguće? Da li je toga nekada bilo? Ono što je potrebno sada to je da ne bude zlonamernog izvođenja zaključaka. G-din Uspenski nije mogao da piše bez ikakve ideje — on je imao ideju. On nam ne nudi svoje konačne zaključke ni u umetničkom niti u kojem drugom pogledu, može biti, zbog toga što njegov talenat nije tako snažan da bi mogao nešto slično da artikuliše — on nema snage da pokaže ideje koje su ga pokretale. Pa ipak, začeci ideja su tu i tragove toga će videti svako ko se bude upoznao sa njegovom knjigom. Prvo, g-din Uspenski voli narod ne zbog ove ili zbog one ideje nego tako — zbog toga što je narod takav kakav je. Za njega je svaka karakteristika dragocena — zbog toga on zapaža u narodu i najmanje crte i karakteristike. Na prvi pogled njegove priče su, reklo bi se, nepristrasne: g-din Uspenski nikoga posebno ne hvali niti hoće da hvali, on ne ističe pozitivne crte niti ih meri

opšteprihvaćenim merilima današnje civilizacije. On ne grdi zbog zla, izgleda čak da se on zbog svega toga i ne ljuti, niti se posebno uznemirava. On prepušta čitaocu da sam izvede svesno zaključak. Međutim, ima tragova koji pokazuju da ta nepristrasnost ne dolazi zbog ravnodušnosti i unutrašnjeg mira — to se može zapaziti po nekim detaljima za koje bi se pomislilo da ne aludiraju na nešto značajno. Dva momka radnika leže na peći. Ne spava im se i jedan onom drugom kazuje nekakvu bajku. G-din Uspenski ima još uvek snage da nam neposredno preko razgovora među ovim momcima prikaže i sredinu, i način mišljenja i gledišta, pa čak i njihov temperamenat. Vi od prve osetite da je razgovor uverljiv i da vas njegova uverljivost opčinjava. Međutim, očevidno je da razgovor nije mnogo jasan, izgleda kao da nije mnogo ni povezan i čini vam se da je »bez ikakvog cilja«. Oni razgovaraju o mrtvacima. Momak priča o nekim stvarima koje priči samoj nisu nešto neophodno. On je zanet pričom kako je neki Antoška, junak njegove priče, imao nekakve ptice ili nekakve zverke i kako ih je mnogo čemu naučio — taj Antoška se ovom momku veoma sviđa. No, svi ti nepotrebni detalji nisu potrebni samoj priči, ali oni pokazuju čime se momčić njegovih godina zanosi, šta on misli, kakve ga slutnje prate, sve to pokazuje naivnost i neku posebnu čednost koju možemo zapaziti kod naše seoske mladeži. Bez obzira na sve — sve je to nešto što je veoma dragoceno za samog g-dina Uspenskog. I uzgred da dodamo i ovo: evo, mi sada hvalimo sve te nepotrebne detalje za koje se hvata u svojim pričama g-din Uspenski, (ako smemo tako da se izrazimo) mi hvalimo, dakle, tendenciju koje se drži g-din Uspenski. Ali nama je i sada žao zbog toga što g-din Uspenski nije umeo bolje da se snađe sa svim tim suvišnim detaljima. Ono što on kaže na deset stranica to bi bolji umetnik rekao na jednoj i to tako da bi svega toga i tamo bilo, ali na drugi način, i vi biste imali pred sobom delo koje je uverljivo — ono što je bilo suvišno, kod većeg umetnika bi bilo na svom mestu i nešto bi izražavalo. Kod g-dina Uspenskog pored mnoštva onoga što je potrebno ima mnogo onoga što je sasvim suvišno i to zamagljuje sve i tako, da ponovimo — ako se pojavi i krajičak kravljeg repa on će ga prikazati na slici, ne vodeći mnogo računa o tome da takav detalj može da naruši celovitost slike.

Mi ovo govorimo ne zbog toga što posebno držimo do umetničkih finesa (ako i umetničko savršenstvo nije naodmet u ovakvim prikazivanjima narodnog života) nego zbog toga što umetnička savršenost pomaže da se jasnije i reljefnije istakne misao, da se bolje oseti istina onoga što se prikazuje: umetnikova snaga se ogleda u istini i u jasnom prikazivanju istine. Ta iskrenost ljubavi prema narodu primećuje se kod g-dina Uspenskog i u njegovoj priči »Prase«. Vi se sve vreme dok čitate priču smejete, ali to nije nikakav podsmeh, a ako je tako — onda je

piščeva ideja imala uticaja na vas. Mi znamo: neki skorojevići će moći da kažu da im se ta priča sviđa zbog toga što pokazuje kako se »jadnoj ženi koja živi od svoga rada može ukrasti prase i kako se ta sirota žena može lišiti nekoliko rubalja, kojima bi se mogla nekako prehraniti«. Pogledajte — reći će takvi — »kako se u našem društvu teško može pronaći izgubljeno prase, koliko je muke ona uložila, koliko je mita morala da da, pa ipak nije našla svoje prase nego su je na kraju, čak, i kaznili. Ne sve dok zakoni . .. jasni stavovi.. . naš razvitak ... i tako dalje«. Sve je to veoma lepo i doista je tako, ali nama je najvažnije to što g-din Uspenski uspeva da nam prikaže stvarnu suštinu života. Apstraktno negodovanje zbog zločina (zašto se reč zločin ne bi mogla upotrebiti i u vezi sa prasetom? u priči nije, istina, reč jedino o prasetu) može se sresti i kod ljudi koji čitaju statističke izveštaje. Ali, umetnik nam prikazuje upravo onako kako je doista bilo i tako nam objašnjava bolje nego što bi to učinili statistički izveštaji. G-din Uspenski je odlično ispunio svoj zadatak. Vi tu vidite kakvo je stanje naše administracije koja upravlja običnim svetom, ali postaje vam jasno da je u isto vreme nemoguća utopija o nekakvim idealnim odnosima koji bi se mogli stvoriti u takvim uslovima. Onaj iskreni odnos između administracije i naroda najviše od svega začuđuje. To je ozbiljan problem, to je kamen spoticanja kod nas i umetničko prikazivanje odnosa može mnogo da nam koristi u stvarnim prevladavanjima svih tih problema. Prase je nestalo: mi nećemo da govorimo o tim naivnim stvarima u priči, o toj ženi koja ima poverenja u sve ljude, koja u svojoj naivnosti ne zapaža da joj se svi podsmevaju kao što ne primećuje ni to da u njenoj priči ima nečeg smešnog (njena drugarica koja sluša ovu priču ne može da se smeje. Nije njima do smeha kao što je nama, njima se ovakve stvari mogu uvek dogoditi), ali pogledajte ovo: ova ženica sasvim dobro zna, a ako ne zna ona naslućuje (jer, nije tek tako proživela četrdeset godina na svetu) da se prase uz pomoć vlasti nikako ne može pronaći. Međutim, ona je pošla starešinama. Uzimaju joj sve, ali to još nije tako važno, tako je oduvek bilo — uzimaju joj sve ne zbog toga da bi joj pronašli prase nego zbog toga što u celoj stvari smatraju nju krivom. Dopala im je šaka i sada sebe samu može da okrivljuje. Najzad, postaje jasno da ova žena zbog nečega samu sebe smatra krivom. Sve je to pakosno, ali su svi nekako uvereni da tako i treba da bude. U tome je komika čitave priče. Njoj na kraju izriču i nekakvu presudu: zbog čega je uznemiravala starešine i pišu nešto (u takvom slučaju žrtvuju nekoliko listova hartije) i najzad je oslobađaju, ali bez praseta, i šalju je u pratnji vojnika koji od nje hoće da uzme mito, ali onako — u sebi pomišlja ipak da ne bi mogao od nje da uzme ništa. Prostodušnost i iskrenost u svemu, pa ipak to je nekakvo ruganje nad svakodnevnim pojmovima — sve je to neka besmislica koja liči na buncanje a ne na stvarne činjenice iz života, čitava ta ženina priča je nešto što nam pokazuje

ono: potpunu podvojenost između duha administracije i duha narodnog života. Da je taj administrativni poredak proizašao iz narodnog duha on bi mu bio shvatljiv, narod bi lakše mogao da razume sve te deformacije i sve te nedostatke koji ga sada toliko uzbuđuju. Ali administracija i danas stoji nad narodom kao nekakva tajanstvena sila i narod se pred njom oseća kao pred nekom enigmom. Nama se sviđa to što je g-din Uspenski izabrao jedan takav svakodnevni slučaj za predmet svoje kritike. Tih običnih slučajeva ima mnogo više nego onih drugih: od njih se sastoji čitav život običnog naroda. Ona iskrenost narodnog duha je u ovakvim okolnostima mnogo vidljivija, bez obzira na komiku koja u priči postoji.

Postoji kod g-dina Uspenskog priča »Starica« — ona je najznačajnija među ovim pričama kojih ima dvadeset i četiri. Ta starica mimo priča, o svemu što joj je najdraže, jednom sasvim nezainteresovanom čoveku koji je pomalo jedna civilizovana budala, a ovaj je sluša zbog toga što nema dmga posla i misli da je on neuporedivo iznad nje. Starica se dobrovoljno ponižava pomišljajući da je njena priča o nevoljama dosadna dmgima, ona ima razumevanja za svog slušaoca i čak misli da ju je on mnogo zadužio time što je sluša, što joj dozvoljava da malo plače nad svojim nevoljama, nad njenim nesrećnim materinstvom — sve je to prikazano na umetnički način.

Vi osećate da je to istina i nehotice vam postaje jasno koliko je narod u pravu sa svojim shvatanjima o moralu; vi vidite svu plemenitost narodnoga srca i svu ispravnost njegovoga načina gledanja i što je najvažnije to je prikazano u liku jednog odbačenog i zaboravljenog ljudskog bića, u liku ove odbačene i poludele žene sa sela. Njen slušalac je odvojen od naroda. On je načinio prvi korak u pravcu civilizacije. A posle takvog prvog koraka u pravcu civilizacije, čovek je grublji i udaljeniji od naroda nego onda kada je načinio poslednji korak u tom pravcu.

Mi ne znamo kako će se dalje razvijati g-din Uspenski. Ono što ga intimno pokreće — je istinito i lepo. On iskreno pristupa narodu. Vi to osećate. Ali, da li on ume da vidi dalje i dublje, može li on da kaže nešto svoje, ne ponavljajući ono što su drugi već rekli, najzad, hoće li se on razviti umetnički? Da li mu je suđeno da razvije i svoju misao i da je potom izrazi jasno i opipljivo? To je pitanje. Ali zadatak koji je postavio sebi je vredan — nadajmo se da će uspeti.

DVA TABORA TEORETIČARA

(POVODOM »DANA« I JOS NEKIH DRUGIH STVARI)

Upravo u naše vreme se oseća potreba za poštenom, otvorenom i, što je još važnije, istinitom reči o našem narodu... Narod stupa na scenu, on ulazi u društveni život na temelju zakonskih odluka od 19-og februara. Sta je to narod, kakva je to nepoznata zemlja o kojoj smo nešto slušali i kojoj smo se nekada i bližili; kakav je to novi elemenat ruskog života koji će uskoro obnoviti naš društveni život? Jednom reči, šta je to rusko zemstvo? Mi iz istorije znamo samo to da je to nekada bilo osnovno načelo ruskog života, a zatim su to načelo okolnosti odbacile u zadnji plan, i to se lagano gasilo, po svemu sudeći, i tek je s vremena na vreme progovaralo u obliku često veoma strašnih protesta protiv gorke stvamosti...). U današnje vreme pitanje o narodu je pitanje života ... Od ovakvog ili onakvog rešenja toga pitanja zavisi, može biti, i sudbina progresa u

Rusiji. To je tako zbog toga jer se pitanje ruskog naroda sada svodi na ovo: postoji li sada kod nas ruralni elemenat koji bi se razlikovao od one klase koja je u službi, može li takav elemenat da bude aktivan i da li je on u stanju da obnovi naše društvo kome je oduvek manjkalo vitalnosti... ?

Takvo vitalno pitanje se nikada ne rešava po teoriji. Ono se pojavilo kod nas davno, iako ne ovako naglašeno prisutno — ono se pojavilo kada je naš narod postao svestan da se razlikuje od drugih zapadnoevropskih naroda. Ali ljubav prema teoriji je omela teoretičare da pogledaju na činjenice kako valja i da ih protumače kako treba. Teorija je dobra stvar, ali pod izvesnim uslovima. Ako ona hoće da izrazi formulu života ona mora da se potčini strogoj proveri u životu. U protivnom, ona će se sukobiti sa životom zatvarajući oči pred činjenicama, počeće, kako se to kaže, da privlači na silu samu stvarnost na svoju stranu. Zapadnjaci su stvorili jednu univerzalističku teoriju zapadnjačkog tipa i kada su se sreli sa ruskim životom koji ne liči na tu teoriju oni su način ruskog života odbacili i — osudili. Slovenofili su stari moskovski ideal života proglasili za normu i takođe su odjednom i naglo odbacili iz ruskog načina života sve što se ne uklapa u njihove uske okvire. Naravno, drugačije i nije moglo da bude. Kada se jednom prihvati lažno načelo obavezno se stiže do pogrešnih zaključaka, jer teorija podrazumeva doslednost. Ako se prihvate uska i jednostrana načela onda se obavezno u duhu doslednosti teoriji odbacuju svi oni elementi narodnog života koji protivureče prihvaćenom načelu.

Ali, ako hoćete, u tome je i izvesna zasluga teoretičara jer se oni u nekim slučajevima drže dosledno i ne plaše se nikakvih zaključaka... Jedna falanga današnjih teoretičara odriče postojanje ruralnog elementa, ne prihvata ga kao polazište, pa čak ide i dotle da negira i samo postojanje ruske nacije. Mi nećemo podrobnije da ulazimo u analizu mišljenja te falange, jer bi nam to oduzelo mnogo vremena i mesta, a osim toga to je jedna uska i površna teorija, koja je — nešto takođe staro. Još kod Šilera je markiz Poza maštao o kosmopolitizmu. Što se tiče predmeta koji nas sada zanima takva teorija ne može da izdrži nikakvu kritiku i mi ćemo se ograničiti rekavši o tome samo nekoliko reči.

»Naš ideal je — tvrdi jedan tabor teoretičara — obeležen univerzalnim osobinama. Nama je potreban čovek koji bi bio svuda isti — i u Nemačkoj i u Engleskoj i u Francuskoj — i koji bi oličavao onaj opšti tip čoveka koji je stvoren na Zapadu. Sve ono što je u njemu opšteljudsko, smelo pružajte drugim narodima, unosite te univerzalne elemente u svaku sredinu ma kakva bila ta sredina. Čemu te rasprave o uticaju tla o kojem se, tobože, mora voditi računa

kada jedan narod usvaja načela koja je stvorio drugi narod?« Tako teoretičari od čitavog čovečanstva stvaraju nešto sasvim bezlično, nešto što je u svim zemljama na svetu, bez obzira na klimatske i istorijske uslove, uvek isto . .. Zadatak je, kao što se vidi, veliki i cilj je značajan.. . Za žaljenje je samo što se problem ne svodi na obim i na značaj nekakvog cilja. Veoma bi nas radovalo kada bi nam neki teoretičar mogao odgovoriti na ovakvo pitanje: da li bi čovečanstvo mnogo dobilo kada bi svaki narod bio pretvoren u izlizanu monetu — kakva bi korist bila od svega toga? Neka nam neki teoretičar pokaže kakav je to univerzalni ideal koji bi svaka ličnost trebalo da usvoji? Čovečanstvo, u celini, još uvek nije stvorilo takav ideal, zbog toga što je tek neki dvadeseti deo čovečanstva u sferi kulture. A ako je taj njihov univerzalni ideal stvoren samo na Zapadu, treba li ga smatrati toliko savršenim da se svaki narod odrekne svoga doprinosa u stvaranju opšteljudskog ideala i da se preda pasivnom usvajanju takvog ideala po zapadnjačkim brošurama i knjigama? Ne, samo onda će čovečanstvo živeta punim životom kada se svaki narod bude razvio i kada bude svoja usavršena načela doneo u zajedničku riznicu svih naroda — kada bude ponudio svoju najbolju stranu. Možda se tek onda može maštati o opštem ljudskom idealu. Ponekad nam pada na pamet i misao da svaki narod živeći na svom tlu i u specifičnim uslovima u zavisnosti od zemlje koju naseljava obavezno stvara svoj pogled na svet, izgrađuje svoj način mišljenja, stvara svoje običaje i norme društvenog života ... Ako je fizički nemoguće nagnati narod da se odrekne svega onoga što je stvorio u toku svoga iskustva, svega onoga što je, ako hoćete, stvorio kao svoj doprinos onom opšteljudskom idealu, onda moramo posebno da obratimo pažnju na nacionalnost samu, ako nam je makar malo stalo do narodnog napretka... Narodni instinkt je osetljiv kada su u pitanju posezanja sa strane, jer često se događa da ono što se reklamira kao univerzalno nije zapravo ništa kada se primeni u jednoj određenoj zemlji — to može da bude smetnja za napredak toga naroda kome je tako nešto namenjeno... Mi mislimo da se svaki napredak može izroditi u zemlji ako za njega nema odgovarajućih uslova. Ponekad nam se, čak, čini da sama takva težnja niveliše sve narode prema jednoj normi ideala i da je, prema tome, takva težnja svojevrsni despotizam. To narodima ukida pravo na sopstveni razvitak i intelektualnu autonomiju. Povodom hiljadugodišnjice Rusije nama su padala na pamet ove godine i ovakva razmišljanja. U toku tih kakvih-takvih godina istorijskog života mi smo ipak stekli nekakvo iskustvo ... U ličnosti Petra Zapad je već dolazio da nas spase i čitavih stotinu i pedeset godina se trudio svakojako da stvori kod nas blagostanje života. Ali, šta je bilo nakon svih tih pokušaja? Ako su nešto dobro učinili to je bilo to što su nas uverili da imamo svoje tlo i da u izvesnim slučajevima tome treba pokloniti izuzetno mnogo pažnje. Petrove reforme su

kod nas stvorile svojevrsnu statum in statu. Reforma je stvorila kod nas takozvane kulturne slojeve — ljude koji su, kako nas uverava »Savremenik«, prestali da piju kvas — ali koji su zajedno sa kvasom prestali i da misle o Rusiji; ti su ljudi često izdavali narodne interese, odvojili su se od masa, pa i više od toga — ti su se ljudi postali neprijateljski prema narodnim masama. I bilo je potrebno mnogo napora i mnogo vremena da bi se kod najboljeg dela toga sloja odvojenog od tla i od društva probudila misao o narodu i nacionalnom razvitku, da bi se probudila svest o potrebi usvajanja narodnih načela i većeg zbližavanja sa narodom.

Zbog toga što teoretičari negiraju postojanje nacije, oni nisu u stanju da shvate šta to znači »zbližiti se sa narodom«. Oni nisu u stanju da shvate da je taj ruralni elemenat najpotrebniji element našeg ruskog života, njima nije jasno u čemu se sastoji naše zbliženje s njim. »Da li mi treba da priđemo narodu — pita »Savremenik« — ili on treba da se približi nama?« »Narod treba da priđe nama ili, tačnije, mi treba da ga približimo sebi jer u nama se nalaze opšteljudski ideali, mi smo u Rusiji predstavnici progresa i civilizacije. Narod je glup i do danas nije uspeo ništa da stvori, narodna sredina je besmislena, neprosvećena«. Ali meni se čini da nam narod neće prići ako se mi ne spustimo sa naših olimpijskih visina, on nam neće prići ako mu mi prvi ne pružimo ruku, i to ne na rečima nego stvarno. Jer narod ne oseća potrebu za nama: on će biti jak i bez nas... Njegove snage neće presahnuti kao što sahnemo mi, koji ne osećamo pod nogama tačku oslonca, mi koji i ne osećamo za sobom prisustvo mase naroda. Narod je jak sam po sebi... Mi, koji sebi pripisujemo tu čast da se nazivamo kulturnim slojem, nismo jaki, nema u nama vitalnosti. Uveravaju nas da treba da prihvatimo da je naš narod — taj naš ruralni elemenat — glup, i to zbog toga što gospoda Uspenski i Pismenski prikazuju mužika kao glupaka ... Evo — vele oni — mi ne pristupamo narodu sa nekakvim predubeđenjima, mi za glupog mužika kažemo da je — glup. Ali takve pripovetke kakva je »Povorka zaprežnih kola« g-dina Uspenskog mi smatramo kao klevetanje naroda. A zar to nije predubeđenje? I u njima ima nekakva zadnja misao koja nije slučajna — ona je u nekim momentima nešto veoma neugodno. Ovde nam ni ona razmišljanja koja nam nudi »Savremenik« ne mogu biti velika uteha — ona razmišljanja prema kojima je narod svuda glup, i u Francuskoj, i u Nemačkoj, i u Engleskoj, narodne mase su zastarelih pogleđa, svuda u masi vlada rutina i uglavnom ljudi iz mase postupaju mahinalno. Zbog čega se toliko brinuti o masama kada su one glupe i kada se ponašaju kao automati, i tako dalje? Za žaljenje je samo što u ovakvim slučajevima teoretičari ne dovode svoja razmišljanja do kraja...«.

Da li znate, čitaoče, da se nama čini da u gledištima ove falange teoretičara ima mnogo strašnog aristokratizma. Oni zamišljaju sebe kao aristokratiju našeg prosvetiteljstva i stvaraju centar koji bi trebalo da važi za naš svet sa sela... Ovakva doktrina ovih teoretičara je simptom u jednoj svojevrsnoj formi koji govori o stalnoj prisutnosti borbe između boljara i kmetova, čega je bilo često u drevnoj Rusiji. Ovakva činjenica govori o posezanju za narodnim pravima od strane naših aristokratskih slojeva ... Uostalom, Bog će ga znati...

Ali, postoji i druga falanga teoretičara koja opet u ime doslednosti odbacuje mnogo toga: mislimo na moskovske slovenofile koji sada izdaju novine »Dan«. U svoje vreme, slovenofili su učinili mnogo u pogledu izučavanja načina našeg narodnog života... Oni su ukazali na mnoge strane ruskog narodnog života, ukazivali su na značenje »zemstva« u našoj istoriji i na njegov neposredni proizvod — drevni seoski komunalni sistem uprave — občinu. Oni čine uslugu našoj književnosti čak i danas. »Dan« je počeo da izlazi od 15-og novembra prošle godine, ali i za tako kratko vreme on je uspeo da skrene na sebe pažnju naših čitalačkih masa. Moramo da priznamo da publika nije tek tako obratila pažnju na list »Dan«. Postoji u njemu neka moć koja čitaoca privlači tom listu. Čovek mora da oseća simpatije za ono traženje istine kojem se posvećuje »Dan« — čovek mora da razume njegovo veliko, iako ne uvek opravdano, negodovanje protiv laži i licemerja. U njegovoj zajedljivosti o sadašnjem stanju stvari ima želje da se izađe na svež vazduh, ima težnje da se unište prepreke koje stoje na putu slobodnog i samostalnog života u Rusiji. Ima u glasu novina »Dan« mnogo čestitosti. On se trudi u korist naših radnih masa i brani njihove interese i zbog toga tako odlučno negira savremeni način društvenog života ... Njegove negacije se odnose, uglavnom, na stvarne probleme. On ne rasipa snage uzalud, ne puca u vazduh, kako se to često događa sa jeftinim negatorima koji su svoje vrste pristalice »umetnosti radi umetnosti«. »Dan« tretira najbitnije probleme ruskog nacionalnog života. Njegova negacija seže duboko, ona zahvata, da tako kažemo, samu nutrinu problema, nema kod njega paranja po oblacima — nema donkihotizma. Stavljajući iznad svega interese naroda koje, istina, shvata na svoj način, on je izrekao pravu i umesnu reč o seljačkom pitanju i o problemu plemstva koji je u tesnoj vezi sa tim pitanjem, o imovinskom cenzusu koji on veoma široko shvata... On je u interesu ruske nacije pokrenuo i poljsko pitanje, koje je izuzetno važno u sadašnjim okolnostima... A slična pitanja su u naše vreme za nas pitanja — života i smrti. Od ovakvog ili onakvog njihovog rešenja zavisi čitava naša budućnost, zavisi tok progresa i civilizacije u Rusiji. Mi nećemo analizirati sve probleme pojedinačno koje pokreće »Dan«, jer to su izuzetno važni problemi koji bi zasluživali posebnu analizu za šta mi nemamo

mogućnosti u granicama ovog sadašnjeg kraćeg članka. O svim tim problemima treba progovoriti o svakom posebno, čega se mi u drugoj prilici nećemo kloniti. Dodaćemo samo još to da je za nas glas »Dana« značajan glas u našoj književnosti, naročito ako se imaju u vidu novi problemi koji se nameću. U pogledu nekih rešenja mi ćemo s njim razilaziti, ali ukoliko je više polemike utoliko bolje. Ali u ime te istine koju za Rusiju traži »Dan« dužni smo da kažemo da su neke negacije nemilosrdne i zbog toga, naravno, i neopravdane. Zauzimajući se za ruske radne mase, on je nepravedan kada su u pitanju naši kultumiji slojevi. On priznaje da život postoji samo u krilu naroda i odriče postojanje života u književnosti, u dmštvu — mislimo na najbolji deo dmštva. U takvim slučajevima on je veoma rigorozan. »Sve je laž, sve je licemerje — kaže on u jednom svom uvodniku — čitav naš unutrašnji razvitak i čitav život je okružen lažima. Laž je u prosvećenosti... laž je u nadahnuću umetničkom ... laž je u književnosti«. Mi znamo da takav glas može da bude iskren, ali isto tako je jasno da je to glas fanatizma... »Dan« ne želi da se spusti sa svoje visine iz vremena pre Petrove reforme, on prezrivim pogledom gleda na savremeni mski život i kao kroz lornjet svog moskovskog stakla ne nalazi da u tom životu ima nečeg što bi bilo dostojno njegovih simpatija ...

Pre dva meseca mi smo novinama »Dan« postavljali ovakva pitanja:

Je li moguće da mi nismo u toku dva i po veka našeg kvazievropskog života doživeli ništa dobro — je li moguće da smo se mi samo kvarili i tako izgubili svaki cilj u životu?

Je li moguće da su Puškin, Ljermontov, Turgenjev, Ostrovski i Gogolj — sve ono čime se ponosi naša književnost, ta imena koja su nam stvorila mogućnost faktičkog učešća u evropskom životu, sve to što je bilo živo i što je bilo svetlo u ruskom životu — je li moguće, pitali smo, da je sve to ravno nuli?

Da li je onaj zamah u našoj književnosti koji je došao do izražaja poslednjih godina sa svim onim stremljenjima ka progresu i civilizaciji i onim željama da se ruski nacionalni život unapredi — da li je ono duboko nezadovoljstvo sadašnjim stanjem sa onim zanimanjem za probleme koji bi pridoneli da se ono izmeni — zaista samo nula, licemerje, laž?

Da li su i oni elementi univerzalizma koje je u našu književnost donela sa Zapada naša književnost — izvor svih laži i licemerja koji danas dezintegrišu naše društvo?

Sve je laž, sve je licemerje — ponavlja nam »Dan«. U tom glasu mi prepoznajemo moskovske slovenofile teoretičare. I kod njih kao i kod zapadnjaka zapažamo isto nerazumevanje života, tu je u pitanju posezanje za životom i jedna ista svojevrsna doslednost. Ta optužba koju »Dan« podiže protiv društva u celini je utoliko mučnija jer novine »Dan« protivureče i same sebi. Postavlja se pitanje zbog čega one izlaze? Naravno, one izlaze da bi bile od koristi društvu, da bi mu otvorile nove puteve i da bi uništile licemerje koje nagriza društvo. Ne bi se ni »Dan« ovako rugao svemu da je laž potpuno razorila naše društvo da ga je licemerje do te mere proželo da u njemu više nema znakova života! Ne treba se mnogo brinuti zbog mrtvaca, nad lešom se ne razmišlja kako da ga vratimo u život nego kako da ga što pre uklonimo iz čovekove okoline kako se živi ne bi zarazili... Zbog čega »Dan« upućuje poziv našem društvu da bude aktivnije, zbog čega zagovara vraćanje rodnoj grudi ako je, po njegovom mišljenju, sve laž i licemerje?

Nevolja teoretičara je u tome što oni ili ne shvataju život ili ne žele da ga shvate... Setili smo se jedne tirade iz uvodnika novina »Dan« koja je uperena protiv nekih oduševljenja. Prisvojivši sebi pravo da izražava snažne proteste protiv laži i licemerja u društvu, on mladosti odriče takvo pravo. Osuđujući ono što je mrtvo i boreći se za život, on prezire mladost života ... Slovenofili govore o svežim i nenačetim narodnim snagama, ali se protive svakoj aktivnosti mladih, svežih snaga koje prvi put zakoračuju u život i sudaraju se sa stvarnošću .;. Oni se odazivaju na glas naroda i sve očekuju od tog naroda, ali mladom pokolenju ne priznaju njegov glas — tom pokolenju u koje se polažu najveće nade ... Kada »Dan« ne bi sudio o stvarima po svom moskovskom idealu on ne bi proveravao život pomoću teorije nego obrnuto — on bi proveravao teoriju u praksi i nikada ne bi obiavio onaj članak koji će ostati jedna prljava mrlja na savesti redakcije.

I one negacije i suprotstavljanja u novinama »Dan« gube u našim očima deo svoje moći i uverljivosti ako se imaju na umu sledeće okolnosti... Mi ćemo našu misao objasniti na sledećem primeru. Zamislite čoveka koji se približio odvratnoj gomili đubreta gde se pored peska i prnja nalaze i dragocenosti... On počinje da kopa po toj gomili, s gađenjem odbacuje pmje, pesak i ostalo smeće ... Ako gledate na to sa strane morate se složiti da je to što on naziva đubre doista đubre, vi ste spremni da kažete da su njegova zapažanja o tome precizna... Ali, nevolja je u tome što ovaj koji pretura po smeću ne traži tamo dragocenosti da bi se obogatio nego neku staru, iznošenu cipelu ... Vi se čudite zbog čega on ne traži ono što bi, po svim vašim pretpostavkama, trebalo da traži... 1 vi vidite kako ta nemilosrdna ruka koja je preturala po đubretu snažno i sa zajedljivim

podsmehom odbacuje i ono što vi smatrate za zlato ... Pred vašim očima se razbacuje sve — stare prnje, pesak i ne zbog toga da bi se pronašlo nešto dragoceno nego radi jedne stare iznošene cipele... I tada čoveku i nehotice pada na pamet i ovo: je li moguće da je iznošena cipela, zbog koje je odbačeno mnogo i dobrog i lošeg, bolja od prnja u onoj gomili... ? I vama je žao zbog toga što slepilo sprečava ovog čoveka da u gomili đubreta i svakojakog smeća vidi ono što je stvarno lepo ... Ovo poređenje bi se moglo u izvesnoj meri primeniti i na »Dan«. Njegove negacije i njegova suprotstavljanja su, kao što smo rekli — nešto dobro ... Ali u ime čega on u sadašnjoj ruskoj gomili smeća odriče jednako i dobro i loše... ? Rekli smo da se on bori za interese naroda... Ali značenje i vernosti tih seljačkih masa on shvata na svoj način. On se ne zanima za naše seljačke mase koje su živele svojim životom prvih šest vekova našeg istorijskog postojanja nego uzima kao normu one odnose koji su vladali u Moskovskoj Rusiji XVI i XVII veka, kada je centralizacija bila potisnula sva prava i sve slobode. Jednom reči, »Dan« negira savremeni život u ime moskovskih teorija ...

Ali, ta teorija je kabinetska, ona je plod raspaljene mašte ... Jednom reči, ona podseća na staru, iznošenu iako ne baš sasvim zgaženu cipelu. U izvesnom smislu, ona se još uvek može upotrebiti, ali potrebno je da se ona popravi nečim novim. Rusija iz vremena pre Petrove reforme privlači našu pažnju i draga nam je — ali zbog čega? Zbog toga što je život tada bio potpun, tada je vladao duh, tada čovek nije osećao kao što oseća danas svu silu unutrašnjih razdiranja; u toj Rusiji su vladali mir, spokojstvo ... Međutim, nevolja je u tome što i ta Rusija iz vremena pre Petrove reforme, kao i moskovski period naše istorije samo tako izgledaju nama, sve to samo na prvi pogled izaziva naše simpatije. Ako se malo bolje zagledamo u tu čudnu sliku u daljini, koja se nameće našoj pažnji, videćemo da tu nije sve samo zlato... Sve je to lepo zbog toga što je daleko od nas i što nam se pokazuje pod veštačkim osvetljenjem. Pogledajte na tu Rusiju izbliza, pogledajte na tu sliku i videćete da su boje grube a likovi neskladni, ima nečeg mučnog, nategnutog, lažnog... Zaista, laži i licemerja je u toj Rusiji iz vremena pre Petra a posebno u moskovskom periodu bilo mnogo ... Bilo je laži u društvenim odnosima gde je vladalo licemerje, i ropstvo pod maskom smirenosti. Bilo je laži u religioznosti pod kojom se krilo ako ne bezbožništvo ono sigurno jedna apatija i lažna pobožnost. Bilo je laži u porodičnim odnosima jer je žena bila ponižena i smatrana za životinju, za stvar, a ne za ljudsku ličnost... U toj Rusiji iz vremena pre Petra, u toj moskovskoj Rusiji bilo je neobično mnogo azijatskog, one istočnjačke lenosti, lažne pobožnosti, laži. Taj kvijetizam i ta jednoličnost u toj Rusiji govore o njenoj unutrašnjoj nemoći. Ako je život ljudi u tom moskovskom periodu bio dobar, recite mi, molim vas, zbog

čega se narod okrenuo od toga i krenuo drugim putem? Jednom reči, koji su uzroci našeg ruskog raskola? Prema tome, ne može se Moskva izjednačiti sa narodom i ne može se taj moskovski period iz vremena pre Petra smatrati za nešto najbolje u životu našega naroda. »Dan« tvrdi da je u toj Rusiji bilo samo poroka, a ne i laži. .. Ovaj izraz je sasvim neodređen ... Šta je onda laž? — tako se posle svega može postaviti pitanje. Zar poroci ne nastaju iz laži — a što se poroka tiče Rusija iz vremena pre Petra nije u njima oskudevala!

I prema tom moskovskom idealu slovenofili hoće da grade Rusiju ... Za njih je čitav naš razvitak — kakav je takav je i, naravno, nije velik — je ravan nuli... Oni strašno grde Petra zbog toga što je, kako je rekao Aksakov, skuvao odveć gustu kašu oporog ukusa, a i sami ne zaostaju za njim u toj svojoj oporosti i rigoroznosti. I kod njih je prisutan onaj odnos bez rukavica kada je u pitanju život, čega je bilo i u Rusiji iz vremena pre Petra. Kada je u pitanju teorija slovenofili su nemilosrdni, spremni na sve kao i drugi... Od Petrovih vremena naovamo proteklo je mnogo vode i ne postoji nikakva fizička mogućnost da se sve vrati nazad... Recimo, na primer, da vama padne na pamet da gradite kanal kako bi stajaće vode potekle... Odavno ste započeli radove, iskopali ste već dosta... Ali vaš posao ide loše, polako; vaš je kanal plitak i ne vidi se neka mogućnost da se on produbi jer nemate na raspolaganju mnogo radne snage, radna snaga se obnavlja novim radnicima... I, evo, vi otkrivate uzrok vašeg neuspeha... Pokazuje se na vaše veliko čuđenje da ste izabrali pogrešan pravac vašeg kanala i da se masa vaših radnika na koje ste računali odvojila i pošla nekim svojim poslom da negde na drugom mestu kopa, da tamo traži neki drugi pravac. I šta ćete onda vi... Hoćete li napustiti sve već urađene poslove? Vi osećate da je taj posao koji ste uradili, istina, mali, osećate da je to nedovoljno, pa, ipak, i to je posao i ta masa radnika koja sada radi u drugom pravcu moći će da koristi plodove vašega rada za dalje napredovanje u poslu... to će biti dobrodošlo tim radnicima koji su vas napustili. I tako, ne možete da se vratite nazad jer ste već odmakli daleko ... A dalje se ne može ići jer bi to značilo još više se razići sa glavnom masom radnika, to bi značilo takođe još više osećati sopstvenu nemoć i sve dublje osećati potrebu za ujedinjenjem sa svima... Šta tu može da se učini? Najbolje je da ne napuštajući posao pokušate da pronađete vezu sa glavnom masom i da tako nastavite napredovanje vašeg kanala; tada će se masa radnika vratiti vama jer će se uveriti u iskrenost vaših namera u pogledu ujedinjenja; ranije je ta masa gledala na vas sa nepoverenjem jer nije u vama videla nikakvu mogućnost da vas iskoristi i da sebi pomogne... Tada će vam poslovi krenuti jer ćete se ponovo ujediniti, tada ćete zajedničkim snagama osvajati nove puteve koji vode napred ... To je ono što slovenofili neće da shvate;

oni nastoje da sve ono što smo postigli za vek i po bude uništeno i da se život vrati nazad... Da li je to moguće? Zar nije to teorija koja malo vodi računa o životu?

To su ta dva tabora teoretičara od kojih jedan u principu odbacuje nacionalnost, pa prema tome, odbacuje naše čisto rusko načelo — naše seljačke mase, sve ono što se zove naš ruralni elemenat. Drugi to isto shvata na svoj način i u ime sopstvene teorije ne priznaje zasluge našeg kulturnog sloja. I jedni i drugi sude o životu, kao što se vidi, na osnovu teorije i shvataju od života samo ono što ne protivureči njihovim osnovnim polazištima. Međutim, deo istine se nalazi i u jednom i drugom gledištu ... i bez tih delova se ne može pristupiti rešavanju problema, rešavanju onoga — šta da radimo, kuda da krenemo i šta nam je za to potrebno?

Nesumnjivo je, Petrova reforma je odvojila jedan deo naroda od drugog, glavnog dela... Reforma je išla odozgo do dole, a ne od dole prema naviše. Reforma nije zahvatila najniže slojeve. Naravno, oni reformatorski postupci kojima se služio Petar nisu ni mogli da dovedu do preobražaja koji bi obuhvatio čitav narod: veoma je teško preobraziti čitav narod. Nije za to dovoljna gvozdena volja jednog čoveka. Narod se formira u toku vekova, ako se želi da se uništi ono što je vekovima građeno takođe su za to potrebni vekovi... Petrova greška je bila u tome što je on hteo sve odjednom — on je hteo za svoga života da promeni sve: naravi, običaje, način gledanja koji je svojstven ruskom narodu. Despotizam reformatorskih namera je izazvao reagovanje u masama; narod se sve čvršće vezivao za tlo, sve više branio od Nemaca, a posezanja za onim što je njegovo bila su sve prisutnija. S druge strane, veoma bismo pogrešili ako bismo verovali da je Petrova reforma donela u našu sredinu isključivo one univerzalne zapadne elemente. Od početka je došlo do kolebanja u navikama, zavladala je raspusnost, nemačka birokratija — činovništvo je uzimalo maha. Ne videći nikakve koristi za sebe od te reforme i ne primećujući olakšice za sebe, narod je osetio da je ugnjetavanje postalo još snažnije i čvršće se uhvatio za sve ono što je od nezapamćenih vremena smatrao kao svoju najveću svetinju. Narod je u celini ostao onakav kakav je bio i pre reforme, ako je nekih promena i bilo one nisu donele nikakvu korist za sam narod. Mi govorimo ovako, ali nemamo namere da odričemo svaku vrednost Petrovih reformi ... Ona nam je, kako je rekao divno o tome Puškin, nama otvorila prozor u Evropu, ona nam je ukazala na Zapad gde se imalo što naučiti. Ali, stvar je u tome što je reforma ostala samo prozor sa koga je odabrana publika gledala na Zapad i videla ne ono što je trebalo videti, učila ne ono što je tada trebalo učiti od Zapada ... U tom smislu je Petrova

reforma imala karakter svojevrsne izdaje naše nacije, našeg narodnog duha. Postoje takvi momenti u životu naroda kada se oseća potreba za svežim vazduhom, kada se oseća nezadovoljstvo zbog postojećeg stanja i potreba za nečim novim. Nesumnjivo je narod neposredno pre Petrovih vremena osećao rugobu života i pokazivao želju da izađe na svež vazduh protestujući protiv postojeće stvarnosti... Tako mi barem shvatamo onu istorijsku činjenicu — naš raskol. Takva istorijska pojava kakvu predstavlja Petar nastala je na ruskom tlu i, naravno, ona nije nastala čudom. Vreme je dalo pečat toj pojavi, u to nema i ne može biti sumnje ... U ruskoj atmosferi se osećala već reformatorska bura i Petar je samo bio izraz tih plamenih želja — on je samo dao novi pravac našem istorijskom razvoju... Karakter svih prelaznih epoha je takav — oseća se želja da se napusti postojeći poredak stvari, ali kako to učiniti i kuda krenuti — to se ne shvata sasvim jasno ili se loše shvata ... Nevolja je u tome što je Petar želje Rusije za promenama shvatao na svoj način i što ih je, naravno, i ispunio na svoj način — despotski naturajući životu ono što nije bilo odgovarajuće. U tom smislu Petar je nacionalna pojava u onoj meri u kojoj je ispunjavao težnje naroda — samo dotle, dok je ispunjavao te težnje on je bio nacionalna pojava, blizak narodu . . . Ili, da budemo precizniji — samo je Petrova ideja bila narodna ideja. Ali, Petar je kao pojava bio u najvećoj meri antinarodna pojava ... Prvo, on je izdao narodni duh despotski naturajući svoje reforme, za njega je reforma bila ne stvar čitavog naroda nego stvar njegove samovolje. Despotizam ne odgovara duhu ruskog naroda ... Naš narod je veoma miroljubiv i nastoji da postigne ono što želi mimim putem i postepeno. A pod Petrom su plamtele lomače i podizana su vešala za sve Ijude koji se nisu slagali sa njegovim reformama ... Sama činjenica što je reforma bila usmerena na promenu spoljašnjih okolnosti govori o izdaji narodnog duha ... Ruski narod ne teži za spoljašnjim sjajem: on iznad svega ceni duh, misao, suštinu stvari. A reforma je udarala na njegovu odeću, na njegovu bradu i slično. Narod je odbacio te reformatore-dobrotvore, naravno, ne zbog toga što je žalio za bradom i odećom nego zbog načina koji su bili tuđi njegovom duhu. I ukoliko se više posezalo za onim što je njegovo odozgo utoliko je sam narod dole bio zatvoreniji u sebe — odlučniji u svom stavu. Brada i odeća su postali neka vrsta simbola. Možda se kod našeg mužika u takvim prilikama formirala ona njegova nepoverljiva i gruba priroda.

Bilo kako bilo, činjenica je da se narod odrekao svojih reformatora i pošao nekim svojim putem — sasvim drugačijim od puta kojim su išli viši slojevi društva ... Seljačke mase su se odvojile od onog sitnijeg plemstva koje je bilo u državnoj službi — i sticalo činove i rangove. Okolnosti koje su nastupile nakon Petrovih vremena samo su pojačale tu podvojenost između društva i narodnih

masa. O narodu — o onom, dakle, što je najvažnije — najčešće se nije mislilo, mislilo se jedino o sebi. Birokratija je jačala na štetu narodnih interesa, pritisak odozgo je bivao sve jači a u narodu se sve više i više budila svest o otporu. Kreposno pravo je bilo moćno, a o obrazovanju naroda pomišljale su samo usijane glave. Život viših slojeva napredovao je na štetu najnižih slojeva. Više klase su zaboravile čak i jezik kojim je govorila masa naroda. Strani elementi su ojačali do nečuvenih razmera i nastojali su da sve zgrabe u svoje ruke, da zahvaljujući okolnostima ovladaju materijalnim sredstvima i da izbore za sebe najpogodnije društvene pozicije. Interesi su postali toliko različiti da je svako saosećanje sa narodom koje nije poticalo iz viših slojeva primano sa nepoverenjem — narod nije mogao da shvati kako to gospoda mogu da brinu o mužicima: gorka istina ga uveravala na svakom koraku da ima mnogo laži i licemerja, mnogo niskog egoizma pod tim simpatijama koje su dolazile iz redova viših slojeva.

U takvim su odnosima i danas ove dve sile koje su se razišle veoma davno. I danas propadaju tolike valjane namere samo zbog toga što narod ne veruje u njihovu iskrenost. Optuživati zbog toga narod, prebacivati mu da je nesklon onom što je dobro, da je neznalica — je nešto neumesno. Morate se složiti da su naše nežnosti prema narodu to samo za nas — te naše nežnosti su medveđe nežnosti. Istinu govoreći, mi ne znamo kako treba prići narodu. Kod nas u tom smislu nema sredine. Mi smo ili grubi da se čoveku zgadi ili se ponašamo k la Manjilov što je samo još gore. Hoće li nas narod shvatiti kada se pojavimo pred njim u glase-rukavicama ili kada se mužiku budemo obraćali sa vi? Naravno, sami smo krivi. Retko, veoma retko se događa da nam narod veruje i da želi da primi savete od nas. Iz velike ljubavi prema narodu mi mu se namećemo kao savetnici, na primer, u vezi sa pitanjima zemljišne svojine. Obraćamo mu se usmeno i preko štampe i specijalno za njega spremamo posebne knjižice. Ali, da li narod čita te knjižice, čak i onda kada mu slučajno dođu do ruke? Sluša li on naše pouke? Da! Čita iz radoznalosti kao nešto o čemu do tada nije čuo, čita on to sa zadovoljstvom onako kako čita svoje priče o Jeruslanu Lazareviču. Ali njemu ne pada na pamet da primenjuje naše savete, on kao da veli — to su gospodska posla, te knjižice nisu za nas nego za gospodu. Nije stvar u tome da nam narod samo ne veruje — on ne može da veruje tim našim knjižicama, toj našoj Ijubavi, svemu tome čime mi hoćemo da mu budemo od koristi. Narod s mukom prima moralne i religiozne pojmove koje mu nameću ljudi koji nisu iz njegove sredine ... A pogledajte kako radoznalo, nestrpljivo i sa grozničavom nervozom i pažnjom narod sluša pismenog mužika. Činjenica je i to kako se mužik lukavo i dvolično ponaša pred sudom, on lovi pogodan momenat da iz

džepa gospode izvuče koju suvišnu kopejku. Međutim, nije redak slučaj da je taj dvoličnjak i prevarant sam po sebi veoma pošten čovek — pred svojim seoskim skupom, pred mirovnim većem u svome selu njemu ne pada na pamet da prevari svoga brata mužika ili da slaže pred sudom seoske skupštine ... Prema tome, seoski sud je najviši sud koji narod priznaje, tu se prevara svoga smatra nepoštenjem... A prema nama on ne oseća privrženost, on nema sa nama zajedničke interese koji bi nas povezivali. I zbog toga smo mi za narod Tatari, antihristi i on smatra da nije greh ako se sa takvima postupi prepredenjački — drugačije nego sa svojim bratom. U našem prisustvu mužik nikada nije kakav je pred svojima: on se zbuni, on je nekako uštogljen, hoće da izgleda onako ... Do te mere je naše društvo odvojeno od naroda!

Zbog toga i ne treba govoriti — zbog čega je naše društvo tako odvojeno od naroda? Po ideji mu dođe da tako ne bi trebalo da bude, ali šta se može — u praksi je tako. Nevolja je naša u tome što nas narod u životu, u praksi odbacuje. To je ono što vređa: razloge nečeg sličnog mi treba sami da otkrijemo. Svi smo se mi rodili u Rusiji, jedna nas je zemlja othranila, očevi i dedovi naši su ruskoga porekla. Ali to nije dovoljno da bismo od naroda bili počašćeni onom prisvojnom zamenicom »naš« i, naravno, najuzvišenija želja svih Rusa ostaće i ubuduće ova: zbliženje sa narodom i to tako da se ne pravi razlika između obrazovanih ljudi i onih koji to nisu, smatrati i jedne i druge za svoje... Ali, to su zadaci za budućnost i ono srećno doba kada će nastupiti opšte sjedinjenje je — daleko pred nama. Sve do tada će svako izjednačenje sa narodom đe facto, svako uverenje da smo mi obrazovaniji slojevi deo narodnih masa biti — laskanje sebi. Treba se zamisliti, na primer, nad tim zbog čega mi sve do danas ne možemo da pronađemo jezik kojim bismo mogli da razgovaramo sa narodom, iskreno i neposredno; zbog čega mi ne shvatamo narodne interese, zbog čega ne razumemo njegov duh i nemamo razumevanja za njegove instinkte?

Zbog čega narod tako uporno odbija da nas prizna za svoje prijatelje? Naravno, to je sve zbog toga što smo se odvojili od naroda, što je istorija iskopala među nama veliku provaliju...

Da ponovimo još jednom, nemoguće je optuživati narod zbog toga što nas loše razume, zbog toga što je zaostao i što se tuđi od nas... Opet ćemo reći — zbog te zaostalosti smo i mi krivi. Zbog čega smo mi čitavih vek i po zaboravljali na narod, zbog čega se nismo brinuli za njegov napredak nego smo ga ostavljali na milost i nemilost sudbine — njegove čememe sudbine. Možemo li posle svega toga zahtevati da narod bude napredan u moralnom smislu? Prvo, koliko je među

nama ljudi koji su u moralnom pogledu iznad mužika — mnogo je više onih koji su daleko ispod. Gde ima takve laži i takvih podlosti kakvih ima u kulturnim našim krugovima? Laž obrazovanih ljudi je nešto ciničnije nego laž običnih ljudi; ona je odvratnija običnom čoveku utoliko više ukoliko je lakirana obrazovanjem i spoljašnjim sjajem progresivnih pojmova. Uzmite običnog svirača na balalajki s pijace i, recite mi, hoćete li se čuditi tome što on ne shvata zadivljujuću harmoniju Mocartove ili Betovenove muzike? Da bi se razumela takva harmonija zvukova treba imati veoma razvijen sluh, inače kako biste bez toga mogli da običan i neprosvećen čovek ima sluha za najuzvišeniju harmoniju? To bi bilo isto kao kada biste čekali da jabuka rodi pomorandže. Ovde ćemo dodati da nisu uvek tačna ona zapažanja koja nam o prostom narodu nude, na primer, g-da Uspenski i Pisemski. Ta izučavanja o našim mužicima su, kao što je poznato, veoma površna, tu se ne vodi računa o dubini njegovih duševnih stanja, o tome najčešće ni pojma nemaju svi ti koji izbliza izučavaju narod, a to se opet događa samo zbog toga što mužik ne voli da otvori svoju dušu pred gospodom. I zbog toga je nepoverenje prema mužiku i uverenje da je on glup nešto nekorisno — ali ono je kod nas nešto obavezno. Za žaljenje je samo što skeptici kod nas, koji u sve sumnjaju, ne obrate pažnju i na ove stvari.

Od te podvojenosti u narodu imaju štete i jedan i drugi deo našeg naroda. Nema dodime tačke između viših i nižih slojeva; suprotni interesi koji su posledica istorijskih okolnosti učinili su da se jedan deo odnosi prema drugom delu na neprijateljski način. Narod nema vremena za napredak jer u sadašnjim uslovima on, s obzirom na odnose između klasa, mora da brani ono što ima. Prepušten samom sebi, on tone u neznanju, lišen svake mogućnosti da pridonese opštim rezultatima, kojima se ponosi evropska civilizacija koje je i naše obrazovanije društvo usvojilo tek delimično. Narod je sam sebe nazvao kukavcem baš zbog toga što ne vidi načina da se izbavi iz tih nezavidnih okolnosti gde su ga bacile istorijske prilike. U retkim slučajevima njemu uspeva da nađe vođe koje priznaje i koji su u stanju da ga izbave iz takvog položaja, da sjedine njegove rasute snage i da ga povedu nekom cilju. I koliko snaga tako propada! Ta bogata i plodna zemlja neće, istina, sasvim opusteti, ali će donositi mnogo manje plodova nego što je inače u stanju da rodi...

Raskid sa narodom nanosi štetu i višim klasama. Njihove su snage u poređenju sa snagama naroda male — neobično male, pa čak bi se moglo reći — ništavne.

Odvojene od naroda više klase se ne obnavljaju — sahnu i ništa ne stvaraju. One ne osećaju pod sobom sigurnu tačku oslonca i zbog toga ne mogu sebi da odrede

i neki jasniji, precizniji cilj. Ima u njihovom postojanju nečeg besciljnog. Ne mogavši da se sjedine sa seljačkim masama, predstavnici viših klasa su postavljali sebi jedino one uske ciljeve. Zbog toga, svaki elan kod nas u pogledu nekog napretka deluje mrtvo, bez mnogo života i daha koji bi govorili o pravom elanu . .. Kažu da u Rusiji nauka nije uhvatila korena... i vele da je to bilo zbog toga što je zemlja oskudevala svežim snagama. A koliko se snaga skriva u krilu tih četrdeset miliona ljudi koji nemaju ni pojma o nauci, koji nisu o tome ni čuli! Koliko bi se darovitih naučnih radnika tu pojavilo kada bi ta masa stupila na životnu scenu, kada bi otvorila vrata onima koji imaju talenta, koji nečem streme ...! Bez sjedinjenja sa narodom viša klasa nikada neće moći da učini ništa u pogledu poboljšanja prilika u zemlji. I sama intelektualna sfera naših obrazovanih krugova ima u sebi nečeg uslovnog, i u njoj vlada mrtvilo jer se i ona ne obnavlja novim i svežim snagama, na intelektualnu arenu ne dolaze snage iz samih narodnih slojeva. Nauka će kod nas uhvatiti korena kada bude pristupačna svima, kada više ne bude privilegija jedne određene klase ... ona mora biti dostupna masama narodnim ... Tada će stvoriti naš društveni život na nov način ... kada se više klase ne budu oslanjale samo na sebe nego na narod; tada će nestati ta učmalost koja vlada u našem društvenom životu.

Kada svi budemo postali jedan narod i to ne na rečima nego stvarno, kada zajedno sa narodom budemo mogli da upotrebimo ono mi — tada će naš napredak zakoračiti krupnijim koracima — a ne ovakvim kakvim korača danas. Samo onda možemo da brinemo o onom što je opšteljudsko kada budemo razvili svoje, nacionalno ... Pre nego što se nađe razumevanja za opšte ljudske interese treba shvatiti svoje, nacionalne interese, jer — moraju se prvo valjano upoznati nacionalni interesi ako se hoće da se shvate oni opšteljudski interesi. Prvo treba zaštititi svoje interese, ove kod kuće, pa onda štiti interese čitavoga čovečanstva. Inače, može se dogoditi da se mnogo čega prihvatamo ali da uspeha ne bude. Uostalom, kada govorimo o nacionalnim interesima mi ne mislimo na onu nacionalnu isključivost koja je najčešće u suprotnosti sa interesima čovečanstva uopšte. Ne, mi imamo na umu onu vrstu nacionalnih interesa koji su u skladu sa interesima svih nacija. Sudbina je različito obdarila sve nas: treba svako da razvija jednu stranu tog čoveka uopšte... tada će čovečanstvo moći da završi ciklus svoga razvitka ... samo pod uslovom da svaki narod izvrši ono što je njegovo pozvanje u skladu sa okolnostima i materijalnim mogućnostima. Oštrih razlika među narodima nema, jer se u osnovi svake nacije nalazi opšti ljudski ideal koji je, naravno, obojen različitim bojama u zavisnosti od mesta. Ako bi svaki narod bio svestan svojih stvarnih interesa nikada ne bi bilo antagonizma među narodima. Nevolja je u tome što toga nema i narodi stiču slavu boreći se

međusobno za nadmoćnost. Ti različiti narodi, koji rade na ostvarenju svojih pozvanja, mogu se zamisliti kao specijalisti u naučnim disciplinama — svaki se narod bavi nečim čime se može istaći pred drugima. Ali svi vode računa o jednoj, opštoj nauci. Nauka napreduje upravo zbog toga što je razvijaju specijalisti koji valjano znaju svoje oblasti delatnosti!

Prema tome, naši interesi i interesi čitavoga čovečanstva nalažu nam da se što pre vratimo rodnoj grudi i svojoj naciji — da se ujedinimo sa našim radnim masarna onim ruralnim elementom. Ali teoretičari opet pitaju u čemu će se sastojati to zbliženje s narodom. Da ne dužimo mnogo, mi ćemo reči kratko da je za zbliženje obrazovanih klasa i naroda potrebno sledeće:

1. Širiti pismenost u narodu. Naš narod je siromašan i gladuje, ali ne samo zbog toga što nema sredstava za dobijanje nasušnog hleba. Zemlje kod nas ima mnogo, može da se zaradi, ali nema mnogo ruku koje rade. Narod je siromašan zbog toga što je moralno ubogaljen i sputan, on ne ume da izvuče koristi iz tih neizmemih bogatstava kojima obiluje naša zemlja. Znači, pre svega, treba povesti računa o njegovom kulturnom napretku.

2. Treba poboljšati društveni položaj naših mužika ukidanjem staleških prepreka, koje mu preče pristup mnogim važnim mestima. Ovo je u tesnoj vezi sa pitanjem o staleškim pravima i privilegijama.

3. Da bismo se zbližili s narodom moramo se i sami promeniti u moralnom pogledu. Moramo se odreći svojih staleških predrasuda i egoističkih gledišta. Narodu su dojadile naše pesnice koje su nekada bile moda, ali on ne podnosi i onu francusku učtivost koja njega vređa. Treba zavoleti narod i to ne onom ljubavlju o kojoj se piše u kabinetu — treba ga zavoleti bez sentimentalnosti.

Da! Treba i narodu otvoriti vrata i omogućiti njegovim svežim snagama da se probiju. Tako mi razumemo zbliženje sa narodom. Citaoci i sami vide da to nisu fraze, to je nešto od ogromnog značaja u današnjem trenutku našeg društvenog života.

Ali, stvar je u tome — reći će nam skeptici — što smo i mi i narod nesposobni za neku bolju budućnost. U toku hiljadu godina mi nismo ništa uradili ali ništa nije uradio ni narod. U vezi sa Rusijom možemo da ponovimo onu Monteskijeovu misao da je svaki narod zaslužio takvu sudbinu kakvu ima — i šta možemo da kažemo o nama, o narodu koji... i tako dalje. O tome ćemo reći

ovo:

Prvo, o čemu nam govori ruski raskol? Zanimljivo je da ni slovenofili ni zapadnjaci ne mogu kako valja da ocene tu krupnu pojavu naše istorije. To je, naravno, zbog toga što su i jedni i drugi samo teoretičari. Prema njihovim teorijama u tom raskolu stvarno nema ničeg dobrog. Slovenofili koji se zanose idealima moskovske pravoslavne Rusije ne mogu sa simpatijama da gledaju na narod koji je izdao pravoslavlje ... Zapadnjaci koji o istorijskim pojavama sude po nemačkim i francuskim knjigama vide u raskolu jedino onu poznatu rusku tvrdoglavost, činjenicu koja potvrđuje neznanje kod Rusa kojima je stalo do onih bezbrojnih aliluja i korišćenje dva prsta kada čovek treba da se prekrsti — i tako dalje. Oni to neobično odricanje od onih strasnih težnji za istinom ne mogu da shvate, oni nisu u stanju da vide da iz svega toga progovara duboko nezadovoljstvo sa postojećim stanjem stvari — sa samom stvamošću. To i nije čudno, jer ako se sudi samo na osnovu teorije onda se lako zatvaraju oči pred mnogim pojavama i zapada u slepilo. I ta činjenica o mskoj tvrdoglavosti i neznanju, po našem mišljenju, predstavlja najkrupniju pojavu u ruskom životu i najbolju garanciju za nade u bolju budućnost mskog života.

Drugo, skeptici zaboravljaju da je narod sve do danas pod najnepovoljnijim okolnostima uspeo da sačuva svoj specifični komunalni sistem — občinu i da je oduvek imao, ne znajući za sisteme zapadnjačkih asocijacija, svoju zajednicu — artelj. Publicisti na Zapadu su dugo godina tragali i tek kasnije uspeli da se zaustave na asocijacijama koje bi trebalo da spasu rad od despotizma kapitala. No i u zapadnim društvima ovaj princip još uvek nije osvojio svoje mesto u životu, on će biti korišćen u budućnosti ... U Rusiji to postoji kao nešto što je sam život stvorio i pod povoljnijim uslovima to će se još više unaprediti. Najvažnije je, međutim, imati na umu to kako je narod vekovima i veoma upomo branio svoj društveni sistem i kako je uspeo da ga odbrani... Zar ta pojava ne govori da je naš narod sposoban za politički život?

Treće, pogledajte koliko ima takta u rasuđivanju i zrelog uma koji praktično misli, koliko ima preciznosti u izražavanju kod tog naroda koji za to nema nikakvih pravnih predsprema, koji ne poznaje rimsko pravo. Manifest i zakonski akti od 19-og febmara doveli su narod na životnu scenu i postavili su ga u sasvim drugačije okolnosti — i narod se pokazao sposoban da shvati svoj novi položaj ... Ako znate prilike na selu, ne možete da kažete da se kod mužika sreću samo glupost i neznanje ...

I najzad, pogledajte tu sposobnost suđenja samom sebi koja se u Rusiji sreće svuda — zar vam ta sposobnost ljudi da i sebi samima umeju da sude ne govori o tome da su takvi ljudi sposobni za život? Nije u karaktem Rusa prisutan onaj uski nacionalni egoizam koji se primećuje kod Engleza, Francuza ili Nemaca. Da li je naš narod privržen svojim običajima, verovanjima, svom načinu života onako kako je, na primer, Englez privržen svojim institucijama ... Ne drži se mski narod tako za svoje zbog toga što je ono svoje nego zbog toga što nije čuo da postoji nešto bolje, zbog toga što je video da je sve ono što su mu preporučivali sa strane ustvari gore... On se drži svoga zbog toga što vemje da je najbolje od svega što je video i o čemu je slušao. Pogledajte kako Englez brani tvrdoglavo instituciju svoga univerziteta, iako zna da se to ne slaže sa današnjim pojmovima o univerzitetu. Njemu je engleski način obrazovanja i vaspitanja drag ne zbog toga što smatra da boljeg ne može biti nego zbog toga što je njegov. Ili, pogledajte onu ponekad bljutavu sentimentalnost sa kojom Nemac razmišlja o svojoj policiji ili o svojim Rath, ili o nemačkoj naciji koja je iznad svih nacija. Evo, Francuz govori o svojoj slavnoj naciji, o svojim nacionalnim ustanovama, o svojim vojničkim podvizima i on to govori tako, jer — ako bi počeo drugačije on bi bio izdajnik svoje slavne nacije. Usko shvatanje nacionalnog nije svojestveno duhu Rusa. Naš narod je nemilosrdan kada govori o svojim nedostacima, on na očima celoga sveta govori o svojim manama, on je spreman da bičuje samog sebe; on je ponekad čak nepravedan prema samom sebi — u ime uzvišene ljubavi prema pravdi i istini... Sa kakvom je snagom progovorila ta potreba za samobičevanjem kod Gogolja, Ščedrina i u čitavoj našoj tzv. negativnoj književnosti, koja je mnogo vitalnija i životom ispunjenija nego ona pozitivna književnost iz vremena Očakova i njegovog pokorenja Krima.

Ta svest o bolesti je znak čovekovog napora za ozdravljenjem, znak njegove sposobnosti da savlada bolest... Nije opasna ona bolest koja se vidi i koju svi primećuju i mogu da joj pronađu uzročnike nego ona koja se skriva u organizmu i koja je utoliko opasnija ukoliko je dublje načela organizam, To biva i sa društvom ... Sposobnost samoosuđivanja je pre svega dokaz moći — to je znak da u društvu još uvek ima zdravih snaga. U osudi zla obavezno se skriva ljubav prema dobru: negodovanje protiv društvenih poroka i bolesti — pretpostavlja strasnu žudnju za zdravljem...

Da li će se sve naše negacije završiti samo uništenjem svega? Hoćemo li mi na mesto razorenih zđanja podići nova ili će njihovo mesto ostati prazno zgarište? ... Je li moguće da smo mi zamrli, da se gušimo do te mere da više nema nade da

ćemo oživeti? Ali, ako je život umro u nama, njega još uvek mora biti u zdravom narodnom tlu ... to je naše sveto uverenje.

Mi znamo da narod ima mnogo nedostataka, ali se nikada nećemo složiti sa onim taborom teoretičara koji tvrdi da je narod nepopravljivo glup i da u toku hiljadu godina nije ništa uradio, nećemo se sa tim nikada složiti i znamo da je takav rigorozan sud nešto neumesno... Jer, ako prijatelji o narodu misle tako šta onda ostaje onima koji mu nisu prijatelji?

SLOVENOFILI, CRNOGORCI I ZAPADNJACI.

NAJNOVIJE ČARKE

Opet međusobne čarke. Našla se i takva tačka kod koje su se zajedno sreli naši slovenofili i zapadnjaci uzeti u svom čistom stanju (avaj! Oni još uvek postoje u čistom stanju, čak u najčistijem, ako se tako može reći, sa svim svojim zanosima fanatične isključivosti) — sreli su se i svak je sa svoje strane rekao ono što ima i tu se, razume se, dogodila najnovija čarka. Mi hitamo da taj najnoviji okršaj unesemo u našu hroniku: to nije nezanimljivo.

Taj punkt gde su se neprijatelji sukobili zove se: Crnogorci. Poznato je da su ove godine, a tako je bilo i ranije, Sloveni, a među njima i Crnogorci, imali velike bojeve sa sultanom. Čak i danas stvari nisu još uvek okončane. Crnogorci su se borili svim snagama: tukli su se kao očajnici, pobeđivali su sultanovu vojsku, ali i sami su bili tučeni. Pa i više od toga: palili su ih, pljačkali su ih i sramotili, vršili su silovanja — jednom reči, s njima su postupali onako kako Turci postupaju. I tada je, kako što to biva inače među Slovenima, u najodlučnijem momentu došlo do razdora među Crnogorcima. Sve u svemu — oni su sada u lošoj situaciji. Sve je uništeno, spaljeno i razoreno. Naravno, njima bi trebalo uputiti pomoć. Stvarna pomoć se ne može pružiti ali može novčana; ponekad novci znače isto što i prava pomoć. A budući da se kod nas novci nikada ni za šta ne mogu skupiti, razume se, pristupilo se pomoći u mrvicama — sitnicama. Čast i slava neka je onima koji su prvi istakli spiskove priložnika ne bojeći se i ne stideći se i tih mrvica. Ipak su i te mrvice bolje nego ništa. Ako budemo svi ostali u rukavicama i čekali da nam nekakvi milioni padnu s neba kako se — tako neki vele — ne bismo postideli da pred takvim junacima izlazimo sa

sitnišem — mi nikada nećemo na takav način doći ni do jedne rublje. Ne stidimo se ni tih mrvica a stići ćemo i do miliona, ako ne odmah ono nešto kasnije. Prvi korak je glavna, najvažnija stvar. Samo neka se društvo upozna, neka se navikne, neka mu to postane običaj, neka se samo probudi interesovanje...

Ali, evo, tu je i došlo do nevolje. Čast prve inicijative pripada novinama »Savremena reč«, a ta je čast utoliko veća jer novine »Savremena reč« pripadaju zapadnjacima, sudeći po svemu one su organ najčistijeg zapadnjaštva, a još ako se prisetimo nekih činjenica — one pripadaju čak fanaticima zapadnjaštva. Čak se i »Dan«, koji se iznenada pojavio posle tromesečnog prekida, zadivio podvigu »Savremene reči«: on nije očekivao da će ovi pozvati priložnike da šalju pomoć Crnogorcima! Poznato je da je »Dan« letos iznenada prestao da izlazi posle svog 34-og broja. Svi mi, mislim čitava naša književnost, bili smo iskreno ožalošćeni, prvo, iz principa, a drugo, bilo nam je jednostavno žao »Dana«: to je bila valjana publikacija koju su izdavali ljudi predani svome poslu, ljudi koji su bili nekoristoljubivi i koji su svoja uverenja izlagali otvoreno i jasno. A izlagati jasno svoja uverenja to znači u pravom smislu ne sumnjati u njih. Mi smo napadali »Dan« u našem časopisu, ali uvek smo verovali u iskrenost i dobronamernost njegovih vlasnika i ne slažemo se sa novinama »Savremena reč« koje su izjavile da sve do pojave nekih činjenica nisu bile uverene da je redakcija »Dana« iskrena i dobronamema sa svojim javnim uverenjima. Takva redakcija kakva je redakcija novina »Dan« nikada ne može biti osumnjičena zbog neiskrenosti. Mi cenimo tu redakciju, iako se i danas sa smehom prisećamo predloga novina »Dan« da se oberprokuror Svetog Sinoda izabere iz redova Jevreja. (Mislimo da se čitaoci sećaju tog fantastičnog ober-prokurora Jevrejina. Radilo se o jednakim pravima za Ruse i Jevreje u ruskoj državi. »Ako bude jednakosti i jednakih prava onda će, ako hoćete, jedan Jevrejin moći da stekne pravo da bude oberprokuror Svetog Sinoda. Šta će tada s nama biti?« — uzvikivao je »Dan« i zaključio je na osnovu mogućnosti da se izabere takav ober-prokuror, da je nemoguće davati izvesna prava Jevrejimal). Ali, takvi susreti između našeg časopisa i novina »Dan« ne mogu biti smetnja za naše lične simpatije prema njemu. Prema tome, pređimo na stvar. Čim se pojavio obnovljeni »Dan«, u prvom svom 35-om broju, on je ispalio snažni hitac protiv »Savremene reči«, povodom poziva za skupljanje pomoći Cmogorcima koji je objavio ovaj list. Istina, »Savremena reč« je bocnula slovenofile još i ranije, nakon prvog oglasa za skupljanje pomoći u korist Crnogoraca. Međutim, nama se čini da kod »Dana« pored uvređenosti ima malo i ljubomore kada je u pitanju »Savremena reč«: »Zbog čega si — kao da vele — ti počeo sa pozivima za skupljanje pomoći prvi a ne mi slovenofili koji smo pravi prijatelji Slovena? Mi smo njih otkrili, mi smo ih izmislili, mi smo

svima čak dojadili sa tim Slovenima, pa, prema tome, nama treba da pripadne ta čast — ta slava!«. Osim ove lične ljubomore postoji tu obavezno i ona druga plemenitija, istina, ljubomora — ljubomora zbog ubeđenja: »Kako se usuđujete da prljavim, nečistim zapadnjačkim rukama dotičete takve stvari!«. Pa ipak, »Dan« nije mogao da ne pohvali postupak: stvar je bila valjana, a osim toga, i Crnogorci će nešto dobiti; no što je najmučnije — ne gleda tako na celu stvar »Savremena reč«! Bez strahopoštovanja, bez uvaženja prema svetim stvarima trpati se tek tako u red posvećenih! Oni pomažu Crnogorcima ali ne zbog toga što su oni Crnogorci, ne zbog toga što su pravoslavni Sloveni i naša rođena braća, plot ploti naše koji će se jednom stopiti sa Rusima — nego zbog toga što su kao narod ugnjeteni, što brane svoju nezavisnost, što se bore za slobodu i štite svoja nacionalna prava! Dogodilo se najzad da su se protivnici složili u osećanjima oko jednog važnog problema, ali su se odmah baš u vezi sa tim važnim problemom sukobili i postideli zbog svega toga. Barem neka ograđivanja i pravdanja zbog nekih postupaka, po našem mišljenju, znače da se oni stide svojih postupaka. I imamo pred sobom krajnje komičan prizor. Prikazaćemo čitavu zgodu sa licima kao u drami: na jednoj strani stoji »Dan«, na drugoj »Savremena reč« a u sredini se nalaze Crnogorci; »Dan« i »Savremena reč« su veoma srditi tako da se Crnogorci čak pribojavaju.

— Evo Crnogorci! — veli »Dan«. — Primite, Hrista radi, za vašu sirotinju ovo kao od braće. Ta mi vas tako volimo. Uostalom, vi znate zbog čega vas mi volimo i to nikako ne zaboravite: baš zbog toga što ste vi Crnogorci a ne prosto neki drugi narod koji štiti svoju nezavisnost. Mi nismo kao ta »Savremena reč« koja vas samo zbog ovoga voli. To znači da vas ona uopšte ne voli jer voli nešto apstraktno, ona vas voli samo kao narod koji brani princip nezavisnosti. (Lepo, Boga mi!). Naravno, braniti svoju nezavisnost to je nešto valjano. Mi se zbog toga radujemo i milo nam je što kod vas ima takvog duha. Ali, dopustite, uzmimo da vi niste Crnogorci, da niste Sloveni, naša braća sa kojima ćemo se mi vremenom pretvoriti u jedno (neka »Savremena reč« kaže što hoće — nastavlja »Dan« — ali to će se dogoditi!). Recite, šta biste vi tada za nas značili? Vi biste jednostavno bili neki narod koji brani svoju nezavisnost i ništa više. Ako hoćete, mi bismo vas i u takvom slučaju pohvalili (uostalom, samo u tom slučaju ako niste Nemci), ali da se za vas ovoliko mučimo i potržemo kao što to činimo danas — to ne bismo ni po koju cenu. Šta je za nas drugi narod! Apstrakcija! Mi to prepuštamo »Savremenoj reči«. Verujte nam, Crnogorci, »Savremena reč« to su takve novine, takve da je već ...

— Crnogorci! — upada u reč »Savremena reč« — ne slušajte »Dan«: on je

fanatik, on hoće da vas korumpira. Uzmite i sami! To je sve što smo mogli da skupimo. Molim vas, bez zahvaljivanja. U suštini, nama nije mnogo ni stalo do vas. Nama je do principa koji vi branite i imajte na umu: mi vam pomažemo kao narodu koji brani nacionalne principe i što je još važnije — nezavisnost, a ne zbog toga što ste Crnogorci. Čak i u ovom slučaju (jer, eto, započeli smo ovaj sukob sa tim sumanutim »Danom«) nam je žao što ste vi Crnogorci. Čak nam je to mučno. Da ste vi, na primer, Crnci izgleda da bi nam bilo lakše. Imajte na umu, nama je svejedno da li ste u pitanju vi ili Crnci. Nama je stalo do principa i samo do principa! Naravno, tu je rasa ... Tu je, naravno, i to što ste vi posrednici između nas i Evrope ... (»Savremena reč« br. 86, članak »Novo rođenje »Dana«). Jednom reči, mi nismo baš sasvim načisto s tim kakvi ste vi to posrednici ali neka bude — ostanite i dalje naši posrednici... Naravno, sve je to glupo ... Ali, eto, morali smo nešto da kažemo tom Vizantincu u purpuru ... to jest »Danu« ... Ah, kada biste vi (makar samo ovoga puta!) bili ne Crnogorci nego neki tamo Švajcarci, Tirolci, Englezi ili stanovnici Baden-Badena! Uostalom, nama je svejedno; nama je najvažniji princip! I šta se okleva? Civilizujte se što pre! Šaljite što pre svoju decu da se školuju u Evropi. Naravno, nama je veoma stalo do nacionalnih principa. Ali, zar se nacionalnost nalazi u rasi, veri, jeziku, narodnim običajima, istoriji i tako dalje? Tako može da misli samo »Dan«. Racionalnost, po našem mišljenju, to je... Evropa, to znači da treba biti onakav kakvi su svi, bez ikakvih nacionalnih osobenosti... evropska sloboda je važna, progres i to ne onaj prirodni napredak nego napredak u smislu evropskog progresa. Čujte, samo evropski! I sloboda treba da bude evropska sloboda! Eh, kada biste vi što pre mogli da postanete neki milordi, to bi bilo krasno! Ostavite vaše planine... Da, pravo govoreći — trebalo bi ih sravniti sa zemljom — šta će vam one? Istina, ima i u Švajcarskoj planina, u Tirolu takođe ... Ali to je osobenost, to je žig, to smeta onom razvitku u opšteevropskom smislu. Princip je na prvom mestu! Kada biste vi bili milordi — i Katkov bi vas pohvalio. A to je laskavo kada Katkov nekoga pohvali, zar ne? On je takođe Evropljanin ... Ne, nemojte se mrštiti, nemojte se smejati ovom o Katkovu, to smo mi samo onako ... Da, da, zaista nam je žao zbog toga što ste vi Crnogorci! Čak nam je zbog toga mučno! Makar da niste to, onako, za inat tome »Danu« ... nevolja!

Cmogorci stoje zbunjeni, otvorenih usta i raširenih mku i čak se osećaju i postiđeni. Nije ih sramota toliko pred »Danom«. »Ta to je istina — razmišljaju oni — da smo mi narod koji brani svoju nezavisnost, to se ne može sakriti, ali mi smo i Crnogorci a to je ono što nas iskupljuje. Ali što se tiče »Savremene reči«, mi se pred njom stidimo, doista. Tu ono naše »Crnogorci« ne može da nas iskupi. Da, istina je, mi smo narod koji brani princip nacionalne nezavisnosti, ali

— šta da se radi s tim principom nacionalnog! To se ne može sakriti, ne može se u zemlju zakopati, kako god okreneš — Crnogorac si. Eh! Bolje bi bilo da su se oni kod kuće raspravili pa da dođu nama spremni! To bi bolje bilo! A još govore da su nam braća! To je ono — ko u klin ko u ploču. Pustite ...!«

Naravno, Crnogorci bi se finije izrazili i ne bi svakako odmah rekli — »Pustite... nosite ...!«. Oni su još uvek gorštački i pomalo gmb narod koji nije naviknut na sve one slobode u izražavanju kakve postoje u Petrogradu u našoj književnosti i u našim prosvećenim publikacijama. Kod njih nema još uvek onih saveta koji se kod nas daju po etimologiji raznim Ijudima — da Razin ne bi trebalo da raste tako visoko, da bi gospodin Bestjužev-Rjumin trebalo da se maže posle kupanja mazivom za kolske točkove ili da bi gospodin Vodovozov trebalo da se bavi dovoženjem vode. Verovatno kod njih u štampi ne mogu da se sretnu onakvi odgovori kakav je ponudio »Ekonomist« jednom svom saradniku: »Ako se besmislenost ovog odgovora može objašnjavati nepravilnim funkcionisanjem autorovog mozga onda je njegovo patološko stanje blizu idiotizmu — sem ako se naš Baškirac nije učio tim naukama kod hcdže za nekoliko groša; onima koji se služe ovakvom logikom mesto je u ludnici a to čeka i našeg Baškirca iz Belabeja, njega neće urazumiti štampana reč nego neka druga... opipljivija i efikasnija sredstva« — i slično.

Sve će to ostati kao dokumenta naše petrogradske evropomanije, epohe kada je »Savremena reč« prebacivala »Danu« što se ruga po narodski i kada mu je navodila Journal des Debats kao primer lepog vaspitanja. »Šta će — kao da veli — o nama reći Evropljani? Da li ovako grde i u Journal des Debats? Među našim civilizovanim publikacijama bi se »Savremena reč« mogla obavestiti da i obrazovani ljudi umeju da opsuju tako kako nikome u narodu ne bi ni na pamet palo. U Parizu ne psuju ovako kako se kod nas psuje, ali i oni znaju da opsuju na svoj način, a osim psovki ima u njihovim novinama i takvih stvari od kojih bi se pristojnom čoveku moralo smučiti. Uostalom, zar je važno šta će reći Crnogorci? Šta se nas tiču saradnici pariskih novina? Ta imamo mi svoja posla ...

Imamo svoja posla i to preko guše! Recite, zbog čega dobrovoljno sebi vezivati ruke raznim teorijskim isključivostima? Kakav je to zastareli ritual i s jedne i s druge strane! I jedna i druga publikacija su dostojne svakog poštovanja i što je još važnije — i jedna i druga su aktivne i, eto, odjednom među njima je došlo do pometnje, isprečio se na sredini »jarac« — oprostite za izraz — ali to je doista nekakav »kozlić« i ništa više. »Ja — kao veli neko — volim čoveka bez krzna, a ja — kao da veli drugi — volim krzno bez čoveka« — i sve u tom smislu. A

kakve vajde od toga ima društvo u celini! Naravno, zapadnjacima nikako ne možeš objasniti da su ta njihova shvatanja isključivosti — samo če vas ispsovati i ništa drugo. Isto je i sa slovenofilima, njima tumačiti isto je što i lupati čekićem po vodi. Mi njima ne prebacujemo sada to što se drže tih zastarelih teorija. Mi verujemo da će obe ove naivne i nevine teorije nestati same od sebe, kao što nestaju one starice koje neprestano gunđaju pred mladim i zdravim snagama koje stupaju u život — pred onom mladeži sa kojom su se uvek ophodile kao sa maloletnom decom. Ne, ne bojimo se mi tih teorija danas — u ovom slučaju je nama bio neprijatan ovaj loš primer. Došlo je do te akcije za skupljanje pomoći (ta je pomoć mala — ali svejedno) i, eto, odmah je došlo do nesloge i društvo sc potrglo te na jednu te na drugu stranu, pojavile su teorije tamo gde bi trebalo poraditi na opštem ujedinjenju ...

PREDGOVOR ZA ROMAN VIKTORA IGOA

»BOGORODIČINA CRKVA U PARIZU«

Le laid c’est le bean, to je formula na koju je samozadovoljna rutina pre trideset godina mislila da može da svede misao o smislu talenta Viktora Igoa, pogrešno shvativši i pogrešno protumačivši čitaocima ono što je sam Viktor Igo pisao objašnjavajući svoju misao. Trebalo bi uzgred priznati da je i on sam delimice kriv zbog podsmevanja svojih neprijatelja, jer je svojc poglede pravdao na konfuzan način i objašnjavao ih je veoma nerazumljivo. Ali napadi i podsmeh su stvar prošlosti a ime Viktora Igoa je prisutno i danas, i nedavno su se nakon trideset godina od pojave njegovog romana »Bogorodičina crkva u Parizu« pojavili i njegovi »Jadnici« — roman u kome je veliki pesnik i građanin pokazao toliko talenta i izrazio suštinsku misao svog nadahnutog dela sa toliko umetničke snage da je njegov roman obišao čitav svet; nema toga ko ga nije pročitao i svi

su osetili isti, neizrecivo duboki utisak. Svima je odavno postalo jasno da ona nezgrapna formula, koju smo gore naveli, nije u stanju da objasni misao Viktora Igoa. A njegova misao se poklapala sa suštinskom misli celokupne umetnosti XIX veka a Igo je bio, moglo bi se i tako reći — njen začetnik. To je hrišćanska i duboko moralna misao; njena suština je u preporodu čoveka koji strada, čoveka koga su nepravedno zgazile životne okolnosti vekovne zaostalosti i društvene predrasude. Ta misao je branila ponižene i sve one nevoljnike koje je društvo odbacilo. Naravno, nema mesta alegoriji kada je u pitanju takvo delo kakvo je »Bogorodičina crkva u Parizu«. Ali, ko je taj kome ne pada na um da je Kvazimodo oličenje onog prezrenog i ugnjetenog francuskog naroda iz vremena srednjega veka — naroda krotkog ali obezličenog koji je jedino bio obdaren ogromnim fizičkim moćima; u tom narodu se najzad probudila želja za pravdom a zajedno sa tom žeđi i svest o svojoj istini, o svojim nenačetim i neiscrpnim snagama.

Moglo bi se reći da je Viktor Igo bio glavni začetnik ideje preporoda u književnosti našega veka. U svakom slučaju, on je bio prvi koji je tu ideju izrazio sa tako velikom umetničkom snagom. Istina je, ta ideja nije isključivo otkriće samog Viktora Igoa, ona je, po našem mišljenju, imanentna i istorijska neminovnost devetnaestog veka bez obzira, dakle, na to što se našem veku prebacuje da nakon velikih dostignuća prošlih vekova nije doneo ništa novo u oblasti književnosti i umetnosti. Nešto slično je sasvim pogrešno. Proučite sve evropske književnosti našega veka i naći ćete tragove te iste ideje — možda će se krajem našega veka ta ideja celovitije izraziti i to sasvim jasno i uverljivo u nekom velikom umetničkom delu, možda će to delo izraziti osnovna stremljenja našega vremena isto onako potpuno i konačno u onom smislu u kome je »Božanstvena komedija« prikazala vreme srednjevekovne vere katolicizma u ideale onoga doba.

Viktor Igo je, nema sumnje, najsnažniji talenat koji se u devetnaestom veku pojavio u Francuskoj. Njegova misao je ušla u život čak, savremeni francuski roman njemu duguje svoju formu u najvećoj meri. Čak su se i njegovi nedostaci ponavljali u delima bezmalo svih francuskih romansijera. Sada, posle svetskog uspeha njegovog romana »Jadnici«, nama je palo na pamet da njegov roman, ko zna iz kojih razloga, nije preveden na ruski jezik — njegov roman »Bogorodičina crkva u Parizu«; inače, na ruski je jezik je prevedeno mnogo evropskih književnih dela. Recimo, možda su ovaj roman kod nas pročitali i ranije u originalu, ali — pada nam na pamet, pročitali su ga samo oni koji znaju francuski jezik, drugo, teško da su ga pročitali i svi koji znaju francuski jezik,

treće i ti koji su ga pročitali pročitali su ga davno, četvrto — onih koji su pre trideset godina pročitali ovo delo bilo je mnogo manje nego onih koji su želeli da ga pročitaju, ali ga nisu pročitali jer nisu znali jezik originala. Danas se masa čitalačke publike u odnosu na vreme od pre trideset godina može biti i udesetostručila. Najzad, a to je najvažnije — sve je to bilo veoma davno. Današnji naraštaj se ne zanima mnogo za dela koja su toliko stara. Mi čak verujemo da je današnjem naraštaju roman Viktora Igoa nedovoljno poznat. Eto, zbog toga smo mi rešili da u našem časopisu objavimo ovo genijalno i snažno delo i da naše čitaoce upoznamo sa najznačajnijim romanom francuske književnosti našega veka. Mi verujemo da je period od trideset godina veliki period i da onima koji su roman pročitali pre trideset godina neće biti dosadno da ga pročitaju još jednom.

Mi se nadamo da nam naši čitaoci neće prebaciti što im nudimo delo koje je svima dobro poznato ... po naslovu.

JEDNO TUGALJIVO PITANJE

ČLANAK SA ZVIZDANJEM, PRETVARANJEM I PRERUSAVANJEM

U našoj književnosti se ne tako davno pojavilo jedno veoma tugaljivo pitanje koje glasi: »ko je kriv?« Taj uzvik »ko je kriv?« odjeknuo je nedavno iz »Savremene reči« i slio se odmah sa čitavim horom glasova koji već odavno viču i na umesan i na neumesan način — »Ko je kriv?« Dakle, ko je kriv? Članak u »Savremenoj reči« je objavljen u četiri nastavka — u brojevima 99., 100., 101., 102. — i mnogi su ga brižljivo pročitali; mi smo ga takođe pročitali sa najvećom radoznalošću ali ipak nije nam postalo jasno — ko je kriv. I više od toga — nama se čini da je pitanje postavljeno nejasno i da je čitava stvar zamućena. Da se ogradimo: mi uopšte nismo hteli da napadamo »Savremenu reč«. Naravno, pitanje nije postavljeno precizno i nama je jasan cilj koji se tu postavljao — zbog čega je tako, naime, učinjeno. Tu je preciznost svesno žrtvovana izvesnim ciljevima. Prema tome, sa te tačke gledišta sve je jasno. Ali pitanje se i ovako postavlja: sme li se na takav način težiti izvesnim, unapred postavljenim, ciljevima? Hoće li najzad tu biti nekih rezultata? Nama se čini da je pitanje postavljeno na ovakav način veoma interesantno, na svoj način. Mi

smo o tome razmišljali, izvodili smo neke zaključke i odlučili smo sada da jedan deo toga saopštimo našim čitaocima. Ali, pre svega, hoćemo da izložimo sadržinu članka iz »Savremene reči«.

U poslednje vreme bilo je povika na sve strane koji su optuživali našu omladinu — ima tih povika i sada. Nevolja je u tome što je pored umesnih i brižnih pitanja bilo često i opasnih pretpostavki, apsurdnih i štetnih i to mnogo više za one koji su iznosili takve optužbe nego za one koji su bili na takav način optuživani. Apsurdnost takvih optužbi je neodrživa i u ovom trenutku a vremenom će biti sasvim odbačena, ali — ružni postupci takvih tužilaca će ostati u istoriji. To što će to ostati u istoriji još nije ništa — ali i današnja naša javnost hoće da iznese svoje mišljenje. Toga već sada ima. Neki su najradije hteli da sve zlo pripišu omladini, ali nisu se konačno ni time zadovoljili i umirili. Sasvim je prirodno što je se odmah, kao samo od sebe, u društvu postavilo pitanje: »Ko je doista, kriv? Ko je kvario mladež i skretao je s pravoga puta?« Takva su pitanja našla odjeka i u književnosti; počele su da pljušte srdite optužbe i raskrinkavanja. Karakteristično je da su među onima koji su bili srdili najveću srdžbu pokazivali upravo oni koji u svemu tome nisu baš bili čistih ruku. Oni su svuda tražili krivca — i bliže i dalje od sebe — psovali su, upinjali su se vičući do te mere da su ih i u Parizu mogli čuti. Uz njih je pristajalo sve više književnog sveta (šta ćete? Moda!) i nedavno jc Nikolaj Filipovič Pavlov čitavoj toj družini i njenom novom pravcu, njenoj novoj reči uputio svoje gorke reči prokletstva onim svojim stihom

Obuzet pakošću i ljutom zlobom

to može biti i nije stih nego proza, pa ipak — ta je proza zaslužila da se nazove poezijom. On u svom oglasu prilikom pokretanja lista »Naše vreme« — u oglasu za 1863-ću godinu, kaže sledeće: »U književnosti, u raspoloženju u našem društvu došlo je do promena. Pojavila su se razna društvena pitanja. Šada u tom smislu govore mnogi glasovi i mi se plašimo da ne zaostanemo i da u tim stremljenjima ne zakasnimo za njima«.

Ova filipika Nikolaja Filipoviča je veoma značajna i karakteristična. Njega optužuju zbog nazadnih shvatanja. Nama se čini da ove reči ne idu kada je u pitanju Nikolaj Filipovič: to je odveć ljut burmut za njegov nos. Uostalom, možda je on stvarno nazadan ako se uporedi sa onim svojim periodom kada je pre pet godina delovao — kada je uloga borca za progres donosila koristi i počasti. Ali nama se čini da optužbe za nazadnjaštvo nemaju s njim zaista

nikakve veze. Ima Ijudi koji se ne uzbuđuju zbog optužbi, naprotiv, u njih od toga lice dobija lepšu boju. Barem tako je bilo s njim — optužbe su spadale s njega kao što voda klizi s patke. Naravno, on može u svoju odbranu da kaže ono što i svi ljudi koji se nađu u takvom položaju: »Govorio sam iz ubeđenja«. Mi ne sporimo da je g-din Pavlov bio ubeđen, čak ćemo zaobići i pitanje: šta je to što ga je ubedilo? Ta nas se malo tiče i g-din Pavlov 1 njegova ubeđenja! Nas je zainteresovala samo ta zanimljiva situacija u kojoj se on našao: odjednom, eto, takav čovek, kao što je on, primeti kako ljudi koji su donedavno na njega gledali s visine, koji su na njemu iskaljivali svoj bes i sipali svoju žuč sada počinju da govore i da pišu iz čista mira u onom istom tluhu u kome je i on pisao — i sada piše. I više od toga — ne samo što tako pišu nego se upinju iz sve snage da dograbe za sebe sve plodove koje je on odgajio naporima svoga književnog talenta. On se plaši za svoju književnu ideju, brine o svojoj književnoj svojini, njega potkrađaju, lioće da ga opljačkaju i, evo, on sa gorkim osmehom mora da prizna kako se plaši da ne zaostane za novim književnim talentima. On da zaostane! Zar to nije zaslužilo one stihove ispunjene pakošću i Ijutom zlobom? Nije li to demonski smeh koji se čuje iz Moskve? Nije li to monolog neke vrste moskovskog Hamleta koji jadikuje nad lobanjom Jorika, svoje dvorske budale:

Ah, jadni Joriče! Poznavao sam ga

moj Horacio! Bio je veseljak, bio je

uman čovek ...

Razume se, dvorska budala, Jorik, ovoga puta predstavlja rusku književnost. Veseljak! Pamelnjaković! Čak i sam g-din Krajevski, onaj najneviniji g-din Krajevski koji uopšte nikada nije bio ni veseljak ni... i tako dalje, čak i taj g-din Krajevski viče u svom drečavom oglasu za »Glas« da se odriče republike i da neće po drugi put da čini grešku koju je pre njega počinila Francuska. (Razume se, mislimo na njegovu književnu delatnost: mi nikada nećemo dozvoliti sebi da se dotičemo privatnog života naših pisaca — to je za nas svetinja). Morgen — nećeš sada lako nasamariti Andreja Aleksandroviča. Ali, kao da ga je neko i ranije nasamario! Kao da se i ranije neko zalagao za republiku! Da nije, pravo govoreći, Francuska tražila baš republiku i to još 1848-sme godine!? Tobože neko i danas traži republiku! O, naivnosti! O, rutino nad rutinama! Ali... no stavimo za sada sve to na stranu. Stali smo tamo gde smo kazali da se danas kod nas svuda čuje pitanje: ko je kriv? Zatim su počeli da traže krivce. Počeli su sa aluzijama, ukazivali su na neke, počela su raskrinkavanja. Srdžba je kipila sve

jače i jače — neke nisu ni zvali u sve to, sami su se trpali. Neke od okrivljenih, posebno one koji nisu bili u stanju da se brane, naročito su teško optuživali i čak — njih su propraćivali i psovkama. Najvećom pakošću se isticao profesor od ruske književnosti, »Ruski vesnik« na čelu sa svojim urednikom g-dinom Katkovom. I, evo, sada »Savremena reč« koja je konačno počela da se bavi formulisanjem i rešavanjem toga problema, otkriva jednu krajnje zabavnu stvarčicu: naime, po njima je upravo g-din Katkov bio tvorac svih naših pogrešnih oduševljavanja — on je, navodno, onaj koji proganja optužene, Nemezida koja vreba sve one koji imaju zle namere, pas tragač i gonič koji lovi prestupnike koji su našu omladinu skrenuli sa nravog puta, jednom reči — sam taj g-din Katkov je sada glavni prestuonik; on je prvi započeo, njegovom primeru su sledili i drugi, oko njega je počela čitava gužva i najzad — i tako dalje i tome slično. Mora se odati priznanie »Savremenoj reči«: nroces gospodina Katkova je formulisan veoma jasno, on ie prikazan kako treba i sve to deluie ontužuiuće i zaoaniuiuće. Poražavaiuće iasno se dokazuie kako ie još u nradavna vremena. negde odmah nakon oosade Troie — izvinite — Sevastonolia. u Moskvi počeo da izlazi »Ruski vesnik«. Duh svih Rusa ie tada bio nastroien — i rastroicn — u naivećoi meri! Tada su nočeli da zahtevaiu reforme. oočeli su da govore o zlounotrebama, onako u trenutku su rešavani kolosalni oroblemi. gonili su tada g-dina Vladimira Zotova. tada su odlučili i da se ide do samog korena — otkonali su i sam koren i. naravno, nisu ništa ni našli. »Ruski vesnik« se nrihvatio oosla da nronađe i tai koren i pri tome se služio engleskim nrineinom — imao je onaj razdcljak na srcdini, bio je u Moskvi

... Poput ranog vesnika

Ideja moskovskih i principa engleskih!

»Savremena reč« u detaljima prikazuje kako je »Ruski vesnik« u početku uspeo da sablazni čitavo pokolenje mladih ljudi nudeći mu primamljive prizore iz engleskog života i kasnije je počeo da širi i da propoveda i moskovske ideje. Zatim se »Savremena reč« bavi istorijom moskovskih ideja i ulazi u tajanstvenu suštinu problema. I više od toga — ona se upušta u arheološka iskopavanja, skida prašinu sa drevnih povelja i citira najstarije mudrace, neku vrstu drevnog Gostomisla »Ruskog vesnika« — u kakve spadaju Nikolaj Filipovič Pavlov, g-din Leontjev, g-din Bajboroda i njima slični. Skinuli su prašinu čak i sa članaka koji su mimo ležali u arhivi ali koji su nezaboravni, kakav je članak g-dina Gromeke pod naslovom »O policiji van policije«. Naveli su citate iz »Biografa-orijentalista« i »Činovnika« — spisa koji su dragoceni i koji su u svoje vreme

zadivili svet. Za žaljenje je što ovoga puta nije ništa citirano iz prekrasnog članka tog istog autora o drskosti i apsurdnosti prilikom posipanja moskovskih trotoara peskom jula meseca. To bi se tu priličilo! Zatim je, da bi slika bila potpunija, prikazano jasno i sa svim detaljima kako g-din Katkov koji se toliko brine o nevinosti i moralnoj čednosti školske omladine, koji nastoji da u njihovim srcima probudi poštovanje prema profesorima i drugim autoritetima koji su, inače, bili sumnjičeni da sablažnjuju nevine dečake — kako dakle, taj isti g-din Katkov isključivo u nameri da napakosti profesoru Krilovu, objavljuje, dopušta da se objave pa ih čak i pooštrava — članke koji su upravo bili sračunati na to da kod učenika izazovu podozrivost prema profesorima i tako izaziva skepticizam, cinizam i nihilizam u tim istim srcima koja su zaslužila nešto bolje. I tako dalje — teško je sve to pobrojati; jednom reči, ta četiri broja »Savremene reči« pokazuju jasno kao dan da je g-din Katkov koji se izdaje za neku vrstu našeg anđela čuvara, grešniji od onog žrtvenog jarca pred kojim su se ispovedali drevni Jevreji i koga su, pošto bi ga tako obremenili svojim gresima, puštali da ide u pustinju. Tako je »Savremena reč« proglasila g-dina Katkova za glavnog vinovnika koji je stvorio sve te borce za progres i naše nihiliste velikodušno štedeći pri svemu tome njegovog prijatelja i saradnika g-dina Leontjeva. Posle svega ovoga odgovor na ono pitanje postaje jasan! Pitanje je bilo: ko je kriv? Odgovor je sada: Katkov.

To je sasvim nepristrasni i koliko je bilo moguće potpun rezime članka iz »Savremene reči«.

Kakvo se pitanje nameće nama posle ovoga članka? Mi smo već pomenuli da smo se i sami sablaznili mnogobrojnim pitanjima i pomenuli smo jedno od tih pitanja: hoće li ovakav članak dovesti do nekog rezultata? Doista, šta je nagnalo publicistu na ovo? Kakav je cilj imao na umu? Je li moguće da mu je bilo stalo do skandaloznosti? To bi bilo nešto slično umetnosti radi umetnosti. A u naše vreme nema veće sramote nego služiti umetnosti radi same umetnosti.

Dodaćemo da nećemo šire ulaziti u to jer je pitanje nejasno, sve je tu mutno, kao što smo rekli na početku, iako materija nije nezanimljiva. Doista, ako se postavlja već samo pitanje — ko je kriv? — dopušta se mogućnost postojanja krivice, a ako se dopušta mogućnost postojanja »krivice« mora da postoji i krivac kao lice — kao jedna određena ličnost. »Savremena reč« tako i postupa i navodi, proziva glavnog vinovnika. A tako nešto je nemoguće. Teško je naći krivca ako se pitanje postavlja na ovakav način; tu se može, ako hoćete, dogoditi zlo a krivica se ne može otkriti, prema tome — teško je pronaći prvog vinovnika.

U tom smislu g-din Katkov ne deluje mnogo kao vinovnik — ni g-din Katkov, ni Bjelinski niti bilo ko drugi. Tu su isto toliko — koliko i oni krivi i Puškin, Fonvizin, Kantemir i Lomonosov. Možemo poći i dalje: isto su toliko krivi i Laplas, Galilej ili Kopernik. Tu je posredi čitavo klupko. Tu se stvamo može stići do Argonauta ili barem do priznanja trojice kneževa iz roda Varjaga koji su stigli ni danas se ne zna — odakle.

Možda bismo mi i želeli da o ovoj temi sada progovorimo i šire i više, ali smetaju nam razne okolnosti. Osim toga, nas posebno zanima pitanje koje smo gore postavili — o ciljevima članka iz »Savremene reči« o čemu smo i počeli da govorimo. Mi smo pomenuli skandal, ali mi prvi hitamo da to odbacimo kao mogući razlog. Članak je dosta ozbiljno i sa strašću napisan. Posredi je bio neki dmgi cilj. Koji? Da nije »Savremena reč« imala namere da utiče na samog g-dina Katkova lično, na njegovu svest, na njegovu savest, da nije imala namere da ga prekori, da ga ubedi i da ga izvede na pravi put? No i takav cilj bi bio nešto apsurdno. Takva gospoda kao što je g-din Katkov se ne izvode na pravi put na ovakav način. Ovakav postupak je pogrešan. Ali, ako to nije tako, da nije možda »Savremena reč« imala nameru da utiče na druge specijaliste kako bi njima pomogla da nađu pravo rešenje za probleme? Ali, koliko je nama poznato, specijalisti ne primaju takve pouke, oni se ne opterećuju nečim sličnim. Jednom reči, da ne navodimo sva naša nagađanja, reći ćemo samo ovo: mi smo se zaustavili na jedino mogućem razlogu a taj je — cilj »Savremene reči« je bio da nas denuncira kod publike. To je baš tako prava denuncijacija kako bi se pronašli i razobličili stvarni vinovnici, razume se, u onom smislu u kome to sve uzima »Savremena reč«. Takve denuncijacije i takva iskrivljavanja fakata se dopuštaju jer se sve iznosi pred publiku. To je javna stvar, javno razobličavanje i to je čak ponekad i neophodno. Prikazuju se karakteri, likovi, radnja, prikazuju se okolnosti u kojima se zbivaju te sramote i te apsurdnosti i sve se to, prema mogućnostima, osvetljava bengalskom vatrom kako bi se razgovetnije moglo posmatrati.

Ali, ako je i tako, šta še može zaključiti iz svega? Da li je doista »Savremena reć« delovala iskljueivo sa ciljem da razobliči g-dina Katkova i da razotkrije njegove potajne namere? Ako je tako, onda je, po našem mišljenju, g-dinu Katkovu učinjena čak i usluga. Pitanje je sada tako postavljeno i g-din Katkov ima razloga i povoda da odgovara tako da to bude u njegovu korist između ostalog i zbog toga što je pitanje sasvim otvoreno postavljeno njemu u najzaoštrenijem obliku:

— Ti si kriv? Priznaj!

— Ko, ja kriv? — mogao bi da upita g-din Katkov. —Zbog čega? Da nije zbog toga što je u vezi sa mnom došlo do gužve? — U redu, neka je tako, ali ja sam se pokajao zbog toga. Da nije možda zbog toga što ja progonim danas svoje sopstvenc sledbenike? Ali čime bih drugim mogao da dokažem da se kajem i da potvrdim preokret u mojim uverenjima? Ako progonim zlo znači — neprijatelj sam zla; ako progonim svoje sledbenike — znači progonim samoga sebe zbog moje nekadašnje delatnosti. Da nije zbog toga što sam promenio svoja ubeđenja, ali...

Ali, ovde nam se neočekivano nameće jedna druga slika. To je priviđenje, san, mašta, uzmite kako hoćete, ali činjenica je da nam se takva slika nametnula. Pred našim očima je soba prekrasnog arhitektonskog izgleda, osvetljena blistavim svetiljkama. Šta je to: klub, manjež, parlament? Ne, nije parlament, ovde se jede i pije a u parlamentu se samo govori. U sobi su dugački stolovi a za stolovima sedi stotina gostiju. To je verovatno nekakav zvanični ručak, oseća se nešto svečano kao u klubovima, nešto podseća i na miting. Sa jelima je završeno, ali, po engleskom običaju, još uvek se pije. Odjednom, ustaje jedan urednik časopisa i traži reč. On hoće lično da izloži svoje probleme uvaženom skupu, on hoće da objasni, na to ga nagone njegovi tužitelji (slušajte, slušajte!), on dodaje da takvih ima ne malo i među gostima (buka) ... čitava Moskva, pa, prema tome, i čitava planeta je zainteresovana za rešenje toga problema. (Čujte, čujte!). On hoće da održi govor... (bravo, bisl). Cuju se povici radosti i odobravanja. Na brzinu se određuje predsedavajući (liee koje ne govori i koje se bavi rimskim starinama), namešta se govornica. Govornik se penje na govornicu svečano i značajno. Deluje bodro, na licu mu se čita samouverenost; pomalo smešan ali sasvim prema izrazu lica titra osmejak na njegovim usnama. On žmirka, pažljivim pogledom odmerava prisutne i ćuti nekoliko trenutaka. Za to vreme zahvaljujući naporima predsedavajućeg i još nekolicine džentlmena njegovih pomoćnika, u sali je zavladala tišina i svi su s pažnjom počeli da slušaju. On počinje:

»Milordi i gospodo!

Ja nameravam da govorim o sebi. Na to su me nagnali moji tužitelji. Uostalom, nemojte misliti da ja želim da se branim i da se pravdam. O, ne! Ja jednostavno hoću da kažem koju reč o mojim problemima onako kako se govori posle ručka uz bokal vina — da tako kažem. Veoma je prijatno govoriti o sebi pred ovakvim poštovanim skupom. Ali, nemojte misliti da ja posebno volim da govorim o sebi.

Neću da krijem, ja sam samoljubiv i volim često da sanjarim o svojoj vrednosti i o svojoj slavi. Ali govoriti — o, ja veoma retko govorim, samo onda, da tako kažem, kada treba da se opali kao iz topa, kada treba nekoga zgromiti, uništiti, sasvim pokositi. I ja gazim, kosim, uništavam. I čemu kriti? Priznajem otvoreno: ja sam stao ovde i s govornice sam izjavio da želim da govorim o sebi i o svojim problemima, ali ja to činim uveren da time pričinjavam veliko zadovoljstvo čitavom ovom poštovanom skupu (Zivo je u dvorani). Reći ću i više: ja verujem da otkad na svetu ima ovakvih skupova, klubova i parlamenata, mitinga i sličnog nije bilo zanimljivije, plemenitije i pametnije teme nego što je ova o kojoj ja nameravam da kažem koju reč pred ovim uvaženim skupom.

(Diže se velika buka. Nekoliko stotina članova ovoga skupa viču koliko ih grlo nosi. Predsedavajući uporno zvoni zvoncetom. Buka se ne stišava. Za sve to vreme govornik stoji ponosno za govornicom i snishodljivo se smeši. On se ne ljuti zbog te buke, reklo bi se, to ga zabavlja, on je uveren u pobedu. Levom rukom se naslanja na sto a desnu je zavukao pod prsluk. Među prisutnima ima neobično mnogo pristalica i obožavaoca našeg govornika. Malo po malo, oni uspevaju da nadvladaju buku i sve se ponovo stišava. Nekoliko pomamnih naprednjaka s leve strane nikako ne mogu da se umire. Posebno se svojim uzbuđenjem ističe jedan džentlmen nihilista sa razbarušenom kosom — neki krajnji levičar. On nikako ne može da se smiri. Govornik prinosi svom oku staklo naočara i trenutak — dva posmatra ga kao što se posmatra bubica pod mikroskopom. Vidi se da to njegove protivnike sasvim izvodi iz strpljenja. Čuju se povici: »Nazadnjak!

Renegat! Milord!« Ali red se konačno uspostavlja i govornik nastavlja uveren u svoju pobedu).

Milordi i gospodo! Ja sam sasvim bio ubeđen da će se nakon mojih reči podići buka, ali ja se ne ljutim zbog toga. Nikako ne mislim da sam na neki način narušio norme parlamentarnog ponašanja. To je za mene svetinja. Molim da se obrati pažnja na stvar: ja priznajem da veoma cenim sebe i da svoje interese stavljam iznad svega na svetu. Ali, zar postoji ovde makar jedan nobleman među prisutnima na ovom uvaženom skupu koji ne ceni sebe i ne stavlja svoje interese iznad svega na svetu? I šta je tu čudno što ja priznajem da ne samo cenim sebe nego da u izvesnoj meri i obožavam sebe? I još: ja čak mislim da bi svi trebalo da me obožavaju i da sam ja to zaslužio. Ponovo se obraćam uvaženom skupu sa pitanjem: postoji li ovde makar jedan nobleman koji sebi ne želi to? Razlika je samo u tome što ja o tome govorim javno a drugi ne, jer ne umeju da govore na

javnom mestu. Ali, prvjp, zbog čega se o tome ne bi govorilo na javnom mestu? Svaki Englez ima tu privilegiju da je originalan. Ja hoću da govorim i smatram da moje otvoreno izražavanje ličnog mišljenja ne samo ne vređa ovaj uvaženi skup nego u mojoj otvorenosti ima časti koju ja ukazujem skupu svojim iskrenim ponašanjem«.

Glas sa desne strane (kroz zube): Duhovito ... i zabavno.

Drugi glas: Ovo su osećanja pravog Britanca.

(Na govomikovom licu primećuje se izraz samoljubivog zadovoljstva. Skup mu je ogromnom većinom naklonjen ali na levoj strani buka postaje sve jača. Počinju da viču: »Bez suvišnih reči, bez fraziranja! Pređite na pitanje! Na pitanje!«).

Govornik: Počeću sa nekim neophodnim objašnjenjima. Ja sam se čak i književnošću bavio. Ja sam preveo »Romea i Juliju« i napisao sam još jedan članak, čini mi se o Puškinu. Pisao sam još... ali, pravo da kažem, zaboravio sam o čemu sam pisao. Pa ipak, meni je bilo stalo da budem poznat. Čemu lažna skromnost: ja sam sasvim ozbiljno smatrao sebe, a smatram i danas, za nekog ko je veći od svojih savremenika. Nadam se da ovim nisam nikoga uvredio među prisutnima na ovom uvaženom skupu. Ali nije mi se bila ukazala prilika. Ona mi se ukazala u vreme naše opšte obnove i preporoda. Ja sam tada pokrenuo moj divni časopis i uveo sam engleske principe ponašanja. Po sebi se razume, odmah sam stekao popularnost, novce i besmrtnu slavu. I, evo, odjednom sada nekoliko čudnih džentlmena (neću reći jadnih, iako ih ja žalim) izjavljuju... aludiraju ... jednom reči, naumili su da me kompromituju kod čitalačke publike i da me denunciraju da ja svoje poslove u vezi sa aktuelnim problemima ... ne vodim baš sasvim ... kako da se izrazim jasnije... jednom reči, da ja ne postupam baš čestito.

Razljućeni nihilista s leve strane (snaznim glasom): Potpuno nepošteno!

Začulo se šaputanje u gomili. Govornik je malo zbunjen takvim otvorenim i snažnim povikom. Uostalom, onaj osmeh ga ne napušta. Razljućeni nihilista oseća da je učinio podvig, gleda ga upomo, pravo u oči. Zavladala je duboka tišina. Svi s nestrpljenjem prate i čekaju da vide kako će se svađa završiti).

Govornik: (uzdržanim ali veoma sugestivnim glasom): Nisam dobro čuo i želeo bih da uvaženi član skupa ponovi svoje reči.

Nihilista (Snažnim i izrazito sugestivnim glasom): Uz vašu litotu — »Ne baš sasvim čestito« — ja sam dodao: sasvim nepošteno! Šta imate da kažete na to?

Govornik: U tom slučaju ja sam prinuđen da se obratim našem uvaženom speaker-u i da ga zamolim da upita poštovanog člana da li je sve reči izgovorio u uvredljivom ili neuvredljivom smislu.

Nihilist: Neka shvati u kakvom god hoće smislu.

Govornik: Bez obzira na sve moje poštovanje prema uvaženom članu ja ne mogu da budem zadovoljan njegovim odgovorom i moraću ponovo da uznemirim našeg uvaženog speakera. Hoću precizno da znam: da li su reči uvaženog oponenta bile rečene sa namerom da uvrede ili ne.

Nihilist (Seva očima i udara pesnicom u sto): Hteo sam da uvredim! I žalim što se nisam jasnije i otvorenije izrazio.

(Snažna buka. Nihilist skače s mesta zaboravljajući se u uzbuđenju. Govomik je bled, ali se još uvek mirno opet obraća speaker-u).

Govornik: U tom slučaju ja moram posebno da zamolim mog uvaženog prijatelja posrednika da prenese uvaženom oponentu da sam prinuđen, na svoje veliko žaljenje, odmah da pomenem ono četvrt mblje koji su iznenada nestali sa stola u redakciji.

(Strašna buka. Oponent se sasvim razbesneo. Pokušavaju na svaki način da ga umire. Viču sa svih strana da smeta, da se zbog njega govor može prekinuti, da treba da izađe napolje. »Napolje, napolje s njim!« Pristalice progresa ustupaju ovoga puta. Govornik ispitivačkim pogledom i dostojanstveno odmerava skup).

Nihilist (uzbuđen i kako se vidi zgađen): Govorio sam ne sa namerama da vređam nego uopšteno.

Govornik (s nekom turbom): U tom slučaju ja izjavljujem uvaženom članu da sam sa svoje strane spreman da povučem nazad pitanje o iznenada nestaloj četvrtini rublje.

Nihilist: Ostavite vi, tih vaših četvrt rublje ...! Ja sam govorio ne sa namerom da vređam nego uopšte... i neka vam je to jasno!

Govornik svečano izjavljuje da je sasvim zadovoljan, on čak poziva uvaženog oponenta da popiju zajedno čašicu vina. Oponent nešto mrmlja sebi u bradu u znak prihvatanja. Dižu se pehari, ispija se vino. Zavladao je savršeni mir. Govomik nastavlja sugestivnim glasom, naglašavajući svaku reč:

— I tako, kao što sam rekao, nekoliko čudnih, da kažem jasnije — žalosnih (oštro je pogledao pri tom na nihilista), štetnih i polusumanutih galamdžija (nadam se da uvaženi oponent neće moje reči shvatiti kao ličnu uvredu) naumili su da objave kako ja sada ne postupam baš sasvim pošteno. Da, nepošteno — insistiram na tom izrazu iako taj izraz više nema sreće da se sviđa uvaženom oponentu džentlmenu. Ali, na čemu se zasnivaju njihove optužbe? Prvo, ako sam ja i propovedao engleske principe odakle im uverenje da ću se ja pridržavati tih principa? (Smeh). Ali, pustimo to. To je samo pitanje slobode ličnosti i njenih inicijativa. Priznajem, ja do te mere prezirem sve moje tužoice, i sadašnje i buduće, da im nikada neću učiniti takvu čast da se branim pred njima. To što sada govorim o tome pred ovim uvaženim skupom znači da hoću i sam da se zabavim. Ovaj naš miting je porodični skup i ja verujem da nijedna reč izgovorena ovde neće preći praga ove sale. Uostalom, meni je svejedno ... (Tu i tamo čuju se povici ohrabrenja: »Slušajte! Slušajte!«).

Nihilist gunđa potmulim glasom: »Ta ovo je maskarada ... Mi nismo u Engleskoj ... lakrdijašenje!«

Govornik: Nastavljam dostojanstveno a to sam dužan prema sebi da se tako ponašam. Prvo, tvrdi se da sam ja govoreći o engleskim principima kvario društvo, posebno omladinu, da sam izazivao... i tako dalje. Meni je sve to prosto smešno. Ostaviću na trenutak društvo i pozabaviću se njegovim »mlađim delom«, to jest učenicima. Kao da niko od nas ne poznaje omladinu, kao da niko nije bio mlad i kao da nikome nije poznato kako se mladež vaspitava na našem tlu! Ali može li se nešto sakriti od naše omladine, od tih već formiranih radoznalih i skeptičnih umova? Karakteristično je to da je naša omladina ispunjena skepticizmom i nepoverenjem prema autoritetima. To je, čini mi se, neki zakon našeg tla. Ali, ona ide za onim kome poveruje, ko uspe da stekne njeno poverenje; njega omladina sledi sa entuzijazmom. Priznajem, nisam imao vremena da zaslužim taj entuzijazam. Osim toga, to bih morao da zaslužim sredstvima koja se meni ne priliče, koja nisu u skladu sa mojim društvenim položajem i mojim shvatanjem dostojanstva. Ja ne podnosim familijarnost i tome slično; a sva ta moralna jednakost, duhovno bratstvo — to vam je familijamost. Pa ipak, ja sam želeo da mi se klanjaju i ti neodgovorni derani. Ja uopšte volim

da mi se klanjaju. Ja volim da mi se klanjaju i oni koje ja sasvim prezirem. Ja sam odveć gord da bih nešto skrivao pred ovim uvaženim skupom.

Nihilist: Ta nismo u Engleskoj! Šta vam je? Vi odoste daleko.

Govornik: (prezrivo gleda na nihilista i trudi se da ostavi utisak kako se bori sa svojim osmehom) Nastavljam: ja sam se nadao da ću imati dosta pameti da osvojim pažnju naše mladeži i to bez mnogo truda. Ali oni su se potrgali za drugima i počeli su da slede moje učenike. Tako je i moralo biti, ja sam odmah video da je trud uzalud izgubljen i da, pravo govoreći, od toga nema neke koristi. Učenike je moguće uvek privući k sebi pa makar to bilo i šibama. (Bravo! Bravo!). Čini mi se da se mom uvaženom oponentu ne sviđaju šibe? (Osorno gleda na nihilista, ali mu ovaj odgovara istim takvim pogledom). I tako, ja sam smatrao da je bolje da se bavim društvom a o tome ću sada progovoriti pred ovim poštovanim skupom. Recimo, uticao sam na društvo pomoću engleskih principa. Ali, prvo, ja sam se zaustavio kod izvesnog punkta. Razume se, ja sam sve vreme postupao izvanredno lukavo tako da su u početku svi mislili da se ja nikada neću nigde zaustaviti u svom progresivnom kretanju — ali, neka ih, neka misle kako hoće! Tada su bili pokrenuti različiti društveni problemi. Mi smo ih do izvesne mere rešavali i na neki način smo izrazili svoj ideal. Mi smo bili svesni da to možemo učiniti i koristili smo postojeće okolnosti! To o čemu smo mi govorili može se uvek govoriti i mi smo toga bili svesni. U protivnom, trebalo bi uništiti i matematiku, i železničke pruge, i inženjere — i sve ostalo. I, ja sam, donekle, raspravljao o sličnoj materiji. Ko je kriv što su neki pohrlili i dalje? Zbog čega bih ja bio krivac u svemu? Mi smo po strani. Pa i više od toga, mi smo morali da ih progonimo, morali smo da ih optužujemo u ime sopstvene koristi — u ime našeg opstanka. To je uopšte nešto korisno u svakom pogledu. A ja u svakom slučaju volim korist i pre svega pridržavam se praktične strane u svakoj prilici. (Buran aplauz. Leva strana je strašno uznemirena).

Govornik (nastavlja sa uživanjem): Upravo sam se pozvao na prakticizam. Prakticizam — to je osobina svakog pravog Britanca. Ali ja s ponosom priznajem: postoji jedan punkt gde sam ja veliki idealista i, u izvesnim slučajevima, tu sam spreman da žrtvujem i praktičnu stranu stvari. Taj punkt — to je moje lično samoljublje. Ne savetujem da me u takvom slučaju ljutite. Tu ja ne gledam na korist i moja je ruka spremna da stegne ruku moga obožavaoca — i još, moja ruka je spremna da stegne i ruku onoga koji ne zna moje vrline. Bio negde pod zemljom ili preko mora ja ću ga pronaći i zadaću mu takav boks da me neće skoro zaboraviti! Tim samoljubljem se može objasniti čitava moja

književna delatnost. Ja sam vođen samoljubljem osnovao i časopis. Hteo sam da budem prvi, da blistam, da osvajam.

Ja sam uveo engleske principe. Ispričaću vam sasvim otvoreno kako je bilo: engleski principi su nešto dobro jer tu ima svega — i parlamenat i štampa, i zaklete sudije i tako dalje, a tada smo mi bili nenaviknuti na to i sve je delovalo primamljivo, svi su o tome bulaznili, počinjalo se od az a ja sam sasvim dobro znao do čega će to dovesti.

Nikolaj Filipovič (sa svog mesta): Ili bolje, ni do čega neće stići.

Govornik: Ja se potpuno slažem sa plemenitim baronnet-om i zahvaljujem mu zbog ove primedbe... I tako, ja sam sasvim dobro znao do čega će stići, ali — kako čovek da ne iskoristi priliku? Osim toga, ti engleski principi za nas koji smo bili nepripremljeni (razume se, mislim na publiku, ja sam bio pripremljen za to) bili su tada za nas nešto neuhvatljivo, rastegljivo — i na slobodu miriše i laska aristokratiji — nešto što se moglo u izvesnim slučajevima (to jest, kada vas stave uza zid) prelivati kako hoćete, kao kada se preliva iz šupljeg u prazno i — nije se mogla propustiti prilika da se čovek ne uhvati za njih. Najzad, ti su pincipi mogli da skrenu pažnju društva od nacionalnog i narodnih načela a ja to ne mogu da trpim (Bravo! Bravo! Yes! Yes!). Reći ću do kraja: ja to mrzim.

Ja sam već jednom rekao da ne priznajem ni nacionalnost kao princip i radovao bih se kada bi pisci uvodnika po petrogradskim novinama počeli sa mnom zajedno da viču koliko ih grlo nosi kako su nazadnjaci svi oni koji se zalažu za narod i njegovu samostalnost, to jest da viču protiv onih koji bi hteli ponovo da zarobe narod — da ga bace u jednu drugu vrstu kreposnog ropstva pomoću stranih knjiga, nastojanjima govornika i tako dalje — protiv onih koji pretenduju da usreće narod oduzevši mu unapred slobodu i samostalnost. Svi ti mali reformatori koji su uobrazili da su Petar Veliki užasno su me tada zasmejavali, ali bilo mi je drago što i njih ima: neka idu napred, samo neka idu napred mislio sam ja — neka samo napreduju! (Smeh i povici odobravanja).

Nihilist: Gluposti! Blebetanje!

Govornik (sijajući od zadovoljstva i namerno ne zapažajući nihilista): Ali, ja sam se udaljio. Rekao sam da u Rusiji engleski principi deluju čarobno. I u Moskvi su ti principi populami. Seća li se neko od uvaženih džentlmena kneza Grigorija, onog kojeg pominje pesnik u svojoj komediji u onom razgovoru između

Repetilova i onog nerazumnog Čackog (koji je uostalom bio pravi, izvanredan džentlmen):

... Prvo, sam knez Grigorij tu je,

On kao Englez u svemu se rukovodi;

Kroz zube govori, jedva se čuje,

Ošišan je kratko — po engleskoj modi...

Ja sam poznavao tog izvanrednog i nezaboravnog noblemana, kneza Grigorija. On je čak pozajmio knjigu od mene koju je zaboravio da mi vrati, ali ja sam odavno to oprostio. On se, takođe, pridržavao engleskih principa. Oni pak koji su pošli dalje od njega, otišli su veoma daleko. (Smeh; Bravo! Bravo!). Knez Grigorij se uplašio i otišao je u svoje selo. Sećam se, kasnije sam ga video u njegovom selu u polurazorenom njegovom zamku. On je propao i hodao je u vatiranom ogrtaču, bio je čangrizalo uvek loše volje i svađao se u konjušnici sa svojim sobarem Senjkom koji je nosio dugački kaput sa poderanim laktovima. Od engleskih principa skoro ništa nije ostalo. Svi engleski maniri su nepovratno nestali. I posle svega toga, mene okrivljuju da sam kvario društvo! Meni je bilo sasvim jasno da engleski maniri kod nas u Moskvi, kada se pređe na praktične stvari, nepovratno nestaju. Razume se, ja lično na celu stvar gledam neuporedivo ozbiljnije... hm! ... da, ja sam uvek cenio Veliku Britaniju... (Bravo! Bravo! Yes! Yes!). Ja sam samo u tom smislu ovo sada rekao, da, naime, nju ne treba kriviti zbog kvarenja društva. Zašto se ne bismo zabavljali tim finim naborima kada su oni tako nevini i prilični? Naravno, društvo je zahtevalo ozbiljne promene. Ali za početak ni anglomanija nije bila na odmet. I ja sam to primetio. Ima u toj anglomaniji još nešto dragoceno (O Bože, koliko je tu dragocenih osobina!) a to je upravo: ona je nešto gotovo, formirano, završeno. Govoriš, propovedaš i, razume se, ni za jotu ne odstupaš od svojih uverenja (a to zbog toga što se tu nema od čega odstupati, sve je tu gotovo i urađeno pre nas a mi se kuražimo sa onim što je gotovo! Jednom reči, ta stvar ima svoju svrhu i organizovana je valjano.). Ali tako postupajući vi postižete duplu korist. Prvo, važite za nekog ko se čvrsto drži svojih uverenja jer ne odstupate ni za jotu, a drugo možete propovedati beskrajno, a u praksi...

Nihilist (s leve strane): Ni s mesta!

Govornik: Da, ni s mesta se ne maći! Ja se u potpunosti slažem sa džentlmenom.

Nihilist: Ili još bolje — dva koraka napred, tri nazad.

Govornik (malo ozlojeđeno): Ja se ponovo slažem sa uvaženim džentlmenom koji voli da me prekida, i zahvaljujem mu se na primedbama.

Uvaženi nobleman (s desne strane): Dva koraka napred, tri nazad to je jednako — jedan korak nazad.

Govomik (nestrpljivo i ne bez ironije): Potpuno se slažem sa markizom visokoga roda i nalazim da je njegovo razmišljanje puno duha. Ali nastavljam ...

Predsedavajući (prekidajući govornika): Budući da je počelo sa prekidanjem i ja se usuđujem da stavim jednu primedbu. Plemeniti lord i moj uvaženi prijatelj će mi verovatno dopustiti da primetim kako on delimice sebe samog kleveće. Upravo je ispio nekoliko pehara vina i počeo je da se zabavlja nekim pomodnim manirima. On se očevidno napreže pred nama i prikazuje i samog sebe mnogo gorim nego što on doista jeste. Nadam se da se moj plemeniti prijatelj neće naljutiti zbog ovakve "rimedbe. Ja dižem ovaj pehar u njegovo zdravlje i smatram za čast što mogu javno da istaknem da je plemeniti lord težio istinskoj koristi pokretanjem svoga časopisa; on se u mnogo navrata predstavio najraznovrsnijom korisnom delatnošću. (Cmizdri od ganuća).

Nikolaj Filipovič (sa svog mesta): Hteo bih da načinim jedno poređenje u vezi sa pitanjem o korisnoj društvenoj delatnosti. Mislim da smo u detinjstvu svi voleli da se igramo sa mačićima. Ako vežete hartiju na konac i vučete je pred mačetom ono počne da je lovi. Zatim se mače sve više predaje igri i počinje da veruje da je hartijica pravi miš, lovi ga, grize ga i grebe šapama. Isto se to događa i sa nama kada je u pitanju ta društvena korist. Mi smo svi u većini slučajeva egoisti (i to je divno), praktični i samoljubivi ljudi. Ja ne govorim samo o nama, govorim o celom svetu, o svima bez razlike, ne izuzimajući ni naše borce za progres. Ko je među nama doista taj ko je u stanju da se oduševi onim što društvu donosi koristi? Što se mene lično tiče, ja sam uveren da se nikada niko nije brinuo o društvenim vajdama — sve je to obmana i razmetanje ali i to je nešto neophodno: to je takođe zakon prirode. Ali bez obzira na sve to, u određenom slučaju mi možemo da se zanesemo igrom poput onog mačeta. Uvek kada nešto počinjemo, mi uveravamo publiku da to činimo za njenu korist, mi tvrdimo da smo spremni da za opštu stvar žrtvujemo i život. Budući da svi mi uvek imamo i konkurenata, mi se u igri toliko zanesemo da najzad i sami sebe ubedimo kako služimo opštoj koristi, kako nam je to jedini cilj — kako je to

kruna svih naših stremljenja. Jesam li ja u pravu? Obraćam se savesti čitavog ovog uvaženog skupa i pitam: da li nostoji makar jedan džentlmen na svetu koji bi postupio drugačije? Uostalom, uopozoravam vas, biće mi čak veoma drago ako se niko od vas glasno ne složi sa mnom. To će biti mnogo pristojnije. A forme pristoinosti — to je ono što je najvažnije. Ta svi smo mi takvo đubre (govorim o svima, ako hoćete o čitavom čovečanstvu) da kada ne bi bilo tih spasonosnih formalnosti mi bismo se tukli i ujedali međusobno. I zbog toga, neka je hvala takvom društvu koje je stvorilo takve forme ponašanja, koje se zaustavilo na njima i koje je u stanju da ih štiti. Ja sam za takve formalnosti. Ali sva je nevolja u tome što mi. Rusi, za sada ni tome nismo đorasli. Što se tiče mog mišljenja o opštoj društvenoj koristi, ja sam u njega potpuno ubeđen.

(Snažni povici odobravanja. Ali pristalice progresa skaču sa svojih mesta i bumo protestuju. Mnogi viču da su spremni ovoga časa da pođu na lomaču radi svojih ubeđenja. S desne strane njima dovikuiu: »Kakva lomača! I na lomaču se ide iz samoljublja, sve dolazi od samoljubIja!« Buka traje dugo ali, malo po malo. zahvaljujući nastojanjima predsedavajućeg, vraća se red).

Govornik: Milordi i gospodo! Ja svečano izjavljujem da se potpuno slažem sa plemenitim baronnet-om koji je izneo svojc duhovite opaske o mačetu i hartijici. Da, u osnovi svake vrste opšte koristi nalazi se naša lična korist. To se u potpunosti slaže sa individualnim načelom, to jest sa zapadnim načelom, pa, prema tome, i sa engleskim i stoji u suprotnosti sa onim što se zove principe gregaire, opšteprihvaćeni princip koji ja nikako ne mogu da shvatim. Uzgred nešto o toj strogo ličnoj koristi: pada mi sada na pamet jedna besmislena optužba koju protiv mene potežu moji oponenti. Kažu da sam ja jednom, tobože, svojim gnevom i sarkazmima maltretirao jednog profesora, da sam vređao njegov autoritet, čak i u auditoriji, i da sam na taj način huškao studente da se ne odnose sa poštovanjem prema svome profesoru. Ali to je stupidno, apsolutno stupidno! Zar je meni bilo stalo do toga da razvijam nepoštovanje prema autoritetima, posebno prema autoritetu nastavnika? Ja sam samo bio ponet samoljubljem, recimo i tako — to je bilo razdražljivo i sitničavo samoljublje (ja sam previše ponosan da bih vam to krio); ja sam osećao potrebu da izlijem svoj gnev na profesoru i nisam zazirao od toga što je to bila slušaonica, jer u takvim momentima čovek se ni pred čim ne zaustavlja. Kažu da nisam poštedeo mladiće. Ali marim ja za mladiće kada mene samog ugrožavaju! Zbog čega su mi stali na put! (Yes! Yes! Bravo! Bravo!). Podbunjivao sam, kvario i podbunjivao! Ali, to je i smešno i odvratno. Uostalom, vi znate kako ja gledam na omladinu — znaju oni i bez nas sve, sve vide, a osim toga ja vas sada pitam:

da li sam ja hteo da ih izazivam? Ja sam imao u obzir profesora da njega dokrajčim i to sam i učinio — priterao sam ga uza zid! (Aplauzi se nastavljaju).

Glas s leve strane: Ta ovo je nepodnošljivo! Jednako i samo o sebi! Pređite na stvar! Na stvar!

Govornik: Uzgred, nešto o tom izazivanju. Evo već više od mesec dana je prošlo kako je plemeniti markiz Andrew objavio da pokreće novine »Umereni basić«. Da li je taj nobleman izazivao društvo? Pogledajte, u oglasu je rečeno:

»Mi verujemo da valjane ustanove pomažu da sc u društvu razviju građanske vrline, ali isto tako verujemo da će i najbolje ustanove biti mrtvo slovo na papiru ako samo društvo bude ostalo ravnodušno prema svojim problemima. Stvaralačka inicijativa samoga društva je neophodna.

U tom smislu ćemo se mi sa svoje strane potruditi da pokrenemo društvene aktivnosti u vezi sa zadacima koji su u duhu zakona« — i tako dalje.

— Jeste li čuli? On hoće i to još uporno i bez prestanka da poziva društvo na akciju i to kada? Sada, da upravo sada kada ne znamo šta ćemo sa aktivistima i za njihovim željama za akcijama! A on još hoće da izaziva društvo! (Smeh). Recimo da je poštovani markiz to napisao u svojoj naivnosti...

Glas sa desne strane: Dozvolite! Plemeniti lord očevidno smeće s uma da plemeniti i uvaženi markiz govori o delatnosti koja je previđena zakonom. Prema tome, to je posebna vrsta izazivanja društva na...

Govornik: Ništa ja ne smećem s uma. Pa ipak, nikako ne mogu da razumem taj oglas.

Nikolaj Filipovič: Meni je sasvim jasan. Markiz, naravno, govori civilnim i vojnim činovnicima koje želi da pokrene u šire akcije, to jest da oni i dalje služe i da služe vemije i prilježnije. Jednom reči, to je tirada raznih uredaba kako bi se nečim ispunio tekst oglasa. Uostalom, drugačije se i ne može shvatiti.

Govornik: U svakom slučaju, ja sam samo hteo da istaknem kako se reč »izazivanje« može zloupotrebiti. Ali, pustimo to. Ja ...

Gnevni glasovi sa leve strane: Ta hoćete li već jednom završiti! Jednako ja, pa ja! To je nepodnošljivo! Pređite na stvar! Na stvar!

Govornik: Džentlemeni! Držim da se nalazimo na samoj suštini problema. Ja se branim, ili bolje rečeno, ja se zabavljam izučavanjem svih načina kojima bih se mogao braniti. To je da tako kažem ... igra. I budući da me ta igra zabavlja, ja se nadam da me uvaženi skup s pažnjom prati (Yes! Yes!) Upravo hoću da analiziram jedan način moje odbrane. Moji nesnalažljivi neprijatelji okreću sada protiv mene moje oružje i hoće da me dotuku prekorima zbog mojih tobožnjih loših namera. Ako je već pošlo tako moj način da se branim je odličan: vi dokazujete moji prijatelji da sam ja sada takav i takav i da sam bio zlonameran, da sam izazivao ... No, Bože moj, bilo pa prošlo. Ja sam sada dobronameran i nikoga ne izazivam. Ja sam porazmislio i vratio sam se (iako se ja nikada nisam vraćao nazad, ja sam uvek bio tu gde sam bio. Njima se tada prohtelo da me podignu na takav pijedestal. Ali to je samo način odbrane). Ja sam najzad doneo bogate i slatke plodove:

Taurus se pojavi sa kotaricom plodova slatkih!

Naizad, ja sam ...

Nikolaj Filipović: Ja sam takođe doneo plodove, ali moj dezert je zaslužio da mi se priredi čitav ručak.

Govornik: Na mene viču: zbog čega nisam objavio da menjam svoja uverenja? Smešno pitanje. Ako ste i bez oglasa primetili da sam ih promenio zbog čega bih to objavljivao? Ponavljam, ja sam isti kakav sam bio na početku. Ali, uzmimo da sam se i promenio. Viču na mene da progonim one koji su me nekada sledili, posebno one koji su pošli dalje. Ali prvo, kako bih drugačije mogao da pokažem da sam promenio svoja ubeđenja? A drugo, pa ja ih progonim upravo zbog toga što su pošli dalje od mene.

Glasovi: Bravo, bravo, to je krasno, to je vešto!

Govornik: Ali, milordi, ja još uvek govorim o tim ubeđenjima. Priznajem pokatkad me to dovodi do besa: svi imaju nekakva ubeđenja! To je kod svih neka moda, neki đavo ih vuče sa tim ubeđenjima! Sve je to šarlatanstvo, glupost!

S leve strane: Nisu gluposti! Nisu gluposti!

Nihilist (sa leve strane): Ne! Ovde se ne može opstati! Otići ću odavde!

Govornik: Uzgred, imam namere da još malo razveselim ovaj skup. Taj isti

plemeniti markiz, o kome smo sada govorili, potpisao se ispod jednog oglasa, zajedno sa jednim drugim neobično poštenim i uvaženim nobleman-om. Oni zajedno izdaju jedan drevni i poznati časopis, u debelim sveskama, »Zapisi stare dame«. Evo vam, od reči do reči, čitava tirada iz njihovog oglasa kojim pozivaju pretplatnike za narednu godinu. Sve je to povodom onog o ubeđenjima:

»Društveni problemi, spoljna politika, književna i istorijska zanimanja — to su glavne stvari kojima se obično posvećuju sva periodična izdanja, mesečna jednako kao i ona dnevna. Novine se, uglavnom, bave novostima dana i aktuelnim vestima, ali časopis, po našem dubokom uverenju, mora da se bavi podrobnijim i ozbiljnijim analizama svih onih problema koji se u društvu pojavljuju. Inače, kakav bi mu mogao biti cilj pored postojećih dnevnih listova koji mnogo ranije dođu do vesti o svim zbivanjima?«.

— Šta, da nije i to neko ubeđenje, može biti? RazmišIjala su, eto, njih dvojica cele godine i smislili su zapanjujuću novinu: da novine govore o dnevnim zbivanjima a časopisi o mesečnim. I još nas uveravaju da je to njihovo duboko uverenje. (Stneh). Ta uverenja su neka rnoda, manija ...

Nikolaj Filipovič: A ja jednostavno mislim da je to satira. Obojica nobleman-a su naumila da napišu parodiju na današnje oglase o izdanjima.

Poštovani nobleman (sa desne strane): Sigurno ... Plemeniti markiz je veoma duhovit ... kada naumi.

Govornik: Apsolutno sam spreman da se složim sa plemenitim nobleman-om, koji je ponudio ovakvu primedbu, i ako smo već kod primera navešću jedan krajnje zanimljiv primer o neukosti naših neprijatelja. U svetu časopisa i novina postoji jedan džentlemen ...

Glasovi s leve strane: Ali vi zloupotrebljavate naše strpljenje! Pređite na problem! Na problem!

Govornik (mučno): Džentlemeni, ja sam ubeđen da se nalazim u samoj srži problema i nastavljam ...

Glasovi s desne strane: Yes! Yes! Sve je to krajnje zabavno.

Govornik: Ja znam da je to zabavno. Slučaj o kojem hoću da govorim ima neke sličnosti sa mojim ličnim prilikama (Bravo! Bravo!). I tako: u svetu žurnalistike

postoji jedan džentlemen, veoma uvažen, koji izdaje jedan časopis sa krajnje mračnim tendencijama. On je lukav čovek i izdaje se za dobronamernog. Njegovi neprijatelji su saznali da je on nekada imao nekakvu Lurleju, nekakvu sisatu Lurleju kojoj je u svoje vreme pisao pesme ...

Jedan glas: Ah, to je onaj ... kako ga ono zovu... jedan od onih prevrtača.

Govornik: Nikako nije od tih što se naglavce prevrću. Uvaženi članovi apsolutno greše: nije nikako od onih što se prevrću naglavce niti od onih što se tresu. On je svoju odbranu zasnivao na strogom poštovanju običaja. Ja hoću da vam kažem na kakvu ga tačku oslonca koja njemu odgovara stavljaju njegovi neprijatelji. Pronašli su oni tu Lurleju i mnogo su se obradovali. »Ah, tako znači! Pričaš o lepim običajima a držiš ovu sisatu Lurleju« — »Pa šta s tim — mogao bi da im odgovori vlasnik onog mračnog lista — šta ima u tome. Bilo je to i sada nje više nema. Može li takav slučaj da pokoleba namere moga mračnog glasila? Tim pače (ja sam se zaneo i, evo, počeo sam da govorim stilom uvaženog vlasnika časopisa) utoliko bolje što je nje bilo. Utoliko se bolje vidi moje spasenje, jer ranije sam bio ogrezao u smrdljivoj nečistoći, a sada su mi se oči otvorile — ja sijam. Ubedljivije je moje obraćenje i jasnije se zapaža i ono što me je nagnalo na obraćenje. Zbog čega mi sada turate pod nos tu Lurleju? 0, smrdljive povorke Satanine! O, smrada li đavoljeg! Neka, neka sam se bio zaneo njenim punim grudima. Ali sada nje više nema i zar vi maloverni ne primećujete da je utoliko blistavija slava spasenja mojeg ...?

Glas sa desne strane: To je tačno, uglavnom ...

Ružni kozji glas (on dolazi od onog izlapelog dientlemena sa veštačkim zubima): I... velite... bila je sisata?

Govornik: Sto se toga tiče nisam, na žalost, u mogućnosti da uvaženom vikontu pružim iscrpnija obaveštenja. Međutim, poštovani milordi i džentlemeni, zar ovaj slučaj ne podseća na moju situaciju? Ja takođe ne mogu da se odbranim u ovom smislu. Sto se tiče vaših prekora zbog moje prošlosti ja vam svima mogu ovo reći: što je bilo bilo je i sada sam ja ne samo doneo plodove nego, kao što i sami zapažate, sada se ja probijam člancima o »suvim maglama«. U portfelju redakcije ...

Nihilist (s leve strane): Jednostavnije o ormanu. Kakav portfelj redakcije!

Govornik (pomalo Ijutitim tono): Meni se čini da uvaženi član još uvek nije

navikao na parlamentarniju formu izražavanja.

Nihilist: Hvala Bogu da nisam, ako se ta forma samo u tome sastoji. Kakve forme? Po mom mišljenju, u parlamentu treba kresati istinu.

Govornik: Istina! A ono četvrt rublje?

Nihilist (pomahnitao od besa): Čujte, ako još jednom budete jednu reč o toj prokletoj četvrtini rublje, ja ću ...

Govornik: Sta ćete?

Nihilist: Ja ću... ja već ne znam šta bih mogao da učinim!

Nikolaj Filipovič (zajedljivo): Uvaženi član, istina, ne voli parlamentame forme, ali očevidno vodi o njima računa ... u krajnjim slučajevima ...

Nihilist: Gluposti! Ne gledam ja ni na šta... Ja... Ja... zahtevam da se govornik smesta izvini za to pominjanje četvrt rublje — tih prokletih četvrt rublje! To nema veze sa mnom! To nema veze ni s kim od naših! Moj život je svima pred očima ... Zahtevam ... Insistiram! Obraćam se predsedavajućem i apelujem na njega ...!

(Započela je gužva, ali oponenti su odjednom ustali i niko ne popušta. Predsedavajući je na njihov zahtev bio prinuđen da formalno otvori raspravu o nestaloj četvrtini mblje. Govomik se u početku ograđivao parlamentarnim načinom, ali oponenti nisu prihvatili te parlamentarne forme. Govornik se pravdao da nije imao namere da vređa. »Gluposti! — viču oponenti — to su formalnosti a nama je potrebna istina. Samo istina!«. Govornik je na kraju priznao da ne zna o čemu je govorio i da četvrt rublje treba shvatiti kao neku alegoriju i da su sve ostalo dodali galamdžije. Pristalice progresa su zadovoljne. Uvređeni, ali i zadovoljeni, nihilist glasno govori: »Ovo je san! Ovo je nesnosno! Odlazite iz ovoga brloga!«. I sa negodovanjem napušta salu. Skup je uzbuđen. Članovi su se očevidno posvađali. Govornik se oseća skoro uvređeno).

Govornik (zajedljivo): To je sve zbog ubeđenja ... Evo vam primera... Bili smo divno, džentlmenski raspoloženi, govorili smo tako lepo i slobodno ... ali, evo!

Povici s levice: Ne, ne izvlačite se. Vi napadate na ubeđenja! Vi se usuđujete da ne priznajete ubeđenja!

Govornik: Naprotiv, ja zahtevam poštovanja prema ubeđenjima, a to što sam ih promenio vi uzmite kao razlog da ne poštujete moja nova ubeđenja, ali moju slobodu da ih menjam nemojte mi pripisivati u greh.

Povici s levice: Znači slobodu! Ali da li je svako ubeđenje pošteno? Zar ih vi slobodno menjate?

Govornik: Dzentlemeni! Ja čak ne shvatam šta vi hoćete. Potpuno sve ignorišem. Konačno vam tvrdim ja sam u jedno ubeđen: samo neka je meni lepo, a neka je doduše lepo i drugima ali pod uslovom da to meni ne smeta.

Povici s desne strane: Yes! Yes! Bravo! Ura! To su osećanja pravoga Britanca.

Povici s leva: Gluposti! Gluposti! To je netačno ...

Nikolaj Filipovič: Džentlmeni! Ja sam potpuno uveren da vi i jedni i drugi isto verujete. Razmislite samo!

Povici s leva: Gluposti! Samo su lična ubeđenja poštena! Dalje! Dalje od nas! Naslušali smo se...! Assez cause!

(Podiže se buka kakve do sada nije bilo. Predsedavajući je bio prinuđen da prekine zasedanje skupa, džentlmeni, nobleman-i nakon mnogih rasprava prihvatiše se najzad štapova...).

Nikolaj Filipovič: Eto, toga sam se i bojao! Tuča zbog ubeđenja — to je tek zlo! Ne, bežimo što pre odavde!

Moskvo, jedina voljena kćeri Rusije,

Gde ćemo tebi u svemu ravnu pronaći!

(Citirajući ove stihove on se tiho probijao među onima koji su se tiskali prema izlazu, lukavo se osmehujući.)

Govornik (zbunjen, gleda sa tribine čitavu tu kašu): Nisu dozreli za takve forme! To je odvratno, to je apstruzno! A mogli smo tako lepo da popričamo i da se slatko ispričamo do jutra! (Tužno silazi sa tribine).

*

Zatim počinju takve besmislice kakve se samo u snu mogu videti. To me navodi na pomisao da, može biti, ja stvamo sve ovo u snu gledam. Štapovi, predsedavajući, plemeniti markizi, Lurleja i milordi su prebledeli, povijaju leđa i kidaju nekud kao sami od sebe; jedan napor samo s moje strane i ja se potpuno budim. Već je jedan sat iza ponoći, sveće su dogorele a na stolu stoji članak koji sam počeo da čitam u 102-om broju »Savremene reči« sa onim pitanjem: ko je kriv?

Nije moguće da sam se uspavao nad člankom »Savremene reči«, taj članak je izuzetno zanimljiv; ne, to je bio neki, reklo bi se, magnetski san. Ali da u »Savremenoj reči« nije objavljen ovaj članak ja ne bih video ovakav san, to jest — možda bih i video takav san ali ga može biti ne bih zapisao.

1863. GODINA

NUŽNO OBJAŠNJENJE: POVODOM PITANJA O HLEBU I ONIMA KOJI TO NISU

U poslednje vreme, pojavilo se u našoj publicistici mnogo glasova i različitih mišljenja protiv našeg časopisa. Sinhronizovani napadi su usledili, naročito, nakon našeg prošlogodišnjeg septembarskog oglasa o izlaženju Vremena u toku 1863-će godine. Neki od tih napada su stvar konkurencije i bili su motivisani razlozima da se privuku pretplatnici. Komercijalna afera. Tako se, na primer, g-din Krajevski, taj Tamberlik ruske književnosti, koji misli da njegov »Glas« vredi dvostruko nego glas Tamberlika, okomio na nas, baš u vreme kada se upućivao poziv pretplatnicima. Napadati na drugo glasilo u vreme kada se objavljuju oglasi za pretplatu — to je stara navika starinskih časopisa, a poznato je da odvikavanje od starih navika nije lak posao ... Ali, na takve grdnje mi sada nemamo namere da odgovaramo. U sadašnjem trenutku mi imamo na umu neke druge uvređene, a posebno one koji su se razgnevili zbog jedne reči iz našeg »oglasa«. Sve do sada mi takvima nismo odgovarali, iako, evo, već četiri meseca kako se oni upinju iz petnih žila. Ali, započinjući novu godinu izlaženja, mi

mislimo da neće biti suvišno reći koju reč toj gospodi koja se upinju iz petnih žila — i to ćemo reći ne kao neko opravdanje nego onako — pouke radi. Osim toga, nije pokatkad loše neke stvari malo bolje razjasniti...

Tu reč koju smo upravo pomenuli, oni sve do sada nikako ne mogu da zaborave. Oni se zbog nje uvijaju kao da smo ih naboli na iglu. To je ono mesto u našem oglasu gde smo govorili kako mrzimo »dokone galamdžije, one oji zvižde kako bi zarađili hleba« — i tako dalje. Kao što se vidi, oni su razumcli da se to mesto odnosi na njih. Međutim, šta je tu loše u tome što smo tako napisali? Mi smo rekli da mrzimo te koji zvižde, »koji zvižde kako bi hleba zaradili« (to jest, mi smo rekli da mrzimo ne uopšte sve koji zvižde nego samo one koji zvižde radi parčeta hleba). Ko je taj koji voli takve? Ima li nečeg odvratnijeg od takve aktivnosti? Ima li nečeg što može više da iritira nego to kada neki bezazleni i sit čovek, najčešće površan i bez dara, naumi da igra na kartu progresa i počne da optužuje, da zviždi, da se upinje iz petnih žila boreći se za nekakvu istinu — po narudžbini i iz mode? Mi smo mislili da je takva vrsta aktivnosti, u određenim slučajevima, u najvećoj meri, nešto što može da nanese štete opštoj stvari. Zbog toga smo mi tako oštro reagovali na takvu vrstu aktivnosti i mislimo da smo svoju misao izrazili jasno i precizno. Mi smo imali na umu čast i opšti uspeh zajedničke stvari napretka i valjanih inicijativa. Reći ćemo celu istinu: govoreći o »onima koji zvižde radi parčeta hleba« mi nismo mislili — ne želimo da mislimo ni sada — da kod nas postoje čisti primerci »onih koji zvižde radi parčeta hleba«, dakle, takvi koji se javljaju u onom svom najodvratnijem izgledu, ali neke tragove toga duha i takvih tendencija mi smo još tada primetili. To su bili počeci, ali, ipak — toga je bilo. Bilo je takvih znakova ... I mi smo tada kazali nekoliko reči u smislu razobličavanja i upozorenja, a posebno nam je bilo stalo da naglasimo da između nas i pristalica takvih tenđencija nije bilo — niti će ikada biti — ničeg zajedničkog, jer — mi smo još tada bili predvideli kako će se dalje razvijati ove potrošačke tendencije, to svojevrsno pitanje hleba. I šta se desilo? Odjednom se protiv nas podigla čitava legija neprijatelja. Svako od njih — čak i među onima koji ne zvižde samo hleba radi — je razumeo da se to odnosi na njega. Mi mislimo da su ovi koji zvižde radi parčeta hleba sablaznili i ove druge, oni su ih ubedili da ustanu protiv nas uverivši ih da mi nanosimo štetu zajedničkoj stvari. Primetićemo da su kod nas ti koji i ne zvižde uvek radi parčeta hleba ponekad izuzetno dobri ljudi, ali, ipak, u većini slučajeva to je neobično lakomislen, brzoplet svet koji svemu od prve poveruje. Onaj pravi od tih koji zvižde hleba radi njih lako primami i oni mu se brzo povere i prihvate ga kao saradnika. Događalo se čak i ovako: kakav god bio saradnik, neka je on od onih koji zvižde radi parčeta hleba — njima je svejedno samo ako zviždi njihovu

ariju. To je možda čitava teorija, neki princip čak, pa, ipak, to je duboka zabluda. Svaki valjan posao zahteva da budu valjani i oni koji ga rade, a ako toga nema — onda neko može da zazviždi drugu ariju i da svojim učešćem u takvom horu upropasti sve, može da napravi skandal i da celu stvar kompromituje u očima publike. Kad se promene prilike, kada hleb poskupi ta gospoda, koja rado zvižde radi parčeta hleba, prva pohitaju da svoje »talente« odnesu na buvlju pijacu i da ih prodaju onima koji im više ponude — to jest drugim redakcijama. To oni nazivaju dobronamernom promenom svojih ubeđenja. Nikome nije do takvih saradnika, ali mi pretpostavljamo da su baš takvi svojim kokodakanjem naveli i druge da onu našu reč, o onima koji zvižde radi hleba, prime kao nešto upućeno na njihov račun. A budući da smo mi svi bez izuzetka osetljivi na uvrede i histerični kada su u pitanju neke stvari poput Cezarovih žena — na čiju reputaciju nije smela da padne ni trunka sumnje — čitava stvar je krenula tako kako je krenula. Svima je poznato da kod nas ima izuzetno mnogo plemenitih ljudi, ali tužno je saznanje da mnogi od njih znaju da plivaju samo u plićacima, koje mi nismo ni nameravali da nazovemo imenom onih koji »zvižde radi parčeta hleba«, ustali su protiv nas svi koje smo mi »ponizili i uvredili«. Ustali su protiv nas čak i oni najbezazleniji među njima, za koje je i običan vic nešto važno; ustali su plaćeni tužitelji i stihoklepci koji pišu savremene tendenciozne bouts-rimes; ustali su oni mislioci koji misle da mogu sve da reše — oni koji progone rasuđivanja i nauke; ustali su i oni sitni duhovi koji veruju da su nalik Petru Velikome, a koji su zapravo sitne činovničke duše koji se knjiški izveštačeno ushićuju(a neki i bez nekog većeg ushićenja) — ustali su svi koji u svojoj naivnosti veruju da su predstavnici progresa bez imalo svesti o tome da su takvi kakvi su — apsolutno nepotrebni. Ali, mi se nismo čudili tolikom besu. Većina te plemenite gospode, koja, inače, ne plivaju kako valja, najčešće napada na ono u što i sama veruju — oni ne razlikuju dovoljno svoje i tuđe; oni propovedaju progres a u suštini zagovaraju varvarstvo najgrubljeg oblika; oni po svaku cenu brane civilizaciju a u suštini sankcionišu i germanizaciju i svaku vrstu tuđinskog reglamenta. Oni zatvaraju oči i začepljuju uši pred svim onim u čemu ima makar i traga ruskoga duha. Osećanja za ono što je rusko njima i u snu ne dolaze na um. Oni, na primer, bez mnogo uvijanja i neke ceremonije odbacuju patriotizam, jer — patriotizam je isključivost, pa, prema tome, vodi nečem što jc nazadno. Umetnost je nepotrebna. Najbolje umetničko delo jeste »Ilijada« — ali u »Ilijadi« ima raznih bogova i mnogo sujeverja, a bogovi i sujeverje su nešto nazadno. Šalu na stranu. Istina, o »Ilijadi« oni ne govore, ali njihova shvatanja o umetnosti se mogu podvesti pod takvu formulu kakvu smo prikazali govoreći o »Ilijadi«. Rusi na našem zapadu su nazadni, jer se neprijateljski odnose prema drugim veroispovestima i tvrdoglavo brane svoje u vreme verske trpeljivosti i

svakojakog progresa. Ne usuđujte se da im kažete da se za Ruse na zapadu sve svodi na pitanje veroispovesti, nemojte im govoriti da se za to pitanje vezuju svi njihovi nacionalni problemi koji su se nakupili tokom vekova — nemojte im slučajno reći da Rusi na zapadu vezuju sve svoje nade upravo za rešenje tog verskog pitanja, da oni ne odvajaju od njega i sam problem nacionalne nezavisnosti; njima se ne sme kazati da je to sudbina ruska — da je to nešto što se formiralo kao istorijska činjenica i da sve to ne liči mnogo na ono što mi imamo pred sobom ovde u centralnoj Rusiji! Nema potrebe za tim da im se to kaže: to je za njih nazadno! To je nazadno jer u našem veku, veku verske trpeljivosti i progresa ne može biti... toga i toga ... prema tome ... i tako dalje.

Istina je, mnogi naši mislioci odavno ni o čemu ne razmišljaju. Sumnje, patnje, kod njih toga nikada nije bilo ni u vezi čega — ima kod njih samoljublja koje stiže do neke ženske histerije. To samoljublje je njihovo jedino ubeđenje, i mnogi među njima su spremni sve da žrtvuju tom osećanju, pa čak i svoja uverenja. Njihova ubeđenja su začuđujuće ograničena i zaokružena. Ni u šta oni ne sumnjaju ... Za njih je život nešto malo, beznačajno i o tome ne vredi mnogo ni razmišljati. Večni problemi koje čovečanstvo pokušava da reši kod njih izazivaju samo smeh i prezrenje prema svim onim mučenicima koji se trude da takve probleme reše, koji su se vekovima mučili nad takvim pitanjima — za njih su to samo nazadnjaci. Kod njih je sve jasno i to odjednom. »Kod mene to začas biva!« — kaže Hljestakov. Pitanje kakvo je, na primer, ovo: kako bi se mogla u toku sledeće nedelje stvoriti sreća za čitavo čovečanstvo? — to se pitanje kod njih veoma lako rešava kao kada se, na primer, čovek — usekne. Oni fanatično veruju stranim knjigama. Uostalom, mnogi od njih uopšte i ne čitaju knjige nego prihvataju ono što su o tim knjigama naučili od onih koji su nešto o tome čitali. Neko je naučio nešto o lordu Džonu Roselu, o Kobdenu i zakonima o žitaricama, načuo je nešto o tome da je to nekada bilo liberalno i, eto, to je i sada za njega liberalno i ne usuđuj se da izraziš neku sumnju u to — neka ti ne padne na pamet da imaš svoj sud o tim stvarima. To je nešto nazadno, jer — tako je u njihovim knjižicama napisano. I, eto, takvi su se odjednom podigli protiv nas i mučno im je zbog toga što ne stupamo s njima u spor, što im ne odgovaramo nego samo ističemo njihove postupke primera radi kako bismo pokazali njihov pravi karakter. No, njima to nije dosta i oni nastoje da nam nanesu i veće štete prikazujući u drugom smislu karakter našeg izraza o »onima koji zvižde radi parčeta hleba«. Oni su poverovali onima koji stvarno zvižde radi hleba i primili su taj izraz kao nešto upućeno njima, uvredili su se zbog toga i sada nastoje da dokažu da smo mi sa takvim napadima na njih napadali na progres i branili svako mračnjaštvo i tako se predstavljaju kao stvarni predstavnici progresa. I,

evo — to je ono na šta mi hoćemo sada da odgovorimo. Ovo pitanje, o onima koji zvižde radi parčeta hleba, mi sada ostavljamo na stranu konačno. Mi mislimo da je to dovoljno objašnjeno. Odvratno je podržavati takve koji zvižde, gospodo, ali vi znate da takvih ima i da su veoma nasrtljivi. Vi, gospodo, ili, bolje reći, većina među vama ne treba ovo da shvatate kao nešto upućeno vama, utoliko pre jer su se u poslednje vreme ljudi koji se bave ovim problemima »hleba« pokazali u pravom svetlu u našoj štampi: njih svi vide ma sa koje strane se posmatralo. Mi smo se razumeli i verujemo da većina među vama ne zviždi »radi parčeta hleba«. Vi zviždite radi časti, vi hoćete da se istaknete kao predstavnici, ali to je upravo ono o čemu ćemo sada reći neku reč. Čujte, gospodo, kakvi ste vi predstavnici? Šta vi imate zajedničkog sa progresom, sa mlađim naraštajem? Recite, molim vas! Uvek kada smo gledali na vas, to nas je pobuđivalo na smeh. Vaša omiljena navika je da se krijete iza poznatih ideja i zvučnih imena književnih autoriteta — vi se skrivate iza onih koji su osvojili autoritativno mesto. »Aha! Napadaju nas — znači i na progres napadaju. Mi smo znači oni koji zvižde kako bi dobili parče hleba! Znači i Černiševski i Dobroljubov su bili ti koji su zviždali da bi im neko pružio komad hleba!«. Ali, gospodo, mi uopšte ne mislimo da vi ličite na Černiševskog ili na Dobroljubova. Što se tiče ispravne ideje iza koje se vi skrivate, mora se priznati da je to način koji se najčešće koristi u našoj književnosti. Manje-više svi se zaklanjaju iza autoritativnih ideja i govore kako postupaju po svom uverenju. Ima i takvih koji zaista postupaju u duhu svojih uverenja i čast i poštovanje takvima. Drugi su prepredeniji i vuku ideju »za uši«, natežu je, a kada malo pogledate ispod te ideje primetite da se tu skrivaju nekakva »službena saopštenja«. Ali, recimo, da vi niste prepredenjaci i da u svojoj naivnosti mislite kako ste žreci i predstavnici prosvećenosti i progresa (možda je stvar savesti kod nekih među vama). Ali, recite, ko bi mogao ozbiljno da vam veruje kada onako vičete: »Mi smo za progres, mi radimo u fabrici a vi samo smetate i slično«. Zaboga, vi ste oni koji smetate! Mi smatramo da ste vi neuki, nesposobni i da ste smetnja svemu. Izvinite što govorimo ovako otvoreno, ali s vama se drugačije ne može razgovarati. Vi to i sami znate. Mi govorimo ovo ne vama nego radi publike. Vi ne podnosite logiku, vi se ljutite histerično i vređate se kada vas neko prekida ne slažući se s vama, koji navodno sve znate i sve možete da objasnite. Vas obuzima bes kada neko od vas zatraži da imate osećanja za ono što je rusko, kada neko od vas traži da budete savesni, humani i da se pridržavate logike. Zar u našem svetu tražiti logiku! »Naš vek je — vek progresa a ne logike, idite vi s tom vašom logikom, assez cause... /« — reći će nam neki koji budu čitali ovo ili će barem tako pomisliti. Ali baš u vezi sa ovom tačkom mi ćemo vam ponuditi odgovor jasan.

Molim vas, nemojte ovo naše pominjanje logike uzimati u bukvalnom smislu. Nikakav progres ne isključuje logiku i mi dobro znamo da niko od vas neće bukvalno reći: »Naš vek je — vek progresa a ne logike...«. Biće čak obmuto: najfanatičniji borci za progres u najvećoj meri pretenduju na logiku i to posebno u onim trenucima fanatične obuzetosti kada je doista čoveku malo stalo do neke logike. Mi smo našom frazom samo hteli da istaknemo negodovanje svih boraca za progres, posebno mlađih ljudi — negodovanje upereno protiv onih koji razmišljaju i sumnjaju u trenutku kada treba stvarno preći na delo. Tog negodovanja i takvog antagonizma je oduvek bilo među predstavnicima dveju generacija — mlađe i starije; toga je bilo uvek u svim vremenima i među svim narodima. Štaviše, za nas je to nešto potpuno normalno — neka vrsta zakonitosti. Borci za progres koji su netrpeljivi bukvalno ne mogu da budu drugačiji. Kod njih i puls brže kuca. Taj deo se brzopleto odnosi i prema činjenicama, on se zadovoljava spekulacijama, jer i ne sluti šta ga sve čeka u životu i šta će sve još morati da nauči. Njima je samo stalo da je tu velelepna ideja i da je ta ideja nešto što vodi napred — i ništa više. A bez tih nestrpljivih i naprednih, svet ne bi bio to što jeste. Pa, ako hoćete, kada bi svi razmišljali i sumnjali, kada bi svi bili oprezni ne bi ničeg ni bilo. Onaj napredni deo društva je isto tako neophodan kao što je nužan i neophodan i onaj obazriviji deo ljudi u društvu. Ali, oni koji sebe smatraju predstavnicima progresa i progresivnih ideja, o, takvi bi uvek trebalo da znaju šta je posredi, makar pred sopstvenom savešću! Oni bi trebalo da znaju kuda idu, oni moraju umeti da usmere i druge i što je najvažnije — oni moraju biti pošteni kada daju savete drugima. Da ponovimo naše pitanje: možemo li mi da vas smatramo za predstavnike i nosioce progresivnih ideja? Kladimo se da vi mislite kako vas mi u ovom trenutku prekorevamo zbog vaše strasti i vaše brzopletosti koja ide do bezobzimosti. Shvatite: mi vas smatramo nesposobnim i neukim zbog toga što ste mrtvi i hladni, zbog toga što u vama nema žara niti duha — vaša su ubeđenja pozajmljena, a ako pokatkad imate i sopstvenih ubeđenja vaša lakomislenost govori da niste bili dovoljno pošteni kada ste takva ubeđenja usvajali; nema kod vas osećanja građanske dužnosti — kada bi toga bilo vi biste znali da objasnite i drugima kuda treba ići i ne biste svakoga trenutka činili promašajc; vi se ne mičete s mesta a druge uveravate da idete napred — vi mešate samoljublje i zajednički cilj svih i najzad — ako se bolje na sve pogleda, vi ste najveća smetnja svemu. Što je najvažnije — vi smetate time što ste banalizovali i kompromitovali u očima dmštva i one najispravnije ideje i inicijative. Vi ste bezdarno vukli po ulici veliku misao i umesto da probudite entuzijazam vi ste đojadili publici, a dojaditi publici u takvim slučajevima znači — počiniti veliki zločin. Nama je bilo mučno zbog vaše nedarovitosti i bolelo nas je kada su vam

inicijative propadale. Bolela nas je duša kada ste pre godinu dana izgubili bitku sa g-dinom Pisemskim u vezi sa feljtonima Nikite Bezrilova. Međutim, vi ste bili potpuno u pravu. Nije zgodno izgubiti takvu bitku. Svi su tukli po svojima i nisu znali šta čine — niko se nije dosetio. Društvo na vas gleda dvosmisleno, a vaša banalizacija onoga što se ne bi smelo banalizovati ipak je nanela mnogo štete. Vi upravo tako postupate. Tako postupate u svakom trenutku. Društvo vam okreće leđa (i stvarno vam okreće leđa), ali ne zbog toga što želi da okrene leđa ideji kojoj vi (tobože) služite — društvo vas ostavlja jer ste vi doista loši. Verujte nam: Lav Kambek i one stolice na Nevskom prospektu ne iscrpljuju sve današnje probleme, pitanja, nesporazume čega u našoj zemlji u poslednje vreme doista ima. Ozbiljno govoreći, kod vas ničeg drugog i nema. Vi u svojoj naivnosti verujete da Lav Kambek predstavlja suštinu naših problema. Ja ću vam sasvim otvoreno priznati: mene je obuzeo užas kada se bila pronela vest da će Lav Kambek napustiti literarno poprište. Šta će raditi naši stihoklepci, feljtonisti i uopšte svi oni koji sebe ponosno smatraju za predstavnike progresa kod nas? — pomišljao sam ja s tugom. Jer »Vek« i Lav Kambek su bili hranitelji čitavih gomila naših boraca za progres i njihove nejake dece mnogo, mnogo godina... ! Bilo je strašno po naš napredak u društvu kada je još pre godinu i po dana (kako je to davno!) nestala prva rima za »Vek« — kada su je sahranili novinari. I, evo, sada nestaje i drugi deo s kojim se to rimovalo — Kambek. »O, Bože, stolice su sklonjene! Šta nam, Ti, posle toga ostavljaš što bi bilo korisno za naš progres, za naše uspehe? — uzvikivao sam ja s tugom — ostavljaš nam večno mladog i moćnog Askočenskog i još uz njega i kukelvan.) Više nam ništa, baš ništa nije ostalo ...«.

Avaj, gospodo! Nemojte misliti da se mi sprdamo ili da govorimo podsmeha radi. Mi zaista verujemo da osim Lava Kambeka koji je bio neka vrsta kukelvana mi ničeg drugog nemamo — nismo ni imali niti ćemo imati!

Molim vas, nemojte nam reći da se kod vas govori o gradonačelnicima, o policijskim službenicima, o protekciji, o Sorokinu i o emancipaciji žena. Uveravamo vas, gospodo, da sve o čemu vi budete naumili da govorite biće samo Lav Kambek i kukelvan. Shvatite nas.

Može se govoriti o kukelvanu, recimo, može se govoriti, na primer, i o g-dinu Katkovu koji se u Moskvi ponaša »tadej-bulgarinovski«, dozvoljeno je pokatkad, pa i potrebno govoriti i o Lavu Kambeku, o gradonačelniku A iz gubernije B, sreza V, koji je uvredio ženu D godine te i te posle rođenja Hristova tog i tog, na primer, meseca — sve je to dozvoljivo, pa i potrebno. Ali, treba

govoriti po ličnoj inicijativi razborito i sa smislom, a ne ponavljati tuđ glas. Vi pokatkad optužujete tako da se kod vas ne mogu razlikovati pravi i krivi, jer vi najčešće i sami ne razlikujete pravog od krivog! Vidi se da za vas na svetu nema ničeg svetog — vama je jedino stalo da optužujete, koji vas razlozi rukovode — to se kod vas ne vidi, ali je sasvim jasno da vi o svemu tome ni pojma nemate. Vi pevate tuđim glasom. Kada bi vam neko postavio pitanja: gde je uzrok? gde je čvor? u čemu je rasplet tog problema? ida li je to dobro ili loše? šta to znači i zbog čega tako biva? — vi o tome ništa nećete znati da kažete, vi ćete tu sigurno omanuti. Vi nemate nikakvo gledište. Ćim vam neko nešto kaže, vi o tome počnete da galamite — prosto praskate. Kaže vam neko, na primer, da u tome i tome ima nečeg, a vi odmah pomislite da se tu krije sama suština — da je tu sve, apsolutno sve i da više ničeg drugog nigde i nema. A budući da kod vas ne postoji osećanje mere onda se nekakav gradonačelnik i taj kukelvan povlače u vašim tekstovima i po čitavih godinu i po dana. Za to vreme u unutrašnjosti Rusije, o kojoj vi nemate pojma, zbivaju se događaji, pojavljuju se problemi. Čitaoci od vas traže aktivnu misao, objašnjenja, izvore i razloge nečega, obaveštenja, pa makar i kakve-takve aluzije o zbivanjima, a u vašim premier Petersbourg jednako se govori o emancipaciji žena i ni o čemu drugom. Molim vas, treba voditi računa o mestu i o vremenu zbivanja, jer u protivnom i značajna ideja može biti banalizovana i vaši će humoristi moći da plaše vrane svojim tekstovima a ne da služe nečem korisnom. To je kod vas rutina, u pravom smislu te reči. Nema kod vas osećanja građanske dužnosti i to se vidi — to se lako primećuje. Kada je u pitanju uzvišena ideja ne treba se skrivati iza autoritativnih tuđih misli. Sve je providno. Treba da naučite i druge da vas cene, pa će vaše optužbe biti uverljivije i plodotvornije. A kako se to može učiniti? Pre svega, treba biti građanin. Treba imati osećanja građanske časti i jasno ukazivati na ono što je dobro i napadati na ono što nije. Potrebno je da se ljubav i entuzijazam vide — da se osete. A kakvi smo mi građani? Svi smo mi u suštini samo razdražljivi egoisti kojima su domaće i privatne zađevice draže od zajedničke stvari. I takvi kakvi smo, mi se trpamo da budemo nekome učitelji, mi se namećemo kao vođe mlađem naraštaju i našem mladom društvu! To liči na ono kako slepac slepca vodi — to je krajnje komično! Mi sa strahopoštovanjem verujemo u našu omladinu. U njoj se kriju mlade i zdrave snage, tu se taje inicijative o kojima do sada nismo ni slutili. Ima kod omladine težnji, ona je spremna na stradanja koja raspaljuju njihove mlade i neiskusne duše! Zar oni da se zadovolje nekim Lavom Kambekom? A mi smo se, kao što se vidi, time zadovoljili. Ne treba istinu skrivati! Ali, zar je to važno što i mi optužujemo? Ta i Bulgarin je pisao satire sa moralnom poukom. Ne ljutite se, saslušajte nas. Vi hoćete da ootužujete, a ono kod vas to ispadne nešto što liči na spletku. Vi

hoćete da budete duhoviti, da se nečem nasmejete, a ono ispadne nešto drugo — to je kod vas nešto ntračno, turobno, nešto bez mnogo dara rečeno, nešto monotono što svima dosadi kao što im dosadi pružanje prsta na nekoga. Treba izraziti negodovanje i negodovanje je sveta i uzvišena crta, ali za to treba naći načina koji je odgovarajući — ne treba samo biti pakostan, razdražljiv, zao i zavidljivac, jer — tako se može dogoditi da vaše negodovanje shvate kao razdražljivost i ništa više. Vama se to događalo: vi ste išli dotle da ste prebacivali uredniku »Vremena« zbog toga što ima fabriku duvana, vi ste u tom smislu karikirali nas i prekorevali ste nas zbog takve sramote. Vi ste pakosni kada je u pitanju »Vreme«, ali to je razumljivo: »Vreme« nije htelo da vam se potčini i da vas prizna kao javne radnike i, eto, odjednom to »Vreme« uspeva bez obzira na sve vaše povike i svu vašu galamu i uspeva, može biti, dobrim delom baš zahvaljujući takvim povicima i toj galami. Čak je veoma verovatno da je upravo tako. Uzgred: obuzeti mržnjom prema nama, vi ste nas ne jednom prekorevali zbog toga što ne ispunjavamo ono što smo obećali u našem programu i grdili ste nas zbog klanjanja autoritetima. Mi smo se samo smejali, čitajući sve to. Zaboga! »Vreme« se nije nikada priklanjalo nikome od početka, pa je čak napadalo i Černiševskog i Dobroljubova koji su tada važili za bogove; ono se nikada nije slagalo ni sa vama i, čak, udaralo je po vašem oficijelnom liberalizmu koji je bio uštogljen i zakopčanih dugmađi na svom fraku po svim propisima, ali — sve to nije nailazilo na razumevanje kod svih onih koji su se razumeli u prave probleme — a zna se da ste vi tada bili uticajni. »Vreme« je udaralo i na g-dina Katkova i proreklo mu je onaj njegov neobulgarinski put, i to još u ono vreme kada ste svi puzili pred g-dinom Katkovim ili kada ste barem od njega očekivali najveće uspehe na putu opšteg progresa. Mi smo bili svesni onoga što činimo, znali smo kakva nas opasnost vreba zbog naših napada protiv takvih autoriteta. Uostalom, vi niste bili mnogo strašni, ali Černiševski i Dobroljubov su bili nešto drugo. Posebno Dobroljubov: to je bio čovek dubokih ubeđenja obuzet svetom i pravednom idejom — to je bio veliki borac za istinu. Černiševski je delovao zajedno s njirn. Mi se nismo slagali sa nekim zastranjivanjima Dobroljubova i protivili smo se njegovim tendencioznostima u teoriji. On je malo cenio narod: on je u njemu video samo ono loše i nije verovao u njegove moći. Mi smo mu se suprotstavljali, a znajte — on je tada bio bog. To su bili autoriteti! A vi ste mislili da ćemo mi napadati na takve koje može da bije ko hoće. Da li biste se vi usudili da napadnete Turgenjeva da nije odjeknuo onaj glas iz »Savremenika« ? Vi ste mislili da ćemo tek tako udariti redom počinjući s levog krila: po Puškinu, Gogolju, Ostrovskom, Turgenjevu i Pisemskom! Eh, vi! Vi napadate jedino na one na koje vam stariji pokažu prstom, na one koje po vašem uverenju i nije opasno napadati. A što se tiče onoga u vezi sa fabrikom

duvana, mi smo crvenili zbog vas. Dozvolite da vas zapitamo — kakvi ste nam vi aristokrati? To se ne bi priličilo liberalnim glasilima. Jer, to bi podsećalo na napade protiv Polejvija zbog toga što je bio trgovac. To je nedarovito i sramno. Govorilo se među vama da »Vreme« izlazi iz špekulantskih razloga kako bi se popravile nečije novčane prilike. Ako je tako onda bi svaki onaj ko banktrotira trebalo da pokrene časopis i, eto — biće gomile novca. Kod vas sve to ide lake ruke. Pred našim očima se pokretalo toliko časopisa i listova, bilo je i pretplatnika, pa su se publikacije ipak gasile — propadale. Neki listovi i danas ne mogu da nakupe novaca kako bi se otkupili. Kako smo onda mi uspeli? Da nije posredi sreća? Ali, zaboga: jedne godine sreća, druge godinc sreća i tako sve više i više je te sreće: no, kako vam valja, ali — »treba pri tome i nešto pameti« kako bi se podnela tolika sreća!

Vi nas napadate zbog toga što govorimo o rodnoj grudi, o narodnim načelima, o sjedinjenju i izmirenju; ali mi nećemo o tome da govorimo sa vama, jer te stvari su za nas nešto ozbiljno. Mi ćemo o tome razgovarati sa nekim drugim.
Zbogom!

NOVA KNJIŽEVNA GLASILA I NOVE TEORIJE

Hoćemo da kažemo reč-dve o našim novim i obnovljenim periodičnim glasilima, u prvom redu o listovima. Ovoga puta nećemo posebno i u detaljima govoriti o svakom glasilu. Potrudićemo se samo da otkrijemo novu misao i novu reč naših novih književnih glasila, a tih znakova nove misli i nove reči — i novih tendencija ima. Nas jeđnako kao i sve ostale čitaoce (barem bi tako moglo da se pretpostavi), još jesenas je iznenadila pojava velikog broja listova kod nas. Vlasnici novih glasila su upomo naiavljivali početak izlaženja svojih listova počinjući od 1-og januara 1863-će godine i uveravali su svakog da će imati šta da kažu. Svi su se pitali o tome šta će oni imati da nam kažu, kakve će nam nove misli ponuditi, šta će nam ispričati ili šta će nam početi da propovedaju. Očevidno, mnogi su osećali da nije do kraja izgovorena ta nova reč i da je sada došlo vreme da se ta reč kaže po svaku cenu. Drugi (oni koji su i ranije bili aktivni) uporno su nastojali da nastave ono što su morali da prekinu sticajem okolnosti. Treći su se pojavljivali sa svojim listovima kao bršljan na ruševinama, da i tako kažemo, kao novi život na starom zgarištu, ili kao Marius na

ruševinama Kartagine i, po svemu sudeći, bili su uvereni da je najzad došlo vreme da i oni kažu svoju reč, da je prošao period kada je sve bila zahvatila l'abomination de la desolation; oni su bili uvereni da je došlo vreme da Rusija čuje reč trezvenih muževa, solidnih i pozitivnih ljudi koji u praktičnom pogledu shvataju svu dubinu problema i koji su odavno već morali da se prihvate prve brazde u ruskoj književnosti, ali, eto — sve do danas to im nije zbog nečega polazilo za rukom. Gospoda Krajevski, Skarjatin, Katkov i drugi oglasili su se i progovorili su o svojoj misiji u svojim velelepnim oglasima kojima su se obraćali pretplatnicima. Čak se i g-din Rozenhajm sa svojom »Bodljom« priključio tom skupu izabranih i dalekovidih i što je još važnije — muževa vičnih praktičnim poslovima. U izvesnoj meri se, čak, mogao predosećati i dolazak takvih kakav je delimice g-din Uja Arsenjev — i on se priključio izabranom skupu novih ili, tačnije rečeno, renoviranim stubovima naše društvene aktivnosti; odnekud je snažno mirisalo i na samog g-dina Dudiškina . .. Ali, u ovom poslednjem slučaju nas, može biti, obmanjuje naše književno čulo mirisa i hitamo da to odmah i priznamo. Jednom reči, postalo je jasno da je to naglo uvećanje broja naših književnih glasila, može biti, neka špekulacija, pa ipak — nije sve to samo špekulacija. Mi smo osetili da neko oseća potrebu da kaže neku svoju reč. Ako bi se kasnije pokazalo da je čitava ta poplava listova sa svim tim koji se upinju da nešto kaiu samo neki manji otok koji pomalo flisuje — ako bi se pokazalo da je to samo jedno manje odlivanje na telu otadžbinske književnosti i tada to — po našem uverenju — ne bi bilo nešto loše jer manja flisovanja nisu nešto nekorisno kada je posredi zaraženi organizam. Kroz otoke i preko njih odlazi iz tela svakojaka nečistoća . . . Ali, ponovimo još jednom, osećalo se kako kuca na vrata uporno nešto novo, dolazila je nova reč . .. I predosećanja nas nisu obmanula. Pokazalo se da je ta reč doista bila tu.

Da li ste gospodo videli, a ako niste, možete li da zamislite kokoške, eto, onako predvođene, recimo, petlom — kokoške, kažem, kada ih iznenada uplaši neki prolaznik, neka bakica ili dečak ili najzad neko psetance koje pojuri da stigne neku kokoš sa lepom ćubom, onako radi svojega zadovoljstva? Kokoške zakokodaču i prhnu bežeći kuda koja stigne, obuzete paničnim strahom. Kokoška čitavog života, sve dok ne završi u loncu za supu, živi u takvom paničnom strahu. Ali, eto, prođe ta nevolja i kokoške sa onim svojim lepim ćubama se ponovo okupe zajedno. Njihovo snažno kokodakanje još neko vreme potraje i svedoči o tome da je njihovo uznemirenje bilo veliko — podseća nas na, da i tako kažemo, njihovo duševno stanje. Ali u tom kokodakanju više nema očajničkog straha. Njihovi malodušni i uznemireni krici su dobili drugi, smireniji ton. To je već neko novo kokodakanje, kudikamo ambicioznije, iz kojeg

progovara uvreda, negodovanje i povređeno samoljublje i sada se samo čuje: »Kako su se usudili — kao da vele kokoške — da nas uznemire? Ko je to učinio? Zbog čega? Koko-ko-daak!«. U tom kokodakanju sada progovara osećanje ličnog dostojanstva, ima u njcmu znakova onih nekadašnjih interesovanja, tu se, reklo bi se, sada kokodače o moralu, čuje se nešto o porodici i o pravu svojine. Najzad se pokazuje i neka vrsta đoktrinarstva koje se završava ponosno i trijumfalno izjavama u stilu — »Ta govorili smo mi, mi smo to predosećali — evo vam plodova svega toga! Koko-ko-daak ...!«. Razume se, ovo naše poređenje naših novih glasila sa ćubastim kokama ne bi trebalo da se odnosi na nekoga lično. Mi smo imali na umu samo novi ton, nove ideje i nove principe, nove orijentacije naših glasila i to — sve smo to uzimali u najapstraktnijem i najbezazlenijem smislu. Odlučili smo se za ovakvo poređenje samo zbog toga što nam se čini da je veoma istinito.

Na primer: uplašena kokoška sve preuveličava. Nova glasila i to gotovo sva (jer kod svih postoji jedna zajednička ideja) isto tako sve preuveličavaju. Ona kokodaču još uvek snažno i u tom kokodakanju se primećuje i neko uzbuđenje zbog nečeg što je izgubljeno, zbog nečeg što društvo nije bilo u stanju da sačuva. Ova glasila kao da se zbijaju u gomilu i, reklo bi se, uzbuđeno ponavljaju: »Mi smo govorili, mi smo to predosećali — evo vam plodova toga ...!« — i tako dalje. Kao da su svi sebe uspeli da uvere da je bila nekakva bitka, da je došlo do nekakve katastrofe, da više »nećeš nasamariti Andreja Aleksandroviča republikom«, da je nešto palo, da je sve propalo .. . Međutim, ništa nije palo, ništa nije propalo, sve ide kako je kako-tako i do sada išlo — nije se ništa lako značajno đogodilo da se ispod svega mogla podvući crta i napisati finis...! Gospodin Skarjatin (»Ruski listić« u broju 1) aludira čak na postojanje anonimne podrivačke književnosti, govori o odsjaju požara i piše naširoko o tome, zadivljujuće uzvišenim stilom. Sa g-dinom Skarjatinom, barem što se tiče pravca, očevidno je slažu se, uglavnom, i sve naše nove i obnovljene publikacije. Međutim, po našem mišljenju, mešanje nekih činjenica nije opravdano. Šta je zajedničkog između progresivnih kretanja u društvu uopšte i anonimnih proklamacija neke nepoznate grupice? Ako se ove dve pojave budu mešale to će značiti da optužujemo napredne snage društva zbog toga što umanjuju do mikroskopskih razmera sve ono što se u našem društvu pokazalo kao umesno, ozbiljno, čak, sveto u toku ovih šest poslednjih godina. Reći da narod otvoreno optužuje našu omladinu zbog potpaljivačkih namera, takođe, nije ugodno — ni to ne bi bilo tačno. G-din Skarjatin, istina, dodaje da među omladinom nije bilo takvih vinovnika, on, čak, izražava žaljenje zbog toga što je narod bio sklon da svu krivicu baci na omlađinu, pa ipak, vidi se kako jasno aludira kako bi narod

bio u pravu kada bi izneo i takvu optužbu. U svojoj dugoj dijatribi on isključuje neku vezu između progresivnog pokreta i požara, ali vidi se da o požarima nije govorio tek tako, radi efektivnosti. Međutim, nije tako sve to ni sa narodom. Nije uopšte tako — to je otvorena kleveta. Narod je doista iznosio i takve optužbe, ali ko ga je huškao na to — recite? Jesu li i onda ćubaste koke bežale u paničnom strahu? Jesu li one prve počele da kokodaču? Nisu li za sve krive one koje sada mešaju neke činjenice i trube o pobedi...?

Naravno, mi ne bismo lično pominjali g-dina Skarjatina koji stvara zadivljujuće stvarčice i maksime, ali, ponavljamo, ova tendencija opšteg kokodakanja prisutna je i u drugim novim i ponovo pokrenutim listovima; čak je i »Dan« u dva broja objavio jednu dijatribu gnevnu protiv našeg društva optužujući ga da je bilo nesposobno da se suoči sa zbivanjima. Ali »Dan« je barem terao svoje — njemu je stalo da optuži društvo zbog nesposobnosti i da naglasi kako sve to dolazi zbog toga što smo se odvojili od rodne grude. Mi se s njim potpuno slažemo da će naše društvo, koje je odvojeno od rodnog tla, ranije ili kasnije, shvatiti da je nesposobno. Ali, pre nego što je toga postalo svesno ono je davalo znake života — ono se pokazalo. Ono je osetilo da je u pravu — društvo je započelo sve što se moglo započeti, učinilo je sve što se moglo učiniti a ako nešto još nije učinjeno kako valja znači da se drugačije i nije moglo učiniti, ako je nešto učinjeno loše opet ga zbog toga ne treba optuživati jer ima još vremena da se sve to popravi. Odricati ovako nešto znači iskrivljavati fakta ili ne hteti gledati na to što je i kako je. Tako postupa i »Dan« i nama je iskreno žao što se i on pridružuje opštem kokodakanju. Treba biti pravedan i pre svega ne iskrivljavati činjenice, jer se na taj način unosi zabuna u javnost.

Ali »Dan« je barem iznosio svoje optužbe protiv društva na temelju ozbiljnih razloga. Ostala glasila su iznosila optužbe ne znajući ni sama zbog čega; ona su to činila sa zapanjujućom lakomislenošću. Teško je shvatiti da neko može do ove mere da zanemari činjenice i da ne vidi ono što svi vide. Oni ovako razmišljaju: sada kada se bojno polje raščistilo mogli bismo pokušati da zapevamo novim tonom! Ali, gospodo, taj ton je poznat i otrcan. On podseća na one parazite i stare babe koje ćute do katastrofe, pletu svoju čarapu i tiho gunđaju u sebi. A zatim, odjednom, kad im se pruži prva prilika one ustaju i počnu da viču na svoju dobrotvorku, staru spahinicu majčicu: »Eto, mi smo govorile, predskazivale smo mi sve to i do čega je došlo«. Ništa one i ranije nisu predskazivale, one su zevale i krstile se samo po običaju.

Razume se, sva nova glasila počela su da izlaze držeći se devize — umerenost i

urednost. Nema sumnje, to je dobra deviza, ali ona se ne bi smela zloupotrebljavati. Ali, gospodo, zar to nije zloupotreba kada vi jednako vičete sa onom detinjom lakomislenošću da je naše društvo samo sebi krivo, da je zahvaćeno neradom, da u njemu nema pregalaštva — vi optužujete dalje da je naše društvo inertno i nesposobno, a ne znate da dok dete ne zaplače mati mu i ne daje da sisa — i tako dalje ...!

Je li to tačno? Da li ste vi makar malo razmišljali o svemu onom što je bilo? Zar su te činjenice prošle pored vas ne dotakavši se vaših glava? Nekako ne možemo da verujemo da ste to propustili bez razmišljanja i ne potrudivši se da sve shvatite. Jer, sve je to bilo jasno i nije se to događalo po nekakvim mračnim ćoškovima. Bilo je teže ne shvatiti nego shvatiti tako nešto. A ako već niste bili u stanju da sve to shvatite, onda se nije trebalo prihvatati ni posla oko izdavanja listova. Slepac slepca ne može da vodi.

Udubite se u ovo i porazmislite.

Vi optužujete društvo zbog nesposobnosti, inertnosti i nedostatka inicijative. Ali, mi ponavljamo: društvo je pokazalo svoje sposobnosti u svim slučajevima, bukvalno po tačkama, i ima li nekog ko se toga ne seća? Društvo u svakoj prilici kazuje svoju reč — tako je činilo uvek i tako će uvek i činiti i nadalje. Setite se samo: društvo je reklo svoju reč povodom osnivanja trezvenjačkih udruženja, širenja pismenosti, vaspitanja, slobode javnih istupanja, u vezi sa seljačkim problemom i tako dalje. Organizovani su skupovi, komiteti, skupljani su potpisi dobrovoljnih priložnika. I većina i manjina na tim skupovima je isticala svoje adrese i upućivali su ih pretpostavljenima. Zatim su usledili drugi skupovi, kongresi... Zatim, posebno u gradovima i to među aktivnijim građanima počela je akcija za otvaranje nedeljnih škola za šegrte, okupljali su se saradnici, skupljan je novac, upućivani su apeli. Što se tiče vaspitanja dovoljno je da podsetimo na aktivnost grofa Tolstoja i njegovih sledbenika . .. Mi nismo ni svesni toga koliko su sve te aktivnosti i te adrese bili od pomoći našoj vladi. Da je sve to bilo korisno u to ne može biti sumnje. Čak su i naši pisci organizovali skupove i upućivali apele pretpostavljenima u vezi sa cenzurom i sve je to kasnije poslužilo komisiji za publikacije koja je bila formirana po najvišoj zapovesti — to je kasnije naglasila i sama ta komisija u svom projektu zakona o javnim glasilima. Jednom reči, društvo je učinilo sve što je moglo da učini i reklo je svoju reč svuda gde je to bilo potrebno. Društvo i sada želi da mu se takve mogućnosti ne uskraćuju ni ubuduće. Sve je to vama poznato. Međutim, vi nastupate sa vašim optužbama. Vi se i sada nećete toga okanuti, vi ćete, recimo, i

dalje nastavljati sa otpužbama — »Ako je tako — reći ćete vi — ako je gotovo sa svim tim apelima, a očevidno je da ništa nije postignuto, onda je isto tako jasno da je društvo samo svemu tome krivo. Društvo se bilo zanelo i nije pokazalo dovoljno razboritosti — nije bilo nekog reda i smisla u tim njegovim akcijama. Bilo je velikog elana, bilo je velike lakomislenosti... Društvo nije slušalo glas učenih muževa. Mlađi deo u društvu srljao je u propast. Nisu bile zauzdane strasti. Na svakom koraku se primećivala neukost, nesnalažljivost, brzopletost, vatra... groznica... jednom reči ... i tako dalje«.

Priznajemo, gospodo, lako je sada tako govoriti — sada kada je prošlo sve može se govoriti lako kao po knjizi. Pa ipak, od svih tih vaših razgovora neće biti pravoga posla — to je samo brbljanje. Jer, vi doista i sada jednako blebećete, a nikako vam ne pada na pamet da naučite kako valja raditi poslove. Ako biste se potrudili da nešto od toga naučite to bi kod vas bile samo neke teorije, a nama je dosta teorija — vreme je da pređemo na stvar. A posao se može naučiti u praksi kada se radi i kada se greši, kada se na bokovima »stvore ozbiljniji žuljevi«. U svakom slučaju, ako vam je do posla čitavu ovu aktivnost ne treba prekidati. Ali, da se razumemo bolje:

Vi optužujete društvo zbog toga što je bilo incrtno i zbog toga što nije bilo više razumevanja i razboritosti u akcijama i tako dalje. Ali, dozvolite gospodo: gde, kada, u kom snu, u kakvoj doktrini ste vi mogli da vidite da je neko društvo koje je vekovima odvikavano od aktivnosti i konačno, naravno, odviknuto odjednom, već na svom prvom koraku počelo da deluje bez padova i grešaka sasvim kako valja? Da li je takvog društva ikada bilo na zemlji? Otvorite koju god hoćete istoriju — englesku, francusku istoriju i obavestite se. To samo g-din Katkov nikada ne greši — ni Times ne bi bolje od njega znao da se postavi. Mi ostali smo obični ljudi. Na samom početku, pre nekih šest godina bio je ostvaren jedan sjajan rezultat: probudilo se čitavo društvo i krenulo je u akciju i ispunjeno verom i nadom istaklo je svoje zahteve. Dete je gorko zaplakalo i dobra nežna mati ga je brižljivo pogledala i stegla u naručju. Ponavljamo: to je bio sjajan rezultat. To je trebalo iskoristiti. Kako ste vi tada postupili, gospodo, doktrinari? Vi ste bili razjapili usta i čekali ste da u usta ulete pečene ševe. O, vi ste neuki i vi ste upropastili celu stvar, a posle ste počeli druge da optužujete i da složno sa drugima kokodačete! Ko vas je nagovarao, ko vam je to rekao da treba da očekujete da vam pečene ševe same lete u usta? Koji vas je jurodivi ili neka starica, može biti — uverio da neće biti zanosa, pogrešaka i da će sve ići kao po loju? Zbog čega ste u nešto slično poverovali? Zar vam nikada nije palo na pamet da nikada i nigde ni u jednom narodu to nije išlo lako bez sukoba sa

ukorenjenim predrasudama, bez sudara sa onim što se zove — navika stvarana vekovima. Trebalo je prihvatiti posao spremno i računati i na greške, na padove, na postojanje lakomislenosti — nije trebalo ustuknuti pred sitnicama i praviti od njih čudovišne prepreke, svojim paničnim strahom unositi pometnju u društvo i ukočiti čitav pokret kao što ste vi i učinili pre šest godina. Da vi niste bili onako mrtvi i hladni, da ste verovali u uspeh stvari vi biste poverovali i onom naivnom detetu koje je onako gorko zaplakalo tada. Ali vi niste ni u šta verovali, sve ste zaustavili i presekli ste čitavu akciju na samom njenom početku. Naravno, bilo je neukosti i pomanjkanja takta, bilo je i nesposobnosti da se stvar povede kako valja. Međutim, da se ogradimo: bilo je tu i mnogo dobrog, bilo je tu i rezultata koje vi sada uživate i sami. Ali, ostavimo na stranu to što je bilo dobro i pogledajmo upravo ono što nije bilo kako valja — pogledajmo na ono što je bilo netaktićno i lakomisleno. Dozvolite, gospodo, odgovorite mi na još jedno pitanje: može li čovek da nauči da pliva ako nikada ne uđe u vodu? A eto, vi to hoćete. Opet ćemo vam ponoviti: trebalo je biti spreman na greške i prihvatiti sve strpljivo i dostojanstveno. Trebalo je da znate da nismo podizali kućicu od karata. Trebalo je znati da će se preko grešaka doći i do istine i još bilo je — i to treba priznati — i valjanih rezultata, ne teorijskih nego upravo praktičnih rezultata. Trebalo je znati da društvo nikada i neće ići svesno protiv sopstvenih interesa barem kada je u pitanju njegova koža, trebalo je verovati da društvo zna u čemu su njegovi interesi i da će umeti samo da obuzda one nestrpljive i da izađe na kraj sa onima koji su lakomisleni, jer — društvo ne može biti neprijatelj kada su u pitanju njegovi sopstveni interesi. Šta ste bili dužni da učinite vi? Trebalo je da podržite akciju, da ohrabrite publiku, a ne da kokodačete zahvaćeni paničnim strahom. Trebalo je da se potrudite da ni na koji način ne bude sputana narodna inicijativa već da se društvo ohrabri za nove akcije. Međutim, šta se dogodilo? Kao posledica vašeg paničnog straha i kokodakanja akcije su prekinute i oni borci za progres za kojima ste vi kokodakali imaju sada puno pravo da vam u oči kažu: »Vi nam ne dadoste da nešto privedemo kraju, prema tome, nemate prava da pitate šta bi bilo i kako bi bilo«. Dakle, vi ste sa vašim kokodakanjem uneli pometnju u društvo, vi ste zbunili i one od kojih je zavisilo da li će se društvene akcije i dalje nastaviti. Neka je svaka čast i svako poštovanje svima drugima koji vam nisu poverovali, koji su verovali u reformu i koji su, naravno, mnogo dobrog već uspeli da učine.

Sada, gospodo, po vašem mišljenju, ispada da čovek treba praktične stvari da uči prema teoriji. Molim vas, u teoriji smo mi sve te učitelje davno već za pojas zadenuli i to još kako! Vi druge učite, a pogledajte pa ćete videti da još uvek ništa sami niste učinili. U čemu se sastoji ta vaša teorija praktične delatnosti? U

kokodakanju i u klimanju glavom uz ono pravilo: skrstiti ruke, začepiti sva svoja čula i polagati nade u nešto što ni vama nije mnogo jasno. Nije neka velika veština postupati tako — znamo mi to. Da li je po vašem mišljenju »Ruski vesnik« praktičan sa onim svojim engleskim principima? Mi pominjemo »Ruski vesnik« jer mislimo da je on petao koji vas vodi, iako vi ne pretendujete na to i držite da imate neko svoje mišljenje. Ne bojte se, svi ste vi složni u kokodakanju. »Ruski vesnik« se pridržava engleskih principa, on je doktrinar, njega slušaju. Međutim, po našem mišljenju, lakše je kod nas uvesti Furijeov sistem nego ostvariti ideje g-dina Katkova koji čita u Moskvi svoj Times. Zbog čega smo mi njima krivi što im se priviđaju klanjanja lordova, deoba zemlje prema ličnom principu — ako zamišljaju markize i lordove a l'anglais umesto našeg plemstva, ili obrazovanje kao privilegiju aristokratije... povećanja studentskih stipendija i slične stvari. Ovo posezanje »Ruskog vesnika« u vezi sa obrazovanjem znači udaranje na ono što je ruskom narodu najsvetije, na ono njegovo pravo koje mu je darovao još Petar Veliki — a to je jedina stvar kojoj se nema šta prebaciti u okviru čitave reforme iz vremena Petra Velikoga. To pravo je on ustanovio na najdemokratskijim osnovama. U tom pogledu je Petar svesno zanemario pravo rođenja i porekla — on je onoga koji je obrazovan postavio iznad boljara. On je zagovornik opšteg obrazovanja i potomci su to shvatili i gradili su ruski sistem obrazovanja na tim demokratskim, petrovskim principima. »Ruski vesnik« to ne želi. U Engleskoj se ne radi tako ... Ali, vredi li govoriti o »Ruskom vesniku« i onima koji u Moskvi čitaju svoj primerak Times-a. Građenje kule od karata je našem društvu odavno đojadilo. Mi smo podsetili na »Ruski vesnik« kao na jednog predstavnika doktrinara koji kokodaču ... A sada da se vratimo na ono na čemu smo se zaustavili.

Da se naše društvo nije zaustavilo u svom slobodnom izražavanju svojih zahteva i traženju načina da zadovolji takve zahteve ono bi, može biti, došlo do onoga do čega je, na primer, došao »Dan« — došlo bi, naime, do saznanja da je odvojeno od rodne grude i da tu podvojenost treba što pre prevladati i — vratiti se narodnim izvomim načelima. I tako sada »Dan« ne bi bio u situaciji da piše svoje gnevne dijatribe protiv našega društva, a zna se — ne rešava se ništa rečima već obrnuto, na delu se pokazuje šta je moguće a šta nije. Prema tome, i »Dan« bi trebalo da se zalaže za praktične inicijative i da veruje kako će jedino to moći da dovede do nečeg valjanog. Može li, uostalom, čovek u to da ne veruje? Čim je kod nas došlo u praksi do sukobljavanja interesa između dmštva i naroda (to je neminovno i to je posledica reformi — to se svuda oseća) došlo je i do zbližavanja između naroda i društva — pojavila se ideja o potrebi zbližavanja sa narodom. To je do te mere očevidno da nema ni potrebe da se dokazuje. To

samo slepac ne vidi. I koliko se bude dalje išlo, to će biti još jasnije. Mi smo pokrenuli naš časopis vođeni čvrstim uverenjem da je takvo zbliženje neophodno i mi ćemo to braniti do kraja koliko nam to mogućnosti budu dozvoljavale. Pratili su nas i podsmeh i zajedljivi povici iz tabora naših književnih oponenata. Ali, sada već bez obzira na podsmeh koji ponekad prelazi i u psovke, mi sa zadovoljstvom zapažamo da se s nama slažu brojni glasovi naše književnosti. Neka glasila bukvalno ponavljaju svaki izraz koji mi upotrebimo. Mi ćemo uvek braniti pravu stranu stvari i poznato nam je da je bilo i da će biti i lakomislenosti, osobito kada se kao uzor ističe zapadna civilizacija i kada se nekako s visine gleda na narod, pa ipak — mi znamo i to da je kokodakanje nanelo mnogo štete jačanju vitalnosti u životu našega naroda. Oni su se do te mere bili uplašili da su u svojoj pometenosti počeli da mešaju anonimnu podrivačku literaturu sa istinskim akcijama našeg društva. Oni su svesno žrtvovali svoje interese i uhvatili su se za tu anonimnu literaturu kako za nešto bitno — a to je nešto što nema nekih izgleda na uspeh.

Zbog čega, vi, gospodo, sada kada ste uspeli sve da upropastite, galamite da je društvo inertno, da nema inicijative i da ne vodi računa o svojim interesima? Zar vi da optužujete društvo? Kakav je to humor? Da se ogradimo: ne želimo nikoga od vas lično da uvredimo. Ali tendencije nekih naših glasila su doktrinarne i one su bile smetnja koja je mnogo stvari upropastila — presekla mnoge inicijative i otvorene mogućnosti. I, prema tome, bez obzira na ličnost, mi vas zbog toga sada optužujemo — jer, i kod vas postoje takve tendencije. Evo, gospodo, šta imamo da vam kažemo povodom vaših tvrdnji o inertnosti i nesposobnosti našega društva i to čemo vam, da ne dužimo, reći u obliku obične priče. U novom listu »Pregled« nalazi se jedna duhovita priča: »Nastavak letopisa sela Gorjuhina«, onog istog letopisa koji je započeo još Puškin. (Uzgred o tom »Pregledu«: mi delimice izdvajamo taj list među drugim listovima i imamo o njemu posebno mišljenje. Ponekad se u njemu sreću lepe ideje i člančići koji nisu loši, posebno članci iz pera g-dina Šapova su sigurno dobri. Za žaljenje je samo što taj list pati od jednog kapitalnog i reklo bi se nepopravljivog nedostatka, a taj je — to nisu novine, ipak. Uzmete neki njihov broj, hoćete da se obavestite o savremenom životu a pred vama je peti ili šesti nastavak nekog teksta.o ruskom životu i sudbini ruske žene iz vremena cara Aleksija Mihajloviča. Zatim se raspravlja o trgovini u Kjahti, zatim slede obaveštenja o činovima i imenovanjima i tome slično — sve u tom smislu. Svaki broj je time ispunjen. Ne, ne prave se novine tako. Novine se izdaju u nekoj vrsti nadahnuća. Ali, izdavači se obično od prve ne snalaze u novinama i zbog toga mislimo da će se taj nedostatak ipak jednom nekako popraviti.) U tom »Letopisu sela

Gorjuhina« je prikazano kako seljaci ne veruju posredniku koji ih je obavestio da su sada slobodni i da im niko ne može braniti da se bave čime hoće. Dolazi mužik sa molbom da dobije dozvolu da oženi momka. Dobri i plemeniti posrednik ga čak tera: »Ti si slobodan, slobodan si — može li najzad da shvati to tvoja drvena glava! Što se trpaš sa takvim molbama, ženi ga kada hoćeš i kako hoćeš!«. Posle toga mužici počinju da veruju i da se raduju. Odjednom posrednik odluči da sazove seosku skupštinu. Svi su rado došli. Posrednik predlaže seoskoj skupštini da otvori školu. Mužici se češu iza uveta: »Ne, baćuška, odkako se pamti kod nas nije bilo škole, očevi i dedovi naši nisu bili pismeni i šta će nam i sada škola. Ne slažemo se«. (Dodajemo da su se posle devetnaestog februara i carskog manifesta škole četvorostruko povećale u Rusiji — to je zvanični podatak. Prema tome, ovaj »Letopis sela Gorjuhina« uzima jedan usamljen slučaj. Ali to je svejedno: slobodu odlučivanja koju ima seoska skupština ne treba ničim ograničavati). Posrednik ih ubeđuje. Mužici ostaju pri svome. Tada posrednik počinje da viče. Mužici se i dalje češu, ali videći da vlast može da primeni i silu — pristaju. Malo potom posrednik ponovo saziva seosku skupštinu: treba obezbediti platu starešinama. Skupština se opet ne slaže. Posrednik je opet bio prinuđen da povisi glas i da primeni silu. Sve se završilo tako što je najzad čitava seoska skupština pošla posredniku i zamolila ga da upravlja selom onako kako se i do sada upravljalo. »Neznalice! Lenštine! — viče posrednik: vi ste slobodni, vi ste potpuno slobodni... ja se borim da vas prosvetim, a vi...«. Ali, žitelji sela Gorjuhina padaju na kolena i ostaju pri svome. Posredniku postaje jasno da je naš mužik lenj, nezreo, da je naše društvo nepripremljeno — da su ljudi navikli na batinu i da im nije stalo do sopstvenih interesa niti do one samouprave koju vekovima imaju . . . mužika treba najpre prosvetiti jer i najgori spahija je iznad mužika, mužik neće slobodu, on nema ništa protiv da ga ponovo zauzdaju u kreposne uzde i to valjano i da ga teraju batinom, da se neko o njemu stara kako bi se silom probudila neka plemenitija osećanja ...

»Pregled« na naše veliko čuđenje (da, mi se tome čudimo, jer bi skoro sva naša glasila postupila drugačije) pravda žitelje sela Gorjuhina. Ako im je već bila data sloboda imali su pravo da slobodno odluče o tome kako nije potrebno otvaranje škole! (Nesrećni ali plemenita duha posrednik, pristalica naprednih ideja zaslepljen svojim doktrinarstvom nije mogao da shvati da bi žitelji i sami nakon pet ili šest godina po ugledu na susedna sela i sami otvorili školu — on je tako uništio onaj suštinski princip na kome sve počiva, koji je uvek važio i koji je oduvek bio efikasan u svetu). »Pregled« nas uverava da je tako bilo u prošlom veku u nekim nemačkim državama kada su zavodili slobode, po njemu žitelji

sela Gorjuhina su pokazali neki smisao za zdravorazumska zaključivanja. Gospodo, doktrinari! Zamislite da ste vi posrednici a mi društvo — neka vrsta žitelja sela Gorjuhina. Vi nas pozivate na slobodnu inicijativu. Šta bi trebalo da učinimo po vama mi?

Po našem mišljenju, odgovor je jasan i nema se tu mnogo o čemu ni raspravljati. Zbog toga su nam svi vaši apeli o slobodnoj inicijativi bili smešni.

Mi smo upravo izrazili naše čuđenje što se »Pregled« izjasnio u korist žitelja sela Gorjuhina i rekli smo da bi svi naši doktrinari i zakleti pobomici progresa verovatno postupili drugačije, a ako i ne bi baš postupili, oni bi morali tako učiniti, jer — morali bi ostati vemi sopstvenim principima. Nemojte se čuditi ovakvom našem čuđenju, mi ništa nismo preuveličali. No, to još uvek nije ništa. Sada se zapaža kako neki našem mužiku žele zlo, upravo zbog toga što je ostajao na svome i što je branio ono što je smatrao kao svetinju. Tu i tamo izbija, čak, i mržnja. To smo posebno zapazili u jednom novom glasilu, u »Ruskom listiću«. To je najkuražniji listić, iako, uostalom, pripada onoj gmpi kokošaka — on se tmdi, ta koka se upinje da zapeva kao petao, ali to joj ne polazi za rukom, ona ostaje ono što je — kokoška zahvaćena paničnim strahom. Mi smo čitali o našem mužiku u člancima g-dina Skarajatina. Ali da se ogradimo: mi ne mislimo da g-din Skarjatin pomišlja na nekakvu nisku i podlu osvetu, poput onih kakvih ima na dalekim plantažama. Mi njegova osećanja shvatamo drugačije. Nama se jednostavno čini da je njemu dosadila ona rutina u izražavanju simpatija prema mužiku. To odsustvo darovitosti sa kojim naša progresivna misao ide do apsurdnosti kod nas ne bi trebalo mnogo da čudi. Ti nedaroviti znaju da vuku po ulici neku uzvišenu i svetu ideju dotle dok se ponavljanje svakojakih fraza svima ne zgadi. Tako su bila povređena, po našem mišljenju, i estetička čula g-dina Skarjatina. Ali to mu ne daje pravo da pljuje na logiku. Logika nije stvar rutine i rutinskog naprednjaštva. Ne vredi mnogo raspravljati o g-dinu Skarjatinu, ali kako vam izgleda, primera radi, jedan ovakav njegov aforizam:

»U očima mnogih dovoljno je da neko bude seljak pa da bude u pravu, ili da bude spahija pa da bude krivac, a poznato je, međutim, da je naš seljak gori od spahije — gori je jer je neobrazovan i ako je istina da su spahije često gazile prava seljaka nije netačno da su i seljaci koristili svaku priliku da zavuku svoju šapu u ono što je tuđe, samo ako su bili sigurni da će to proći nekažnjeno«.

(»Ruski listić« broj 1)

Šta je to sada? Pred sudom su spahija i seljak. Lepo. Postavlja se pitanje — ko je od njih dvojice bolji? G-din Skarjatin nas uverava da je spahija bolji jer je obrazovaniji. Ali, recimo — da ne bude spora — neka je i to tačno. Šta ćemo dalje? Dalje se tvrdi da je spahija često gazio prava seljaka, ali da i seljak nije propuštao priliku — i tako dalje. Dakle: seljak je zavlačio ruku u tuđe dobro, a spahija je uzimao seljaku sve, pa, prema tome — i on je zavlačio svoju šapu u ono što nije njegovo.

I tako su obojica — i seljak i spahija — (po g-dinu Škarjatinu) zavlačili šapu u ono što je tuđe. Ali, spahija je bolji od seljaka jer je obrazovaniji.

Zaboga, g-dine Skarjatine! Posle svega ovoga pitamo se šta je za vas obrazovanje. Da nije to pomodni frak i brijanje brade? Po našem mišljenju, obrazovan čovek ima etičke predstave i razlikuje dobro i zlo. Prema tome, on je moralno naoružan i ume da se odupre zlu bolje nego neko ko je neobrazovan (mi smo već govorili kako je spahija u boljim prilikama nego naš seljak, on je materijalno obezbeđen, ne zna šta je glad, on izgubi često na kartama, istina je, ali nije u situaciji da vodi na pijacu poslednju kobilicu kako bi mogao da plati porez i druge dažbine).

A ako je tako — ako je spahija materijalno obezbeđen i spreman da se bori protiv zla, i fizičkog i moralnog, kako se onda može reći da su obojica — i seljak i spahija — jednaki u zlu, to jest da obojica jednako znaju da zavuku šapu u ono što je tuđe. U ime logike i pravde — recite, ko je od njih dvojice bolji u moralnom pogledu?

I sami ćete se složiti da seljakovu krivicu umanjuje upravo njegova neprosvećenost i odsustvo svakog obrazovanja.

Kako hoćete, g-dine Skarjatin, ali vi ste sami tako postavili problem i omogućili odgovor da je, naime, za sve kriv spahija. Jer, obavezno tako mora biti: on je gori od seljaka jer je obrazovan i materijalno obezbeđen, pa, ipak, čini prestup na isti način kao i seljak koji je neobrazovan.

Po vama mu tako dođe, g-dine Skarjatin! Međutim, vi odlučujete u krajnjem slučaju drugačije. Ta to je skandal, a ne logika!

Ne trpajte se posle ovoga nikome kao učitelj, jer ni svoju misao ne umete pristojnije da izložite.

ODGOVOR »ZVIŽDUKU«

U četrdesetom broju lista »Pregled« objavljeno je sledeće pismo jednog čitaoca koje se odnosi na nas:

»G-dine Uredniče!

Nadam se da ćete u vašem listu naći prostora za ovu moju belešku. Moj cilj je da redakciji »Vremena« javno stavim do znanja da je nedobronamerna i nedosledna i da, na taj način, istaknem jednu karakterističnu crtu koja će biti od koristi budućem istoričaru ruske književnosti i ruske publicistike.

U svojoj ovogodišnjoj januarskoj svesci redakcija »Vremena« je objašnjavala, u svom oglasu upućenom pretplatnicima, napade koji se upućuju protiv onih koji zvižde i tada je izdvojila i izuzela, između ostalih, pokojnog Dobroljubova utvrdivši za njega da je bio čovek dubokih ubeđenja, prožet svetom i pravednom idejom — veliki borac za istinu. Redakcija uvaženog časopisa dalje tvrdi da je, po svojoj snazi i po svom značaju u književnosti, Dobroljubov bio bog i pri tome se hvali kako je vodila borbu protiv njega i njegovih shvatanja, jer Dobroljubov nije verovao u narod i njegovu snagu.

Istinitost ovog poslednjeg tvrđenja podležc sudu kritike, a što se tiče prvog dela uspomena prema uvaženom pokojniku zahteva da skrenemo pažnju g-dinu uredniku »Vremena« i da ga podsetimo na udarni članak njegovog časopisa koji je bio objavljen u trećem broju za prošlu godinu — ubrzo posle smrti Dobroljubova.

Glas »Vremena« je tada zazvučao oporo i konačno mišljenje se svodi na ono što je o Dobroljubovu napisano tada na strani 32-goj toga časopisa: »Mi osećamo želju da na Dobroljubova pogledamo s visine jer kod njega je bilo očevidnih nedostataka, promašaja svake vrste, netačnih i nedovoljno promišljenih ideja; bilo je kod njega sitničavih, licemernih, vapijućih protivurečnosti i svakojakih banalnosti; kraj kod njega nije imao veze sa početkom, a početak kod njega nikada nije dosledno sproveden do kraja i tako dalje. Takvih grešaka, takve zbrke i nepovezanosti kod njega je bilo na svakom koraku i koliko god hoćete« — i tako dalje.

Neka redakcija »Vremena« uporedi ovo svoje mišljenje sa mišljenjem koje sada ima, i neka nam objasni na osnovu kakve logike i kakvih osećanja je ona došla do ideje da je pokojnik bio kao čovek prožet svetom i pravednom idejom — da je bio veliki borac za istinu!

Primite, i tako dalje ...

Zvižduk

Evo našeg odgovora:

Gospodine, Zvižduk!

Odlučili smo da vam odgovorimo, iako je vaše pismo upućeno ne nama nego uredniku »Pregleda«. Budući da se stvar tiče nas i da se u pismu govori samo o nama ne čudite se što se prihvatamo prijatne dužnosti da vam odgovorimo na njega. Postoje tri razloga za takvu našu odluku:

Prvi razlog: Po tonu vašeg pisma koje je objavio »Pregled« vidi se da ste vi, milostivi gospodine, potpuno neutralan čovek, to jest ne tajite protiv nas lično neku zlobu kao protiv urednika i vlasnika časopisa i još — vi nas ne grdite radi neke lične koristi. Izvinite što smo ovako otvoreni, no vi ste zaboravili da se potpišete ispod pisma, a budući da se protiv nas svakodnevno pišu svakojake gadosti mi smo i protiv svoje volje prinuđeni da budemo sumnjičavi i da dobro razlikujemo ko je ko među našim oponentima. Nekima odgovarati značilo bi iskazivati im časti koje oni nisu zaslužili. U vašem pismu nema nikakvih aluzija, nema ničeg potajnog i mutnog. Vi se brinete za probleme i trudite se da protivurečnosti budu razrešene — protivurečnosti koje su vas zapanjile u našem časopisu. Vidi se da ste zbog svega toga uznemireni i da bez obzira na sva vaša nastojanja ne uspevate svojim sredstvima da pronađete rešenje celog tog problema. Mi vam iskreno hitamo u pomoć — vama koji ste plemenit čovek (jer vam je stalo do istine), koji ste neki dobar čovek (to se vidi), i koji ste, najzad — čovek koji gaji najnekoristoljubiviju i uzvišenu ljubav prema književnosti naše zemlje (a i to je sasvim jasno).

Drugi razlog: Osim vašeg neobično oštrog izraza, milostivi gospodine, »mi hoćemo da skrenemo pažnju redakciji »Vremena« na njenu lošu nameru...« — u svemu ostalom što ste napisali nema nekih posebnih grdnji. To znači da se sa vama još uvek može govoriti. Sada ćemo vam pokazati vašu lošu nameru i vaše loše poimanje stvari u celini i vi kao čovek kome je stalo do istine shvatićete

svoju grešku i svoj izraz o našoj nedobronamernosti ćete tada najverovatnije povući nazad (a to je jedini izraz koji je uvredljiv po nas).

Treći razlog: Mi vam, milostivi gospodine, odgovaramo zbog toga što ste se u vašem pismu potpisali kao »zvižduk« bez onog epiteta — »koji zviždi radi hleba«. U protivnom, mi vam ne bismo odgovarali.

Mi protiv zvižduka kao takvog nemamo ništa. To je samo jedna forma izražavanja svoga mišljenja koja se u poslednje vreme koristi sa velikim uspehom u književnosti naše otadžbine. I mi smo sami znali ponekad da zazviždimo. I zbog toga je onaj potpis — »zvižduk« — sasvim u redu. Onaj koji zviždi radi hleba prodaje svoj zvižduk i cilj svoga zviždanja za novac onome ko da više i zna se — spreman je da zviždi za svakim kada mu se to naruči. Složićete se, imati posla sa takvom gospodom je dosta neugodna stvar. Među njima ima takvih protuva da čovek ne može da veruje. Takvima ne vredi odgovarati. Sada, pošto smo vam po tačkama izložili sve naše razloge koji su nas, milostivi gospodine, nagnali da vam odgovaramo, mi vas molimo da nam oprostite našu blagoglagoljivost koja vas je očevidno koštala nekoliko trenutaka dragocenog vremena (jer, vreme je čoveku koji traži istinu dragocenije nego onome koji traži neistinu). Mi to sasvim dobro razumemo. Ali, milostivi gospodine, drugih mogućnosti nije bilo! Ponekad izloži čovek svoju misao jasno ali kada bolje zagleda: to tu pred vama tako izokrenu da se i sam zbuniš i ne možeš ni sam da poveruješ. Evo, tako je bilo i sa vašim rečima, milostivi gospodine (ovo s tugom kažemo), sa vama koji ste iskreni ljubitelj književnosti u našoj otadžbini! Kako je bilo moguće da ne shvatite naše reči o Dobroljubovu? Međutim, eto, vi ih niste razumeli ...! I zbog toga nam oprostite našu preteranu glagoljivost: prihvatili smo takav način da prvo sažvaćemo pa da stavimo u usta kao što se čini sa malom decom ili sa krezubim starcima. Kada više kažeš biće valjda jasnije.

Prema tome, pređimo na stvar:

Zaboga, uvaženi g-dine Zvižduk, gde ste kod nas pronašli protivurečnosti? Vi kažete da mi, s jedne strane, ističemo pokojnog Dobroljubova kao čoveka dubokih ubeđenja koji je bio borac za istinu i prožet uzvišenim idejama, da tvrdimo za njega da je bio bog (da, bio je, ali ne za nas nego za svoje odane sledbenike — to ste propustili da kažete) i, s druge strane, primećujete vi — mi se hvalimo zbog toga što smo vodili borbu protiv njega kao protiv čoveka koji ne veruje ni u narod ni u narodne snage.

Ali, kada se pogleda s jedne drugačije tačke gledišta, mi smo u jednom drugom članku (koji je bio napisan ranije) rekli da kod njega ima »pogrešnih i sasvim nepromišljenih ideja, sitničavih licemerja i vapijućih protivurečnosti...« — i tako dalje.

Nećemo ni da govorimo o tome, milostivi gospodine, da ste vi ove odlomke istrgli iz sredine naših pomenutih članaka. Kada se odlomci tako koriste onda se nepovezanosti i protivurečnosti vide mnogo jasnije nego što toga u njima doista ima. Ali, mi prelazimo preko svega toga i nećemo se upuštati u sitna pravdanja, jer, u suštini, mi i ne osećamo potrebu za nekakvim pravdanjem. Hoćemo samo da vam objasnimo neke stvari i to samo vama lično, jer osećamo neku simpatiju posebno prema vama.

Ako se vi, milostivi gospodine, makar malo budete potrudili da shvatite našu misao i ako budete porazmislili zajedno sa nama brzo ćete i sami sve pojmiti. Doista: kakva protivurečnost postoji između našeg prvog odziva o Dobroljubovu i onog drugog kasnijeg? Stvar je samo u tome što vi nikako ne možete da shvatite da i čovek koji je prožet uzvišenim idejama može ponekad da pogreši, pa čak i da se upusti u laži i u gluposti. Zaboga, pa to se događa svakoga dana i na svakom koraku. Pogledajte oko sebe. Evo, na primer, stoji pred vama čovek koji je po načinu života skoro pravednik, on duboko veruje u istinu kao u svetinju, vi ga volite i poštujete i jednoga dana taj isti gospodin u nameri da postigne neki uzvišeni cilj počne pred vašim očima da udara svojom glavom o zid. Šta ćete reći na to, milostivi gospodine? Hoćete li mu poricati uzvišene duhovne kvalitete, njegovu veru u svetinju istine? Očevidno nećete, jer — on prinosi na žrtvu sopstvenu glavu i tako sve ono ostaje s njim — sveta vera u istinu i sve ostalo. Hoćete li mu poreći da je veliki borac za istinu? Očevidno nećete. On u ime toga i udara pred vama glavom u zid i krvari — sve on to čini vođen ljubavlju prema istini! Zar niste videli takve borce? U čemu bi bila greška, neka mana u takvom gospodinu? Očevidno u sredstvima kojima se služi u postizanju svog cilja. On samo u tom pogledu čini grešku i u tom smislu moći ćete da vidite kod njega »mnogo zbrke u svemu i na svakom koraku i koliko god hoćete«.

I recite, da li je ovaj vaš prekrasni čovek budala ili ludak. Ne, milostivi gospodine, on nije uopšte ni budala ni ludak — on može da bude čak veoma pametan čovek. On je samo grešio i ništa više. Zar pametni ljudi ne greše?

Ta čak i genijalni ljudi greše u sredstvima koja koriste radi postizanja svojih

ciljeva i, štaviše, ukoliko su genijalniji utoliko više u tom pogledu i greše. Ali, kada su u pitanju ljudi rutine oni mnogo manje greše. Vi ne verujete: prelistajte istoriju, pogledajte oko sebe, na svakom koraku možete videti genijalne ljude koji u ime najuzvišenijih ideja udaraju glavom o zid. Treba samo imati oči da bi se to videlo. Pogledajte istorijske ličnosti: na primer, Petra Velikog, ili uzmimo i nekog manjeg — Speranskog . . . Zar oni nisu grešili kraj svih svojih plemenitih namera, ali u tome je bila sreča otadžbine — oni su imali na umu upravo sreću otadžbine. Uzmite druge istorijske ličnosti: na primer, Ignacija Lojolu. Na čemu je on rasuo toliko mnogo energije, snage duha, upornosti i svog velikog znanja! Njegov cilj je bio uzvišen — sreća čitavoga čovečanstva. Čime je on to hteo da postigne? Jačanjem katolicizma — a to znači udarati glavom u zid.

»Da, ali Dobroljubov nije mogao tako da greši kako su grešili pominjani! — On nije mogao da greši, on je bio nepogrešiv«. Ali, to je ono oko čega se mi ne slažemo, milostivi gospodine, mi se tako smešno i poput dece ne klanjamo iako takva razlika među nama nije predmet ovih nesuglasica među nama. To nemojte zaboravljati. Sada govorimo o našoj nedoslednosti, nelogičnosti i zlonamernosti zbog čega nas vi i optužujete. Sto se tiče Dobroljubova on je mogao biti genije, ali i on je mogao da greši kako su grešili svi genijalni ljudi koje smo pominjali. A Dobroljubov je bio daleko od genija, on je jednostavno bio pametan čovek. On je u svom dobu činio greške isto onako kao što su to činili drugi veliki ljudi u svom dobu. Naravno, bilo je i tada pametnih ljudi koji nisu činili greške, ali, po našem dubokom ubeđenju, Dobroljubov nije spadao u takve...

Razume se, naše grubo poređenje o udaranju glavom u zid ne može u bukvalnom smislu da se primeni na Dobroljubova. Ali jednim delom — sigurno može. Zamislite da smo mi zaista duboko ubeđeni da Dobroljubov nije voleo narod i da je za njega narod bio samo carstvo tame i ništa više; recimo da je on video samo ono što je na površini, ono što se zove kora i da je sve pojave gledao u tom svetlu misleći da sve treba kod nas da bude uređeno po nekoj vrsti zapadnog kroja. Recimo, dakle, da smo duboko u to ubeđeni i da tako doista mislimo. No, to je to njegovo udaranje glavom u zid. I šta? Zar bi takva vera srušila u nama predstavu da je on u isto vreme mogao biti plemenit i pošten čovek i da je mogao želeti da se sve to mračno savlada, da se izgradi srećnija budućnost — jednom reči, on je sa svim tim mogao biti plcmeniti pregalac na polju naše književnosti. Možda su i same njegove greške i zablude bile posledica strasti i snažnog duhovnog elana. Da je Dobroljubov poživeo duže on bi, može biti, promenio svoja shvatanja, on bi, može biti, našao i pravi put za postizanje svoga cilja, ali taj svoj uzvišeni i plemeniti cilj on ne bi izdao nikada. Ciljevi i sredstva — to

nije isto, milostivi gospodine. Bjelinski je jedan od najplemenitijih među najplemenitijim ljudima u Rusiji, ali jedno tri puta je u toku svoga života u osnovi izmenio svoja uverenja. Samo ljubav prema istini nikada nije napuštao. To je izuzetno karakterističan primer, milostivi gospodine — kako se toga niste setili?

Mi smo se borili protiv Dobroljubova i ubedeni smo da smo dobro postupali. Neki njegovi nedaroviti sledbenici su danas svoje prezrenje prema narodu doveli do takvih apsurdnih razmera da ih same te razmere banalnosti pokazuju kao ljude apsolutno nepotrebne i nekorisne. To je gotovo smešno i to se i danas već zapaža. Zahvaljujući uspomeni Dobroljubova koju čuva omladina ovi nedaroviti koriste priliku i skrivaju se iza autoriteta njegovoga — a njih bi inače on odbacio — i tako imaju štetan uticaj u našem društvu; posebno štetno utiču na omladinu. Protiv toga se treba boriti i mi ćemo se boriti.

I tako, milostivi gospodine, gde je ta protivurečnost? Cela zgoda se svodi na to što vi niste hteli da priznate da i čovek koji je obuzet svetom verom u istinu može da greši! Kakvo duboko klanjanje pred autoritetima! Kakva činovnička servilnost (mi namerno biramo blaži izraz) pred čovekom koga cenimo i poštujemo. Po našem mišljenju, čovek nekoga može da ceni bez te činovničke servilnosti. Ne, uvaženi g-dine Zvižduk, sve to pokazuje samo vašu neukost, vašu brzopletost, neku nesposobnost mišljenja koja postoji kod vas, a ne . .. našu nesavesnost. Složićete se, milostivi gospodine — ako neko hoće da svaljuje na ljude takve teške optužbe on mora biti obazriviji, savesniji, on ne sme unapred da likuje, naravno, ako vi sami niste čovek ...

Ah, milostivi gospodine! Nećete nam verovati u kakvom se položaju ponekad nalazimo. Sve sažvaćete, čini vam se jasno govorite, ali ima takvih kojima ništa ne vredi — kao da zidu govorite. S vama se još i može! Mi smo imali na stotine takvih primera. Mnogi se naturaju ne radi isterivanja neke istine — ne, njima je stalo da nekoga ogovaraju, da nekoga uvrede. Kod tih je samoljublje razvijeno i pretvorilo se u bolest, oni su spremni da oca rođenog prodadu

na pijaci samo da im omogućite da nekoga ujedu. Razume se, takvima ne vredi odgovarati. Osim toga, ima toliko stupidnosti, prave stupidnosti... Uzgred, ispričaćemo vam jednu malu anegdotu od stotine sličnih koje su se s nama zbivale. Dozvolite da vam je ispričamo, jer ona neobično podseća na vaše pismo (to jest, siže je drugačiji ali način razmišljanja i sama logika su isti). Taj slučaj nema u sebi ničeg od one zlobe o kojoj smo upravo govorili. To je prosto jedan

slučaj koji nam je ispričao jedan ljubitelj naše književnosti, čovek koji nekoristoljubivo i iskreno traži istinu, isto kao što je i vi tražite. Ta primedba nam je upućena u listu »Sin otadžbine«, prošle godine u jednom nedeljnom broju u toku meseca novembra. Budite tako dobri i saslušajte.

Poražavajuća sličnost postoji između toga i ovog sadašnjeg slučaja.

Recenzent »Sina otadžbine« je analizirao oktobarsku svesku »Vremena«. U našoj svesci za septembar bio je objavljen članak g-dina Rodeviča »O društvenom moralu«. U oktobarskom broju je objavljen drugi članak na istu temu iz pera g-dina Sokaljskog. Dalje ćemo govoriti rečima samoga recenzenta:

»Pomenutim člancima možemo završiti pregled oktobarske sveske »Vremena«. Na kraju ćemo samo podsetiti na nešto neobično. U svesci koju smo prikazivali nalazi se i pismo g-dina Sokaljskog: »Beleške povodom pitanja o društvenom moralu« koje su nastale povodom članka g-dina Rodeviča na istu temu. Nema ničeg čudnog u tome što su se pojavile ove beleške ali začuđuje sledeće primedba koju uz pismo dodaje ređakcija: »Ovaj članak protivureči članku g-dina Rodeviča koji je nedavno objavljen u našem časopisu, ali on je progresivan i humanistički intoniran i raspravlja o problemu s jedne originalne tačke gledišta, pa se, prema tome, nama čini da slične protivurečnosti mogu poslužiti budućem rešenju ovoga problema«. Neka nam bude dopušteno da pitamo: da li redakcija posle ovoga smatra članak g-dina Rodeviča kao nešto progresivno i humanistički intonirano?«.

Ah, Bože! Zašto da ne? Zar progresivan i human čovek ne može da greši? Sreli su se, recimo, eto, gospoda Rodevič i Sokaljski. Obojica su i progresivni i humani ljudi — obojica teže istom cilju. Ali ne slažu se u pogleđu sredstava za ostvarenje cilja, ne slažu se i radikalno se razilaze — i stupaju u spor. Treba li sada jedan od njih odmah da bude neprijatelj progresa na osnovu toga što se ne slaže

i što protivureči onom drugom? Ima raznih vrsta protivurečenja i neslaganja. Oni imaju zajednički cilj. Mogu i obojica da budu u zabludi, pa da opet ostanu progresivni i humani ljudi. Hiljade ljudi sedi u parlamentu i događa se da jedan protivureči svima i ide sam protiv svih i kasnije se ispostavi da je on bio u pravu. Da li su svi ostali, 999. njih sve same varalice i budale, nazadni i nehumani ljudi? Ako bi se direktno tvrdilo da progresivni i humani ljudi nikada ne greše, to bi bilo apsurdno, posebno u uslovima naše savremene stvarnosti. Kako možete

da ne primetite taj apsurd! A, evo, ovaj čovek nije shvatio, nije umeo da promisli o svemu! Recite, milostivi gospodine, kako da se odgovori na ova i slična pitanja! A skoro sva su ta pitanja takva! Pokušajte da zamislite sebe u našoj situaciji. Razume se, mi nismo odgovarali »Sinu otadžbine«, mi smo se toga sada prisetili povodom ovog vašeg pisma ... Sve to poražavajuće podseća na vaše pismo.

Uostalom, milostivi gospodine, nemojte se ženirati. Obraćajte nam se i dalje i šaljite nam svoja zapažanja o uočenim protivurečnostima! Učinićemo za vas sve što budemo mogli ceneći vašu plemenitu žeđ za istinom i vašu prekrasnu ljubav prema književnosti naše otadžbine. Izvinite još jednom zbog naše suvišne glagoljivosti. Šta se može! Mi žvaćemo, žvaćemo i dajemo tako ...

JEDNO MLADO PERO

Brambeus! Pravi Brambeus! Sa zadovoljstvom sam pročitao. Gušio sam se, crkavao sam od smeha. Davio sam se, ponestajalo mi je daha. Znojio sam se! Ludo! Mlado pero. Talenat. Ovaj kažnjava poroke. Nada Rusije . .. Majstor koji zna da zaigra, da podvikne. Ovaj će daleko stići. Momak i po!

I sve to zbog gospode Skavronskih. G-din Skavronski je izjavio u decembarskoj svesci »Vremena« da njegov potpis zloupotrebljava u Moskvi neki drugi g-din Skavronski. G-din A. Skavronski se uplašio da ga ne pomešaju sa g-dinom N. Skavronskim. Kako je smeo g-din A. Škavronski da se uplaši, da izjavi u štampi da je on A. Skavronski a ne g-din N. Skavronski. On je prosto — običan spisatelj. Kada bi barem bio neki književni general poput Katkova — međutim, on je običan A. Skavronski! I ništa više! Treba to raskrinkati i to obavezno i što pre! Književnost je u opasnosti, društvo je ugroženo. Treba kazniti, zviždati, pljuvati. Tu se čak primećuje i nepoštovanje prema starijima. Ako se ovakve stvari budu dozvoljavale, kuda ćemo stići?

Uostalom, stvar je jasna: mlado pero. Treba dati hranu tom satiričnom umu. Umetnost radi umetnosti. I, doista, lucidno je napisan taj člančić (u prvom i drugom broju »Savremenika«. Uopšte, reklo bi se da se »Savremenik« opredeljuje za umetnost radi umetnosti. Novi pravac za svaku pohvalu). Ja sam se stvarno smejao (osim šale): veoma, veoma zabavno i sa dosta talenta.

Međutim, cela zgoda je nepravedna. Neka me izvini mladi recenzent, ali me ne boli srce. Vi ste mladi sjajni talenat koji započinje, ali saslušajte i nas — starce. Ne rasipajte uzalud mladu snagu — vatrenu i neiskusnu snagu mladosti. Još je kod Košanskog rečeno da su lepe ideje važnije od blistavoga stila. Stil — to mu je kao odeća, misao, pak — to je telo koje se skriva ispod odeće. Pogledajte staru coquette: haljine njene blistaju ružama ukrašene, ona miriše na mošus. Ali šta se skriva pod haljinama njenim? Veštački zubi, veštačka kosa, veštački... uostalom, nije zgodno ulaziti u detalje. Jednom reči, mladi čoveče, vi biste od takve lepotice pobegli glavom bez obzira, obuzeti užasom i gađenjem. Klonite se isto tako spoljašnjeg književnog bleska, čuvajte se od sablazni kitnjastoga stila, odagnajte sen Brambeusa koja treperi pred vama mameći vas mogućnostima lažnih podviga, jer ta će sen iščeznuti kao što iščezava kolut duvanskog dima koji vešto ispušta neki vojnik pušač. Umesto toga povedite računa o sadržaju, o idejama. Porazmislite vi, mladi i sjajni spisatelju — vi grešite.

Recite, zbog čega g-din A. Skavronski ne bi imao prava da se zgražava zbog toga što se drugi spisatelj potpisuje njegovim imenom? Da nije zbog toga što nije veliki pisac — neki književni general? Ali, svako svoje ceni. Šta biste vi učinili kada biste uzeli neki pseudonim i stekli slavu, a negde tamo u Moskvi, posle svega, neki nesrećnik uzme vaše ime i počne tako da se potpisuje! — recimo, negde tamo u »Ruskom vesniku«. Šta biste vi tada rekli? Naravno i vi biste tada odmah »zgrabili« ovog koji narušava pravo svojine. Ili, možda ne biste? Ne verujemo da ne biste. Ta evo, zgrabili ste vi sada ovog g-dina Skavronskog uvaženog samo zbog toga što se trpa tamo gde mu nije mesto — u red izabranih. Zar on nije tako slavan kao vi? Može biti, on će biti isto toliko slavan kao i vi, zar ne? Setite se razgovora između starog Hanibala i mlađog Scipiona prilikom njihovog susreta:

Hanibal: Ja sam slavan bio pre nego se ti rodi.

Scipion: A ja ću slavan biti kada tebe ne bude!

Zar nije ovo divno? To je iz drevne istorije. Te rimske anegdote su zbog toga lepe što se mogu primeniti i na današnju rusku književnost. Ponavljam vam, mladi čoveče, svakome je svoje milo. G-din Skavronski ceni svoj trud (to je plemenita osobina) i on je zbog toga ljubomoran prema svom trudu. Kako se usuđuje da se izdaje za generala? — pitate vi. On se, može biti, uopšte ne izdaje za generala, on samo traži svoje. Ko zna, može biti, kada biste mu vi ponudili svoje znamenito ime možda ga on ne bi ni prihvatio. Meni je — mogao bi vam

reći — moje drago, meni ne treba tuđe. Meni, mladi pesniče, nisu poznata vaša dela, znam samo za jedan vaš članak u »Savremeniku« o »Književnom imenu — i potpisu«. Nema spora, to je lucidan članak, ali, ko zna, možda se g-din Skavronski ne bi potpisao ispod vašeg članka. Svako svoje hoće i to vam je. Poslužiću se jednim poređenjem. Zamislite vi, mladi i talentovani recenzentu, neku divnu kuću na Nevskom prospektu ili podalje negde na kanalima. Kuća, da tako kažemo, kao palazzo, raskošna vila sa blistavim parketima, jednom reči, sa svom raskoši koja se može zamisliti. Prolaznici se dive bogatoj arhitekturi. Ali neki skromni i, može biti, gladni činovnik sa pohabanom tašnom pod miškom koja nema ni kopče, jer su ih njegovih sedmoro dece pokidali još pre deset godina, hita tako u svoje nadleštvo, ali odjednom podigne glavu i opazivši velelepno zdanje oseti čitavu radost u svom srcu. Arhitektura deluje, jer umetnost je neodoljiva. On oseti zadovoljstvo i sa novim elanom pohita na svoje radno mesto. Ali, u tom divnom domu stanuje bogataš i, razume se, raduje se tome. Ali nedaleko od tog divnog bogataškog doma nalazi se drvena i skromna kućica — jednospratna, samo četiri prozora i u senci brezica. U toj kućici stanuje siromah i uživa u nepomućenom spokojstvu svoje savesti. On nema ni tog mermera ni tog luksuznog nameštaja, ali i ne očajava zbog toga: pred njim je divna knjiga, njegov oprobani prijatelj, uvek spremljen kotlet — i šta ćete više za sreću čovekovu! Ali, jednoga jutra omladina je zapalila dom onog bogataša. Nakon dva sata ostalo je samo zgarište (razume se, bogataš se spasava — to je potrebno radi potpunosti poređenja što ćete videti dalje). Sledećeg dana mladi ljudi pale i kućicu ovog skromnog srećnika. Nakon pola sata od kućice nije ostao ni kamen na kamenu. Razume se i bogataš i siromah će gorko zaridati, ali ko vam jemči da siromašak neće tužnije zaridati nego sjajni velmoža... Okrenimo sada medalju i protumačimo ovu alegoriju. Zamislite ovako: bogati gavan — to ste vi, veliki književni general; onaj siromašak — to je g-din A.Skavronski. Neka razlika u lepoti domova bude razlika između vaših talenata — kuće ovde označavaju domove, a to je već korišćeno u književnosti (pogledajte dom Krajevskog na Litejnom prospektu i dom Starčevskog na kanalu Mojka). Ako ste to razumeli biće vam odmah jasno da je g-dinu A. Skavronskom isto tako, ako ne i više, drag njegov talenat kako što je vama drag vaš sjajni talenat.

Ali, mladi recenzentu, vi se, može biti, nećete složiti sa ovakvim poređenjem, vi ćete, može biti, reći da je postupak A. Skavronskog odvratan, da se ne treba izdavati za generala pred publikom, da je to smešno i da slične poroke treba kažnjavati i progoniti u društvu kao što se progoni kuga. Reći ćete da je to sveta stvar časopisa, njegove tendencije i njegove misije. Reći ćete da je A.Skavronski samoljubiv, a da g-din A. Skavronski ne bi smeo da bude samoljubiv. O, mlado,

mlado pero! — kličem ja. Slažem se, sve što je smešno u književnosti treba iskorenjivati, ali zar je malo smešnih stvari u našoj književnosti? Ima u njoj ne samo smešnih nego i odvratnih stvari a vi ste izabrali samo g-dina A. Skavronskog za junaka vašeg sjajnog članka i zaboravili ste mnogo onoga što je odvratno. Ali, to je spletka — spletka i ništa drugo. Kakve svetinje, kakve tendencije, kakva kuga! Tu je u pitanju samo mlado pero koje se poigralo — i ništa više. I najzad — zbog čega vi na sve to gledate samo kao na nešto smešno? Pogledajte na to i sa komercijalne tačke gledišta. Za književni trud se kod nas dobija plata. Ako gospodin i sa vašim pseudonimom bude pisao loše članke svi će pomisliti da vi to pišete loše i niko vas neće čitati — svi će ostavljati nerazrezanim sveske časopisa. Malo je njih koji će se informisati — uveravam vas. To je, da i tako kažem — podrivanje. A g-din A. Skavronski je poznat. G-din A. Skavronski ima talenta — recite šta hoćete. Meni je samo žao što nisam čitao njegovo delo »Bedni u Rusiji« koje vi pominjete u svojoj sjajnoj recenziji. Ali ja sam zato pročitao njegove »Begunce u Novoj Rusiji« i znam da je roman stekao veliku popularnost, širok krug čitalaca i da je njegovog pisca učinio poznatim. I, eto, g-din A. Skavronski drži do te popularnosti. Možda je on malo uveličao svoj značaj (iako, pravo govoreći, njegov protest upućen »Vremenu« to ne potvrđuje nikako), to nije uvredljivo, to nije ništa čudno. Boga mi, to se svakome može dogoditi. Evo, na primer, vi ćete se sada okomiti na mene zbog toga što se ne slažem sa vašom recenzijom. Vi ste osetljivi, tugaljivi kada je u pitanju tuđe samoljublje... Ali, znate li šta, mladi čoveče: vi ste namerno napisali »Bedni u Rusiji« umesto »Begunci u Novoj Rusiji« kako biste naglasili svoju duhovitost. Tobože ste zaboravili i ime romana jer ono nije ni zavredilo da se zapamti. O, mlado pero! Iskreno vam govorim da me srce boli zbog toga što je rasuto toliko duhovitosti samo radi puste efiktivnosti. Brinite se o idejama, mladi čoveče, i ne zaboravljajte moju priču o staroj koketi.

I znate li šta još? To je neka vrsta književne raspojasanosti — to je skidanje kućnog ogrtača, ida tako kažem. (Vous comprenez? »Ništa, ništa, ćutanje!«).

Ne, opet vam kažem — zbog čega bi samo generali imali pravo da pišu izjave, zbog čega se jedino za generale zauzimate, zbog čega su vam oni tako omileli, sjajni i velelepni aristokrato? Ah ... Šta je meni... Dozvolite ... Da! ... Ah, Bože ... odoh ja daleko. Vi i generalima govorite to. Uostalom, ovaj general i nije neki pravi general nego slučaj sasvim za sebe. Kod vas je napisano:

»Hoće li neko poverovati, na primer, da je neki književnik odjednom iz čista mira nedavno objavio u »Severnoj pčeli« da je toliko velik da ga drugi

književnik zbog toga sanja? Šta će pomisliti čitaoci kojima se serviraju takve izjave?«.

Tu je reč o Turgenjevu i o njegovoj poznatoj izjavi koja je štampana u »Sevemoj pčeli« prošle jeseni! A onaj drugi književnik koji ga je u snu video to je, razume se, g-din Njekrasov. Sve je to sada oficijelno rečeno i potvrđeno, pa, prema tome, imamo pravo da pominjemo i imena. Međutim, mladi čoveče, vi ste i to iskrivili. Turgenjev uopšte nije izjavio da je on toliko veliki pisac kako vi to tvrdite, i da ga drugi zbog toga sanjaju — nije njemu tako nešto bilo ni na kraj pameti, u to nema sumnje. To je poznata priča: čoveka pozivaju u časopis u strahu da ne izgube saradnika, zahtevaju od njega da sarađuje, pišu mu sentimentalna pisma za zahtevima, podsećaju ga na staro prijateljstvo, kažu mu da ga sanjaju i, eto — ako čovek ne podlegne tome i ako odbije saradnju u časopisu onda počnu u tom istom časopisu da šire o njemu glasine, počnu da pišu da su ga bezmalo oterali jer se ne slažu sa njegovim shvatanjima. Složićete se sa mnom, nisu posredi samo snovi — tu je i na javi bilo nešto sasvim drugo. Dušu su samo ogrešili, mladi čoveče! Ta vi ste sve to znali i sasvim svesno ste to učinili, iako ste znali, a to nije nimalo pošteno (u književnom pogledu, razume se). Vi hoćete da dostignete slavu Senkovskog, Žila Žanena, Družinjina, to je pohvalno, samo nastavite, ali znajte:

Čuvaj obraz od malena, — kaže poslovica. Ili ste se vi već do te mere »upili« i poistovetili sa interesima »Savremenika« da ste sve ono ranije ostavili ispred njihovog praga? Naravno, mladi čoveče, vi štitite svoje nove prijatelje — prijateljstvo je svetinja, nešto prekrasno, ali vi uzalud mislite da je g-din Turgenjev tako uvredio g-dina Njekrasova objavivši ono o njegovim snoviđenjima: kada čovek u snu vidi prijatelja koji je daleko to je nešto pohvalno, toga se ne treba stideti ako je čovek iskren i ako i na javi biva onako kako je bilo u snu. Ali g-din Turgenjev je rekao da na javi nije bilo tako i zbog toga ie i objavio onu izjavu — ono pismo. Naravno, bolje je bilo da nije ništa ni objavljivano o tim pismima: jer, doista, g-din Njekrasov je mogao nekoga da sanja, ali sasvim onako — bez nekih koristoljubivih namera. Ali šta se može kada je na javi bilo sasvim obrnuto. Tu se može izgubiti strpljenje. Veoma je zabavna vaša misao mladi čoveče: neka jednog štipaju, neka ga čupaju i dave, a on neka mimo sedi tako — ni da makne. Neka skrsti ruke i neka se smeši. O jednome već dve godine pišu kako su ga oterali iz časopisa, a on sa stvarnim dokazima u mkama dve godine ćuti i ne kaže ništa — ne govori šta je istina i, eto, čim je odlučio da kaže pravu istinu ispada da je on kriv. I, evo, tada mlado i talentovano pero škripeći objavljuje svima da je on počinio novi zločin.

Ugursuzi!

OPET »MLADO PERO«

ODGOVOR NA ČLANAK U »SAVREMENIKU« —

»UZBUNA« U »VREMENU«

»Savremenik«, mart, broj 3

Nema šta — grčevito su se uhvatili! Nije mogao da podnese prvi udarac! Ja sam to i predskazivao da će se grčevito uhvatiti za... O, mlado pero! Kakva cika zbog toga što su vam stali na nožicu. A setite se, mladi i sjajni talentu, kako ste se junačili u toku februara pred A. Skavronskim zbog njegovog članka »Književni potpis«! A, eto, čim se neko vas dotakao, vi ste zaglušili čitav svet svojim jadikovkama:

Remplit les bois et les campagnes Du cri percant de ses douleurs!

Eto, sada se vidi da je u pitanju mladi talenat bez ikakvog šlifa. A takav se ljuti zbog reči »mlad«!

Vi ste se naljutili zbog članka u »Vremenu«. Odali ste se i govorite o tome u vašem članku »Uzbuna« u »Vremenu«. Nije trebalo odavati sebe i govoriti o tome da ste postradali zbog toga članka, jer — tako ste priznali da vas je zloba ophrvala i da imate nameru unapred da psujete, da na nekome izlijete žuči. Vaš članak liči na recept — kao da vam ga je doktor propisao. On miriše na apoteku, na Hofmanove kapljice, na sirće, na čaj od suhog višnjevog lišća — na »vodicu«. Evo šta znači isturiti sopstvene bokove. Evo šta znači ne videti neprijateljski članak niti šta o njemu znati! A kada neko zapita — »Jeste li čitali kako su vas udesili?« — odgovor je: Gluposti! To da čitam! Nemam ja vremena na pretek da čitam takve članke! A propos mon garcon«, izgleda da je jučer kod španskog poslanika bila partija raut-a«. (Fraza nije naša. Tom frazom počinje priča jednog gardijskog oficira koja je objavljena tridesetih godina u staroj »Biblioteci čitalaca«. Mi je nismo ovde slučajno upotrebili). I tako je pitanje zabašureno tim španskim aferama.

I tako i važnosti i solidnosti i neke mondenske nebrige bude više. A ne ovo: »Joj, kako boli!«. Tu odmah moraš pokazati gde boli. I tako se dobija vodvilj: »Nagažena nožica ili osvećeni g-din A. Skavronski«. No, šta je, gde boli? Do

svadbe će zarasti! — kako se kaže.

Govorim vam u vašem interesu, učim vas dobro, o, neiskusni!

Uopšte, vi strašno žurite. Mladalačko nestrpljenje. Vama je strasno stalo da se što pre opravdate, da uverite čitaoce — »ta nisam to ja, to je sve pakost, ja sam najblistaviji talenat«. Istina, vaš položaj je razumljiv i ja iskreno saosećam sa vama. Ispada prosto onako: toliko godina sam se isticao na strašnom poprištu ruskoga humora, toliko godina su me razne revije obasipale komplimentima, toliko godina sam brao cveće zadovoljstva — »ruže brao i Ijubičice zalivao« i odjednom, gle — grbe me! Grbe me i to još kako: kažu mi da sam »mlado pero«, »mlad čovek« (može li nešto biti užasnije od toga!), stavljaju me u isti red sa A. Skavronskim, kažu mi da podražavam Brambeusa, Družinjina (priznajte, to sa Družinjinom vas je najviše zabolelo. Je li tako? Jesam li ja poznavalac ljudskog srca ili nisam?). Najzad kažu da su vaši članci kritički — čista umetnost radi umetnosti, cveće zadovoljstva, »časovi dokolice«, biseri koji su se rasuli pod mladim perom koje je korišćeno u ime efemernih ciljeva.

7 vodoskok je prskao po biserju!

Jek praznih reči, kolutovi duvanskog dima koje pravi vešti pušač u prostoriji punoj ljudi i (što je najgore od svega) neka vrsta književnog upliva tu i tamo, neka vrsta književnog dodatka za reviju »Savremenik-Invalid«. I povodom takvog dodatka vama, naprednom čoveku, daju razne savete! I to ne običnom naprednom čoveku nego novopečenom nihilisti koji je to nedavno postao po potrebi redakcije. I prvi put se odnose tako prema vama, prvi put u toku tolikih godina prijatne jeftine literarne igrarije. Kako da se tu čovek ne razbesni, kako iz njega da ne probije — kako da ne krene malo i da slaže. O, moj nihilisto du lendemain! Budite uvereni, ja sasvim dobro razumem vašu situaciju ...

Ali, zaustavimo se na trenutak da bismo razjasnili jednu tugaljivu stvar.

Vi gorko žalite zbog toga što vas mi nazivamo »mlado pero«, »mlad čovek«, sjajan talenat, i tako dalje. Jednako upotrebljavamo pridev — mlad. Vama se izgleda to ne sviđa i nadurili ste se zbog toga. (Da vam se sviđa ne biste se odali). O, kakva naivnost i kakvo pomanjkanje iskustva! Te vaše žalopojke su jasan dokaz vaše mladosti. Ima li tog mladića koji se ne ljuti kada ga nazivaju mladim čovekom? Koji momak ne brije nožićem svoje nausnice kako bi mu brkovi što pre porasli? Slažem se, sve su to znaci nežnosti, gracioznosti — prvi

znaci proleća života i mladalačkog izrastanja... Pa ipak, vi ste se sami potpuno odali. Ali, ne uznemiravajte se; ja vam svečano izjavljujem da sam govoreći o vašim godinama mislio ne na vaše godine bukvalno nego, da tako kažem — izražavao sam se metaforično. U suštini, mene se uopšte ne tiče to da li ste vi mladi ili stari. U svom članku »Mlado pero« ja sam pominjao vašu mladost i odsustvo iskustva u oblasti ruske žumalistike i mislio sam na to da ste vi u toj oblasti novopečeni radnik. Ja to nisam uzimao u lošem smislu. To nikako! Ja sam vam se iskreno divio — divio sam se vašem elanu, mladalačkom žam i snalažljivosti, tim, kako bi se reklo, prvim zvucima jedne mlade književne darovitosti. Ja volim, mladi čoveče, te prve reči! Vi ste mi u izvesnom smislu ličili na husara ruske književnosti, na mladog konjičkog kapetana sa crvenim obrazima u našoj domaćoj književnosti (ličili ste mi na »Cornette koji svira na svirali«) o čemu je bilo reči u Iskri). Prema tome, umirite se. Vi ste se odali i niste umeli da sakrijete da su vam nagazili na nožicu. Ali hrabro! Kasnije ćete se popraviti. Ima li tog vojnika koji ne sanja da će jednom postati feldmaršal!

Međutim, (ja nikako ne mogu da zaboravim to!) zbog čega toliko besniti, zbog čega se toliko nervirati — čemu ta pena na ustima! Treba li tu stići do Hofmanovih kapljica? Vi psujete kako nekakav saradnik »Iskre«, a ništa se gore od toga čoveku ne može poželeti. Potreban vam je još jedan korak pa da i vi krenete da nam prebacujete fabriku duvana. Jer, čitav vaš članak je samo ugarak od one iste glavnje — »Iskre« i ništa više. Kažu da je ta »Iskra« sada na belom hlebu, posti uveliko i čeka pretplatnike ... (Vous comprenez n’est pas?).

Ja vas sada gledam kao na javi, o, mlada neiskusna darovitosti — vidim vas upravo u trenutku kada vam donose februarsku svesku »Vremena« i kada vam saopštavaju da u njoj postoji članak protiv vas pod naslovom »Mlado pero«. Vi se sarkastično smešite i nekako s visine gledate na tu svesku. Sve ja to vidim u svojoj mašti, kao da je u knjizi napisano. Ako su vam se tada zatekli gosti u kući, ili ako ste sami negde bili u gostima, vi ste se nakon čitanja članka, razume se, obuzdali; ali ono nervozno podrhtavanje, stiskanje usana, one čudne pege na vašem licu — sve je to dokaz gneva koji se skupio u vašem srcu željnom pohvala. Vi čak probate da se nasmejete, čak ste i rekli — »nije baš duhovito ...«. Ali, rekli ste to nekako žalosno. U svakom slučaju, gosti su bili zbunjeni i nastojali su da ne gledaju na vas, trudili su se da razgovaraju o nečem drugom. I vi ste sve to primetili... Ali, sećate li se samo onog groznog trenutka kada ste se vratili kući i kada ste ostali sami i kada ste dali na volju svemu onome što se u vašim grudima bilo nakupilo! Zar se ne sećate kako ste polomili stolicu, kako ste u paramparčad razbili čašicu za čaj koja je stajala na vašem stolu, kako ste u

besu udarali pesnicama u zid i kako ste se zaklinjali da ćete napisati članak sa takvim psovkama kakvog nije bilo u književnosti odkad sveta ima! I, eto, pojavio se vaš članak »Uzbuna« u »Vremenu«. O, verujte mi, ja nisam morao da potkupljujem slagače u vašoj štampariji (a to ste nam prebacili) da bih saznao kako je sve bilo — da bih saznao i za razbijenu čašu i za udaranje pesnicama u zid i tako dalje. Ja sam to saznao imaginacijom, o tome govori duh i ton vašeg odgovora. I šta je taj vaš članak? Otkuda u njemu toliko besa i toliko nervnog rastrojstva? Odakle toliko psovki i toliko ličnih uvreda i smicalica svake vrste protiv »Vremena«, kakvih inače, ima i u drugim tekstovima martovske sveske »Savremenika«? Nisu u pitanju tipografi — posredi je nešto jasnije.

Uzgred i ovo da vam kažem: ja sam potpuno ubeđen da ste vi lično napisali članak »Uzbuna u »Vremenu«, iako tvrdite da vam je to poslao neki vaš prijatelj, neki mladi nihilista. Drugim rečima: vi ste se sakrili pod sto i pokrili ste se imenom izmišljenog prijatelja. Taj način je krajnje naivan. To je ono — Ku-ku-ku! Sakrio se Kostjenjka, potraži ga dadiljo ...! A ovamo nama prebacujete kako sami sebi pišemo pisma. I više od toga: ja sam potpuno ubeđen da je i ona napomena redakcije, koja ide uz vaš članak, kao i razne vesti iz Moskve o debelom telu g-dina Longinova, vaše delo — sve ste vi to sročili. Naravno, ja ne posedujem opipljive dokaze, ali ubeđen sam da je to tako — meni se tako čini. Ali, šta se može sa ubeđenjem? Ali, vi ste krivi: zbog čega se skrivate? Da niste imali na umu neke posebne ciljeve? Da pogledamo i to:

Prvo, vi ste počeli neki razgovor o slagačima. To se nalazi u napomenama redakcije »Savremenika« koje idu uz vaš članak. Navešćemo te napomene. Evo toga od reči do reči:

»Istinitost ovih opservacija je frapantna. »Vreme« je u svom drugom broju, u nameri da uvredi jednog našeg saradnika povodom njegove recenzije o »Književnim potpisima« koja je bila objavljena u prvoj svesci »Savremenika« — a reč je o g-dinu Skavronskom — objavilo članak pod naslovom »Mlado pero« u kojem, prvo, našeg saradnika upoređuje sa baronom Brambeusom, a drugo, obraćajući se tom našem saradniku ono ga uporno naziva »mlad čovek«. Od reči do reči je tako pisao pre dve godine i »Ruski vesnik«, od koga je »Vreme« sve ovo uzelo, razume se, unoseći u tu pozajmicu i svoje lične »ludorije« i koještarije. Te »ludorije« se vide u onom njihovom tvrđenju da se, navodno, naš saradnik poistovetio sa interesima »Šavremenika« do te mere da je »sve svoje ostavio još na pragu... i tako dalje«. Čitajući te reči, mi nismo dugo mogli da dođemo sebi od zaprepašćenja. Šta je to! Ta recenzija nije ni potpisana!

Na koga se odnosi optužba iz »Vremena«? Kako je »Vreme« uspelo da sazna ko je napisao ovaj članak koji je u njegovoj redakciji izazvao uzbunu? Možda »Vreme« ima naviku da se obaveštava kod slagača u štampariji u kojoj se štampa »Savremenik« ? Ako je to tako onda možemo da uverimo »Vreme« da ih je slagač kod koga su se informisali obmanuo. Lice koje ste vi tako lakomisleno prekoreli zbog nečeg »ranijeg« već četiri godine redovno i isključivo ovde u »Savremeniku« objavljuje svoje tekstove; bilo je, istina, prošle godine nekoliko njegovih priča u »Vremenu«, ali to je bilo samo zbog toga što je »Savremenik« bio zabranjen, a književniku nije milo ako mora da stavi pečat i na svoja usta — i da umukne. Prema tome, interesi »Savremenika« su uvek bili bliski pomenutom recenzentu, on nije imao posebno da se hvata za nešto, pa, prema tome — sve vaše reči u vezi s tim su jedna prazna priča i ništa više. Što se tiče one poslovice — »Čuvaj obraz od malena« — koju ste u polemičkom žaru upotrebili protiv našeg recenzenta, mi mislimo da je takva smicalica iskorišćena u trenutku posebnog zanosa i svojevrsnog napada i nadamo se da se ubuduće nešto slieno neće ponoviti. Redakcija«.

U redu, ali tu vas ja i čekam. Znate li šta ja hoću? Ja hoću da vas demaskiram. Ja hoću celom svetu da pokažem: ko ste vi, kakav ste vi pregalac na polju otadžbinske književnosti. A kada vas budem razobličio ja ću vam postaviti ovakvo pitanje: može li se s vama voditi bilo kakav ozbiljan razgovor i raditi nešto ozbiljno? Cela zgoda je u tome što ste vi mislili da vas ja neću demaskirati.

Prvo o slagaču. Vi se čudite tome kako sam ja uspeo da saznam vaše ime i pretpostavljate da sam ja sigurno morao podmititi slagača, Tu se kod vas taji jedna pakosna misao — da nas kompromitujete kod publike kao ljudc koji podmićuju slagače i špijuniraju druge časopise, kao ljude koji otvaraju tuđa pisma, ali ja sve to gledam kao na beznačajne sitnice. Uvredili ste se, i, eto, progovorila je u vama osvetnička krv, probudio se u vama Barklaj de Toli... jednom reči, u ovom slučaju bi vam se i moglo oprostiti. Osim toga, vi znate i sami, te se stvari đavolski teško mogu razmrsiti. O tome da su vas negde preko mora našli i doveli u »Savremenik«, naravno, u cilju da se »Savremenik« pokrene nabolje redakcija je i sama toliko pisala da nije bilo osobito teško prepoznati vas. Prema tome, to je već sređeno. Ali nije stvar u tome. Suština je u tome što vas ja sada mogu javno prozvati, demaskirajući vas zbog toga što ste smišljeno iskrivili istinu u jednom slučaju. Izvolite saslušati.

Vi nas uveravate... (To jest, uverava nas redakcija »Savremenika«, a to je svejedno i ja imam pravo da smatram tako. Ja pozitivno znam da ste vi,

poistovetili sebe sa interesima redakcije i, prema tome — ona napomena od strane redakcije nije prošla bez vas. Vi ste znali za to, pa čak, vi ste, može biti, i izvršili korekturu teksta, to nije moglo biti bez vašeg znanja, može biti, najzad, da ste napomene vi sami pisali u šta sam ja ubeđen. Prema tome, vi odgovarate za sve što stoji u tim napomenama. Zbog čega ja o tome govorim i dajem sebi pravo da otkrivam sve vaše pseudonime saznaćete odmah nakon daljeg čitanja). Dakle, vi nas uveravate u vašim primedbama na naš članak da je lice, to jest vi, kome smo mi, prema vašim rečima, lakomisleno uputili prekor zbog svega »ranijeg«, ono isto lice koje već četiri godine redovno i isključivo tu u »Savremeniku« objavljuje svoje tekstove i da je prošle godine bilo nekih njegovih priča u »Vremenu« — i tako dalje ...

Zapamtite ovo za sada. Sada na jednom drugom mestu u članku »Uzbuna u »Vremenu«, vi kažete:

»I još se hvalite da vas čitaoci vole i da imate dosta pretplatnika. Znate li kome to dugujete? To treba da zahvalite »Savremeniku« koji je neko vreme živeo u zabludi da će od vas nešto biti i koji je ulagao napore da vas izvede na istinski put: vi to dugujete privremenoj zabrani tog istog »Savremenika« koja je na trenutak učinila da se sve književne snage u vašem krugu nađu. I tako sila koja vam je pomogla nisu bile vaše ludorije i koještarije nego tuđa nesreća«.

Kraće rečeno, da nije sa »Savremenikom« bilo nevolje, da nije bio privremeno zabranjen u toku juna meseca, nama, po vašem mišljenju, ne bi prišli pisci sa svojim prilozima, a i vi sami ne biste objavljivali kod nas da nije svega toga bilo, jednom reči — naš časopis je ništavan i bez ikakve vrednosti u poređenju sa vama sjajnim talentima koje objavljujete u »Savremeniku«. To je jasno i lepo protumačeno drugi put u listu »Pregled«, gde je jedan gospodin prihvatio vašu ideju i napisao protiv nas dugačak članak ispunjen gnevom i grdnjama. Evo tog odlomka koji potvrđuje vašu misao:

»Svoj uspeh »Vreme« duguje nekim delima iz beletristike koja objavljuje, čiji karakter odgovara karakteru »Vremena« onako kako morazu odgovara cveće. Tu su objavljena neka dela Ostrovskog, Ščedrina, Pomjalovskog, tu su objavljeni i »Poniženi i uvređeni« F. Dostojevskog sa onim sladunjavim junakom Vanjičkom, kao i »Zapisi iz mrtvoga doma« istoga pisca. Uopšte, rubrika beletristike u »Vremenu« je uglavnom dobra, ali za to nije zaslužna redakcija. Požari su mnogo učinili da se redakcija ukrasi. Pisci koji su nakon požara u Petrogradu objavljivali svoje priloge u »Vremenu« sada javno tvrde da su na to

bili nagnani mučnom neophodnošću (Vidi »Savremenik« br. 3)«.

Ispod tog članka u »Pregledu« stoji potpis: I. Dmitrijev. Uzgred obaveštavamo čitaoce da je taj isti g-din I. Dmitrijev lično doneo u naš časopis svoj članak pod naslovom »Provincijski list«. Taj članak mi nismo objavili, jer je bezvredan, i vratili smo ga autoru. Sada se taj članak pojavio u »Savremeniku« br. 1. i 2. i on nas javno grdi i izjavljuje da su pisci bili nagnani nevoljama da sarađuju u »Vremenu«, to jest zbog toga što je »Savremenik« bio privremeno obustavljen.

Naravno, odbijanje da se objavi u »Vremenu« članak g-dina I. Dmitrijeva treba uzeti u obzir. Ali, evo, šta nas posebno čudi: zbog čega se g-din Dmitrijev posle obustave »Savremenika« obratio baš našem časopisu? Zar osim »Vremena« nije imao na raspolaganju »Otadžbinske zapise«, »Biblioteku čitalaca«, »Ruski vesnik« i još dosta drugih nedeljnika? Zbog čega su ti sjajni talenti (to jest g-din Dmitrijev i »mlado pero«) pohrlili u »Vreme«, a sada izjavljuju, eto, kako ih je nevolja ovamo saterala — kako ih je na to nagnala obustava »Savremenika« ?

Ali, neka ovo bude rečeno kao u zagradi, a sada da se opet vratimo vama.

Šta će biti ako vas ja sada budem demaskirao i pokazao da vi ne govorite istinu, ako vam budem pokazao kakvi su se prilozi objavljivali u našem časopisu pre obustave »Savremenika« i to bez ikakve nevolje?

Ja na to imam pravo, milostivi gospodine! Vaše namere da nanesete štete »Vremenu« daju mi to pravo. A sasvim je očevidno da ste imali namere da nam naudite. Da nećete ovo da poričete? Oni koji vas slede već viču u drugim listovima da je »požar mnogo pomogao našem ukrasu«. Prema tome, sasvim je normalno što ćemo se braniti dokazujući da ne govorite istinu i to ćemo činiti sa činjenicama u rukama.

I je li moguće da se vi, izrekavši javno neistinu, nadate da će to proći nekažnjeno? Mislili ste neće saznati, nije potpisano, prema tome, neće moći pozitivno da tvrde — da pristupe demaskiranju. I eto — mislili ste — ja ću kazati da sam u časopis bio sateran nevoljom i proći će — proći će.

Ne verujem to i ne mogu da verujem, milostivi gospodine. Vi ste želeli da nam napakostite, sakrili ste se pod pseudonimom kao pod stolom i mislili ste da vas neće pronaći! Ne verujem i zbog toga ću sa vama još jednom postupiti pažljivo: ja neću da otkrijem vaše pravo ime kao ni pravi naslov vašega članka.

Zbog toga ja sada samo izjavljujem da su, prvo, u aprilskom broju »Vremena« prošle godine objavljena samo dva vaša članka.

Drugo, u toku aprila prošle godine, kao što je celom svetu poznato, »Savremenik« je još uvek izlazio. Ni »Savremeniku« niti kome drugom nije tada padalo na pamet da će taj časopis biti obustavljen u junu mesecu. Prema tome, vi ste, milostivi gospodine, po slobodnoj volji doneli u naš časopis svoje članke bez obzira na to što je »Savremenik« još uvek izlazio i što nikakve nevolje nije bilo koja bi vas nagnala da tako postupite. (Privremena obustava »Savremenika« nama nije donela nikakve koristi. Mi posle toga nismo dobili ni jednog značajnijeg saradnika. Gospoda Ostrovski, Pomjalovski i Ščedrin su objavljivali kod nas i pre privremene obustave »Savremenika«. U drugoj rubrici

časopisa nije sarađivao niko od onih koji su pisali za »Savremenik« i neka nas od toga sam Bog sačuva. Prošle godine smo imali 4300. pretplatnika, a od toga su njih 4000. bili naši stari pretplatnici iz vremena kada je »Savremenik« još uvek izlazio. »Mlado pero« sasvim dobro zna da tokom leta pretplata skoro prestaje. Od juna do kraja godine jedva da smo imali 300. pretplatnika. Prema tome, obustava »Savremenika« nam nije privukla veći broj pretplatnika).

Dozvolite sada da vas pitamo: šta treba da mislimo o vama i kako vi mislite da se može razgovarati sa vama?

Ja znam, vi ćete se izgovarati da je to stav redakcije i da vi s tim nemate veze. Koješta! Uostalom, molim vas, probajte da poreknete svoje učešće u pisanju napomena redakcije »Savremenika« za prilog pod naslovom »Uzbuna u »Vremenu«. U tom slučaju ćemo biti prinuđeni da vas još kraće i brže demaskiramo izjavljujući od koga smo upravo sve to saznali sasvim podrobno — do koje ste mere vi, naime, bliski redakciji »Savremenika«, pa, prema tome, biće jasno da li je ili nije bez vas pisana napomena redakcije »Savremenika« uz tekst »Uzbuna u »Vremenu«. Imajte na umu da mi imamo puno pravo da sve to objavimo, jer vi ste nas osumnjičili da potkupljujemo slagače, iako vam je sasvim dobro bilo poznato od koga smo mi saznali sve to, naime, da ćete baš vi pisati feljton za »Savremenik«. Vaša sumnja u vezi sa slagačima daje nam pravo da se branimo, pa, prema tome, daje nam i pravo da vas demaskiramo.

To je prirodno i sasvim u granicama zakona.

A sada dozvolite da nastavimo sa demaskiranjem.

U napomeni uz vaš članak se kaže: »Što se tiče vašeg pozivanja u polemici na poslovicu ... »Čuvaj obraz od malena« ...« — i tako dalje.

Eto, vidite i sami, strašne reči nam upućujete, a na kraju krijete konce svega. Zbog čega ste pred vašim čitaocima sakrili prave razloge koji su doveli do afere? Da ste napisali sve, vašim čitaocima bi bilo jasno da je naša smicalica ne to što vi tvrdite — nego nešto sasvim normalno. Sve je započelo u vezi sa Turgenjevom. U vašem članku ste, naime, pomenuli da je, navodno, Turgenjev izjavio kako je toliko velik da ga drugi pisci zbog toga sanjaju. U svom članku »Mlado pero« ja sam vas demaskirao i pokazao sam da Turgenjev nikada nigde nije izjavio da je on tako velik i da ga upravo zbog toga drugi pisci sanjaju. Ne samo da toga bukvalno nije bilo nego nema ni tog smisla u njegovom pismu kojim je optuživao g-dina Njekrasova. Ja sam izveo na čistac sve to i pokazao sam da ste vi lično sve to izmislili i dodali sa svoje strane. Ta shvatite najzad: tu se uopšte ne radi o Turgenjevu, o tome da li je on napredan ili nazadan kao pisac i da li se on vama sviđa ili ne sviđa! Stvar je u tome što ste vi čoveku koji nije prisutan pripisali neistinu, vi ste mu pripisali reči koje ste sami izmislili, koje on nikada nikada nije rekao niti mu je nešto slično padalo na pamet. Prema tome, vi ste ga prikazali u krivom svetlu i pripisali ste mu negativne crte u nastojanju da mu nanesete štete lično i da smanjite zanimanje redakcije »Savremenika« za njega kao pisca. Zar to nisu očevidne činjenice? Ne znam da li ćete biti tako nesmotreni da ih opovrgavate, jer — ko će vam poverovati? Setite se da je taj isti »Savremenik« bio demaskiran od strane g-dina Turgenjeva onim objavljivanjem pisma g-dina Njekrasova koje je on uputio »Severnoj pčeli«. Vi sve to sasvim dobro znate i opet se odlučujete da branite »Savremenik«. Po mom mišljenju, to je u najvećoj meri neumesno — pa i ružno. Ali kunem vam se svečano, ja sam ubeđen da ste se vi upustili u ove sitne afere ne iz nekog ličnog interesa. Ali, to je ono što je najkomičnije, jer ste vi to učinili sasvim nekoristoljubivo, onako da nekako ugodite redakciji »Savremenika« — vodile su vas iskrene pobude i plamena želja da njemu ugodite. Vi ste se toliko poistovetili sa interesima »Savremenika« da ste spremni da činite sve za njega, čak i ono što se od vas ne trati. U tom slučaju, vi ste bili plus royaliste que le roi. To je moje najdublje ubeđenje i ja za sada ne mogu da ga promenim! Zbog toga sam pomenuo onu poslovicu:

Čuvaj obraz od malena!

Znači ja sam pretpostavljao da imate časti i zbog toga sam poručivao da je čuvate. Ako se ništa nema, nema se šta ni čuvati. Ja sam o vama sudio samo kao

o piscu. Međutim, bez obzira na sve slične razloge vi imate na savesti pomenuti književni dodatak, dakle, nameru da nam napakostite! Uporedite taj dodatak sa onim o »žalosnoj neophodnosti« što smo napred demaskirali i recite mi da li se moje demaskiranje može nazvati niskom smicalicom, kako mi vi, ne stideći se toga, kažete u oči u svom prilogu koji ide uz vaš tekst »Uzbuna u »Vremenu«? (Ja jednako tako pišem: »govorite mi u oči« iako je napomene uz tekst »Uzbuna u »Vremenu« pisala redakcija »Savremenika«, a ne vi. Ali svejedno, bez vašeg znanja takve primedbe nisu mogle proći. Ponavljam: može biti, vi se čudite zbog čega ja stalno mešam vas i redakciju »Savremenika« ? Odgovaram vam: pozitivno tvrdim da ste mi vi vašim sumnjama da sam potkupljivao slagače dali pravo na to. Porazmislite i sami: da bih to mogao da opovrgnem ja bih, naravno, morao to znati iz prve ruke, to kako ste se vi uhvatili za njihove interese. Prema tome, ako ja sve to znam onda nemam razloga da potkupljujem slagače).

I sada, nakon ovih objašnjenja, dozvolite mi da kažem kako ja gledam na sve to u čisto književnom smislu.

Vi ste uglavnom umetnička priroda i sve što u književnosti činite nije ništa drugo nego umetnost radi umetnosti. Vi ste se priključili »Savremeniku« ne iz ubeđenja nego čisto u cilju da delujete u ime umetnosti radi umetnosti. (»Savremenik« uopšte nema ubeđenja, pa, prema tome, tražiti od vas nešto slično bilo bi suvišno. Vi ste se izgleda još od malih nogu navikli da se zadovoljavate malim). Vi ste i počeli tako — umetnosti radi umetnosti! Vas su nove čari odmah osvojile. Želja da budete od koristi svom časopisu stvorila je od vaše pesničke prirode nešto što liči na manjilovštinu. I od običnog liberala vi ste postali novopečeni nihilista. Ali, zaboga, kakav ste mi vi nihilista? Čitav naš nihilizam se sastoji u podsmehu g-dina Longinovu zbog njegove nezgrapne telesne konstitucije. (Vi njega nazivate pravim imenom. Milina!). Ali, sav taj vaš nihilizam nije u stanju da vas ubedi da i vi imate neki kvalitet sa vašim pristojnim strukom — vi nemate ubeđenja i plivate tako zadovoljni sobom između sličnih suprotnosti. Kakav ste vi slab plivač to se vidi po tome što se još uvek bojite Katkova. »Prignječiće nas i nećemo moći ni da pisnemo« — kažete vi, plašeći nas sa tim moskovskim javnim radnikom. Ovo su znamenite reči. Vi ne verujete (to vam i na pamet nije padalo) da je slab onaj ko laže, pa makar bio ne znam koliko visok. Kada ste pisali vaše optužbe i kada ste negodovali, vi to niste činili iz ubeđenja nego onako zbog toga što je to moda, što je to, da i tako kažemo — neka nova struja. Zbog čega ste vi veći kao pisac od Nadimova koji je tvrdio da treba doviknuti celom svetu u lice ...? Ja vas uveravam, meni izgleda, čak, i većim, od vas: ovo je umetnost radi umetnosti i ništa drugo. Kao

da ne može biti umetnosti radi umetnosti i u književnosti koja optužuje? Ja vas uveravam da ste najbolji primer koji potvrđuje takvu mogućnost. Vi ste se zajedljivo šalili i zbog toga su vaše slike neistinite — zaljubljeni u umetnost vi ste sve iskrivili. Vi ste prevideli da te stvari imaju i drugu stranu koja nije smešna. Zbog toga sve optužnice pate od kratkovidosti, iako u njima ima duhovitosti, kada ih čovek čita ima utisak da sve to tek treba dokazati — inače sve deluje apsurdno, nepotpuno. Kada čovek dalje krene i porazmisli onda vam iskreno prašta. Kakav mi je ovo nihilist? Sta vi možete da negirate — vi koji ste ratoborno raspoloženi kao pisac i koji pišete uvereni da imate pravo da razobličavate? Šta vi možete da negirate u sebi samom sa tom vašom tolikom samouverenošću? Kada ste pisali vaše optužnice verujem nijednom vam nije pala na pamet misao da i vi možete biti nalik junacima vaših tekstova, a to je misao koja obavezno mora da prati svakog pisca koji želi da optužuje! Vi se hladnokrvno smeškate sve dok ne primetite da je povređeno vaše samoljublje. A kada do toga dođe onda teško finim ušima u vašoj blizini, onda praskate kao da je svet propao. U stanju ste da nas i žive progutate (to su vaše reči koje ste upotrebili protiv nas). Vaše stvaralaštvo nije satira nego cinična zajedljivost, a čitava vaša delatnost nije ništa drugo nego umetnost radi umetnosti. Zbog toga ja u dubini duše imam razumevanja za vašu ljubav prema ovakvim dodacima književnim i nisam sklon da to objašnjavam nekim drugim zlonamernim i vanknjiževnim motivima. Vi te vaše književne dodatke pravite nezlobivo i iskreno, mladalački naivno i zloba i gnev su kod vas posledica nezrelosti, to je nešto mladalačko i čisto, jer to je umetnost radi umetnosti, a vi ste umetnik i, prema tome, sve čega god se prihvatite pretvara se u čisti biser stvaralaštva.

Nešto vas je privlačilo nihilistima, međutim, niste se ni zapitali jesu li to pravi nihilisti i da li su nihilisti doista takvi. Vi ste se njima iskreno pridružili, verujući u dnu duše da su oni jači od svih. Vi sve do sada nikako ne primećujete koliko kod njih iz svega izbija neka vrsta crvenog komformizma, kako se oni zadovoljavaju malim rezultatima i kako zapravo oni ne negiraju mnogo nego se trude da se pokriju nekom društvenom idejom i da se tako sakriju ispod nekakvog crvenog krila. Ta potreba za skrivanjem, to vam je osobina naših nihilista u književnosti. Još malo pa ćete se vi klanjati i »Glavnji«, samo da nekako stvorite svoju partiju. Vi nećete postupiti u onom smislu u kome postupamo mi — vi nećete oštro udarati protiv svih i protiv svega što je nastrano — što je ružno. Vi nećete rizikovati da steknete toliko neprijatelja koliko smo ih stekli mi. Kažete da kod nas ima od svega pomalo. Kada bismo mi bili kakvi ste vi, kada bi nam stalo samo do aplauza i kada bismo mogli tako kao vi slepo da verujemo svemu, mi bismo se brzo priključili vama i, verujte, brzo bismo

izgradili lepu i sigurnu karijeru; veoma je lako igrati ulogu nekakvog svetionika onako na papiru. Neki »pesnik koji optužuje« skitao je po literaturi kao što je skitala nimfa bez sna obalama Peneja i tek što se dotakao onog oficijelnog crvenila »Iskre« odmah je postao veliki pesnik. Mi smo ustali protiv onih koji zvižde po narudžbini radi parčeta hleba i rekli smo svetu istinu, a vi nas zbog toga psujete i tvrdite da hoćemo da sedimo na dvema stolicama. O, mladalačka naivnosti! Koji vas je nihilista iz »Glavnje« tome naučio? Verujte, zbog tih koji zvižde po narudžbini (a u takve i vi spadate) gubi sveta ideja. Zbog toga je tako nešto potrebno iskorenjivati po svaku cenu. Oni su se već zgadili društvu, ono ih polako napušta. Videćete kada se sveta ideja progresa bude oslobodila ovih sadašnjih uza i kada se bude potvrdila novim rezultatima, vi sami je nećete ni prepoznati, čak — vi ćete sami tada za nju reći da je to nešto nazadno. Vi ste se razmetali biserima oštroumlja i verovali ste da nas niko ne napada i da smo sve to mi sami izmislili. »Zbog čega vas ne vole« — kažete vi. Vaše reči mi smo primali za šalu, pa ipak, složićete se, ima u njima i otrova. Pogledajte oko sebe. Mi smo uvek napadali i demaskirali prvi i ne čudimo se tome što nas svi psuju. Ako nas niko ne napada šta je onda ovo što vi činite u vašem glasilu, evo već u nastavcima — u tri vaša broja! A to je počelo još prošle godine pre obustavljanja »Savremenika«, jer se on kukavički uplašio setivši se svoga ranijeg bezgraničnog uticaja. Sećate li se članka »O duhu vremena« g-dina Antonoviča. Članak je bio prepun besa. Tada ste vi započeli i svoje napade. A »Otadžbinski zapisi« jesenas, pa članak u »Biblioteci čitalaca«, pa »Pregled« koji, evo, već četvrti put udara na nas i hoće da nas proguta, pa »Iskra« — da, posebno »Iskra«! A još — »Ruska reč«, taj odraz »Savremenika« u krivom ogledalu! Setite se: to je takav bes, takva zloba da oni ne mogu noćima da spavaju, a ako i usnu, ja verujem i snu nas vide (ako je već krenulo tako da govorimo o takvim snovima). Mi smo uhljebije svim vašim stihoklepcima sa njihovom sitnom decom. A zbog čega je sve to tako? Zbog toga što smo mi bili jedini koji smo smogli hrabrosti da ukažemo na mediokritete, na banalnosti, na pospanost duha čega sve ima kod tih naših boraca za progres. Vi ćete nam reći da to isto čine i Katkov, Skarjatin i Askočenski. Ne, neće biti da je to isto. Oni ratuju u ime mraka, a mi ratujemo u ime svetlosti. Njih niko ne sluša, a nas će saslušati. I nemojte nam govoriti da sedimo na dvema stolicama. Gluposti! Pravi put vodi upravo između! Vi ste odavno na podu, ali niste svesni toga. Sačekajte možda će vam to postati jasno. Uostalom, ne. Nikada vam neće postati jasno. Jer, obistinila su se naša proročanstva, oni koji zvižde po narudžbini povikaće na nas da smo neprijatelji progresa samo zbog toga što smo napali na njih. Ali kakvi su mi oni predstavnici progresa? To je bezdarnost koja veliku ideju povlači po ulici. Mi smo hiljadu puta veći borci za progres jer kod nas nema klanjanja idolima, mi ne

brkamo progres sa takvim stupidnim borcima za progres, mi stalno rasturamo nogom taj njihov mravinjak. Tako nam je prijatno da gledamo kako se oni tamo vrpolje i proždiru. Uskoro ćemo im opet razgrnuti taj njihov mravinjak. Mi govorimo istinu i ubedićemo sve da nas saslušaju i da nas shvate. Ti vredni mravi pojma nemaju koliko smo mi dalje od njih otišli u tom progresu. Vi kažete da mi ne shvatamo šta je to autoritet i da sve to vezujemo za određene ličnosti (o, ovo je prekor učenika drugog razreda gimnazije! Koliko ste jedinica dobili zbog toga, moj nihilisto?). Evo vam naše autoritativne ideje: onih koji zvižde po narudžbini bilo je odkad sveta ima svuda. Odsustvo darovitosti je takođe prepreka progresu. Tamo gde se korača napred ne sme u glavama biti neznanja — nedarovitosti. Tamo gde postoji trgovina progresom radi parčeta hleba i sticanja književnih činova tamo vladaju i mrtvilo i odvratna pustoš. Tu počinje, da i tako kažemo, doba birokratizacije progresa.I, evo, vi ste uz to pristali misleći da je to ono što je najmoćnije od svega...

Ali, čini mi se, dosta je. I ovako smo s vama udarili u veliku priču. Pravo govoreći, mi naš smer pred vama nećemo braniti. I čemu to? Uzgred, i dobro je što sam se toga setio. Postoji još jedna okolnost koju bi trebalo pomenuti. Vi kažete o nama:

»I više od toga: ja čak mislim da ako postoji neka bulgarinovska tradicija onda je ona — mora se priznati — dotakla i vas ... razume se, za sada samo onom svojom bezazlenijom stranom«.

Eto, vidite — ja ne cenim mnogo vaše reči, ali ovo za sada ne mogu da propustim tek tako i reći ću vam ovo: ja mislim da je karakteristična crta bulgarinovske tradicije žeđ za opstankom koja je izražena u obliku malodušnog straha. Iako nas vi optužujete zbog bulgarinstva, kod nas nema te bulgarinske opreznosti i tog straha za sopstvenim opstankom (čega je bilo kod Bulgarina) — nema kod nas onoga — »neka svi propadnu samo neka je nama lepo«. A to vam je stvarna deviza bulgarinovske tradicije. Vi kod nas nećete naći ništa što bi vam dalo povoda da nam prilepite takvu devizu. Naše ime je — Bogu hvala — čestito. I zbog svega toga vaše reči nisu ni za šta i ne mogu se nigde primeniti.

Eto, to je sve. Ja sam hteo da napišem stihove o vama kao penđant onim vašim stihovima u kojima nas poredite sa divljim guskama i sa raznim drugim pticama.

Plivali su tiho po jezeru mirnom

Izlegli Strahova i Kosicu plavu,

Kosicu da, i Dostojevskog belog

Mirno su živeli, u šumici zborili...

Loše, naravno! Ali ne vidim da su i vaši stihovi bolji. Znate ... nekako je i sramota tek tako:

»Vek« i vek i Lav Kambek

Lav Kambek i vek i »Vek«

Na pistonu kornet

Strahov živi na planet...

To je sve što sam ja nekako smislio a da dodamo još koji redak:

Ro-ro-ro-ro-ro-ro

Mlado pero

Brok-bok brk do brka

Ah, kakva ćurka ...!

To vam je pendant onim vašim pticama. I vaši i moji stihovi su jednako đubre. Kao da nešto udaraju onako na balalajki. Uostalom, moje stihove treba čitati sa otezanjem da bi na nešto ličilo. Treba staviti ruke na bok i pocupkivati po sobi mamuzama. Možda će nešto ispasti — ko zna. Uostalom, kako vi budete rekli. Oslanjamo se na vaš sud.

Ali da vam postavim još jedno malo, tugaljivo pitanje: kakva vam je u tom vašem članku »Uzbuna« u »Vremenu« ta Oljenjka R. i nekakva Mašenjka N.? Ubijte me, ništa nisam razumeo, iako je veoma interesantno. Dugo sam razmišljao: da li je to neka metafora ili nije i pravo da vam kažem sagreših i pomislih u jedan čas — nije li to nešto u vezi sa prohtevima, a? Kakva je to — mislim nešto — metafora? To je neka ratobornost, zna se. .. Uostalom, sam Gospod zna na šta ste tu mislili — to je teško razabrati! No, još nešto da vam

kažem: pišite malo veselije! Ja vam to kažem zbog toga što znam da imate talenta, vi možete i umete da pišete veselije. Neka idu do đavola Hofmanove kapljice, zar ne? Uostalom, blesne i kod vas veselija pomisao. Vi, na primer, kažete:

»Ako samo hoćete ja ću sada napisati pet štamparskih tabaka takvih stihova! Ako hoćete ja ću mesečno sačiniti sto takvih svezaka kakva je ova sveska »Vremena« prvo za ovu 1963-ću godinu!«.

Uh, ovo je strašno. Zaklaće me husar. Vidi se odmah vojnik ... Ali zbogom, dosta je razgovora s vama.

P. S. A propos. Prenesite naše pozdrave Oljenjki R. i Mašenjki N. ako ih niste doista izmislili. Eto, vidite, sve se nekako veselo završilo . ..

I kako husara ne zavoleti!

To nikako ne ide ...

ODGOVOR REDAKCIJE »VREMENA« NA NAPADE »MOSKOVSKIH NOVINA«

(Mi smo dobili ovaj članak zajedno sa pismom sledeće sadržine:

»Milostivi gospodine, Valentine Fjodoroviču!

U broju 109. »Mos. nov.« objavljen je protiv nas članak koji zahteva da se na njega odmah odgovori. U njemu nas optužuju da štitimo poljske interese na uštrb ruskih interesa. Treba biti potpuno neznalica kada su u pitanju ruski časopisi, pa izneti protiv nas jednu ovakvu optužbu. »Vreme« bi se pre moglo optužiti zbog ultraruskih tendencija i, razume se — kada je posredi poljsko pitanje ono neće izneveriti svoju trogodišnju tradiciju.

Budući da članak u »Mos. nov.« zahteva da se na njega odmah odgovori, a »Vreme« će izaći tek kroz nekoliko dana, mnogo biste me zadužili ako biste našli mesta za moj odgovor u Vašem listu.

Primite, milostivi gospodine, izraze mog najdubljeg poštovanja.

M. Dostojevski«.)

U broju 109. »Moskovskih novina« objavljen je članak protiv nas povodom našeg članka »Kobno pitanje« (u »Vremenu« br. 4), pun kleveta i... aluzija. Potpisano je: Peterson.

Evo tog članka od reči do reči:

»Takav članak kakav je »Kobno pitanje« ne bi smeo da bude objavljen bez potpisa autora. Samo banditi napadaju sa maskom na licu. Quand. on a son opinion, il faut en avoir le courage.

Čitav članak se zasniva na lažnim obaveštenjima pa, prema tome, i zaključci do kojih je stigao jesu lažni. Zar to nije laž upoređivati civilizaciju više klase u Poljskoj sa civilizacijom ruskog naroda uopšte? Zar nije to laž kada se tvrdi da su Poljaci osvajali Ukrajinu i napadali Moskvu u nameri da šire civilizaciju? Čudno je da se ti Poljaci, koji tako plemenito postupaju kada su u pitanju tuđi narodi, prema sopstvenim seljacima odnose kao prema stoci. Da nije možda i ono prepuštanje crkava u Ukrajini Jevrejima bilo činjeno u ime civilizacije? Nikada sva Poljska nije ustajala, ustajali su šljahta i ksendzi, a masa naroda, posebno seljaci, nije nikada gajila simpatije prema panovima, jer rob ne može da gaji simpatije prema svom ugnjetaču. Čitava istorija Poljske svedoči da taj civilizovani narod nikada nije imao političkog takta, a varvarska Rusija je još od 1612. godine pokazala da ima takta u politici, u pravom smislu te reči. Na čijoj strani ima više državničke mudrosti? Sada se pobunio samo jedan mali deo Poljske, a čitava Rusija se jednodušno tome suprotstavlja. Zar neće neko pomisliti da se u onom potpisu — »Rus« ne skriva neka opaka namera? Razume se, Poljaci će požuriti da prevedu taj članak na sve evropske jezike i verovatno će reći: »Evo, vidite, šta misle sami Rusi. Zar nismo onda u pravu?«. Hajde onda, ubedi Evropu da nije tako. Ona se i bez toga baca blatom na nas i kleveće nas.

Redakcija časopisa »Vreme« imala je puno pravo da objavi članak »Kobno pitanje« ali objavljujući članak bezimenog autora ona je bila diužna da se ogradi i da naglasi: da li se slaže ili ne sa mišljenjem autora čije bi ime — kada bi ono bilo poznato — sa prezrenjem izgovarao svaki pravi Rus«.

Razume se, mi ne bismo odgovarali g-dinu Petersonu, pa čak ni »Moskovskim

novinama«. Mi se odavno trudimo da ne govorimo ništa ni o »Ruskom vesniku« ni o »Moskovskim novinama«. Ali... prilike. Treba preduhitriti loše posledice.

I tako, g-dine Peterson, vi tvrdite, prvo, da se naš članak zasniva na lažnim obaveštenjima. Šta je u njemu lažno? Niste se potrudili da objasnite kakva su to lažna obaveštenja. Vi samo kažete: »Žar to nije laž upoređivati civilizaciju više klase u Poljskoj sa civilizacijom ruskog naroda uopšte?«.

Ali šta to znači i kakva je tu laž posredi? Zbog čega laž?

Za nas je to pitanje između ostalog važno i zbog toga što su Poljaci sa tom svojom (neospornom) evropskom civilizacijom »nosili smrt u samom svom korenu«. U našem članku je to rečeno jasno, veoma jasno i pokazano je zbog čega je to tako. To je upravo bilo zbog toga što je »ta civilizacija bila ne narodna, ne slovenska civilizacija — zbog toga što ta civilizacija nije imala ništa svoje, pa, prema tome, ona se nije mogla sliti u jednu jedinstvenu celinu sa narodnim duhom«. Očevidno je da je civilizacija u Poljskoj bila civilizacija viših klasa lišena narodnih elemenata i zbog toga se ona odvojila od narodnog duha — a mi smo tako i rekli.

Šta smo mi propovedali tri godine u našem časopisu? Upravo to da naša (sadašnja ruska) pozajmljena evropska civilizacija u onim tačkama u kojima se ne poklapa sa širinom ruskog duha, ne odgovara ruskom narodu. Mi smo rekli da bi to značilo navlačiti odraslom čoveku dečje odelo. Rekli smo najzad da mi imamo svojih elemenata, svojih narodnih načela kojima predstoji samostalniji razvitak. Mi smo tvrdili da će ruska zemlja objaviti svoju novu reč i da će možda ta njena nova reč biti reč nove univerzalne civilizacije — civilizacije čitavog slovenskog sveta. Mi u to verujemo i tako smo i govorili. Među elementima naše narodne civilizacije uvek je bilo znakova koji govore o narodnoj seljačkoj osnovi, dok se u evropskoj civilizaciji zapažaju znaci aristokratizma i isključivosti. I još, mi smo priznali da smo se mi — to jest svi evropski civilizovani Rusi odvojili od rodne grude, da smo izgubili osećanje za sve što je rusko; mi ne verujemo u sopstvene ruske snage, ne verujemo u svoje nacionalne osobenosti, mi padamo ničice poput robova pred idealom Petrove Holandije — mi se podsmevamo rečima »narodna načela« i smatramo da je to nešto nazadno, da je to nekakav misticizam.

Takvi ste i vi, g-dine Peterson. Mi smo u našem članku posegli na ono na šta se vi ni u snu ne biste usudili, na ono što je ozbiljno i iskreno uvažavao čak i sam

imperator Aleksandar I, koji je upravo iz poštovanja prema poljskoj civilizaciji Poljacima dao jednu moderniju političku strukturu nego samim Rusima, jer je smatrao da su Rusi po obrazovanju daleko ispod Poljaka.

Dakle, mi smo posegli na samu njihovu evropsku civilizaciju, na njihovu prosvećenost, na ono što je njima slava i ponos. Ako je za Poljake i za vas, g-dine Peterson, to još uvek ponos i slava, mi za tu poljsku civilizaciju ni groša ne dajemo. Radi toga je i pisan naš članak. Vi se niste ni dosetili? Mi ćemo vam reći i zbog čega se niste mogli dosetiti: niste se dosetili zbog toga što se vi prema toj poljskoj civilizaciji odnosite sa strahopoštovanjem, vi ste ljubomorni kada je to u pitanju — vi tome zavidite. Vi ste se uvredili. »I mi smo — kao da velite — takođe kulturni...«. A zbog čega ste se uvredili? Zbog toga što vam nikada nije padalo ni na pamet da nekom drugom merom merite dostignuća ruskog razvitka — za vas su važila jedino merila evropske civilizacije quand meme. To je jedina civilizacija koju vi priznajete. Vi ne priznajete naš nacionalni razvoj, vi ne priznajete originalnost narodnih načela koja postoje u ruskom plemenu i u ime vašeg anglilcanskog patriotizma kažete da ste uvređeni zbog toga što su Poljaci kultumiji od nas u evropskom smislu te reči; drugim rečima, vi se vređate zbog toga što Rusi upomo nastoje da ostanu Rusi i ne žele da se po nečijem naređenju pretvore u Nemce ili u Francuze. To je lepo, ali te Poljake je upropastila njihova civilizacija. Bez obzira na to što se oni oonose tom civilizacijom, ona ih je do te mere upropastila da se oni ne mogu obnoviti čak i u tom slučaju kada bi stekli političku nezavisnost.

Evropska civilizacija koja je plod Evrope i koja je u suštini u Evropi na svom mestu — u Poljskoj (može biti, baš zbog tosa što su Poljaci Sloveni) ie razvila antinarodni, antigrađanski i antihrišćanski duh. Ona je kod njih forsirala uglavnom katolicizam, jezuitizam i aristokratizam i od toga dalje nije umela da vidi. I više od toga — možda nigde kao u Poljskoj i nije katolicizam stigao do takvog stepena prozelitizma. Vi pišete: »Zar nije to laž da su Poljaci u ime civilizacije ... osvajali Ukrajinu ...?«. A kako bi bilo drugačije? Zar vama to sve do sada nije postalo iasno? Kod njih se čitava njihova civilizacija pretvorila u katolicizam i oni su spaljivali i skidali kožu Rusima zbog katolicizma! Zar su nas malo stezali i pljuvali na nas kao na chlopy-je ne smatrajući nas ljudima? Šta mislite — zbog čega je to sve bilo? To je činjeno u cilju širenja katoličke propagande, to je činjeno iz besa da se osvoie prozeliti u nameri da nas polonizuju i pokatoliče. Po sebi se razume da narod koji Ijude druge vere ne smatra za Ijude, najviše ceni sebe i svoju veru i takav narod je spreman da upotrebi sva sredstva kako bi druge priveo svojoj veri. Ruski plemići obraćenici

postajali su ubrzo panovi, a seljaci su bili — kao i ostali — samo sluge. Razumljivo je što su Poljaci tako nešto smatrali kao plemenit postunak i da su se ponosili time — ponose se i sada, a vi sada mislite da je to plemenit postupak. prihvatate tu propagandu, ali ne s tačke gledišta samih Poljaka nego onako, sami tako mislite. To se jasno vidi iz vašeg članka, g-dine Peterson.

U našem članku »Kobno pitanje« mi smo pošli od tačke gledišta samih Poljaka i rekli smo da se oni, tako strasno predani i odani svojoj (aristokratskoj i katoličkoj) civilizaciji razmeću njome i prave se važni i oholi pred nama koje sve do danas drže za sluge i nekakve varvare — oni će se razmetati utoliko više ukoliko se više budu osećali poniženi pred nama, za njih će naša vodeća uloga biti vapijuća nepravda sudbine i oni će uvek roptati protiv zle sudbine. Šta kažete — zar nije baš tako s njihove tačke gledišta? To je činjenica i takva činjenica se ne može strpati u džep. Ta u tome se i sastoji čitav problem! Nikada oni neće moći da poveruju da ruska zemlja skriva takva načela koja nisu ništa gora od načela zapadne civilizacije! To ni Evropa ne može da dopusti i zbog toga nas nikako ne voli — zbog toga ne može da nas podnese. Mi nikada nismo uživali simpatije u Evropi i ona bi, samo kada bi mogla, rado udarila na nas. Ona je bila prinuđena da prizna samo jedno: našu silu — i ta fizička, materijalna sila (barem tako je Evropa uvek gledala na nas) pobuđivala je negodovanje s njene strane upereno protiv nas. I nije to slučaj samo sa Evropom. Zar i vi ne sudite i Rusima isto tako kako to čini i ta Evropa? Još pre dve godine mi smo prekorevali »Ruski vesnik« zbog toga što ne priznaje principe ruske nacije. Sada se naš moskovski Times ljuti i ne primećuje da je njegova ljutnja parodija engleskog Times-a i da je njegov patriotizam zapravo parodija engleskog patriotizma. Kako hoćete, ali mi pravimo razliku između ruskog patriotizma u »Moskovskim novinama« i onog iskrenog i uzvišenog patriotizma kojeg ima u samoj Moskvi. Mi to nikako ne mešamo. Onaj patriotizam koji veruje u samostalnost ruskog razvitka može biti i iskren, ali on je uvek smešan. Međutim, vaša logika je u ovome:

Poljaci ne treba da se ponose svojom civilizacijom, pa, prema tome, — oni se ne ponose svojom civilizacijom.

Zar je to logika?

Što se mene tiče, ja, na primer, ne nalazim ništa čime bi se Poljaci mogli ponositi — ali tragedija je upravo u tome što Poljaci slepo veruju u tu svoju zatrovanu civilizaciju. Oni u to veruju kao u najveću svetinju. Kako ćete mi to objasniti — kako ćete odatle izaći?

Ispod našeg članka stoji potpis: »Rus«. Vi na to kažete:

»Neće li neko pomisliti da se u tom potpisu ispod teksta — »Rus« ne skriva neka opaka namera?«. I još dodajete: »Razume se, Poljaci će se potruditi da članak prevedu ...«.

Mi odgovaramo: Vrlo je verovatno da će se Poljaci potruditi da se to prevede, pa, ipak, oni su samo Poljaci a vi ste Rus i niste ništa uspeli da shvatite u našem članku.

Što se tiče potpisa — članak je pisao stvarno Rus i to N. N. Strahov, naš saradnik. To objavljujemo sa dozvolom g-dina Strahova i ujedno dodajemo sa svoje strane da Rus Strahov vredi barem koliko i jedan ruski Peterson. Ovo je već naše lično mišljenje.

Po sebi se razume da se redakcija »Vremena« u potpunosti slaže sa člankom svoga saradnika. To tvrdimo javno i neka svi čuju.

Najzad, da zaključimo:

G-din Peterson kaže: »Ime autora, kada bi ono bilo poznato, svaki pravi Rus bi izgovarao sa prezrenjem«.

Mi na to odgovaramo:

Što se tiče vašeg imena g-dine Peterson mi tome ne pridajemo neku cenu, a i sam vaš članak je u literarnom smislu primer izuzetno praznog teksta. Mi vam na to ne bismo ni odgovarali kako smo već nanred i kazali. Ali nije stvar u literamim kvalitetima — vaš članak je loš — i zbog toga upravo i iziskuje da se na njega odgovori. To čak i nije članak. To je samo jedna loša rabota, g-dine Peterson. Vrlo loša. Zbog toga vam i savetujemo da što pre povedete računa o svojoj reputaciji — o svom imenu, g-dine Peterson — da malo pripazite na njega. To ne bi bilo loše i naodmet, g-dine Peterson.

*

Međutim, drama je započela: u Krasnovu progovaraju žuč i Ijubomora. Uopšte, to je žučan tip — on ne odstupa od svoga, ne prihvata nikakve kompromise bez obzira što je civilizovan isto onoliko kako i junaci »Podvodnog kamena«. Priroda je tu, ona izbija, a ta priroda nije priroda nekog kućnog tiranina. Taj se

ne zadovoljava ničim polovičnim. Tanja je toliko naivna da i ne shvata kakva se nesreća krije u toj strasti — ona i ne sluti ništa o tome šta je čeka i čime se sve to može završiti. Njoj je jednostavno đosađno i ništa više. »Obrazovanost« i prezir prema »mužiku« brane i njenoj sestri da shvati u kakvoj se nezavidnoj situaciji nalazi Tania. Iz dosade, i to iz neke detinje dosade, Tanja se predaie u prvom susretu u naručje odvratnom Valentinu Pavloviču Babajevu. U susretu s njim ona se setila prvih godina rane mladosti, prve zore na bogatom spahijskom imanju gde je bilo toliko kavaljera, gde su se gospođice tako divno oblačile i trčale sa svojim

kavaljerima u ... Takva sećanja joj se sada sviđaju najviše od svega, više i od samog Valentina Pavloviča. Taj Valentin Pavlovič koga su neki naši kritičari videli kao čoveka koji ume da voli, koji pati, koji je čak žrtva kućne tiranije ili barem neki otpor toj tiraniji — je gori od budale baš zbog toga što nije sasvim budala ali je banalan kao i svaka budala. Taj svitac od čoveka koji svome lakeju zbog grubog ponašanja prema sreskom pisaru kaže — »Kako si ti grub!« — u isto vreme bez ikakve griže savesti čak nekako bezazleno i sasvim mirno, zavodi ženu, počinje s njom avanturu a spreman je da joj ako treba kaže i ovako: to je sve samo pour passer le temps ... jer, dosadno je četiri dana bez svega sedeti u takvom gradiću; on tako postupa, tako govori i uveren je da je pred svojom savešću potpuno u pravu).

PRIMEDBE UZ ČLANAK A. A. GOLOVAČEVA O KLASIČNOM OBRAZOVANJU

Povodom rasprava o klasičnom i tzv. realnom obrazovanju treba forsirati ideju da realno obrazovanje mora da postoji kod nas, ono mora da se razvija i da se unapređuje, ali uporedo s tim mora da postoji (umesto klasičnog) upoznavanje Rusije (i to pojačano) — njene istorije, njenih jezika, nacija, običaja svih slovenskih naroda, upoznavanje slovenskih dijalekata, pa, čak, i vizantologije. Ako naša mladež ne može stvamo da se oseća kao deo ruske nacije neka to bude makar tako — po nauci. Jednom reči, po svaku cenu treba savladati i usvojiti rusku misao i zakone ruskog razvitka sa svim njegovim individualnim osobenostima i naglašavati razliku koja postoji u odnosu na rimsko-germansku misao koja preti da proguta sve. Rusi, čak, i ne primećuju da postoji ta ruska

misao, oni ne slute da je kod nas sve sliveno s njom i da od toga zavisi čitava naša budućnost.

2. Zbog čega je kod nas obrazovanje loše? — Zbog toga što nama nije stalo do prosvete, do industrije i sreće — mi hoćemo centralizovanu državu na principu samodržavlja, prema tome, nama je stalo — da imamo činovnike.

U čemu je greška? Upravo u tome što je samodržavlje postalo svesno sebe još pod Petrom i to na evropski način i tada se izgubila misao o jednom starom ruskom odnosu prema svome narodu.

Kod nas je ideja državnog centralizma prešla svaku meru i prekoračila sve norme; ona je primila u sebe neprijateljske principe pobednika i tako su uvedene »družine« radi očuvanja reda i tako se razvio činovnički stalež; ranije je postojao jedan drugačiji odnos prema narodu i niko se nije plašio odluka Zemskih skupština.)

EPOHA

1864. GODINA

GOSPODIN ŠČEDRIN

ILI RAZDOR MEĐU NIHILISTIMA

Kod nas se u književnom svetu, a posebno u svetu periodike, događaju čitave katastrofe — to su čak čitavi romani. Evo, na primer, nedavno — tu sasvim skoro došlo je do čudnog meteža. »Ruska reč«, organ neumerenih nihilista, napala je »Savremenik« — organ umerenih nihilista. »Ruska reč« je uputila gorke prekore »Savremeniku«. Iz tih se prekora može razabrati da »Savremenik« više nije zaista naš savremenik nego neki nazadnjak, jer je dozvolio g-dinu Ščedrinu, svome saradniku, da piše o nekakvim dečacima, o nekakvim »dugouhim« deranima koji ništa ne shvataju i koji sve upropaste, o nekakvim »muhoserinama« i najzad, o, užasa! — zamalo i o estetici. Stvar je jasna: »Savremenik« je nazadan. »I to se događa u tom glasilu u kome su sarađivali Bjelinski i Dobroljubov!«. Užas! Užas! I tako kažu da se »Savremenik« uplašio, toliko se prepao da je navodno zabranio g-dinu Ščedrinu da nastavlja polemiku sa »Ruskom reči« i tako je posegao, što bi se reklo, na slobodu »pera«. Sve su to bile samo glasine, ali glasine su postajale sve češće kada je g-din Ščedrin odjednom nestao — ispario se — iz aprilske sveske »Savremenika«. Najzad su se proneli još strašniji glasovi: počelo se pričati da je g-din Zajcev raspolutio g-dina Ščedrina na dve polovine — baš tako . .. Zatim su se pronele i druge potresne glasine — i kod jedne i kod druge polovine g-dina Ščedrina probudilo se osećanje spisateljskog dostojanstva, on navodno ne želi da prodaje redakciji svoje pravo da ima svoje mišljenje, da izražava svoja uverenja... on napušta redakciju posvađavši se navodno sa »Savremenikom«, ujedinjuje se sa nekim satiričarem i odlazi u Moskvu da tamo izdaje sopstveno satirično glasilo i sve je za sada zapelo samo oko toga: gde naći pravac? — a čim njih dvojica budu to našli onoga časa će otputovati iz Petrograda u Moskvu. I odjednom, gle čuda! — pojavio se majski broj »Savremenika« i pokazalo se da je g-din Ščedrin opet tamo! Istina, nešto je potišteniji i uznemireniji, ne liči na nekadašnjeg sebe, o »Ruskoj reči« ne govori ni reči jedne, ali ipak je to on — g-din Ščedrin u »Savremeniku«. Nema potpisa ali iz nekih člančića probija iz svakog retka »Grk Trefandos«, iz svake misli progovara ono filci — kako ne bi bio g-din Ščedrin? I šta mislite o tome? Šta su značile sve te glasine? Ispada da je »Savremenik« odlučivši da zadrži g-dina Ščedrina krenuo nazad ili je, može biti, g-din Ščedrin dao redakciji reč da će biti poslušan i da više neće izvoditi nestašluke. Jedno od toga je moralo biti. Stvarno u poslednje vreme g-din Ščedrin je naumio (sam Bog zna zbog čega) da u »Savremeniku« izražava takva ubeđenja koja su u suprotnosti sa suštinskim ubeđenjima samoga »Savremenika« i ne treba da čudi to što »Ruska reč« kudi i srami »Savremenik« zbog toga što u njemu sarađuje g-din Ščedrin. Pa nije ni to sve — »Ruska reč« sada tvrdi da g-din Ščedrin uopšte ne izražava nikakva ubeđenja nego ispušta »nekakvu žutu tekućinu«. Doista, ako je g-din Ščedrin još uvek u »Savremeniku«, on je morao zatražiti izvinjenje, jer

inače — kako bi mogao i dalje da ostane u tom časopisu. Jer, stvarno ne može biti da bi »Savremenik« mogao da protivureči baš svemu onome što je poslednjih godina propovedao — ne može biti da je on rešio da bude nazadan kako mu se sada prebacuje. Ili, možda, »Savremenik« jednostavno izgubivši sve svoje saradnike sada ne zna ni sam šta čini! I to je verovatno. U svakom slučaju, to je vrlo interesantno. Da bi se nekako rešilo to »pitanje« trebalo bi zapravo baciti ozbiljan pogled na čitav ansambl te povesti, i u ime ljubavi prema ruskoj književnosti — trebalo bi sve valjano ispitati od početka. Priznajemo, međutim, bez obzira na svu našu privrženost ruskoj književnosti mi se ne bismo tako lako odlučili na taj tužni podvig da nije jednoga dana u »portfelj naše redakcije« stigao jedan rukopis — roman u kome je upravo prikazano nešto anlogno ovome ... Ti »savremeni« romani se veoma brzo šire. Rukopis koji nam je stigao jeste delo jednog početnika i očevidno ima alegorični smisao. »Bojimo se da kažemo«, ali mislimo da je mladi romansijer imao na umu, reklo bi se, »Savremenik« — časopis u kome se sada okupljaju svi »trefandosi i fiki« g-dina Ščedrina — iz njegovih »Gubernijskih slika«. Evo nekoliko glava iz tog novog »Ogleda o novim gizdavcima«.

ODLOMAK IZ ROMANA »ŠČEDRODAROV«

I

Ščedrodarov stupa u časopis »Svojevremeni« kao urednik

...I tako, Ščedrodarov je bio angažovan i imenovan za pomoćnika glavnog urednika časopisa »Svojevremeni«. To je bilo pre godinu i po dana, Ščedrodarov je još uvek šetao na slobodi i spokojno uživao lepote života kada je u časopisu »Svojevremeni« došlo do zbrke. Iščezli su stari saradnici i saradnici čiji je značaj bio kapitalan: PravdoIjubov je umro a ostali se nisu više pojavili. Redakcija je odmah pozvala na sastanak svoje najbliže saradnike. Možda su oni u tom kružoku sedeli u krug na svojim stolicama, ali izbegavaćemo da pominjemo ličnosti i nećemo se upuštati u takve sitnice.

— Naše stvari loše stoje — počeo je jedan od urednika. — Gospodo, vama je poznato da je Pravdoljubov umro i da drugi...

— Kako da ne znamo — odgovorili su u horu.

— Pređimo na stvar! Ostali smo sami. To nije sve. Osim toga, malo među nama ima pisaca. Za prvi slučaj, razume se, mi ćemo ponavljati ono što je već rečeno mnogo puta...

— Da ponavljamo ono što je rečeno! Da ponavljamo ono što je rečeno! — čulo se opet kao u horu.

— ... Ali, ne može se dugo ponavljati ono što je već rečeno. Život ide napred. Pojavljuju se novi problemi, nove činjenice. I mi ćemo morati da govorimo o tome, a bez naših ranijih saradnika možemo da previdimo mnogo toga. Šta da se radi?

— Prvo, štampati roman »Šta da se radi«! — odgovarali su saradnici.

— To se po sebi razume, ali šta ćemo dalje?

— A za dalje sam ja smislio nešto lepo — umeša se jedan iz družine. — Kada nas neko pritera uza zid, uopšte u svim onim slučajevima kada od nas budu tražili da kažemo svoje jasno i pozitivno mišljenje, mi ćemo odmah izjaviti da će sve biti jasno »kada budu nastupili novi ekonomski odnosi«; zatim će sleditи nekoliko tačkica i — stvar je u šeširu. To će nam biti dosta za godinu i po dana, možda i za dve.

— Hm! Simpatična ideja, utoliko više jer se može primeniti apsolutno u svakoj prilici. Ja vas pitam: ima li ne» čeg što ne zavisi od ekonomskih odnosa? I tako će i najbanalnija ideja imati izgled prave ideje. I, čak, ukoliko se takva ideja bude češće ponavljala utoliko će ona u očima neznalica više vredeti i tako ćemo se izbaviti obaveze da se bavimo pravim poslovima. Ali, meni se čini da je i to nedovoljno ...

— Malo je, malo ...!

— Vidite, gospodo, u ovom našem uređivačkom poslu onaj ko sedi i ćuti, ko nikoga ne ujeda niti na koga napada većini pretplatnika izgleda kao nemoćan čovek koji mnogo pameti nema, iako je on, recimo, čovek koji savesno radi svoj posao i razume se u sve to bolje nego bilo ko drugi. Onaj ko prvi napada laje i ujeda, ko nabusito postupa i ne odgovara na direktna pitanja i ko pljuje na sve, zviždi, karikira i sve druge izvrće ruglu ne misleći pri tome na razboritost — on

je u očima većine koja rutinski gleda na sve pametan čovek koji zna šta treba činiti. Tako ćemo činiti i mi, utoliko pre jer smo tako i ranije postupali. Nama je sada potrebno kučence koje laje i ujeda. Nadam se, gospodo, vi shvatate da je reč kučence u najplemenitijem i strogo književnom značenju. A zbog čega bi kučence bilo gore od drugih zverki ili ptica? Pravo govoreći, tu i nije važno samo kučence nego njegove pseće osobine. Biće dovoljno da mi samo viknemo — »drž'ga!« — i naše kučence će ostaviti sve, pojuriće i ščepaće svakoga na koga mu se pokaže, ono će ga ujedati sve dotle dok mu se ne bude doviknulo — »ici«! Razume se, biće najbolje da naš psić nema mnogo nekih svojih ideja. Ali, on mora vladati veštinom pera i zlobe, on mora biti neizrecivo tašt ... i... i .. . rečeno jezikom knjige, on mora biti naivan kako se ne bi dosetio o čemu se radi. Čini mi se da bi g-din Ščedrodarov, naš poznati humorista i satiričar, ako bismo ga prihvatili kao člana redakcije, mogao korisno da nam posluži u tom smislu kao neka vrsta našeg stalnog saradnika...

— Tako je! Tako je! — povikaše svi, ali se podiže jedan oponent.

— Ja se slažem — reče on — da Ščedrodarov nema svojih ideja i da je to veoma važan kvalitet. Slažem se takođe da je on čovek pun taštine. No, osim tih kvaliteta, recite mi — šta je to što on ima? Kod njega imate samo »trefandos i fiki«. To je čitav njegov bagaž!

— Istina je to — odgovoriše oponentu — ali on je vešt, on ume da nađe reč, on je snalažljiv i prevrtljiv, kod njega neka bezrazložna zloba — ona zloba zlobe radi postaje neka vrsta umetnosti radi umetnosti. To je neka pakost koju on dovoljno i sam ne razume. A to je nešto najdragocenije ... Tu pakost treba samo usmeriti i on će nasrtati na svakog i ujedaće na koga mu se pokaže, jer njemu je samo do ujedanja stalo. Pročitajte, g-dine oponentu, članak o njemu iz pera g-dina Skribova koji će se pojaviti kroz godinu i po dana u časopisu »Inostrana reč«. Tamo će ga uspešno oceniti kao humoristu i pokazaće sve one njegove »trafandose i fike«. (Očevidno, mladi romansijer je imao na umu članak g-dina Pisareva u »Ruskoj reči«. Evo odlomka iz tog članka:

»G-din Ščedrin je, ne primećujući to i sam, u jednoj sceni iz grada Glupova izvanredno okarakterisao tipične crte svoga humora. Žitelji grada Glupova igraju karte:

— Grk Trefandos! — uzvikuje on (pešadijski oficir) izlazeći sa trefom. Mi se svi kikoćemo iako se taj Trefandos uredno i redovno pojavljuje na sceni svaki

put kad sednemo da igramo karte — a to biva bezmalo svake večeri.

— Fiki! — nastavlja oficir, izlazeći sa daminim bojama.

— Ah! Prestanite, komedijašu! — kaže general Golubčikov kidajući se od smeha — svu ću ovu partiju s tobom pobrkati.

Ne čini li vam se, ljubazni čitaoče, posle svega ovoga što ste pročitali da vam g-din Ščedrin jednako govori »trefandos« i »fiki«, a vi poput generala Golubčikova odmahujete rukama i kidate se od smeha vičući nemoćnim glasom: »Prestanite, komedijašu — svu ću ovu partiju s tobom pobrkati . ..«. Ali neumoljivi ljubitelj duhovitosti ne prestaje i vi stvarno pomešate sve u kartama, izgubite svaki račun i počnete ovog glupovskog lakrdijaša da smatrate za ruskog satiričara. Naravno, »tajne ljubavi praseta« ... posebno onaj »kec kučkin sin« ne mogu se ravnati sa »Grkom Trefandosom«. Duhovitosti gospodina Ščedrina su smelije, neočekivanije i dublje od šala pešadijskog oficira, ali se tim duhovitostima zabavlja ne samo glupovski general Golubčikov kod g-dina Ščedrina, nego svi naši čitaoci i među njima i naša pametna, sveža i aktivna mladež). Ali, te njegove nedostatke mi ćemo iskoristiti. Ti »trefandosi« su, razume se, banalnost, to se zna, ali to je svima pod rukom. To je rutina, to je uspeh koji kratko traje i brzo prođe, ali to se brzo i širi a Ščedrodarov nam je potreban za dve ili tri godine samo. Najzad, da je Ščedrodarov nešto pametniji šta bismo mogli s njim da učinimo? On bi počeo da razmišlja i prestao bi da nas sluša. A, na kraju krajeva, najvažnije je to što se vidi iz njegovih dela da kod njega nema ni najmanje osećanja građanske dužnosti. On osim sebe ni za koga ne mari, pa, prema tome, treba malo ugoditi njegovoj taštini i on će biti spreman na sve ...

— Polaskati! Ali, ne mnogo — čuo se jedan glas. — Strogost nije naodmet.

— O, naravno, strogost i to prava. Ali, on će biti vezan time što će postati član redakcije. Dakle, šta je odlučeno?

— Dozvolite, niste predvideli iznenadne slučajeve. Šta će biti ako on odjednom sve shvati i ako se u njemu probudi osećanje spisateljskog dostojanstva?

— Hh! To ćemo još videti...

— I najzad, možete li mu tek tako reći: »Ti si kučence i prema tome hajde —

laj!«. Meni se čini da to ne deluje sasvim literarno.

— O, to su gluposti, važno je da se za sve nađu reči. Može se, na primer, reći ne »Lajte« nego — »Ispuštajte zvuke« ili nešto drugo u tom smislu. Ne brinite se, shvatiće utoliko pre jer je njemu jedino do toga i stalo ... Dakle, je li odlučeno ili nije?

— Odlučeno je! Odlučeno je!

I tako je Ščedrodarov stupio u redakciju časopisa »Svojevremeni«.

II

Uslovi

Ščedrodarov je bio primljen pod izuzetno rigoroznim uslovima; ali on se tome toliko obradovao da sve to nije ni primetio — jadnik! Jedva je uspeo da sasluša odluku i teško da je nešto razumeo. Udesio se on kako valja i došao u redakciju i odmah su mu na zajedničkom sastanku prikazani svi najvažniji punktovi. Evo nekih od njih:

Prvo: Mlado pero! Imajte na umu da ste ovde dovedeni da ispuštate zvukove. Vreme je da se okanete grada »Pupova«. Svi ti vaši »trefandosi« su glupost. Naravno, vi možete i sada time da ispunjavate naše rubrike beletristike, pa, ipak morate težiti jednom drugom uzvišenijem idealu a to je: popularizacija prirodnih nauka i izlaganje koje bi imalo oblik obične priče. To je najuzvišeniji cilj za svakog umetnika i pesnika. Ali to će doći vremenom, a za sada je potrebno samo da ispuštate zvuke. Nadam se da vi znate šta to znači?

— Svakako! — rekao je Ščedrodarov i načinio se važan. Član redakcije obuhvati skup sugestivnim pogledom: »Rekao sam vam da će on shvatiti!«

Drugo: Mlado pero! Od danas ste dužni da usvojite našu taktiku i da je sledite bez pogovora. Vi morate uvažavati i braniti sve one koji se deklarišu kao pristalice progresa. To morate činiti čak i kada oni ne bi bili vredni toga, čak i kada bi to bili neki gimnazijalci iz drugog razreda ili jednostavno kada bi to bili

neki bezobraznici, ali — ako su se oni deklarisali pred publikom kao takvi, ako su napisali nekih samo četiri redaka progresivnih stihova kakvi su, na primer, oni:

Vek i Vek i Lav Kambek,

Lav Kambek i Vek i Vek!

znajte da to mora za vas biti svetinja. Ako oni čak i krenu da čine bezobrazluke preko mere i da lažu — svejedno, vi ste dužni ako ne da hvalite ono barem da ćutite o tome i da ne ispuštate nikakve zvuke koji bi ih odali. Ako neko od njih bude nešto napisao o »suzi građanina« u stihovima ili u prozi, on za vas mora ostati neprikosnoveno lice. Ako vam neko od njih dođe i sa predlozima koji su čak ...

— Čak i u pijanom stanju — reče Ščedrodarov duhovito očekujući da će se svi iskidati od smeha kao što su se kidali zbog onih njegovih »fiki« i da će ga zbog svega toga pohvaliti. Ali on je pravio račun bez krčmara. To je bio turoban neki svet koji nema osećanja za humor. Govornik koji je bio prekinut namršti se i razgovetno i naglašavajući svaku reč strogo ponovi:

— Čak i u pi-ja-nom sta-nju, da!

Ščedrodarov umuknu.

Treće: Mlado pero! Očekuje vas posao u oblasti kritike; utuvite sebi u glavu i shvatite to kao pravilo da je prirodna jabuka bolja od naslikane, utoliko pre što prirodna jabuka može da se pojede a naslikana ne može. Prema tome, umetnost je glupost, obična raskoš i može da služi samo deci za zabavu. Ta »nova ideja« kolosalna u svojoj jednostavnosti mora od sada da vam zameni sve studije estetike i da vam odmah obezbedi odgovarajuću tačku gledišta s koje ćete suditi o svim takozvanim »umetničkim delima«. Jeste li razumeli?

Ali, Ščedrodarov se s jedne strane bio raznežio od radosti, a s druge strane se bio toliko prepao da nije smeo da primeti ni ovo: prvo, jabuka na slici i jabuka u prirodi su do te mere dva različita predmeta da se ni u kom slučaju ne bi smeli upoređivati, drugo — jeste, jabuka u prirodi može da se pojede ali jabuka koja je naslikana naslikana je da se gleda a ne da se jede. Doista ne može se sve pojesti i ne može se korist od raznih predmeta i drugih dela svoditi samo na njihu upotrebljivost u ishrani. Ali Ščedrodarov je ćutao iz razloga koji su napred

pomenuti.

Četvrto: Mlado pero! Od danas morate da prihvatite pravilo i da sebi utuvite u glavu da su čizme u svakom slučaju korisnije nego Puškinova poezija, jer bez Puškina se može a bez čizama se nikako ne može, pa, prema tome — Puškin je raskoš i glupost. Jeste li to razumeli?

Ali Ščedrodarov je opet ćutao. On se nije usudio da zapita kako bi, na primer, na Puškina trebalo da gledaju oni koji, recimo, imaju čizme!

— Jednako su čista glupost i Homer, Aleksandar Dima i drugi jer kod Homera ima sila jedna svakojakih predrasuda i priviđenja, on veruje u bogove i u čuda, pa bi, prema tome, mogao tim predrasudama da zarazi i omladinu — jedan, na primer, prosvećeni Kuročkin koji goni predrasude u svakom slučaju je neuporedivo iznad jednog neprosvećenog Homera. Ostovskog treba štampati samo zbog toga što je razobličavao moskovske trgovce, nikakvih drugih vrlina kod njega nema; on jeste ime i zbog toga bi se mogao štampati njegov »Minjin«, na primer, ali samo u onim mesecima kada se vodi bitka za pridobijanje pretplatnika.

I sam Šekspir i to vam je glupost i raskoš, jer kod njega se pojavljuju veštice, a to je već poslednji stepen mračnjaštva, a veštice su posebno štetne za rusku omladinu koja se i bez toga zarazi tim vešticama još od svojih dadilja. Ali, mlado pero, imajte na umu i ovo! Sa tim Šekspirom treba malo sačekati i ne žuriti sa ispuštanjem zvukova samo zbog toga, jer je, eto, i samom Bihneru (đavo bi ga znao zbog čega!) palo na pamet da ga pohvali u Stoff und Kraft i pošto smo dužni da branimo sve pristalice progresa, pa među njima i Bihnera posebno, Šekspira bi trebalo poštedeti, naravno, za neko vreme.

Međutim — dodao je govornik — sve je to do te mere ništavno da ja od toga ne pravim neki poseban punkt nego vam sve to povezujem sa onim što sam rekao malopre — to jest o čizmama i Puškinu.

Peto: Mlado pero! Pokazaće vam pet »pametnih knjiga« koje vi obavezno morate pročitati ako hoćete da se poistovetite sa nama. Nakon pola godine vi ćete o tome što ste pročitali polagati neku vrstu ispita u prisustvu svih članova redakcije i najvažnijih saradnika.

Šesto: Mlado pero! Vi morate da usvojite kapitalnu ideju našeg pravca a ona se sastoji u ovome: za sreću čovečanstva u celini, a jednako i za sreću svakog

čoveka posebno, najvažniji je trbuh — drugačije rečeno — stomak. Šta je smešno, milostivi gospodine?

Ščedrodarov je u taj čas počeo da vrda i rekao je da se uopšte nije smejao.

— Ja sam se samo setio onog »pupka zemlje« u koji narod besmisleno veruje, narod koji je zaražen pogubnim predrasudama — promrmlja on u nadi da će ih nasmejati i da će se tako njihov gnev pretvoriti u milost. Ali, opet mu ni to ne pođe za rukom.

— »Pupak zemlje!«. Milostivi gospodine! — podiže govornik glas — vi se usuđujete da vaš besmisleni »pupak zemlje« stavljate pored najveće ekonomske ideje našega doba, da to dovodite u vezu sa poslednjom reči pozitivnih i društvenih nauka! Imajte na umu da je trbuh sve, a da je sve ostalo bez izuzetka — samo raskoš i to ona najnekorisnija raskoš! Čemu politika, čemu nacija, čemu ta besmislena rodna gruda, šta će vam umetnost, pa čak i nauke — ako trbuh nije sit! ? Napunite samo trbuh a sve ostalo će doći samo po sebi, a ako i ne dođe nije ni važno, jer sve ostalo je nepotrebna raskoš. Mravi, bedni mravi koji se udružuju u cilju opstanka, to jest radi trbuha na sramotu ljudi uspeli su da stvore mravinjak, to jest najuzvišeniji ideal društvenog uređenja kakav se uopšte može zamisliti. Međutim — šta su uradili ljudi? Devet desetina ljudi na zemljinoj kugli su gladni! Zašto? To je zato što su ljudi glupi i ne umeju da vide u čemu se sastoji njihova prava korist, trče za šarenim igračkama, zabavljaju se nekakvom nekorisnom umetnošću, žive ne kako valja i uvek u vlasti predrasuda, žive po svom ćefu a ne po pametnim knjigama i, eto — zbog toga su razjedinjeni i nisu u stanju da preduzmu bilo šta. Ali kada bi se postiglo da svi budu siti, kada bi se i taj prvi korak načinio, čovečanstvo bi uspelo, ako to bude trebalo, da uhvati boga za bradu. Da li vam je to jasno?

Ščeđrodarov je hteo da primeti da bi, naravno, prvo, bilo najbolje da ljudi sebi napune trbuh — to bi bilo najkorisnije — a kasnije da teže i onom drugom, ali sa takvom se idejom može stajati hiljadu godina kod tačke gneva i želja a da se ne krene nimalo napred u cilju dostizanja nekih praktičnijih rezultata; tako se može sve propustiti i sve upropastiti. On je hteo da doda kako sve to nije tako lako kako se čini, hteo je da kaže da je lakše dohvatiti mesec nego nekakvom prethodnom i namernom paralizom svih drugih čovekovih sposobnosti učiniti da svima trbuh bude pun; ali Ščedrodarov je bio umoran i uplašen i još nije bio spreman da odgovara na slična pitanja i zbog toga je mirno ćutao očekujući da se sve to što pre završi.

— I zbog toga — nastavio je govornik — ako budete u prilici da pišete, na primer, politički članak, recimo, o slovenskom problemu, vi morate otvoreno reći da »Dan«, na primer, priča — gluposti. Morate reći da su ti vapaji Slovena za oslobođenjem od Turaka i Austrijanaca — gluposti. Takve želje su raskoš, pa čak i nešto nedozvoljivo, Slovenima mora biti svejedno kako god se okrene: nije važno da li su svoji ili se nalaze pod Austrijom ili pod Turcima, jer najvažnije je da misle o svom trbuhu a kasnije, naravno, neka teraju i te Turke. To morate da gonite kao raskoš! Jeste li razumeli?

Uvek kada vam neko kaže: hoću da mislim i da se mučim nerazrešivim problemima, hoću da volim i da patim jer verujem u uzvišene moralne ideale, hoću da volim umetnost ili nešto u tom smislu — morate mu reći odlučno, jasno, neustrašivo da je sve to glupost, metafizika, da je sve to luksuz, da su to detinje sanjarije, nešto nepotrebno; na prvom mestu je trbuh i ako vam najzad takav čovek kaže kako ga nešto svrbi onda mu preporučite da uzme makaze da ošiša to mesto gde ga svrbi. Hoće da igra — seci mu noge, hoće da crta— seci mu ruke. Ja hoću da patim, ja hoću da sanjam — glava dole! Trbuh i samo trbuh — to vam je milostivi gospodine najuzvišenije uverenje! Shvatate li to, mlado pero?

Mlado pero htede da primeti da bi sam trbuh umro kada bi se sve ostalo zbrisalo i odbacilo. Ali, on to nije rekao i nije ni mogao reći a nije mogao zbog toga što njegova glava uopšte nije bila od onih koje umeju da misle. Zato je samo žmirkao i užasno se dosađivao.

— Ja po vašem licu vidim da me niste sasvim shvatili — primeti govornik. — Još nemate dovoljno pameti, no pročitajte pet pametnih knjiga, dajte ispite, pa ćemo videti.

— Ja još uvek nemam nikakvih svojih ideja — mirno dodade Ščedrodarov.

— Znamo. Ali imate umešnosti, vlađate perom a ako vam onih pet pametnih knjiga budu od koristi moći ćete da ispuštate zvukove kako valja. Mi računamo na vas. A grad »Pupov« obavezno treba napustiti. »Trefandosi i fiki« — to su gluposti...

Ščedrodarov se ispravi. Bio je samoljubiv.

— Nisu kod mene sve sami »trefandosi i fiki« — reče on skromno i suzdržano. — Ima kod mene na jednom mestu kako je »sudski činovnik ujeo gradonačelnika za trbuh«.

— Kako? Je li moguće? Gde je to? — upita prijatno iznenađeni govornik.

— U toj i toj pripoveci — reče Ščedrodarov veseo i kočopereći se kao mladi petao.

— U redu, to jeste nešto ali to ni izdaleka nije sve.

— Nemoguće? A ja sam mislio da je to ono što treba, da je to sve ... — reče Ščedrodarov razneživši se od takve pohvale.

— To nije dovoljno, mladi čoveče — poučavao ga je sugestivno govomik. — Uzmite knjige koje su vam date i pođite zbogom i ispuštajte zvuke. I tako — sudski činovnik gradonačelniku ... Kako je to tamo kod vas: ujeo ga za trbuh, je li moguće?

— Da, baš za trbuh ...

— Baš to mi se sviđa što ga je za trbuh ujeo. To podseća na našu teoriju s tom razlikom što mi ne ujedamo za trbuh nego hoćemo da ga napunimo. Naravno, ima i kod vas nečeg od te nove ideje, ali to još uvek nije sve ... Ali, zbogom! Vidim, umomi ste... Pođite i ispuštajte zvukove.

III

Ščedrodarov se buni

Ščedrodarov je ispuštao zvuke više od godinu dana. I protiv koga sve nije ispuštao zvukove! U svojoj naivnoj revnosti on je navaljivao na ljude bez ikakvog razloga — samo tako da bi obavio dužnost humoriste. Ponekad su ga hvalili i milovali po glavici. U časopisu »Svojevremeni« su osećali da on može da donese zanimljive plodove, obični čitaoci koji su se stotinama puta smejali onom ponavljanju onog »fiki« (a takvih ima najviše) bili su zadovoljni. Šta ćete više? Osim toga, Ščedrodarov je pored talentovanih stvari mogao da piše čitave tabake humora koji ni redakciji ni čitaocima nije bio apsolutno razumljiv — koji nije bio razumljiv ni njemu samom — ali bilo je tu nekakvih skrivenih aluzija, nečeg tajanstvenog i originalnog, jednom reči, nečeg što je bilo po volji redakciji

tako da je prostodušniji čitalac bivao očaran i imao je razloga da kaže onako u sebi — »To, to — vidi ti njega!«. Istina je, kod njega nije bilo ni trunke osećanja građanskog dostojanstva i on je bez zazora lajao, sprdao se i sramotio sa najčestitijim ljudima koji su veoma razboriti, jednako kao i sa onima koji su najporočniji — samo tako da bude humora! U suštini, to je bio poklonik umetnosti radi umetnosti, humora radi humora. Samo neka je tu ono »trefandos«, a na koga se odnosi — to nije ni važno.

Ali, prolazilo je vreme, on je čitao i ideje su i mimo njegove volje počele da ulaze u njegovu glavu koja se do tada nije mučila sličnim problemima. Čitao je po dužnosti sve ono što mu je bilo određeno da bude ismejano, ali i nehotice on se prosvećivao i počela je da ga ozaruje nova svetlost. Istina, to nije bilo za dugo; međutim, malo po malo kod njega je počelo da se javlja nešto što je ličilo na savest. Ne mogu reći da su se kod njega javljali i znaci nekog osećanja građanskog dostojanstva: lakomislenost i stalno ugrožena taština su činili svoje i on je sutradan morao da ispušta zvukove na ono sa čim je, na primer, danas bio potpuno saglasan. Uopšte uzev, zahvatio ga nekakav nemir. Poželeo je da nešto kaže, da izrazi i neku sopstvenu misao. Na koga sve i na šta nije navaljivao! Najraznovrsnija mišljenja i najprotivurečnije teorije su izlazile ispod njegovog pera i da čitaoci nisu sve to primali kao »humor« morali bi često biti začuđeni. Što se tiče redakcije ona je na njega računala sigurno i na kraju se i nije mnogo mešala u to njegovo ispuštanje zvukova. Ona je slušala te »zvukove« i bila je spokojna. Kada bi se Ščedrodarov zapleo tako da ni sam nije mogao nikako da se iskobelja, izlazio je sam pred publiku i izvodio jednu svoju piruetu. Publika se smejala, njemu je to laskalo i budući da je bio umetnička duša brzo bi nalazio mira ponovo. Ali, sreća ne traje večito. Ne neke nove ideje koje su mu padale na pamet nego neka zavist prema feljtonisti iz »Inostrane reči« je učinila svoje — probudila se u njemu taština. Tada je on u časopisu »Svojevremeni« lansirao svoje famozne članke o dečacima i o onim »muhoserinama« i novim idejama, a to je sve bilo u direktnoj suprotnosti sa onim uslovom pod kojim je on bio primljen u redakciju časopisa »Svojevremeni«.

Kao pobesneli ustali su Skribov i Kroljičkov i pobedonosno su izjavili kako je časopis »Svojevremeni« zagazio u vode mračnjaštva; podigla se nečuvena uzbuna u redakciji časopisa »Svojevremeni«. Okupili su se urednici i gledali su se u čudu kao da im kuća gori. Zatražili su odmah da Ščedrodarov dođe. Ali, on se već bio spremio za sve. Ušao je gordo, na čelu mu se video znak emancipovanosti, stao je u vratima i naslonivši se na dovratak rukom gledao je nekuda kroz prozor kao da ga se sve to ne tiče — kao da sve to ne zaslužuje da

se gleda. Urednici su se zaprepašćeno pogledali.

IV

Tragedija u čaši vode

—

— Šta ste učinili! Šta ste učinili, nesrećniče! — navališe na njega u horu članovi redakcije i saradnici.

— Šta sam učinio? Ništa nisam učinio! — odgovorio je Ščedrodarov. — »Nećete me — misli — sada uplašiti«.

— Nema nikakve zbrke. Sada ja imam i svoje sopstvene ideje i to je sve.

— Ali, nesrećniče, vi nikada niste imali svojih ideja... vi ste bez ideja. Mi smo vas zbog toga i primili što nemate nikakvih ideja, mi smo vas primili samo da biste ispuštali svoje zvukove, a vi...

— Evo, javile su mi se sopstvene ideje. Que diantre! Novine »Dan« imaju svoje ideje, čak i »Glas« tvrdi da ima sopstvene ideje a zbog čega i ja ne bih mogao da imam svoje sopstvene ideje?

— Ali, nesrećniče, to je drugo pitanje — mi pitamo: »Zbog čega?« I odakle su vam sada odjednom mogle pasti na pamet svoje misli? Da ih niste uzeli od »Vremena«! Pogledajte samo i pročitajte: evo, to je »Inostrana reč«. Tu je navedena čitava tirada iz »Vremena« za 1862-gu godinu protiv tih dečaka. Čujte.

»Mi mrzimo te prazne nerazumne galamdžije koji osramote sve čega god se dotaknu, oni prljaju poneku lepu i poštenu ideju samim tim što je slede, prihvataju ...«.

— Jeste li čuli? Znajte, nesrećniče, da je »Inostrana reč« u pravu, vi ste to uzeli iz »Vremena«, ima između njih i vas poražavajućih sličnosti, čak i u izrazima. Slušajte, evo vašeg humora povodom svega toga:

»Nema sumnje, najviše zabluda stvaraju kod publike neki od ovih dugouhih i

jurodivih koji su se sasvim nepromišljeno priključili stvari za koju se bori mladi naraštaj ... Samo njihovo učešće čini da se ta stvar ne može prepoznati, oni naleću na nešto poput muva koje tokom leta slete na neku stvar i svu je upljuju ... na neku veoma dragocenu stvar, na primer. Nema ideje koju ti naši dugouhi ne bi mogli da kompromituju, nema ničeg što oni ne bi mogli da pokriju onim svojim muhoserinama«.

— Zar to nije iz »Vremena«? Čak su i izrazi podudarni!

— Pa šta, ako je iz »Vremena«! — odgovarao je Ščedrodarov koji je bio time pogođen. — Priznajem, ja sam stvarno pozajmio ovu ideju iz »Vremena« kao i mnoge druge ideje, jer to je dobar časopis i vi me uzalud nagonite da ispuštam zvuke protiv tog časopisa. Ja nisam to pokrao iz »Vremena«, naše su se misli samo podudarile ... Šta, zar ja ne mogu biti imati podudarne misli s nekim ... Kod mene su izrazi drugi. Kod mene stoji »upljuvali su ideju kao muhe«. To je divan izraz i žalim što niste u stanju da ga razumete!

— Ali, nesrećniče! Dobro bi bilo da ste taj izraz upotrebili u našu korist, ali vi ste to učinili protiv nas! Da, protiv nas! Čujete li?

— Ali, ja sam pisao o tim dečacima, a ne protiv vas!

— O dečacima! Ali to je isto kao da ste sami na sebe digli ruku! Čemu smo vas poučili kada smo vas primali za člana redakcije? Ništa ne shvata! Ništa ne shvata! To »Vreme« ima toliko mnogo pretplatnika a on ga još podržava!

— Ali, doista šta ste navalili protiv mene! — povika Ščedrodarov u ljutnji. I što ste zapeli »Vreme« pa »Vreme«! Ponavljam vam, to je dobar časopis i ja sam mnogo crpio iz njega! Vi ste me terali da im se podsmevam, da im plazim jezik! Po vašoj milosti ja sam se, na primer, podsmevao i novinama »Dan«. U tom listu sede ozbiljni ljudi, tamo je nauka — oni imaju za sobom dugogodišnje kontinuirano i pošteno ispitivanje javnog mnenja. Oni nastoje da budu korisni. Njima se ne može prebaciti ništa što se kosi sa pravim građanskim vrlinama. Njihova ideja se sve više i više prihvata, nju priznaju čak i njihovi stari i deklarisani neprijatelji. Može čovek da se ne složi sa tom idejom, ali se listu »Dan« mora pristupati sa poštovanjem. Međutim, ja sam po vašoj volji i njima pokazivao šipak i plazio se jezikom i stavljao sam ih u isti red, čak i sa Askočenskim! Eto šta znači ispuštati zvukove!

— Ali, ko vam je naredio da tako revnosno postupate? Znači da ste sami

nalazili zadovoljstva u tome!

— I zbog čega ste navalili na mene sa tim dečacima? Ali, zaboga, ta oni su sve upljuvali, sve upropastili. »Vreme« je tada samo o lakrdijašima i govorilo i dobro je činilo: jer oni su u poslednje vreme jednostavno trgovali liberalizmom i progresom. Ja sam pomenuo one dugouhe. Nađe se poneko čestit i među njima, ali oni su sve upropastili. Mogli smo da imamo i pozitivnih rezultata. Gde su nam oni? Sve smo izgubili sa tim vašim sistemom i sa tim dugouhim! I šta to znači »građanska suza«? Oni liju suze na papiru, a ja hoću stvarne suze. Pa i tu pravu suzu oni su kao muhe upljuvali i izveštili su se u ostavljanju tih muhoserina. Sve se tako može banalizovati i popljuvati tako da se normalnom čoveku zgadi. (Nama se čini da mladi romansijer koji nam je poslao »Ščedrodarova« ne ume da prikazuje karaktere. Ščedrodarov iz prve glave ne bi mogao sada ovako da govori — to nije umetnički uverIjivo. Uostalom, ovaj roman je satirični roman, to je roman-karikatura i sve je to na svoj način istinito. Redakcija). Mi i one svoje teramo od sebe.

Građanska suza! Ta to je fraza i to oficijelna fraza! Ja cenim onog koji lije takve suze, ali tu modu sa građanskim suzama ne cenim baš zbog toga što je upotrebljena reč »građanslci«. Jer, posle toga bi se moglo govoriti o državnim suzama, o suzama raznih komesarijata, o suzama društva za izradu suhomesnatih prerađevina — i ko bi sve te suze mogao da ceni? Morgen frih, je t’antipathe...!

— Kakav ton? Kakvim tonom on razgovara! Bože, šta on tvrdi! — povikali su užasnuti saradnici.

— Šta »kakav ton«! Nema tu nikakvog tona! Eno, tamo u tom vašem časopisu »Svojevremeni« je štampano:

Iza njih je beskrajna

Prošlih aana ravnina,

I na njoj su neutešne

Suze građanina ...

Je li to smeha radi rečeno! Kako mogu suze ležati na ravnici? A vi se prema tome sasvim ozbiljno odnosite!

Ali, tu se jedan član redakcije razbesneo.

— Šta, milostivi gospodine! Kako se usuđujete! Ta to su suze građanina! I šta vi imate s tim što one leže na ravnici! Neka leže, neka spavaju, neka čine što im je drago, ali to su ipak suze građanina a ne tek bilo koga, pogledajte, pogledajte, tu stoji: »građanina«. Naša ubeđenja ...

— Ja sada ne verujem tim vašim ubeđenjima.

— Naša ubeđenja su — trbuh, milostivi gospodine! Naša ubeđenja se tiču stomaka! Stomak, stomak, stomak — čujete li?

— Pljujem ja na taj vaš trbuh, naslušao sam se ja toga! Ne verujem ja sada u taj vaš trbuh! Napuniti trbuh po cenu paralisanja svih drugih delova i svih drugih funkcija organizma je — apsurd! A vi ste u svojoj zaslepljenosti trbuhom stigli dotle da mislite kako su svi drugi organi i sve druge sposobnosti — apsurd. Tako postupate kada je u pitanju umetnost, moralni ideal, istorijski tok stvari, život u celini. Gde je smisao za praktično? Vi idete protiv života. Mi ne možemo životu propisivati zakone nego moramo izučavati život i od samog života učiti zakonitosti i stvarati zakone. Vi ste teoretičari!

— To je u celini iz »Vremena«! On ga napamet nabubao!

— Šta hoćete, ja sam stvarno mnogo mesta iz »Vremena« naučio napamet. Iako sam ispuštao zvukove i protiv »Vremena«, ja tom časopisu mnogo dugujem. Ne razumem kako se može visiti u vazduhu bez tla pod nogama. Englez, Nemac ili Francuz su baš zbog toga moćni jer stoje svaki na svom tlu, oni su pre svega Englez, Nemac i Francuz a ne neki apstraktni »građani sveta« i ljudi uopšte. Pre nego što čovek hoće nešto da učini treba i sam da postane neko, treba da se ovaploti u nešto — da postane svoj. Tek tada ćete i vi moći da kažete svoju reč i da ponudite sopstveni pogled na svet. Vi ste apstrakcije, vi ste senke, vi ste — ništa. Od ničeg ništa i ne biva. Vi ste tuđe ideje. Vi ste — san. Vi ne stojite na tlu — vi lebdite u zraku. Pod vama blista...

— Počinje! Ujeda!

— Da, da, počinjem! Ja sam jedno desetak puta napisao i sam: »kada budu zavladali novi ekonomski odnosi«. I šta mu je to? Bilo mi je i samom smešno. Kada će i kako će nastupiti? Da neće s neba pasti? To je fraza! Može se sa takvom frazom proživeti i hiljadu godina a da se ništa ne učini..

— On je slobodouman! — povikali su svi, okupljajući se oko Ščedrodarova. — Kako se usuđujete?

— Ne, ja sam samo nihilista koji se dobro ispekao i stalo mi je da stvarno budem od koristi. Hteo sam da imam svoje ideje, a vi to niste ni primećivali. Evo, ja sam u februaru mesecu putovao na selo po svoje ideje (pročitajte moj veoma talentovani februarski feljton u časopisu »Svojevremeni«). Ja sam tamo video mužika i začudio sam se kako je on bedan. Ja sam i ranije viđao mužike, ali nikada nisam o tome razmišljao. Naravno, nisu krivi čitaoci što sam ja sve to prvi put video, ali ja sam bio do te mere zaprepašćen da sam to primio kao neku »novu ideju«. Pa i više od toga — ja sam od toga napravio »nove ekonomske odnose ...«.

— Vi, vi, načinili »nove ekonomske odnose«! — povikaše svi preneraženi.

— Da, ja, lično ja — moi-meme! Jer, ja mogu da imam svoju ideju. Ja sam zaključio da vi kada u Moskvi najmljujete kočijaša ne tvrdite mnogo pazar zbog toga što je bedan — ne, dajete mu dvadeset kopejaka ako vam zatraži petnaest. Ako ste takvi, dajte mu četvrt rublje kada vam zatraži petnaest kopejaka ... I to su vam ti novi ekonomski odnosi i vi nas uveravate da je to, naravno, dostojno svakog vašeg ...

Ali, tu se zaori takav homerovski smeh da se Ščedrodarov sasvim zbuni. On je i bez toga bio veoma uzbuđen pređašnjom scenom. Neko vreme je zaprepašćeno gledao u saradnike koji su se smejali; zatim najednom pokri oči rukama i zarida kao malo dete ...

*

To je samo nekoliko glava. Dalje nećemo štampati. Mi mislimo da ovo nije umetničko delo — ovo je roman-karikatura. Poznato je da svaka karikatura preuveličava smešnu stranu, ali isto tako — svaka karikatura nije daleko od istine. ;»Strašno je i pomisliti«, ali nama se čini da je naš romansijer imao na umu, reklo bi se, »Savremenik«. Ima tu neke sličnosti — uzmite, na primer, poglavlje o uslovima. Razume se, možda sve nije bilo onako besmisleno kako je opisano, ali sve je stvar forme, reči... Što se tiče poglavlja o uzbuni u redakciji, o onoj »tragediji u čaši vode«, o kojoj nam romansijer onako kazuje, ne možemo jemčiti da je sve baš tako bilo. Mi sumnjamo u opravdanost svih glasina (od kojih je romansijer polazio) i ponavljamo (još jednom) da je g-din Ščerdin u

poslednje vreme svojim člancima mnogo protivurečio duhu i pravcu časopisa »Savremenik«. Ako je to tako onda one glasine i nisu sasvim bez osnova. Samo jedno je moguće: ili »Savremenik« menja svoja ubeđenja ili je g-din Ščerdin dao reč da će se pokajati. Ali vredi li o tome sada govoriti! Ne treba plakati pre vremena. Priroda će se potruditi da sve bude u najboljem redu.

Možda naš romansijer prikazuje jačim bojama lakomislenost g-dina Ščedrina. Ali ako imamo na umu sve što se desilo, kao i ono što se odnosi na nas, ima razloga da se misli da su razlozi kojima se rukovodio romansijer opravdani. Ne možemo da potvrdimo da je g-din Ščedrin stvarno učio napamet tirade iz »Vremena« i da je sve to koristio u svom delu ili primenjivao u praktičnom životu. To bi bilo preterano. Međutim, mi nismo prvi koji smo posvedočili da je g-din Ščedrin iz »Vremena« pozajmio onu frazu o »onima koji sebe teraju knutom rutinskog liberalizma« (to je pomalo kitnjasta fraza, slažemo se, ali mi se nje ne odričemo). To je posvedočila i »Ruska reč« — glasilo koje je nama tuđe i koje nas mnogo ne žali. Setimo se da je još na početku, kada je g-din Ščedrin bio primljen kao pomoćni urednik, on protiv nas nastupao svojim humorističkim feljtonima — navaljivao je na nas lakomisleno sa svojim doskočicama, ako se to jednostavno samo tako može nazvati. Naime, u nameri da sasvim kompromituje naš časopis, g-din Ščedrin je javno izjavio na stranicama »Savremenika« da je on kod nas objavljivao samo zbog toga što je »Savremenik« bio privremeno obustavljen a pisac — po njegovim rečima — ne treba da ćuti i, eto — g-din Ščedrin je tako bio prinuđen da sarađuje kod nas. Mi smo to odmah otkrili. Mi smo mu uz pomoć cifara i navođenja tačnih podataka pokazali da je u vreme kada je kod nas objavljivao »Savremenik« još uvek izlazio, pa i više od toga — nikome tada, pa ni g-dinu Ščedrinu, nije ni padalo na pamet da će »Savremenik« biti neko vreme obustavljen. Prema tome, ako je g-din Ščedrin zaista gajio prema našem časopisu takvu mržnju mogao je da objavi svoj članak u samom »Savremeniku«. Tako smo tada pokazali da g-din Ščedrin svesno »govori neistinu«. G-din Ščedrin nije odgovorio. Šta bi i mogao da odgovori?

Uveravali su nas da je članak »Književne sitnice« u majskom broju »Savremenika« delo g-dina Ščedrina, iako ispod njega nema potpisa. Uostalom, mi smo i sami u tom članku prepoznali »mlado pero« — navikli smo se mi na njegovu igru. Članak je tužan, ima u njemu neke potištenosti, nekog nemira — ima u njemu neke žalopojke. Ima tu i neke izveštačene veselosti, kao da je pisano da bi se ispunila obaveza u službi. U tom članku nema skoro ničeg protiv »Ruske reči«. Sve to pruža materijala onima koji šire one glasine i delimice daje

za pravo našem romansijeru. Uzgred, ima u tom članku i jedna zlonamerna smicalica uperena protiv nas: aludira se da smo mi pokrećući »Epohu« naumili da izmenimo svoja ubeđenja. Mi nemamo prostora da se upuštamo šire u raspravu i da opovrgavamo autora. Ali, autor koji je objavio ovakav članak bio je siguran da se mi nećemo baviti demantijem. Toga je on bio svestan. To je tačno i jasno kao dan. Postavlja se pitanje: da li se on skrivao ispod svega toga? Ako je to tačno čime se on nadao da će to uspeti da obezbedi? Čudno: »Savremenik« do sada nije tako postupao. Ranije on sebi nije dozvoljavao takve ispade. Prema tome, on je doista promenio svoja ubeđenja.

Što se tiče one potištenosti koja izbija iz svakog retka majskog feljtona, navešćemo, primera radi, jedno mesto sa druge strane časopisa. To nas je mesto i same oneraspoložilo.

»Šta je to đubre? U običnom govoru ova se reč upotrebljava isključivo kada se radi o nekim predmetima. Svaka stvar koja se raspada ili koja dođe u dodir sa drugim elementima koji nagrizaju njeno prirodno stanje i normalan izgled naziva se »đubre«. »Ne diraj baćuška to je đubre« — kaže brižljiva dadilja detetu kada opazi da hoće da dodirne nešto ljigavo ili natrulo. Međutim, koliko god dadilja bila u pravu ona tim izrazom ne iscrpljuje suštinu predmeta o kojem govori. »Đubre« je kao pojam nešto mnogo šire i može se lako primeniti i kada su u pitanju oblasti moralnog i intelektualnog sveta. Kada bi dadilja znala da su izvesni Petar Ivanovič ili Ivan Petrovič isto takvo »đubre« kao što je ona trulež na koju je detetu skrenula pažnju, ona bi isto tako upozorila svoga štićenika — »Ne diraj, baćuška, tog Petra Ivanoviča, to je đubre ...!«.

Složićete se i sami, sve ovo nije mnogo veselo. Recite, kakva je to ideja: đubre se baca iza kuće a ima i takvih ljudi. Ali, kome to nije poznato? Sve se to moglo reći — složićete se — u jednoj rečenici. Složićete se, takođe, da je o svemu tome bilo suvišno govoriti. Ali šta ćete, gospodo, teška je dužnost naručenog i iznajmljenog humoriste. Ne sme se pisati o pravim stvarima nego se humorista mora dovijati na svaki način, natezati, presipati iz šupljeg u prazno, mora smišljati svoje jeftine dosetke — i tako se nateže humorista i piše čitavu stranicu o onome što se moglo reći u jednoj rečenici. Robijaška dužnost!

Naravno, ima i u ovom odlomku humora. Čujte ono: »koliko god bila dadilja u pravu ...«. Čujte! Čujte! Dadilja, obična žena koja dve unakrst ne zna, može ili ne može da »iscrpi predmet« kao da je ona neki učeni profesor! Taj g-din Ščedrin je fini humorista, on smelo bičuje naše društvene mane! Nemojte mi

onda reći da se kod njega jednako ponavljaju samo ono fiki...

Međutim, uprkos svemu to nije samo to. To nije ono što je bilo pre, to nije ... Ponekad naš autor poželi da bude veseliji ali neka pritajena potištenost ga ščepa i on uroni u turobne misli, on ne može da izdrži i počne da /ali, da očajava. Evo jednog primera:

»To se može reći i o drugim stvarima. Ima situacija loših, glupih i uopšte ima situacija koje su »đubre«. Loša situacija ima iza sebe neke razloge koji je pmogućuju i koji izazivaju suprotno. Naprotiv, odvratne situacije se prepoznaju po tome što iza njih ne stoji nikakav sistem^ i po tome se razlikuju od onih glupih situacija u kojima čovek može da se nađe. Ali i to ima repa i glave na svoj način i to ima u sebi neke privlačnosti, ali upravo ta privlaćnost je ono što je veoma štetno. Ako se mi neko vreme divimo čoveku koji je đubre to nas obavezuje samo na jedno: da okrenemo glavu od tog čoveka čim se uverimo da je on đubre. Ali kada se oduševljavamo glupim situacijama, pa makar to bilo privremeno, onda su posledice mnogo dublje i mi se nađemo u vlasti te situacije i izlažemo se uticaju koji je mnogo veći nego kada je u pitanju jedna određena ličnost koja je đubre«. Da, to treba upoznati u praksi — treba znati šta je to gadna situacija pa da je čovek može opisati kako valja! Pogledajte: sa koliko ljubavi on opisuje takvu situaciju, sa kakvim dubokim očajanjem. On kopa po takvim situacijama, on ih iscrpljuje; on kao da sve to njuši, on še raduje tome zbog toga što je to ružno — »pa neka ružnije i bude«! Qn ironično ističe i pouku i ubeđuje sebe kako treba strpljivo snositi takav položaj. Sve to ima na neki način i repa i glave i sve to može da bude privlačno — kaže on. Cini mi se da je autor otišao daleko. Ne znamo za rep, ali — kako mogu uši da budu toliko privlačne! To je neka situacija u kojoj se čuje škrgut zuba! Da, mračnu situaciju je opisao autor!

Uostalom, ima u svemu tome mnogo pritajene tuge. To nije ona šekspirovska strasna duhovitost kada svaki stih podseća na »nož koji se prekalio u suzama zaljubljenc devojke«, kako se jedan Francuz izrazio o Šekspiru. Ne, to je ono tiho tuženje mlade seoske golubice device koju su mi silu udali za starca — kao kod Koljcova u pesmi »Udadoše me na silu«:

Bez razuma i pameti

Mene »Reči« prodadoše,

Zlatno pero moje, lepo

Na silu mi zatupiše ...

Doista, šta će biti ako našem satiričaru budu odjednom rekli: uzmite ovu »Botaniku« i pretočite je u vaše

»Gubernijske slike«! Kako bi se osećao jedan umetnik kada čuje nešto sličnd? Šta da učini?

Mi stvarno ne znamo šta bi se moglo učiniti. Ako ima trunke istine u onim glasinama da je posredi ovakav satiričar zašto se ne bi njih dvojica udružili i krenuli u Moskvu da tamo izdaju sopstveni organ! Nije lako naći pravac, istina je, ali to ne bi smelo da bude prepreka. Može se izdavati časopis samo zbog toga da bi se u svakom broju tvrdilo — »ja sam — savršenstvo u književnosti«. Naravno, to nije neki uzvišeni ćilj ali to je veoma zabavno i to bi mogro g-dinu Ščedrinu da priredi nekoliko prijatnih trenutaka.

NEKOLIKO REČI O M. M. DOSTOJEVSKOM

Desetog jula, posle bolesti (izliva žuči) koja je neočekivano dobila tragičan išhod, umro je izdavač i urednik »Epohe« Mihail Mihajlovič Dostojevski. Kao brat i blizak pokojnikov saradnik smatram za svoju dužnost da kažem neku reč o njegovoj književnoj i izdavačkoj delatnosti.

Ideja o pokretanju časopisa pojavila se kod Mihaila Mihajloviča veoma davno. On je osetio da postoji potreba za jednim svežim glasilom koje bi bilo nezavisno, Itoje bi stajalo po strani od svih onih uoblčajenih antipatija — koje se ne bi klanjalo autoritetima i koje bi bilo nepristrasno u svojim sudovima. S druge strane, osećala se potreba za vraćanjem rodnom tlu, svojoj naciji — društvo koje se odvojilo od tla osećalo je potrebu da se vrati načelima narodnog života i da poveruje u istinu tih načela. Mihail Mihajlovič je bio ubeđen da su svi naši neuspesi, odsustvo originalnosti kod izvesnih slojeva ruske nacije posledica tog našeg trulog i apatičnog kosmopolitizma koji nas je doveo dotle da ne razumemo

svoj narod, da ne prihvatamo principe koji su našega porekla a kod nekih Ijudi čak i do toga da se hvališu time što ne shvataju i ne prihvataju takva načela. Protiv ovog poslednjeg je Mihail Mihajlovič posebno strasno negodovao. Nekada, u vreme svoje mladosti on je bio strasni i ubeđeni furijerista. Taj proces vraćanja rodnoj grudi i odbacivanje apstrakcija u ime rriskih načela i ruske vere odvijao se u niemu organski, normalnim tokom kako to uvek biva kod ljudi koji su stvamo nadareni životnim elanom. On je sasvim dobro znao da ideja o tlu i naciji nije neka nova ideja, on je znao da tu ideju nije otkrio neki sanjar radi svojeg ličnog zadovoljstva; on je znao da će tu ideju ranije ili kasnije prihvatiti svaki Rus kao čovek vezan za svoje tlo; ta ideja nije zapravo počinjala, ona je kontinuirano trajala i izražavala je protest našega društva protiv kozmopolitizma izvesnog dela našeg društva — ona se rodila još u vreme kada je veliki reformator Rusije posumnjao u samostalni razvitak moskovskog carstva i u narodne snage i kada je gvozdenom rukom zaustavio taj razvitak, naravno, potpuno ubeđen da je u pravu ali ne razmišljajući mnogo o tome da je ostvarivanje takvog cilja iziskivalo odveć veliku cenu. Mihail Mihajlovič je sasvim dobro znao da je on sam, kao i većina njegovih saradnika — nedovoljno pripremljen za odbranu tla i nacije; on je sasvim dobro znao da svi mi treba još mnogo da učimo kako bismo postali pravi Rusi; on je znao da povratak rodnom tlu zahteva smirenje i da ne treba na sve to gledati bezobzirno i s visine. On je na sebi osetio da je sve što je nama u životu sveto — vaspitanje, razvitak, drage uspomene — među izvesnim predstavnicima našega društva formirano pod uticajem zapadne nauke, umetnosti — znao je da malo prostora ostavljeno u duši ruskog čoveka za ono što je njegovo i što je poteklo s njegovoga tla — mnogo toga je sasvim ugaslo, nestalo, izgubilo se iz sećanja i to skoro nepovratno. Znajući sve to on, koji se prema poslu izdavača odnosio iskreno, dugo se kolebao oko pokretanja časopisa.

Međutim, Mihail Mihajlovič je bio rođeni urednik. To je bio čovek koji se pošteno odnosio prema svom poslu, on nikada nikome čak ni za određeno vreme nije prepuštao svoje uredničke obaveze — on je neumomo radio na svom poslu. Bio je obrazovan i kulturan čovek, voleo je književnost i sam je bio književnik, voleo je poeziju i sam je bio pesnik. Odan idealima on je osećao moralnu potrebu da im služi, ali to je činio tako što je prethodno i sam na sebi proveravao sve, tako reći organski je živeo sa njima.

Pažljivo je posmatrao životne pojave i razmišljao je duboko o njima i to ga je čuvalo da ne pogreši — to je davalo ozbiljnosti njegovom gledanju na stvari. On se strasno zanimao za sve pojave društvenog života i, koliko se sećam, uvek je o

svemu imao veoma jasne predstave. On je bio znalac evropskih jezika i književnosti, mnogo je čitao i znao je dobro da oseti šta će mskom čitaocu biti najzanimljivije u određenom trenutku. Sadržaj svezaka, izbor tekstova, problemi o kojima je trebalo pisati u časopisu i dati o njima svoj sud — sve je to bila briga Mihajla Mihajloviča lično. On je rado primao savete, često je i sam pitao ne verujući da sam o svemu može da presudi ali pošto bi saslušao savet skoro uvek je postupao sasvim samostalno. To je bio neobično skroman čovek koji se krajnje plemenito ophodio prema samom sebi, o čemu znaju svi judi koji su blisko sarađivali s njim. U retkim prilikama je bio potpuno blizak s nekim, a kada je do toga dolazilo on bi zavoleo čoveka i predavao mu se svim srcem do kraja ne razmišljajući mnogo o posledicama, oni koje je on voleo dobro znaju kako je on umeo da voli. Svoja mišljenja je izražavao oprezno, nije bio ljubitelj dugih sporova, precizno je umeo da razlikuje šta je ozbiljno mišljenje a šta je prazno brbljanje ili privremeni zanos kratkotrajnijeg daha. Umeo je da proceni saradnika od prve i gotovo uvek bez greške. Rekao sam da je i sam bio pesnik i književnik. Nekada, u svojoj mladosti, on se bavio i umetničkom književnošću. Napisao je nekoliko pripovesti i kraćih priča. Te su priče pohvalili i u njima je doista bilo znakova darovitosti, posebno u jednoj koja je bila objavljena u »Otadžbinskim zapisima« 1848-sme godine. Ali izvestan početnički uspeh nije sablaznio Mihajla Mihajloviča. Bio je strog i tražio je mnogo od sebe — i ne osećajući da ima stvaralačkog dara prestao je pisati. Takav trezveni i pomalo i gordi pogled kada su u pitanju sopstvena književna dela retko se sreće kod mladih pisaca početnika; po mom mišljenju, međutim, Mihail Mihajlovič je bio prestrog prema svojim radovima. Mnogo više je cenio svoje prevode Šilera i Getea. Najznačajniji njegovi prevodi su: »Don Karlos« od Šilera koji se bio pojavio prvo u »Otadžbinskim zapisima« a kasnije je objavljen i kod g-dina Gerbela, zatim »Rajneke-Lis« od Getea koji se pojavio pre tri godine kao drugo izdanje. Uostalom, moj brat nije nikada ni s kim govorio o svojim književnim radovima.

Isto tako se strogo odnosio i kada su bili posredi poslovi oko stampanja časopisa. Bio je uvek pritisnut poslovima oko izdavanja i lično je malo pisao — napisao je samo nekc'iko članaka koji su objavljeni u rubrici kritike. Oni koji zameraju urednicima zbog toga što malo pišu i što, navodno, uživaju plodove tuđega rada i ne znaju šta govore. Ako se urednik kako valja bavi svojim poslom onda i duh časopisa i njegov cilj zavise od njega. On se malo po malo okružuje složnim i stalnim saradnicima. Saradnici i ne primećuju kako ih on navodi na ono o čemu bi trebalo pisati, na ono što je časopisu najpotrebnije. Jedinstvo i svrha časopisa zavise od urednika.

Međutim, bez obzira na uspeh časopisa najstrožije zahteve je isticao i najviše je časopis uvažavao sam Mihail Mihajlovič. Bio je čovek trezvenih pogleda, znao je da je potrebno nekoliko godina kako bi se čitaocima objasnili ciljevi časopisa i nametnula njegova shvatanja. Mihail Mihajlovič je često bio nezadovoljan. Nastojao je da časopis bude još bolji i verovao je u njegov uspeh. Bio je spreman da objavi svesku časopisa bez neke rubrike samo ako je bio uveren da se nema šta objaviti — nije želeo da trpa u Časopis i ono što je koješta.

Ali zdravlje mu je već bilo načeto, počela je ona bolest (bolest jetre) koja ga je odvela u grob. Naporni poslovi oko izdavanja časopisa su ga izuzetno zamarali. U proleće je počeo sve češče da poboljeva. Bez obzira na to nije se odvajao od posla. Bolest je sve više uzimala maha, bivao je uznemiren i razdražljiv. Najzad, tokom juna meseca razboleo se ozbiljno, lekari su ga upozoravali na opasnosti, ali bez obzira na to, on se nije odvajao od posla, nije obraćao pažnju na njihove savete. Radio je skoro dan uoči smrti i bolest je već napređbvala, on se našao u beznadežnom stanju ...

Mihail Mihajlovič je bio uporan i energičan čovek. On je pripadao onoj vrsti poslovnih Ijudi kojih nema mnogo i koji znaju ne samo da započnu posao nego znaju i da ga privedu kraju bez obzira na razne prepreke. Na nesreću njegov karakter je bio podložan utiscima preko svake mere. Utiske je nosio u sebi, skrivao ih je i u retkim prilikama je govorio o njima, posebno o onim koji su bili neprijatni — koji su bili vezani za neke neuspehe. Kada je patio patio je u sebi, ne dozvoljavajući da drugi budu opterećeni time. Uspehe i radosti je znao da deli sa svojim bliskim — sa ukućanima i bliskim poznanicima; u takvim trenucima nije voleo da bude sam. Ova zapažanja se od reči do reči poklapaju sa onim što je saopštio konzilijum lekara, dan uoči njegove smrti, kada je isticao osobine Mihajla Mihajloviča kao čoveka.

Ja ne pišem biografiju svoga brata, meni je bilo stalo samo da kažem nešto o njegovoj književnoj delatnosti.

Žao mi je što ne mogu da kažem o njemu lično i o njegovom karakteru sve što sam inače želeo da kažem: znam, bio sam blizak s njim i ako bih sada o njemu rekao sve najbolje mogao bih ...

JEDNA NEOPHODNA IZJAVA

U julskom broju »Savremenika« objavljena su dva posebna članka uperena protiv »Epohe«, verovatno u znak ofrvete zbog mog Članka: »Gospodin Ščedrin ili razdor među nihilistima« (»Epoha« br. 5). Jeđan fce /ove — Trijumf blebetata, nije potpisan, a drugi — Poslartica g-dinu Dostojevskom — super bregunici — koji je potpisan pseudonimom: »Satiričar sa strane« i koji je propraćen sledećim veoma zanimljivim primedbama redakcije »Savremenika«:

»Mi se apsolutno ne slažemo sa izuzetno oštrim tonom ove »poslanice« niti sa bezobzirnim načinom koji se koristi u ovoj polemici, ali sve to objavljujemo, ipak, iz poštovanja prema cilju koji zaista zaslužuje da se zaista upotrebe i ovakva nedozvoljiva sredstva kojima se poslužio autor ove poslanice. Redakcija«.

Znači: »Cilj opravdava sredstva« — a to je staro poznato zapadnjačko pravilo, prema tome to nikako ne protivureči tendencijama »Savremenika«.

Taj cilj se u tim člancima postiže psovkama na lični račun, direktnim psovkama kakvih do sada nije bilo u ruskoj štampi (»pljujemo na vas«, »ćelave budalaste glave« i slično). Protiv mene lično upotrebljene su takve spletke da nisam u stanju da odgovorim a posle teorije o »nedozvoljenim sredstvima« koju je velikodušno proklamovao »Savremenik« — za nečim sličnim nema ni potrebe. U člancima »Savremenika« postoji samo jedno ozbiljno mesto. To je onaj znameniti punkt — o »prirodnoj i naslikanoj jabuci« koji izražava i suštinu nihilističkog gledanja na umetnost. »Savremenik« je pokazao kako jadno shvata čitav taj problem. Međutim, pitanje je i te kako važno i mi imamo namere da u skorije vreme progovorimo o njemu razložnije — samo zbog toga što je posredi jedno važno pitanje). Međutim, ja moram da dam ovu izjavu pred čitaocima a mora se priznati da sam na to stvarno prinuđen.

Ja razumem da neko može da se smeje nečijoj bolesti, to jest ja to ne razumem, ali znam da ima takvih ljudi koji to mogu iz osvete da čine, u nastupu nekog velikog gneva. »Satiričar sa strane« (ja ne znam ko je on) na jednom mestu u svom članku tvrdi da me lično poznaje. On kaže: »Ja sam lično od njega (to jest od mene) čuo takve reči ...«. Znači on me poznaje kada ovako može da tvrdi. I tako, njemu je potrebno đa zna da sam ja bolestan i da se lečim — i on tvrdi da to zna. Možda zna i to gde i kako sam ja dobio tu bolest, jednom reči zna sve pojedinosti. I, evo, u svom članku on me prekoreva zbog toga što sam bolestan, a

u jednoj sceni koja je posebna karikatura na moj račun on mi se zbog te bolesti podsmeva. Ponavljam, sve to nije nemoguće kada su u pitanju izvesni ljudi obuzeti posebnim gnevom i svemu se tome ne bi trebalo mnogo ni čuditi.

Ali zbog čega on psuje i moga doktora? To je ono što nikako ne mogu da razumem i tome se jednako čudim.

Evo u čemu je stvar: »Satiričar sa strane« mi se na jednom mestu u svom članku (prepisavši u celini moj prošlogodišnji polemički tekst protiv g-dina Ščedrina, ne označivši znakom navoda sva ona mesta koja je bukvalno uzeo) obraća lično ovakvim rečima — »Članak je vaš takav kako da vam ga je doktor prepisao kao neku vrstu recepta« i odjednom, iz čista mira on dodaje i sa svoje strane: »Vidi se i vaš doktor je takva ćelava budala« (Vidi »Savremenik« za mesec juli, strana 158). (Ovaj izraz »ćelava budalina« upotrebljen je prošle godine ko zna u čiju čast u »Savremeniku«. Jedan naš saradnik I.G. Dolgomostjev napisao je tada protiv »Savremenika« naučno-polemički članak naslovivši ga namerno kao parodiju na »Savremenik« Legenda o budalinoj ćeli sa pseudonimom Igdjejev i to je objavio prošle godine u našem časopisu. »Savremenik« je, koliko ja znam, taj članak pripisivao meni i zbog toga je sada grdeći moga doktora upotrebio izraz »budalina ćela« a ne neki drugi izraz. Ali nije reč o pogrdnim izrazima, pitanje je — zbog čega psovati moga doktora?).

Najzad, šta je sve to? Recite, zbog čega je tu kriv moj doktor? On nema nikakve veze sa našom polemikom u novinama (apsolutno nikakve!). U ranijim sporovima između nas i »Savremenika« njega niko nije pominjao (a i kako bi mogao da ga pomene?). Imajte na umu da u tim rečima čudnim koje su potekle iz pera »satiričara sa strane« nema ni malo alegorije. On se uporno obraća meni lično i, čak, nekoliko puta me je oslovio po imenu — »vi... Fjodor Dostojevski«, i nekoliko puta to ponavlja. Tu se misli na moga doktora koji mene leči. Pakost, naravno, može biti bezgranična, ali da li se ona sme ovako neočekivano izražavati?

Znam, viđao sam to da čovek koji vas psuje može, ako je posebno pakostan, da ispsuje pored vas i nekog od vaših rođaka: »ako imate taštu i nju...!« — kako se kaže u komediji kod Gogolja. Prema tome, da je »satiričar sa strane« pored mene ispsovao i nekog mog rođaka ili rođaku to bi bilo u izvesnom smislu i razumljivo: oni su moji rođaci, znači i oni su krivi. Malo tu ima neke logike, pa, ipak, i to je nekakva logika. Ali zbog čega doktora koji nikakve veze nema s tim, zbog čega, kažem, njega uplitati u to. Da nije zbog toga što je i moja porodica

koristila njegove savete? Kakva pakost!

Naravno, u celom ovom slučaju mene ne čudi sva ta pakost (ta kakvih sve pakosti nema!) nego neka tajanstvena neosnovanost svega toga. Ništa ne mogu da odgonetnem ... Da se nije ovaj satiričar sretao negde u gostima sa mojim doktorom, da nisu negde razgovarali pa se ovome nije nešto dopalo u tom razgovoru? I, evo, sada me ovaj satiričar grdi zbog toga što se oko nečega sporio sa mojim doktorom, odlučio je da mene ispsuje zajedno sa njim i da da tako završi. Jer, to je doktor koji mene leči. Lepo! Ali, trebalo je malo bolje sročiti članak a ne da bude ovako isprekidano i nekako neočekivano, trebalo je makar objasniti nešto, makar sa nekoliko reči, kako bi se videla neka veza — da, na primer, postoji čovek koga sam hteo da izgrdim, pa, eto, koristim priliku i sada ga grdim zajedno sa ovim ... Ali ne. »Satiričar sa strane« je izgrdio moga doktora i odmah ga je zaboravio kao da nikada ništa nije ni bilo ... Zbog čega ga je grdio? Je li moguće da je to bilo samo zbog toga što je mene lečio? Čudno!

Redakcija »Savremenika« je, istina, pomenula na kraju da se ne slaže sa tim bezobzirnim polemičkim postupcima, ali, eto — ona se nada da će ti postupci omogućiti da se postigne cilj. Hoće li omogućiti? I zbog čega su izgrdili čoveka koji s tim nema nikakve veze! Kakve su koristi imali od svega toga?

DA ZAVRŠIMO!

NAŠ POSLEDNJI SPOR SA ČASOPISOM »SAVREMENIK«

Gospodo, Savremenici, u julskoj svesci našeg časopisa naš saradnik F. Dostojevski napisao je povodom vaših članaka u »Epohi« jednu neophodnu izjavu — na tri stranice. Na to ste vi odgovorili polemičkim člankom koji ima tačno četrdeset i osam stranica! Nas je i do sada zbunjivala vaša elokvencija a sada smo prosto zapanjeni, jer, i nehotice se nameće pitanje na koje nije lako odgovoriti: šta će biti ako vam mi budemo otpisali ne na tri nego na čitavih šest stranica? Najzad, šta bi bilo ako bismo rizikovali da vam otpišemo na četrdeset i osam stranica? U ovom poslednjem slučaju je teško zamisliti šta bi se sve moglo desiti.

Neće li čitaoci reći čitajući sve to: »Čemu tolika buka, galama, toliko strasti?

Kuda teku burne vode ove polemike? Mora biti da tu ima nečeg što je njih tako ozbiljno uznemirilo!«. Čujete li ovo? Stvarno, samo kada se čovek pomete i sasvim zbuni može da zapadne u takvu kolotečinu u kakvu ste vi upali — i da sve to i sam ne primeti. Ali, vi ne primećujete da ličttć na kiavu koja se Uašla na železničkim šinama i uplašena he zna šta će pred vagonima koji se približavaju. To se retko događa, ali nije nemoguće. Zbunjena i ne opažajući svoju nesreću, ona jednako hoda.

Pravo, i santo pravo, satno po šinama!

ide tako po šinama i nikako ne shvata da je potrebno samo malo da se skloni u stranu i da se spasi — ona bi bila živa i opet bi davala mteka! Na ovoj slići Vi sa svojbnt naivnošću predstavljate nesrećno stvorenje koje smo pomenuli a vaše ioše namere — to je onaj vagon u kojcm sedite vi sa svim tim vašim člancima. I tako vi upropašćujete same sebe, a, može biti, avaj! — i vi biste mogli da dajete mleka! Ali, današnji čovek je gluv i slep i primeri iz svetske istorije prolaze pored njega bez posledica!

Četrdeset i osam stranica odgovora zbog teksta koji ima tri strane! Zar ne primećujete da tu ne samo što nema takta nego nema ni dara, može se i na dve strane odgovoriti (ako se ima šta) i da protivnik bude sasvim pokopan kao što je pre dve godine (istina, ne na dve stranice — niti je bio u pravu) učinio Antonovič sahranjujući svojim tekstom Turgenjeva. Ali, recite, molim vas, ko se još seća g-dina Turgenjeva? I obrnuto, kako je Antonovič postao veliki! Setite se samo polemičkih članaka gospodina Puškina. Napisati toliko stotina stranica psovki kao odgovor na nekoliko strana teksta i ponašati se tako to znači i sam priznati ovo: prvo, da vi ne umete kraće (a to je žalosno!) a drugo — da nemate argumenata jer Rus počinje da psuje upravo onda kada oseti da nema argumenata. Sećate li se onoga — »Jupiteru, ti še Ijutiš, znači nisi u pravu«. A ako onaj ko se Ijuti nije nikakav Jupiter nego, na primer, neko ko liči na vas onda je to još komičnije. Ono 'što je dozvoljeno Jupiteru nije dozvoljeno i vama.

I najzad, zar vi mislite da je čitalačka publika toliko glupa? I zar vi mislite da njih možete ubediti u šta god hoćete — da im možete reći vaš doktor je »ćelava budalina« i tako da izvrgnete ruglu i samu reč »doktor«! Mi smo prošle godine pohvalno govorili o priči gde se pominje »razbijena čaša i pesnice u zid« (na to nas je nagnao grub članak koji je tome prethodio u »Savremeniku« što ste zaboravili da pomenete) — i da li je dozvoljeno posle toga upotrebiti lično izraze kao što su — »protuve, stoka, crkotine...«? Uzgred ćemo primetiti da je ta priča

o razbijenoj čaši (koja ima već pola godine kako je izašla) slaba i nevešta (to priznajemo), ali se ne može reći da se u njoj pominju neke određene ličnosti — nijednom pametnom čitaocu neće na pamet pasti da nam je bilo u nameri — kako biste vi rekli — da potkupimo neku kuvaricu. To je jednostavno bila karikatura koja je imala za cilj da ismeje razdražijivost našeg prošlogodišnjeg oponenta koji je od nečeg što je normaino stvar rasprave (radilo se o ismejavanju g-dina Turgenjeva kao privatnog lica samo radi toga jer je to godilo redakciji »Savremenika«) — načinio potpuno nešto lično. Karikature su nešto dozvoljeno a oštrica naše karikature je bila izazvana prethodnim člankom sa smicalicama od strane našeg oponenta koje su, naravno, bile dva puta grublje od naše karikature.

Isto tako, čitaoci neće uzeti kao spletku one glasine o kojima smo mi pisali (uz mnogo ograda) da će, navodno, g-din Ščedrin otputovati u Moskvu sa nekim saradnikom da tamo izdaju svoj časopis. Te glasine koje su se tada širile nismo stvorili mi, toga je doista bilo i to se potvrdilo protivurečnostima do kojih je došlo između gledišta g-dina Ščedrina i »Savremenika«; što je još važnije sve te glasine koje smo mi tada pominjali nimalo ne ruže ime g-dina Ščedrina.. Pobeći u Moskvu i skloniti se iz »Savremenika« ne samo što nije nešto nepošteno nego je, čak — nešto sasvim razumno. Spletka, draga gospodo, to je samo kada se svesno laže u nameri da se čovek kompromituje i da se nanese šteta njegovom društvenom ugledu. A kada se protiv čoveka iznose najveće optužbe znajući da on ne može da se brani i da odgovori, to je nešto što sramoti samoga spletkara utoliko pre što se ranije ili kasnije istina mora saznati. I najzad — da završimo sa ovom tačkom — zar vi mislite da ove psovke, neviđene u analima ruske književnosti, nemaju i neke ozbiljnije razloge — zar vi mislite da čitaoci to ne znaju? Jer, vaša uzbuđenost i mahanje rukama sve to jasno odaju, a da vi to i sami ne opažate.

Kome služi (o, vi kratkovidi!) taj vaš bes? Znate li vi kome služite takvim svojim postupcima? Vi ste podetinjili! Vi ste masteri a ne misteri! (Uostalom, masteri ne znaći majstori. Ovo napominjemo samo radi onih koji ne znaju engleski).

Uostalom, mi smo odlučili da vas poštedimo svakog odgovora i ubuduće ne očekujte od nas odgovor — ovo vam je poslednji odgovor. Izvinite, molim vas, i zbog ovoga — morali smo nešto da vam kažemo na rastanku. U prošlom broju »Epohe« pokušali smo da vas uopšte ne pominjemo nadajući se da ćete i to razumeti. Ali, sada vidimo da vi ne možete da prestanete, da vi jedva čekate da se za nešto uhvatrite, vi ste željni odgovora i spremni ste da napišete pet stotina

stranica. Ali, samo čekajte! Mi vam nećemo odgovoriti pa makar nas psovali tri godine. (Drugo su nešto ideje koje »forsira« vaš časopis, mi ćemo o tome još govoriti jer ideje nisu psovka, iako se vi u poslednje vreme trudite da se kod vas ne razlikuje šta je psovka a šta su ideje! Vi ste se i sami zbunili i jedno primate kao ono drugo.)

Na rastanku da sasvim završimo našu polemiku sa vama hoćemo da vam kažemo reč-dve — šta mislite o čemu? — O bregunicama. Odavno smo nameravali da kažemo reč-dve o tome, ali sve nešto nismo hteli da se uplićemo. I sada kada se sve ovo privodi kraju i kada, po svemu sudeći, mi nećemo više da se vraćamo na ovu temu — zašto ne bismo rekli koju reč o tome i izneli svoje mišljenje? Znajte — bregunice su, po našem mišljenju, sasvim lepe ptičice: prvo, one su veoma lepe, a drugo — one najavljuju vedro vreme. (Naš saradnik g-din Igdjejev, koji je poznat »Savremeniku«, uputio je prošlog meseca redakciji našeg časopisa naučno-polemički članak povodom pretposlednjih psovki u »Savremeniku« sa epigrafom iz Ostrovskog: Nemoj mnogo, molim te, inače ja ću se uplašiti. Ali, mi tada nismo hteli da objavimo taj članak zbog toga što je bio blag prema »Savremeniku«; g-din Igdjejev se sam hvata u koštac sa »Savremenikom« i čak i psuje, a to bi značilo da hoćemo da ih razmazimo. U tom članku postoji čitav mali traktat o bregunicama i mi ćemo navesti neka mesta iz njega:

»Bregunica je veoma cenjena ptičica i, kao što je poznato, ona najavljuje lepo vreme ... To je takozvana »rečna lastavica« (Hirundo riparia Cuc.) čije rusko ime — bregunica dolazi od korena stri (strit) koji označava brzinu (setite se »Legende o puku Igorevom«: »Sije vetri, unuci Strižboga, s mora lete poput strela« i tako dalje, ili pročitajte objašnjenje za to mesto kod g-dina Buslajeva). Takvo ime im je dato zbog ogromne brzine kojom lete i zbog toga se obično kaže: »bregunice proleteše«. Opisujući karakteristike čitave vrste, Kivije za bregunice kaže da njihove kosti »indiquent, meme dans le squelette, a quel point ces oiseaux sont disposes pour un vol vigoureux«, što će reći njihov skelet govori za kakve su letove sposobne te ptice. Recite, molim vas, šta ima uvredljivog u tom nazivu bregunica? Ja se bunim u domišljanju .. .«.

I tu uvaženi autor počinje već da se hvata u koštac sa njima. Ali, da navedemo još jedno mesto:

»Znači, ima li nešto loše u tom nazivu bregunica? Da nije možda to što one istrebljuju insekte? Čudo jedno kako vam nije palo na pamet, kako se niste uhvatili za to što vas mi poredimo sa insektima koji opazivši strašnu po njih

pticu .. .« — i tako dalje. Tu bi došlo do pesničanja opet.) Da li se sećate početka one pesmice:

Dolazi nam lepo vreme Bregunice ciče, lete ...!

Najavljivati lepo vreme to je krasno, osobito sada u ovom našem dobu. I ko — vi — ste nam dali to ime! Ima li nečeg lepšeg od vedra dana, od onih tihih, blagih dana! Ima li nečeg lepšeg nego biti vesnik budućih dana, stremiti tim danima i bodriti i druge da se njima raduju ... To nije isto što i ono »upućivanja šipak svima! i na sve strane i smatrati da su to nekakve ubojite granate« — kako su se o vama izrazili »Otadžbinski zapisi«. U tome je čitava razlika među nama: mi najavljujemo lepo vreme a vi svima šaljete šipak, svima u neizmernom prostranstvu. I tako neka mi budemo bregunice a vi — da li vam je jasno na koga vi ličite?

Ali dosta...! Evo vam ako ne za četrdeset i osam ono barem za šezdeset ili sedamdeset stranica novog materijala.

Napomene uz članak N. Strahova »Sećanja na Apolona

Aleksandroviča Grigorjeva«

Nikako ne mogu da prećutim ono što se u prvom pismu Grigorjeva odnosi na mene i na mog pokojnog brata. Tu ima grešaka i o nekim greškama pravu istinu mogu samo ja da posvedočim; bio sam učesnik u svemu tome i kada su u pitanju neke druge činjenice bio sam lični svedok.

1. Reči Grigorjeva: »Nije trebalo visoku nadarenost F. Dostojevskog goniti kao poštanskog konja, naprotiv, njega treba paziti i čuvati od feljtonistike koja će ga konačno i literarno i fizički ubiti ...« — nikako se ne mogu pripisati mom bratu koji me je i kao književnika i lično voleo, koji me je visoko cenio i koji se radovao mojim uspesima više nego ja sam, kada je, naravno, takvih uspeha bilo. Taj plemeniti čovek nije mene izrabljivao u svom časopisu kao nekakvog poštanskog konja. U tom pismu Grigorjeva očevidno reč je o mom romanu »Poniženi i uvređeni«, koji je tada bio objavljen u »Vremenu«. Ako sam ja napisao roman-feljton (a to potpuno priznajem) za to sam kriv ja i samo ja. Tako sam ja pisao čitavog svog života, tako sam sye napisao što mi je do sada objavljeno osim pripovesti »Bedni ljudi« i nekih glava iz knjige »Zapisi iz mrtvoga doma«. Meni se u toku moje književne delatnosti veoma često događalo da se jedna glava nalazi u štampariji složena a kraj je još uvek u mojoj glavi, ali

ja sam nastavak obavezno sprerpao vee sutradan. Ja sam tako navikao da radim i tako sam postupio i kada sam pisao »Ponišene i uvređene«, ali niko me na tp nije nagonio — ja sam tako postupao od svoje volje. Časopis je bio na početku i njegov uspeh mi je bio drag, pa sam obećao roman u četiri dela što je časopisu bilo potrebno. Ja sam lično uverio brata da odavno imam načinjen plan (a toga nije bilo), da ću moći lako da pišem i da je prvi deo vee gotov. Nisam tako postupao radi novca. Priznajem da u mom romanu ima mnogo knjiškog a ne živih ljudi koji su prikazani u umetničkoj formi (zato je bilo potrebno mnogo vremena i da ideje odstoje u umu, u duši). Tada, dok sam ja to pisao zahvaćen stvaralačkim žarom, ja sve to nisam primećivao — mogao sam samo da naslutim. Ali, započinjući pisanje ja sam i tada znao ovo — 1. roman možda neće uspeti ali će u njemu biti poezije. — 2. biće dva ili tri sjajna, odlična mesta. — 3. da će dva ozbiljna karaktera biti prikazana savršeno istinito, pa čak umetnički valjano. Takva vera s moje strane bila je već nešto dovoljno. Ispalo je delo nekako bizarno, ali ima u njemu pedesetak stranica kojima se ja ponosim. Uostalom, to delo je izazvalo izvesnu pažnju od strane čitalačke publike. Naravno, ja sam sam kriv zbog toga što sam čitavog života tako radio i slažem se da to nije dobro, no ...

Neka mi čitalac oprosti ovu podužu pridiku o sebi i o svojoj »visokoj darovitosti« makar iz poštovanja prema činjenici da sam prvi put u životu lično progovorio o svojim delima. Ali, ponavljam, što se tiče moje feljtonistike, tu sam samo ja kriv i nikada me moj plemeniti i velikodušni brat nije pritiskao poslovima ... Dobri Apolon Aleksandrovič s kojim sam se ja kasnije zbližio mnogo više, pratio je moj rad sa mnogo iskrenog razumevanja i to može da objasni ove njegove reči. Samo tada on nije mogao ni znati u čemu je bila stvar.

2. N. N. Strahov je, istina, dao i komentar u okviru svoga članka o rečima moga brata koje je naveo Apolon Grigorjev a koje se tiču Kirjejevskog, Homjakova i oca Fjodora, ali budući da sam ja lično bio svedok toga razgovora smatram da neće biti izlišno da kao lični svedok dam i neka objašnjenja koja bi pomogla da se shvati stvarni smisao svih tih reči.

Apolon Grigorjev je često u »Vremenu« pominjao Homjakova i Kirjejevskog, ali je to činio kako mu se htelo jer je redakcija »Vremena« imala razumevanja za njega. Ali to je bilo i najgore što je on njih pominjao nevešto nekako i govorio je o njima samo deklarativno — bez potvrde i podataka. Čitalačke mase su tada gledale na drugu stranu: o Homjakovu i Kirjejevskom se znalo samo da su oni nazadni, iako ih ti čitaoci nikada nisu ni čitali. Trebalo je upoznati čitaoce sa

delatnošću tih ljudi ali je to trebalo raditi znalački, brižljivo i postepeno, trebalo je osvetliti njihove ideje i prikazati njihov duh, a ne obasipati ih samo praznim pohvalama. Zbog toga se događalo da neki tadašnji pristalica naprednih ideja otvori svesku i naiđe odmah na reči: »veliki mislioci Homjakov, Kirjejevski i otac Fjodor« i, naravno, prezrivo bi tada zatvarao svesku časopisa ne želeći da čita dalje i Grigorjeva bi nazivao ludakom i smejao bi mu se.

Moj pokojni brat je sve to izlagao Grigorjevu u prijateljskom razgovoru kome sam ja prisustvovao i u kome sam i ja učestvovao i završio je, i toga se sećam, ovim rečima: »Zaboga, svaki će čitalac posle ovoga biti u pravu da nam postavi pitanje: kakvi su vam ti duboki mislioci Kirjejevski i Homjakov?« (To jest, ako vi ne objasnite bolje a ne ovako samo na rečima).

Ali Grigorjev nije nikada bio u stanju da shvati takve zahteve. U njemu uopšte nije bilo one snalažljivosti i onog takta koje mora da ima jedan publicista i čovek koji širi ideje. Događalo se čak i to da je on posle takvih razgovora mislio da od njega traže da se odrekne svojih nekadašnjih ubeđenja.

3. Potpuno je tačno da je u časopisu prvih godina bilo kolebanja, ali ne zbog pravca nego u vezi sa načinom na koji bi trebalo postupati. Bilo je, takođe, i grešaka u nekim shvatanjima. Ali, pravac se formuliše samo tokom godina. Imati pravac i umeti jasno i valjano slediti taj pravac — to su dve različite stvari. Ovo poslednje se stiče sa godinama, kroz iskustvo i nalazi se u neposrednoj vezi sa stepenom razvitka samoga društva. Naše apstraktne formulacije nisu uvek najpogodnija stvar. Onaj ko ima nešto da kaže zna kako je teško sve to izraziti. Rutinske formulacije uzete onako od oka, najnovije ideje koje već svi znaju imaju više uspeha u društvu nego ubeđenja o kojima se još uvek ne zna. Samo ideje koje su se već ukorenile bivaju svima razumljive. Mi smo rado spremni da priznamo nekadašnje pogreške, ali mi to onda nismo mogli znati jer smo postupali vođeni osećanjem čvrstog ubeđenja.

4. Što se tiče toga da li uzeti ovoga ili onoga za saradnika, da li uzeti novog i spremnijeg čoveka za vođenje rubrike političkog pregleda i sličnog — tu je Apolon Grigorjev samo pokazao da nema ni najmanje smisla za vođenje praktičnih poslova oko izdavanja časopisa. Ako su, na primer, Kuskov ili Minajev sa čijim se načinom mišljenja redakcija ne slaže ponudili našem časopisu članke koji nisu bili suprotni osnovnoj tendenciji našeg časopisa nego, naprotiv, zanimljivi i talentovano pisani članci, redakcija bi, razume se, takve stvari objavljivala. Drugačije se ni jedan časopis ne bi održao. Isto tako je

neminovna greška makar jednom — kada se objavljuje neka drama ili pripovetka. Grešio je i Apolon Grigorjev, pa je, prema tome, takav zahtev s njegove strane prestrog. Zahtev da se nađe »nov čovek« za vođenje političkog pregleda je takođe strog. Zahtevati odjednom i sve — to je bilo nemoguće. Kasnije su rubriku političkog pregleda vodili uspešno veoma talentovani saradnici, ali i to nije najbolje izražavalo osnovnu tendenciju časopisa »Vreme«. Teško je odjednom za svaku rubriku naći talentovane ljude — ljude čiji bi talenat bio ravan talentu Ostrovskog; posebno je to teško kada je posredi časopis koji tek počinje. Dovoljno je i to što se časopis trudi da pronađe nove ljude, što oseća da su takvi Ijudi potrebni. Ali najmučnije je u takvim slučajevima saznanje da takvih ljudi uopšte i nema na svetu.

Primetiću na kraju još nešto onako uopšteno. U tim divnim istorijskim pismima koja su bez falš nota (koja su iskrena) naslikan je jedan ruski Hamlet našega vremena (pravi Hamlet) — ali sve to za sada redakcija »Epohe« ne može da primi bez ikakvih ograđivanja. Nema sumnje, svaki književni kritičar bi trebalo i sam da bude pesnik — to je izgleda neophodan uslov koji bi trebalo da važi za savremenog kritičara. Grigorjev je nesumnjivo bio pesnik strasti, ali baš zbog toga bio je ćudljiv i podavao se svojim strastima. Ja ne kažem da se on zanosio — to je fraza koju su pisci nekrologa (od kojih ga je malo ko čitao) banalizovali. Grigorjev je bio pravi Hamlet ali od onih koji su započinjali Šekspirovim Hamletom i završavali kao neka vrsta naših ruskih malih Hamleta; on nije mnogo visoko reflektirao niti je bio onako razdvojen u sebi kao što je to bio slučaj sa drugima. On je bio čovek tradicije, ukorenjen u tlo mnogo više nego što je i sam toga bio svestan. On je, može biti, od svih Rusa svojih savremenika najviše bio prava ruska priroda (ne mislim kao neka vrsta ideala — razume se). Zbog toga se događalo da je vlastiti elan smatrao za nešto najbitnije; on je mislio da od njegovih oduševljenja sve zavisi — ako padne njegovo oduševljenje pašće čitava stvar za koju je on krvno bio zainteresovan. On je manje od drugih bio razdvojen, pa, prema tome, on nije poput drugih »junaka našega doba« mogao jednom svojom polovinom da pati a drugom da gleda na tu svoju patnju naslađujući se njome kao nekim gastronomskim specijalitetom — on je patio od tuge celim svojim bićem, kao čovek, ako je dopušteno da se tako izrazimo. U tom duhu su pisana i njegova pisma.

»Ja sam kritičar a ne publicista« — govorio mi je u više navrata pred svoju smrt odgovarajući na neke moje primedbe. Ali, svaki kritičar mora da bude i publicista jer dužnost svakog kritičara nije samo u tome da ima čvrsta ubeđenja nego i u tome da ta svoja ubeđenja sprovede u život. A ta veština da se svoja

ubeđenja sprovedu u život je suštinska stvar za svakog publicistu. Ali Grigorjev je na pojam publicist gledao sa predubeđenjem — verovatno imajući na umu neke naše starije primere — i nije shvatao šta se od njega traži; zahvaćen svojom hamletovskom sumnjom on je mislio i verovao da se od njega zahteva da promeni svoja ubeđenja.

Ja mislim da se Grigorjev ne bi mogao zadržati dugo ni u jednoj redakciji na svetu. A da je imao i svoj časopis on bi ga upropastio verovatno nekih pet meseci ne više nakon pokretanja.

Ali, ja se neobično radujem što će naša književna čitalačka publika po ovim pismima upoznati Grigorjeva kao dobrog i poštenog pisca da i ne govorimo o svoj ozbiljnosti njegovih zahteva, o tome kako je on ozbiljno i strogo gledao na sebe, na svoj život — kako je shvatao svoja stremljenja i svoja ubeđenja.

KALAMBURl U ŽIVOTU I U KNJ1ŽEVNOST1

Ja se odlučno protivim jednoj staroj i u ruskoj književnosti ukorenjenoj predrasudi koja je vezana za A. A. Krajevskog, urednika i izdavača književnog i političkog lista »Glas«. Zbog čega svi ti naši satirični listići, svi ti kritičari, letopisci, feljtonisti i humoristi, svi, apsolutno svi, i sada i ranije, a ranije je to češće bio slučaj — čim se povede reč o književnoj delatnosti A. A. Krajevskog nekako čudno promene ton, a to se događa bez obzira koji je list u pitanju i koji su saradnici posredi — svi počnu da zbijaju šale i što je najmučnije sve to čine kao protiv svoje volje, kao da su stekli pravo da iznose takva nekakva svoja nepogrešiva shvatanja i da se tako postavljaju prema njemu!? A tako je bilo za sve vreme književne karijere Andreja Aleksandroviča, počinjući od njegovog »Borisa Godunova« i završno sa njegovim poslednjim stvarčicama o »junaku Kastefidarda«. Po mom mišljenju, posredi je jedna smešna predrasuda i ništa više. To su gluposti i to treba iskoreniti. Na čemu se sve to zasniva? Stvar je u tome što gospodin Krajevski pritisnut poslovima u toku svoje književne karijere nije uspeo da postane pisac! Mi mu to nikako ne prebacujemo. Bilo bi smešno tvrditi da svaki čovek koji nije pisac nije znamenit u književnosti na neki drugi način. I onaj ko je malo uradio u ruskoj književnosti može biti krasan čovek u nekoj drugoj oblasti. Andrej Aleksandrovič je u književnosti veoma poznat

čovek. Ako smo već počeli tako, onda se zamerke mogu uputiti pre ruskoj književnosti nego Andreju Aleksandroviču. Sa svoje strane, mi svečano izjavljujemo da on ima svoj glas u russkoj književnosti. Naravno, on sada želi (nedavno je lično izrazio takvu želju) da se ljudi što manje pretplaćuju na časopise (pa ako bi se kako moglo da se ljudi uopšte i ne pretplaćuju na časopise) a što više na listove (to jest na »Glas«, jer ne bi Andrej Aleksandrovič pozivao na pretplatu »Sankt-Peterburških novina«). Ali, ja mislim da je takva njegova želja nešto sasvim prirodno. Svaki izdavač želi da ima što više pretplatnika. Kada bi se desilo da propadnu svi časopisi, »Glas« bi imao više pretplatnika i čitalaca. Jasno je, prema tome, da g-din Krajevski sada podiže glas delimice na štetu same ruske književnosti jer on bi želeo da čitaoci umesto časopisa prionu na njegov »Glas«. Ja ne želim da kažem da g-din Krajevski izdaje svoj »Glas« na štetu ruske književnosti, iako sa tim glasom koji podiže protiv te iste književnosti — on dobrim delom ide i na štetu te književnosti. Priznajem, gospodo, ja se nešto bunim kada su u pitanju ta dva glasa toliko različita. Ja ne podnosim kalmabure, ali oni kao zainat u trenutku kada čovek hoće da bude jasniji dolaze sami. I zato da bismo jasnije razlikovali ta dva glasa nazovimo jedan od njih — upravo onaj koji izdaje Andrej Aleksandrovič na štetu ruske književnosti — njegovim prirodnim glasom, to jest onim glasom kojim on obično drži razne svoje govore. Onaj, pak, »Glas« koji Andrej Aleksandrovič izdaje na sreću ruske književnosti nazvaćemo razlikovanja radi — njegovim neprirodnim glasom, utoliko pre jer on ga izdaje, ali njime do sada nije uspeo ništa da kaže. Tako imamo dva potpuno različita glasa koji pripadaju Andreju Aleksandroviču: jedno je njegov prirodni glas a drugi — onaj »Glas« — je opet njegov, ali nije prirodan. Prirodni glas odjekuje na štetu ruske književnosti a onaj neprirodni u korist ruske književnosti i oba se glasa prepliću — neprirodni »Glas« Andreja Aleksandroviča sadrži u sebi i prirodni glas samog Andreja Aleksandroviča. Ali, na moju veliku žalost, opet primećujem da tu ima nečeg zapetljanog: onaj neprirodni »Glas« koji izlazi na korist ruske književnosti sadrži u sebi glas prirodni koji se čuje na štetu ruske književnosti, pa, prema tome, i sam biva štetan po rusku književnost; ja sam se prihvatio pera da pokažem kako i prirodni glas Andreja Aleksandroviča koji odjekuje na štetu ruske književnosti nijc sasvim prirodan — on je nastao kao potreba samoga »Glasa«, tih neprirodnih novina Andreja Aleksandroviča koje nemaju neke veze sa književnošću. Šta sada da učinim sa tim odvratnim kalamburima koji sami naleću pod pero? Jer, sudeći po tome ispada da Andrej Aleksandrovič podiže i jedan i drugi glas na štetu ruske književnosti. Šta da se radi? Čini mi se da je za tu zbrku delimice kriv sam on, jer je čitavoga svoga života na književnu delatnost gledao kao na posao a ne kao ne svoja dela. Ako se tako gleda na

književnost kalambur jer obavezno tu. Ja ovim ne želim da kažem ništa loše ni o njegovim delima, to jest neću da kažem da su njegovi poslovi bili sasvim nešto drugo od njegovih dela. Andrej Aleksandrovič i sada ume da vodi svoje poslove i, evo, u »Glasu« je izjavio da mu je do toga stalo — on se i sada nada da će u svim tim poslovima biti nečeg i od njegovog dela . .. Fuj! Opet su mi na usnama sve sami kalamburi! Gospodo, ja sam uveren da me vi gledate sažaljivo ali dozvolitc i meni da se opravdam — ja ću vam odmah pokazati da čim čovek počnc da govori o takvim stvarima odmah mora da bude kalambura, a to sve zbog toga (a to od mene uopšte ne zavisi) što se od književnih poslova prave dela a ne prave poslovi. Gledajte, pred nama je »Glas« i u njemu se nalazi obaveštenje. Šta kaže to obaveštenje? Tu se govori o izdavanju mesečnog časopisa »Otadžbinskih zapisa« u toku naredne 1965-te godine. (Slušajte!). Poznato je da je urednik »Otadžbinskih zapisa« taj isti Andrej Aleksandrovič koji izdaje i »Glas«. (Slušajte! Slušajte!). Tu se, prvo, kaže da će »Otadžbinski zapisi« od sada promeniti onaj svoj nezgrapni format i izlaziće od sada mesečno u sveskama, imaće savremeniji izgled i format — to jest izlaziće u dvema sveskama mesečno tako da ćc u toku godine izaći ukupno dvadeset i četiri svezaka. »Loš znak!« — mislite vi ne znajući još uvek u čemu je stvar. Svi časopisi koji propadaju obično pribegavaju takvim mehaničkim deobama u cilju vlastitog spasavanja. Umesto da menjaju duh oni menjaju opremu — usitnjavaju se i misle da će se tako spasti. Debeli časopis koji izlazi sada u dvema sveskama neće biti lakši i Andrej Aleksandrovič se zanosi misleći da će tim razdvajanjem lakše podići svoj časopis. Tako mislite vi, ali kada se malo bolje ispitaju sve okolnosti videće se da stvar nije u tome nego u nečem o čemu govori upravo ovo obaveštenje. Potrudite se da pročitate ovo što sledi — to govori lično Andrej Aleksandrovič:

»Oblik mesečnih časopisa koji izlaze u debelim sveskama usvojen je u našoj periodici još u ono vreme kada se časopisi nisu doticali problema spoljne i unutrašnje politike, u vreme kada su se časopisi zadovoljavali time da prate samo umetnosti i nauku i to u najapstraktnijem vidu ... Od 1834. do 1856. godine oblik debelih mesečnih časopisa ostao je isti u ruskoj periodici. Ali od 1856-te godine ta se situacija izmenila nabolje: časopisi su dobili mogućnost da govore i o reformama koje preduzima vlada; spoljna i unutrašnja politika su postale nešto dostupnije periodici, počela su se javljati i dela koja su bila prožeta jednim neposrednim poznavanjem svakodnevog života. Kao posledica toga listovi su dobili moć koju nikada do tada u Rusiji nisu imali, a mesečni časopisi su izgubili onaj svoj nekadašnji uticaj. I u svemu tome nema ničeg čudnog: čisto književni i naučni problemi kojima su se bavili nekadašnji časopisi otišli su sada u drugi

plan; osim toga, veliki razmak u pojavljivanju uticao je da se časopisi ne bave hronikama i izveštajima iz savremenog života koji su vezani za aktuelni trenutak i tako su časopisi stajali po strani od rešavanja problema koji su se nametali. Jedan ranije događaj, kojim su se novine već pozabavile, stizao je u časopis nakon mesec ili dva meseca dana, a kada se ima na umu kojom brzinom naša pošta šalje u provinciju časopise onda su događaji kojima se bave časopisi zastarevali, čitaoci su već zaboravljali na to. Ovakve neugodne okolnosti su učinile da se najaktuelnije rubrike u časopisima ukinu, časopisi su se pretvarali u zbornike književnih tekstova, naučnih traktata koji su najvećim delom bili teorijski orijentisani. Mesečni časopis je gubio ono svoje značenje koje je nekada imao kada je prevladavao književni interes i kada je u društvu bilo manje zanimanja za političke probleme — a zanimanje za književnost nije tako prolazno kao što je zanimanje za društvene i političke probleme«.

»Šta je ovo?« — pomislio sam ja pomalo začuđen nakon čitanja; na prvi pogled to mu je posao, ali kada se bolje pogleda ono ... Ali da vidimo da li je rekao istinu Andrej Aleksandrovič! Prvo, on tvrdi da su mesečni časopisi izgubili svoje nekadašnje značenje i da su novine postale moćne. I to je po njemu počelo 1856-te godine. Ali, ja se sećam da su upravo tada časopisi dobili u značaju, upravo su tada pokrenuti mnogi poznati časopisi i mnogi su stekli veliki broj pretplatnika — bar tako je u poređenju sa ranijim vremenima. Tada je u Moskvi pokrenut »Ruski vesnik« koji je imao 7000. pretplatnika a neki kažu i više. On i danas ima oko 6000. pretplatnika. »Savremenik« je napredovao od 4000. (to je raniji maximum) na 6000. pretplatnika. Tada je pokrenuta i »Ruska reč« koja i danas izlazi. Četiri godine pre toga počeo je da izlazi potpuno novi časopis »Vreme« i već sledeće godine imao je više od 4500. pretplatnika, tri godine nakon toga bilo je već 5000. pretplatnika, a da je časopis nastavio da izlazi bilo bi možda i više. Ove godine je počela da izlazi i »Epoha« ... Kako hoćete, ali to su činjenice. Ne propadaju svi i ne gube u očima čitalačke publike. »Otadžbinski zapisi« su, istina, izgubili svoj značaj, ali to nije bilo zbog onog o čemu govori Andrej Aleksandrovič nego jednostavno zbog toga što staro stari a mlado napreduje. Možda Andrej Aleksandrovič nije imao na umu samo propadanje časopisa. On kaže da su najaktuelnije rubrike po časopisima počele da se gase... Kako to? — kažem ja, čudeći se još većma. To je u protivurečnosti ne samo sa činjenicama nego i sa samim smislom, sa logikom, jer novine su prolazne sa svojim vestima i suštinski se razlikuju od časopisa; u pitanju su dve stvari koje se isključuju — novine ne mogu zameniti časopis, svako ide svojim putem. Zbog čega su se najaktuelnije rubrike počele gasiti? Zbog čega bi časopis jedini trebalo da govore o čisto teorijskim problemima? Je li to neki zakon ili neka obaveza? Na šta je

mislio Andrej Aleksandrovič? O svemu onom što se dogodilo u poslednje vreme bilo je reči u našim časopisima jer kod nas se čitava književnost razvijala u časopisima. Bilo je tako kako je bilo. Govorili smo, dakle, kako smo znali i umeli. Novine, posebno ove koje se danas najviše i čitaju, došle su posle. I »Moskovske novine« i »Sankt-Peterburške novine« su se pojavile kasnije, bar sa redakcijama u pravom sastavu, pa i sam »Glas« se pojavio tek prošle godine i, koliko znamo, sve do danas nije rekao ništa značajno i ništa sasvim posebno. Ne samo što nije rekao ništa značajno nego se po onome što je do sada rekao može zaključiti da to nije mnogo ni važno. I još — ništa se ne može zaključiti iz onoga što je do sada rekao. Ali o tome neka odlučuju sami ljubitelji novina. Zanimljivo bi, međutim, bilo znati na šta misli »Glas« kada pominje »aktuelne rubrike« u časopisima? Da li su u pitanju »reforme koje preduzima vlada«, nauka ili politika, ili, pak, misli na dela koja su prožeta neposrednim odnosom prema »svakodnevnom životu«? Ali časopisi su govorili o tome i jedino o tome, pa i više od toga — samo časopisi i mogu da govore o tome kako valja, to jest — oni su u stanju prema svojim mogučnostima, inače, da kažu pravu i potrebnu reč o tim problemima jer imaju vremena da sve to prouče i da se osvrnu na rezultate do kojih se došlo nakon izučavanja činjenica. Dnevne novine nemaju za to vremena, one objavljuju činjenice onako kako ih i primaju, one samo u. određenom trenutku mogu da progovore o zbivanjima — one ne uspevaju da prikupe činjenice i da o njima donesu neki tačan i nepristrasan sud. Jer, same činjenice bez temeljnijeg izučavanja i donošenja konačnog suda o njima — su samo zbrka i prazna rabota. Novine i ne bi smele pretendovati na to da daju konačan sud o svemu, one ne bi smele da pretenduju ida bolje znaju od drugih, jer — dve stvari se ne mogu odjednom činiti. I šta to znači — »dela prožeta .. . svakodnevnim životom«? Ima mnogo knjiga koje su više prožete neposrednijim odnosom prema životu nego što su to neke dnevne novine. Radi se o odnosu a ne samo o činjenici što su novine to što su — dnevne novine. Kada bi se novine prihvatile obaveze da se bave izučavanjem činjenica pre svih drugih i da donošenjem suda i zaključaka na osnovu takvih izučavanja — one bi prihvatile nešto nemoguće, slobodno bi se moglo reći da su se one prihvatile nemogućeg zadatka. I sve bi to bilo dostupno samo u obliku nekih krajnjih zaključaka, sve bi to bilo samo deklarativno, samo u obliku nekih izveštaja od malo reči jer — ma kakvi bili ti zaključci — u novinama se drugačije i ne može govoriti; nema u novinama za tako nešto ni prostora ni vremena, a osim toga, njihov posao i nije da se bave time nego nečim sasvim drugim. Ne može se sve natovariti na sopstvena pleća. Nikada novine nisu iscrpljivale sve, nikada nisu obuhvatale svu aktuelnost određenog trenutka. Ja govorim uopšte o novinama i časopisima i ne mislim samo na »Glas« i na naše mesečne časopise. Ako bi se sve ovo što je

rečeno primenilo na »Glas« koji pretenduje da bude žiža svih aktuelnih zbivanja kod nas (ta on ne govori o »Sankt-Peterburškim novinama«!), koji se nameće isključivo na toj osnovi našoj čitalačkoj publici — onda bi »Glas« morao da izlazi u obimu tridesetak stranica dnevno . . . i tako dalje. Andrej Aleksandrovič sasvim mehanički gleda na život. Prema njegovoj filozofiji ispada da se aktuelnost izražava u takvom nekakvom usitnjavanju. Kada bi se tako moglo, bilo bi veoma lako živeti. Nekoliko udaraca i gotov posao. Ne radi se tu o sečenju drva, Andrej Aleksandroviču! Možda uvaženi izdavač »Glasa« misli da se aktuelnost izražava na taj način što se objavljuju telegrami o aktuelnim zbivanjima — a on to čini u »Glasu« — i što se tako pre drugih o nekim zbivanjima saznaje. Nije stvar u tome da li ja nešto znam pre drugih i što ću prvi o tome nešto reći — stvar je u tome šta ću reći i kako ću reći, a dopustimo — može izdavač »Glasa« govoriti i tonom osmog mudraca! Ali ako je on doista takav mudrac on bi morao odmah nakon telegrama reći: »Govorim ono što mogu da kažem u ovom momentu, a dalje ćemo videti šta će biti. To vam je vest — i to je ono što vam ja prvi mogu javiti, cenite to kako hoćete, pa makar i nekih petnaestak rubalja, uračunavajući i slanje poštom. Ali, ono što će uslediti nakon ovih fakata nećemo tako lako godinama odgonetnuti. Nijedna se stvar ne svršava za dva minuta. Sačekaću, porazmisliću da vidim šta će reći i drugi, šta će reći svi. Pamet i život pripadaju i drugima, a ne samo meni. Nemam ja ni prostora da vam sve kažem. Ja se obavezujem da vam kažem moje mišljenje o tome, ali samo posle toga kada nauka bude o tome rekla svoju reč, kada život sam bude ponudio objašnjenje tih činjenica, pa i tada ću vam o tome reći kratko — u obliku jednog informativnog članka koji ću ja lično napisati. A da biste bili sasvim a la hauteur du sujet obratite se onima koji se specijalno bave tim problemima, koji se podrobnije od mene bave time. Oni će podrobnije izučiti stvar i, naravno, sve to neće biti samo zbog toga verodostojnije, ali — oni će otkriti samu srž problema i uspeće da reše i sam problem. Nije stvar u telegramima, u razbacanim listićima niti u brzini donošenja vesti. Vest je uvek tu, ali šta javiti o toj vesti — to je teškoća! U inostranstvu se obavezno izdaju knjigc, publikacije, brošure o zbivanjima i svako čita ono što ga interesuje. U nas, prema našim ukorenjenim navikama još uvek ima malo knjiga, još uvek se nedovoljno preštampavaju i one koje su objavljene po časopisima uključujući tu i prevode — za sada je čitava naša književnost u časopisima. Eto, čitajte časopise .. . Ne izlaze svi oni u onoj formi kako sam ja rekao u mom obaveštenju (oni, pak, časopisi, kao da su se trudili da budu sve apstraktniji). Zanimanja za politička i društvena zbivanja nisu nešto baš sasvim prolazno, kako sam ja izjavio u onom obaveštenju. To sam ja brzopleto rekao. Vi tome nemojte verovati, jer tome i ne treba verovati, budući da je to besmislica. Naprotiv,

ukoliko je društveno interesovanje jače utoliko duže i traje i utoliko se više nameće i potreba za podrobnijim izučavanjem problema. Ima stvari koje su zanimljive nedelju-dve dana, ali ima i takvih za koje se interesovanje ne smanjuje godinama — vekovima. I jasno je, onaj rok od mesec dana nije dugačak — sačekaće problemi do tada. Takva zanimanja su prava i najvažnija. Nije njihova aktuelnost samo u toj prvoj reči koju će o njima reći moj »Glas« — nije stvar u brzini. Ako mnogo požuriš brzo ćeš Ijude zasmejati. Nasmejemo ljude i to ne treba sebi u zaslugu pripisivati. Nije uvek u pravu onaj ko istrčava napred. Ako hoćete, kada požurimo najčešće kažemo neku besmislicu. Saslušajmo pametne Ijude. I onaj poslednji će, može biti, bolje od mene reći. Svako ima svoje a postoji toliko oblasti koje sa svojim zbivanjima ne odgovaraju novinama, neko drugi bi trebalo o tim stvarima da progovori...«.

Ali Andrej Aleksandrovič ne govori tako — on časopisima ostavlja samo mrtvu, beživotnu teoriju... a za sebe uzima samu suštinu života... A nauka, umetnost, književnost, izučavanje nasušnih problema života — tu on ne vidi ništa aktuelno, ništa savremeno, nema tu za njega ničeg važnog, nasušnog! A šta ćemo sa reformama koje preduzima vlada, sa preporodom našeg unutrašnjeg načina života, sa svim onim problemima ruskog života kakav je, na primer, seljačka reforma — šta ćemo sa problemom koji je u vezi sa sadašnjim položajem plemstva? To nisu neka prolazna pitanja, to su pitanja koja kod nas traju vekovima, to nisu beznačajni problemi — to su najaktuelniji naši problemi. Nisu ta pitanja ni nalik onim kakvo je pitanje o Blodenu ili onom o tome kakvih je uveseljavanja bilo u toku prošle nedelje u Fontenblou. Ćak ni smrt onog gospodina Mokara, o kojoj niko ništa nije uspeo da sazna iako su o tome javljale sve depeše petrogradskih novina, nas ne uzbuđuje kao što nas uzbuđuju svi ovi problemi koji doista zahtevaju da budu najpodrobnije izučeni. I šta — hoće li neko ko bude o tome govorio šire, bez onog sažetog novinskog načina izlaganja, biti podalje od aktuelnosti i sasvim nezanimljiv čitaocima? Zbog čega bi svaka reč koju čovek napiše u knjizi bila nešto apstraktno i teorijski pretenciozno? Meni se čini da se Andrej Aleksandrovič zbunio gonjen silnom željom da osvoji što više pretplatnika i da je sve ispalo — kalambur. On je zatrpan poslovima zaboravio da probleme izuči filozofski — on o praktičnoj strani poslova zna samo iz prakse. Potrudićemo se da mu pomognemo i da mu izložimo filozofiju teorije i prakse i to u kratkim crtama — i po mogućnosti na popularan način. Teorija — to mu je kada se ne govori na osnovu prakse, kada se priča od prilike i onako iz glave, kada se fantazira bez stvarnog poznavanja problema o nečem što je sasvim nejasno i onome koji govori. Praktično — to je kada se zna šta se govori, kada se zna šta je šta. Najbolji primer jedinstva ovakvih tendencija jeste

sam »Glas«. »Glas« teoretiše jer često i ne zna šta govori, ali je i praktičan u isto vreme jer sledi ciljeve koji su delikatni i zanimljivi. A takvi se ciljevi ne mogu slediti tek tako nepromišljeno — tu se mora razmišljati i tako se događa da se Ijudi iz »Glasa« bave raznim poslovima u isto vreme ... i tako se i događa da se cilj promaši. Kada bi »Glas« imao jasniju predstavu o tim svojim ciljevima on bi manje govorio. Ponekad je bolje ćutati, da se ljudi u protivnom ne bi smejali... To je teorija, to je filizofija teorije i prakse izložena ukratko i na pristupačan način.

»Međutim, dozvolite, to je filozofija — reći će mi neko i tako — a vi ste obećali da ćete govoriti o kalamburima. Izgleda hoćete da kažete i to da čim čovek progovori o takvim stvarima ispada obavezno kalambur. Gde vam je taj kalambur?«.

Pa, eto, ako vam se sviđa pročitajte još nešto iz tog obaveštenja Andreja Aleksandroviča pa ćete videti — ako do sada niste videli — u čemu je kalambur. Imajte na umu da je ta tirada koju ćemo sada navesti jedan nagli prelaz od novina »Otadžbinski zapisi« kako se sada časopis pojavljuje i još — ta tirada je u direktnoj vezi sa onom prvom tiradom koju smo pre ove gore naveli:

»Sve je to navelo redakciju »Otadžbinskih zapisa« da promeni vreme svoga izlaženja i broj svezaka u mesecu pa će se sada umesto dvanaest pojavljivati dvadeset i četiri sveske (po 250. strana u svakoj), to jest po dve sveske mesečno, prvog i petnaestog u mesecu. Dvonedeljni rok će nam omogućiti da podrobnije pratimo kako unutrašnju tako i spoljnu politiku Rusije; tako ćemo moći bolje da upoznamo našeg čitaoca sa svim savremenim problemima i vestima koje zbog svog obima ne nalaze mesta u novinama. Taj rok će nam omogućiti bolje da pratimo i sva naša književna zbivanja. Romani koji se u časopisima objavljuju u nastavcima mesecima kod nas bi se brže pojavljivali i tako bi brže zadovoljili pažnju čitalaca koji ih prate«.

Zar to nije kalambur? Znate li kako bi zapravo trebalo čitati to mesto odmah nakon ove prve tirade? Evo kako: »Sve je to navelo redakciju »Glasa« da utiče na čitaoce »Otadžbinskih zapisa« (časopisa) da se više ne pretplaćuju ni na šta drugo nego samo na »Glas«, jer, prvo — šta će nam časopisi čije se najaktuelnije rubrike gase kako smo sami mi već izjavili u svom oglasu! Drugo, »Otadžbinski zapisi« se sada pretvaraju u zbornik književnih tekstova i »naučnih traktata koji su uglavnom teorijski usmereni«. Kakva je to razlika u odnosu na »Glas«? Prvo, u »Glasu« (naravno, ne samo u njemu nego i u »Sankt-Peterburškim novinama«)

se sada nalazi sve što je u ruskoj književnosti živo, a drugo — njegovi su ciljevi do te mere praktični da mu i sam »Sin« počinje da zavidi. Možda se vi čudite tome što smo odlučili da »Otadžbinski zapisi« izlaze dva puta mesečno — i da će sada biti više mogućnosti da pratimo sva društvena i politička zbivanja u Rusiji...«. — Zar niste vi čudni, gospodo? Porazmislite: nije li tako nešto kao razlog smešno, posle svega što smo rekli? Ta ne bismo mi tek tako podigli ruku na sebe! Šta ima tu što smo mesečni rok pretvorili u dvonedeljni? Recimo da će i tako biti — da će časopis takvom deobom postati bolji po duhu i po svom usmerenju — možda će se on nakon toga preporoditi. Neka zbog toga postane i bolji od svih naših časopisa! Ali, on će četrnaest dana kasniti za »Glasom« i njegovim depešama, vestima, pa, prema tome — biće četrnaest puta apstraktniji i beživotniji od samoga »Glasa«. »Glas« je samo jedna reč — »Glas«! Pretplaćujte se, molim vas, ako imate novaca za bacanje i na »Otadžbinske zapise«, mi vam nećemo braniti ali ako ste se odlučili samo za jedan list onda neka to bude »Glas«. Ta ne bih vam ja, urednik i izdavač »Otadžbinskih zapisa«, čitao čitave pridike o tome da su naši časopisi bez života u poređenju sa dinamičnim novinama i to gde? — u obaveštenju u samim »Otadžbinskim zapisima«! Nisam ja to tek tako rekao — ja sam mislio na vašu korist. I najzad (neka bude među nama), teško da će od toga biti neke vajde što ćemo izlaziti petnaestodnevno. Stvar nije u veštini nego u pameti. Neko cele godine ne uspe da kaže nijednu pametnu reč a vi hoćete da mi za petnaest dana sa svim izađemo na kraj ... (Mi ne bismo želeli da se naše reči shvate tako kao da su uperene protiv »Otadžbinskih zapisa«. Mi iskreno želimo uspeh tom časopisu i prvi ćemo pozdraviti svaki njegov uspeh posle ovih promena na novom putu — ako oni doista budu krenuli nekim novim putem. »Otadžbinski zapisi« su stari časopis koji ima svoju tradiciju, koji ima svoju ulogu u istoriji naše književnosti. Kako bismo mogli da se ne interesujemo za njega bez obzira na to što je u poslednje vreme postao tako bezbojan i beznačajan? Ovo sadašnje obaveštenje je nastalo voljom samog Andreja Aleksandroviča. Tako smo mi sve to razumeli).

Tako bi trebalo pisati ako se hoće da to ne bude u suprotnosti sa onom prvom tiradom. Međutim, dogodio se opet kalambur: »Glas« preporučuje »Otadžbinske zapise« a on, verovatno, u znak zahvalnosti kaže da su mrtvi i ogrezli u teorijske vode i nude umesto sebe — »Glas«. Zar to nije kalambur? A to je sve zbog toga jer su u pitanju afere, a ne poslovi.

I to je sve do te mere jasno i očevidno da je i onu poslednju prednost koju su imali časopisi u odnosu na novine — sam Andrej Aleksandrovič ukinuo u narednim brojevima »Glasa«. Radi »Otadžbinskih zapisa« nije ni to poštedeo!

Bilo je rečeno da književnost, romani ostaju časopisima i da će to biti njihova odlika u poređenju sa novinama. Odmah iza toga u »Glasu je jedan »nepristrasni kritičar sa strane« pohitao da izloži svoje nepristrasno mišljenje (u pravi čas!) da su sa pojavom »Glasa« književnost i sve ostalo otpali zauvek — sve je uništeno nepovratno i više se neće ni pojaviti — a i čemu to?! Sada je za taj »Glas« ne samo neki Turgenjev nego i sam Gogolj čisti anahronizam. Ne samo to — nema više ni drame uključujući tu i Šekspirove drame koje bi se mogle takmičiti sa telegramima »Glasa«. Ovaj beznačajni i glupi članak je veoma zanimljiv, ali ne zbog svog smešnog sadržaja nego kao svojevrsni dokument našega vremena. Koliko se stupidnosti, odsustva pameti, kolebanja i nedoumica nakupilo sada u našem društvu nakon reforme; sve se to nakupilo u našem društvu koje je stalo na svoje noge i koje je prepušteno samom sebi i svojim snagama — društvu koje se odavno odvojilo od rodnog tla i koje još uvek nije nikuda pristalo! Bez obzira na to što su neke činjenice prosto komične u našem književnom životu, bez ozbira na to što bedno deluju sve te parodije »svojih sopstvenih mišljenja« i tako dalje — mi mislimo da će biti zanimljivo da se u jednom od narednih brojeva pozabavimo tim pojavama koje uzimaju maha u našem društvenom životu. Za prvi slučaj uzmimo, na primer, »našu političku nauku i politički život« kako bi se izrazio »Glas«. To je široka tema ali ne plašite se, gospodo, mi ćemo se za sada pozabaviti samo našim dnevnim i političkim listovima koji izlaze u Petrogradu i nastojaćemo da nepristrasno izučimo sledeće stvari: u kojoj meri ti listovi, doista, odražavaju stvamo aktuelne i kobne probleme ovog trenutka našeg političkog i društvenog života?

PRIMEDBE UZ ČLANAK D. V. AVERKIJEVA »POVODOM VLASTITOG PRIZNANJA DVOJICE PETROGRAĐANA«

Ja sam takođe sreo u Švajcarskoj trinaestogodišnjeg ruskog dečaka koji je bio tri godine u pansionu u Ženevi. On je bio odveden iz Rusije još dok je bio malo dete i zaboravio je mnoštvo ruskih reči, veoma me je loše razumeo iako je hteo

da sa mnom prorazgovara na ruskom jeziku. Njegov izgovor je bio smešan. Gledao sam ga i uopšte mi nije bilo do smeha.

GLUMAC VASILJEV U KOMADU »SVAKOME SE NEVOLJA MOŽE DOGODITI«

Vi hoćete da vam kažem nešto o mojim utiscima o Vasiljevu koji je igrao Krasnova. Pre svega (to otvoreno priznajem), nikada ga do tada nisam gledao. I znate li šta još? Ja sam otišao u pozorište sa predubeđenjima kada je u pitanju Vasiljev. Slušao sam takve pohvale od onih koji su ga već gledali u ovom komadu da su se kod mene pojavile neke sumnje. »To je močalovska gluma!« — nije li to mnogo tako reći. Međutim, za mene je njegova gluma bila doista nešto do tada neviđeno i nečuveno. Ja sve do sada nisam u tragediji gledao glumca kakav je Vasiljev.

Ja sam dramu Ostrovskog čitao dva puta i bio sam na prvoj predstavi kada je Krasnova igrao g-din Burdin. Ja sam Krasnova nakon čitanja tako bio zapamtio da sam bez mnogo napora osetio da g-din Burdin nije kako valja razumeo svoju ulogu; možda je on i razumeo, ali on je izrazio nešto sasvim suprotno. Do danas mi nikako nije jasno zbog čega se on uporno trudio da nasmeje gledaoce. Čini mi se da je on polazeći na predstavu prethodno pročitao u jednom od poslednjih brojeva »Ruskog vesnika« onaj aforizam koji kaže da se na svetu sve može videti, svakojakih čuda ima ali jednog sigurno nigde nema: ne postoji na svetu zaljubljeni ruski trgovac. Tako »Ruski vesnik« oduzima Rusu bezmalo ono najosnovnije ljudsko svojstvo, onu, da tako kažemo, životnu funkciju: da voli i da bude ljubomoran ...

G-din Vasiljev je u ulozi Krasnova prikazao čoveka koji sebe uvažava, ozbiljnog čoveka koga su strasti pročistile i koji se u izvesnoj meri počeo izdvajati iz svoje sredine. Videlo se da u njemu ima nečeg novog, neka nova ideja se rodila u njemu i ona je vladala čitavim njegovim bićem. Videlo se da se s tim čovekom već tri godine zbivaju neke neobične stvari. Već tri godine kako je zaljubljen do ušiju i hoda očaran ljubavlju prema svojoj Tanji kojoj nekakva nedovoljna razvijenost smeta da bude tako civilizovana i da poput svoje sestrice Zimiguline onako »gospodski« uz svaku reč kaže: »Mi nismo na to naviknute jer smo

drugačije vaspitavane«. Zaljubljeni Krasnov u vlasti neizmerne strasti ne shvata ništa kod svoje žene — on gleda na nju kao na neko više biće koje se izdvojilo i od njega i od čitave sredine. Imajte na umu i ovo: sve to kod njega ide zajedno sa onim poštovanjem prema sebi, prema svemu što je pravedno i ljudsko. Ali njegov razum kao da je krenuo na neku drugu stranu. Krasnov i posle tri godine i dalje veruje da će ga žena zavoleti iako je sve do tada bilo obrnuto. »Ponekad i posle pet godina ljubav dođe« — razmišlja on u sebi. On voli strasno, ali se ne spušta do ropske servilnosti a Tanja i dalje ima vlasti nad njegovom dušom — ona je i dalje njegov kumir. Afonja, njegov bolesni brat kaže da je on pred njom i na kolena padao. Ljubav je napredovala sve više. On prima rodbinu ali onako običaja radi ne od srca i ponaša se rasejano, ni očemu ne govori, ništa ga u gradu, u čitavoj toj sredini ne zanima. On sa gađenjem sluša glupe smicalice svoga rođaka i kaže mu da je to sve samo — kuraženje. Zbog zajedljive reči protiv svoje žene Tanje on je za vreme čaja najurio iz kuće sestru. Taj čovek je sada spreman lake ruke da i na takav način kida sa svojom sredinom. Tanja — je njegova želja, njegova briga je — valjda će me jednom zavoleti? Šta se priča o Tanji, kako drugi gledaju na njega zbog toga što ima takvu lepoticu, da li mu zavide — to je njegova naslađa, to je njegova sreća ... Glumac je pre svega majstor likova i ja sam video lik junaka od krvi i mesa u toj glumi Vasiljeva — to je bila istina.

Međutim, drama je započela: u Krasnovu progovaraju žuč i ljubomora. Uopšte, to je žučan tip — on ne odstupa od svoga, ne prihvata nikakve kompromise bez obzira što je civilizovan isto onoliko kako i junaci »Podvodnog kamena«. Priroda je tu, ona izbija, a ta priroda nije priroda nekog kućnog tiranina. Taj se ne zadovoljava ničim polovičnim. Tanja je toliko naivna da i ne shvata kakva se nesreća krije u toj strasti — ona i ne sluti ništa o tome šta je čeka i čime se sve to može završiti. Njoj je jednostavno dosadno i ništa više. »Obrazovanost« i prezir prema »mužiku« brane i njenoj sestri da shvati u kakvoj se nezavidnoj situaciji nalazi Tanja. Iz dosade, i to iz neke detinje dosade, Tanja se predaje u prvom susretu u naručje odvratnom Valentinu Pavloviču Babajevu. U susretu s njim ona se setila prvih godina rane mladosti, prve zore na bogatom spahijskom imanju gde je bilo toliko kavaljera, gde su se gospođice tako divno oblačile i trčale sa svojim kavaljerima u... Takva sećanja joj se sada sviđaju najviše od svega, više i od samog Valentina Pavloviča. Taj Valentin Pavlovič koga su neki naši kritičari videli kao čoveka koji ume da voli, koji pati, koji je čak žrtva kućne tiranije ili barem neki otpor toj tiraniji — je gori od budale baš zbog toga što nije sasvim budala ali banalan kao i svaka budala. Taj svitac od čoveka koji svome lakeju zbog grubog ponašanja prema sreskom pisaru kaže — »Kako si ti grub!« — u

isto vreme bez ikakve griže savesti čak nekako bezazleno i sasvim mirno, zavodi ženu, počinje s njom avanturu a spreman je da joj ako treba kaže i ovako: to je sve samo pour passer le temps ... jer, dosadno je četiri dana bez svega sedeti u takvom gradiću; on tako postupa, tako govori i uveren je da je pred svojom savešću potpuno u pravu).

PRIMEDBE UZ ČLANAK A. A. GOLOVAČEVA O KLASIČNOM OBRAZOVANJU

Povodom rasprava o klasičnom i tzv. realnom obrazovanju treba forsirati ideju da realno obrazovanje mora da postoji kod nas, ono mora da se razvija i da se unapređuje, ali uporedo s tim mora da postoji (umesto klar sičnog) upoznavanje Rusije (i to pojačano) — njene istorije, njenih jezika, nacija, običaja svih slovenskih naroda, upoznavanje slovenskih dijalekata, pa, čak, i vizantologije. Ako naša mladež ne može stvarno da se oseća kao deo ruske nacije neka to bude makar tako — po nauci. Jednom reči, po svaku cenu treba savladati i usvojiti rusku misao i zakone ruskog razvitka sa svim njegovim individualnim osobenostima i naglašavati razliku koja postoji u odnosu na rimsko-germansku misao koja preti da proguta sve. Rusi, čak, i ne primećuju da postoji ta ruska misao, oni ne slute da je kod nas sve sliveno s njom i da od toga zavisi čitava naša budućnost.

2. Zbost čega je kod nas obrazovanje loše? Zbog toga što nama niji stalo do prosvete, do industnje i sreće— mi hoćemo centralizovanu državu na principu samodržavlja prema tome, nama je stalo da imamo činovnike.

U čemu je greška? Upravo u tome sto je samodrzavlje nostalo svesno sebe još pod Petrom i to na evropski način i tada se izgubila misao o jednom starom ruskom odnosu prema svom narodu.

Kod nas je ideja državnog centralizma prešla svaku meru i prekoračila sve norme; ona je primila u sebe neprijateljske principe pobednika i tako su uvedene »družine« radi očuvanja reda i tako se razvio činovinčki stalež, ranije je postojao jedan drugačiji odnos prema narodu i niko se nije plašio odluka zemskih skupština.